ПАМ'ЯТКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

КЛИМЕНТІЙ ЗІНОВІЇВ

Вірші. Приповісті посполиті

АКАДЕМІЯ НАУК
УКРАЇНСЬКОЇ
РСР

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
ІНСТИТУТ МОВОЗНАВСТВА ім. О. О. ПОТЕБНІ

ПАМ'ЯТКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

XVII—XVIII ст.

СЕРІЯ
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

«НАУКОВА ДУМКА»
КИЇВ — 1971

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
ІНСТИТУТ МОВОЗНАВСТВА ім. О. О. ПОТЕБНІ

КЛИМЕНТІЙ ЗІНОВІЇВ

ВІРШІ. ПРИПОВІСТІ ПОСПОЛИТІ

Підготовка тексту І. П. ЧЕПІГИ
Вступна стаття В. П. КОЛОСОВОЇ та І. П. ЧЕПІГИ
Історико-літературний коментар В. П. КОЛОСОВОЇ

«НАУКОВА ДУМКА»
КИЇВ — 1971

До рукописної збірки поета кінця XVII — початку XVIII ст. Климентія Зіновієва входять його власні вірші та зібрані ним українські прислів'я і приказки. В багатьох віршах оспівується праця ремісників та хліборобів. У передмові подається мовно-історичний опис пам'ятки. Додається історико-літературний коментар віршів та словник малозрозумілих слів.

Пам'ятка дає багатий матеріал для дослідників лексики, фразеології, фонетики, словотвору, синтаксису української мови, а також для вивчення взаємозв'язків книжної й живої народної мови тієї епохи.

Відповідальний редактор
В. В. НІМЧУК

Редакція мовознавчої літератури та словників
Зав. редакцією *М. Л. Мандрика*

7—1—3
76—71М

КИЇВСЬКИЙ ПОЛІГРАФІЧНИЙ КОМБІНАТ

ВИЗНАЧНА ПАМ'ЯТКА УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМЕНСТВА

Іван Франко, науковий доробок якого на ниві вивчення давньої української літератури важко переоцінити, писав у 1890 році: «Ані літопис Величка, ані вірші Климентія, ані драми Довгалевського, ані віршова переробка новел Боккачія, ані множество інших творів літературних того часу не були публіковані друком, не зробили на суспільність українську того впливу, який би були могли зробити»[1]. Дещо пізніше, 1896 р., великий Каменяр у передмові до І тому започаткованої Археографічною комісією Наукового товариства ім. Шевченка серії публікацій «Пам'яток українсько-руської мови і літератури» повторив цю думку, наголошуючи на тому, що все найкраще, «що в ньому (давньому українському письменстві.— *Авт.*) було, не мало щастя до друку, а через те й не могло мати такого впливу, який би мало, бувши надрукованим. Не попали в друк ані огнисті твори Івана Вишенського, справедливо названі одним переписувачем «Книга злото», ані знаменита «Палінодія» Копистенського, ані наші літописи старі й козацькі, ані більшина драм і інтермедій, ані много, много інших праць, що довгі літа лежали в рукописах, присипані пилом, або зберігалися по курних хатах мужицьких та дяківських...»[2]

Зарахована Іваном Франком до найкращих надбань українського письменства, рукописна збірка віршів Климентія пролежала у безвісті для дослідників близько півтора століття. Судячи з поміток та пізніших дописувань народних афоризмів, її читали, але копій збірки не було, і сучасники не згадують про неї жодним словом.

Лише у 50-х роках XIX ст. на рукопис Климентія натрапив невтомний шукач давніх українських пам'яток, письменник та етнограф О. В. Шишацький-Ілліч. Знахідка привернула увагу багатьох українських

[1] І. Франко, Наші коляди, Львів, 1890, стор. 14.

[2] І. Франко, Апокрифи і легенди з українських рукописів. Зібрав, упорядкував і пояснив д-р. Ів. Франко, «Пам'ятки українсько-руської мови і літератури. Видає Комісія археографічна Наукового товариства ім. Шевченка», т. І, Львів, 1896, стор. І—ІІ.

культурних діячів [1]. Невдовзі П. Куліш надрукував у журналі «Русская беседа» велику розвідку про Климентія і подав «кулішівкою» частину його віршів або уривки з них [2].

Підходячи до оцінки давньої літератури позаісторично, П. О. Куліш виніс Климентієві суворий присуд як «чужому народному духові і смакові віршописцю» [3].

П. Куліш опублікував як ілюстрацію до своєї розвідки близько чверті віршової спадщини Климентія. Вона зацікавила вчених різних галузей науки: на твори поета почали посилатися, розв'язуючи спірні мовні питання; до них зверталися як до історичних свідчень очевидця [4]. Безпосередньо з рукопису Климентія, отриманого від Куліша, робив виписки народних прислів'їв та яскравих фразеологізмів О. Маркович, а їх використовувала у художніх творах і Марко Вовчок [5].

На початку XX ст. В. М. Перетц, якого особливо цікавили проблеми давньої української поезії, виявив бажання глибше ознайомитися з творами Климентія. Але дослідник зіткнувся з непереборними труднощами: рукопис поета зник. Вчені гадали, що він згорів під час пожежі на Кулішевому хуторі.

Проте збірці Климентія не судилося загинути. У 1909 р. на неї натрапив С. І. Маслов, переглядаючи матеріали бібліотеки Київського університету [6].

В. М. Перетц відразу розпочав опрацьовувати рукопис і на початку 1911 р. доповідав про свою роботу на засіданні Товариства любителів старого письменства у Петербурзі. Повідомлення В. М. Перетца викликало жвавий інтерес з боку російських вчених. А вже у 1912 р. в серії «Пам'яток українсько-руської мови і літератури» В. М. Перетц опублікував усю віршову спадщину Климентія з грунтовною передмовою-дослідженням [7]. Прислів'я

---

[1] Див. лист О. В. Марковича до О. В. Шишацького-Ілліча від 31/VIII 1858 р., «Правда», № 4, вип. XI, 1889, стор. 158.

[2] Див. П. Кулиш, Климентий, украинский стихотворец времен гетмана Мазепы, «Русская беседа», т. V, кн. 17, 1859, стор. 79—140. Цю ж статтю з невеликими доповненнями і редакторськими поправками П. Куліш надрукував як перший розділ свого «Обзора украинской словесности» в січневому номері «Основи» за 1861 р. (стор. 159—234).

[3] Див. статтю П. О. Куліша в ж. «Основа» за 1861 р., № 1, стор. 194.

[4] Огляд робіт, у яких міститься посилання на твори Климентія, а також оцінку його віршів М. Г. Чернишевським, О. М. Пипіним, М. І. Петровим, М. П. Дашкевичем, П. Г. Житецьким та І. Франком див. у кн.: В. П. Колосова, Климентій Зіновієв. Життя і творчість, «Наукова думка», К., 1964, стор. 5—8.

[5] Див. В. Доманицький, Невідомі вірші єромонаха Климентія, ЗНТШ, т. LXXXI, 1908, стор. 52.

[6] Див. С. И. Маслов, Обзор рукописей библиотеки императорского университета св. Владимира, К., 1910, стор. 5—6.

[7] Вірші єром. Климентія Зиновієва сина. Видав з передмовою Володимир Перетц, «Пам'ятки українсько-руської мови і літератури. Видає Археографічна комісія Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка», т. VII, Львів, 1912 (далі — Вірші єром. Климентія).

та приказки, що входять у збірку окремим масивом, дослідник збирався видати в спеціальній праці, присвяченій народним приповідкам [1].

Із часу наукової публікації віршів Климентія минуло більше піввіку. Вона стала в пригоді радянським ученим, які дали об'єктивну оцінку творчості давнього письменника-етнографа і визначили його почесне місце в історії розвитку української мови, літератури та фольклористики.

Проте інтерес до рукопису Климентія не зменшується, а дедалі зростає. Літературознавці, мовознавці, фольклористи, етнографи, історики, філософи вбачають у творчому доробку письменника ще далеко не вичерпане джерело для дальших спостережень і наукових відкрить. Книга ж В. М. Перетца давно вже стала бібліографічною рідкістю. З огляду на це й постало питання про нове видання усієї спадщини Климентія — власне його віршів і зібраних ним (та доповнених іншими збирачами) народних афоризмів. Оскільки збірка Климентія становить неоціненний матеріал для вивчення історії української мови, визнано найдоцільнішим видати її в серії «Пам'ятки української мови» (з додатком до віршів історико-літературного коментаря).

* * *

Усе, що на сьогодні відомо про Климентія,— відомо лише з його рукопису-автографа. Уважно вчитуючись у вірші поета, «виловлюючи» з них історичні натяки, ненароком кинуті свідчення автобіографічного характеру (давні письменники не любили говорити про себе), досліджуючи мову, можна уявити в загальних рисах життєвий шлях поета і датувати час появи його рукопису.

У мезовірші, яким поет гадав закінчити свою книжку, він називає себе так: «Иєромонах Климєнтіи Зѣновієв син». Ім'я «Климентіи», очевидно, у поета друге, одержане після постриження в ченці. «Зѣновієв син» могло в часи Климентія означати і прізвище, й по батькові. Ось чому дослідники подають ім'я поета по-різному: Климентій, Климентій Зиновієв син, Климентій Зинов'єв, Климентій Зиновій, Климентій Зинов'євич, Климентій Зінов'єв, і, нарешті, Климентій Зиновієнко. І. Франко вважав, що дописані до вірша «Ω школярахъ, дрова крадущих, и о школє» рядки про школяра Трястю — автобіографічні, і називав поета Климентій Трястя [2].

Виходячи з української традиції утворення прізвищ за батьківським ім'ям, спиняємося на варіанті (теж умовному) — «Климентій Зіновіїв».

Народився Климентій десь у кінці 40-х — на початку 50-х років XVII ст., певно, на Правобережжі. Проте в той час рідко хто міг прожити все життя в одній місцевості. Під тягарем обставин, тікаючи від панського

[1] Див. Вірші єром. Климентія, стор. VII.

[2] Див. І. Франко, Климентій Трястя і Григорій Сковорода, «Історія української літератури, ч. І. Від початків українського письменства до Івана Котляревського». Кінець 1907 р. Розділ XVI. Рукопис. Зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. III, № 571, арк. 223 зв.

гніту, населення переходило з Правобережжя на Лівобережжя, а з Лівобережжя — на правобережну Наддніпрянщину, Слобідську Україну, Дон
та південні райони Росії. У вірші «Ω умирающихъ, гдѣ ся не раждаютъ»
поет тяжко зітхає з приводу того, що «ве(л)мй мало члвѣкъ тамо умира́етъ:
гдѣ сѧ в(ъ) якова(и) странѣ на свѣтъ наро(ж)да́етъ» (11 зв.)[1]. Він бачить,
що «рѣдко бываетъ тое, бы з(ъ) мѣсца не взруша́лъ», хіба лише малим помре
без «преселенiѧ: або якого о(т)то(л) те(ж) о(т)далє́нiѧ». Не без ностальгічного
забарвлення звучить висновок Климентія: «І що (ж) мѣемо о то(мъ) дѣлѣ
южъ чини́ти: то(к)мо до(л)жни(с)мо бга повсю́ду хвали́ти» (11 зв.).

Климентій з самого малку зазнав злигоднів. Бідний сирота, без родичів
та покровителів («а се(и) благодѣтеле(и) и родов не маетъ»), він наголоду-
вався як «нищий школяр» у дяківській школі і як «нищий спудей» у бурсі,
а потім постійно перевиснажував себе роботою, зокрема писарською («Пи-
са(р)ское дѣло хо(ч) то не цѣпомъ маха́тъ, да го́лову го(р)шъ цѣпа тя(ж)ко
часомъ ве(р)та́тъ» — 303). На схилі літ він з сумом констатував:

> Многiи того́ пре(ж)де времени дозна́ли:
> которые з молоду сѝлы не хова́ли.
> Же в посре(д) вѣка мѣю(т) немо(щ) престарѣлу:
> и тва(р) а(л)бо пе(р)сону свою состарѣлу...
> І писате(л) сихъ вѣршовъ крѣпко того дозна(л):
> и що́ мѣло на старо(ст) быти о то(м) не зна́лъ (166).

Не виключена можливість, що Климентій все ж таки вивчився на свя-
щеника, одружився, але рано овдовів. Звертаючись до попа, він надто при-
страсно закликає його берегти свою дружину:

> Прето́ по́пе попадѣ не би(и) лечъ всѐ проща(и):
> и же(б) жыва до сме(р)ти твое(и) была́ бга блга(и).
> Бо еслѝ сѧ́ не зы́чу лучи(т) ти овдовѣ́т(ъ):
> хо(ч) при старостѣ твоихъ лѣ(т), то буде(ш) жалѣт(ъ) (99—99 зв.).

Знаємо лише, що монахом Климентій став у молоді роки — і тим важ-
чим виявилося для нього перебування у «святій обителі». Тут, як і в миру,
панував дух наживи («на(и)паче іноковъ враждаетъ сребролюбностъ»); бід-
ним ченцям було набагато тяжче, ніж багатим («Убогiе че(р)нцѣ хочъ бо(л)-
ше(и) и працуютъ: ты(л)ко жъ вбоги(х) и та(м) не ба(р)зо шануютъ» — 72).

«Свята обитель» видавалася вільнолюбному і вразливому поетові гір-
шою за турецьку неволю, більше того — гіршою за смерть. Якби «хотящы(и)
в че(р)нецтво» знав, що чекає на нього в монастирі, то він краще, «навяза(в)-
ши (б) на сѧ ка́ме(н) в(ъ) воду втопи(л): нежели (б) на вѣчную ско(р)бь
в(ъ) че(р)нецство вступи(л)» (70).

Однак «чесний законник» Климентій відкидав думку про те, що можна
розірвати з чернецтвом: «І дале́ко лѣпшъ чину того не при(и)мати: нѣжъ
приня(в)ши скй́ну(в)ши бгу наруга́ти» (71).

[1] Тут і далі цифрою в дужках позначаємо сторінку рукопису.

Життя в монастирі він сприймав як необхідність перестраждати тут, на землі, заради «потойбічного царства». Від імені усіх іноків, «тɛ(р)пя́щыхъ безви(н)нѣ и по винѣ прɛмногіѧ зѣло напасти и ско(р)бы...» (72 зв.), він лише молив бога дати сили знести всі «пɛча́ли».

До того ж Климентій протягом всього життя багато хворів: на «нɛмощи трясави́чныɛ», «бо́лѣзни зубныɛ», «ѡ(т) ка(ш)лю проклято́го з(ъ) свѣто(м) жɛгна́вша» і взагалі «всѣ нѐмощи позна́лъ: кро(м), бг҃ъ вкры(л), пара́лѣжны(х), фра(н)цузки(х), нɛ взна́лъ» (316).

Але ні душевні, ні фізичні страждання не зломили Климентія, не зменшили його невгамовної цікавості до навколишнього світу, не вгасили любові до людей і життя. Морально здорова людина, він не розумів безпричинної меланхолії і відверто зізнавався:

> Г҃ды (б) добрыɛ и мнѣ бг҃ъ дава́лъ повожɛ(н)ѧ́:
> нѣґды бы(м) даре́мно(г)[о] нɛ по(з)на́лъ смущɛ(н)ѧ́.
> Ажɛ и поневолѣ му́шу ѧ ско(р)бѣти:
> що нɛ могу́ ко(н)тɛнту анѣ мало мѣти (63).

Як монах, Климентій багато мандрував («І азъ пишущы(и) сɛ тожь нɛгды(с) провандровалсѧ: любъ в далɛкіɛ краѣ...»). У віршах він згадує Канів, Бахмут, Тор, Запорізьку Січ, Литву, Волинь та Польщу, говорить про руснаків-українців, росіян, білорусів, волохів, поляків, євреїв, циган, бойків.

Дуже можливо, що вимушені мандри поета («І лѣпшъ бы нико́му доброму дороги ни зна́тъ: да при бɛ(з)пе́чности в дому̀ всɛгда̀ пробува́т(ъ)») були пов'язані з процедурою збирання монастирями «доброхотныхъ подаяні(и)» («Мы́ жɛ повсɛ(г)да за тыхъ г(с)да бл҃гаɛмъ: ѡ(т) котры(х) мл(с)ты́ню іногда̀ при(и)ма́ɛмъ»), а також з іншими обставинами, породженими специфікою церковно-монастирського життя: відвідуванням різних монастирів з нагоди якогось свята, вшанування або перенесення ікони, організацією нової обителі тощо. Дослідники, які зараховували Климентія до «мандрованих дяків», помилялися. Адже сам поет називає себе «иɛромонахом», тобто ченцем-священиком.

Проте чернецький чин, якого Климентій набув як піп-удівець під час постриження або дослужився до нього у монастирі, не забезпечив поетові спокійного життя і певного становища в суспільстві. Вже немолода людина, він за щось зазнав утисків. У цю тяжку годину Климентій і вирішив укласти із своїх віршів книгу («бу́дучи в гоне́ніи, писавъ із(ъ) ско(р)би іхъ»).

Тривалий час, видимо, до кінця життя (а вмер Климентій після 1712 р.) він жив на Лівобережній Україні, де у монастирі на Чернігівщині й було знайдено його єдину збірку віршів.

Основні віхи життєвого шляху Климентія уявляються (і домислюються) на основі його віршів. Можна додати, що він надзвичайно багато читав, особливо «старовічних», як він називає, книг, любив мистецтво у різних

його виявах — архітектуру, живопис, музику (сам співав, складав релігійні пісні й писав ноти до них), знав безліч народних творів (пісень, дум, оповідань, легенд, переказів) і особливо кохався у прислів'ях та приказках.

* * *

До нас дійшло 272 твори (або уривки з них) Климентія найрізноманітнішого змісту. Поет писав про все, що його вражало в навколишньому світі, про що роздумував і що відчував. Однак, широко узагальнюючи тематичну розмаїтість віршів Климентія, їх можна звести до двох міцно пов'язаних між собою груп — соціально-побутової та філософсько-релігійної.

Творчість Климентія припадає на часи, знаменні не стільки яскравістю зовнішньополітичних подій, скільки загостреністю і суперечливістю внутрішнього життя України кінця XVII — початку XVIII ст. «Трактат про вічний мир» між Росією та Польщею (1681 р.) закріпив розподіл України на дві частини. Лівобережжя, яке ввійшло до складу Російської держави, потроху загоювало рани, що їх завдавали Україні ворожі навали. Розвивалося сільське господарство, зростали міста і містечка, вирувало життя в ремісництві, розгорталася торгівля, поставали нові школи. Києво-Могилянська колегія згуртувала навколо себе видатних наукових і літературних діячів, які підтримували жваві стосунки з Росією і прагнули возз'єднати з її допомогою Правобережну Україну з Лівобережжям. Іоанникій Галятовський, Лазар Баранович, Антоній Радивиловський, Іннокентій Гізель, Варлаам Ясинський, Стефан Яворський, Дмитро Туптало, Іван Величковський, а також маловідомі і зовсім не відомі письменники з «літературних низів» творили українське письменство.

Проте це було зовнішнє, видиме благополуччя. Гострі соціально-економічні конфлікти роздирали Україну. Місце польських феодалів, зметених національно-визвольною війною 1648—1654 рр., зайняли українські пани. «Не мордовали так пани лядские своих подданых и не забивали до смерти киями, как отец п. Андрея (мова йде про Дмитра Горленка, прилуцького полковника.— *Авт.*) мучил мужиков и козаков; да и сам п. Андрей не едных людей боем своим припровадил до калецтва и смерти»[1],— зізнавався у 1709 р. гетьманові Скоропадському новий прилуцький полковник Нос.

На «послушенстві» і «повинностях» селян — основної маси тогочасного українського населення — зростало багатство козацької старшини, яка зосередила у своїх руках усю владу — адміністративну, військову та судову. Невпинно глибшала прірва між козацькою верхівкою і «черню військовою», серед якої все збільшувалась кількість «убогих малогрунтових» або й зовсім «безгрунтових» козаків.

Дуже строкатим було населення міст та містечок. Тут жили міщани, селяни, козаки. Міщани й козаки займалися ремеслом, торгівлею, селяни —

[1] А. М. Лазаревский, Очерки малороссийских фамилий, «Русский архив», кн. 8, М., 1875, стор. 253.

землеробством. Безхатні наймитували у більш заможних жителів. У містах знаходив притулок і бродячий люд, який постійно поповнювався зубожілими вихідцями з усіх станів суспільства. Час від часу по всій Україні прокочувалися хвилі народних заворушень. Прихід до влади гетьмана Мазепи (1687 р.) ознаменувався повстанням більшості населення Лівобережжя. На Правобережній Україні соціальний і національний гніт спричинився до загострення визвольної боротьби, особливо у період між 1702—1704 рр. Мазепа жорстоко придушував спалахи народного гніву. Ототожнюючи поняття «поспільство» з «гультяйством», він з неприхованою зневагою писав у 1708 р. начальнику Посольської канцелярії Головкіну, що «гультяйство» й «посполъство» хотять «чесних і багатих» знищити і пожитки їх пограбувати [1]. А «чесні і багаті», з благословіння свого гетьмана, продовжували прибирати до рук землю — «займали», випрохували, купували, відбирали її силою у слабших сусідів. Захопивши великі угіддя, вони йшли на все, щоб прикріпити до них «тяглих людей», перетворити їх на своїх підданих [2].

Вірші Климентія мають неоціниме значення для кращого розуміння цього безжалісного, давно минулого відрізку української історії, наповнюють його для нас живою кров'ю [3]. Читаючи твори, написані очевидцем, ми бачимо, як «чловєкь чловєка ра(д) бы в(ъ) єди́нъ ча́сь з(ъ)губы́т(ъ): и гды (б) мощно то мо(г)лъ бы жыва́го поглоти́т(ъ)» (4). У нас викликає відразу збирач мита — «люты(и) вовкъ», який відбирає у бідняка останнє, щоб не тільки панові, а й собі «шкатулу набити». Разом з Климентієм ми тавруємо орендарів, махлярів, купців, лихварів, «нєчєсны(х) господарѣвъ», несправедливих суддів, хабарників, «немилосердних» урядовців та всіх інших, хто грабує, обдурює, «губить» простий народ. Як і Климентій, ми співчуваємо «голишамъ», «сиротамъ-побѣдашамъ», наймитам-бурлакам, «нендзнымъ», «нищетны(м)» — численному убогому люду.

Окремі твори Климентія на соціально-побутові теми сприймаються як стогін людини, що страждає від несправедливості. Проте вірячи в «божєствє(н)не» походження земної влади, поет-чернець вимагає беззастережного підкорення їй («хто зємному п̃ну зычливостъ ховаєтъ: то(и) и о(т) нб(с)ного ласку отрымає(т)»). Він намагається поставити себе над станами, справедливо розсудити «обѣ стороны». Звідси глибокі суперечності у його творчості: як «монах-законник» він стоїть на боці існуючого ладу, а як поет

---

[1] Див. Н. Костомаров, Мазепа и мазепинцы. Историческая монография, вид. 2, СПб., 1885, стор. 419.

[2] Див. «Генеральное следствие о маетностях Черниговского полка», Чернигов, 1908, стор. 276.

[3] «Серед літературних пам'яток феодальної України аж до кінця XVIII ст. навряд чи можна назвати ще якесь джерело такого пізнавального значення, як вірші К. Зіновієва»,— відзначає історик О. Компан у своїй монографії про міста України, раз у раз посилаючись на свідчення поета («Міста України в другій половині XVII ст.», Вид-во АН УРСР, К., 1963, стор. 25).

правдиво змальовує дійсність і тим самим розкриває непривабливу суть «вста
новленого богом порядку».

Климентій відобразив з безліччю цікавих побутових подробиць ус
прошарки феодально-кріпосницької України: селян, козаків, міщан, чорн
і біле духовенство, панство. Але головним героєм його віршів уперше в іс
торії давньої української книжної поезії став трудовий народ. Найбільш
уваги приділив поет ремісникам, створивши справжню, єдину в своєму род
віршову енциклопедію тогочасних ремесел та промислів. Якщо Іван Вишен
ський захищав «хлопа, кажємяка, сѣдєлника, шевца», доводячи їх рівніст
серед інших[1], то Климентій звеличив їх у численних «похвальних словах»

У рукопису Климентія не збереглося віршів, спеціально присвячени
вітчизні. Але його патріотичні висловлювання свідчать про любов до батьківщини. Він палко обстоює мир між народами — «вшелякими языками»
і протиставляє йому «воєнну руину»:

А гдѣ про(и)де(т) за(с) індѣ воє(н)на руина:
нєскоро попра́ви(т)сѧ впя(т) та́ѧ крайна.
І нє зовсѣмъ тєжъ свои(м) доста́тко(м) зберет(ъ)сѧ:
бо по(д) часъ до́ пєчива и хлѣбъ приберет(ъ)сѧ.
А ґды гдѣ житє(л)ствуєтъ поко(и) тыхоми(р)ны(и):
то(и) кра(и) на всякую рє(ч) зостає(т) обы(л)ны(и) (291).

Вірші Климентія доповнюють наші уявлення про духовний світ тодішньої освіченої людини, про її естетичні уподобання. У цьому аспекті багато дає також і його філософсько-релігійна лірика. У традиційному для духовної поезії дусі Климентій розробляє мотиви смерті, «скорби и пєчали», «грѣховности», «покаяніѧ» тощо. Подібно до Касіана Саковича чи Кирила Транквіліона-Ставровецького або безіменних поетів, які розповідали про безсилість перед невблаганною смертю багача з його «шкатулами, золотом нафасова(н)ными», і земних царів з їх безмежною владою, Климентій перераховує всіх, кого стинає смертна коса,— від посполитого люду до королів і гетьманів.

Та найцікавіша проблема, яка постає при ознайомленні з філософсько-релігійними творами Климентія, це — поет і бог. Як чернець-священнослужитель, Климентій мусив щоденно обертатися в колі церковних догм, що не могло не позначитись на формуванні його особистості. Проте він, виходець з народу, не поривав з ним і в чернецтві — завдяки особливостям свого характеру й умовам тодішнього монастирського життя. Народне світосприймання, в тому числі і сприймання бога — багато в чому інше, ніж пропоноване церквою,— увійшло в його кров і плоть.

Постійне переплетення цих двох факторів — клерикального і народного — становить найхарактернішу рису суперечливого світогляду Климентія і простежується не тільки в його соціально-побутових творах, а й у філософсько-релігійній ліриці.

[1] Див. Іван Вишенський, Твори, Держлітвидав України, К., 1959, стор. 100.

Так, повторюючи принагідно засвоєне ним напам'ять біблійне визначення бога як «справедливого судії», Климентій стосовно до конкретних життєвих ситуацій висловлює сумнів щодо цього положення — типовий для народної оцінки бога. У вірші «Ω женахъ, z дѣте(и) умираючи(х)» поет, вважаючи, як і кожна віруюча людина, що смерть, як і життя, від бога, не може згодитись з жорстокістю і нерозважністю всевишнього, який відбирає матерів від новонароджених. Він гірко дорікає богові:

Ω бж҃е тво(р)че, тоже(с) жалю на(м) примножаешъ,
же м҃те(р) о(т) дытяти и о(т) насъ о(т)быраешъ (84 зв.)

Майже особиста образа відчувається і у вірші «Ω уломны(х) люде(х), або те(ж) ω калѣкахъ», коли Климентій просить бога не карати нащадків за гріхи предків:

Неха(н) бы родычове самы о(т)бували
за свои грѣхи: а не потомки стр(д)ли (176).

Ще яскравіше виявляється незадоволення поета у творах, де йдеться про явища природи. Цікаві не стільки досить наївні аргументації Климентія щодо доцільності того чи іншого явища, скільки виразний прояв вільнодумства. Ієромонах не хоче сприймати беззаперечно все, що йде від бога, а переглядає необхідність, розумність, досконалість божого витвору. Його не задовольняє, що «створи(л) бг҃ъ вѣтръ бо(л)шъ люде(м) на пако(ст)» (5), а левів та ведмедів — «на шкоды людя(мъ) вплодылъ» (142 зв.). У чисто народному дусі він іронізує з приводу того, що бог перестарався під час творіння світу:

Хотѣлосѧ бг҃ови абы чи(мъ) zабавляти
(жебы подобно зна(т) то даремно не гуляти),—

внаслідок чого з'явилися на землі гади й жаби:

А и без тоеи бы людіе нечистоты
могли бы сове(р)шенно на свѣтѣ сѧ обы(и)ти (176).

Звичайно, бог у Климентія виступає не лише як злий, не дуже розумний, не дуже всесильний, не дуже обачний творець. Монах Климентій, «дитина свого часу», як його схарактеризував великий Каменяр[1], далеко не є богоборцем. Протест проти діянь бога, породжений гуманністю поета, завжди розбивається об покірливе «вільно богу, що хотіти, то чинити», віками прищеплюване народові церквою. Але важливо, що бог у Климентія — цілком земний, з багатьма притаманними людям рисами, в тому числі й вадами. З ним можна розмовляти, просити, дорікати, радитися. Климентій шанує бога насамперед як великого «труждателя» (часом невдалого — але то інша річ!), бо для нього, як і для народу,— праця є основою життя.

Таке типове для народного світогляду олюднене сприйняття бога та інших біблійних персонажів, стягнення їх, за словами Франка, з церковних

[1] Див. І. Франко, Твори в двадцяти томах, т. XX, К., 1956, стор. 621.

п'єдесталів[1] на початку XVIII ст. все активніше проникало в літературу демократичного напряму, щоб пізніше — у другій половині XVIII ст., набрати яскравого травестійного характеру.

До розглядуваної проблеми — поет і бог — тісно примикає питання про пізнання навколишнього світу, яке у Климентія набирає форми розуміння «таїн божих». У цьому теж є момент вільнодумства, бо ієромонах замислюється над такими речами, які він повинен був би сприймати з сліпою вірою.

Так, «святая святих» християнського православного ортодоксального вчення — це догмат про єдиного бога в трьох особах, який важко збагнути здоровим глуздом — саме таким, який був властивий Климентію. Згадаймо з цього приводу зауваження Маркса: «Християнство... не може бути узгоджене з розумом, бо «світський» розум перебуває в суперечності з «релігійним» розумом,— що висловив уже Тертулліан своєю класичною формою: «verum est, quia absurdum est» («це істинне, бо абсурдне»)[2].

Климентій плутає три божественні іпостасі, точніше, розподіл функцій між ними. У вірші «Слово ω сотворенін бг҃о(м) zемли...» поет піддає сумніву таке засадне положення християнської релігії, як друге пришестя Христа. Він перераховує біблійні факти безпосереднього втручання бога в земні справи: перший — створення Адама і Єви, другий — народження Христа і життя його з людьми, а після цього логічно приходить до висновку, що майбутній прихід Христа на землю, щоб «живы(х) и ме(р)твы(х) судит(ъ)», буде третім пришестям, а не другим, як вчить «Євангеліє». Допитливий Климентій відверто заявляє, що в жодній з книг, яких він багато перечитав, не порушено цього питання:

... тоє на памя(т) єдному мнѣ взы(и)шло:
а іны(м) не вѣмъ зда(в)на то на мы(с)ль чи при(н)шло.

Однак віра перемагає розум — і Климентій закінчує свої критичні роздуми такою сентенцією:

Не мощно бо вѣмъ высотъ нб(с)ны(х) измѣрити —
тако таи(н) бж҃іи(х) и судебъ изслѣдити.
Самому создателю всѣхъ о всє(м) єму вѣстно,
а намъ zемны(мъ) не ω всѣхъ дѣла(х) єго извѣстно (184 зв.— 185).

Уся збірка спостережливого і вдумливого поета наповнена зворотами: «дивная річ», «чудне діло», «дивні обичаї», «ми удивляємо». Він хотів осягнути різні прояви життя, яке вражало його діалектичною складністю і плинністю:

Всяка рѣчъ на свѣтѣ прємѣнєнна бываєтъ:
ка(ж)ды(и) свѣтски(и) чл҃къ и іно(к) признат(ъ) маєтъ.
Прємѣняю(т) фо(р)тєцы и тє(ж) розныє муры:
и вси прєходя(т), яко во(з)душныє вѣмъ хмуры (51).

[1] Див. І. Франко, Твори в двадцяти томах, т. XVI, К., 1955, стор. 212.
[2] К. Маркс і Ф. Енгельс, Твори, т. I, Держполітвидав, К., 1958, стор. 94—95.

Однак, ставлячи безліч питань, Климентій переважно сам відповідав на них:

Прето о судбахъ б҃жіи(х) мнѣ нє дышкурова(т):
да ѡ всѣхъ наменєнны(х) рєча(х) си(х) поко(и) да(т) (311 зв).

Адже в епоху Климентія християнська церква скрізь продовжувала войовничо виступати проти того, щоб людський розум осягав суть будь-яких явищ — чи то природничих, чи то суспільних. Найосвіченіші сучасники поета, переважно духовні особи, були самі щиро переконані у недозволеності проникнення в «тайни божі» і застерігали від подібних спроб свою паству.

Вартим особливої уваги здається не те, що Климентій відмовлявся пояснювати не зрозумілі для нього речі: знаменними є активна спостережливість старовинного поета над навколишнім світом, вільнодумний подив з приводу тих чи інших явищ і сумнів у непогрішимості деяких церковних «істин».

* * *

Климентій був добре обізнаний з правилами силабічного віршування, типового для книжної поезії того часу. У своїх віршах він прагнув їх додержуватися, а порушення їх (різна кількість складів — «силляб», «розірвана цезура», «нерівна каденція») пояснював тяжким душевним станом і несприятливими зовнішніми обставинами («І азъ пишущи в розныхъ мѣсца(х) омыля́лє(мъ): // жє споко(и)ного мѣсца на тоє нє ма́лємъ» (195 зв.). І справді, з 290 віршів, які поет замислив як 13-складники, лише 75 абсолютно витримані в цьому розмірі. Є у нього і 11-, 12-, 14-, 16- та 18-складові вірші, теж не завжди «точні». Римування парне, різко переважає жіноча рима — 2770 пар (усього в збірці 3355 пар віршових рядків). Найчастіше це — морфологічні дієслівні рими. Трапляються і «нерівні каденції» — типу *злонравни(и) — проклятии(и); знаємъ — п(ѣ)янимъ*.

Перенесень (enzambements) у віршах Климентія небагато (1,2%). Їх поет вживає, висловлюючи гнів, роздратування, незадоволення, захоплення, іронію, подив тощо.

Жанрова природа творів Климентія досить різноманітна — тут знайдемо епіграму (у тодішньому розумінні цього жанру), елегію, морально-дидактичний вірш, кант, псалм, молитву, орацію, пісню, «нищєнски(и) вѣршъ», а також різновид акровірша — мезовірш[1]. Своєрідно відбита у його віршах панегірична поезія. Проте у Климентія нема жодного панегірика на честь сильних світу цього — усі його «похвальні вірші» прославляють тільки звичайних трударів за їх працю.

Видаваний рукопис нараховує 321 аркуш in 4°. Написаний на папері

[1] Докладніше про метрику, ритміку, риму, синтаксичну структуру і жанрову специфіку віршів Климентія див. у зазначеній праці В. П. Колосової, стор. 168—200.

чорним чорнилом. Початки заголовків і деякі приписки на полях виконано кіновар'ю. Письмо Климентія — типове для другої половини XVII — початку XVIII ст., що виробилося під впливом київської школи так званого нового (латинського) письма [1]. У пам'ятці втрачено три перші аркуші, 25 аркушів у кількох місцях посередині і закінчення.

Фактично рукопис складається з трьох частин. Перша (197 аркушів) — це книга, яку Климентій сам старанно підготував для читачів. Вірші переписані начисто, згруповані тематично в десять розділів (до одинадцятого увійшли різнорідні вірші — «поединковыє»). Завершується книга традиційними зверненнями до читачів з проханням прихильно зустріти книгу.

Друга частина (аркуші 200—269) — це «Приповѣсти або тєж присловіѧ посполитыє» [2]. На початку їх Климентій знову звертається до читача з проханням дописувати прислів'я за алфавітом: «На кую лѣтєру вспомнѣтє, кто(и) припису(и)тє». Для цього в кінці групи прислів'їв на певну літеру він залишав порожнє місце, іноді навіть по кілька аркушів. На арк. 262—269 подана «Наука ωсобнаѧ з ты(х) же приповѣсти(и) ꙁдє людє(мъ) младымъ положє(н)на єстъ» — збірничок «приповісток» повчального змісту, розташованих довільно, без дотримання алфавіту. На звороті 269 аркуша читаємо перелік назв дерев — «Рахуба дрєва(м) розны(мъ) якъ на всєлє(н)нои много обрѣтає(т)сѧ».

Третя частина (аркуші 270 — 321 зв.)— це 77 віршів, створених поетом, очевидно, пізніше і занесених до збірки в міру появи їх. Спершу поет хотів, щоб його співбрати-«вѣршописцы» додавали до книги свої вірші, «жєбы то нє было̀ сє(и) книзѣ доконче(н)ѧ: // до само́го зє(м)ного свѣту іско(н)чє́н(ъ)ѧ», але потім закреслив ці рядки і почав знову записувати до збірки власні твори. Вони не згруповані в окремі розділи, написані недбало, з численними поправками і вставками.

У рукопису є пізніші дописування, зроблені рукою не Климентія, зокрема після кожної групи «приповістей» на відповідну літеру, на бічних, нижніх, рідше — на верхніх полях. Є в рукопису сліди опрацювання тексту П. Кулішем — помітки і підкреслення, зроблені олівцем.

Нині рукопис зберігається у відділі рукописів Центральної наукової бібліотеки АН УРСР під шифром VIII. 73.

Уважне вивчення віршів Климентія дозволяє датувати рукопис періодом між 1700 і 1709 рр., причому біля двох років пішло у Климентія на укладання книги («І хочъ мала кни(ж)ка, рокъ два ко(н)повалє(мъ)»). Зви-

---

[1] Див. И. Каманин, Главные моменты в истории развития южнорусского письма в XV—XVIII в.— «Палеографический изборник. Материалы по истории южнорусского письма в XV—XVIII в., изданные Киевской комиссией для разбора древних актов», К., 1889, стор. 14—15.

[2] Уперше частина народних афоризмів, зібраних Климентієм, була опублікована М. Номисом з позначкою «Кл[иментій]».— Див. «Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники О. В. Марковича і других», СПб., 1864. Проте Номис переплутав виписки О. В. Марковича і подав приповісті Климентія з позначкою «Ст[арий] Зб[ірник]».

чайно, серед віршів, що увіходили до цієї книги, були твори, написані поетом і раніше.

Климентій користувався традиційною для кінця XVII — початку XVIII ст. правописною системою української літературної мови. Відзначимо лише деякі особливості його правопису.

Письменник вживає переважно ъ; ь трапляється тільки в словах: *днь*, *мл(с)ть*, *смє(р)ть* і кількох інших.

У тексті вживаються такі надрядкові літери: **в, г, д, и, ж, з, к, л, м, н, р, с, т, ч, х, ъ**, а також лігатура **ст**.

Для позначення пом'якшеності попереднього приголосного перед **о** автор використовує літеру **і**: *хмєліово(г)[о]* (32), *поліовоє* (82), *маліованъ* (135 зв.), *ліоду* (23 зв.), *слизіокъ* (241 зв.), *сліозы* (203 зв., 206 зв.) (однак пор.: *дого(т)* — 281 зв., 214 зв.).

Перед голосними Климентій вживає або **і**, або **ѣ**: *пріязно, пріяю* (134), *хр(с)тіянскихъ* (138 зв.), *рукодѣлія(х)* (134), *гонѣніа* (72 зв.), *братіє* (80), *якіє* (41 зв.), *писаніє(мъ)* (43 зв.), *грѣє* (240 зв.), *злодѣа* (209), *знємощнѣєтъ* (240 зв.).

Літера **ω** виступає переважно на початку слова і в прийменнику: *ωкаяне(н)* (62), *ωгненны(х)* (129 зв.), *ωсобно* (142 зв.), *ωстро(ж)но* (154 зв.), *ωчє(и)* (174), *ω змє(р)зающих мрâзомъ* (15), *ω козакахъ* (37), *ω бгомє(р)зскихъ баба(х) шепотнûцахъ* (79 зв.).

Проривний звук **г** автор передає частіше через **ґ** або рідше архаїчно, буквосполученням **кг**. Іноді вживає латинське g: *ґды* (27, 36 зв., 62, 63 зв. і т. д.), *нѣґды* (24 зв., 35), *ґáрло* (34), *ґузѣки* (47), *ґнûпы* (114 зв.), *похваґовáвши* (115), *интролѣґато(р)* (120 зв.), *ґисара(м)* (134 зв.), *ґонтарáмъ* (134 зв.), *срóкго* (28), *ω ґонтаряхъ, що кгóнты робятъ, кго(н)таров, ґонту* (278 зв.), *ґра(мм)атûки* (114 зв.), *кгды* (64 зв., 113 зв.), *кгды(с)* (48), *фо(л)ґи* (45).

Часто на місці **з** на початку слова вживається латинське **z**: *zемлѧ* (16), *zлáѧ* (15).

Величезна кількість відступів від етимологічного письма дає багатий матеріал для історика фонетичної будови української мови. Відзначимо найхарактерніші фонетичні риси, відбиті в рукопису.

Етимологічне **о** в новозакритих складах або зберігається: *розны(х)* (134), *сѣдляровъ* (138), *вворва(т)* (138 зв.), *со(л)* (140 зв.), *небожчикъ* (233 зв.), *косаровъ* (276 зв.), *по(в)торà* (249), *повслова* (235), *вѣршовъ* (145 зв.), *кóзъ* (146), *по(д)грызáєтъ* (143 зв.), *трудно(ст)* (141), або замість нього в новозакритому складі виступає **у**: *пу(д)час* (31 зв.), *пу(д)веселяєтъ, пу(д)крѣпляєтъ* (66), *пу(д)крадáти* (84), *пу(д)манáти* (174 зв.), *пýстъ* (253), *на лѣчену(м)* (232 зв.), *кушъкою* (227), *вунъ* (206 зв.); у дописаних приповістках: *рювня* (236 зв.), *бюг* (258), *гуршъ* (224 зв.).

Є випадки, коли **у** під наголосом виступає на місці давнього **е**, що після шиплячих та **й** перетворився в **о**: *жунъку* (253).

На місці етимологічного **е**, що перейшло в **і** в новозакритому складі, виступає ѣ: *хмѣл(ъ)* (67 зв.), *мѣдны(х)* (119), *камѣн(ъ)ѧ* (116 зв.), *ремѣн(ъ)* (115), *пѣчъ* (209), хоч зустрічаються випадки, коли такого переходу немає: *рє(ч)* (24 зв.), *камє(н)* (6). ѣ виступає також на місці старого ѣ: *дѣло(м)* (133 зв.), *рукодѣліє* (112 зв.), *хлѣбъ, цвѣту* (212 зв.), *бѣдý* (213), *вовѣ(к)* (241), *дѣти, помѣрно* (19), *вѣтръ, ѡ вѣтрѣ* (5), *сѣна* (45 зв.), *рѣкахъ* (78 зв.), *собѣ* (5 зв.), *в дорозѣ, в Литвѣ* (20), *по правдѣ* (28).

Один раз у дописаній пізніше приповістці зафіксовано дифтонгічну передачу ѣ у слові *дієдъ* (210 зв.).

Дуже часто на місці ненаголошеного ѣ виступає **е**: *кушнєрáх* (133), *ремєснико(в)* (133 зв.), *гребє(н)цѣ, гребє(н)ники* (138), *рєзник, рєзникý, рє(з)никáми* (118), *навєт(ъ)* (187 зв.), *розє(д)рáно* (236), *поєсú* (211 зв.), *вытрєща(и)сѧ* (268), *колєсникахъ* (280), хоч є й *колѣсниковъ* (280 зв.).

Дуже поширене поплутання традиційних **ы** та **и** як свідчення того, що літеру **ы** на той час читали як передньо-середнє українське **и**: *крывымъ* (218 зв.), *зымою* (227 зв.), *умырáт(ъ)* (286), *вымывáти* (279 зв.), *птыца* (156), *мишы* (148), *кухмíстра(х), кухмы́стра* (138), *високоповáжныє* (138), *хорошыє* (130 зв.), *хытрецъ* (128 зв.), *выноград* (121 зв.), *подывє(н)є* (98), *родычи* (92 зв.), *згрѣшыла* (91 зв.), *прысягъ* (91), *вѣрыти* (90 зв.), *по(д)выгъ* (53), *жыво(т)* (48 зв.), *гýбытъ* (56).

Відбито чергування **е** з **о** після шиплячих перед здавна твердим приголосним: *охочого* (235 зв.), *ничого* (174), *ночова(т)* (207 зв.), *жонà, жону* (47 зв., 82, 90 зв., 91 і т. д.), *чоловѣка* (203 зв.).

Зафіксовано чергування **а** з етимологічним ненаголошеним **о** перед складом з **а**: *гарячє* (175), *гарячого* (217), *гарячи(и)* (243 зв.), *калач* (219 зв.), *калачємъ* (248, 174), *калáчникахъ* (126 зв.), *гара(з)дъ* (224). Проте у слові *богаты(и)* і похідних, які дуже часто трапляються на сторінках рукопису, у віршах жодного разу не зафіксовано цього чергування, у збірці приповісток один раз: *багато* (203).

Широко відбито явище чергування **у—в**: *в ладу я(к) у мєдý* (205), *гляды(т) у лýг(ъ)* (204 зв.), *у вино* (19 зв.), *вдо(в)ствуючих, удовства* (99), *во удо(в)ствѣ* (97 зв.), *із(ъ) ума* (78), *на вмѣ* (205, 234 зв., 67), *на умѣ* (216 зв.), *ускочив у грєчку* (248), *у грєчку вскочив* (249 зв.).

У дописаних приповістках зрідка зустрічаються слова з початковим **і(и)** в позиції перед сонорним: *и(м)чить* (204), *ірвы́* (267), *ізгíнє(т)* (220), *изнавъ* (221 зв.).

Засвідчене сполучення **ры**, відповідно до староруського **ръ**, у відкритому складі: *трывóгу* (143 зв.), *грымитъ* (262 зв.).

Для рукопису Климентія характерною є така українська живомовна риса, як зміна **л** на **в** у словах із давнім **ъл, ьл**: *вовны* (243 зв.), *вовну* (112), *по(в)ку* (224 зв.), *ковбасцѣ* (214), *по(в)торà* (249), *повслóва* (235), *дóвгъ* (249), *мовчи(т)* (236), *мовчанка* (227 зв.), *помовчи* (237), *вовкомъ* (67), *вовчіє* (249),

вбячов (206), *вовкъ* (216 зв.), *в човнѣ* (205), *шовкова̀* (252 зв.), *товкачъ* (217 зв.) та ін., у дієсловах минулого часу чоловічого роду в 3-й особі одн.: *при(т)кнувъ* (237 зв.), *пустивъ* (238), *хотѣвъ* (251 зв.), *хвативъ* (252), *провидѣвъ* (28), *умѣвъ* (32 зв.), *говорив, плака(в)* (208) і багато інших. Цікаво, що у віршах паралельно вживаються форми з **л** і **в.** Пор.: *во(л)къ* (19), *удо́лжъ* (101), *з(ъ)упо́лно* (32), *вдави́лъсѧ, весели(л)сѧ* (16 зв.), а в приповістках переважають форми з **в** — прояв розмовної практики народу.

Письменник часто диспалаталізує **р**, навіть перед голосними **а, о, у**: *рату́нку* (163 зв.), *ратова́ти* (50 зв.), *рату(и)* (277 зв.), *господара̀* (202), *трасця* (207), *дѣраво(г)[о]* (209 зв.), *кру(ч)ка* (233), *бураки* (233 зв., 249), *мн(с)тыра̀* (260, 167 зв.), *золотара(м)* (134 зв.), *мо́ру сѧ равня́ти* (298 зв.), *но́здрами* (24 зв.). Значно рідше зустрічається м'яке **р** у цій позиції: *мн(с)тырямъ* (29 зв., 30), *поря́дку, дрюкую(т)* (121); в останньому слові, може, й помилково, бо на цьому ж аркуші кілька разів воно вживається у формі *друкую(т)*.

У рукопису відбито також ствердіння шиплячих: *пожытѣ́чна, зажыва́ти* (38 зв.), *хоро́шое, ничо́го* (45 зв.), *дє(р)жа́щы(х), кормя́щыхъ* (88 зв.), *з(ъ) шы(н)ку* (91 зв.), *выро(с)шы* (104), *щыро(ст), вѣршы* (132), *мужы́чє* (26).

Цікаві різні асимілятивні і дисимілятивні явища, зафіксовані в пам'ятці: *козба̀* (276 зв.), *про(з)бою* (17), *ща(с)ливости* (100), *нещастѧ* (143 зв.), *ща(ст)ѧ* (141), *вы(ш)шє* (204 зв.), *зчищаютъ* (138), *щєзаю(т)* (318 зв.), *до(ж)чъ* (276, 209 зв., 250 зв.), *ро(ш)чину* (235), *з дымомъ и щадомъ* (216), *нѣ щымъ* (317), *ищезаєтъ* (276 зв.), *тхорѣ* (147 зв.), *музчина* (277), *на́счо* (63), *на(и)доро́жшую* (46) та ін.

У рукопису переважає тверде **ц** — характерна риса сучасних північних говорів української мови: *з(ъ) сє(р)ца* (28), *обѣца́ти* (32,36), *тво(р)цы* (42), *ошука́нцах, пога́нца(х)* (42 зв.), *злочи(н)цамъ, забо(и)ца(мъ)* (45), *телица, молодица* (46), *птыца* (156), *сѧ залєца́ю, патєри́цы* (46), *кадѣлницы* (47), *чє(р)нцахъ* (70), *голубца̀* (221), *обцалики, дра(т)ни́цы* (114 зв.), *працує(т)* (126). Проте зрідка трапляється і м'яке **ц**: *стрыхолцѣ, ко(н)цѣ* (114 зв.).

Передаючи в основному етимологічне написання груп приголосних у словах типу *чє(ст)ны(х), тяжє(ст)но* (134), *ср(д)ца* (29 зв.), *ѡлѣ(и)нцство* (125 зв.), пам'ятка все ж фіксує і характерне для живої української мови спрощення в групах приголосних: *сонцє* (237 зв.), *рємєсни́к* (276 зв.), *щасливому* (257 зв.), *позно* (251), *позняѧ* (241).

Іменники середнього роду на **-я** (з давньоруських на **-ие,-ье**) письменник передає і в традиційному написанні, і з закінченням **-ѧ**, або **-ъѧ**: *подывє(н)є, бра(н)є* (98), *здоро́в(ъ)є* (86), *начи(н)є* (114 зв.), *начи(н)нє* (132 зв.), *потка(н)є* (255), але *бєздѣл(ъ)ѧ* (68 зв.), *моло(т)ѧ* (285), *на ро(с)пу(с)ка(н)ѧ* (115), *ща(ст)ѧ* (37 зв.), *збожа* (139 зв.), *зѣлѧ* (239), *клы(н)ѧ* (125 зв.).

Окремі фонетичні явища, зафіксовані в рукопису (континуанти етимологічних **о, е**, старого **ѣ** в ненаголошеній позиції, деякі особливості

консонантизму — твердість звука **р**, диспалаталізація **ц**), зближують мову Климентія з мовою сучасних північних говорів.

Рукопис Климентія може бути цікавим і для дослідника історичної морфології української мови. Вкажемо, зокрема, на закінчення давального відмінка однини в іменниках чоловічого роду другої відміни. Поряд з традиційним закінченням **-у**, **-ю** поширене закінчення **-ови**, **-еви**, **-овѣ**, **-евѣ**: *вѣтру* (127 зв.), *шевцу* (115), *бѣсови* (42), *поповы* (99), *гостеви* (87 зв.), *господаревѣ* (116, 145), *кушнеревѣ*, *ша(л)вѣревѣ* (133), *медвѣдевѣ* (142), *втѣкачевѣ* (155), *товаровѣ* (242 зв.), *всевидцевѣ* (104 зв.), *богачевѣ* (260).

Засвідчене закінчення **-ѣ** у давальному і місцевому відмінках однини іменників першої відміни м'якої і мішаної груп: *на банѣ* (113), *в ночѣ* (111 зв.), *о дщерѣ* (92 зв.), *в клѣтѣ* (177 зв.), *по хвылѣ* (192); у називному і знахідному відмінках множини іменників чоловічого роду другої відміни м'якої і мішаної груп: *гостѣ* (87 зв.), *кли(н)цѣ*, *стырачѣ*, *стрыхолцѣ*, *натягачѣ*, *ко(н)цѣ* (114 зв.), *колодязѣ* (124), *штыхарѣ*, *золотарѣ* (117), *комарѣ*, *мотылѣ*, *ѣжѣ*, *тру(т)нѣ*, *ше(р)шнѣ*, *слепнѣ* (176 зв.), *кораблѣ* (285 зв.), *же(н)цѣ* (277 зв.), *ко(р)цѣ* (278 зв.), *обручѣ* (111 зв.), *ткачѣ* (110 зв.).

Іменник із словами *двѣ*, *ωбѣ*, *три* вжитий у формі двоїни: *в головѣ* (234 зв.), *ωбѣ ωцѣ* (234), *три недѣлѣ* (206), *ωбѣ странѣ* (127 зв.), *двѣ жонѣ* (90 зв.), але є й *обѣ болѣзни* (52).

В орудному відмінку іменників середнього роду на **-я** поряд із закінченням **-емъ** поширене **-ѧмъ**, **-ямъ**: *правылямъ* (114 зв.), *начи(н)ям* (132 зв.), *корѣн(ъ)я(м)* (267), *с корѣня(м)* (245 зв.), *неща(ст)ямъ* (32).

Трапляються закінчення **-ои** в родовому відмінку прикметників жіночого роду однини: *без(ъ)пра(в)нои бе(з)сме(р)тнои зе(м)лѣ* (202), *сырои квáшы*, *з (с)тарои лазе(н)ки* (240), *доброи муки* (212 зв., 234 зв.); закінчення **-іи** в називному відмінку множини прикметників: *на добріи жо(р)на* (234 зв.), *старѣцкіи сýнки* (170), *старѣцкіи цехи* (127), *пе(р)стенѣ злáтіи*, *потрѣбы це(р)кóвніи* (46 зв.).

Представлені закінчення **-мо** у формах теперішнього і простого майбутнього часу та в наказовій формі: *пождемó* (240 зв.), *дождемó* (211), *не лѣнѣмосѧ* (288 зв.), *спѣшѣмо* (152 зв.).

Інфінітив дієслів після голосного основи має суфікс **-т(ъ)** і **-ти**: *обѣцáти*, *о(т)давáти* (32), *заробúти*, *нагородúти* (59), *частовáти*, *погибáти* (94), *чинúт(ъ)*, *изгубит(ъ)* (108 зв.), *порядúти*, *пошúти* (110 зв.), *выминáт(ъ)*, *набрат(ъ)* (281 зв.).

Зворотна частка **сѧ** виступає відносно відповідного дієслова і в препозиції і в постпозиції: *сѧ зволи(т)* (79 зв.), *обходитисѧ* (81 зв.), *прилучае(т)-сѧ* (82 зв.), *сѧ ко(н)чúти* (97 зв.), *сѧ зна(и)дýетъ* (114), *досмо(т)рѣтисѧ* (119), *вроди(т)сѧ* (122), *наклопотя(т)сѧ* (152 зв.), *учитисѧ* (127), проте переважає постпозитивна позиція.

У рукопису зафіксований величезний матеріал для вивчення історії

українського словотвору. Так, широко представлені суфіксальні і префіксальні іменники: *шкуратъ* (277 зв.), *бýдищ(ъ)* (152), *недосо(л), пересо(л)* (232), *хитрощи, мудрощи* (252), *соромота* (244), *напа(ст)* (234), *пе(р)шына* (277 зв.), *страхота, глубота* (124), *взяха* (110 зв.), *хворы(ст)* (220 зв.), *хихички* (219), *трутизны* (223), *кры(м)ка, ледянка, торя(н)ка* (141), *просяни(ц), овсяни(ц)* (199) і багато ін. Впадає в око величезна кількість іменникових утворень на означення процесів виробництва, назв професій: *паха(р)ство* (109 зв.), *бонда(р)ство* (111), *шаповалство* (111 зв.), *музыцтво* (113 зв.), *ше(в)ство, ктыто(р)ство* (114), *мѣрочництво* (115 зв.), *олѣ(и)ництво* (125 зв.), *тока(р)ство* (130 зв.), *ѡ садовничихъ* (284), *ѡ каменносѣчцахъ* (285), *вапе(н)никà* (282), *папѣ(р)никовъ* (279 зв.), *бýдники* (152), *швецъ* (234 зв.), *пряха, ткаха* (110 зв.).

У віршах трапляються також складні іменники: *одънословъ* (253), *свинопасъ* (238 зв.), *повслова* (235), *сѣножати* (276), *ма(р)нотравцею* (169), *о винокурахъ* (122), *пивова(р)* (140).

Рукопис відбиває велику кількість утворень із суфіксами на означення згрубілості або здрібнілості: *дѣдыща* (166), *конища, теля(т)ко* (223), *паненята* (277 зв.), *фрука(л)це* (235), *язычку, кашки* (237 зв.), *в кошелику* (241 зв.), *лазе(н)ки* (240), *рогатинка* (241 зв.), *з грошыкомъ* (243), *словечка* (259 зв.), *осудови(с)ка* (98).

Широко представлене явище субстантивації: *не би(и) старого, еслѝ не бере(т) чужого* (264 зв.), *охочого не вняти* (235), *щасливому сы(р) на колодѣ* (257 зв.), *що в трезво(г)[о] на вмѣ, то в пяно(г)[о] на языцѣ* (257), *посла(в)ши ду(р)ного а за нымъ другого* (237).

Найбільше прикладів субстантивації прикметників дає збірка приповістей. Субстантивований прикметник там найчастіше стоїть у чоловічому роді, бо ознака виражається безвідносно до реальної статі особи[1].

Багато в рукопису представлено словотворчих засобів прикметників: *жйтны(и)* (70 зв.), *щоде(н)ны(х) тру(д)нико(в)* (121 зв.), *смаковйты потрáвы* (126), *овча(р)скіе сопѣлки* (131), *голомйзому* (224), *неписмéнныхъ* (67 зв.), *просяни(и), овсяни(и) хлѣб* (199), *горѣлчаны(и)* (66), *безве(д)рно времѧ* (158 зв.) та ін.

Із займенникових утворень привертає увагу вживання слова *жадны(и)* у значенні «кожний»: *жадна пташка* (213), *жаднои свасцѣ по ковбасцѣ* (214).

Дослідник знайде в рукопису величезний матеріал з історії дієслівного словотвору, зокрема на префіксальний, суфіксальний і префіксально-суфіксальний способи творення дієслів: *переѡравъ* (277), *побѣгла* (234), *збýты, збере(т), заде(р)житъ, завязати* (232), *оче(р)нивъ, обѣливъ* (234 зв.), *згои(т)сѧ, загои(т)сѧ* (241), *ша(л)вѣруетъ* (168 зв.), *смутýетъ* (63), *знемощнѣетъ* (141) та ін. Багато дієприслівників на **-чи, -ши**: *воюючи, ночуючи*

---

[1] Див. про це детальніше у кн.: С. П. Самійленко, Нарнси з історичної морфології української мови, ч. I, «Радянська школа», К., 1964, стор. 51.

(218), *каравши* (220), *ходячи* (220 зв.), *говорячи* (221), *да(в)ши*, *подяковавши* (224), *мовивши* (225), *мѣвши* (225 зв.), *летячи* (277 зв.), *ідучи* (232 зв.), *лежачи* (242 зв.) та ін.

У рукопису представлений цікавий матеріал на утворення прислівників або адвербіалізованих форм та словосполучень: *беззазо(р)но* (40 зв.), *в(ъ) ѡсені* (235), *внѣвечъ* (271 зв.), *частокро(т)но* (98), *бе(з)ропотно* (41), *насыпчасто, накипчасто* (220), *нияково* (233), *надовго* (232 зв.), *пе(р)шъ* (234), *в росса(д)ную* (235), *рачки* (241), *сырено, масляно* (245), *груз(ъ)ко, ка(л)но* (247 зв.), *рыбно, юшно* (250), *пѣшы* (261), *надогадъ* (264 зв.), *вчетве(р)тое* (97 зв.), *до часу* (290), *вкупѣ* (73 зв.), *по старому* (80 зв.), *вдесятеро* (122), *по моско(в)ски(и)* (123 зв.), *наздогономъ* (144 зв.), *часо(м)* (180 зв.).

Зафіксовано Климентієм і інші частини мови, зокрема вигуки: *ой жаль* (236 зв.), *о щобъ ти упйвсѧ* (236 зв.), *цу́р ме́не* (254 зв.), *не кажы́ ѡхъ, кажи гоцъ* (267), *ба* (245 зв.); сполучники: *але* (118 зв. і ін.), *чи* (119), *або* (287), *хочъ* (250, 250 зв., 251 зв., 252 зв.); частки: *бы* (160), *абы* (200, 200 зв.), *ажъ* (200 зв.) і т. ін.

Рукопис дає прекрасний матеріал для вивчення історії українського синтаксису. Тут можна натрапити на старі конструкції, наприклад, родового межі: *язикъ Києва доводить* (258 зв.), орудного місця на означення шляху, яким проходить рух: *не пе(р)вое окно(м) с хаты утѣка́ти* (227 зв.), конструкції з прийменником **по** та формою місцевого відмінка на означення події, після якої щось відбувається: *по сме(р)техъ попо(в)* (272) і т. п., багато інверсивних зворотів: *і в свя(т) вечо(р) не я(ст)сѧ рыба рождественски(и)* (146 зв.); *една(к) к готово(и) ого(н) лѣпшъ класти колодѣ* (169); *і в(ъ) велики(и) роботу пра(з)дник оставляютъ* (121 зв.); *і до сы(х) богома(з)ства часъ не скореняютъ* (117 зв.); *по двѣ не лупе(т) шкуры з вола̀* (237 зв.), *...ѡ позыча́ючихъ: и з(ъ) до(л)говъ на сторону о утѣкаючихъ* (31 зв.).

Привертають увагу конструкції складних речень — сурядних і підрядних, сполучників і сполучних слів, за допомогою яких з'єднуються прості речення, наприклад: *и слушно чини(т) то(и), хто кие(м) затына́е(т)* (145); *макого́ны, що куха(р)ки ма́къ мну(т), бря́зка(л)ца що дѣте(и) забавляютъ, веретена що жо(н)ки ни(т)ки выпряда́ю(т)* (131); *ѡ го́ре бѣдны(мъ) люде(м) убоги(мъ) на свѣтѣ: // же не могутъ скуте(ч)но(и) радости имѣти* (54) і т. д.

Винятковий інтерес для дослідника історичного синтаксису становить збірка народних афоризмів, зібрана Климентієм, у якій зафіксовано синтаксичні конструкції розмовної мови народу.

Слід підкреслити, що більшість фонетичних, морфологічних, словотворчих, синтаксичних явищ, відбитих у пам'ятці, збігається з літературно-національною нормою української мови.

У своїх віршах Климентій широко відобразив Україну кінця XVII — початку XVIII ст. з її соціально-економічними конфліктами та етнографічно-

побутовими особливостями. Давня українська поезія та й художня література загалом ще не знали тоді такої широти тематики. Величезне коло питань, які зачіпає Климентій, позначилося на розширенні словесно-художніх засобів віршів, зокрема лексики і фразеології[1].

Багатство лексико-фразеологічного матеріалу нашої пам'ятки можна висвітлити тільки в ряді статей чи спеціальному великому дослідженні. Ми спинимося лише на загальній характеристиці лексики та фразеології рукопису.

Передусім привертає до себе увагу цикл віршів про ремісників. У пам'ятці таких творів кілька десятків[2].

Отже, лексикон Климентія поширений передусім за рахунок назв професій: ω *шевця́х* (161); ω *мелникахъ, або те(ж) о мѣро́чника(х)* (116 зв.); ω *тѐсля(х)* (112 зв.); ω *шапова́ла(х) и о конова́лахъ* (111 зв.); ω *бондаря́хъ* (111); ω *ткача́хъ* (110); ω *олѣиникахъ* (125 зв.); ω *токаря́хъ* (130 зв.); ω *колесника́хъ* (280); ω *котляра́хъ* (278 зв.) і т. ін. Крім назв професій, тут широко представлена лексика на означення предметів виробництва. Наприклад, продукція римарів: *хомуты́, узды* (275), *шоры, шле́и, бычѣ, постолы̀, ро(н)зыки, ка(н)тарѣ, попруги до ку(л)бакъ, пута ремѣнные, триноги, нага(и)ки або тежъ ка(н)чуки* (275 зв.); котлярів: *казаны̀, трубы, ко(р)цѣ, лѣ(и)ки, притрубники, ленбыки, мѣднѣ ква(р)ты, ка(н)дѣ(и)ки* (278 зв.); токарів: *ло(ж)ки, оздобные тарѣлки, ящѣ, слупы, баля́сы, лыхтарѣ, кубки на же(р)товни(к), гробни́цы, солни́цы* (130 зв.), *те(р)тки, що перецъ тру(т), макогоны, що ма́къ мну(т), бря́зка(л)ца що дѣте(и) забавля́ютъ, веретена що жо(н)кѝ ни(т)кѝ выпряда́ю(т), кача(л)ки́, що жо(н)ки́ хусты кача́ютъ, овча(р)скіе сопѣлки, козацкіе стрѣлки* (131); шаповалів: *рукавицы, ля́мцы, опанчу́, кецу́, панчохи* (112) і т. п.

При читанні деяких віршів створюється враження, ніби письменник сам працював або жив серед ремісників, про яких пише. Часто в них йде мова не тільки про продукцію ремісників, а й скрупульозно відтворюється процес виробництва. Тому значну частину виробничо-професійної лексики Климентія становлять назви знарядь виробництва. У кравців, скажімо, це *пра(с), ножицы, напе(р)стокъ, иго(л)ка* (132 зв.); у теслів *шляга, ты́бе(л)* (113). Особливо детально поет описує шевське виробництво, подаючи при цьому величезний список назв шевських інструментів та інших знарядь виробництва: *копы́ла, правыла, дра(т)ни́цы, стрелицы, ло(и)ники́, цвя́шки, смо(л)ники, на́ру(ч)ки, кра(в)ни́цы, стырачѣ, моло(т)ки́, вы(н)штаки, смолу́, воскъ, вы́хты, кле(и)стра, писа́чки то́пки, клеса́чки, обцалики́*,

[1] Про залежність мови письменника від предмета зображення, від індивідуального знання письменником живої народної мови див. у кн.: П. Житецкий, Очерк литературной истории малорусского наречия в XVII в., К., 1889, стор. 53—54.

[2] У вірші «Ω розны(х) всяки(х) ремесникахъ и ω че(ст)ны(х) рукодѣлія(х) их» поет називає 72 професії, більшість яких він описує в окремих творах. Крім того, Климентій оспівує ще чимало ремесел і промислів, не перелічених у цьому вірші.

(114) і т. п., всього кілька десятків назв. Климентій детально описує процес виробництва шевця, включаючи сюди й чинбарське ремесло,— від вичинення шкіри до пошиття чобіт, вживаючи при цьому чимало, так би мовити, специфічно чинбарських чи шевських словосполучень: *укладає(т) в квась*, *ремѣн(ъ) выправля́т(ъ)*, *шкуры стрыхує(т)* (115), *шку́ры пересыпає(т)* (114 зв.) та ін. Професійних фразеологізмів чимало у всіх віршах про ремісників: *вари(т) воскъ*, *закладаетъ в гнѣздо* (126 зв.) — у вірші про воскобійників; *шоста́ми поганя́ти* (127 зв.) — про перевізників; *воза(мъ) глабча́сты(мъ)*, *воза(мъ) драбы(н)часты(мъ)* (280 зв.) — про колісників; *лямцы вывалює(т)* (112) — про шаповалів і коновалів; *точа(т) балясы* (130 зв.) — про токарів. Климентій вживає ці словосполучення ще у прямому значенні. З часом велика кількість їх стала фразеологічними виразами [1]. Таким чином, вірші Климентія є свідченням того, що реміснича лексика і фразеологія XVII—XVIII ст. мала величезний вплив на формування слів і понять мови пізніших часів. Використовуючи професійну лексику різних категорій, Климентій розширював «можливості лексичного і фразеологічного складу мови художньої літератури» [2].

Рукопис Климентія є важливим джерелом вивчення специфічно-побутової лексики. У ньому знайшли відбиття назви одягу, домашніх речей, продуктів споживання, господарських речей та приміщень: *кошу(л)* (110 зв.), *рукавицы*, *опанчу́*, *ке́цу*, *панчо́хи* (112), *ла́ва*, *колы́ска* (102), *тарѣлка*, *ложка* (153), *убру́сы*, *кварты́*, *казана* (153 зв.), *цєбє(р)* (270), *мя́со*, *са́ла* (148), *солони́ны* (147 зв.), *мє(д)* (140), *со́ло(д)*, *пиво́* (139), *борошно* (139 зв.), *хлѣбы пшєни(ч)ныє* (37 зв.), *хлѣбъ*, *ха(р)чъ* (87 зв.), *стравы* (87), *горѣлки*, *вина̀* (65), *горѣлчаны(и) тру́но(к)* (83 зв.), *олѣ(и)* (125 зв.); *нари(т)ники*, *шлєц*, *ужыща* (274 зв.), *обротѣ*, *вожки́*, *цуги* (274 зв.), *клє́тѣ*, *інбарѣ*, *комо́ры* (321), *ліохи́*, *пивни́цы*, *ста(и)нѣ* (321 зв.).

Дослідник знайде тут багато назв на означення спорідненості і свояцтва: *жона̀* (32 зв.), *муж* (90), *родытєлє(и)*, *о(т)ца̀*, *м҃тє(р)* (47 зв.), *родытє(л)ку* (84 зв.), *дѣдахъ*, *баба(х)* (97 зв.), *дѣтє(и)* (103 зв.), *до(ч)ку*, *кумы́* (106), *дитына*, *м҃тка* (107); назв хвороб: *колю́чка* (52), *ка́шє(л)* (108), *глухота̀*, *нѣмота̀* (107 зв.); *трясавы(ч)ная нє́мощ* (314 зв.), *хоробъ бѣсны(х)* (316), *нє́мощи пара́лѣжны(и)*, *фра(н)цу́зки(и)* (316).

На аркуші «Раху́ба дрєва(м) розни(мъ)...» письменник перелічує 69 порід дерев, переважно тих, що росли на Україні, зауваживши при цьому: «ко(л)ко зна́лє(м) и чува́лє(м), то(л)ко и написалє(мъ)» (арк. 270). Це своєрідний невеличкий словничок ботанічної номенклатури.

---

[1] Пор., наприклад, пізніше значення словосполучення *баляси точити*: «Українські приказки, прислів'я і таке інше. Спорудив М. Номис», СПб., 1864, стор. 255(12969). Див. також «Російсько-український словник», т. I, «Наукова думка», К., 1968, стор. 31.

[2] Див. «Курс історії української літературної мови», т. I, Вид-во АН УРСР, К., стор. 126.

Є в рукопису розділ віршів, присвячених тваринному світу, у них зафіксовано значну кількість назв тварин: *ме(д)вѣдь, пчелы* (142 зв.), *заецъ, ѱи, птіцы* (143), *конѣ, би(д)лины* (146 зв.), *кóзы, козе(л), козà* (146), *рогáты(и) това(р), волове, крáвы, конѣ, лвы́* (147), *го(р)ностаи, соболѣ, лисіцы, бабакѝ, куницы, дикіе козы, сугакѝ, рысѣ, пе́ски, коты́, тхорѣ* (147 зв.) і т. ін.

У вірші «Ѡ створе(н)яхъ б҃жіи(х) и діяволски(х)» поет перелічує 37 зоологічних назв (176—177). Цікаві лексеми на означення явищ природи: *гололщóки, слóти, дождевны плюхóты* (159).

Зафіксовано в рукопису назви військових атрибутів: *во(и)сковые кле(и)нóты, приміоты, поясы́ срѣбрные, сага(и)даки, шаблѣ, ѡ(и)стра, ку(л)бáки* (47), *а(р)матъ* (120); предметів церковного вжитку: *мітры іли патерíцы, сце́птры, кадѣлницы, вѣнцы до ѡбразóвъ, корóны* (47), *покровцы, воздýшки* (135).

Пам'ятка фіксує абстрактну лексику: *ѡ печáли, радости, ѡ ско(р)би, трýдно(ст)* (56), *сму(т)комъ, веселіе, утѣха* (56 зв.), *бѣда* (60), *жалости* (95 зв.).

Емоційний і пристрасний по натурі, Климентій вживає у віршах чимало експресивної лексики: *лядащо* (98 зв.), *драпѣжца(х), видырца(х)* (19), *плутóвъ* (40 зв.), *лгаровъ* (69), *окаяннице* (85 зв.), *глупáче* (93 зв.).

Про органічний зв'язок поетичної мови Климентія з живою народною свідчить той факт, що в віршах його є безліч суто народних виразів, пов'язаних з побутом та виробництвом: *коти по го(р)шкахъ никáютъ* (148), *свѣцкимъ здáетсѧ то(и) чи(н) за хлѣбъ пшеничны(и)* (70 зв.), *убогіе зáвше обливаютъ смутко(м) сѧ премноги(мъ)* (55), *собка(т)сѧ волáми* (159), *бóрщъ глушіти* (314 зв.), *стýки гряки* (111 зв.), *сы́лаю пхáете* (93), *лыхаѧ годы́на* (85), *кі́емъ пáры(т)* (83 зв.), *выворожатъ с калы́тки* (80), *пяному зда(ст)сѧ же и козы в золотѣ* (64), *же не може(т) інъ бѣдны(и) где певно сѣдѣти: и едного мѣсца я(к) потреба нагрѣти* (60 зв.), *мусѣтъ нá свѣтѣ такъ жи(т) я(к) набіжи(т). І ты(м) рóгомъ чесáты(с) которы(мъ) достáнетъ* (58 зв.), *березовы(мъ) пѣро(м) выписува(т) тѧ треба* (36 зв.) і т. ін.

Мова віршів рукопису рясніє численними порівняннями, що взяті з живої народної мови: *у гно(и) я(к) ѱà закопáти* (39), *валя́ет(ъ)сѧ якъ свиніѧ в болотѣ* (64), *зло(и) жоны́ я(к) шкáпы не вмѣе(т) [на у(з)дѣ] де(р)жáти* (93 зв.), *яко не пу(д)кóваны(и) ко(н) в зымѣ попо(л)зáетъ* (104 зв.), *коло огню́ я(к) муха в(ъ) укропѣ ве(р)ти(т)сѧ* (138). Численні побажання, прокльони з живої мови кінця XVII — початку XVIII ст. також потрапили до віршів поета: *бода(и) и(х) пекелные дябли рвали за лы́тки* (80), *бода(и) такóго зрѣли в замѣс(ъ)ко(м) покои* (53), *і що(б) такóму ты(л)ко в жывотѣ во(р)чáло* (53).

Вірші Климентія є яскравим свідченням того, як у літературній мові кінця XVII — початку XVIII ст. посилювалися роль і значення тих тенденцій, що безпосередньо грунтувалися на основі народно-розмовної мови, як художня література черпала з народних джерел і тематику, і живі елементи мови.

Неоціненним джерелом вивчення живої української мови кінця XVII — початку XVIII ст. є також збірка прислів'їв, приказок, народних афоризмів, що їх зібрав Климентій. Недаремно радянські вчені, які займаються спадщиною письменника, вважають його одним з перших вітчизняних етнографів і дослідників народного життя [1]. Фактично це поки що одна з перших відомих збірок народної мудрості, складена принаймні на 30 років раніше від збірки І. Ушівського (1738—1743 рр.) [2].

Климентій зібрав понад півтори тисячі таких перлин, крім того, в рукопису є ще близько двохсот приказок, прислів'їв, ідіомів, дописаних пізніше.

Чимало прислів'їв та приказок поет використовує у віршах, розуміючи нерідко по-своєму афористичну місткість фольклорної формули. У багатьох випадках Климентій уводить їх до тексту вірша без змін, частіше модифікує, щоб пристосувати до розміру віршового рядка. Письменник ніби спирається на авторитет народу, зафіксований у тій чи іншій перлині народної мудрості. Наприклад: *ведлу(г) прислóвѧ рукà зáвше рýку мíєтъ* (154); *великъ свѣтъ да нѣгдε дѣ(т), з(ъ)да(в)на повѣдáют* (55 зв.); *з давны(х) часо(в) приповѣ(ст) тáѧ тó пробувáєтъ: нε мѣ(и) собѣ сто ко(п) я(к) сто друго(в) повѣдаε(т)* (50 зв.); *бо мовя(т) на ви(д) глядѧ здоров(ъ)ѧ испыту(и) повѣдаю(т)* (8 зв.), *бо голова́ мѣсца шукáєтъ* (11 зв.); *правди́вая при́повѣ(ст) зостаε(т) ω(т) вѣка: жε для добро(г)[о] мовятъ замо(к) чл҃вѣка* (321 зв.). В окремих віршах на підтвердження тієї чи іншої думки Климентій наводить кілька прислів'їв, наприклад:

Хо(ч) то мóвять *прáвдою нε пожывитисѧ*:
а лѣпшε(и) о(т) нεпрáвды záвшε хранйтисѧ.
Кгды (ж) *из дна мóрѧ пра(в)да ст҃áѧ вы(и)мáєтъ*:
и хочъ нεпожытεчна, а чáсо(м) спріяєтъ (4).

Детальне анатомування поетичної мови Климентія (див. далі коментар до віршів поета) яскраво виявляє її широку народну основу. Пам'ятка ще

[1] Див. П. М. Попов, Розвиток української фольклористики.— У кн.: «Українська народна поетична творчість», т. І, «Радянська школа», К., 1958, стор. 78; О. С. Компан, Перша збірка українських приказок, «Вітчизна», 1958, № 12, стор. 183—190; К. Г. Гуслистий, В. Ф. Горленко, О периодизации истории украинской этнографии, «Советская этнография», 1961, стор. 136; В. Ф. Горленко, Нариси з історії української етнографії, «Наукова думка», К., 1964, стор. 85—90.

[2] Див. про це в кн.: Н. Петров, Очерки из истории украинской литературы XVII и XVIII века, стор. 2—5; «Курс історії української літературної мови», т. І, стор. 116—117.

раз пересвідчує у тому, що «витвори усної народної творчості, її мови все більше тиснули на писемну літературу і її мову»[1]. У цьому величезне значення збірки Климентія для дослідження історії української мови.

* * *

Рукопис публікується згідно з вимогами «Правил видання пам'яток української мови XIV — XVIII ст.» (К., 1961).

Усі графічні варіанти кириличних літер передаються сучасним українським шрифтом з додаванням таких букв: ѣ, ѧ, ѡ, ѵ, ѱ, ґ, ъ.

Надрядкові літери введено в рядок і взято в круглі дужки.

Надрядкові лігатури розчленовано і введено в рядок у круглих дужках, як і надрядкові літери. Титла в традиційних словах (*бг̃ъ, бл̃гловит(ъ), д̃ша, Х̃с, н̃бо, сп̃сителъ, п̃нъ* і т. ін.) зберігаються.

При публікації зберігаються графічні варіанти літери г (ґ, кг, g) та з (ȝ, z, s).

Текст розбито на слова згідно з сучасними правописними вимогами. Велика літера вживається також відповідно до вимог сучасної орфографії.

Частку **ся** у постпозиції передано разом з дієслівними формами.

Щодо пунктуаційних знаків допускаємо відступ від рекомендацій, поданих у «Правилах». Враховуючи те, що більша частина рукопису — це віршова спадщина письменника, зберігаємо пунктуацію рукопису, бо вона становить інтерес не тільки для дослідника історії правопису, а й для історика-віршознавця.

Кінець кожного аркуша пам'ятки позначено двома паралельними похилими рисками і на полях проставлено номер аркуша відповідно до авторської нумерації, зробленої кириличними літерами. Помилки в авторській нумерації відзначено у виносках.

У тексті пам'ятки наявні квадратні дужки. Вживання їх обумовлюється у виносках, на відміну від квадратних дужок, унесених до тексту при підготовці його до друку.

Пізніші дописування на полях рукопису, а також дописані прислів'я, приказки та народні афоризми після кожної групи зібраних автором «приповісток» на відповідну літеру відзначаються у виносках.

У доданому до публікації словнику деяких малозрозумілих слів реконструйовано їх початкові форми. Наведено лише ті значення реєстрових слів, з якими вони виступають у пам'ятці.

Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР присвячує це видання пам'яті Володимира Перетца — одного з дослідників і видавців спадщини Климентія Зиновієва.

---

[1] «Курс історії української літературної мови», т. I, стор. 113.

[Вірші]

1. А чловєкъ чловє́ка ра(д) бы в(ъ) єди́нъ ча́съ з(ъ)губы́т:[1]
и гды (б) мощно то мо(г)лъ бы жыва́го поглоти́т(ъ).
А гдѣ бг҃ъ нє хощєт(ъ) грѣшны(х) людє(и) смє(р)ти:
лє(ч) храни(т) жєбы кому и на́глє нє вмє(р)ти.
І на́съ жє в(ъ) грѣха(х) су́щы(х) спс҃е нє погубѝ:
алє о(т)ческую своѭ мл(с)ть к(ъ) на(м) всугубѝ.
То є(ст) жєбы(х)мо свои(х) и грѣховъ позбы́ли:
и нб(с)ную твою радо(ст) наслѣди́ли[2].

2. Ѡ людє(х) правди́вы(х), и хотя́щыхъ правды научи́тисѧ; наука

Хо(ч) то мо́вятъ пра́вдою нє пожывитисѧ:
а лѣпшє(и) о(т) нєпра́вды ꙁа́вшє храни́тисѧ.
Кгды (ж) из днà мо́рѧ пра(в)да ста́ѧ вы(и)ма́єтъ:
и хочъ нє пожытєчна а ча́со(м) спрі́єтъ.
І паки пра(в)ду рекши ты(л)ко бо(и)сѧ бг҃а:
а такъ пра́ваѧ бу́дє(т) до нб҃а доро́га. //4
І єщє (ж) якожє та(м) пре́ждє по́вышшє рѣхъ:
такую (ж) рѣчъ, що мо(в)лю пра(в)да то є(ст) нє грѣхъ.

Ꙁачи(м) нєха(и) всякъ зво́ли(т) в(ъ) пра(в)дѣ сѧ коха́ти:
ко(т)рою ла́твѣ(и) зможє(т) часо(м) оправда́ти.
А понєва(ж) и са(мъ) бг҃ъ во всє(мъ) є(ст) правди́вы(и):
прє́(д) ни́мъ жє нє оправди́тъ вся(к) нєсправє(д)ли́вы(и).
Тѣмъ ко(ж)дому правдивы(мъ) бы́ти подоба́єтъ:
єслѝ хтò по сє(мъ) вѣку в(ъ) нб҃ѣ жи(т) жела́єтъ.

---

[1] Збереглося вісім останніх рядків цього вірша. За нумерацією Климентія, доведеною лише до 25-го вірша, це був 9-й вірш. Отже, втрачено три аркуші рукопису, на яких містилося 8 і початок 9-го вірша. Нумерацію віршів починаємо з цього твору.

[2] З правого боку на полі написано червоним чорнилом по вертикалі: *ѡ тє(р)пе́ніи бж҃ієм єщє ли(ст)* ѕ҃.

3. Ѡ болѣзне(х) всяко(г) [о] створе(н)ѧ животного; паче же о члч(с)кихъ: по словесе(х) ап(ст)лски(х)

Аще еди(н) ўдъ стра́жде(т) то стра́жду(т) и вси с ни(м):
и о(т) главы до ногу купно болѣютъ з(ъ) тымъ.
А глава̀ главо́ю всѣмъ ўдомъ пребыва́етъ:
гды̀ бе(з) главы̀ ничто же живо не быва́етъ.
А ѡсо(б) жывотво́ритъ все еди́на гла́ва
Хс: Іжъ всѣ(м) жывотны(м) и члкомъ сла́ва. // 4 зв.
Бо гды Хс глава всѣх, о(т)я́та бя́ше:
тогда̀ все а́ки без гла(в) до тре(х) дни(и) стра(ж)да́ше.
І по стр(с)техъ его ве(с) родъ вѣрны(и) смути́сѧ:
а по воскрсе́нiи за(с) возвесели́сѧ.
Тѣмъ Хе гла́во нша болѣзни на(мъ) сцѣля(и):
и (от) дшепагубны(х) грѣховъ насъ о(т)враща(и).
Да не посты(д)но тебе в(ъ) послѣдны(и) де(н) ся́ще(мъ):
и навѣки блгода(т) ѡ(т) тебѐ обрящемъ.

4. Ѡ вѣтрѣ

Подо(б)но створи(л) бгъ вѣтръ бо(л)шъ люде(м) на па́ко(ст):
неже на выго́ду: кгды (ж) чини(т) многу [и:] [1] на́па(ст).
То е(ст) бѣдў твори(т), іжъ [огне(м):] [1] хра́мы запаля́етъ:
и множе(ст)во в(ъ) водахъ люде(и) потопля́етъ.
А особно іногда клѣты превраща́етъ
и з(ъ) фундаме(н)ту стре(м)гла(в) часо(м) обраща́етъ.
А ча́со(м) на люде(и) з(ъ) стра(н) многи(и) вре(д) прино́ситъ:
на ско́ты и на бы(д)ла ʒаразливо(ст) вно́ситъ. // 5
А часо(м) те(ж) бу́рею крўшы(т) и древеса̀:
и стра(ш)ли́вѧ творитъ на свѣтѣ чудеса̀.
А іногда особъ за(с) кого̀ и ʒморо́зитъ:
а́ще и з(ъ) мра́зо(м) в(ъ) зымно(м) ча́сѣ сѧ умно́житъ.
Емў же а́ще (б) зво́лилъ бгъ во́лю пода́ти:
то мо(г)лъ бы з(ъ) долы́нами и го́ры зравня́ти.

---

[1] Квадратні дужки стоять у рукопису.

І хо(ч) бы его Хс былъ и не сотворилъ:
мощно же кожды(и) праве (б) по не(м) сѧ не тужилъ.

Zачи(м) неха(и) на(мъ) бже не твори(т) вѣтръ злости:
ле(ч) приде(р)жан(ъ)емъ крѣпки(м) крушй ему кости.
А признае(мъ) правда е(ст) [часо(м) хо(ч) малаѧ][1] о(т) вѣтра выгода:

кгды бывае(т) в(ъ) слне(ч)номъ пален(ъ)ю охлода.
І на вѣян(ъ)ѧ з(ъ)божа помѣрны(и) надобенъ:
а болѣе не вѣмы на что южъ подобенъ.
Кро(м) чаровницы могутъ з(ъ)бытны(х) требовати

вѣтровъ: а на(м) бже да(и) того и не знати.

Да і ѡ(т) вѣтро(в) злы(х) рачъ насъ бже хранити:
да и zа то особно будемъ тѧ хвалити. // 5 зв.

5. Ѡ огнѣ

На збы(т) створилъ бгъ дивно огне(н)ны(и) елеме(н)тъ:
которы(и) растлѣваетъ и крѣпки(и) фундаме(н)тъ.
А нѣ(ст) мощно нико(г)да пламе(н) в руки взяти:
и(ж) бы пламе(н)ну тяже(ст) возмо(г)лъ кто дознати.
Ты(л)ко всякому его требѣ себѣ мѣти:
тако ясти варити, яко и согрѣти.
А что чу(д)нѣе же с каменіѧ родитъ:
а во іны(х) вещa(х) нѣ(ст) вовѣки не плодитъ.
Кро(м) особно в(ъ) крvсталe(х) жите(л)ствуетъ та(и)но:

и промене(м) слнечны(мъ) можетъ вы(и)ти явно.
І такожъ якъ с камени сылу із(ъ)являетъ:
еднакъ мало се(и) штуки на свѣтѣ бываетъ.
А с камени всякому лат(ъ)во впотребляти:
аще начне(т) желѣзомъ каме(н) ударяти.

І яко все дал бже човечому роду:
тако и огнь створилъ еси на(мъ) на выгоду.
Котроѧ то выгоды о(т) насъ не о(т)и(и)му(и):
ле(ч) до ко(н)чины вѣковъ в камени zахову(и). // 6

Бо и zа тое дѣло тѧ блгода(р)ствуемъ:

а по ко(н)чина(х) нши(х) вгасй молебствуемъ.
Абы(х)мо то(г)да уже ни зрѣли вовѣки:
его же грѣшны(м) еси зготовалъ пре(д) вѣки.

---

[1] Квадратні дужки стоять у рукопису.

6. Ѡ те(р)пѣнiи б҃жо(м) ѡ люде(х) грѣшны(х):

Ка́ко то̀ и для которы(х) д҃шъ, храни(т) г҃дь б҃гъ обы́тели
и грады и веси, и всякiѧ хр(с)тiя(н)скаѧ жы́лища

В ко(ж)до(и) селит(ъ)вѣ мѣетъ ст҃а́ѧ д҃ша̀ бы́ти:
для ко(т)ро́ѧ из(ъ)вы́клъ б҃гъ грѣшны(х) мно́ги(х) храни́ти,
Бо нѣ(т) села̀ и града та(к)же и ѡбы́тели:
же(б) не мѣ́ли нѣ едно(и) с҃то(и) д҃шѣ жы́тели.
Ко(т)ро(и) ради храни(т) б҃гъ все̑ то селе́нiе:
и грѣшнымъ явля́е(т) свое̑ до(л)готе(р)пе́нiе.
I намъ ѡ сп҃си́телю грѣшнѣ(и)ши(м) ласка́въ бу́ди:
а трудовъ бѣдъ и ско(р)бе(и) н҃ши(х) не позабу́ди. // 6 зв.
I недосто(и)ныи бо на тѧ̀ мѣемъ надежду:
же з(ъ) ласки свое(и) даси̇ на(м) нетлѣ́нну одѣ́жду.
I ты̀ Х҃ва м҃ти о на́съ все(г)да̀ м҃ли́сѧ:
и о сп҃се́нiи н҃шемъ непреста(н)но по(т)щы́сѧ.

7. Ѡ и́менахъ б҃зскихъ

Г҃дь б҃гъ себѣ ѕѣло много íме(н) ма́етъ:
а проти́вны(и) дiяволъ ему̑ сѧ равня́етъ.
А́же ни в чѐмъ не зоста(л) злы(и) б҃гу соравне́нъ:
и еще́ з(ъ) про́чiими с(ъ) н҃бсе̑ изверже́нъ.
Iме́на (ж) б҃гу, Х҃с Сп҃съ, и Iзбави́тель:
вл(д)ка г(с)дь I҃сс грѣшны(х) искупи́тель.
И всего̀ свѣта творецъ, и ц҃ръ вся́ко(и) сла́вы:
ему же нѣ(ст) мо́щ(ъ)но да(т) зупо(л)ноѧ хва́лы.
I ѡсобъ именуетъ о́нъ сы(и) вседе(р)жи́тель:
не довѣ́домы(и) о҃цъ, и всѣ́мъ на(мъ) сп҃си́те(л).
I ч҃лколюбецъ тожде нарыца́етъ:
понеже прося́щы(м) все̑ с(ъ)вышше подава́е(т). // 7
I никто̀ не змо́же(т) всѣх iме́нъ его зчита́т(ъ):
точiю до́лженъ мо(л)бу до него̀ возсыла́т(ъ):
Тѣмъ преб҃лги(и) сло́ве вѣрныхъ не ꙁабу́ди:
и всѣм славя́щы(мъ) тебе̑ мл(с)тивы(и) буди.

8. В ѣ (р) шъ до б҃га м҃литве(н)ны(и) о(т) человѣка грѣшнаго

Б҃же и за то̀ прошу̑ та̀ ѡ прощеніе:
да(ж)дъ ми з(ъ) ѡсо(б)но(и) ла(с)ки си ізвѣщѐніе.
Ест(ъ) ли кто на се(м) свѣтѣ мнѣ грѣха́ми ра́вны(и):
я́ко то аз(ъ) є́смъ еди(н) грѣшны(и) и ѕлонра(в)ны(и).
І вѣмъ творче мо(и) и(ж) всѣхъ в(ъ) грѣха(х) превышша́ю:
то́кмо мл(с)ти твое(и) не о(т)чаева́ю.
Може(ш) бо и мене̑ на пу(т) правъ настави́ти:
и д҃ше́вную всяку скве(р)ну очисти́ти.
І не опусти̇ мене̑ вл(д)ко до конца̀:
а́ще и о(т)ню(д) мои(м) грѣха(м) не машъ конца̀.
І не посли̇ мнѣ еще в(ъ) грѣха(х) сущу сме(р)ти:
до(н)деже има(м) гла́вы враговъ своихъ сте(р)ти. // 7 зв.
Ω что̀ б҃лже на мл(с)ть твоѭ упова́ю:
д҃шу ис тѣломъ грѣшны(м) тебѣ поручаю.
Ты же всемоги(и) дѣла рукъ свои(х) не прѐзри:
но грѣхи̇ колико и(х) в себѣ мѣю прѐзри.
І в(ъ) послѣдны(и) стра(ш)ны(и) тво(и) де(н) мѧ не оста́ви:
и на прави́цы твое(и) с(ъ) ѡ́вцы поста́ви.

9. Ω людѐхъ, ѡсужда́ющи(х) люде(и)

Не судѣте грѣшны(х), не бу́дете сужде(н)ны:
да̀ и в҃ши всѣ грѣхи̇ бу́ду(т) б҃го(м) проще(н)ны.
Бо кото́рые люде которы(х) осужда́ютъ:
тые сме(р)телны(мъ) грѣхо(м) б҃гови согрѣша́ютъ.
Прето которы(и) види(т) своѧ согрѣшеніѧ:
то(и) бе(з) труда заслужи(т) у б҃га спсе́ніѧ.
І да(и) б҃же и на́мъ нико́го не ѡсужда́ти:
бы(х)мо не осужде(н)но мо(г)ли̇ пре(д) тебѣ ста́ти. // 8

10. Ω лежащыхъ в не́мощахъ

Кгды̇ кому̑ тѣлеснаѧ прилу́чи(т) хоро́ба:
тому змѣняе(т)сѧ вся̀ ли́чняѧ оздо́ба.
Бо мо́вя(т) на ви(д) глядѧ здоро(в)ѧ испыту(и):
а що не красе́нъ хо́ры(и) тому сѧ не дыву(и).

І не́мощъ никого о(т)ню(д) не украша́етъ:
ты(л)ко зго́ла красоту́ тѣле(с)ну згубля́етъ.
І я(к) ко(л)векъ тому́ хто̀ буде(т) з яки(и) часъ лежа(т):
а не да(и) б҃же на́гле нико́му умира́т(ъ).
В до(л)го(и) не́мощи лежа̀ може(т) сповѣдати:
и те(ж) сакра́ме(н)тъ ст҃ы(и) особно приня́ти.
І требѣ и ʒдоровымъ о сме(р)ти памята́т(ъ):
и конець сме(р)тны(и) [з(ъ) рѣчю][1] из(ъ) покаяніе(м) при(и)мова(т).

Ты̀ же б҃же не всѣм хоры(м) жыво́тъ пресѣца(и):
но про́чіи(х) хо́ры(х) в(ъ) грѣха(х) сущыхъ возставля(и).
Абы̀ мо(г)ли сѧ тебѣ тво(р)цу прислужи́ти:
и покая́ніемъ о(т) грѣхъ д҃ши о(т)мы́ти. // 8 зв.

11. Ω желающыхъ себѣ сме(р)ти(и)

Много таки(х) е(ст) в свѣтѣ что сме(р)те(и) жада́ю(т):
ко(т)рымъ жада(н)емъ свои(мъ) б҃гу наругаютъ.
Бо жела́ю(т) и про́сятъ у г҃да сме(р)ти:
а і без прозбы кгды ча(с) при(и)де(т) му́ся(т) вме(р)ти.
Приходи(т) же сме(р)ть часо(м) в половинѣ вѣку:
а іному старому ужѐ человѣку.
А іны(х) и о(т) пе(р)се(и) беретъ себѣ дѣти:
в(ъ) пе(р)вомъ року́ и́ли те(ж) за(с) у двою лѣты.
А і́ны(мъ) мате(р)нее чрево гробъ быва́етъ:
если не породи(в)ши ма(т)ка умира́етъ.
Ʒачи(м) сме(р)ти вовѣки не треба жела́ти:
при(и)де(т) я(к) кому́ ю(ж) б҃гъ изво́ли(т) посла́ти.
Токмо да(и) б҃же в(ъ) грѣха(х) на(м) не умира́ти,
жебы ка́ры вѣчнои не наслѣдовати. // 9

12. Ω сме́рти

Ω сме(р)те сме(р)те чему ты та(к) е́сте(с) стра(ш)на:
не ты(л)ко ты̀, ле(ч) твоѧ и па́мя(т) ужа́сна.
Кгды (ж) богаты(х) и вбоги(х) нѣgды не мина́ешъ:
але равно з(ъ) д҃ша́ми всяки(х) разлуча́ешъ.

[1] Квадратні дужки стоять у рукопису.

Ꙗ́ко то розмаитых п҃нѡ́въ бл҃городныхъ:
такъ сла(в)ны(х) и преславны(х) и великоро́дныхъ.
На висо́ки(х) го́нора(х) породы шляхе́тной:
и велича(и)ши(х) власте(и) фамиліи славе́тнои.
А особливе простыхъ и великомо́жныхъ:
че(ст)ны(х) же и прч(ст)ны(х) и я́сневе(л)можныхъ.
Та(к) за(с) гетмано(в) и кро́ле(в) де(р)жавныхъ:

а посполу и ц҃ре(и) великоде(р)жавныхъ.
А заты(м) еп(с)повъ вся́ки(х) освященныхъ:

и всяки(х) а(р)хіереевъ преѡсщ҃енныхъ.

И з(ъ) убо́ги(х) д҃хо(в)ны(х) ѡсобъ на(и)по(д)лѣ(и)шихъ:

а з нѣ́ми тако(ж) впя(т) и патріа(р)хъ ст҃ѣ(и)ши(х). // 9 зв.
Ꙁачимъ дава(и) дово(л)но наве(т) кому жи́ти:
если̇̀ то не мо́щно никому опусти́ти.

13. Ѡ учащы(х)сѧ умирати пре(ж)де сме(р)ти то е(ст) о імѣючи(х) все(г)да а́ки пре(д) ѡчима в(ъ) ср(д)ца(х) свойхъ стра(х) б҃жи(и): и в(ъ) умѣ ісхо(д) сво(и)

Учи́сѧ ч҃лвѣче по всѧ̀ дни̇̀ умира́т(ъ):
сирѣчъ не запомина(и) о сме(р)ти памята́т(ъ).
Бо гды при(и)де(т) тебѣ ча(с) з(ъ) свѣто(м) си(мъ) жегна́ти:
то(г)да̀ ю(ж) сѧ не вве(р)нешъ учи́ти(с) вмира́ти.
Сме(р)ть бо все(г)да̀ в хи(т)рости свое(и) е(ст) тако́ва:
же ба(р)зѣ(и) о́наѧ ждетъ кого̀ не гото́ва.
И ко(г)да к(ъ) готовому кому̀ она̀ при(и)детъ:
то бо(л)ше(и) не хотячи̇̀ таковаго при(и)метъ.

І та(к) при(и)ме(т) же то(к)мо з(ъ) д҃ше́ю разлучить:
а не мѣт(ъ) буде(т) власти готоваго му́чи(т).
І таковаѧ вѣмъ сме(р)ть, сно(м) сѧ имену́етъ:
бо довѣчно(и) що взяла̀, муки не прому́етъ. // 10
Лечъ з(ъ) д҃шею тое́ю сама́ сѧ жекгна́етъ:

а жа(д)ну зло(ст) д҃шѣ то(и) чини́т(ъ) вла(ст) не ма́етъ.

Бо готоваго д҃ша̀ всѣ мыта(р)ства про(и)детъ:

и пре(д) маеста́тъ б҃жи(и) бе(з)па́ко(ст)но до(и)детъ.

Ꙁачимъ да(и) б҃же бы(с)мо всѣ готовы были̇̀:

жебы по сме(р)те(х) н҃ши(х) на́ н҃бсе́хъ жили̇̀.

14. Ѡ в и д и м ы (х) с м є(р) т є (х) ч л̃ в ѣ ч є (с) к и х ъ, с л у ч а ю ч и (х) с ѧ, я̃ к о с т р а (ш) н ы є (с т)

Яко нє да́(л) бг̃ъ смє(р)ти чл̃вѣку зна́ти:
и кото́рою будет смє(р)тю сѧ ко(н)ча́ти.
Ежелй бы пригоду свою̀ человѣкъ зна́лъ:
то (б) сѧ стере́глъ, и злою смє(р)т(ь)ю нє погиба́лъ.
А̓же то̀ и пригоды своєи нє зна́єть:
да ма(р)нє и на́глє сво(и) жывотъ из(ъ)трача́єтъ.
Ѡ бж̃е (ж) бж̃е, на́вє(т) да(л) бы(с) зна́т(ъ) прыго́ду:
то особную вчини́лъ бы єсѝ выго́ду. // 10 зв.
А то ниспо̀дѣва́нна трафи(т)сѧ прилу́ка:
а(ж) прє(з) прыгоду злу́ю, з(ъ) дш̃єю разлука.
І нє готового смє(р)ть кого застыга́єтъ:
и бє(з) покая́нїѧ з(ъ) свѣта изхожда́єтъ.
Хо(ч) то писа(н)но, бу(д)тє готовыми всєгда̀:
а нєподобно жє(б) кто нє (з)грѣши(л) никогда̀.
Една(к) же понєва(ж) та́к, и тыхъ дш̃и при(и)ма(и):
и бы́вшїѧ и(мъ) грѣхѝ мл̃(с)ти́вно проща(и).
І може(ш) вѣрны(х) о(т) тѣхъ случаєвъ хова́ти:
и хр(с)тїя(н)скїѧ ко(н)чинЪ сподобля́ти.
І нєха(и) бы(с) нєвѣрны(м) давалъ тыѧ смє(р)ти:
а вѣрному вся́кому да(и) хр(с)тїя(н)ско вмє(р)ти.
Цє(р)ковъ хр(с)тїя(н)ски(х) в тѧ̀ кончинъ всє(г)да̀ про́ситъ:
и бєзпрєста(н)но о то(мъ) к тєбѣ мо(л)бы вно́ситъ:
І а́зъ окая(н)нѣ(и)ши(и) ѡ тоє (ж) тѧ прошу̑:
да(ж)дъ и мнѣ конєцъ бл̃ги(и), мл̃и(т)вы приношу̑.

15. Ѡ у м и р а́ ю щ ы (х) г д ѣ с ѧ н є р а (ж) д а́ ю т ъ // 11

Вє(л)мѝ мало чл̃вѣкъ тамо умира́єтъ:
гдє́ сѧ в(ъ) яково(и) странѣ на свѣтъ наро(ж)да́єтъ.
Бо повѣдаю(т), голова̀ мѣсца шука́єтъ:[1]
и гдѣ сѧ кому̑ суди(т), та(м) ю полага́єтъ.
А гдѣ за(с) ро́ди(т), да жє(б) та́мо и умира́лъ:
рѣдко бываєтъ тоє, бЪ з(ъ) мѣсца нє взруша́лъ.
Развѣ малы(и) ско(н)чи́т(ъ)сѧ кро(м) прєсєлєнїѧ:
або якого о(т)то(л) тє(ж) ѡ(т)далє́нїѧ.

[1] Починаючи з цього рядка, наступні п'ять відкреслені з лівого боку вертикальною рискою олівцем. На полі помічено *NB*. Підкреслено фразу: *голова мѣсца шукаєт*.
Далі в тексті дуже багато підкреслень олівцем: майже всі фразеологізми, проте їх відзначати не будемо.

І що (ж) мѣємо о то(мъ) дѣлѣ южъ чинити:
то(к)мо до(л)жни(с)мо бга повсюду хвалити.
Кгды (ж) и двидъ рє(к), хвали бга на всяко(м) мѣстѣ:
а нє то(к)мо на то(м) где сѧ уроди(л) мѣстѣ.
І хо(ч) члкъ вє(з)дѣ, изгрѣшити можетъ:
єдна(к) же и сп(с)тися гды схочє(т) возможетъ.
І хотѣлъ бы правє вся(к) на ω(т)чи(з)нѣ сѧ скончит(ъ):
лє(ч) та(м) сѧ ско(н)читъ, гдѣ бгъ мѣсцє кому назначи(т):
І да(и) то(к)мо бже хр(с)тія(н)ски конати:
а по кона(н)яхъ дши зво(л) в(ъ) нбо при(и)мовати. // 11 зв.

16. Ω р а ж д а ю щ ы (х) с ѧ ч л в ѣ ц є х ъ:
почтò ради скоро роди(т)сѧ ω(т) утробы мтє(р)нєи на свѣтъ в(ъ) ми(р) сє(и), заплачє(т) пє(р)вѣє, а нє во(з)смѣє(т)сѧ

Нє на радо(ст) члкъ в(ъ) ми(р) сє(и) сѧ раждаєтъ:
для того наро(ж)дшисѧ, и проплакиваєтъ [1].
Ζнаючи же нє радо(ст) є(ст) на земно(м) свѣтѣ:
и(ж) будє(т) печа(л) и ско(р)бъ и фрасуно(к) мѣти.
Нє жиєтъ бо в(ъ) мирѣ сє(м) пра(в)дива потѣха:
лє(ч) в(ъ) нбѣ заслужоны(м) совє(р)шє(н)на в(ъ)тѣха.
А здѣ лю(б) хто ща(с)ливы(и), и нє будє(т) ско(р)бъ зна(т):
єдна(к) о сп(с)нїи до(л)жє(н) сѧ печаловат(ъ).
Жєбы мо(г)лъ спсєніє ω(т) бга получит(ъ):
и в(ъ) нб(с)но(и) о(т)чизнѣ навѣки вѣкомъ жит(ъ).
Котро(г)[о] да(и) на(м) бжє всѣмъ вѣрны(мъ) доступити:
и вѣчно с(ъ) стыми всє(г)дà тѧ хвалити. // 12

17. Ω ζ є г а р у або тє(ж) ω годинн и к у и ω годынѣ смє(р)тно(и)

Егдà зєгa(р) годины в сво(и) часъ выбіяєтъ.
в тò врємѧ смє(р)тныѧ на(мъ) часы прє(з)начаєтъ.
Бо вѣкъ на(ш) хо(ч) бы долги(и) власнє якъ годына:
а(х) нє вѣмы чтò справитъ минута єдина.
Індѣ жъ сѧ зовєтъ зєgа(р) годи(н)никъ, лю(б) алолой:
которы(м) устраяти прилично животъ сво(и).

[1] Проти цих двох рядків з лівого боку на полі олівцем зроблено помітку: *NB.*

А понева(ж) то во всемъ мирѣ не новы́на:
ко(ж)дому человѣку сме(р)тнаа часы́на.
І неминущаа то смертнаа доро́га:
ко(т)рою влу́чи(т) бж̃е да(и) до тебе бг̃а.
А ко(л)ко жывучѝ, єднȍ де(н) сме(р)тны(и) при(и)детъ:
и дш̃а́ хо(ч) грѣшна хо(ч) свята, з(ъ) тѣла вы(и)детъ.
Бо и мовя(т) часъ за часъ, а к(ъ) ве́черу бли́же(и):
та(к) же и де(н) за дѐн(ъ) но(щ) за но́щъ, к(ъ) сме(р)ти бли(ж)ше(и).

Прето братіе требѣ на сме(р)ть памята́ти:
и на прихо(д) са еа̀ прыуготовля́ти.

18. Ω некрщ̃е(н)ныхъ мл(д)нцахъ умира́ючихъ // 12 зв.

Лучше(и) бы са дѣтыщу на свѣтъ ни ра(ж)да́ти:
нежели некрщ̃е(н)ну z свѣта умира́ти.
Лица̀ бо Х̃вого навѣкъ не будетъ зрѣти:
и радости прв(д)ныхъ не буде(т) тожъ мѣти.
І хо(ч) цѣле до вѣчныхъ мучени(и) не по(и)детъ.
Една(к) же и поко́евъ нб(с)ны(х) не до(и)детъ.
Прето: родителіе поспѣша(и)те крщ̃а́т(ъ):
и вскорѣ хр(с)тія(н)ми рожде(н)ны(х) сотворя́т(ъ).
А крщ̃еніа на долгъ часъ не о(т)клада(и)те:
Ле(ч) за(с) я(к) на(и)скорѣ(и)ше у кр(с)тъ увожда(и)те.
Бо я(к) повѣда́ю(т) сме(р)ть не вѣ(ст) несе(т) стары(м):
та(к) те(ж) особливѣ(и)ше и мл(д)нца(м) малы(мъ).
Zачи(м) мы дх̃о(в)ные того̀ постерѣгаемъ:
и на тое пи(л)но васъ про́сты(х) научаемъ.
І не о(т)ве(р)га(и)те пре(ч) се(и) нш̃о(и) науки:
бы(с)те по сме(р)техъ, вѣчно(и) не видѣли му́ки.
Ω(т) котро(и) всѣхъ крщ̃е(н)ны(х) г(с)ди сохранѝ:
и здѐ о(т) невиди́мы(х) вра(г) кр(с)то(м) боронѝ. // 13

19. Ω снѣда́емыхъ ѕвѣрми

Хр(с)тія́номъ вся́ка сме(р)ть зла́а неприли(ч)на:
и ѕвѣроя́днаа те(ж) особъ необы́чна.
Ты(л)ко (ж) вола бж̃іа и то́е справу́етъ:
а по бе(з)зако́нія(м) нш̃и(м) зна(т) да(р)ствуетъ.

Ізво(л) же мл(с)тивы(и) г(с)ди бже нш҃ъ:
о(т) тѣхъ люты(х) смε(р)те(и) всѣхъ вѣ(р)ны(х) хранити на(с).
І посыла(и) такіи смε(р)ти басу(р)мáномъ:
а кончε(н)ѧ дóбріи, дава(и) хр(с)тіяномъ.

20. Ѡ убивáющы(х)сѧ з(ъ) цε(р)квε(и), йли з нѣкои(х) іны(х) высóкихъ буди(н)ковъ: або ƶ дрέвъ лѣсны(х), іли тε(ж) в(ъ) клáдязѣ глубóкіε в(ъ)падáющихъ

Ганέбнаѧ і тò смε(р)ть на свѣтѣ бывáε(т):
ктò из(ъ) яко(и) висотѝ в смε(р)ть сѧ забивáε(т).
І ω(т) тоε(и) сохраня(и) г(с)ди напáсти:
нε попуща(и) никóму с(ъ) висотѝ пáсти. // 13 зв.
Áлε рату(и) я́ко ω(т) грѣхопадέніѧ:
тáкож дε и ω(т) того злóго падέніа.
Допуща(и) такóε ƶлò тεбѣ нε знáющимъ:
а на(мъ) чε(ст)ную смε(р)ть да(ж)дъ, тѧ просла(в)ля́ющи(мъ).

21. Ѡ прибивáющи(х)сѧ ƶεмлѣю

Нε бε(з) причи́ны тò зна(т) и зεмлѧ̀ прибивáε(т):
подобно ты(х) що έю сáмы сѧ заклынáю(т).
Бода(и) повѣдáю(т) насъ живы(х) зε(м)лѧ̀ пожε(р)лà:
а дарε(м)но касáю(т) такóго сѧ глгол҃à.
Бо нε кленѣтε(с) нбо҃(м) и зεмлέю писáнно:
и нε да(р)мо то прε(з) дх҃ъ ст҃ы(и) прогл҃гола(н)но.
Претò каждо(г)[о] храни бж҃е ω(т) нáгло(и) смε(р)ти:
и бε(з) покая́ніѧ нε дава(и) умε(р)ти.

22. Ѡ умирáючи(х) мл(д)нца(х) и дв҃ица(х) принятіи шлюбо(в): або по прóстѣ(и) мовячи,567 послѣ вѣнча(н)ѧ зáразъ // 14

Нε могỷ згóла на тò розуму прибрати:
я(к) бы моглε(м) о тако(и) рεчи написáти.
Жε и тогò на свѣтѣ мнóго сѧ лучáεтъ:
что з(ъ)вѣнчáвшисѧ індѣ мл(д)нεцъ вмирáε(т).
Я́ко (ж) бы таковóго мε(р)твóго поминáть:
мл(д)нцεмъ ли іли тε(ж) нε мл(д)нцε(м) назвáт(ъ).
Що (ж) из(ъ) ωстáвшεюсѧ дв҃ицεю чини́ти:
знову по пε(р)вомъ шлюбѣ іному обручи́ти.

Такъ же за(с) и з(ъ) мл(д)нцем треба поступова́т(ъ):
гды (б) обручница вме(р)ла то̀ (з)ъ іною звѣнча́т(ъ).
Еще жъ и того̀ мно́го на свѣтѣ бывает:
скоро сѧ оженитъ а за́разъ и вмира́етъ.
Если бы зна(л) своѝ сме(р)ть, не мѣлъ бы и жени́ти:
жебы ты(л)ко даре́мно у грѣхъ не вступи́ти.
Ƶачимъ б҃же воскорѣ мла́дыхъ не разлуча(и):
а́ле многіи лѣта ласкаве падава(и).

23. Ѡ утопа́ющихъ во вода(х) мо(р)ски(х), и на малы́х рѣкахъ ро́зныхъ // 14 зв.

Стра(ш)на и лю́та и та̀ сме(р)ть е́же утопа́ти:
не да(и) б҃же ко(ж)дому доброму еи дозна́ти.
Лечъ потопѝ г(с)ди язы́ковъ невѣрныхъ:
а сохраня(и) о(т) тако(и) зло(и) сме(р)ти всѣхъ вѣрныхъ.
Бо вѣрны(м) добры(м), треба доброи и сме(р)ти:
а невѣ(р)нымъ злы́ми сме(р)тми треба гла́вы с(ъ)те(р)ти.
И по ре́вности н҃шо(и) сокрушѝ імъ гла́вы:
а на(с) вѣрующи(х) в тѧ сподобѝ вѣчнои сла́вы.

24. Ѡ зме(р)зающихъ мра́зомъ.

Ƶла́ѧ и то̀ сме(р)ть еже мразо(м) сѧ ко(н)ча́ти:
и не да(и) никому такъ б҃же погиба́ти.
На́глаѧ бо бываетъ и таѧ ко(н)чи́на:
и лю́таѧ сме(р)тнаѧ и сро́gаѧ причи́на.
Же и тѣло часо(м) будетъ не погребе(н)но:
а що на(и)го(р)шъ и звѣ(р)ми іногда снѣде́нно.
І рату(и) насъ г(с)ди о(т) того̀ и хранѝ:
и ты̀ м҃ти б҃жіѧ всѣхъ вѣрны(х) боронѝ.

25. Ѡ согаря́ющихъ во ѡгнѝ // 15

Не да(и) б҃же тако́ю сме(р)т(ъ)ю сѧ ко(н)ча́ти:
ѡгне(м) горѣти, и зле крѣпко пострада́ти.
А да(и) б҃же пре(з) своѝ сме(р)ть з(ъ) тѣла о(т)и(и)тѝ:
и с(ъ) покая́ніемъ к тебѣ б҃гу при(и)тѝ.
І хо(ч) комѹ̀ в(ъ) рожде(н)ю вчини́ле(с) назначе(н)ѧ:
про́симо таково́го де́крету премѣне́н(ъ)ѧ.
Па́че же ѡ(т) вѣчнаго ѡгнѧ̀ насъ свободѝ:
и ца(р)ствіѧ своего з(ъ) с҃ты́ми сподобѝ.

26. Ѡ умирáючи(х) на путѣ́хъ, а нє в(ъ) дóмѣ(х) свои(х)

Я́ко в дому вся́ку рєчъ добрò справовáти:
тако тє(ж) споко(и)нѣ(и)шє(и) вѣмъ и умирáти.
І нє тыл(ъ)ко що в дому̀ будєтъ споко(и)нѣ(и)шє(и):
лє(ч) осóбно єщѐ и дш҃є сп҃сє(н)нѣ(и)шє(и).
Бо в дому̀ створи(т) спóвѣ(д), и при(и)мє(т) причащє̀н(ъ)ѧ:
и сподоби(т)сѧ в бг҃а взя(т) за грѣхѝ прощє́н(ъ)ѧ.
А в(ъ) пу́ти нє да(и) бж҃є никóму сѧ кончáти:
áлє пособству(и) хоры(мъ) к(ъ) дóмо(м) поспѣшáти.
Да и набы(т)ки свои роспорадя́тъ я́къ налє́жи(т):
и о(т)пи́шу(т) кому схотя(т), що приналє́жи(т). // 15 зв.
А хоча(и) и г(с)днѧ ѕємлѧ̀ на вся́комъ мѣстѣ:
єдна(к) умирáти лу(ч)шє(и) в домáшнє(м) мѣстѣ.
А гды кому и в путѝ смє(р)ть бж҃є подасѝ:
то(к)мо грѣхи єму̀ простѝ и дш҃у сп҃сѝ.

Ѡ умирáючихъ богáтыхъ, ли(ст) сп҃ѕ[1].

27. Ѡ умирáючи(х) нáглыми смє(р)тми, то є(ст) імє(н)но бє(з) жа(д)ны(х) причи́нъ, або при́ключо(к), ни мáло нє хорѣвши, и нє лєжáвши

Сохраня(и) бж҃є всѣхъ на(с) о(т) нáглои смє(р)ти:
и нє да(ж)дъ всяку вѣрну в(ъ) грѣсє(х) умє(р)ти.
Но да(ж)дъ дóбрѣ всѣмъ вѣрны(м), я(к) слу(ш)но кончáти:
и хр(с)тія(н)ско с(ъ) покая́ніємъ вмирáти.
И сподобля(и) ст҃óго ісповѣдáніѧ:
и прч(с)ты(х) твои(х) тáи(н) причащáніѧ.
І нєха(и) буду(т) [2] при смє(р)ти всѐ бу́ду(т) памятáти:
и до ко(н)цà язы́ко(м) я́сно гл҃голáти.
А нáглую смє(р)ть дава(и) всѣмъ тєбѐ хуля́щы(мъ):
а к на(мъ) мл(с)ти(в) бу́ди, тѧ̀ тво(р)ца хваля́щымъ. // 16

---

[1] Цей рядок виділено зверху і знизу горизонтальними рисками.

[2] Слово *буду(т)* закреслене рукою автора, оскільки воно повторюється в цьому ж рядку.

28. Ω убиваю́щы(х), и́ли губя́щы(х) сме(р)тми самы(х) себе: з свои́хъ неразсужде́ни(и)

Ча́сто на свѣтѣ лю́де то́е чува́ютъ,
 жѐ то̀ ча́со(м) і́ные са́мы сѧ zгубля́ютъ.
Або і́ны(и) не зво́ли(т) фрасу(н)ковъ сте(р)пѣти:
 и́ли о(т) като́вски(х) ру́къ, не хо́че(т) умрѣти:
Іжъ ю(ж) в темни́цѣ сѣдѧ́ чека́етъ страче́н(ъ)ѧ.
 и сам собѣ учи́нитъ ду(р)но застраче́н(ъ)ѧ.
А по(д) часъ о(т) згубле(н)ѧ може(т) сѧ скупи́ти:
 а(л)бо лю́де че(ст)ные могу(т) свободи́ти.
А само́му не тре́ба себѐ погубля́ти:
 а́ле и в злы(х) приго́да(х) треба уважа́ти.
Бо хто са(м) себе з свѣта сего̀ погубля́етъ:
 то(и) Іюдыно(и) нагоро́ды заробля́етъ.
Іюда позна́вши сво(и) про(с)ту́по(к) вдави́лсѧ:
 и до бе(з)коне́чны(х) мукъ навѣки всели(л)сѧ.
Zачи(м) утрапле(н)ные са́мы не губѣте:
 але в(ъ) Хр(с)та̀ рату́нку из(ъ) плаче́мъ просѣте.
Мо́же(т) то(и) ско(р)би вши в ра́до(ст) претвори́ти:
 и ла(с)ка́выми ва́ши(х) наступцовъ вчини́ти. // 16 зв.

Ω(т) zде починаю(т)сѧ вѣрши ω люде(х) злы(х).

29. Ω вра́zе(х) види́мы(х): то е(ст) о человѣце(х) злы(х)

Пи́сано е(ст) сохрани̇̀ мѧ ω(т) врагъ види́мыхъ:
 ба(р)зѣ(и) паче нежели̇̀ о(т) тѣхъ невиди́мыхъ.
Бо ω(т) невиди́маго кр(с)томъ оборо́нишъ:
 а о(т) види́маго го(р)шъ, ничи́мъ не о(т)мо́ли(ш).
Ни кр(с)то́м сты(м) ни те(ж) всякою про(з)бою:
 а ни впя(т) же яко́ю тво́ею гро́з(ъ)бою.
Ты(л)ко аще не г(с)дь бгъ тебѣ помо́же(т):
 ния́каѧ жа(д)наѧ рѣчь ти не помо́же(т).
Тѣмъ сты(и) Дви(д) ца(р) та(к) до бга мли(л)сѧ:
 и нимало в(ъ) мли(т)вѣ то(и) не ωмили(л)сѧ.
Еже ізми̇̀ мѧ о(т) всѣхъ лука́вы(х) человѣкъ
 през(ъ) в(ъ)ве(с) мо(и) всесмире(н)ны(и) о(т) тебѐ
 да(н)ны(и) вѣкъ.
І о(т) всенеправе(д)ны(х) муже(и) мѧ иzба́ви:
 и мл(с)ть г(с)подскую свою̇ мнѣ проба́ви. // 17
І нши бже мо(л)бы грѣшные услыши̇̀:
 чего о(т) тебѐ проси(м) того̀ насъ не лиши̇̀.

30. Ω клевѣтникахъ

Кому̑ рцы̀ ми подо́бенъ клеве(т)никъ: сатанѣ:
поневажъ нача́лнико(мъ) е(ст) всяко(и) ѕло(и) винѣ.
А чему же то̀ та́ко, и паки мнѣ повѣждъ:
реку́ ти не іна́ко ты са(мъ) о не(мъ) увѣждъ.

Поневажъ и пре(д) бгомъ сатана̀ клевещетъ:
а́ще и му́ки вѣчно(и) та́ко(ж) де трепе́щетъ.
Но ѡба́че я́ко бѣсъ, бѣсовскаѧ тво́ритъ:
си́це и человѣкъ злы(и) на всѣ(х) ло(ж) гово́ритъ:
А самъ сѧ выставуетъ пре(д) всѣ(х) прв(д)никомъ:
а е(ст) прокля́ты(мъ) та(и)ны(м) на(д) всѣхъ я́беднико(мъ).

Тѣмъ ѡ(ч)бы̀ на(с) бгъ храни(л) о(д) тѣ(х) препя́тіѧ:
кр(ст)наго ради ѕа́ны дре(в)ле распятіѧ.

Его же до(л)женъ ко(ж)ды(и) о тое мли́ти:
абы́ сѧ на(м) даровалъ о(т) вра(г) свободи́ти. // 17 зв.

31. Ω пеняковáтыхъ людехъ ѕлы́хъ.

Еслѝ мо́вя(т) на кого̀, хто̀ пене́ю лѣзе:
таковы(и) злы(и) человѣкъ го(р)шъ ножа̀ рѣже.
І бода(и) пе(н)ны́мъ нѣгды не служи́ло щаст(ъ)ѧ:.
же вели́кое людя(м) добрым(ъ) чи́нятъ нещаст(ъ)ѧ.
Лучше(и) бы пе(н)ному сыло̀ на шію взложи́ти:
нежелѝ бѣдны(х) люде(и) правдивы(х) зводи́ти.

І бода(и) па́ки мовлю бгъ таки(х) не мно́жилъ:
же не еди(н) на свѣтѣ о(т) ни(х) ба(р)зо стрвожилъ.
Бо пе(н)ные далеко о(т)стоятъ о(т) правды:
ко(л)ко в шелягу срѣбра то(л)ко у нихъ правды.
Ѕачи(мъ) окая(н)нымъ лѣпшъ бы по пра(в)дѣ жи́ти:
нежели непра(в)дою дши імъ губи́ти.
Мы же братіе прошу васъ по пра(в)дѣ живѣмъ:
хочъ убоги буде(мъ), а ѕла людя(мъ) не чинѣмъ.

32. Ω не хотящы(х) тру(ж)датисѧ честны(мъ) трудомъ. То естъ ѡ злодѣяхъ

Вѣждъ ѡ лѣни́ве. Іже не хоще(ш) труждáти:
и то(и) же навы́къ чужды труды присвоя́ти. // 18
Ωбо́ю бо тѣхъ жде(т) ско(р)бъ певнаѧ премно́га:
з(ъ)готованнаѧ навѣкъ о(т) г(с)да бга.

Что (ж) бы то̀ за особы двѣ гдѣ бы́ти:
    что в разбоя(х) и в та́т(ъ)ба(х) zвы(к)ли себѣ жи́ти [1].

І в се(и) нше(и) странѣ є(ст) такихъ много ѕѣло:
    ко(т)ры(х) zдавна якоє нещáст(ъ)ѧ имѣло.

А тепе(р) намножило всюда дш҃ъ безбожны(х):
    бо не мѣютъ ка(р)ности(и) о(т) люде(и) побожны(х).
Токмо таки(х) вѣчны́ѧ му́ки ожыда́ютъ:
    ко(т)рыхъ онѝ за сі́є и не спо̀дѣваютъ.
Кому жъ вподобимъ си(х) злы(х) люде(и) то(к)мо сме(р)ти:
    котрáѧ може(т) и і́хъ главы̀ злѣ соте(р)ти.
Бо я́ко сме(р)ть не щади(т) нѣ́gды никогó же:
    тако и zлы(и) человѣкъ твóритъ т҃о же.

Zачи(м) уклонѣте(с) злà и творѣте бл҃го:
    да не вни(и)детє навѣкъ та(м) до пе́кла злáго.

33. И сє ѡ zлодѣяхъ

Не облича(и) бж҃е всѣхъ точію кради́щыхъ:
    люде(м) zвлáща убоги(м) пакости творящыхъ. // 18 зв.
Ҁотры́є и богатыхъ в(ъ) нищету̀ уво́дятъ:
    и даре́мне на свѣтѣ ѡ́ныє и плóдятъ.

Zачимъ бж҃е таковы(х) скореня(и) из(ъ) свѣта:
    и я(к) може(ш) прекраща(и) ты(х) злы(х) люде(и) лѣта.

34. Ω драпѣжца(х) нико(г)да не насыщаємыхъ: іли те(ж) о видырца(х) подобны(х) дре(в)нему мытаре́вѣ [єv(г)листу Ма(т)фе́ю, і про́чіи(мъ)] [2] ко(т)ры(и) зда(в)на ю(ж) чрез(ъ) покая́ніє сп(с)шисѧ о(т) грѣховъ своихъ, н҃нѣ в(ъ) н҃бѣ жыте(л)ствуєтъ, и о насъ всѣхъ бг҃а тво(р)ца молебствуєтъ

Рече̇ при́повѣ(ст) во(л)къ що спо(т)кає то з(ъ)ядѐ:
    та(к) и чловекъ драпѣжны(и) никóму не дадѐ.
Ты(л)ко ра(д) кую любо пе(р)сону лупи́ти:
    жебы мо(г)лъ яко (ж) ко(л)векъ шкатулу наби́ти.
Кому (ж) рече(м) подобе(н) драпѣжъ то(к)мо во(л)ку:
    же не знає(м) єслѝ є(ст) ѡ(т) бж҃іяго пóлку. // 19

[1] На полі проти цих двох рядків написано: *вóпросъ — о(т)вѣтъ*, перші літери цих двох слів виведені червоним чорнилом.
[2] Квадратні дужки стоять у рукопису.

Кро(м) цѣле сѧ наречетъ са(м) всѣмъ господиномъ:
кгды (ж) са(мъ) сѧ постанови(л) на то властели́номъ.
А указъ па(н)ски(и) часомъ того̀ и не знаетъ:
что слуга̀ в ча(с) сво(и) тако(ж) и себѣ з(ъ)правляетъ.
Прето̀ и мыто̀ добро (б) выбыра́т(ъ) помѣрно:
а не згола оско(р)бля(т) бѣдны(и) лю(д) безмѣрно.

А та(к) и ва́съ мытаре(и) може(т) бгъ прости́ти:
ежели мл(с)ты́ню бу́дете твори́ти.

35. Ѡ купца́хъ и ѡ продавца́хъ фа(л)ши́вы(х) и о продающы(х) вино̀, и во́ду в(ъ) вино̀ [сирѣчъ вгорѣлку][1] ли́ющи(х), и осо(б) наклє́пы творя́щы(х) піющы(м) для дшегу́бны(х) и(мъ) прибы(т)ко(в)

Ѡто ва(мъ) тре(мъ) пе(р)сонамъ то́е сѧ звѣща́е(т):
же за тое васъ всѣ(х) гнѣвъ бжи(и) ожыда́етъ.
Понева(ж) то у вино̀ во́ду мѣша́ете:
и бгу крѣпко крѣпко ты(м) согрѣша́ете. // 19 зв.

36. І многи(и) наро(д) тютю́нъ всюда зажыва́етъ[2]:
ко(т)рымъ повѣтрѧ мы́та з себѐ збуваетъ.
А ба(р)зѣ(и) у дорозѣ в во(и)ску и на мо́рѣ:
хочъ не ра(д) мусѣтъ зажы(т) и поневолѣ.
А ты̀ насъ простѝ, а мы̀ буде(мъ) зажыва́ти:
хто ва(м) блгослови(в) то(и) буде(т) и прощати.
А хо(ч) ви́жду и му(д)ры(и) часо(м) ꙁажыва́етъ:
ты(л)ко жъ у скору(м) часѣ его покида́етъ.
Една(к) пытаю васъ що з(ъ) того за пожы́то(к):
в ма(р)котности з мало веселіѧ прибы́то(к).
Для того̀ и вое(н)ны(и) наро(д) ꙁажываєт:
и посполиты(и) хто хоче(т) вжываетъ.
Осо(б)ливе реме(с)никъ інъ для сну̑ прогна́н(ъ)ѧ:
и до свое(и) роботы охо́ты прида́н(ъ)ѧ.
По(л)но по(л)но наве(т) и(м) менѐ не прелща(и)те:
творѣте опро(ч) мене якъ собѣ зна(и)те.

Може и вы̀ такъ я(к) мы дши всѝ ма́ете:
окро(м) мое(г)[о] грѣха тя(г)нѣт(ъ) якъ знаете. // 24

[1] Квадратні дужки стоять у рукопису.
[2] Вірш без початку. Аркуші 20—22 зв. чисті; аркуш 23 при нумеруванні випущено в оригіналі. Над першим рядком тексту на арк. 24 олівцем надписано: *нѣтъ здѣсь 4-хъ чвертокъ.*

Са́мы бг҃у и за то̀ о(т)вѣтъ дасте̑ за себе̑:
а я тое(и) науки не при(и)ма́ю до себе̑.
Ра(д) бы(мъ) хо(ч)бы его̀ нѣѕды и не вида́ти:
а не ты(л)ко нечисто(ст) ту́ю ȥажыва́ти.
Да(и) мнѣ бж҃е о(т) того зѣл(ъ)ѧ вхорони́ти:
же(б) несмра(д)ными усты̀ млтв҃у чини́ти.

37. Ѡ табацѣ, и о ужыва́ющихъ є̑ѧ

Ȥла́ѧ вплоды́ласѧ ре(ч) и всю́да е(ст) я́вна:
же̑ розны(и) лю(д) зажывае(т) табаку зда́вна.
А ба(р)зѣ(и) в Ли́твѣ тое ве(л)ми̑ е(ст) недо́бре:
бо жоны и дѣти и(х) зажываютъ до́бре.
І ту(т) таки(х) е(ст) много же еѧ вжыва́ютъ:
ты́е но́здрами пахаю(т), а тые вытяга́ютъ.
І хто̀ того навчи́всѧ и лю́л(ъ)кою тягну́т(ъ):
потреба (б) доконе́чно о(д) того̀ повстягну́т(ъ).
Бо в не(мъ) ча(ст) пеке́лного ды́му обрѣта́етъ:
и хто̀ тя(г)нетъ то из(ъ) устъ то(г)[о] смра(д) ізхо(ж)да́етъ. // 24 зв.
І хочъ и вла́сти тя(г)ну(т), една(к) не о́бе(л) то че́стно:
а ню́хати на(и)па́че бры́дко и безче́стно.
Кгды (ж) тя(г)нучи̑ ды(мъ) про(ч) во(н) из(ъ) у(ст) выпуща́етъ:
а ню́хаючи паче себе̑ оскверняетъ.
Же в(ъ) ноздра(х) та̀ нечисто(ст) ему оста́етъсѧ:
з(ъ) чего часо(м) и не́мо(щ) лютаѧ стае(т)сѧ.
Бо мо(з)гъ в головѣ его̀ таба́ка з(ъ)суша́етъ:
же вла(с)не я(к) швецъ ду́бо(м) шкуры пересыпа́е(т).
І не слыши(т) таба́чни(к) збы(т)ны(и) уханіѧ:
анѣ смра́ду а́нѣ те(ж) бл҃гоуханіѧ.
Тако́му и сщ҃е(н)ства особъ возбраня́ютъ:
и сти́ти не всю́да таки(х) позволя́ютъ.
Бо хто̀ но́со(м) не чуе(т) не цѣлъ пробуваетъ:
вла(с)не составу собѣ якого не ма́етъ.
А сщ҃е(н)ство мѣетъ то(и) обы́ча(и) о(т) вѣка:
же требуе(т) цѣлого на то̀ человѣка.
Е́стъ же и такіе що іные и ядя́тъ:
и тые паче бг҃у и ст҃ы(м) всѣмъ бры́дятъ. // 25
А і́ные в горѣлку в су(д)на вове(р)гаютъ:
и на погибе(л) собѣ люде(и) оскве(р)няютъ.

Таки(х) бы годыло (б) са не ты(л)ко кіемъ би(т):
    але іного хо(ч) бы и із(ъ) свѣта zгубит(ъ).
Ѡсобно (ж) іны(и) навы(к) ба(р)дакомъ тягнути:
    пре(з) котры(и) не єдному пры(ш)ло смы(с)лу збути.
Іные бо ба(р)дакомъ та(к) са затягают:
    а(ж) на(г)ле души свои в то(и) часъ иzве(р)гаютъ.
І самы(х) себѣ бѣсу ѡфѣру даваютъ:
    я(к) тые що з горѣлки пяніє вмираютъ.
Ты(мъ) обоимъ пеке(л)на буде(т) нагорода:
    о(т)іме(т) бо са о(т) ныхъ ѡ(т) него свобода.
На(м) же по хр(с)тія(н)ски(и) да(и) Х҃е умират(ъ):
    и позбувши всѣ(х) грѣховъ н҃бо наслѣдствоват(ъ).

38. Ѡ идучи(х) на слободы людехъ // 25 зв.

Хто ко(л)векъ собѣ іще(т) на жи(т)ло слободы:
    мало в(ъ)ходя(т) з(ъ) ме(ж) таки(х) великои бѣды.
Бо готовые хаты идучи покидаютъ:
    а прыше(д)ши на слободу готовы(х) не маютъ.
А що на(и)го(р)ше(и) часо(м) худобы забыраютъ:
    и ты(л)ко що з(ъ) д҃шами живы(х) оставляютъ.
Уже (ж) то(г)да гдѣ з(ъ)хоче(т) то скочи(т) хо(ч) к(ъ) лѣсу:
    и голы(и) уже наве(т) хо(ч) к самому бѣсу.
Пожытечнаа єму судыла(с) слобода:
    дово(л)наа пустына и лика и вода.
Нащо любо зволи(т)са хо(ч) утопитиса:
    а єжели захоче(т) волно и вдавитиса.
Ѡто (ж) мѣе(ш) за свое тепе(р) ду(р)ны(и) мужыче:
    а бы(в)ши(и) на свое(г)[о] п҃на бунтовниче.
Не хотѣле(с) п҃нови послуше(н)ство о(т)дават(ъ):
    и в(ъ) цѣлости з(ъ) всѣмъ свои(мъ) в(ъ) едно(м) мѣ(с)цу пробува(т).
Гин(ъ) же тепе(р) за свое зло непоко(р)ство:
    и за упрямую твою гордо(ст) и упорство. // 26
І добре тые чиня(т), що прочанъ обдыраютъ:
    б҃гъ и(х) прости(т), за тое згола грѣха не маютъ.
І не ты(л)ко потреба (б) такихъ обдырати:
    але из(ъ) самими д҃шами разлучати.
Понева(ж) не хотѣвъ пу(д) кимъ бувъ чинит(ъ) повинно(ст):
    обдери и хо(ч) заби(и) zа тую учинно(ст).

Б҃гъ ʐа бу(н)товника̀ якъ мовятъ нε повѣситъ:
але̇ и нагородою еще̇ потѣшитъ.

Кгды (ж) учинивъ своεму п҃ну пáко(ст) мно́гу:
нε ты(л)ко п҃ну и самому б҃гу.
Я̀къ сѧ мѣвъ то мѣвъ трεба было (б) претε(р)пѣти:
а за тε(р)пенiε сп(с)нiε мо(г)лъ бы мѣти.

ʐачи(м) вы̀ п҃но́ве таки(х) нε вáжтε(с) щадѣти:
втѣкáючи(х) про́чъ самы(х) дерѣ(т) бѣ(т), и берѣ(т) дѣти.
I о(т)ню(д) мл(с)ти такимъ нε показу(и)тε:
але совε(р)шенно та(к) таковы(мъ) справу(и)тε.

39. Ω ʐаблуждáючи(х) в доро́га(х) людε(х) // 26 зв.

ʐлы(и) ч҃лвѣку и то(и) трафу́нок бывáεтъ:
кгды̀ в велико(и) дорозѣ часо(м) заблуждáεтъ.
I в(ъ) мáло(и) в(ъ) нεсвѣдомо(и) тоε (ж) сѧ лучáεтъ:
εслѝ добрε доро́ги кого̀ нε роспытáεтъ.
А хо(ч) и роспытаεтъ ґды̀ хто злы(и) зле̇ спрáви(т):
и на пу(т) пεвны(и) же(б) нε зблудивъ нε напрáви(т).
А та(к) того̀ кры(и) б҃же и смε(р)ть постызáεтъ:
же в зы́мны(и) форту(н)ны(и) часъ блудящи змε(р)зáε(т).
А в лѣтны(и) часъ в(ъ) пусты́ни разбо(и)никъ забиваεтъ:
або тε(ж) спо(т)кáвшисѧ и ѕвѣръ из(ъ)ядáεтъ.
Ω злы(и) человѣче же(с) пу(т) добрε нε сказáлъ:
да для тебε ч҃лкъ смε(р)тiю пострадáлъ.
Бода(и) же εси того̀ дознáлъ и на собѣ:
жебы(с) з(ъ)блуди(л) а б҃гъ да(в) тоε (ж) ѕло̀ и тобѣ.
Жε(с) з(ъ) умы́слу изогна(л) ч҃лвѣка z свѣта:
хочь бы(с) и záразъ луну(в) нε дожда(в)ши свѣта.
А хоча(и) и дождεшъ б҃гъ εднакъ нε забу́дε:
помсти(т)сѧ скоро, же и тобѣ та(к) же бу́дε. // 27
А по(д) часъ на свѣтѣ и то́ε прилучáεтъ:
жε и нε зблудѧ в дорозѣ з(ъ) свѣто(м) сѧ жεgнаεтъ.
Кгды̀ ко(н) норови́сты(и) будε(т), або пристáнε(т):
а заты(м) ч҃лку взымѣ духу нε стáнεтъ.
Прεто ко́нε(и) упрямы(х) в(ъ) зло(м) разѣ нε ощажа(и):
але zдоро(в)ε своε̇ на(и)лучшε(и) уважа(и).
А ґды будε(ш) в зло(мъ) разѣ конѧ ощажáти:
то пεвнε приготу(и)сѧ з(ъ) свѣто(м) сѧ прощáти.

⁝ лѣпшъ бы никóму доброму дороги ни знáт(ъ):
да при бе(з)пе́чности в домꙋ̀ всегдà пробувáт(ъ).

А хо(ч) и в дорóзѣ то да(и) бж҃е не блудúти:
але да(и) ща(с)ливе к(ъ) дóмови сѧ возвратúти.

40. Ω присягáющы(х) не по прáвдѣ

Присѧ́жно(ст) не по правдѣ да(р)мо сѧ не минáе(т):
хо(ч) на(г)ле вмре(т) або я(к) сѧ клене(т) та(к) ставáетъ.
Бо то великаѧ ре(ч) е(ст) комꙋ̀ присягáти:
а непра(в)дою імѧ̀ бж҃іе прызывáти. // 27 зв.
Хоча(и) и по правдѣ то една(к) дѣло то стра(ш)но:
же кля́ти себѣ̀ сме(р)тно аж вспо(м)нѣти ужáсно.
І я(к) óбѣ сторонѣ прыся(г)ну(т), що чинúти:
то ве(л)мѝ з(ъ) тру(д)но(ст)ю то(и) су(д) буде(т) сѧ ко(н)чúти.
Едно добре другóе буде(т) злѐ прысягáти:
не знати кому вѣру з(ъ) прóме(ж)ку и(х) поня́ти.
А кождое твори(т) сѧ прысягае(т) по правдѣ:
ты(л)ко (ж) еднò лукаво буде(т) а не пò пра(в)дѣ.
Ежелѝ бы провидѣвъ обо(х) сторо(н) и(х) ср(д)ца:
каза(л) бы срóкго кара(т) крывопрыся(ж)цу з(ъ) се(р)ца.

Же то маеста(т) бж҃и(и) лгáніемъ ображаетъ:
бу(в)ши винны(мъ) неви(н)нымъ себе содѣловáе(т).
Аже мусѣ(т) ку домо(м) и(х) и тáкъ о(т)пустúти:
и до обличе(н)ѧ конецъ праву о(т)ложúти.

Азáли лукавого воскорѣ бг҃ъ обявúтъ:
и ʐлое дѣло егò всенáро(д)но обличúтъ. // 28

41. Ω кленꙋ́щых(ъ)сѧ лóжно

Хтò не по пра(в)дѣ ко(г)да ко(л)ве(к) клене(т)сѧ лóжно:
томꙋ̀ и нáгле з(ъ) свѣта сегò з(ъ)гинути можно.
Частокро(т)не бо тое вѣмъ на свѣтѣ бывáетъ:
же воскорѣ бж҃аѧ помста ты(х) не минáетъ.
Кгдѝ повѣдаю(т) з(ъ) бг҃о(м) не з(ъ) хлопце(мъ) жа(р)товáти:
не трeба хо(ч) сѧ вине(н) не вúне(н) заклынáти.
Але ты(л)ко (ж) то завше в(ъ) нера(з)судны(х) веде(т)сѧ:
же інъ не в(ъ)пра(в)ду бг҃о(м) и дш҃е́ю клене(т)сѧ.
А то проклынатисѧ вели(к) грѣхъ, надаре́мно:
и прызывати імѧ Іссово даре́мно.

Нєха(и) волю сѧ таки(и) нє кленє(т) да прызнáєтъ:
бо гнѣвъ б҃жи(и) на єгò ту(т) жє то собѣ знáєтъ:
Лѣпшє(и) стокротъ на сєбє ємꙋ̀ правду при(з)нáти:
да прощє(н)ну бы(т): нєжє гнѣвъ б҃жи(и) о(т)рымáти.

42. Ѡ позывáючи(х) людє(и) до ста(р)шыхъ // 28 зв.

Мнóго є(ст) охòтниковъ людє(и) позывáти:
и ско(р)би(и) набавля́ти, и хлѣба збавля́ти.
Г҇ды (ж) іны(и) нє та(к) чини(т) то за своѝ пáко(ст):
я́ко вла(с)нє з(ъ) умы́слу твори(т) то на пáко(ст).
Бы́лє бы мо(г)лъ которы(х) людє(и) озло(б)ля́ти:
и самóи худобы óны(м) ущє(р)бля́ти.
Що (ж) за тóє таковы(мъ) то людям(ъ) бываєтъ:
гнѣвъ б҃жи(и) из(ъ) ка(р)ностю óны(х) нє минáєтъ.
Понєва(ж) кто до б҃га слє(з)но будє(т) волáт(ъ):
и ска(р)гу з(ъ) ср(д)чною скрухою прєкладáт(ъ).
Пєвнє услыши(т) г(с)дь б҃гъ нєви(н)ны(х) нєви́нно(ст):
а помсты(т)сѧ óны(мъ) за пако(ст)ную учи(н)но(ст).
Прєто злобныє, людє(и) хлѣба нє (з)бавля(и)тє:
гды (б) хтò и годє(н) тогò бы(л) волю(с) проща(и)тє.
Лучшє(и) бо ва(м) на собѣ стокро(т) прєтє(р)пѣти:
нєжє творя́щи тóє стру(п) ср(д)чны(и) мѣти. // 29
І прошꙋ̀ заты(м) вє(л)цє, нраво(в) ты(х) прєста(н)тє:
а ꙁ вшєлякими лю(д)мѝ в лю(б)вѣ жити ста(н)тє.
Бо мовя(т) гдє любо(в) та(мъ) са(м) б҃гъ прєбыває(т):
и на мѣ́ючи(х) єѧ̀ д҃хъ с҃ты(и) почивáєтъ.
А що по сотворє(н)ю зла ю́жъ прощáєтє:
тоє нєважно є(ст), вѣмъ жє и сáмы знáєтє.
А та(к) и єщє̇ прошу васъ в(ъ) лю(б)вѣ жытєлству(и)тє [1]:
а мєнє̇ проща(и)тє за сє̇, и в(ъ) до(л)гъ вѣкъ здра(в)ству(и)тє.
Я́ ва(мъ) на добрыє дѣла пораду давáю:
и г(с)ду б҃гу васъ в(ъ) хранєніє вручаю.

---

[1] Цей і наступний рядки вірша відкреслені олівцем двома паралельними рисками, а на полі написано: *л. 30 об.* Мається на увазі кінцівка вірша «Ѡ чинячи(х) пáкости мн(с)тыра(мъ) и ц҃рква(мъ)».

43. Ѡ чинячи(х) пáкости мн(с)тыра(мъ) и цр̃ква(мъ)

Кáме(н)ные зна(т) ср(д)ца в ты(х) люде(и) бывáютъ:
ко(т)рые мн(с)тырямъ пако(ст) сотворяютъ.
Люде на ѡбытели стые давáютъ:
а они̂ готóвое о(т) ны́хъ о(т)даляютъ. // 29 зв.
Не го(д)ны таковы́е кты́торы похвáлы:
але досто(и)ны ты́е всякои неслáвы.
Же то хр(с)тіянами себе назывáютъ:
да власне басу(р)мане це(р)квы̂ разграбляю(т).
Не хоче(м) мы кты́торе(и) таки́хъ мѣти:
ле(ч) же(б) з(ъ) прыслýгами и(х) не было на свѣтѣ.
Це(р)кви̂ и обы́тели люде созыдáютъ:
а они и созданны(х) внѣвечъ обдыраютъ.
Хтò бо вѣмъ хо(ч) малое це(р)кви учини(т) злò:
посты́гне(т) великое за тое егò злò.

А хтò те(ж) хо(ч) малóе часо(м) вчи́нитъ бл̃го:

буде(т) и емý в се(и) вѣкъ и в(ъ) будущы(и) бл̃го.
Zачи(м) прошý васъ таки(х) ѕлы(х) дѣлъ не чинѣте:
именно мн(с)тыря́мъ пако(ст) не творѣте.
Але óвше(мъ) пакости́т(ъ) уже перестáнте:

а бл̃го твори́т(ъ) це(р)квамъ и обытеле(м) ста(н)те.
А хо(ч) на мн(с)тырѣ нищò не дава(и)те:
то прина(м)нѣ(и) готовы(х) речи(и) не о(т)нима(и)те. // 30
Бо хто обы́телемъ и це(р)квамъ пакоствýетъ:

ýзри(т) воскорѣ гнѣвъ бж̃и(и), неха(и) памя(т)ствýетъ.
Кгды (ж) це(р)ковъ ма(т)кою сѧ всѣмъ на(мъ) называ́етъ:
а злáѧ личи́на ма(т)цѣ злò приношáетъ.
Ѡ уже (ж) zлые рабы̂ того́ сѧ пока(и)те:
и цѣле учинко(в) сѧ тыхъ выстерѣга(и)те.

І проще(н)ства о(т) б̃га zа тое впраша(и)те:
и пречъ нравы таки́е злые о(т)ве(р)га(и)те.
Покаяніе Хр(с)тосъ всякое при(и)мýетъ:
и кáющы(м)сь о(т) злы(х) дѣлъ проще(н)ство да(р)ствýетъ.

То(и) же Хс̃ неха(и) васъ о(т) всѣхъ ѕо(л) о(т)врати́тъ:

и до бл̃готворени(и) всячески(х) настави́тъ.
А я́ zа вѣршовное се ѡбличе́ніе:

прошу мл(с)те(и) вш̃ихъ всѣхъ о проще́ніе.

44. Ω х у́ л я ч и х ъ ч и́ н ъ д҃ х о́ в н ы (и) [1]

І то(и) человѣкъ ве(л)мѝ zле поступова́етъ:
ко(т)ры(и) на чи(н) д҃хо(в)ны(и) хулꙋ̀ наноша́етъ. // 30 зв.
Годы́ло (б) сѧ и томꙋ̀ то́е памята́ти:
же его̀ и zа тое б҃гъ буде(т) карати.
Бо в(ъ) Хр(с)то́во(и) осо́бѣ д҃хо(в)ны(и) сѧ зна(и)ду́етъ:
и я́ко Х҃с дѣла Х҃ви справу́етъ.
Г҃ды (ж) кого прости(т) и са(мъ) б҃гъ того проща́е(т):
а кого̀ бл(с)витъ и б҃гъ бл҃гословляетъ.
Мѣю(т) бо вѣмъ на собѣ Х҃ву осо́бу:
и хр(с)тія(н)скую подаютъ всѣмъ оздобу.
А и́ны(и) злы́е слова̀ о д҃хо(в)ныхъ говоритъ:
и многіи чудеса̀ неподобно творитъ.
І абы̀ не посты(г)ло зло̀ ты(х) чудотво(р)цовъ:
же ху́лятъ с҃ще(н)нико(в) своихъ б҃гомо(л)цовъ.
Уже (ж) хо(ч) о(т) сего̀ дн҃ѧ в(ъ) ша(и)ности и(х) мѣ(и)те:
и слушати и(х) словесъ и в(ъ) лю(б)вѣ мѣ(т) хтѣ(и)те.
І в(ъ) ѡско(р)бле(н)ныхъ вами проще(н)ства спраша(и)те:
и любовію о́ны(мъ) то̀ нагорожа(и)те.
А та(к) буде(т) васъ за то̀ б҃гъ бл҃гословля́ти:
и хр(с)тія(н)скихъ ко(н)чинъ добрѣ сподо(б)ля́ти. // 31
Я́ мл(с)тя(мъ) в҃шимъ та(к) о то(м) поража́ю:
и ла(с)цѣ в҃шо(и) себѣ поко(р)но вруча́ю.
І до(л)жнико́въ в се(мъ) мѣстѣ ту(т) же полага́ю:
вла́сне якъ това́рышо(в) прочъ не ра(з)розня́ю.
Же(б) вкупѣ чита(т) было̀ ѡ позыча́ючихъ:
и з(ъ) до(л)говъ на́ сторону о утѣкаючихъ [2].

45. Ω д о л ж н и к а́ х ъ, х т о̀ к о м ꙋ̀ д о́ л ж е н ъ: а б о̀ т е (ж) в и́ н е н ъ.

Не да(и) б҃же позыча́тъ, але да(и) свое ма́т(ъ):
бо мовя(т) ду(ш)но я(к) два правя(т), третему нѣчо(г)[о] да(т).
Добро̀ такому чего ко(л)векъ позыча́ти:
которы(и) може(т) в пру(д)ком часѣ и о(т)да́ти.

[1] Проти цього вірша відзначено на полі чорнилом: *NB*.
[2] Початкові літери всіх цих чотирьох рядків написані червоним чорнилом.

А ви(н)ному двояка часомъ скóрбъ бывáетъ:
гды̀ пре(з) назначе(н)ны(и) часъ вдвóе о(т)даваетъ.
Же то е(ст) такаѧ речъ пу(д) часъ меновите:
до(л)жны(и) на себѣ̀ óблѣкъ да(ст) о(т)дáт(ъ) совите. // 31 зв.
І вúдѣле(м) на свѣтѣ тое в(ъ) своемъ вѣку:
же пре(з) прѣ̀шлы(и) те(р)мѣнъ да(л) в(ъ)двое чл҃вѣку.
І сýже(н)но на судѣ, бы тое стало тáкъ:
на Волы́ню еды(н) сѧ ошукалъ неборáкъ.
Бо мовил(ъ) ко(г)дà в то(и) часъ з(ъ)упóлно не о(т)дáмъ:
хо(ч) еди(н) де(н) похыблю̀ мóви(т), вдвое о(т)дáмъ.
Та(к) же ему бѣдному ꙁа неща(ст)ямъ стáло:
же друго(и) половúны даремне не стáло.
Присуды(л) ля(х) же(б) жы́ду русѣнъ о(т)да(л) вдвóе,
и мусѣлъ стáратисѧ бѣдны(и) былò тóе.
Хто (ж) чи судіѧ̀ томꙋ̀ вúне(н) чи самъ вúнны(и)
не вѣмъ: подобно бо(л)ше(и) ошука(л)сѧ ви(н)ны(и).
Нащо былò в(ъ) óблыцѣ такъ сѧ обѣцáти:
же пре(з) реченець буду в(ъ)двóе о(т)давáти.
І то не готовызну да(л) ты(л)ко всю̀ худобу
в стꙋ̀ талярах(ъ): а(ж) про тò збу(л) свою̀ оздóбу.
Жѐ много из(ъ) жáло(с)ти хорѣлъ для фрасýнку:
пото(м) ста(л) пи(т), и уме(р) з(ъ) хмеліово(г)[о] тру(н)ку. // 32
А жонà при зло(и) не(н)дзѣ пошлà запрядáти:
а дѣти свои жыдáмъ почалà на(и)мáти.
Прето не да(и) на(мъ) б҃же в до(л)гѝ упадáти:
але и до(л)жны(м) сѧ да(и) в(ъ)скорѣ свобождáти.

46. Ѡ утѣкáючихъ ꙁ долгóвъ

Недóбрѣ и то(и) собѣ згóла поступáетъ:
ко(т)ры(и) надо(л)жившисѧ лю́дя(м), да утѣкаетъ.
Ꙁнаетъ неха(и) же буде(т) б҃гъ его за тò карáт(ъ):
же такую важи(в)сѧ пáко(ст) лю́дя(м) сотворя́т(ъ).
Умѣвъ гроше(и) у люде(и) готовы(х) позычáти:
а не умѣе(т) ѕлы(и) рабъ знóву и́мъ о(т)давати.
Да та(к) бл҃годѣтеле(м) своúмъ важи(т)сѧ чинúт(ъ):
б҃гъ егò со злодѣи за тóе можетъ судит(ъ).
Бо вла(с)не укравъ, и прочъ окая(н)ны(и) втѣкáетъ:
со Іюдою таки(и) ужѐ собѣ ча(ст) мáетъ.

І якъ не бл͠года(р)нымъ бу́де(т) таковы́мъ го́ре:
гдѣ̀ о(т)шлю́тъ по смерте(х) тѣхъ в(ъ) преіспо(д)нее мо́ре. // 3

Ра(д) бы ю́жъ бл͠готво(р)цемъ свои́мъ в(ъ) то(и) часъ о(т)дава́т(
да то(г)да̀ ю́жъ не бу́детъ нихто̀ о(т) ни́хъ о(т)бира́т(ъ).
І тое непохы́бно спра́витъ таки́мъ zлонравство:

и zа выгоду лю(д)зску zло́е небл͠годарство.
Мо(г)лъ бы окая(н)ны(и) сы́нъ гдѣ̀ нѣчимъ о(т)дава́ти:
то не всты(д)но было́ бы ему̑ и о(т)робля́ти.

Ко(г)да̀ позычавъ або̀ пи́въ, то б͠гу прысяга́въ:
жѐ мови(т) о(т)да́мъ: а́же я́ко нецно́та солга́въ.
А іны(и) на о(т)робъ бере(т) и не о(т)робляетъ:
да я́ко зло́дѣ(и) злы́(и) сы́н, из(ъ) мѣста утѣка́етъ.
Утѣка(и) же утѣка(и) zлы(и) и прокля́ты(и) вра́же:
если̇ тобѣ діяволъ та(к) учинити ка́же.
Бода(и) еси̇ конечне на собѣ того̀ дозна́лъ:
якъ я̑ тобѣ в си(х) вѣ(р)шахъ мои(х) наименова́лъ.

І вѣрую б͠гу, хто̀ чуждое похыща́етъ:
тому̑ поісти(н)нѣ са дaремне не мина́етъ.
Або где ко(л)векъ таки(и) не втече́тъ рукъ като́вски(х):
и́ли те(ж) ба(р)зѣ(и) що го(р)шъ мучени(и) чо(р)то́вскихъ.
І не тре́ба такого мѣт(ъ) zа хр(с)тіяни́на:
але за жыдовы́на ме(р)зского погани́на. // 33

Б͠гъ тому̑ хто позычавъ кому̑ в(ъ)тро́е запла́титъ:
хо(ч) имѣніемъ zемны(м), хо(ч) нб(с)нымъ о(т)пла́титъ.
А тому̑ зло́му рабу̑ и на земли zло пошле́тъ:
хочъ калѣцство(мъ) скарае(т) хо(ч) бѣса в него вошле́тъ.
Zачи(м) вы̀ до(л)жники̇ такъ чини́ти не де(р)за(и)те:
хо(ч) о(т)робля(и)те хо(ч) заробля(и)те, а о(т)дава(и)те.
А не хочете zаробляти або о(т)робля́ти:
то̀ не встыда(и)теса и худобою о(т)дава́ти.
Абы̀ я(к) себѣ змо(г)ли̇ о(т) до(л)го́въ свободи́ти:

и(ж) бы ва(м) в(ъ) б͠га вѣчно(и) ка(р)ности не заслужи́ти.
Я̇ соско(р)бячи̇ вашо(и) zги́белѣ, поража́ю:
о(т) ко(т)ро(и) ва(м) свобо́дны(м) бы(т) пріяте(л)ско пріяю.
А на менѣ за си́ю нау́ку не дывѣте:
а до(л)ги̇ о(т)бува(и)те да здоро́вы жывѣте.

47. Ѡ людє(х) ты(х) що всє ты(л)ко чєго ко(л)вє(к) в людє(и) іны(х) позычаю(т);
а своє(г) [о] [я(к) на пако(ст)][1] ничого нє маю(т);
и нє стараю(т)сѧ мѣти собѣ тако(ж) // 33 зв.

Много таки(х) види(м) що всєго позычаю(т):
а свои(х) жадны(х) рєчи(и) у домѣхъ нє мають.
І о стара(н)є жєбы в ны(х) было нє дбають:
и хто нє позычи(т) то з(ъ) гнѣвомъ осу(ж)дають.
А собѣ ма(и) да и мнѣ нє да(и), в присловю мовятъ:
єдна(к) гу(л)таѣ вє(д)лу(г) присловѧ нє творятъ.
Zвыча(и)но ра(з) и други(и) в(ъ) людє(и) попрохати:
а нє без(ъ)прєста(н)но всє ты(л)ко докучати.
Такоє то гу(л)тя(и)ство и встыду нє знаєтъ:
жє жа(д)ного днѧ людя(м) добры(мъ) напрыкряє(т).

І за тоє о(т) людє(и) соро(м) и о(т) бга грѣхъ:
а ѡни низащо то маю(т), и творя(т) смѣхъ.
Zачи(м) ко(ж)ды(и) гултаю осмакъ нє пропива(и):
да і собѣ у дворѣ та(к) потрєбноє ма(и).
А такъ нє будє(ш) людя(мъ) докуки чинити:
и тыє (ж) людє стану(т) тєбѣ хвалити. // 34

48. И сє тому жъ подобноє.
Ѡ хотящи(х) людє(х) всє що ко(л)вєк(ъ)
о(т) іны(х) [тунє або тє(ж)][1] да(р)мо ѡ(т)бирати

В кождого правє болит(ъ) чєму(с) ґарло:
хто zаставляє(т) кого спѣва(т) дармо.
І цє(р)ковъ мови(т): вщє(д)ры да пою ти:
а що даро(м) хо(ч) взят(ъ), то о(т)кажу ти.
І присловіє рєчє коли даха,
то та(к)жє будє(т) и о(т) мєнє взяха.
А та(к) оста(в)тє вы тую мороку:
и нє будє(т) ва(мъ) жадного пороку.

49. Ѡ в(ъ)тручающы(х) сѧ нє в своѣ рѣчи:
пачє жє к(ъ) нєимущы(м) никоєго началства,
сирѣчь власты, а вмѣшуватисѧ рады
в(ъ) всякоє нє своє дѣло,
що имъ и нє приналєжитъ // 34 зв.

Нѣgды правє чєловѣкъ то(и) ста(т)ку нє має(т):
котры(и) нє в свои рєчи да(р)мо сѧ втручаєтъ.

---

[1] Квадратні дужки стоять у рукопису.

А своєго дѣла ѡнъ не хо́четъ смотрѣти:
точі́ю чужды(х) тщы(т)ся охочо глядѣти.
І не ста́раε(т)ся справъ свои(х) догляда́ти:
ты(л)ко бѣгаєтъ часто іны(мъ) роспра(в)ляти.

Такому (б) треба сказа(т), нн҃ѣ в на(с) не пра(з)дни(к):
а твоя мі́ло(ст) хто(с) на(м) і́ны(и), а не вка́зни(к).

50. Ω неправдивы(х) щыростя(х) не щы́рыхъ человѣковъ: кгды убо кто іному сотво́ри(т) любо и веліє єдино́щи бл҃годѣяніє. Но послѣжде тому (ж) болѣє стокро(т) (вмѣсто того̀)[1] ʒлодѣяніє

Реч҃ѐ Дв҃и́дъ ѡ б҃зски(х) к(ъ) людє(мъ) премѣ́на(х):
и о лю(д)зски(х) к(ъ) людє(м) же на зло̀ перемѣ́на(х). // 35
Кгды рекъ бываε(т) з(ъ)мѣна десница вышняго
во бл҃го: а змѣ́на су(т) в зло̀ шуйца нижняго.
Сирѣчъ бг҃ъ десницєю бл҃ги подаваєтъ:
а шуйцєю чл҃овекъ злы(и) то о(т)бираєтъ.
Да ѡбрати(т)ся (ж) болѣзнь на єго злу главу:
а невин(н)ны(и) радо(ст)но возда(ст) бг҃у хва́лу.
Тѣмъ ю(ж) бж҃е нѐхъ на(м) зла ʒлы́є не створя́ютъ:
ле(ч) нєха(и) в(ъ) я́мы что на(мъ) копаю(т), впадаютъ.
Да и ѡнѝ аза́ли наказавши(с) при(и)дутъ
в чувство: и покаявши(с) до а́да не сни(и)дутъ.
Ʒаступа(и) же на(с) бж҃е о(т) всяки(х) ʒлотворцевъ:
и дару(и) на(мъ) прочеє добры(х) бл҃готворцевъ.

51. Ω людѐхъ самыхъ себѣ̀ гла́до(мъ) убива́ющы(х), ску́пости ради

Много людє(и) быва́ло скупы(х) з(ъ) да́вны(х) вѣковъ:
а і тепе(р) нема́ло и ʒа нш҃ихъ вѣковъ.
Есть таки(х) же всѣхъ рѣ̀чи(и) по доста(т)ку ма́ю(т):
а для злои ску́пости го́лодо(м) ʒгиба́ютъ. // 35 зв.
Не диво хто у себѣ̀ ничого не ма́єтъ:
да з голоду на свѣтѣ іны(и) умира́єтъ.

[1] Круглі дужки стоять у рукопису.

А в кого є(ст) а буде(т) z голоду умира́ти:
того ве(л)ми здє и та(мъ) бг҃ъ буде(т) кара́ти.

Кгды (ж) нє мови(т) бг҃ъ на(м) да(л) и єщє обѣца́лъ:
и єщѐ пошлетъ ласку я́ко жъ и посыла́лъ.

І нє мови(т) бг҃ъ на(м) дал и іны(м) вдѣля(и)мо:
а сєбѐ и дома́шны(х) гладо(м) нє згубля(и)мо.

Кусъ хлѣба и вня(т) ѡсма(к) никого нє вроди́въ:
а бг҃ъ всякую рє(ч) людя(мъ) на пожы́токъ створи(в).

Прєто чего желає(т) дш҃а то потщы́сѧ:
для дш҃ѣ своє(и) нѣ́gды тружда(т) нє лѣни́сѧ.

Чєгѐ дш҃а желаєтъ хо(ч) кошулю заста́въ:
жєбы ѐсте(с) для нѐ(и) гдѐ ту́ю рѐчъ доста́въ.

Бо хо(ч) ко(л)ко бога(т)ства бу́де(ш) собѣ з(ъ)бира́тъ:
а по смє(р)ти з(ъ) собою нє зможе(ш) нищѐ взя́т(ъ).

Ты(л)ко на сє(м) свѣтѣ що г(с)дь да(л) пожыва(и):
а проклятую ску́по(ст) прєчъ о(т) сєбє о(т)вє(р)га(и) [1]. // 36

52. Ѡ уписующых(ъ)сѧ в коzакѝ дурны́хъ мужыка(х), и зно́ву выписуватисѧ хотя́щы(х)

То́жє(с) ду(р)ны(и) мужы́ку ба(р)зє нєуважны(и):
же ты(л)ко бєзчѐсты(ш) чи(н) козацки(и) пова́жны(и).

Zасяглє(с) того чину, а́же погоржа́єшъ:
нє бы(в)ши и в во(и)ску, ю(ж) выступи(т) гада́єшъ.

Нихто́ тѧ вписувати нѣтъ нє принєволя́лъ:
а́лє са(м) сѧ з(ъ) доброи волѣ ѐстє(с) вписа́лъ.

А нє хо(ч) с козаками у во(и)ско завыта́тъ:
я́ко(с) нє хотѣлъ прє(д) ты(м) тя́гло(с)ти о(т)бува́т(ъ).

Прєто бєрєзовы(мъ) пѣро(м) выписува(т) тѧ̀ трѐба:
и худо́бу ґды̀ ма́є(ш), на рату(ш) взя(т) потрѐба.

Абы̀ есѝ яковѐ коза́цтво: памята́лъ:
и дру́ги(м) мужыкамъ та(к) чини́ти заказа(л).

Ѡто (ж) ґды(с) нє втопи(л)сѧ напро(д) гдѐ у во́ду:
при(и)ми (ж) коза́цкую хо(р)бацѣ нагоро́ду. // 36 зв.

Бы(с) нє запомнѣлъ тоє(и) рєчи а(ж) до смє(р)ти:
по́ку(л) сѧ обвѣси(ш), чи тє(ж) суди(т)сѧ̀ вмє(р)ти.

---

[1] Починаючи з цього аркуша і далі, на нижніх полях у розбивку написано: *Сія кни-жи-ца ω(т)ца Ге-на-дія Ро-жов-ца.*

53. Ω козакáхъ, нε гóдны(х) похвáлы, меновите ω ты(х) zлы(х) и ωкая(н)ныхъ сынáхъ, и нε о(т)цεвски(х) дѣтях(ъ); а люде(и) которыε у во(и)ско ідут(т); на путε(х) ідучи(х), або ѣдучи(х) о(б)дырáю(т): или що ко(л)вεкъ насы(л)ствіεмъ рабýючи, пáкости сотворяютъ

Вε(л)мѝ тые козакѝ zлѐ собѣ поступáютъ:
  же идучи у во(и)ско люде(и) гдѐ обдырáютъ.
Подобало (б) імъ тогдà мл(с)тыню даяти:
  а нε та(к) на погибε(л) імъ вѣчну сотворяти.
Zапамяталыε тò зна(т) в(ъ) таковы(х) злы(х) дýшы:
  же покáзуютъ бѣсу вго(д)ныε анѣмýшы.
І нεха(и) тоε собѣ злыε рабы̀ будутъ знáт(ъ):
  же з(ъ) пóмстою своεю Хс нε будε(т) минáт(ъ).
І воскорѣ таковы(х) мóжεтъ выкорεняти:
  и памя(т) іхъ со шумомъ навѣки погубляти. // 37
І пóку(л) сεбѐ узрятъ у погибεляхъ вѣчны(х):
  нε буду(т) собѣ ща(ст)ѧ мѣ(т), и лѣтъ до(л)говѣчныхъ.
Побию(т) бо слεзы навѣкъ, о(т) ны(х) оско(р)блεнныхъ:
  и всяки(х) хоча(и) мало о(т) ны(х) жε оздоблε(н)ныхъ.
І у во(и)ска пошε(д)ши ку домо(м) нε возврятятъ:
  áлε будут ганéбно головáми накладáт(ъ).

Що і козака(мъ) таки(м) Хε Спсѝтεлю да(и):
  и таковы(х) о(т) мεчà и кулѣ нε сохраня(и).
Бы и прочіε злыε о то(м) жε памятáли:
  и пáко(с)тε(и) нεвѝнны(мъ) людε(м) нε сотворяли[1].

54. Ω пεкýщы(х) хлѣбы пшεни(ч)ныε а хо(ч) и жы̀тныε фа(л)шывε z галунóмъ, и продающыхъ

Вε(л)мѝ и тыε людε бгу согрѣшáют:
  которыε и хлѣбы з(ъ) фа(л)ч(ъ)ю продавáютъ.
Мѣшаючи у тѣсто галýнъ для надмéн(ъ)ѧ:
  ко(т)рыε ра(з)вѣ са(мъ) вра(г) похвáли(т) и(мъ) чинéн(ъ)ѧ. // 37зв.

[1] З лівого боку на полі написано іншим почерком: *Ω козакахъ подобны(х) лис(т) рэд напредь*. Справді, на арк. 164-му є такий вірш.

О́нъ бо на дшевре(д)но дѣло научáетъ:
и сотворяти волю свою помагáетъ.
І перепеча(и) тое(и) учитьсѧ науки:
же(б) за злы(и) прибыто(к) да(т) себе бѣсу в рýки.
І ты́ми ошука(н)ствы самы́ сѧ ошукаютъ:
ко(г)дà погину(т) з(ъ) свѣта сего, то(г)дà познáю(т).
А лу(ч)ше(и) бы тепе(р) згúбе(л) свою познáти:
да конечне ошука(н)ствъ лю(д)зски(х) перестáти.
Я́ ва(м) ѡкаянные тое поражаю:
и дочасно(и) ка(р)ности бжо(и) зде прiяю.
А вѣчнои я́ко са(м) собѣ не желáю:
та(к) и вамъ тогосвѣтно(и) кары не жадáю.
Жадаю изгибели вѣчно(и) басу(р)мáномъ:
а ца(р)ства нб(с)ного зычу хр(с)тiя́номъ.

55. Ѡ волочáщы(х) сѧ че(р)нцахъ[1] по мѣста(х) по школа(х), и по ко(р)чемны(х) двора(х) // 38

Мнóгiе волоцю́ги з(ъ) гу(л)та(и)ства бывáютъ:
осо(б)но и че(р)нцѣ[2] тако(ж) сѧ пробѣгаютъ.
Не хотѧ(т) в(ъ) мн(с)тыре́хъ послушани(и) мѣти:
и ве(д)лугъ своего спсе́нiѧ те(р)пѣти.
Да повѣе(т)сѧ iны(и) к бѣсу по свое(и) вóлѣ:
шукаючи на згибе(л) собѣ своявóлѣ.
А своволѧ добрà да не пожыте́чна:
з ко(т)рó(и) сѧ рождáе(т) згúбе(л) доконе́чна.
Ѡсобливе те(ж) че(р)нцà[3] онà погубля́етъ:
а i свѣтско(г)[о] та(к)же вѣмъ не направля́етъ.
Претò сто (б) дѣло всѣ(м) е(и) не зажывáти:
да стате́чно(ст) и цноту з побожно(ст)ю ховáти.
А́же не ты(л)ко свѣцки(и) часо(м) ховáт(ъ) не вмѣетъ:
да туда (ж) i че(р)нецъ íны(и) ва(н)дрóвны(и) шалѣетъ.
І люде(и) до зго(р)ше́н(ъ)ѧ свѣцки(х) привожáетъ:
и погибели свое(и) дшѣ примножáетъ. // 38 зв.
Такому не потреба мл(с)тыню давáт(ъ):
áле всюда го(д)но е(ст) кiя́ми частовáт(ъ).

---

[1] Зверху після слова «че(р)нцахъ» надписано блідішим чорнилом *и че(р)ница(х)*.
[2] Зверху над цим словом надписано: *че(р)ници*.
[3] Зверху над цим словом надписано: *и че(р)ницю*.

пре(з) вве(с) вѣкъ сѧ волочи́т(ъ):
I буде(т) іны(и) че(р)нецъ в школѣ сѧ и ско(н)чи́т(ъ).
а трафляе(т)сѧ тому в ко(р)чемномъ дому̀:
Або гдѐ на(г)ле лу́не(т) у ко(р)чемномъ дому̀:
то ужѐ и не зна́ти що чини́ти тому̀.
Може(т) нера(з)су́дно(и) то(и), шынка(р)цѣ напи́ти:
а що го(р)шъ и комеди(и) якихъ начини́ти.
I кгды̀ в ко(р)чмѣ згі́не(т), в гно(и) я(к) ѱа̀ закопа́ти:
понева(ж) та(к) важы(л)сѧ злѐ поступова́ти.
I че(ст)нымъ ꙁа́ко(н)ника(мъ) неславу внoша́ти:
и мн(с)тыря(м) безчестно(ст) наволока́ти.
Людя(м) здае(т)сѧ же вся(к) че(р)нецъ та(к) злонра(в)ны(и):
я(к) о(н) нецно(т)ливы(и) сы́нъ и прешкая́нны(и).
Не хо́че(т) в(ъ) мн(с)тыру то(и) жыте(л)ствова́ти:
и ста(р)шому и бра́тіи сѧ повинова́ти. // 39
Да злы(и) рабъ я́ко гу(л)та(и) ꙁавше воло́чит(ъ)сѧ.
а в мн(с)тыру̀ нигдѐ ему̀ жи(т) не хо́чет(ъ)сѧ.
Бы́ле бы по города́хъ лю́дя(мъ) о́чи поро́въ:
бода(и) ты(л)ко его ка́тъ само(г)[о] іспоро́въ.
I еслѝ впя(т) мо(в)лю где таки(и) в(ъ) миру̀ зги́нетъ:
а(ж) несла́ва ꙁа́кону н͠шему[1] прослы́нетъ.
Бо напро(д) згине(н)ѧ о(н) мн(с)тырѣ ѡсужда́етъ:
же мовитъ жа(д)ны(и) менѐ ігуме(н) не при(и)ма́етъ.
Мушу сѧ волочити по тое(и) неволѣ:
а то̀ лже(т) бы́ле (б) ему̀ нашалѣ(т)сѧ дово́лѣ.
I за(с) бреше(т) же мови(т) нигде́ мѧ не при(и)ма́ютъ:
бывае(т) то и пра(в)да, же нецно́ты его̀ зна́ютъ.
Една(к) лже(т) то я́ко песъ; в(ъ) мн(с)тыря(х) при(и)му́ютъ
всяки(х): паче (ж) ко(т)рые добре поступу́ютъ.

Бо мовя(т) во(л)но ѱо́ви и на б͠га брexа́т(ъ):
и на ко(г)[о] ко(л)векъ я(к) ѱо́ви та(к)же щека́т(ъ). // 39 зв.
Бо̀ щѝ и о(т) шы́беницъ котрые втѣка́ютъ:
и ты́е в(ъ) мн(с)тыряхъ ча́сомъ сѧ свобожда́ю(т).
А че(р)нецъ в(ъ) мн(с)тыру̀ не хотящы(и) жи́ти:
едно̀ то буде(т) бѣсу по ва(н)дро́вка(х) служи́ти.
Ко(т)ры(и) и нагороду о(т) него воспри(и)метъ
про́па(ст) вѣчну: гды ду́шу его̀ то(и) собѣ при(и)ме(т).
I хто (ж) того̀ в поминни(к) може(т) уписа́ти:
и з(ъ) прести́вл(ъ)шымисѧ бра́тіями помина́ти.

---

[1] З лівого боку на полі приписано: *че(р)нецкому* — як уточнення до слова *н͠шему*, про що свідчать помітки червоним чорнилом над обома цими словами. Почерк автора.

Нєха(и) ужѐ са́мъ себѣ̀ таки(и) помина́єтъ:
  и б҃гови за дѣла злы́є о(т)вѣтъ дава́єтъ.
А помина́нїѧ ѡ́нъ ѡ(т)ню(д) нє досто́инъ:
  алє осудови(с)ка и по смє(р)ти досто́инъ.
Єстъ же то пра(в)да я(к) нє єдно(и) м҃три дѣти:
  і́ны(и) хо(ч) стра(н)ствуе(т)[1], да ста́то(к) бу́дє(т) мѣти.
Нє по(и)дє(т) таковы(и) гдє в ко(р)чму ночова́ти:
  алє до с҃щє(н)ника можє(т) сѧ в(ъ)проха́ти[2]. // 40
Або хо(ч) и до просты(х) та(к)жє людє(и) че́стныхъ:
  а нє до ко(р)чемны(х) ко(т)рыхъ домо́въ бє(з)че́стны(х).
І подякова(н)є людя(мъ) [добры(м)][3] вста́вши ѡ(т)да́ти:
  и в(ъ) пу(т) сво(и) гдѣ̀ надобно з(ъ) б҃гомъ поспѣша́ти.
І нє будє(т) то(и) в(ъ) градѣ и в веси мєдлѣти:
  ты(л)ко па́че в(ъ) мн(с)ты(р) впя(т) жи́ти хотѣти[4].
Тому ґды̀ попроси(т) и я(л)му(ж)ну да(т) годи́тъсѧ:
  будє(т) бо за дающы(х) то(и) б҃гу м҃ли́т(ъ)сѧ.
І якъ в мн(с)тыру начнєтъ з(ъ)но́ву пробува́т(ъ):
  начнє(т) за бл҃готво(р)цевъ к(ъ) б҃гу мо(л)бы внοша́т(ъ).
І а́зъ пи́шущы(и) сѐ, то(ж) нєѕды(с) прова(н)дрова(л)сѧ:
  лю(б) в далѐкїє краѣ, да ꙁлѐ нє блука(л)сѧ.
І впя(т) бєззазо(р)но ста́лъ в(ъ) мн(с)ты(р) поспѣша́т(ъ):
  и в нє(м) по да(в)нєму з ла(с)ки б҃жо(и) и ста́ршы(х), прєбыва(т).
А нєува́жны(х) плуто́въ ты(х) нє похваля́ю:
  єднакъ нє волочити(с) и ты(мъ) щыро прїя́ю. // 40 зв.
Бо̀ лу́чшє(и) на єдно(м) є(ст) мѣсцу сто́кро́тъ жи́ти:
  и в(ъ) ѡбы́тєлѣ сто(и) бє(з)ропо́тно служи́ти.
Та(к) мощно и б҃гови чаємъ угоди́ти:
  и прє(з) по́мо(щ) єго̀ всѣ грѣхѝ о(т)дали́ти.
Прето и вы̀ братїє з(ъ)во(л)тє сѧ возвраща́т(ъ):
  к(ъ) мн(с)тыря(мъ) на жы(т)ла, и до смє(р)тє(и) пробува(т),
Нєїсхо(д)но: бо всякъ в мн(с)тыру̑ живущы(и):
  обрящє(т) бл҃жє(н)ство в сє(и) вѣкъ и во буду́щы(и).

---

[1] З правого боку на полі рукою автора зроблено уточнення до слова «стра(н)ствуе(т)» — *ідѐтъ*.

[2] З правого боку на полі є запис: *Нє ма(ш) в(ъ) книзѣ сє(и) бо(л)шого на(д) сєго́ вѣ(р)ша ч҃ стро́къ и четы́ри*. Почерк автора.

[3] Квадратні дужки стоять у рукопису.

[4] З лівого боку на полі проти інтервалу між рядками написано рукою автора: *ба́вити(с)*, уточнення до слова «хотѣти», на що вказують відповідні значки, зроблені червоним чорнилом.

Ко(т)ро(г)[о] бл҃же(н)ства ва(м) и мнѣ да(и) б҃же за(с)лужи́ти:
бы(х)мо пре(з) заслу́ги мо(г)ли̇ по сме(р)те(х) в(ъ) нб҃ѣ жи́ти.
Чего̀ и впя(т) ва(мъ) ƶычу, и да(и) то б҃же:
а волочи́тисѧ бе(з)пу́тне ба(р)зо непригоже.
Уже (ж) и о(т) васъ вандровны(х) прощенїѧ жела́ю:
а о(т) вандрово(к) ва(с) б҃гу в(ъ) храненїе вруча́ю.

56. Ѡ босака́хъ, що бо́сые без(ъ) ѡбувѣ́нїѧ в зымѣ хо́дятъ // 41

Ве(л)мѝ на свѣтѣ лю́де то удывите(л)ные:
и згола никому вѣмъ не зрозумите(л)ные.
Їме(н)но ты́е що сѧ наƶываютъ босакѝ:
не зна(т) чи люде они чи якїе кадукѝ.
Бо́сїе бо чере(з) всю̀ зыму явстве(н)но хо́дятъ:
и не бо́сие мѣю(т) бы(т), та(к) то люде(и) зво́дятъ.
Ƶна(т) то же людя(м) о́чи во(л)шебство(м) заслѣпля́ю(т):
ко(т)рые сапоговъ в ны(х) на нога(х) не вида́ютъ.
Ѡнѝ в сапога(х) хо́дя(т) а бо́сїи ƶдаю(т)сѧ:
мало ко(т)рые в хы́тро(ст) такую придаю(т)сѧ.
Кгды (б) то̀ не ошука(н)ство мо́щ(ъ)но (б) и нагу ходи́т(ъ):
и на моро(з) все тѣло своѐ голое о(т)кры́т(ъ).
А́же я́ко не мо(щ)но е(ст) ходити го́лому:
тако теж не можно е(ст) ходи́ти и бо́сому.
То проявы́лисѧ нѣякїе поку́сы зна́т(ъ):
котры(х) и в(ъ) старовѣ́чны(х) кни́га(х) не може(м) начита́т(ъ).
І ещѐ пр(о)роками са́ми сѧ наƶыва́ютъ:
и през(ъ) по́мощъ вражую люде(и) ошукива́ютъ // 41 зв.
Не знаю сове(р)шенно, ты(л)ко та(к) мови(т) му́шу:
же не еди(н) боса́къ ƶаписа(л) бѣ́сови ду́шу.
Їжъ бы ему̀ до сме(р)ти ра́чи(л) во все(мъ) помага(т):
на зги́бе(л) д҃ше(в)ную прибы(т)ки собыра́т(ъ).
Ƶа що̀ ты(м) прокля́ты(мъ) босака(м) не що(б) чини́ти:
ты(л)ко по го́лы(х) нога(х) по пята(х) по туре́цки(и) би́ти.
Або ѡсобливѣ(и)ше ѡгнемъ припаля́ти:
кгды̀ не бои(т)сѧ мра́зу и о(г)ню̀ не може(т) боя́ти.
Або же(б) таковому но́ги ка́тъ пош(д)тына́лъ:
и ѱо́мъ на з(ъ)ядѣ́нїе до д(ъ)я́бла пре́чъ пове(р)га́лъ.
Не важилися (б) ю(ж) бо(л)шъ всего̀ свѣта дури́ти:
але могли (б) в сапогахъ види́мо ходи́ти.

Ещѐ пре(д) про́сты(мъ) людомъ зову(т)сѧ чудотво(р)цы:
а лю(д) не знае(т) же всѣхъ дѣлъ ѕлы(х) онѝ то тво(р)цы.
І люде(и) своими преле(ст)ми просты(х) пре(л)щаютъ:
а лю́де бѣдные злы(мъ) сына(мъ) вѣры до(и)ма́ютъ.
Было бы и(м) з ны(х) свое(и) вѣчно(и) погибели:
а то̀ и люде(и) ещѐ приво́дя(т) до згибели. // 42
І к тому̀ злы́е рабы̀ zажываю(т) табаку:
если̇ бы хто побо(ж)ны(и) уби(л) в сме(р)ть я(к) соба́ку.
І о(т)крове́нїѧ нѣякїѧ баснослове́лятъ:
а хто̀ не да(ст) ялму(ж)ны то(г)[о] заѡ̈чне злослове́лятъ.
А са́мы злословїѧ го(д)ны и всѣхъ ка(р)но́сте(и):
то е(ст) като(в)скими руками го(д)ны̀ ша(и)носте(и).

І притворя́ю(т) са́ми собѣ с͠тобли́вости:
будучи испо(л)не(н)ны всякои бе(з)чи(н)ности.
Бо не ѡбыта́ю(т) в че(ст)ныхъ яки(х) люде(и) дво́рахъ:
да бо(л)ше(и) по ко(р)чемныхъ своявол(л)ныхъ до́махъ.

І та́къ же по н͠шему ра́ды сѧ и упива́т(ъ):
да к тому̀ и безчи́нно(ст) злу́ю показова́т(ъ).
Уже (ж) написа́лемъ доволно ѡ ѡшука́нцахъ:
о зво́дника(х) босака́х нечестивы(х) пога́нца(х).
Лу(ч)ше(и) бы̀ и(м) на шїи собѣ сы́ла всклада́ти:
нежелѝ та(к) по миру̀ ходячи плутова́ти.
І треба (б) zвяза́вши босака̀ до́бре затына́т(ъ):
же(б) призна(л) я(к) то но́ги в него не могу(т) змерза́т(ъ). // 42 зв.
Чи зелїямъ котры́мъ но́ги собѣ натыра́ютъ:
чили те(ж) zлы́е духи и(м) та(к) допомага́ютъ.

Бо нево(з)можно та(к) сѧ z м͠тери народи́ти:
ты(л)ко на ѡшука́нство могу(т) то що(с) роби́ти.
Zа що̀ пе(в)не досто(и)но и(х) z свѣ́та погубля́ти:
жебы̀ и па́мя(т) вовѣ́къ и(х) мо(г)ла̀ погиба́ти.

На́съ же б͠же о(д) тако(и) зло(и) нау́ки сохранѝ:
и ѡ(т) всяки(х) злы(х) дѣлъ до сме(р)те(и) н͠ши(х) боронѝ.

57. Ѡ zлобѣ люде(и) памятозло́бны(х), урядовы(х)

Еслѝ кто̀ озлобле́нны(х) сыро́тъ не проща́е(т):
такому са(мъ) г(с)дь б͠гъ до зѣла о(т)мща́етъ.
Кро(м) сиротѣ ско(р)бному из(ъ) мосту да в во́ду:
а неха(и) бы на свою̀ ко(ж)ды(и) позрѣлъ вро́ду.
А прв(д)ны(и) судїѧ в(ъ) правду разсужда́етъ:
и вы́шнему судїи Хр(с)ту подража́етъ. // 43

А не будетъ судіи тому̀ подражáти:
можe(т) в(ъ) послѣдны(и) днь о себѣ познáти.
Да уже в тое время тое не ве(р)нетъся:
ко(г)да о(т) нб(с)ны(х) вратъ до áда ве(р)нетъся.
Тѣмъ и памятозлобны(х) Хе бже настáвъ
на стезю спсе(н)ную: и грѣхѝ и́мъ остáвъ.

58. Ѡ невѣгласа(х) укоря́ющы(х) ты́хъ люде(и):
ко(т)ры́е писаніе(мъ) сты(мъ) выкладаютъ
что полéзное на по(л)зу дшъ и(х).
А ѡнѝ [нера(з)су(д)ные головы][1] zлословя(т)
и ненавидя(т) тѣхъ труждателе(и),
на добрые дѣла писаніе(м) научáющыхъ,
и спсéніа імъ желáющыхъ

Zна(и)те и раzумѣ(и)те таковы́е лю́де:
что ва(мъ) zа ты́е рѣчи в(ъ) послѣдны(и) де(н) бу́де.
Прошу васъ, наставнико(в) свои(х) не хулѣте:
але повину(и)теся и бга [zа ны́хъ][1] млѣте. // 43 зв.
Ѡнѝ бо вáмъ подаю(т) спсенну нау́ку:
бы́сте по сме(р)те(х) не (и)шлѝ у вѣчную муку.
І кгдѝ будете слу́ша(т) ѡ́ны(х) то нау́ки:
певне свободытéся ѡ(т) будущо(и) му́ки.
А еслѝ о(т) учащы(х) словъ тѣхъ не при(и)мете:
то чего не zычу ва(м), подѣломъ при(и)мете.
І еслѝ zапáсную хто собѣ дшу мáешъ:
воля твоя̀ согрѣша(и) я(к) ты собѣ знáешъ.
А еслѝ едну мáешъ, то я(к) тую згубышъ:
а другои запáсно(и) мѣт(ъ) собѣ не бу́дешъ.
Що то(г)да вчи́ни(ш), и хто в то(и) ча(с) тѝ помо́же(т):
воісты(н)ну уве(с) свѣтъ помо(г)тѝ не змо́же(т).
Ты(л)ко пре(д) тобою е(ст) двѣ зна(ч)ны дороги:
хо(ч) на спсе(н)ные хо(ч) на (з)гибе(л)ные идѝ поро́ги.
Еднакъ го́рде хощу̀ же(б) сп(с)лáс(ъ) твоя̀ дша:
по вся̀ днѝ млю̀ бга о(т) всея дшà.

[1] Квадратні дужки стоять у рукопису.

I бг҃ъ ти на доброе нεха(и) помагáєтъ:
а о(т) злы(х) обы́чаевъ нεха(и) сохраня́етъ. // 44
А на менѐ zа сѐе прошу̂ нε гнѣва(и)сѧ:
áле на свѣтѣ здравъ бу(д), и к тому спса(и)сѧ.

59. Ω цыгáнахъ и о жыдáхъ

Цыгáнε да і жиды̀ єдны̀ єдны́мъ рáвны:
понεва(ж) вε(л)ми ты́е людε є(ст) zлонрáвны.
Бо в ны(х) то(л)ко є(ст) правды я(к) в шелягу срεбра:
бода(и) н(м) без(ъ)прε(с)та(н)но каты̀ крушы́ли рέбра.
Жε zбытέчные людя(мъ) чиня(т) ошука(н)ства:
где ко(л)векъ приѣха(в)ши до яко(г)[о] па(н)ства.
А землѣ своε(и) згола нигдѐ собѣ нε мáютъ:
ты(л)ко нε мовячи я(к) цыганε пробуваютъ.
Тако(ж) туляю(т)сѧ и жиды по всεмъ свѣту:
абы где в якихъ zέмля(х) и в котро(м) повѣту.
А прε(д)сѧ жъ где є҃(ст) жиды̀ свои дворы̀ мáю(т):
а цыгáнε где дн҃ь гдέ но(ч) по свѣту туля́ютъ.
I я(к) нε мѣю(т) домовъ що(б) и ща(ст)ѧ нε мáли:
а на ѡстато(к) жебы и дя́блы и(х) побрáли.
I да(н) г(с)ди, абы тóе тáкъ сѧ и́мъ стáло:
и(ж) бы̀ навѣки тóεи нечистоты̀ нε стáло. // 44 зв.

60. Ω катáхъ

Кождого рεмесникà людε похваля́ютъ:
и я́ко то потрεбны(х) людε(и) ублж҃áютъ.
Кгды (ж) всяки(х) рεмε(с)нико(в) потрεба на свѣтѣ:
и да(и) бж҃е вшεляки(х) ку потрεба(мъ) мѣти.
Чε(ст)ные рεмε(с)никѝ работаютъ чέстно:
и жытε(л)ствуютъ в свои(х) вѣцѣхъ блгочε҃(ст)но.
Єдна(к) и нεчε(ст)ноε на свѣтѣ є(ст) рεмеслò:
мεнови́тε мистро(в)ствò, абò тε(ж) катовствò.
А і кáта потрεба всю́да своεго чáсу:
жε(б) дава(в) ты(мъ) zлодѣя(м) и забо(и)ца(мъ) прáсу.
I прошу̂ вáсъ ми(ст)ровε, дóбрε таки(х) справля(и)тε:
чвε(р)ту(и)тε и палѣтε и бѣтε и стына(и)тε.
А єсли ко(г)дà кого вѣшати бу́детε,
то примучи(т) пε(р)шъ до(б)рε нεха(и) нε забу́детε.
I жа(д)нои zлочи(н)цамъ фо(л)gи нε показу(и)тε:
а я́къ потрεба своимъ рεмε(с)ло(мъ) справу(и)тε. // 45

Ва(мъ) то ю(ж) доскональ такаѧ вла(ст) да́на:
не будете грѣха̀ мѣт(ъ) о(т) вы(ш)няго п҃на.
Б҃гъ васъ ла(т)во за то̀ всѣхъ во(з)може(т) прости́ти:
если̇ з(ъ)хочете ко(т)ры(и) то(и) уря(д) ѕложи́ти.
А тепе(р) якъ належи(т) реме(с)ломъ ты(м) керу(и)те:
и еди(н) з(ъ) едны(м) в ла(с)цѣ жывѣте, и з(ъ)дравству(и)те.

61. Нищѐнски(и) вѣршъ

Ѡсе жъ п҃но́ве пришо́въ до васъ и я́:
що мѣю собѣ хоро́шое имѧ.
А хоро́шое та́къ, же есмо̀ Свыри́дъ
и самъ такъже хороши(и) глядѣте(с) мнѣ на ви(д).
А пра́вда ґре́чны(и) естемъ и хоро́ши(и):
и бога́ти(н) же̇ мно́го мѣю во́ши(и).
Зво(л)ся (ж) сла́внаѧ мѣща(н)ко мнѣ в го́лову по(и)ска(т):
то мо́же(ш) ѡ(т) мене̇ того (ж) ска(р)бу сѧ набра́т(ъ).
А ты̀ мнѣ за то(и) ска(р)бъ ничо́го не да(и):
тыл(ъ)ко за мене̇ дочку̀ свою̀ о(т)да(и).
І еще̇ минѣ да(и) мно́го и вѣна:
хоча(и) принамнѣ(и) из вя́зочку сѣна. // 45 зв.
Або на(и)доро́жшую рѣчь, мѣхъ поло́вы:
и доца́тку к тому̀ до́бры(и) ку(л) соло́мы.
А тепе(р) бу(д) собѣ та́къ ве(л)мѝ ѕдоро́ва:
и то́вста якъ я́ловаѧ коро́ва.
А дочка̀ неха(и) ростѐтъ якъ тели́ца:
же(б) хоро́шаѧ була̀ молоди́ца.
Бо я́ на еи давно́ сѧ ѕалецаю:
и уже̇ и на весѣл(ъ)е сѧ прибира́ю.

62. Ѡ ѕолотара́хгъ

Сі́и вѣрши з(ъ) поча(т)ку е(ст) ѕатру(д)нѐнніи:
зрозумѣютъ пре(з) с҃ты(и) д҃хъ ум(д)ре(н)ніи [1].
Золотарѧ тре́ба бы а́ггломъ равня́ти:
же̇ може(т) нб(с)ніи сосу́ды зробля́ти.
А то в таки(и) це(л) то́е не іна́къ става́етъ:
и(ж) всяки(и) щырозло(т)ны(и) по́су(д) н҃бо ма́етъ.

[1] З правого боку на полі написано два рядки: *Перѐскакомъ вѣмъ сію всю кні[...] писа́нно: для того̀ іное в не(и) не к строцѣ влага(н)но.* Унесення В. М. Перетц[...] цих рядків до тексту твору здається невиправданим. Це лише авторське пояснен[...]ня, чому вірш про золотарів, яких Климентій підносив дуже високо, потрапив д[...] розділу «О людехъ злыхъ».

Наприкла(д) якъ то митры іли патерицы
та(м) бо ца(р)скіи вѣнцы сцептры[1] в(ъ) бжо(н) де(с)ницы. // 46
І прочее може(т) сѧ всѣ за(с) зна(и)довати:
ко(т)рое звыкло зде в насъ на зе(м)ли бывати.
Меновите ве(л)можны(х) ге(т)мановъ булавы:
до которы(х) потреба хотящы(м), головы.
А інны во(и)сковые дѣлаютъ кле(и)ноты:
и приличные во(и)намъ розные примі́оты.
І поясы дѣлаю(т) срѣбрные му(д)ріи:
и еѵ(г)лски бляхи робятъ прем(д)ріи.
І ѡсобъ капытула(м) дѣлаютъ печати:
о ко(т)ры(х) а(ж) не знаемъ я(к) рещи почати.
Такъ же и вла(с)телскіи лѣски оздобляютъ:
я(к) імъ повѣлѣваю(т): тако потрафляю(т).
І позлоцоніи те(ж) з срѣбра робя(т) кубки:
и всякіи до столовъ пн(с)ки(х) втожъ посу(д)ки.
І до ѡлтаре(и) стыхъ рѣчи пр(с)толніи:
и многіи потребы та(к)же це(р)ковніи.
І па(н)намъ пе(р)стенѣ златіи ізробляютъ:
и каме(н)ми драгими ѡнѣхъ украшаютъ. // 46 зв.
Додаваю(т) же кшта(л)товъ и на сага(и)даки:
и на сага(и)дачные ѡ(и)стра и ку(л)баки.
І шаблѣ драгоцѣнно срѣбромъ осажаю(т):
же а(ж) зрящіи на нихъ ве(л)ми сѧ удывляю(т).
І ѕузѣки робятъ и окладаютъ ножна:
и всего нео(т)мовны всѣ бо и(мъ) возмо(ж)на[2].
І оправляю(т) тако(ж) прм(д)ріи ножѣ:
которы(х) де(р)жатъ собѣ богатіи мужѣ[3].
А що е(ст) кадѣлницы и срѣбрны ли(х)тарѣ:
и ля(м)пы, всѣ то тое робя(т) ѕолотарѣ.
І до ѡбразовъ вѣнцы ручки и короны:
при(и)ми до своеи и(х) бже обороны.
І що ко(л)векъ на земли свѣтъ се(и) потребуетъ:
все то золота(р) свои(м) розумо(м) готуетъ.
Ѕачы(м) бже іхъ мо(л)бы са(мъ) ласкаве слыши:
и вѣчного живота з(ъ) стыми не лиши.

---

[1] Під цим словом унизу написано олівцем рукою П. Куліша: *скипетри*.
[2] З правого боку на полі іншим почерком написано: *возмо(ж)на*.
[3] З правого боку на полі іншим почерком написано: *ножѣ*.

63. Ω мужє(х) ꙁлы(х), убивáющы(х) жóны своѧ до смє(р)ти. Судити бы требѣ таковы(х) налютѣ(и)шоє смє(р)тноє осу(ж)дѐніє, пáчє іны(х) забо(и)цо(в), вмѣсто // 47

ѡ(т)цєуби(и)цовъ, и́ли мтрє(и),
и брати(и), и сєстръ.
Лу(ч)шє(и) бы імъ трєѡкая(н)нымъ,
самы(х) сєбѐ уби(и)ство(м) погубити:
нєжє ѡ(т)цà или мтє(р), іли брата,
и́ли сєстру: або жону убити.
Ґды (ж) Іюдына ча(ст) ожидає(т) іхъ

Всяки(и) забо(и)ца бýдє(т) о(т) бга суждéнны(и):
, и до бєзконєчны(х) мýкъ будє(т) осуждє(н)ны(и).
Іно бо нєвѣрного вмѣсто звѣрѧ убит(ъ):
, а іноє вѣрного з(ъ) свѣта сєгò згубит(ъ).
Іно за(с) мєчни(к) твори(т), чтò лю(д) росказýєтъ:
за тò сєбѣ вєлика грѣхà нє при(и)мýєтъ.
А родитєлє(и) свои(х) іли жéнъ ꙁабо(и)цы:
нє ýзря(т) лицà во вѣкъ пр(с)тóи тр(о)цы.
Алє буду(т) тáмъ гдѐ сѧ и ни сподѣваю(т):
конєчно собѣ нєха(и) тыє тогò чáютъ.
Нє тóкмо бо грѣхъ ѡ(т)цà и мтє(р) убити:
áлє и жону, із(ъ) ки(м) прися(г) вѣкъ ко(н)чити.
Прєто (ж) і жонъ своихъ убиват(ъ) нє дє(р)за(и)тє:
алє на су(д) бжи(и) всѣ собѣ памята(и)тє. // 47 зв.

Сѐ жє ѡ людє(х) дóбры(х) побóжны(х) мл(с)тивы(х) ласкáвы(х) и ѡ стра(н)ноприє́мны(х)[1]

64. Ω странолю́бны(х), то є(ст) ѡ при(и)муючи(х) стра(н)ныхъ в домы свои:
и прєпокоєвáющы(х) любє́зно[2]

Кто стра(н)ныхъ и убóги(х) в до(м) сво(и) при(и)мýєтъ:
то(и) сєбѣ поко(и) вѣчны(и) в(ъ) нбсѝ готýєтъ.
І ктò нéмощны(х) калѣкъ в домý прєдє(р)жає(т):
и до смє(р)ти тѣхъ в(ъ) мл(с)ти ховáєтъ.

---

[1] Більшість початкових букв цієї фрази і слово *мл(с)тивы(и)* написані червоним чорнилом.

[2] Перед початком цього вірша з правого боку на полі написано чорним чорнилом, проте іншим почерком: *NB*.

Того̀ са(м) стра(н)ствовавы(и) бг҃ъ сн҃омъ наречѐтъ:

и в(ъ)ни(и)дѝ в радо(ст) вѣчну в(ъ) дн҃ъ послѣдны(и) речѐтъ.

І пáки, кгды(с) о нищы(х) ты мл(с)рдовáлъ:

при(и)ми (ж) о(т) мене в нбѣ҃ мздỳ, ея же(с) желáлъ. // 48

І красотѝ нб(с)но(и) всε(г)дà наслажда(и)сѧ:

и в(ъ) славѣ моε(и) вѣчно тáмо утѣша(и)сѧ.

І да(и) г(с)ди и намъ того̀ доступи́ти:

бы(х)мо с(ъ) ст҃ы́ми сѧ мо(г)лѝ веселúти.

65. Ѡ людε(х) мл(с)тивы(х), сирѣчъ, ѡ творящы(х) ялму(ж)ны сіѧ вѣ(р)шъ писа(н)на: тáѧ бо и(м) бл҃года(т) о(т) г(с)да ε(ст) дáнна

Бл҃жéнъ мл(с)тивы(и) ікъ помлова(н) бýдε(т):

мл(с)тини бо рáди вѣчно(и) кáзны збýдε(т).

Ни за что̀ ýбо та(к) я(к) бо(л)шъ за мл(с)ты́ню:

будε(т) мѣти себѣ бж҃ію бл҃гости́ню.

А та(к) за даянiε и́мъ в(ъ) нбѣ҃ ѡ(т)да(ст)сѧ:

нε точію тóε, но стокро(т) возда(ст)сѧ.

Сторы́цεю бо речε мл(с)тивы(и) при(и)метъ:

и жыво(т) вѣчны(и) о(т) бг҃а воспри(и)метъ. // 48 зв.

Мы́ же повсε(г)дà за тыхъ г(с)да бл҃гáεмъ:

о(т) котры(х) мл(с)ты́ню іногдà при(и)мáεмъ.

Бл҃годѣтелε(м) нш҃и(мъ) бж҃ε нагородѝ:

и ѡ(т) ско(р)бε(и) времε(н)ныхъ и вѣчны(х) свободѝ.

66. Ѡ прошéнiи мл(с)тыни

Пи́шε(т) Екклεсiáстε(с), жε лу(ч)шε(и) умрѣти:

а нежε просящаго ко(г)да себε зрѣти[1].

А Х҃ Сп҃ситε(л) са(мъ) просити насъ ýчитъ:

ища(и) речѐ обрящε(т) и прося(и) получи́тъ.

Тѣмъ тебε Хр(с)тε мл҃ѧ̀ и о(т) людε(и) проси(мъ):

по словесε(х) ти к(ъ) рабо(м) ти мо(л)бу вносимъ.

---

[1] Проти цих двох рядків на правому полі, мабуть, рукою автора написано: *стáр[ыи] зако(н)*, проти наступних двох рядків: *но(в) зак[онъ]*. У квадратних дужках відновлено відрізані літери.

Совѣту(н) же и(мъ) Спсе да мл(с)ть на(мъ) творятъ:
и любовъ уго(д)ную тебѣ к на(мъ) о(т)воря(т).
А ты и(мъ) za тò ца(р)ствомъ нб(с)ны(мъ) нагородѝ:
а zдѐ пре(ж)де нá зе(м)лѝ о(т) ско(р)бе(и) свободѝ. // 49
І дару(и) и на(м) с ними безгрѣшно пожити:
абы(х)мо в тебе ла(с)ку мо(г)лѝ заслужити.
А по кончина(х) нших нба доступити:
и тáмо тѧ з(ъ) стыми навѣки славити.

67. Ω творящы(х) мл(с)тыню

Пишу о люде(х) творыт(ъ) мл(с)тыню могущы(м):
але абы творили на(и)паче неімущы(м).
Бо та(к) мовя(т) еже мѣе(т) хто сво(и) достато(к):
то(и) zавше мѣетъ сове(р)ше(н)ны(и) и статокъ.
А хтò таковъ ялму(ж)ны твори(т) многомогущы(м):
ему же(б) паче мѣ(т) взгля(д) досто(и)но к(ъ) неимущы(мъ).
Кгды (ж) многомо(щ)ны(и) и са(м) о себѣ сѧ пожйвитъ:
а вбоги(и) бѣдны(и) рѣдко са(м) себе пожйвитъ.
Тѣмъ да(и) бже и нищы(м) прв(д)но даяти:
и дово(л)но за(с) самыхъ себѐ пожы(в)ляти. // 49 зв.

68. Ω члвѣку котры(и) я(л)мужну давáетъ: а ему за тое са(м) бгъ нагорожáетъ

Вся(к) побожны(и) творити мл(с)тыню може:
и(х) же імéна ты са(м) знае(ш) Хе бже.
І за мл(с)тынное ѡнымъ творéніе:
дару(и) и(м) zдравіе и дша(м) спсéніе.
І в(ъ) книга(х) жыво(т)ны(х) са(м) таковы(х) напишѝ:
и цр(ст)віѧ своéго za тое не лишѝ.

69. Ω блгодѣтеле(х) великихъ и малыхъ. Млйтва

Спсй г(с)ди всяки(х) мои(х) блготворце(в):
мо(л)бáми рождше(и) тѧ и сты(х) чудотворце(в).
І да(ж)дъ ймъ нб(с)ную za тò нагорóду:
а нá зе(м)ли о(т) всѣхъ бѣдъ и ско(р)бе(и) свобóду. // 50

І всѐ по желанія(х) ср(д)цъ ймъ подава(и):
и яко ѕѣницу ѡка все(г)дà сохраня(и).
А ѡсобно рачъ о̃ны(мъ) дарова(т) лѣта мно́га:
смире(н)но мли(мъ) за ны(х) тѧ всеще(д)ра бг̃а.

70. Ѡ друзѣхъ ꙁычливы(х)

Ꙁ давны(х) часо(в) припо́вѣ(ст) та́ѧ тò пробува́етъ:
не мѣ(и) собѣ сто ко(п) я(к) сто друго(в) повѣда́е(т).
Бо сто копъ я(к) то мовя(т) гро́ши слы́на:
а дру́зы не забуду(т), я(к) яка́ѧ годы́на.

Хова(и) бж̃е приго́ды, а(ж) та(к) тебѣ помогу́тъ:
и подадутъ рату(н)ку я(к) ко(т)рые из(ъ)могутъ.
Прото треба из(ъ) всѣми по (д)ру́зки(и) пробува́ти:
и всѣми сы́лами и(х) ласки запобѣга́ти.
Бо хтò не хоче(т) людя(мъ) лю(д)ско(с)ти выявля́ти:
тогò и в прыгодѣ мало буду(т) ратова́ти.
Кгды̀ мовя(т) не іма(и)сѧ хто ко(л)векъ за прыго́ду:
не да(и) бж̃е ко(ж)дому, а(ж) буде(т) мѣ(т) свобо́ду. // 50 зв.
Ꙁачи(мъ) прошу васъ з(ъ) всѣмѝ прія(з)ливе живѣте:
и другъ ꙁа друга еще̇ и бг̃у сѧ млѣте.
А васъ бг̃ъ я́ко оц̃ъ сновъ буде(т) люби́ти:
и о(т) всяки(х) на́пасте(и) все(г)да стане(т) храни́ти.

71. Ѡ премѣнностя(х) свѣтовы́хъ

Вся́ка рѣчъ на свѣтѣ премѣне́нна бывáетъ:
ко(ж)ды(и) свѣтски(и) чл̃къ и іно(к) призна́т(ъ) ма́етъ.
Премѣняю(т) фо(р)тѐцы и те(ж) ро́зные му́ры:
и вси прехо́дя(т) я́ко во(з)душные вѣмъ хму́ры.
І лю́де то(ж) сме(р)тями розными сѧ ко(н)чаютъ:
а гра́ды з(ъ) ѡбы́те(л)ми и ве́си не вмира́ютъ.
А хоча(и) пу(д) ча́съ пре(з) мѣчъ и о́гнь, и умира́ютъ:
то за ки(л)ко лѣтъ пото(м) изно́ву воскреса́ютъ.
Сирѣчъ гра(д) и ѡбы́те(л) мо́щно вპя(т) осади́ти:
а чл̃къ уме(р)шы(и) не може(т) ю́жъ ожи́ти.
Развѣ в(ъ) послѣдны(и) дн̃ь судны(и) то(г)дà ожи́етъ:
и нагоро́ду то(г)дà за дѣла воспри(и)метъ.
І на(м) бж̃е твои(м) рабомъ нб̃омъ нагородѝ:
и о(т) ка́зни вѣчноѧ мли(м) тѧ всѣхъ свободѝ. // 51

72. Ω ωдноώкихъ людѣ́хъ

Называ́ε(т)сѧ з(ъ) єдны(м) о́ко(м) по(л)чл҃вѣка:
бо нε до само(г)|о| то(и) єщѐ ко(н)цà калѣка.
Ґды (ж) половину свѣта єдноώчны(и) мо́жε(т) зрѣт(ъ):
а на ώбѣ слѣпы(и), нε можε(т) и ма́ло видѣт(ъ):
Бо подлу(г) присло́вιѧ чи плака(в) бы слѣп(ъ) стε(ж)ки:
єсли (б) хо(ч) мало видѣвъ про́хо(д) яко́и(с) стε(ж)ки.
I ґды бы одноώки(и) зрѣлъ скро(з) скляны́є ώчи:
мало до про(з)ритεлства мѣл бы сεбѣ помо́чи.
Ты(л)ко из(ъ) ωкуля(р)ми глядѣлъ бы єдны(м) ώко(м):
вла(с)нε бы я(к) на смѣхъ, а(л)бо тε(ж) якъ наро́ко(м).
Єдна(к) добрò и єднò ώко жε тако(ж) ви́ди(т):
а на ώбѣ ωслѣпши(и) ничого то(и) нε ви́ди(т).
I да(и) г(с)ди ωчε(и) намъ нε утрача́ти:
бы(х)мо мо(г)лѝ всяку рεчъ я(с)но ωгляда́ти.

73. Ω колю́чкахъ, що ко́лю(т) в бока́хъ у людε(и) ча́сомъ // 51 зв.

Zла́ѧ и тò хороба колю́чка быва́єтъ:
жε вла(с)нε я(к) ко́пιємъ пу(д) бокъ ударя́єтъ.
А та(м) жа(д)наѧ ώстро(ст) во ву(т)ръ нε быва́єтъ:
то́кмо затвε(р)дѣлаѧ кро(в) то́є спра(в)ля́єтъ.
I и́ны(и) чловεкъ мусѣтъ а(ж) з тогò умрѣти:
зачи(м) ко(ж)ды(м) добры(м) єи нε да(и) б҃жε мѣти.
I иждεнѝ ω(т) всѣхъ хр(с)тія́нъ бл҃гочεстивы(х):
а ωбратѝ на басу(р)манъ злы(х) и нεчεсти́вы(х).

74. Ω бо́лѣзнε(х) живото́выхъ

Вну́трнаѧ и внѣшнаѧ бо́лѣзн(ъ) разно(ст) мѣю(т):
жε то нεвиди́мо и види́мо болѣютъ.
Хо(ч) то на(д) всѣхъ бо́лѣзнε(и) злѣ(и)ша голо(в)на́ѧ:
алε та(к)жε нεдобрà и животова́ѧ.
Сіи о́бѣ болѣзни є(ст) нεвиди́міи:
а позвѣ(р)хо́вныє з ра́нами види́міи.
Види́мую ла(т)вѣ(и)шε(и) мо(щ)но исцѣли́ти:
а нεвиди́мую нε ла(т)во улѣчи́ти. // 52
Прεтò о(т) бо́лѣзни кры(и) б҃жε животово(и):
и нε да(и) тε(ж) г(с)ди комỳ и головно(и).

Із живо́тны(х) бо́лѣзне(и) люде умира́ю(т):
  мно́гіи су(т) дозна́вцы то́е освѣдча́ю(т).
Ѡ(т) си(х) дво(х) бо́лѣзни(и) г(с)ди всѣхъ храни̂:
  и те(ж) до ко(н)чинъ вѣко(в) я́ко бг̃ъ борони̂.

І о п'ро́чі(и)х немоща(х) ли(ст) т̃ді[1]

75. Ѡ піяныхъ людѐхъ [богáты(х) и убо́ги(х)][2] чи́нячи(х) раско́лы, тò е(ст) ту(р)ба́цѣи, або те(ж) бу́нты, и за(с) неспоко(и)ности з вся́кими мятѐжи, безви(н)не бе(з)ви́нны(мъ) з нера(з)су(д)ны(х) голо́въ свои́хъ; и злы(х) и цѣле неува́жны(х) нра́во(в)

Посполи́те мо́вя(т) то да(ст) бг̃ъ сѧ упи́ти:
  а ѡнъ не хо́че(т) пя́ны(и) спа́ти сѧ положи́ти. // 52 зв.
Да чи́ни(т) ту(р)ба́ціи, и всѣ непоко́и:
  бода(и) тако́го зрѣли в замѣс(ъ)ко(м) поко́и.
Же то не ты(л)ко бу́нты яки́е вщына́етъ:
  ле(ч) и лаго́дны(м) людѐмъ спа́ти не дая́етъ
Вно́чи: ко(т)ры́е мѣю(т) по(д)выгъ к(ъ) набожѐнству:
  а его вра́гъ к всякому навча́е(т) шале(н)ству.
Ґды (ж) бу́детъ ша́статисѧ мно́ги(х) укоря́ѧ:
  и домо́вны(мъ) жы́телє(м) поко(и) не дава́ѧ.
І хочъ ля́же(т) із ли́хо(м), собѣ гдѐ и спа́ти:
  не спа́тиме(т) мо́лко(м), всѐ ли(ш) бу́де(т) во(р)ча́ти.
І що(б) тако́му ты(л)ко в жывотѣ во(р)ча́ло:
  жѐ за ны́мъ споко(и)но(с)те(и), всѣмъ нѣгъ анѣ ма́ло.
І ещѐ проклына́е(т), са(м) прокля(т)ѧ го́денъ:
  якъ в то(и) ча(с) слугà бѣсо(в), а кля́ти не го́денъ.
Тако́му ѱ҃ хтò ва́жны(и) у шію дава́етъ:
  а за вдарѐн(ъ)ѧ вдаря́юща бг̃ъ проща́етъ.
Ґды̀ бе(з)ви(н)ны(м) мо́вя(т) жа(л) за́вше мно́го мо́же:
  бода(и) таки(и) бу(н)товни́къ на́гле зслы́слъ, да(и) бж̃е. // 53
Лю́бо то Х̃с у́чи(т) мѣ(т) к всѣм(ъ) любо(в), то зна́е(м):
  една(к) к трезвы(м) а не к злы(м) повѣда́ю(т) пя́ны(м)[3].
Zачи(м) бѣдные неха(и) огляда́ю(т)сѧ:
  жде(т) поги́бе(л) ту (ж) вѣчна ґды̀ не покаю(т)сѧ.

---

[1] Цей рядок написано червоним чорнилом і виділено горизонтальними рисками з обох боків.

[2] Квадратні дужки стоять у рукопису.

[3] Другу половину рядка, починаючи від слів «а не...» закреслено і збоку написано іншим почерком вертикальний рядок: *Еднакъ къ трезвы(м) а не к(ъ) пѧни(м) имѣтъ тую мае(м).*

І прислóв(ъ)а мóвятъ, пи(и) да не вы(и), то зна(и):
да пу(д)пивши бу(н)товъ жадны(х) не почина(и).
Да ляжъ споко(и)но спáти и че(ст)но проспися:
а якъ захóчеш(ъ) чегò на дво(р) проходися.
А в хáтѣ жебы(с) тое(и) не утрáты(л) цнóты:
и не поличе́нъ бы(с) бы(л) з всякими нецнóты.
Ктò чу́е(т)ся тако(в) бы(т) на́ мя зá зле не мѣ(и):
да за вѣ(р)шъ се(и) до мене̇ брате(р)ско любóвъ мѣ(и).
Я̇ зычли́ве я́ко брáтъ, тебѣ в то(м) прія́ю:
і ѡ(т) твое(и) мл(с)ти проще́нства желáю.
І са(м) ѡ(т) спси́теля мл(с)ть хощу влучи́т(ъ):
и тебѣ по се(мъ) свѣтѣ зычу в нбсе̇хъ бы(т)[1]. // 53 зв.

Ѡ(т) zде починáю(т)ся ѡ богáтства(х) и ѡ нищетáхъ, и о не(н)дза(х) и ѡ ско(р)бехъ и о печалехъ, и ѡ мяте́жахъ

76. Ѡ убогихъ людéхъ

Ѡ гóре бѣдны(мъ) люде(м) убоги(мъ) на свѣтѣ:
же не могутъ скуте(ч)но(и) радости имѣти.
А богáтому аще и ско(р)бъ часо(мъ) ткне́т(ъ)ся:
то в то(м) же ему часѣ ры́хло и мине́т(ъ)ся.
Бо богáчъ судя(м) óчи мздою забивáетъ:
и тоею до ко(н)ца ѡ́ны(х) ослѣпля́етъ.
А убоги(и) неборакъ хо(ч) мало споткне(т)ся:
пе(в)не побѣде(н)ному да(р)мо не мине(т)ся.
Або бу́де(т) в здорóв(ъ)ю бѣдны(и) шва(н)ковáти:
йли котóры(м) іны(м) лихо(м) то(р)говати. // 54
І еслѝ о(т) богáтыхъ мл(с)ти не полу́читъ:
то хо(ч) ра(д) або не ра(д), z дше́ю разлучитъ.
Ѡ бже чему (ж) то тѝ вбоги(х) ѡпущаешъ:
на ско(р)бъ и на слезы и(х) óко(м) не сматря́ешъ.
Чи ты(м) же̇ богáчъ ца(р)ство може(т) куповáти:
а тѝ я́ко бгъ може(ш) и не(н)дзному дати.
А поневáжъ су́дія есте(с) справе(д)ливы(и):
сотвори (ж) и нá земли в пно(в) су(д) правди́вы(и).

[1] Унизу сторінки приписано: *Ѡ зло(м) келе(и)но(м) сожи́тели сему (ж) прили(ч)ное слово ли(ст) тф.*

Абы та судію бо(л)шъ ю(ж) не оско(р)бляли:
і жебы безви(н)не дшъ бо(л)шъ не погубляли.
Але дару(и) власте(м) ми(р) и любо(в) в(ъ) іхъ ср(д)ца:
мли(м) ти са г(с)ди ншъ о(т) всего ср(д)ца.

77. Ω мятежно(мъ) житіи члч(с)ко(мъ), и о убоже(ст)вѣ

Великъ свѣтъ да нѣгде дѣ(т), люде повѣдаю(т):
и нело(ж)ную правду о томъ признаваю(т).
Кгды (ж) свѣту и землѣ нѣ(т) ко(н)ца здае(т)са бы(т):
а не зна(и)де(т) убоги(и) где без(ъ)ско(р)бно пожит(ъ). // 54 зв.
Якъ рекъ ап(ст)лъ бѣда в(ъ) пустыни и в(ъ) морѣ:
развѣ не е(ст) печали на нбсй горѣ.
А то вездѣ житіе на zемли мятѣжно:
а на(и)барзѣ(и) в(ъ)боги(х) са де(р)житъ ско(р)бъ приле(ж)но.
Тѣмъ поісти(н)нѣ бѣда и горе убогимъ:
же завше облываютъ смутко(м) са премноги(мъ).
А часомъ з(ъ) ско(р)бы са(мъ) са člове(к) погубляетъ:
о(т) чего бже храни много то бываетъ.
Бо поневажъ з(ъ)бы(т)няа ско(р)бъ тое справляетъ:
же ско(р)бны(и) всяко(и) втѣхи свое(и) забываетъ.
А якъ мовя(т) хочъ печал(ъ) на едну годыну
кому лучитъ: запомни(т) и мылу родыну.
Богаты(и) в(ъ)скорѣ скорбъ може(т) премѣнити:
а вбоги(и) бѣдны(и) не вѣ(ст) какъ еа из(ъ)быти.
Кро(м) ему [кто][1] інъ печа(л) в радо(ст) претворитъ:
а к тому оному са(мъ) бгъ ласку о(т)воритъ.
А са(мъ) мало себе кто z ско(р)бы свобождаетъ:
кро(м) паче іны(и) добры(и) помощи даваетъ. // 55
Zачимъ ω бже вбогимъ додава(и) рату(н)ку:
жебы не погубили надежды з фрасунку.

78. Вѣршъ второ(и) ω мятежно(мъ) житіи: кого бгъ не хранитъ о(т) ско(р)бе(и)

Великъ свѣтъ да нѣгде дѣ(т), з(ъ)да(в)на повѣдаютъ:
zлые люде безско(р)бно пожит(ъ) не даваютъ.

---

[1] Квадратні дужки стоять у рукопису.

Хочъ бы южъ хотѣлъ, о единомъ б҃зѣ
мыслити: а(ж) не даю(т) ѕлые врази мно́зи.
То(к)мо са(м) промыслниче бл҃ги(и) да(и) пожи́ти:
и не да(и) мнѣ д҃шѣ грѣшно(и) погубити.

79. Ѡ щасли́во(м) [кому̑ б҃гъ да(л)][1] жи́тіи ч҃лч(с)комъ

Если́ до́бре фо(р)туна мно́го кому̑ слу́житъ:
то же(б) по́мнѣлъ и дру́га ко(т)ры(и) ве(л)мѝ ту́жы(т).
Бо и ему та́кож де свѣта не прежи́ти:
не грѣхъ бы и ско(р)бному помощъ приложи́ти.
А ему приложи(л) бы б҃гъ бо(л)шъ поваже́н(ъ)а
и всѣхъ жела́емы(х) добръ помноже́н(ъ)а. // 55 зв.

80. Ѡ печа́ли

Дывнаѧ рѣ́чь, що в хатѣ пѣ́чъ, та(к) повѣдаю(т):
о ко(т)ро(и) пе́чи пра́вятъ и са́мы не зна́ютъ [2].
Пѣ́чъ бо имену(е)(т)сѧ печа(л) непотребна:
ко(т)ра́ѧ и кождому ꙁавше безпотре́бна.
Печа́л(ъ) кому̑ сѧ лучи(т) радости не маетъ:
ле(ч) ѡвшемъ ср(д)це его̀ крѣпко увяда́етъ.
Печа(л) іно(г)да з(ъ) свѣта гу́бытъ человѣка:
и раз(ъ)лучаетъ д҃шу у посро(д)ку вѣка.
Ѡ(т) чего̀ сохраня(и) насъ всѣхъ Іс҃се б҃же:
да жа́дное на(мъ) ꙁлое одолѣт(ъ) не зможе.

81. Ѡ ско(р)би і сѐ, то(к)мо не ѡ велико(и)

Ско(р)бъ быва́е(т) ча́со(мъ) кгдѝ тру́дно(ст) ору́дуе(т):
а особно я(к) по(и)детъ да не (з)ѡрудуетъ.
Лу(ч)ше(и) бы было̀ ба(р)зѣ(и) жебы̀ ни почина́лъ:
нежелѝ неви(н)не сѧ даремне ту(р)бова́лъ.
А ве(л)мѝ того̀ мно́го на свѣтѣ бываетъ:
же не справи(в)ши к(ъ) дому сѧ поворочаетъ. // 56

[1] Квадратні дужки стоять у рукопису.
[2] На полі з правого боку проти цих рядків олівцем помічено: *NB*.

82. Ω скóрби

Ꙗко ѡгнь пре(д) водою хо(ч) не ра(д) смирѧе(т):
тако и радо(ст) из(ъ) сму(т)комъ житіѧ не мáе(т).
А веселіе пре(з) себѣ самò ликовствýетъ:
и обрѣтши(и) е ѡко(л) вдя(ч)но то(р)жествуетъ.
І мнѣ пода(и) г(с)ди такъ то(р)жествовáти:
бы(мъ) из(ъ)бывши печа(л) мо(г)лъ тѧ бл҃года(р)ствовáти.

83. Ω скóрби паки, и сѐ

Утѣха о(т) ѡчію моѥю сокрысѧ:
а в(ъ)мѣсто óноѧ ско(р)бъ и печа(л) о(т)крысѧ.
Котрую може(ш) б҃же в радо(ст) претворити:
и без(ъ)печа(л)но мнѣ да(т) нá ʒемли пожити.
Тѣмъ мо(л)бу Хр(с)те ѧко бл҃гъ услышѝ:
и с(ъ) ст҃ыми вѣчно(и) радости не лишѝ.

84. Ω ско(р)бящы(х) люде(х) збытне // 56 зв.

Ω(т) збы(т)ны(х) ско(р)бе(и) ско(р)бны(м) лицà увядáю(т):
и особе(н)но з(ъ) тѣла внѣвечъ изпадáютъ.
Пи́сано бо же ско(р)бны(мъ) засыхаютъ кóсти:
ѡ(т) опечали(в)ши(х) и(х) презѣлноѧ злóсти.
А що го(р)ше(и) часо(м) же тщы труды бывáютъ:
же злобные и трудо(в) іхъ не погадáютъ.
Ты(л)ко развѣ б҃гъ може(т) труды помянýти:
и сп(с)ніемъ ʒ ла(с)ки свое(и) не забýти.

85. И сѐ прили(ч)ны(и) до ско(р)бы вѣршъ мл҃итвѐнны(и) до б҃га

Б҃же мо(и) чему (ж) то мѧ ты есте(с) ѡстáвилъ:
наставъ же мѧ пáки я(к) бы(л) есѝ настáви(л).
Да не всуе ти буду на свѣтѣ зде жити:
но даждъ мнѣ з(ъ) добры(м) плодо(м) к тебѣ сѧ явыти.
На тебе бо едного тóкмо уповáю:
и о(т) тебѣ мл(с)ти всенадеждно чáю. // 57

86. Вѣршъ в до бга млитвенны(и) о премѣну скорби(и) и печале(и)

Іссе бже почто ма тако(с) ωпустылъ:
    еда ли ю(ж) ʒа грѣхи до ко(н)ца ма забылъ.
Не забы(х) та ты(л)ко са во ско(р)бехъ не ω(т)ча(и):
    але и еще на ма обычно упова(и).
Вѣси жъ самъ бже яко на та уповаю:
    и інага г(с)да кро(м) тебѣ не знаю.
Іны(и) бо богъ кро(м) менѣ не може(т) та сп(с)ти:
    раз(ъ)вѣ можетъ в(ъ) пагубу по сме(р)ти в(ъ)вести.
Ω млю та не преда(ж)дъ ма іному богу:
    бо затрачу и тую до тебѣ дорогу.
Не печалу(и) зѣло. Азъ и та паматаю:
    с(ъ) прочіими купно на та призыраю.
Призыра(и) же тво(р)че мо(и) око(м) мл(с)тивнымъ:
    и бл(с)веніе(мъ) втѣшъ ма блгостинным. // 57 зв.
Ублгословлю та и о(т) врагъ свобожду:
    и внѣвечъ супостатовъ твои(х) побѣжду.

87. До бци, во ско(р)би

Повѣждъ мнѣ ω двице прч(с)таа мти:
    еда ли буду еще до(л)го ско(р)би ʒнати.
Повѣмъ ти же уже ихъ бо(л)ше(и) не познаешъ:
    аще уср(д)но на ма мте(р) уповаешъ.
Уповаю ср(д)чно ч(с)таа двице:
    невѣсто прекрасна(г)[о] вышны(х) сы(л) црице.
Ты же ма о(т) гонящы(х) невре(д)на соблюди:
    и ω(т) всяки(х) печали(и) сама ма свободи.

88. Се же кому кол(ъ)векъ о самомъ себѣ вѣршъ млитве(н)ны(и) доІсса

Призырая(и) на землю и творя(и) ю тря(с)тыса:
    млитвами рождше(и) та дару(и) мнѣ сп(с)тиса. // 58
Да сп(с)шеса мте(р)нымъ мленіемъ еа:
    могу вни(и)ти в(ъ) го(р)наа обытели твоа.

I ѡна́мо в(ъ) бл҃ги(х) твои(х) ликова́ти:
и з(ъ) ст҃ы́ми навѣкъ тебе выхваля́ти.

89. Ѡ бога́тствѣ и ѡ нищетѣ

Ко(ж)ды(и) бы хотѣлъ себѣ тако(ж) богаты(м) бы(т):
а́ле мусѣтъ на́ свѣтѣ такъ жи(т) я(к) набѣжи(т).
I ты(м) ро́гомъ чеса́ты(с) которы(мъ) доста́нетъ:
и буде(т) троха имѣ(т), я(к) робити ста́нетъ.
Бо убогихъ повсюду бо(л)ше е(ст) на(и)па́че:
и правды́ваѧ то рѣчъ е(ст) а не іна́че.

Богатство кому то бг҃ъ исхо́че(т) дарова́т(ъ):
и́ны(и) мало на то́е будетъ и працова́т(ъ).
А и́ны(и) хо(ч) пре(з) вве(с) вѣкъ труды полага́етъ:
а една(к) побѣде(н)никъ мало чего̀ ма́е(т).

I дн҃ь о(т) днѧ̀ працуетъ и не може(т) мѣти:
ты(л)ко мусѣтъ бѣдны(и) хо(ч) и не ра(д) те(р)пѣти. // 58 зв.

I подобно то та(к) бг҃ъ восхотѣлъ из(ъ)да́вна:
що поставилъ чловека чловеку нера́вна.
Бо если (б) праве мо(г)ли всѣ богатыми бы(т):
то нѣкому было бы и хлѣба роби́т(ъ).

Ты̀ же бж҃е не забу(д) убоги(х) до конца̀:
его же мл(с)ти и ла(с)цѣ не ма(ш) конца̀.
А богаты(мъ) повели̇̀ вбоги(х) вспомага́ти.
а нб(с)нымъ цр(ст)вомъ ра(ч) и́мъ нагорожа́ти.
И а́втора вспоможи сего я(к) нищетна:
бл҃года(т) бо и мл(с)ть твоѧ неіщѐтна.

90. Ѡ убогихъ и ѡ богаты(х)

Що далѣ(и) на свѣтѣ го(р)шъ бѣда настава́е(т):
же убоги(и) человѣкъ во всемъ погиба́е(т).
Хочъ може(т) бѣдны(и) в люде(и) що и зароби́ти:
то богаты(и) не хоче(т) слу(ш)не нагороди́ти. // 59
I що̀ и́мъ за коры(ст) і́жъ мзды̀ уде(р)жава́ютъ:
а з(ъ) того уде(р)жа́н(ъ)ѧ пожы́тко(в) не ма́ютъ.
Бо стокро(т)ны(н) и(м) за то̀ уще(р)бокъ быва́етъ:
кгды̀ за слезы убоги(х) бг҃ъ таки(х) кара́е(т).
Ал(ъ)бо громовым огне(мъ), або те(ж) водо́ю:
а(ж) выходя(т) и(м) тые вде(р)жан(ъ)ѧ з(ъ) бѣдо́ю.

Zачи(м) работника(м) прошу нагорожа(н)тє:
и єдны(м) шеляго(м) гды заробя(т) нє вкры(в)жа(и)тє.
Бо zа мл(с)тыню и тоє сѧ вмѣняєтъ:
кто трудника(мъ) я(к) слу(ш)нє го(д)ны(мъ), заплачає(т).
А написавшаго мѧ сє слово простѣтє:
и zдраво и спсє(н)но в(ъ) до(л)ги(и) вѣкъ живѣтє.
Бо написа(х) уко(р), іжъ нба ва(мъ) прію:
и паки мл(с)ть вшу о ла(с)ку впрашаю.

91. Ѡ по(д)ражаніи Хвом
до властє(и) // 59 зв.

Нє ба(р)зо тепє(р) власти Хр(с)ту по(д)ражаютъ:
и(ж) проступившы(х) рѣдко ко(г)да и(х) прощаю(т).
А хо(ч) и простятъ або из(ъ) помнє(н)ємъ злобны(мъ):
а нє з(ъ) мл(с)рдіємъ сй блгоутробнымъ.
А г(с)дь бгъ нє тако якъ они справуєтъ:
бо паки кающы(х)сѧ грѣшнико(в) милує(т).
А в ны(х) звыча(и) залє(д)во и кающы(х)с(ъ) прощати:
а назавшє єднакъ zло памятати.
Zачи(мъ) ѡ бѣда бѣда всєлила(с) на свѣтѣ:
жє нѣгдє згола грѣшну чловєку задѣти.
То(к)мо іны(и) из(ъ) скорби мови(т) на іхъ душу:
впя(т) по прє(ж)нєму тоє (ж) дѣло чини(т) мушу.
Да они о(т)повѣдятъ за мѧ во дє(н) судны(и):
ко(г)да сядє(т) судити вл(д)ка чудны(и).
Насъ жє Хр(с)тє о(т) гнѣва таковы(х) соблюди:
и ѡ(т) вѣчны(х) ѕолъ вѣрны(х) рабъ свои(х) свободи. //

92. Ѡ волочáщи(х)сѧ поневолѣ людє(х), которыє дóбрє сѧ прє(ж)дє мѣли, и на єдны(х) мѣсца(х) [при добры(х) повожє(н)яхъ][1] сѣдѣли.

А пото(м) ко(г)[о] бг҃ъ нє заступи(т) мусѣтъ іны(и) бѣдны(и) и нє хотѧ волочитисѧ нє(н)дзно по свѣту в(ъ) своє(м) нєща(ст)ю, пожа(л)сѧ бж҃є ѕвлаща на старо(ст). Йли любо и в(ъ) мóлодости нє мѣти станє(т) своє(г)[о] слушно(г)[о] совє(р)шєнного сѣдѣніѧ и пєвного пристанища по ѡ(т)падѐніи доброи фо(р)туны до ѕѣла ѡбнища(в)ши

Ӣко то повѣдаю(т) пусти(в) бг҃ъ Микѝту:
на уставичную ю(ж) у миръ волокѝту.
І нє ты(л)ко тєпє(р) то Микита(мъ) бываєтъ:
áлє тако(ж) и інымъ тоє (ж) сѧ случáєтъ.
Жє нє можє(т) інъ бѣдны(и) гдє пєвно сѣдѣти:
и єдного мѣсца я(к) потрєба нагрѣти.
Ты(л)ко мусѣтъ та(мъ) и та(мъ) часто просмыкáти
по сторона(х): и сєбѣ впя(т) мѣсца искáти. // 60 зв.

А поку(л) взы(и)дє(т) сл҃нцє вы́ѣ(ст) ѡ́чи росà:
а часомъ áхъ бѣда и смє(р)тнаѧ косà
Прєсѣчє(т) жызнь: и нищò дóброє нє справи(т):
єслѝ єгò в нє(н)дзѣ бг҃ъ до ко(н)цà остáви(т).

Тѣмъ ѡ бж҃є, мѣ(и) на и(х) своє призрѣніє.
и всємощноє паки в(ъ) бл҃го хотѣніє.
Да нє впадутъ для ско(р)бє(и) в(ъ) ѡ(т)чаяніє:
алє мѣть буду(т) нєха(и) на тѧ чаяніє.

Кгды (ж) надѣющісѧ нá тѧ су(т) блжє(н)ны:
и бываю(т) прє(з) помощъ твою з(ъ) бѣдъ збавлє(н)ны.
Тѣмъ и áзъ грѣшны(и) к тєбѣ о íхъ мо(л)бу вношу̑:
и сєбѣ купно з ними в тєбѣ ла(с)ки прошу̑.

93. Ѡ чєтвєрочислѐнном ско(р)би чєловѣчєско(и): (и моє(и))[2]

Трычислє(н)на вєщъ ѕѣло ми ско(р)бъ наношáє(т):
грѣхъ, нѐмо(щ), нищетà: а кро(м) сы(х) нє быває(т) // 61

[1] Квадратні дужки стоять у рукопису.
[2] Круглі дужки стоять у рукопису.

Ско(р)бъ: кро(м) паки случае(т) из(ъ) озлобленіа:
и чи́ни(т) а́хъ препону мнѣ до спсе́ніа.
Ты (ж) бже на обиды мнѣ грѣшну творящы(мъ):
призрѝ на ны(х) свои(м) си о́ко(м) всевидящы(мъ).
А воздаждъ и(мъ), яко ты сам(ъ) хощеши хо(ч) ѕло́мъ:
и́ли я(к) вола твоа стаа хочь добро́мъ.
А ѡ(т) обыдя́щы(х) ма ѡ(т)селѣ сохраня(и):
и ѕлобы̀ и(х) о(т) менѐ я(к) можешъ о(т)враща(и).
А я́ко сы́ле(н) и грѣхи еси всѣмъ проща́ти:
та(к) и сп(с)ніе можешъ мнѣ дарова́ти.
Млю та спси́телю ѡ тое приле́жно:
да пожыву хо(ч) мало на землѝ безмяте́жно.

94. Ѡ ско́рби млитва до бга

В розмайты(х) припа́дка(х) си(х) ча́со(в) застава́ю:
и ни о(т) кого̀ себѣ ю(ж) наде́жды не ма́ю.
Точію надѣюса на та самого бга:
его же и до грѣшны(х) бывае(т) мл(с)ть мно́га.
Мо́же(ш) ѡ(т) припа(д)ковъ си́хъ и менѐ свободи́ти:
и ско́рби и печа́ли на радо(ст) претвори́ти. // 61 зв.

95. Ѡ внезаа́пно(и) або̀ те(ж) о напра́сно(и) ско(р)би, и ѡ внезаапно(и) радости;

іме(н)но же часо(м) члку неспо дѣва(н)но прилучи(т)са ско(р)бъ, іли ра́до(ст)

И внезаа́пнаа ра́до(ст) не зашкожа́етъ:
а скорбъ хо(ч) неско́раа ве(л)мѝ заража́етъ.
Ра́до(ст) бо зове(т)са то блгополу́чно(ст):
а ско(р)бъ яка́а ко(л)векъ то ю(ж) злополу́чно(ст).
А ѡсобъ и припа́дко(м) може(т) са ско(р)бъ зва́ти:
бода(и) бы ты(л)ко нихто̀ до́бры(и) не мо(г)лъ зна́ти.
В ро(з)маиты(х) припадка(х) и писе́цъ сы(и) быва́лъ:
а(ж) ни ѡ(т) ко́го ча́сомъ наде́жды не мѣва́лъ.
Ты(л)ко на бга мусѣлъ ско(р)бы возве(р)зати:
и того̀ еди́наго ѡ помощъ блгати.

96. Ѡ ꙁлополу́чїя(х), сирѣчъ о ты(х) же ско(р)бехъ

Ѡкаянє(н) то(н) іже в ско(р)бє(х) днѝ прово(ж)даєтъ:
а ѡ(т)ра́ды на ра́до(ст) себѣ нѣґды не ма́єтъ.
Таковому годи(т)сѧ ср(д)цємъ соболѣзнова́тъ:
а ратунку гдѝ мо́щно мл(с)ти́вно подава́т(ъ). // 62

І єго̀ храни́лъ бы бг҃ъ о(т) злополуче́нїѧ:
и стокро(т) возмезди(л), и сподоби(л) спсе́нїѧ.
Прєто подава(и) помощъ людє(м) побѣде́нны(м):
нє будє(ш) зрѣти себє та́ко(ж) дє озлобле́нны(м).

Бл҃жє(н) бо мл(с)тивы(и) іжъ помлова(н) будєтъ:
са(м) бг҃ъ доброчи́нно(с)тє(и) тако(г)[о] нє забудє(т).

97. Ѡ бл҃гополу́чностя(х) чл҃чєски(х)

Бл҃жє(н) ко(т)ры(и) чл҃къ бл҃гополу́чно(ст) стяжа(л):
нє зави́ди: бг҃ъ єму̀ за го́дно(ст) то дарова(л).
Котры(и) и тєбѣ ласку можє(т) показа́ти:
и бл҃гополучїє тако(ж) дє дарова́ти.

Токмо мл҃иса г(с)дєви завшє приле́жно:
да пожїє(ш) и ты̀ в вѣку своє(м) бєзмятє(ж)но.

98. Ѡ мєланколичныхъ людєхъ: сирѣчъ [я́ко бы тє(ж)][1] ѡ сму́тны(х) всєгда̀, жє іному и до́брє сѧ пово́ди(т), а ѡ́нъ нѣтъ вѣдома, чєго̀ смути(т)сѧ // 62 зв.

В до́бры(х) інъ повожє(н)яхъ за́вшє ѡбыта́єтъ:
а дывна рєчъ жє всє(г)да̀ смутє(н) пробува́єтъ.
Нє дивно жє̀ хто жи́є(т) при всѣхъ нєдоста́ткахъ:
а ѡ(н) в роскоша(х) многихъ и во всѣхъ доста(т)кахъ.
И сму(т)но ходи(т) всє(г)да̀, и те́жъ пєчалу́єтъ:
и нє знає(м) чєго̀ южъ таковы(и) смуту́єтъ.
Ґды (ж) жаднаѧ вѣ(м) нєндза у нєго̀ нє жи́єтъ:
а ѡ́нъ вла(с)нє в фрасу(н)ку або в ско(р)би жи́єтъ.

---

[1] Квадратні дужки стоять у рукопису.

Ґды (б) добрые и мнѣ бгъ давалъ поваже(н)ѧ:
нѣгды бы(м) даремно(г)|о| не по(з)налъ смуще(н)ѧ.
Аже и поневолѣ мушу ѧ ско(р)бѣти:
що не могу ко(н)тенту анѣ мало мѣти.

99. Ѡ вступуючихъ z роскоше(и) свѣтовы(х)
людe(и) богатых, во убогое
и нище(т)ное житіе іноче(с)кое.
и нищ(т)ное и не каялисѧ на пото(м),
Же(б) не ско(р)бѣли и не каялисѧ на пото(м),
не призапаси(в)ши з(ъ) потребу
свою імѣніѧ, сирѣчъ веще(и):
и ядѣніѧ и питіѧ и гроше(и) на(и)паче.
Ґды (ж) и во іноце(х) бе(з) имѣніѧ трудно,
и ве(л)мй ну(д)но, паче же прежде
богатство имущым(ъ)[1] // 63

Ꙁдае(т)сѧ же пробуде(т) ни ѣвши ни пивши:
богаты(и) в че(р)нецкое житіе вступи(в)ши.
І здае(т)сѧ же буде(т) ничого не треба:
разсмотри(т)сѧ на поты(мъ) а(ж) всего потреба.
Бо ґды (ж) много таковы(х) богаты(х) бываетъ:
же іны(и) всю худобу в(ъ) мн(с)ты(р) даваетъ.
Ему сѧ види(т) буде(т) и то(г)да ко(н)тентъ мѣт(ъ):
а(ж) з за дубовы(х) двере(и) не буде(т) и видѣт(ъ).
А хоча(и) двери будутъ и не дубовые:
не будутъ раствора(н)ны тожъ[2] и сосновые.
Із рукъ бѣдны(и) неборакъ буде(т) ю(ж) глядѣти:
и не будетъ того що прежде имѣлъ мѣти.
Ꙁачи(мъ) богаты(и) напродъ постерѣга(и)сѧ:
и ґды хо(ч) в че(р)нечество здоровъ по(с)трыга(и)сѧ.

Ѡ че(р)нца(х) розны(х) ѡ(т) сего мѣ(с)ца ѡбрѣтеши
ли(ст) о҃. А за тыми и бо(л)ше(и) о че(р)нца(х)
же зна(и)дешъ, напродъ далѣ(и) на перекѧзахъ,
в многи(х) мѣстѣхь, по листахъ іщущи. // 63 зв.

100. Ѡ(т) ꙁдѣ починаю(т)сѧ вѣршы,
ѡ пян(ъ)ствѣ и ѡ пяницахъ

Ѡстансѧ члвѣче пя(н)ства проклятого:
бо часо(м) на(г)ле люде умыраю(т) з того.

---

[1] Праворуч на полі приписано іншим почерком: *Знаетъ конъ насщо о(г)любе(т).*

[2] Слово *тожъ* було пропущене і надписане автором над рядком.

А хо(ч) пи(и) да помѣ(р)но же(б) не много тра́тылъ
абo жебы(с) и всеѧ худобы не зтра́тылъ.
Бо пя́ному зда(ст)сѧ же и ко́зы в золотѣ:
а са(м) валя́ет(ъ)сѧ якъ свиніѧ в болотѣ.
У пя́ного решето гроше(и) повѣда́е:
а кгды̀ проспи(т)сѧ то(г)да̀ и чеха нема́е.
Z решета бере(т) гроши пяны(и) za що̀ пи́ти:
а тре(з)вому нѣзащо ре́шета купи́ти.
Прето о(т) запо(и)ства хо(ч) мало повстя(г)ни́сѧ:
а робити що роби(ш) о(т)то(л) не лѣни́сѧ. // 64
А та(к) зно́ву на порѣ свое(и) скоро ста́нешъ:
если̇̀ запиватисѧ уже̇̀ переста́нешъ.

101. Ѡ хоро́бѣ z пя(н)ства быва́емо(и)

Не жало(б)на хороба что̀ з(ъ) пя(н)ства быва́е(т):
жало(б)нѣ(и)шаѧ таѧ що сама̀ случа́етъ.
Бо пя́ны(и) доброво(л)но хоробы добу́детъ:
а ѡсобно и грѣха̀ часо(м) придобудетъ.
Кгды (ж) скорѣ(и) згрѣши(т) пяны(и) и самому б҃гу:
и людя(м), упи́вшисѧ вчини(т) пако(ст) мно́гу.
Мы́ же братіе все(г)да̀ тре(з)вы зостава(и)мо:
ап(ст)лское слово ѡхо́чо сполня(и)мо.
У винѣ рече̇̀ е(ст) блудъ не упива(и)тесѧ:
але о(т) пя(н)ства цѣле выстерѣга(и)тесѧ.
І не забороняе(т) правда ап(ст)лъ пи́т(ъ):
але немощны(м) и впя(т) печа(л)нымъ и вели́т(ъ):
Кгды̀ рече̇̀ стомаха рады испи(и) мало вина̀:
токмо абы не была̀ ка́ѧ злаѧ новина̀. // 64 зв.
Прето да(и) намъ г(с)ди в(ъ) трезвости пожи́ти:
абы(х)мо в тебе могли̇̀ ласку заслужи́ти.

102. Ѡ незажыва́ючи(х) вина̀ [сирѣ(ч) горѣлки][1] або те(ж) и всяко(г)[о] хмѣлного напи́тку

Ҁ подыве́н(ъ)ю ѡсо́бно(мъ) и ты́е быва́ютъ:
що жа(д)ныхъ тру(н)ковъ пяны(х) нѣgды не вжыва́ю(т).
Бо кожды(и) фа(н)тазѣю може(т) причита́ти:
для ко(т)ро(и) праве мусѣлъ пити переста́ти.
Або з(ъ)мовя(т) безмѣ(р)но худобу пропива́лъ:
або те(ж) неуважно з(ъ) лю(д)ми́ сѧ задыра́лъ.

[1] Квадратні дужки стоять у рукопису.

Ζна(т) то ве(д)лу(г) сло(в) ля(д)зски(х), нεще(н)сное га́рло:
вшы́тко добро̀ цо было у дому̑ пожа(р)ло.
І по само(и) правдѣ бы(т) мѣеть не іна́ко:
але цѣле на́ свѣтѣ то́е то є(ст) та́ко.
Ты(м) то мовя(т) не вино̀ ле(ч) пя(н)ство прокля́то:
да(и) б҃же же(б) о(т) всѣхъ оно было̀ о(т)ня́то. // 65

Една(к) же я(к) ап(ст)лъ с҃ты(и) все̑ написа́лъ:
и словесно за(с) многи(х) на́родо(в) науча́лъ.
Наставляа кождого на дѣло подобно:
и сие слово многи(мъ) гл҃гола(л) особно.
Не яды(и) ядущаго да не осуждаеть:
и не пія(и) пію́щыхъ да не укоря́еть.
Тѣмъ же в(ъ) б҃жію славу мѣрно зажыва(и)мо:
а с҃тымъ его̀ даро(м) мы не погоржа(и)мо.

103. Ω ʐарека́ющы(х)са горѣлки пи́ти, и знóву пю́чихъ

Ζле то(и) чи́ни(т) ко(т)ры(и) са пити зарека́еть:
часто са зарекае(т), а еднакъ не ка́еть.
Вле(г)це собѣ тую та́къ кля(т)ву поважа́ютъ:
а не мине(т)са да(р)мо того не уважа́ютъ.
Ζачи(м) человѣче переста(н) зарекати:
во(л)но и бе(з) зароку тобѣ пи(т) переста́ти. // 65 зв.
А ежели̑ не можешъ пити покида́ти:
то зво(л) не по многу горѣлки ʐажыва́ти.
А то що зажываешъ горѣлокъ по мнóгу:
а пре(з) зарокъ и кля(т)ву пи́е(ш) грѣшишъ б҃гу.
І если̑ пяны(и) мѣешъ собѣ злы(и) обыча(и):
то выпива(и) помѣрно я(к) належитъ звыча(и).
А так и худобы не будешъ утрача́ти:
да б҃гови и людя(м) ме(н)ше(и) проступа́ти.

104. Ω винѣ або тѐжъ ω горѣлцѣ[1]

Давъ б҃гъ и горѣлчаны(и) труно(к) на пожы́токъ:
а хто̀ збы(т)не буде(т) пи(т) не иде(т) у пожы́токъ.
А і́нъ хочъ бы и мало пи(в) то не пануеть:
але власне руками сы́лу о(д)и(и)муеть.

[1] Проти цього вірша на полі є позначка чорнилом: *NB*.

А хо(ч) то є(ст) же часо(м) немощъ пу(д)крѣпляєтъ:
и сму(т)ныхъ іногда мало пу(д)веселяєтъ.
Еднакъ же хо(ч) хто тро́ха ȥажи́є(т) чре(з) сы́лу:
то ледво оста́не(т)сѧ и живы(мъ) насы́лу. // 66
Ȥвлаща хто на голову буде(т) хорова́ти:
добро (б) тако́му ѡ(т)ню(д) єи не вжыва́ти.
І лучше(и) бы человѣкъ то(и) цѣле ȥдравствова́лъ:
и ѡсма(к) бы в кишéнѣ в цѣлости зна(и)дова́лъ.

І ктò є(и) не кушає(т) ме(н)шъ бг҃у згрѣша́єтъ:
и людя(м) добры(мъ) ника(к) то(и) не проступаєтъ.

105. Ѡ пя́нствѣ, и єщѐ

Пя́ного повѣдаютъ, тако́ва моли́тва:
я(к) уме(р)шого когò проты(в) когò би́тва.
Бо я(к) хоры(х) по(ст) тако пя́ны(х) мо(л)ба ва́жна:
и обѣтница бг҃у пя́ного нева́жна.

І хо(ч) бы пя́ны(и) нѣȥды бг҃у сѧ не мл҃и́лъ:
воісты(н)ну в то(и) рéчи вовѣкъ бы не (з)грѣшылъ.
Кгды̀ пя́ного таковò мовя(т) моленіє:
я(к) фарысе(и)ско нéгды(с) былò хвалéніє.

Прето вдосто(и) насъ бж҃е часты мытаре(и)ско(и):
бы(х)мо не о(т)рымали пла́ты фарысе(и)ско(и). // 66 зв.
І да(и) г(с)ди вся́ки(м) людя(мъ) пи(т) помѣ́рно:
абы не оско(р)бляли тѧ тво(р)ца безмѣрно.
Ты(л)ко абы̀ во славу твоѭ̀ выпива́ли:
и тре(з)вымъ смы́сло(м) тебѣ́ хвалу о(т)дава́ли.

106. Ѡ трéȥвы(х) и ѡ піяныхъ[1]

Еслѝ мовя(т) тре(з)вому мо(щ)но з(ъ) пя́ны(м) жи́ти:
то може(т) и поросѧ̀ из(ъ) вовкомъ пожи́ти.
Ты(л)ко жъ не мощно сему̀ слову вѣрова́ти:
же(б) мощно поросяти з вовко(м) пробува́ти.
Такъ и пяны(и) з(ъ) тре(з)вымъ не жывéтъ лаго́дно:
а то цѣлая правда ȥостаéтъ подобно.
Поневáжъ трезвы(и) дѣло че(ст)но размы(ш)ля́єтъ:
а пя́ны(и) хочъ мысли(т) то ты(л)ко похыбля́е(т).

---

[1] З правого боку на полі написано червоним чорнилом: Ѡ *пяны(х) люде(х) чинячи(х) расколы ли(ст) нв҃.*

Кгды (ж) мовя(т) що в(ъ) трε(з)вого на вмѣ жытε(л)ствуε(т):
то пяны(и) самы(м) слóво(м) нε запамя(т)ствуεтъ:
Прето да(и) б҃жε бы(х)мо в(ъ) трεзвости кохáли:
бы тебε нѣгды, и тво(и) лю(д) нε оско(р)бляли. // 67

107. І сиε тому жъ подобноε, ѡ пяныхъ, и ѡ нεписменныхъ

Яко тя(ж)ко трεзвому из(ъ) пяны(мъ) обытáт(ъ):
тако и писмε(н)ному иz просты(м) пробувáт(ъ).
Бо в просто(г)[о] мужыкà просты(и) єсть ѡбыча(и):
а в писмε(н)ныхъ особны(и) полѣты(ч)ны(и) звыча(и).
Повѣдаю(т) жε ко(ж)ды(и) собѣ любитъ равна:
дозна(н)но то самою пра(в)дою из(ъ)дáвна.
І из(ъ) простыми б҃жε да(и) в(ъ) любвѣ пробувáт(ъ):
бы(х)мо посполу мо(г)ли н҃бо наслѣдствова(т).

И приповѣсты посполитыε лю(д)зкiε,
ѡсобно научаютъ трε(з)во(с)ти, гды мовя(т)[1].
Добрò тому пи(т), в ко(м) хмѣл(ъ) спи(т).
и пáки: пѝ да умà нε пропѝ.
и εщε: пи(и) да нε вы(и).
и з(ъ)нову (ж), пѝ да нε впива(и)сѧ, мε(ж) чужыми лю(д)мѝ
выстεрѣга(и)сѧ:
бо хмѣл(ъ) мови(т) безпεчнε, да нε (с)татε(ч)нε[2]. // 67 зв.

108. Ω ѡбычаяхъ людзски(х), жε в(ъ) пяны(х) іныε ѡбычаи, а в трεзвыхъ іныε, або добрыε, або тεжъ злыε

Чудноε дѣло и тò на свѣтѣ бываεтъ:
жε нε εди(н) в(ъ) чловѣку нóровъ пробуваεтъ.
В трεзво(г)[о] любо добры(и) любо злы(и) обыча(и):
и в пяно(г)[о] тε(ж) або злы(и), или добры(и) звыча(и).
І та(к) бы вѣмъ потрεба тоε уважáти:
жε и с҃ты(м) бы пяны(м) мощно (б) сѧ о(т)мѣняти.

---

[1] З лівого боку на полі написано червоним чорнилом: *зрѝ*.
[2] Далі, у кінці аркуша, червоним чорнилом, почерком автора, написано: *Вѣрши похва(л)ныε любячи(мъ) пиво пити, и про(ч): за εдины(м) гáходомъ Кому нε вади(т); или нε шкóдитъ: ли(ст) р҃чи.*

Іли за(с) гды бы а҃гглъ б҃жи(и) з(ъ) н҃ба пришо́лъ:
да на зе(м)лѝ сѧ упилъ, то без(ъ) штуки (б) не оды(и)шо́лъ.
Бо хмѣл(ъ) зда(в)на такую в собѣ справу маетъ:
же на(и)бо(л)ше(и) на злое люде(и) привождаетъ.
А до доброго ба(р)зо мало ѡ(н) приво́дитъ:
ты(л)ко все люде(и) розны(х) до лихо́го зво́дитъ.

Для того да(и) б҃же на(м) сѧ не упива́ти
але для сп(с)ні а в(ъ) трезвости быва́ти. // 68

109. Ѡ ѡкка́зіяхъ всякихъ, я́ко пре(з) ѡкказія(х) а́бо те(ж) чре(з) оказію, доброго дѣла и зло(г) [о] орудова(н)ѧ ла(т)во завше стае(т)сѧ сове(р)шенно

При окка́зіи слушно(и) мо́же(ш) дѣло спра́ви(т):
а бе(з) ѡкка́зіи ча(с) да(р)мо ты(л)ко стра́ви(т).
Ѡкказіѧ добра̀ е(ст) во вся́кую тре́бу:
спра́ви(т) потребующи(м) на всяку потре́бу.
Бо мо́вя(т) замуты́сѧ, творѧ̀ того дѣлѧ:
и замути́вши(с) спра́ви(ш) хоча(и) и бездѣл(ъ)ѧ.
І при окказія(х) все̄ за шту́ку ухо́дитъ:
хо(ч) ча́сомъ и за іны(мъ) дѣло(м) где хто хо́ди(т).

І да(и) б҃же за злы́ми дѣлы не ходи́ти:
іжъ бы нико(г)да̀ чего̀ зло́го не чини́ти. // 68 зв.

110. Ѡ урядовы́хъ людѐхъ, слу́хаючи(х) я́бедниковъ[1]

Щѡ̀ то̀ п҃но́ве у васъ е(ст) таки(и) за звы́ча(и):
же то̀ ѡско(р)бляете слугъ своихъ на(д)звы́ча(и).
А на(и)паче слугъ вѣрны(х) и ю́жъ заслуже(н)ныхъ:
и жа(д)ною мѣрою в че(м) неподо(и)зренныхъ.
Кгды (ж) ме(р)зскимъ клеве(т)нико(м) вѣру има́ете:
а(ж) онѝ лгу(т) яко ѱѝ: вы̀ и не зна́ете.
На́ве(т) кажѣт(ъ) ты(м) лгаря(мъ) до́во(д) дово(ж)да́ти:
а собѣ того̀ ча́су вся́ко розсужда́ти.
А не мѣли бы слушны(х) дово́довъ дава́ти:
то̀ зволя(и)те кія́ми таки(х) частова́ти.
Іжъ бы не смѣли в други(и) разъ того̀ чини́ти:
да жебы̀ и іному мо(г)лѝ запрѣти́ти.
Прето (ж) прошу̀ ты(х) лгаровъ, нѣ́gды̀ не слуша(и)те:
да дубо́вые по́че(ст)ки таки(м) дава(и)те.

[1] На полі проти цього вірша помітка, зроблена чорнилом: *NB*.

111. Ѡ свѣди́телєхъ нєправди́вы(х): звла́ща пу(д)су́лы при(и)му́юч(и)х: и ло(ж)но свѣдѣтє(л)ствуючи(х) // 69

Свѣди́тєли ло(ж)ныє то́є собѣ зна(и)тє:

хочъ ма́ло на су(д) бжи(и) ко(г)да̀ вспамята(и)тє.

Жє то васъ за нєправду будє(т) бгъ суди́ти:

и па́мя(т) вшу з(ъ) свѣта можє(т) скорєни́ти.

Ро́ди(т) бо ва(м) нєправда тѣлєсную зги́бє(л):

и дшєвну наноси(т) вто(ж) ва(м) жє погибє(л).

Прєто̀ и мзды̀ за то́є собѣ нє при(и)му(и)тє:

да по справє(д)ливости ю(ж) свѣдѣтє(л)ству(и)тє[1]. // 69 зв.

112. Ѡ(т) ꙁдє жє починá єт(ъ)сꙗ ѡ чє(р)нцахъ и о хотя́щы(х) в чє(р)нєчєство

Ꙁ давны(х) часо(в) свѣтовы(и) лю(д) то̀ повѣда́єтъ:

жє нико́го чє(р)наꙗ рыза нє спса́єтъ.

І в чє(р)нцахъ єсли̇̀ та(к) жє из(ъ)хочєтъ грѣши́ти:

то да(и) г(с)ди жєбы дшѣ нє з(ъ)губи́ти.

І бѣлаꙗ ры̀за та́кожъ нє погубля́єтъ:

єжєли̇̀ хто добрыꙗ дѣла о(т)правля́єтъ.

Ты(л)ко то кожды(м) на грѣхъ покута бываєтъ:

а нє трєба є́ꙗ хто нє согрѣша́єтъ.

А що за(с) ѡ чє(р)нєцко(м) ткнє(т)сꙗ тєжъ за́кону:

о котро(мъ) нєсвѣдомо свѣцкому вся́кому.

Бо гды (б) вѣда(л) что єму в чє(р)нца(х) будє(т) случа(т):

нѣꙁды (б) пу(д) прысягою нє хотѣлъ пострыга(т).

І навяза(в)ши (б) на сꙗ ка́мє(н) в(ъ) воду втопи(л):

нєжєли (б) на вѣчную ско(р)бъ в(ъ) чє(р)нєцство вступи(л).

Бо пра(в)да то̀ жє в чє(р)нцахъ вѣчнаꙗ нєво́лꙗ: // 70

а свѣцки(мъ) во всѣхъ рєчахъ совє(р)шєнна во́лꙗ.

І свѣцкимъ зда́єтсꙗ то(и) чи(н) за хлѣбъ пшєничны(и):

а пострыгши(с) позна(в)ши да(л) бы и ꙁа жи́тны(и).

А понєважъ свѣцки(и) господа(р) во всє(м) во́лєнъ

в своє(м) до́бро(м): а чє(р)нєцъ ю(ж) ни в чє(мъ) нє волєнъ.

---

[1] Сторінка не до кінця дописана. Вільної більше половини. На вільному місці іншим почерком приписано: *Свѣдитєли ло(ж)ни тоє собѣ знаитє а на смє(р)тъ всєгда помятаитє*. Нижче розгонистим почерком написано: *Шпаковскаго*. Ще нижче на вільному місці хтось вправлявся в діленні чисел.

І че(р)нецство не ты(л)ко млáды(х) в чи(н) сво(и) в(ъ)водитъ:
але часо(м) му(д)ры(х) и стары́хъ в то(и) завóдитъ.
Прето всѣ свѣтовые люде ка(и)те(с) на нáсъ:
прошу я(к) на(и)поко(р)нѣ(и) о то(м) дѣлѣ всѣхъ вáсъ.
Една(к) хто себѣ того zакону желáетъ:
г(с)дь бг҃ъ ему̑ на то неха(и) помагáетъ.
Ты(л)ко вступи(в)ши треба тое износи́ти:
до(л)женъ без(ъ)пречъ о тое г(с)да проси́ти.
Пише(т) же о томъ чину̑ сове(р)шенъ дознáвецъ:
и на(д) всѣхъ в не(мъ) стр(д)лцевъ бѣднѣ(и)ши(и) стр(д)лецъ
И пáки же пре(ж)нее слово повторя́ю:
лáска(м) вши҃(мъ) о то(м) же чину̑ пре(д)лагáю. // 70 зв.
Смѣючи мóви(т), же хо(ч) хто бувъ свояво(л)никъ:
а якъ вступи(т) в че(р)нецство то буде(т) невóлникъ.
Ізъ басу(р)мански(х) нево(л) свобóдны бывáю(т):
а з(ъ) че(р)нецства до сме(р)ти(и) не ѡсвобожáютъ.
Ты(л)ко жъ кгды̀ хоче(т), неха(и) здра(в) в чи(н) то(и) вступае(т):
охóчого не вня(т) бг҃ъ неха(и) помагáетъ.
Я́ о то(м) дѣлѣ ему не перебивáю:
ле(ч) ви́дячи воздержно(ст) его̀ поражáю.
А не возде(р)жныхъ могу̑ о(т) того̀ впиня́ти:
и якъ мощно до того и(х) не допущáти.
Бо неіскусные часо(м) чи(н) то(и) пове(р)гаютъ:
и по пове(р)женіи цѣле погибáютъ.
І далéко лѣпшъ чину того не при(и)мати:
нѣжъ приня(в)ши скúну(в)ши бг҃у наругáти.
І да(и) б҃же принявшы(мъ) в чистости ховáти:
а zа тру(д) zако(н)ны(и) мзду о(т) тебе приня́ти.
І побожныхъ інокъ в Ро(с)[1] нш҃у помножѝ:
и в ны(х) навѣки себѣ хвалу ты умножѝ. // 71
І писавшаго сі́е такожъ не забу́ди:
но я́ко творецъ г(с)дь премл(с)ти(в) буди.

113. Ѡ гл҃голющы(х) я́ко повѣдае інокомъ не требѣ жáдны(х) мѣти стяжáни(и)

Было̀ то нégды(с) че(р)нцáмъ нищо не надóбно:
а тепе(р) все потреба тако(ж)де подобно.

---

[1] У В. Перетца *вро(с)* з відзначенням, що так у рукопису. Див. «Вірші єром. Климентія...», стор. 61.

Бо и че(р)нцевѣ та(к)же хоче(т)сѧ що мѣти:
хоча(и) то и не жона в него и не дѣти.
Една(к) и че(р)нцу всты(д)но го́лому ходи́ти:
ты(л)ко я(к) нѣтъ ничого мусѣ(т) хочъ проси́ти.
Бо че(р)нцо́въ голы(х) зову(т) опі́яками болшъ:
або нецно(т)ливыми то ещѐ и на(и)го́ршъ.
Мовя(т) же неда(р)мо то(и) ничого не маетъ:
а бѣдному нѣгде взя(т), о(н) того̀ не зна́етъ.
Кгды (ж) в мн(с)тыря(х) ве(л)ми не часто даваютъ
одежду: а запа́сные лѣпше(и) сѧ ма́ютъ. // 71 зв.
Убогіе че(р)нцѣ хочъ бо(л)ше(и) и працуютъ:
ты(л)ко жъ вбоги(х) и та(м) не ба(р)зо шану́ютъ.
А ма́ючи(и) якъ и вмре(т) лучше(и) помина́ютъ:
а нище(т)ны(х) в скоры(и) часъ и ꙁапоминаютъ.
І якъ свѣцки(м), не добро̀: на́ свѣтѣ голышамъ:
та(к) же то и че(р)нцамъ сирота(м) побѣдаша́мъ.
І го́лы(х) и прышѐлцовъ часомъ не при(и)маютъ:
хо(ч) бы и ремесни(к) бувъ, про́чъ высыла́ютъ.

І такъ милы(и) б҃же, всѣмъ убогимъ не добро̀:
а ко(т)ры(и) много всего мѣетъ тому добро.

І бл҃женъ и пребл҃же(н) то(и) в тепере(и)ши(и) вѣкъ:
що мѣетъ чего ко(л)векъ дово(л)но чл҃вѣкъ.
[Бо и в лекція(х) пи́шу(т), хто бога(т) то(и) всѣмъ братъ,
а хто ничого не мае(т), того̀ нихто не знаетъ] [1].
Прето ко(т)ры(и) на че(р)нцо(в) бѣдны(х) вбогихъ ди́витъ:
то неха(и) мл(с)тыню даѐтъ добре вчи́нитъ.

А ты̀ б҃же и че(р)нцовъ вбогихъ не ѡпуща(и):
а творя́щы(м) ялму(ж)ны стокро(т) нагорожа(и). // 72

114. Ѡ і н о ц е х ъ [н а́ с ъ ю (ж)] [2] п о с л ѣ д н ы х ъ т е (р) п я́ щ ы х ъ б е з в и (н) н ѣ и п о в и н ѣ п р е м н о г і ѧ ѕ ѣ л о н а п а с т и и с к о (р) б ы и г о н е́ н і ѧ и о к л е в е т а́ н і ѧ и н е́ н а в и с т и, и в с я ч е с к і и ѡ ꙁ л о б л е́ н і ѧ

С҃ты́е оц҃ѝ не́гды(с) то́е гл҃гола́ли:
вре́ме(н) своихъ на зе(м)ли и то̀ написа́ли.
Буду(т) мовя(т) на інокъ многи гонені ѧ:
пре(з) котрые доступя(т) развѣ сп҃се́ні ѧ.

[1] Квадратні дужки поставлені червоним чорнилом.
[2] Квадратні дужки стоять у рукопису.

І áще праве ско(р)бы прете(р)пять и бѣды:
з(ъ)бавлéни обрящу(т)сѧ о(т) вѣчнаѧ бѣды.

І паче насъ пре(д) б҃гомъ буду(т) похвалé(н)ны:

и по сме(р)техъ и(х) зѣло зостану(т) спсе(н)ны.
Уже жъ словамъ о(т)чески(мъ) е(ст) всѣ спо(л)неніе:

и за те(р)пеніе да(и) б҃же спсеніе.

І самъ то(к)мо г(с)ди виждъ н҃ши печáли:
ко(т)рые на(мъ) дѣю(т)сѧ бе(з)пречъ ю(ж) немáлы.

І дару(и) сп҃сителю на(мъ) тыѧ zносити:
бы́хмо мо(г)ли у тебѣ живо(т) получи́ти. // 72 зв.

115. Ω безженномъ житіи іноческомъ

Свóбо(д) інокъ ω(т) жены и дѣте(и) повѣдáетъ:
еднакъ ну(ж)да же свое(и) господынѣ не мáетъ.
А хо(ч) и всего та(к)же іны(и) много можетъ мѣт(ъ):
а в то(и) речи еднò то мусѣтъ бѣдны(и) те(р)пѣт(ъ).
А що мовя(т) не жонѣ и не дѣтямъ збырáти:
а если бы мѣвъ жону тако(ж) бы мо(г)лъ з(ъ)пра(в)ляти.
Але женити(с) законъ то(и) не повелѣваетъ:
ты(л)ко бе(з) помóщницы са(м) еди(н) пребывае(т).
Мѣючи(и) жону то(и) сѧ и в(ъ) ско(р)бехъ утѣшáетъ:

а че(р)нца бѣдно(г)[о] б҃гъ тыл(ъ)ко неха(и) потѣшáе(т).

116. Ω уединéніи іноческомъ

Кóжды(и) інокъ возмóже(т) тое цѣле признáти:
же наедынѣ не та(к) ско(р)бно пребывати.
А гдѣ в(ъ) кéліи собо(р) велики(и) пробуваетъ:
та(мъ) нéнави(ст) и вра(ж)да часто сѧ украдáе(т). // 73
Рекъ нéгды(с) Д҃ви(д), добро брáтіи в(ъ)купѣ жити:
а дне(с) и наединѣ ле(д)во мощно прожити.
Една(к) іноку добрò то уединéніе:

в не(мъ) же мóщ(ъ)но стяжати іны(мъ) и сп҃сéніе.

Тѣмъ бл҃женъ то(и) которы(и) его себѣ заслу́жи(т):
уже бо ѡнъ о рéча(х) общы́нски(х) мало тужи(т).

І такъ и на(мъ) да(и) б҃же оное наслѣди́ти:
бы(х)мо безско(р)бно тебѣ во(з)мо(г)ли по(с)лужи́ти.

117. Ѡ небезпе́чно(мъ) жи́тіи іноческо(мъ) и ми(р)ском

Искупующе время дне(с) жыте(л)ствова́ти:
 абы(х)мо я(к) на свѣтѣ мо(г)ли пробува́ти.
Бо си(х) време(н) на(и)паче бо(л)ше(и) преслѣдо́вцовъ:
 а нежели яковы(х) добры(х) блготво(р)цовъ.
Ты же г(с)ди всѣхъ на(с) ѡ́бщы(и) блготво́рче:
 и предвѣчны(и) нб(с)ны(и) древны(и) чудотво(р)че.
Даждь на(м) в(ъ) мирѣ ми(р)но и без(ъ)печално пожы́т(ъ):
 и блгода(т) и мл(с)тъ у тебѣ ꙁаслужи́т(ъ). // 73 зв.

118. Вѣ(р)шы похва́лные [о́коло пче́лъ][1] тру(ж)дающы(мъ)ся в па́сѣка(х) іноко(м) з(ъ) по(с)лушани(и) мн(с)ты́рски(х)

Ся́ко послуша́ніе жывотъ имену́етъ:
 яки(и) же жыво(т), то е(ст) вѣчны(и) ꙁнаменуетъ.
Бо кгды (ж) и Хс ѡцу послуше(н)ство твори́лъ:
 и до смрти кр(ст)ныя уср(д)но то чинилъ.
Ꙁ ко(т)рого послуше(н)ства намъ всѣмъ по(л)за мно́га:
 же(с)мо примиры́хо(м)ся тѣмъ до оца бга.
А я́ко пчела̀ з розны(х) цвѣто(в) ме(д) збира́етъ:
 та(к) и іно(к) правдивы(и) в(ъ) мн(с)ты(р) прія́етъ.
А любо и нужно(г)[о] часомъ не довлѣетъ:
 една(к) же о то(м) ско(р)бы велико(и) не мѣетъ.
Надѣетъ бо ся ла(с)ки о(т) ста(р)шыхъ наде(ж)дно:
 и по г(с)дѣ бзѣ жи́етъ безмятѐжно.
Ѡсобно же коло пче(л) свя́то е(ст) труждати:
 кгды̀ з того могу(т) в це(р)ко(в) свѣщи встроевати. // 74
І и́ная в(ъ) мн(с)ты(р) прибы(л) ты(мъ) бываетъ:
 паче гды̀ ко(г)да̀ пчела̀ добрѣ урожа́етъ.
Неха(и) же и із(ъ) чужы(х) стра(н) в нш҃ъ кра(и) лѣта́ютъ
 пче́лы: и із(ъ)ѡбылно ме́ду приноша́ютъ.
І да(и) г(с)ди того достато(к) в(ъ) Ро́с(ъ) на́шу:
 ку потреба(мъ) це(р)ковнымъ, и на коры(ст) на́шу[2]. // 74 зв.

[1] Квадратні дужки стоять у рукопису.
[2] Під цим віршем підведено риску. Під нею написано почерком автора:
Ѡ щыротру(ж)дающы(х)ся іноце(х) и свѣ(т)ски(х). Ли(ст) тд.
Ѡ іноце(х) або те(ж) о че(р)нца(х) смирѐнны(х) и го́рды(х). Ли(ст) тѕ.

Ѡ(т) здѣ́ починаю́(т)сѧ вѣ́р(ъ)ши ѡ женáхъ ро́зны(х), всѧ́кого чи́ну и(х). То є́сть ѡ до́бры(х) и о злы́хъ. Напро́дъ

119. Ѡ множєствѣ́ жє́нъ: сирѣ́чъ ѧ́ко болшъ на всєлє(н)но(и) обрѣтаєтъсѧ по́ла жє́нска: нєжє мужє(и)ска

Подобно часты(и) двѣ жє(н) зостаєтъ на свѣтѣ:
а мє(н)щы́знъ развѣ трєтє(и) надѣяты(с) мѣти.

А чєму (ж) то сиє є(ст) глголєши тáко:
тожє глю тєбѣ жє єстъ нє інáко.
Мужіє на воє(н)ныхъ путє(х) помирáютъ:
а жє́ны всє(г)да цѣлы в домахъ пробувáю(т).

Єднакъ на(д) жєнáми бгъ да(л) мужє(м) вє(р)хъ мѣти:
а імъ нє далъ мужє(и)ски(х) рєчи(и) разумѣти. // 75

120. Ѡ ꙁлы(х) жєна(х), і м(ъ) жє нико(г)дà нє я́ты вѣры

Подобає(т) таковы(и) вчинити совѣтъ на(мъ):
жє нѣ́ѕды нє даяти ни в чє(м) вѣры жєна(мъ).
Жєна(м) бо ꙁавшє ла(т)во та(к) клятву спо(л)ни́ти:
я(к) пря(г)нучому часо(м) воды́ сѧ напи́ти.
Прєто̀ áщє бы мощ(ъ)но ѕвѣзды з(ъ) нєба брáла:
або тє(ж) прє(д) собою зємлю поядáла.
То ужє да нє будє(т) о́ны(мъ) вѣра данна:
хо(ч) бы и прєкраснаѧ она была па(н)на.

Бо и Ада(м) прє(з) жєнꙋ̀ ласки бжо(и) о(т)пáлъ:
и ввє(с) ми(р) навѣки бы(л) смє(р)тно(и) кля(т)вѣ о(т)да(л).
І и́ныє многіє чрє(з) жєнъ погибо́ша:
и вто(ж) навѣки ла(с)ки бжо(и) о(т)падо́ша.
Тѣмъ и паки ꙁлы(м) жєна(м) вѣры нє дава(и)тє:
и сєбє ку́пно с ними да нє погубля(и)тє.

Слово ко новонача(л)ны(м) и́ млады(м) іноко(м), я́ко трєбѣ ѡ(т) ми(р)ски(х) разнствова(т) во всємъ. Ли(ст)тз.

Слово особноє о́ мятє(ж)но(м) жи́тіи іночє(с)комъ, я́ко гдѣ злы(и) сожитє(л) бываєт(т) в кє́ліи, и многіи во всє(м) пáкости творитъ. Ли(ст) тѳ.

Ѡ входя́щы(х) інокі́ня(х) в(ъ) ѡлта(р), ли(ст) то(и) жє тѳ.

Ѡ волочáщи(х)ся чє(р)нца(х) по мѣста(х) и по шко́ла(х), и по ко(р)чємны(х) дворахъ, ли(ст) ли, назадѣ.

4 2234

Правда и жена женѣ єсть не равна:
якъ в нш҃о(м) нн҃ѣ вѣку також де и ꙁда́вна. // 75 зв.
І а́ще бы и мт҃и єднакъ тая жъ жена̀:
и пре(з) мт҃е(р) бывае(т) ско(р)бъ и грѣху вина̀.
А поневажъ о(т) женъ и ст҃ы(м) ско(р)бы быва́ли:
ко(г)да єще̇ на земли себѣ пробува́ли.
Далеко ба(р)зѣ(и) о(т) нихъ па́ко(ст) намъ немощны(мъ):
нежели о́ны(м) давны(мъ) ст҃ы(мъ) бл҃гомо́щны(м).
Теды кгды (б) хто ре(к), створи(л) бг҃ъ на зги́бе(л) ро́ду
лю(д)скому жены: но нѣ(ст), ле(ч) для чиста пло́ду.
Сохраня(и) же насъ бж҃е о(т) тѣхъ нечисто́тъ:
да не враты(мъ) нб(с)ны(х) твои(х) себѣ красо́тъ.
Але чи́сты ч(с)тому бг҃у тебѣ явымъ:
и ца(р)ствіе вѣчное з(ъ) ст҃ы́ми наслѣди́мъ.

121. Ѡ жена(х) непло́дны(х), або те(ж) без(ъ)пло́дны(х)

Повѣждъ мнѣ чему жены мно́ги е(ст) непло(д)ны:
любо то и о(т) муже(и) свои(х) не свободны.
Не вѣмъ о то(м), токмо мню же то(г)[о] не годны
дара в(ъ) бг҃а пріяти: и тако без(ъ)плодны // 76
Ꙁостаю́тъ: я́ко древо не імущо пло́ду:
не на радо(ст) праве імъ самы(мъ) и іхъ роду.
Непло(д)на и ст҃аѧ негды(с) была̀ А́нна:
о(т) ко(т)рои родиласѧ прч(с)таѧ па́нна.
Егда у́бо мл҃исѧ бг҃ъ да(р) е(и) тотъ даде̇:
а поро(ж)дши єму жъ в да(р) о́ную приведе̇.
Трилѣтную в(ъ) це(р)ковъ тую о(т)роковицу:
на(д) всѣхъ дв҃ъ че(ст)нѣ(и)шую ст҃ую дв҃ицу.
Тако бо бг҃ъ мляще(и)сѧ Анны услыша́лъ:
же в(ъ) престарѣлыхъ лѣте(х) ст҃ъ пло(д) е(и) даровалъ.
Да і дне(с) непло(д)ныѧ не́хъ бг҃а бл҃гаютъ:
єсли ко(т)рые плодо(в) чре(в)ныхъ си желаютъ.
А бг҃ъ я́ко гото(в) ка́ющымс(ъ) грѣхи проща́ти:
та(к) и мл҃я́щы(м)сѧ что ко(л)векъ може(т) да́ти.

Тѣмъ неплодныѧ особъ б͠гу м͠лѣтесѧ:
    вде(н) и внощи и на всякъ часъ не лѣнѣтесѧ.

А Х͠с спо(л)нитъ в͠ши тые желаніѧ:
    пошле(т) ва(м) таковые всѣмъ дарова́ніѧ. // 76 зв.
Ѡ́тожъ жены лѣка(р)ство вамъ се пре(д)лага́ю:

    и при(и)мати ва(мъ) то(и) да(р) ѡ(т) б͠га пріяю.
Анѣ зе́ли(и) анѣ ба́бъ на то не вжыва(и)те:
    и іны(х) z боку речи(и) сѧ выстерѣга(и)те.

Ты(л)ко г(с)да б͠га ѡ тое впраша(и)те:
    и та(к) здоровы дѣти на свѣтѣ ражда(и)те.

122. Ѡ вдовственны(х) жена́хъ

Жыву́щыѧ в(ъ) чистости че(ст)ныѧ вдови́цы:
    обря́щу(т)сѧ пре(д) б͠го(м), я(к) чистыѧ д͠вицы.

І суди(л) бы(х) на(д) д͠вицъ и(х) че(ст)нѣ(и)ши(х) па́че:
    звлаща здравы(х) и ю́ны(х), то е(ст) млады(х) на(и)па́че.
Дѣвы бо пло(т)ски(х) грѣхо(в) себѣ не позна́ли:
    а онѝ и познавши, чи́сто(ст) zахова́ли.
І не дивно без(ъ) тогò стары(мъ) вдова(м) бы́ти:
    а мла́дымъ тру(д)но мовя(т) без тогò прожи́ти. // 77
Еднакъ же в(ъ) страсти пло(т)ско(и) не ізнемага́ютъ:
    и те(ж) мы́сле(и) грѣховны(х) жадны(х) не при(и)маютъ.

І та(к) безму(ж)но живутъ б͠гъ их(ъ) сохраняетъ:
    и па́да(т) в грѣхи таки(х) то не попущаетъ.

Да(и) же б͠же и вдовамъ за іхъ те(р)пеніе:
    ту(т) нагороду а та(м) д͠ша(м) сп(с)ніе.

123. Ѡ женахъ и ѡ д͠вйцахъ, и о писме(н)ныхъ че(р)ницахъ

Да(р)мо сѧ види(т) же(н)скъ по(л) звы(к)лъ пи(с)мò учи́ти:
    могла бъ це(р)ковъ и без ныхъ пи(с)мà обходи́ти.

Бо то(к)мо то муже́м далъ б͠гъ небезпотребно:
    а ім здаетсѧ я́ко бы и не потребно.
Женà писменна му́же(м) просты(мъ) погоржа́етъ:
    и якъ простака цѣле того вничижаетъ.
Ѡвше(м) бо праве женамъ пи(с)мò неприли́чно:
    ты(л)ко онò менщызна(м) потребно и сли́чно.

А жена(мъ) я́къ пятого ко́лєса такъ трєба:
а мужемъ всяки(мъ) всюда на всѐ то́ потрєба. // 77 зв.
Една(к) ко(т)ро(и) хочє(т)сѧ пи(с)ма̀ научити(с):
нєха(и) у́читъ жє(б) вмѣла лѣпшъ бгу млйти(с).

124. Ω прє(л)щєнія(х) жє(н)скихъ, и о мужєскихъ пристрастія(х) до жє(н): з(ъ)вла́ща до чу́жды(х)

Ω коли́ки(х) зо(л) жєны виновны быва́ю(т):
гды прє(л)щє(н)ми своими вѣчны(х) блгъ лиша́ю(т).
Лє(ст) бо бєзсту(д)ныхъ жє(н), го(р)шъ правє о(т) трути(з)ны:
жє часо(м) згонитъ кого из(ъ) власно(и) о(т)чи́зны.
Кто бо быває(т) до ны(х) страстію побѣжденъ:
то(и) нє скоро впя(т) будє(т) о(т) тоѧ̀ свобожде́нъ.
Бо із(ъ) ума̀ нє будє(т) єму̀ то сходити:
абы прє(л)стившисѧ мо(г)лъ в ты(х) грѣха(х) пожи́ти.
А живущи всє о то(м) начнєтъ помята́ти:
а о спсє(н)ныхъ дѣлахъ ани помышля́ти.
Насъ жє ухова(и) Хр(с)тє о(т) тоєѧ стра́сти:
абы(х)мо нє мѣли зло́и за тоє напасти. // 78

125. Ω тє(р)пе́ніи же́нстѣмъ, ка́ко в зымѣ студе́ности(и) нє боятъсѧ; ко(г)да̀ во вре́мѧ лютыхъ мразовъ на рѣкахъ хусты пєру́тъ

Подобно пєке́лнаѧ горячо(ст) в жє(н)скомъ тѣли:
дозна(н)на о то(мъ) правда в(ъ) людє(и) самы́ми дѣлы.
А ко(т)рыє жъ повѣждъ мнѣ̀ людє того̀ дознали:
ты́є, ко(т)рыє сєбѣ̀ были жєны поня́ли.
А кро(м) поня́т(ъ)ѧ, нѣ(ст) ли мощно того̀ дозна́ти:
нє увѣ(ст) нє понявши(и), да(и) бжє и нє знати.
А ко(т)ры(и) хо(ч) познаєтъ то(и) зѣло согрѣшаєтъ:
вєликаѧ бо вѣмъ в то(м) дѣлє та(и)на бываєтъ.
А что (ж) то є(ст) за та(и)на, нє бываєт(т) ли я́вна:
бо бєзже́нны(х) за то̀ караютъ зда́вна.
А яки́є (ж) за тую рєчь ка(р)ности бываютъ:
ты́є, жє часо(мъ), за то̀ ꙁдоровѧ умаля́ютъ.

Ω понева(ж) та(к) и мнѣ жъ трєба жєнꙋ поня́ти:
жєбы(м) мо(г)лъ нєво(з)бра́нно тоє(и) та(и)ны до(з)нати.
І б҃жє тєбѣ свою жонꙋ поня́т(ъ) поможѝ:
и чада побожныѧ о(т) нєѧ вамъ умножѝ. // 78 зв.

126. Ω раждающы(х)сѧ мл(д)нцахъ ѡ(т) нєчисты(х) ло́жє(и)

Многіѧ часомъ жє́ны раждаютъ ѡ(т)ро́ковъ:
о(т) нєчисты(х) грѣховны(х) и блудны(х) поро́ковъ.
Єднакъ ю(ж) можє(т) сѧ нарєщисѧ ма́ти:
ко(т)ро́є уроди́ла своєму дытя́ти.
А хоча(и) и нє хотѧ мусѣла вроди́ти:
то́є мусѣмъ мы тако(ж) цѣлє окр(с)ти́ти.
Кгды (ж) матє(р)няго грѣха о(т)рочà нє зна́єтъ:
и о(т)ню(д) жа(д)но(и) вины̀ в то(м) дѣлє нє ма́єтъ.
Ты(л)ко окая(н)наѧ о́наѧ то ма́ти:
му́сѣтъ єднò за то́є я́ко(с) о(т)бува́ти.
Да и матєры мє(н)ши(и) грѣхъ за тоє будєтъ:
єжєли уважывши о(т)рочà нє згубить.
А єжєли бы мѣла дытѧ ꙁагуби́ти:
то го(д)но (б) є(и) карности сто разъ приложи́ти.
Ꙁа то́є, жє удвоє ужѐ согрѣшыла:
и на(и)го(р)шє(и) г(с)да б҃га прогнѣвила.
І мовя(т) о родычахъ, якъ ѡнѝ яковы:
жє яко бы и дѣти буду(т) жє тако́вы. // 79
Ты(л)ко жъ дѣти в родычо(в) нѣꙁды нє вдаю(т)сѧ:
або го(р)шыє іли лучшыє вдаю(т)сѧ.
А бuваю(т) жє часомъ из(ъ) банка(р)товъ людє:
єсли вроди(т)сѧ щасливъ и побожны(мъ) будє.
Ты жє б҃жє и грѣшны(х) въ грѣхахъ нє погубѝ:
лєчъ ка́ющы(м)сѧ мл(с)ть свою усугубѝ.

127. Ω б҃гомє(р)зскихъ баба(х) шєпотни́цахъ, и о проклятыхъ чаро(в)ницахъ, и о д҃шєпогѝбє(л)ны(х) и́хъ ворожкахъ

Котры(и) ч҃лкъ о(т) бабъ ворожокъ трєбуєтъ:
то(и) писани(и) с҃ты(х) ввє(с) зако(н) прє(ч) ницу́єтъ.
Нє вєли(т) бо г(с)дь б҃гъ баба(м) вѣровати:
алє вєли(т) всѣмъ вѣрны(мъ) на сєбѐ впова́ти.

А воро(ж)ка лже(т), бо гды жъ не може(т) вгада́ти:
хо(ч) сѧ зволи(т) и дшу врагꙋ̀ ʐаписати.
І всякаѧ воро(ж)ка з бѣсомъ накладаетъ:
и уставично единъ помы(с)лъ з ны(мъ) гадаетъ.
А хто (б) з(ъ)мови(л) на свѣтѣ же то е(ст) неправда:
буде(т) того судити пре(д)вѣчнаѧ правда. // 79 зв.
І баба з(ъ) хлопце(мъ) и бѣсъ, в(ъ) едно(м) цехꙋ̀ хо́ди(т):
поневажъ з(ъ) ты(х) тре(х) пе(р)сонъ всѐ зло́е похо́ди(т).
Бабы и блу(д) хотящы(мъ) всѣмъ ходота(и)ствуютъ:
и іные тежъ злые дѣла росправꙋ́ютъ.
І якъ кому ворожа(т) выворожатъ с калы́тки:
бода(и) и(х) пекелные дябли рвали ʐа лы́тки.
А вгадати бе́стіи нѣgды не вгада́ютъ:
ты(л)ко многи(х) на́ свѣтѣ люде(и) ошукива́ютъ.
І на погибе(л) собѣ вѣчную плату берутъ:
поку(л) и(х) таки(х) тые жъ дяблы до пекла попрꙋ́тъ.
ʐачи(мъ) хто (б) вра́зки(м) баба(мъ) изхотѣлъ вѣрова́ти:
то и такого треба (б) о(т) церкви о(т)лучати.

Мы (ж) братіе на бга лучше(и) упова(и)мо:
а бабъ ты(х) нечестивы(х) нѣgды не вжыва(и)мо.

128. Ѡ пля́шущы(х), або те(ж) ѡ танцꙋ́ючи(х)

Комꙋ̀ уподоби́мъ пля́шущы(х) и пляса́вши(х):
и на позорища(х) гдѣ бе(з)сту́дно игра́вшыхъ. // 80
Подобно развѣ о́но(и) плясави́цѣ дре́вно(и):
и нечестиво(и) еи ма́тери и скверно(и).
Которые не́гды(с) такъ собѣ поступи́ли:
же на вѣки вѣчные бгу проступи́ли.

Блуды бгоме(р)зскіе пре(з) вве(с) вѣкъ творя́щи:
обличе́ніѧ за то дѣло не те(р)пящи.

Пр(д)те́чу бо стого обез(ъ)глави́ли:
и со Іродомъ жыво(т) сво(и) злѣ погуби́ли.
І пляса́ніе то и(м) то́е такъ спра́вило:
же окаянны(х) ца(р)ства вѣчного позба́вило.
А кгды (б) не пляса́ніе то (б) того̀ не было̀:
але все по старомꙋ̀ добре и(м) бы было̀.

Ты(л)ко жъ не восхотѣли сотворити благо:
і́жъ бы покаятисѧ дѣяніѧ зла́го.

Аже никого неха(н) болше(н) не винўють:
ты(л)ко на себѣ и на дѣла свои дывўють.
І тепе(р) тáнцовъ мнóго на свѣтѣ бываéтъ:
ко(ж)ды(и) чл͠вѣкъ правду на тое признáетъ. // 80 зв.
Яко то на іграхъ и на тыхъ позорахъ:
и по ко(р)чемныхъ вездѣ своявóлны(х) дворахъ.
І на весéл(ъ)я(х) брачны(х) та(к)же тáнцы бываютъ:
и многове(р)тимы(мъ) пляса(н)емъ б͠гу з(ъ)грѣшаю(т).
Мóщ(ъ)но (б) браку зако(н)ну обы(и)ти без тогó:
име(н)но бе(з) плясáн(ъ)а тогò проклятогò.
А тò zápa(з) о(т)гоня(т) б͠жее бл͠гословенство:
пре(з) дш͠епагу(б)ное танéчное шалéнство.
Zачимъ добро бъ пересга(т) такóвы(х) звычáевъ:
а хо(ч) бы и іны(х) злыхъ якихъ обычаевъ.
Же(б) іродіядыно(и) части не о(т)рымáли:
але дабы вѣчное цр(ст)во наслѣдовали.

129. Ω жена(х) в ко(р)чемница(х) в(ъ) грáдѣхъ,
а на(и)паче где в пóля(х)
в ко(р)чемны(х) гостинница(х)
блудно жывўщыхъ

В велико(и) о(т)важности тые жéны бываю(т):
которые в ко(р)чемны(х) двора(х) где пробуваю(т). // 81
Бо правду рекши же та(мъ) в чистости жити тру(д)но:
ты(л)ко муся(т) за(в)ше в ны(х) обходитиса блудно.
І не то(к)мо из(ъ) едны(мъ) начне(т) злѣ пребывáти:
але тщы(т)са грѣхомъ ты(м) мно(г) наро(д) оскве(р)няти.
І лу(ч)ше(и) бы такимъ женамъ и на свѣтѣ не быти:
нежe розны(х) муже(и) ты(мъ) свои(мъ) дѣломъ губити.
А понева(ж) у ко(р)чмахъ побожно(ст) не бываéтъ:
ра(з)вѣ бе(з)законіе завше са умножáетъ.
І цно(т)лива жена не по(и)детъ в корчмў и пити:
а не то(к)мо жебы в не(и) тамо хотѣла жити.
Кгды вѣдаю(т) же ко(р)чмы бе(з) тогò не бываютъ:
іные до ко(р)чмы бо(л)шъ за ты(мъ) и прихожаютъ.
Не та(к) для напи(т)ку я(к) для тóеи то спрáвы:
ко(т)рые мѣютъ собѣ такие злые нрáвы.
Впя(т) же мовлю о жена(х) в ко(р)чмахъ пребывающы(х):
и на згибе(л) имъ злую прибы(л) собырáющыхъ.
Кому уже такие жены будутъ подобны:
развѣ де(р)жащему и(х) тамо, врагў угóдны. // 81 зв.

Поневажъ смѣютъ чини́т(ъ) таковое шалѐнство:
в ко(т)ромъ вставы́чно по́лня(т) на бѣду вшетеченство.
Уже (ж) окая(н)ницы преста(н)те того̀ хлѣба:
жебы не постыгла васъ на(г)ле сме(р)тнаѧ бѣда.
І о(т)ню(д) ю(ж) ты(х) злы(х) дѣлъ по пра(в)дѣ сѧ пока(и)те;
із(ъ) плачѐмъ всегда бга о проще(н)е блга(и)те.

130. Ω женахъ пя(т)ницу пра(з)дну́ющыхъ[1]

Қаза(л) бы(м) ка́рно(ст)ю вели́кою жѐнъ кара́ти:
ко(т)рые да(р)мо де(н) то(и) из(ъ)выкли пра(з)днова́ти.
І не токмо зде жѐны нши, еѧ̀ празднуютъ:
а в Лытвѣ и му(ж)чизны тако(ж) імъ послѣду́ю(т).
Бо в пя(т)ницу о(т) всякихъ робо(т) возде(р)жа́ю(т)сѧ:
а з(ъ) жона́ми и дѣ(т)ми в ко(р)чмахъ упиваю(т)сѧ.
А в(ъ) неделю что хотя(т) все робятъ домово́е:
тако(ж) и в полю дѣло всякое полiово́е.
І подобно за тое бгъ и(х) будетъ кара́ти:
же ва́жа(т)сѧ це(р)ковны(и) zако(н) та(к) разоря́ти. // 82
Мы (ж) правосла(в)ные де(н) неде(л)ны(и) почита(и)мо:
а в(ъ) простые пя(т)ницы всяки(м) трудо(м) тру(ж)да(и)мо.
Бо мы правосла(в)ными всѝ есмы̀ наречѐнны:
и соблю(д)ши зако(н) сво(и) буде(мъ) бго(м) почте(н)ны.

131. Ω zаматерѣлы(х) дѣвицахъ

Прилучае(т)сѧ мно́го дорослы(х) дѣвъ вида́т(ъ):
и ты(х) що уже нихто не берѐтъ огляда́т(ъ).
Z моло(д)шы(х) не хотѣли лѣть за́му(ж) поступова́т(ъ),
для того̀ и не хоче(т) таки(х) нихто̀ и бра́т(ъ).
А лѣпше(и) бы в звыча(и)ны(х) лѣте(х) жено́ю зоста́т(ъ):
хотѣла (б) тепе(р) в лѣтя(х), да жа́де(н) не з(ъ)хоче(т) взя(т).
Ужѐ змови(т) о(т) менѐ ба́бо о(т)косни́сѧ:
и не ты(л)ко нaя́вѣ, и вво снѣ не сни́сѧ.

---

[1] З правого боку на полі проти цього вірша приписано червоним чорнилом: *Ω дню пя(т)нично(м) іщи ли(ст) рпа.*

132. Ѡ жена(х) сва(р)ливыхъ, и ƶлоязы̀чны(х) // 82 зв.

Рекъ Соломо(н), лу(ч)шъ со (л)во́мъ в(ъ) пустини жи́ти:
нежели со женою зло́ю в дому̂ быти.
Сва(р)лива жена̀ и днε(с) згибε(л) человѣку:
я̂ко же нέдьі(с) бѣста в старода(в)нεмъ вѣку.
Многіε убо то(г)да̀ прε(з) женъ погибо́ша
му́жіε: что себε и(м) в(ъ) ѡ̂бла(ст) дадо́ша.
Щасливъ то(и) хто женѣ зло(и) сѧ нε подава́εтъ:
и що я(к) бе́стіи по рεбра(х) ча́сто дава́εтъ.
Будε(т) таковы(и) то(л)ко, мѣ(т) вε(р)хъ на(д) жεно́ю:
на(д) злою тва́ріюи и на́ збы(т) проклято́ю.
І пε(в)наѧ то ре́чъ ε(ст), же така́ѧ проклята:
бо о(т) бг̃а и людε(и) ласка то(и) о(т)ня́та.
І бл̃гословέніѧ бж̃ого нε ма́εтъ:
бо з(ъ) ді́яволо(м) собѣ товары(ст)во ма́εтъ.
Ƶачи(м) бж̃е сохраня(и) са(мъ) до́брого му́жа
о(д) тако(и) зло(и) тва́ры: жε(б) нε по(с)ты(г)ла ну́жа. // 83
Бо лѣпшъ мовя(т) желѣзо у водѣ вари́ти:
нεже ѱю́ю личину жεну злу учи́ти.
Ужε чл̃овѣкъ бѣдны(и) тако(и) нε нау́читъ:
развѣ са(мъ) діяво(л) гды̀ з(ъ) душεю ра(з)лу́читъ.
А тεпε(р) человѣчε мусѣшъ бѣду тε(р)пѣти:
и до смε(р)ти з(ъ) такою нε будε(ш) до(б)ра мѣти.
І са(м) тѧ нεха(и) г(с)дь рачитъ свободи́ти:
а жεну̂ твою злую з(ъ) свѣта скорεни́ти.
Ты̀ же восхощ̀и тоε о(т) нε(и) пострада́ти
за поку́ту: и будε(ш) в нεбѣ ца(р)ствовати.
Една(к) женѣ своε(и) зло(и) ни в чε(м) нε хили́сѧ:
и на кожды(и) дε(н) кі́εмъ па́ры(т) нε лѣни́сѧ.
А та(к) пεвнε о(т) бг̃а при(и)мешъ нагоро́ду:
и полу́чи(ш) о(т) муки вѣчно(и) себѣ свобо́ду.

133. Ѡ жена(х) ƶажыва́ющы(х) з(ъ)бы(т)нε горѣлчаны(и) тру́но(к): або яко́го ко(л)вεкъ пя́нства

Если̇ жена̀ з(ъ)быте́чнε горѣлку ƶажыва́етъ:
пεвнε та́ѧ мужεви вѣры нε сохраня́етъ. // 83 зв.
Бо бу́дε(т) ча́сто в(ъ) мужа худобу пу(д)крада́ти:
и всε іменіε начнε(т) зго́ла расточа́ти.

І и́ныє навы́кнє(т) злы́є дѣла твори́ти:
о котры(х) всты(д)но є(ст) дѣла(х) и говори́ти.
Понєва(ж) з(ъ) пя(н)ства нѣgды нѣтъ добро(г)[о] ничо́го:
єжелѝ нє прєста́нє(т) запо(и)ства проклято́го.
Таковаа и мужа в нищету увожда́єтъ:
пото́мъ оглядѣвши(с) и самà нищò нє ма́є(т).
Якъ посполи́тє мовя(т) іскра полє з(ъ)паляє(т):
а послѣ выпалє(н)а и самà погибаєтъ.
Ζачи(мъ) бы лѣпшъ бє(з) жоны та(к) собѣ пробува́ти:
нєжє таку́ю шка́пу и нєцноту дє(р)жати.
І сохраня(и) г(с)ди ѡ(т) злы(х) жєнъ чєловѣковъ
добры(х): прє(з) всѣ и(х) лѣта до самы(х) ко(н)чи́нъ вѣко(в).

134. Ω жєна́хъ z дѣтє(и) умира́ючи(х) // 84

Ди́вна и о томъ бжє на(ш) дѣла твоа на́мъ:
жє попущає(ш) з(ъ) дѣтє(и) умирати жєна́мъ.
А то подобно ты(л)ко смє(р)тнаа причи́на:
нєвинно дытà о то(м), пры(ш)ла то ко(н)чи́на.
Хочъ мовятъ бєз(ъ) при́клю(ч)ки нє ма(ш) анѣ смє(р)ти:
єдна(к) и бє(з) приключки гды часъ мусѣтъ вмє(р)ти.
Ты(л)ко то жє врє(т) жєнà та нєочищє́нна:
а гдỳ побожно жилà то бу́дєтъ спсє(н)на.
А к томỳ єслѝ з(ъ)можє(т) сповѣди зажы́ти:
то и в то(и) часъ мощно є(и) дшу очисти́ти.
А тѣло хочъ кровію будєтъ осквє(р)нєнно
гдỳ нє омы́ю(т) зє(м)лà очи́сти(т) я(к) будє(т) погрєбє́нно.
Ω бжє тво(р)чє тожє(с) жа́лю на(м) примножа́єшъ:
жє мтє(р) о(т) дытяти и о(т) насъ о(т)бы́раєшъ.
Нєха(и) бы тоє дытà со́сцами воско(р)мляла:
и в(ъ) боя(з)ни то твоє(и) бзско(и) выцвѣча́ла.
А то жє(с) нє своєго часу того дытяти:
изхотѣлъ роды́тє(л)ку єгò о(т)бира́ти.
Нєха(и) бы во вшєляки(х) цнота(х) выхова́ла:
и в наука(х) полєзныхъ, тєбѣ дохова́ла. // 84 зв.
І на хвалу (б) твою̀ ѡ́ноє воскормила:
и на ста(н) назначє(н)ны(и) о(т) тєбѣ обрати́ла.
А́жє соізво́ли(л) са єсѝ тỳ іна́ко:
бл(с)вєнъ жє єстє(с) изволивы(и) и та́ко.
І в часъ дѣторо(ж)дєни(н) умє(р)шихъ нє забуди:
с(ъ) сты́ми поко(и) и(х), и на(мъ) мл(с)тивъ буди.

135. Ω женa(х) утѣкаючи(х) з доброго миру о(т) муже(и) свои(х) не дозна(в)шн [ещє ни до(б)рà ни][1] жáдного zла

Хóчъ то пра(в)да на свѣтѣ мало то бывáєтъ:
  же з(ъ) добра миру жона о(т) мужа втѣкáєтъ:
Що (ж) бы то уже былà тому̀ zа причи́на,
  не вѣмъ: знає(т) же еи лихаѧ годы́на.
Подобно для тогò же(б) на лучшо(и) жи́т(ъ) волѣ:
  ве(д)лугъ самои ты(л)ко злои своєволѣ.
А іноп причины не можемъ зна(и)довáт(ъ):
  и те(ж) о неувазѣ óно(и) сѧ догадат(ъ). // 85
Развѣ в чинъ іночески(и) хочетъ себѣ вступи́т(ъ):
  нащо (ж) былò zаму(ж)ны(и) и бракъ да(р)мо чини́т(ъ).
Вступова(т) былò в че(ст)ны(и) то(и) чинъ дѣвицею:
  а не по брацѣ ма(л)женскомъ молодицею.
Если́ прежде хотѣла, не вязáт(ъ) было свѣтъ:
  да тогдà былò спо(л)нит(ъ) б҃гу то(и) обѣтъ.
А тò не подобаєтъ мужа покидáти:
  и без(ъ) позволе(н)ѧ мужняго вступовáти.
Бо и по пострыгахъ такихъ впя(т) выдавáютъ:
  и по прежнему z мужемъ жи(т) повелѣвáютъ.
А ежели́ ω(т) мужа пошлà для своєволѣ:
  уже (ж) накруты́ласѧ либо по дне(с) довóлѣ.
Мощно того не чини́т(ъ), и впять перестáти:
  да ω добромъ и честно(м) жи́тіи гадáти.
Zачимъ окаяннице zнову наверни́сѧ
  к му̀жу: и прощеніѧ в него̀ сподоби́сѧ.
Да живы з(ъ) мужемъ че(ст)но южъ и православно:
  же(б) было ω(т) всѣхъ твоє житіе похвáлно. // 85 зв.
І до сме(р)ти чинити злого ю̀жъ пока(и)сѧ:
  и я(к) женà пре(д) свои(мъ) че(ст)ны(мъ) муже(м) смиря(и)сѧ.
А ты побо(ж)ны(и) мужу, не ра(ч) є̀ю сѧ згоршáт(ъ):
  ле(ч) гды че(ст)но буде(т) жи(т), зво(л) [то][2] навѣк(ъ) запамята(т).
Вѣдае(ш) же на свѣтѣ все тóе бывáєтъ:
  уже (ж) живѣте че(ст)но неха(и) васъ б҃гъ прощáєтъ.

---

[1] Квадратні дужки стоять у рукопису.
[2] Квадратні дужки стоять у рукопису.

136. Ѡ жена(х) плачущы(х) по умираю́щы(х) (ма́лы(х))[1] дѣтѣхъ свойхъ

Неслушне то такъ же́ны сотворя́ютъ:
котрые ревне по дѣтяхъ рыда́ютъ.
Бо та(к) чинити вѣрнымъ не годи(т)сѧ:
по ма́ло(м) плака(т) ко(т)рое вме(р)твйт(ъ)сѧ.
Абы здоро́в(ъ)е а ω(т)роча будетъ:
я(к) продо(л)жйт(ъ)сѧ вѣкъ и преізбу́детъ.
Пла(ч)те по таки(х) що хлѣбъ поядаютъ
да(р)мо: а в(ъ) мла́ды(х) лѣтехъ умира́ю(т). // 86
Нимало за хлѣбъ то(и) не ω(т)робйвши:
и за до́гля(д) вшъ нѣтъ не ω(т)служи(в)ши.
А малаѧ дытйна власне не бува́ла:
бо еще до утраты васъ не привожа́ла.
Же в пе(р)вомъ року ха(р)чи не попсуетъ:
ты(л)ко о(т) пе(р)си(и) сса́ти потребуетъ.
А вамъ ни знати чего̀ та(к) рыдати:
же сще(н)ника za ты(мъ) не слышати.
Плачте вы по ты(х), що мру(т) у посро(д)ку вѣку:
ко(г)да̀ пришло (б) сѧ ты(л)ко жити человѣку.
А по малы(х) и стары(х) дурно не рыда(и)те:
але бе(з) жа́лости и(х) ω(т) себе пуща(и)те.
Бо писа́ніе о іхъ плача(х) такъ дово́ди(т):
же не бе(з) грѣха тое плачущы(мъ) прихо́дитъ.
Пла(ч)те за грѣхѝ и ю(ж) того̀ не воскресите̇:
анѣ тежъ лежа́ща(г)[о] уме(р)ша возставите̇.
Zачимъ прошу ва(с) же́ны, з(ъ)бытне не рыда(и)те:
и о преста́вл(ъ)шагосѧ дшѣ бга блга(и)те. // 86 зв.

137. Ѡ кухова́ркахъ, що по мѣста(х) вареное продава́ютъ

Не з(ъ)неважае(мъ) ты(х) же(н) що та(к) сѧ справу́ютъ:
же потравы розные на прода(ж) готуютъ.
Бо варенаѧ ре(ч), якъ в дома(х) zавше трѐба:
а голо(д)ному го́стю на(и)паче потре́ба.
Кгды не може(т) в скоры(и) часъ часо(м) изварйти:
прето зволи(т) собѣ вареного купити.
І добрые поря(д)ки індѣ то быва́ютъ:
где по города(х) стравы готовы продава́ю(т).

[1] Круглі дужки стоять у рукопису.

А по іны(х) города(х) и хлѣба не зна(и)тй
пече́но(г)[о]: мусѣтъ та(к) ѣха(т) або́ по(и)тй.
А не ты(л)ко же(б) сѧ мо(г)лъ стравою поживи́т(ъ):
да і бе(з) хлѣба по(и)де(т) хо(ч) мусѣтъ подыви(т).
І злѣ та(м), же стравами го(с)тямъ не выгожа́ю(т):
а що го(р)ше(и) же і хлѣба не продава́ютъ.
Zвы́ча(и) то в таки(х) мѣста(х) на́збы(т) не потребны(и):
а гдѣ продава́ю(т), то всѣмъ бл҃гопотребны(и). // 87
Розны(и) бы го(ст) мусѣлъ бы в ни(х) хлѣбъ купова́ти:
и я(к) слу(ш)но платою ѡ́ныхъ не вкрывжа́ти.
Zачи(м) в невыго́дны(х) мѣстахъ бода(и) ни бува́т(ъ)
го(с)тя(мъ): же повыля́вши мусятъ и поєжжа́т(ъ).
І поѣха(в)ши и́хъ zвы́чаю не похва́лятъ:
и в далеко(м) краю похва́лою не просла́вятъ.
А то на Вкра́инѣ ту(т) [Малоро(с)си(и)скои] [1] не всѣ мѣста выго(д)ны:
же побува(в)ши гостѣ, и поѣдутъ голо́дны.
Ежели (ж) у кого є(ст) що за ха(р)чъ у возѣ:
то я(к) ко(л)векъ такому надѣѧ у бз҃ѣ.
А в ля(д)зски(х) и в лито(в)ски(х) края(х) продаваютъ:
хлѣбъ и стравы: и ка(р)чмы по шляха(х) з(ъ) всѣми выгода-
ми маю(т).
Ажъ гостеви бывае(т) вшелякаѧ выго́да:
ко́ня(мъ) ха(р)чи и самы(мъ) пи́во(м) и ме́до(м) охло́да.
А ту(т) в насъ ра(з)вѣ звы́ча(и) то(и) по мѣста(х) вале́чныхъ:
я(к) то по стародавны(х) города́хъ столечныхъ.
А в мало(м) мѣстѣ гостю ни пыта(и) поживи́ти:
гды (б) сѧ замешка(л), то мо(г)лъ бы дш҃у умори́ти. // 87 зв.

138. Ѡ жена́хъ близня́та ра(ж)да́ющы(х): си́рѣчъ по двое дѣте(и)

Оудиви́телно(ст) тре́ба и в то́мъ дѣле мѣти:
жѐ мно́гіи жены по двое ро́дя(т) дѣти.
І что̀ бы то̀ така́я бы́ла за причи́на:
же у іно(и) не една̀ роди(т)сѧ дыти́на.
І чему̀ на(и)бо(л)шъ того̀ на свѣтѣ бываетъ:
же едно̀ умира́е(т) едно̀ оставля́етъ.
А ча́со(м) и ѡбо́е та́кожъ помира́ютъ:
и ма́ло гдѣ близнюкѝ на свѣтѣ взраста́ю(т).

---

[1] Квадратні дужки стоять у рукопису.

А гды не помрутъ ктò з ны(х) двойхъ ста(р)шы(и) бýде(т):
развѣ то(и) котры(и) ща(ст)ѧ бо(л)шое мѣт(ъ) бýде(т).
І гды (б) те(ж) ко(т)раѧ в го(д) по двóе раждáла:
тако(и) была (б) о(т) всяки(х) козаковъ похвáла.
А хочъ бы по єднóму абы кóждого рóку:
іжъ бы сѧ запáсила на тóє знарóку.
А про мéне хочъ неха(и) родя(т) и по трóе:
не ты(л)ко по єдномꙋ або тежъ по двóе. // 88

139. Ѡ жена(х) богаты(х) мáмки дѣте(м) де(р)жáщы(х): а своими пе(р)сями дѣте(и) не кормѧ́щыхъ

Дúвные обы́чаи в богаты(х) же(н) бывáю(т):
же то сáмы сѧ свои(х) власны(х) дѣто(к) цурáю(т).
А гды (б) послѣ бога(т)ства былà знóву убóга:
не зго(р)шалася (б) та(к)же дытя(м) свои(мъ) небóга.
І та(к) то я мо(в)лю, бѐрѝ и(х) бжаѧ мти:
я(к) не знаю(т) убóзства не зычу и(м) и знáти.

140. Ѡ жена(х) неѡсторóжны(х), присыплѧ́ючи(х) малы́хъ дѣте(и) свойхъ

І ты́е в розны(х) стрáна(х) пригóды бывáю(т):
же свои(х) малыхъ дѣте(и) жéны присыплѧ́ю(т).
А то пя́ны(м) мтре(мъ) тáѧ ско(р)бъ лучáетъ:
абò з(ъ) неострóжно(с)те(и) йхъ тое ставáетъ.
А часо(м) и без(ъ) пя(н)ства пригóда мнóго мóже:
ты(л)ко и ѡ(т) такóго грѣха рату(и) йхъ бже. // 88 зв.
Прето (ж) неха(и) острóжно(ст) жéны себѣ мáютъ:
и пу(д) бóко(м) малы(х) дѣте(и) не покладáютъ.
Волю́ сѧ бы великихъ мѣли покладáти:
котры(х) ю(ж) и при бóку не мощно приспáти.
Ҁ великому хо(ч) сѧ и опрéтъ и притыснетъ:
то велики(и) сѧ про(ч)кнетъ и еи потыснетъ.
Ѡ(т) нé(и) са(м) сѧ дáлѣ(и) до крáю ѡ(т)сунетъ:
йли еи до стѣны̀ самýю посýнетъ.
Ƶачи(м) жóны о(т) менѣ̀ науки послуша(и)те:
и порáды своéи и мнѣ та(к)же дава(и)те.

141. Ω жєна(х) мꙋ́жны(х), и бо(л)шє(и) в дома(х) свои(х) бєз(ъ) мужє(и) пробува́ющыхъ

Мно́го на свѣтѣ таки́хъ жє́нъ быва́ет:
  жє іна до(л)гъ ча́съ сама̀ пробува́єтъ
У домꙋ̀ своє(м): бєз(ъ) мꙋ́жа живꙋ́щи:
  и вѣру мꙋ́жу в(ъ)ставычно блюдꙋ́щи.
А іна в гре́чку ска́четъ добрє без мꙋ́жа:
  ажъ послѣ пра́цы іногда нєдꙋ́жа. // 89
А и при мꙋ́жу іна то́жъ справꙋ́етъ [1]:
  и бєз(ъ)прєста(н)но ты(мъ) хлѣбомъ кєрꙋ́етъ.
І нѣgды никимъ нє перєбыраетъ:
  алє охо́тно всѣмъ нє возбраняєтъ.
Дово́лно людє(и) голодны(х) контє(н)тꙋ́єтъ:
  и контентова(т) изнову обѣцꙋ́єтъ.
І́ная (ж) сама̀ го́лодомъ вмира́єтъ:
  и нико́го тє́жъ и нє поживляєтъ.
І ни до ко́го обачє(н)ѧ нє ма́є:
  жє з голо(д)ного нє спогада́є.
Прєто (ж) така́ѧ в скупоща(х) нє коха(и)сѧ:
  да к(ъ) нєимꙋ́щы(м) того̀ хлѣба огляда(и)сѧ [2]. // 89 зв.

Ω(т) здѣ̀ починаю(т)сѧ вѣ(р)ши особныє, послѣ жє́нъ ω мужє́хъ до́бры(х); а бо́лшъ ω злы(х) ро́зны(х), якожє и назадѣ положилє(м) о злы(х) многихъ

142. Ω мужєхъ ωставля́ющы(х), |си́рѣчъ, ки́дающы(х)| [3] свои жє́ны, и други́ми жєня́щы(х)сѧ вѣршы наказа́тєлныє

Zапамята́ло(ст) и тамъ вєлика бываєтъ:
  гдє муж своіо вла(с)ную жонꙋ̀ покида́єтъ.
І єсли̇̀ дє(р)знє(т) в(ъ) други(и) ра(з) сѧ ожени́ти:
  ω я(к) жє єго будє(т) бг҃ъ блгослови́ти.

---

[1] Починаючи з цього рядка, увесь вірш до кінця перекреслено двома лініями навхрест чорним чорнилом.

[2] Третина сторінки не заповнена віршовим текстом. У кінці вірша проведено риску, а нижче червоним чорнилом приписано: *Ещє іщѝ лѝсту ω женахъ напредѣ, ли(ст) со҃.* У В. Перетца помилково сь҃. Див. «Вірші єром. Климентія...», стор. 79.

[3] Квадратні дужки стоять у рукопису.

Понева(ж) то б͠гови тво́рятъ ошука(н)ство:
    чере(з) неразсудное свое окаянство. // 90
Але са(мъ) сѧ неборакъ напро(д) ѡшука́етъ:

    же з(ъ) б͠го(м) бу(д)то з(ъ) хлопце(м) жа(р)това(т) де(р)...
По двѣ жонѣ мѣт(ъ), ʐвыча(и) то не хр(с)тія(н)ски(и):
    ты(л)ко о́бе(л) и цѣле та(к) по басу(р)мански(и).
І разумѣе(т) же з(ъ) ты(мъ) дѣломъ утайтъсѧ:
    аже на вве(с) свѣтъ в скору(м) часѣ обличи(т)сѧ.
І такъ всѣ люде ему̀ начну(т) сѧ руга́ти:
    же та(к) собѣ важы(л)сѧ зле поступова́ти.

І ка(р)ности б͠жіѧ ʐа тò не мина́ютъ:
    и ста(р)шіе ча́сто таки(х) крѣпко кара́ютъ.
А ѡсобно до з(ъ)бы́тне(и) прихо́дять утра́ты:
    и до голо(в)нои те(ж) і́ные из(ъ)тра́ты.
А що го(р)шъ, же з(ъ) жоною тою разлуча́ютъ:
    и до пе(р)вои жонѝ знову приве(р)та́ютъ.
І крéвные о(д) таки(х) ла́ску о(т)і(и)му́ютъ:
    и до кре(в)ности свое(и) уже не при(и)му́ютъ.
І в(ъ) жа(д)ныхъ речахъ вѣрыти не будутъ:
    и якъ бе(з)зако(н)ника любити ʐабудутъ. // 90 зв.
Ζ жоною бо пе(р)вою до сме(р)ти жи́т(ъ) прыся́гъ:

    а забувши стра(х) б͠жи(и) за другую пося́гъ.
Уже (ж) неха(и) з(ъ) пе(р)вою з(ъ)нову пробува́етъ:

    а о прощенство б͠га и люде(и) впраша́етъ.

143. Ѡ ревни́вы(х) мужéхъ, котрые о(т)ню(д) свои(м) жена(мъ) [в(ъ) ты(х) реча(х)][1] не іма́ютъ вѣры

Ζвыча(и)наѧ праве та́мъ любо(в) не быва́етъ:
    где збытечнаѧ ревно(ст) в кого пробуваетъ.
Я́ко то му(ж) на жону̀ бе(з)винне ревнуетъ:
    и для того ба(р)зо зле бѣдны(и) поступу́етъ.
А і са(мъ) свое жы(т)лò всяко провождаетъ:

    що не хто іны(и) ты(л)ко са(м) б͠гъ егò зна́етъ.
А ѡсо(б)но гды́ звелитъ жонѣ шы(н)кова́ти:
    то еще го(р)шъ в то время начне(т) ревнова́ти.
А нащо (ж) было ему и шы́нкъ ʐаводити:
    понева(ж) не вѣрити або не люби́ти. // 91

[1] Квадратні дужки стоять у рукопису.

Бо и пре(д) нимъ самы(мъ) ю(ж) буду(т) жону за(и)мат(ъ):
а ему треба тое то(г)да за жа(р)тъ при(и)мат(ъ).
А ежели тому са начнетъ противыти:
то ни жа(д)ны(и) до него не по(и)деть и пити.
А та(к) ревнивче преста(н) ужв ревновати:
если хоче(ш) ты(мъ) хлѣбомъ собѣ забавляти.
А понева(ж) и то(г)да будешъ ревновати:
то не буде(ш) зголa з(ъ) шы(н)ку пожы(т)ку мати.
А якъ натуры собѣ тое(и) перестанешъ:
то великую прибы(л) з(ъ) жоною мѣт(ъ) станешъ.
Істи(н)ную правду я тобѣ повѣдаю:
бо(м) на свѣтѣ всякіи рѣчи такъже знаю.
І са(м) ты сове(р)шенно того можешъ дознат(ъ):
и люде тобѣ тое та(к)же могутъ признат(ъ).
А жоны такъ бе(з)путно не перестерѣга(и):
да еще и іны(м) речъ такую зневажа(н).
А если где на свѣтѣ и жона згрѣшыла:
една(к) може худобы мужне(и) не згубила. // 91 зв.
І на грѣхи не мощно правда позволяти:
але ко(ж)дого треба о(т) ны(х) о(т)вращати.

144. Ω родича(х) неуважны(х), котрые свои(х) дѣте(и) сочетаваю(т) браку насылствіемъ [то єсть з(ъ) примусомъ][1].

Не имущы(х) [двицѣ або мл(д)нцевѣ][1] между собою соверше(н)нои любвѣ

Не добре родители ве(л)ми поступуютъ:
если братиса дѣте(и) своихъ насылуютъ.
Если бо тежъ не мѣютъ любви сове(р)шенно:
буде(т) житіе ме(ж)ду іми развраще(н)но.
І не буду(т) в любвѣ жи(т), мо(в)лю то вамъ тако:
чуждатиму(т)са самы себѣ а не інако.
Утве(р)жденіа собѣ не будутъ мѣт(ъ) zгола:
жона або му(ж) буде(т) утѣкати з(ъ) двора.
І не буду(т) доброго себѣ быту мѣти:
хо(ч) и богаты буду(т), и приплодя(т) дѣти // 92
Жона бо побожнаа любитъ мужа лагодна:
овше(мъ) стбливого и бгоугодна.

[1] Квадратні дужки стоять у рукопису.

Нε може(т) бо сѧ тамо вражда помѣщáти:
ежели в добро(и) любвѣ стану(т) жыте(л)ствовати.
Будуть тыε любо(в)но жити доскона́лε:
и славы зло(и) о(т) людε(и) нε будутъ мѣ(т) ца́лε.
Своеволности собѣ онѝ нε позна́ютъ:
всякіε разумныε лю́дε то призна́ютъ.

Ѡц҃ъ же о дщерѣ то(и) будε(т) сѧ веселит(ъ):
ю́же ґдѝ безра(з)судно нε схоче(т) потопи́т(ъ).
І такъ родычи о томъ добрε разсужда(и)тε
собѣ. Ґды сѧ нε лю́бя(т) брати(с) нε примуша(и)тε.
Покида́етъ бо та́ѧ жона̀ своего мужа:
и бѣгаε(т) на стра́ну, и бываетъ чу́жа.
Ȥнову (ж) му(ж) свою власну жону покидаетъ:
нε зна(т) для чегò, ты(л)ко що лю(б)вѝ нε ма́етъ.
Еди(н) собѣ где ко(л)векъ станετъ пробува́ти:
ю́ноше(с)ки впя(т) жи(т) лю(б) друго(и) жонѝ иска́ти. // 92
Ва(мъ) же и повторе в томъ родычи поража́ю:
слушную науку ва(мъ) пи(с)момъ доклада́ю.
Е́стъ бо тогò на свѣтѣ всюда ба(р)зо мно́го:
гдѐ покидаε(т) мужа идε(т) за другого.
Да впя(т) и другого втожъ жывогò покида́етъ:
а за(и)ше́дши далεко блу(д)но сѧ обхо(ж)да́етъ
І вѝ родителіε в томъ согрѣша́ете:
же свои(х) дщеры(и) [за ко(г)[о] нε хотя(т)] [1] сылою пха́ете.

145. Ѡ человѣку ѡкая(н)номъ то(мъ), в котро(г)[о] жона̀ старшаѧ, а нε ѡ́нъ са́мъ мужъ

Хтò тако́му глупакѝ нε бу́детъ смѣя́ти:
и окая(н)ному ему сѧ наруга́ти.
Жε са(м) себε сатанѣ в(ъ) о́бла(ст) дава́етъ:
понεва(ж) жонѣ свое(и) во все(м) сѧ схыля́етъ.
Нε годε(н) таки(и) глупакъ о(т) людε(и) ша(и)ности:
а́лε насмѣви(с)ка: а о(т) б҃га ка(р)ности. // 93
І певнε будε(т) крѣпко б҃ъ тогò кара́ти:
же зло(и) жонѝ я(к) шка́пы нε вмѣε(т) [на у(з)дѣ] [1] де(р)жа́ти.
Ото (ж) тобѣ глупа́че нау́ку дава́ю.
абы(с) рεбра крушы(л) зло(и) жонѣ, поража́ю.

[1] Квадратні дужки стоять у рукопису.

А ежели пораду мою занехаешь:
не мине(т) та велика бѣда самъ дознаешь.
Бо на здоровъе твоѣ жона твоа ватуетъ:
а чего и не знае(ш), сме(р)ть тебѣ готуетъ.
Пити и ѣсти тобѣ потравы даваетъ:
а часо(м) и труты(з)ну тобѣ жъ зготовляетъ.
А та(к) окая(н)ничѣ напро(д) са(м) не куша(и):
неха(и) жона пие(т) пе(р)шъ и я(ст), менѣ слуша(и).
А ѕды (б) сама напере(д) скушати не мѣла:
то го(р)шкомъ або киемъ косни(с) еи тѣла.
Або цу(р)кою скруты е(и) руки и ноги:
жебы не перелѣзла и чре(з) два пороги.
Або звяза(в)ши посади к(ъ) гарячо(и) пѣчи:
що(б) припе(к)лися ѡну(и) шатанскіе плечи. // 93 зв.
А не мѣлъ бы(с) та(к) я(к) та учу частовати:
буде(ш) до сме(р)ти свое(и) лютѣ погибати.
І хто ко(л)векъ ста(р)шую жону в себѣ маетъ:
то неха(и) ста(р)шынство обухо(м) о(т)гоняетъ.
А не будетъ ста(р)шынства о(т) не(и) о(т)гоняти:
не буде(т) его нѣѕды бгъ блг(с)ловляти.
А хто ста(р)шынства жонѣ свое(и) не попущаетъ:
да киемъ часто дае(т), бгъ то(г)[о] похваляе(т).
І такъ окалниче тобѣ поражат(ъ) мушу:
чини та(к) спсе(ш) свою и жоны зло(и) душу.

146. Ѡ люде(х) ты(х) неслушне чинячихъ, ко(т)рые женя(т)са и посягаю(т) не в равно(с)ти лѣтъ будучи: то е(ст) іме(н)но, же часо(м) буде(т) му(ж) ста(р) а жона ве(л)ми молода: або жона ве(л)ми стара, а му(ж) назбы(т) моло(д), а та(к) ме(ж) таковыми болшъ житіа зло(г)[о], неже добро(г)[о] того ради // 94

Много того видаемъ между хр(с)тіяны:
ко(т)рые о(т)ню(д) го(д)ны великои нагані.
Ѕа що: за тое, же беру(т) молоды(х) старые:
а за стары(х) дѣдовъ иду(т) жоны молодые.
А такъ не добре же му(ж) ста(р) а жона млода:
бывае(т) меж(ъ) такими велика незгода.

А хоча(и) му(ж) мло(д) и а жона̀ ему̀ ста́ра:
злая и та(м) ре(ч) е(ст), и не бывае(т) похва́ла.
І бл҃гослове(н)ство бж҃іе о(т)бѣга́еть:
а не́нави(ст) и вражда в(ъ) до(м) то(и) ся всэля́еть.
Зачи(м) то нѣгды в дому то(м) добра̀ не бу́деть:
гды меж собою жити гдѐ неровня бу́деть.
Бо и посполите о то(м) такъ повѣдають:
бгъ тому да(в) хто̀ ровню понявъ при(з)наваю(т).
Прето о(т) таки(х) бра́ковъ хр(с)тія(н) храни̇̀ бж҃е:
бо ве(л)ми̇̀ неприли(ч)но то е(ст) и него́же.
А дару(и) в ровны(х) лѣтя(х) браки при(и)мова́ти:
и бл(с)веніе о(т) тебе̇ ѡ(т)бирати.
Да бу́ду(т) таковые жи(т) в любвѣ сове(р)шенно(и):
и пребуду(т) пре(з) помощъ твою̇ в(ъ) по(л)зѣ дш҃е́вно(и). //94 зв.

147. Ѡ иновѣрнои едно́и пе(р)со́нѣ
ме(ж)ду му́же(мъ) и жено́ю:
то е(ст) [наприкла(д)][1] кгды бывае(т) часо(м)
мужъ ляхъ а жена̀ бл҃гоч(с)тивая;
або жена небл҃гоч(с)тивая
а му(ж) бл҃гоч(с)ти́вы(и), а хоча(и)
и обо́е бл҃гоч(с)ти́вые да не е(д)ныхъ люде(и):
сы́рѣчъ му(ж) буде(т) моска(л)
а́бо литви́нъ або̀ бо(и)ко або цы́га(н),
іли те(ж) з(ъ) жы́да пере́хры(ст),
іли̇ за(с) жона̀ таковы(х) люде(и),
а ѡ(н) правдивы(и) руснакъ
козакъ украи́нецъ поро́ды малоро(с)си(и)ско(и)

Не ма(ш) лу́чшего жи(т)ла̀ в малже(н)ствѣ на свѣтѣ:
якъ единовѣрную жону̀ собѣ мѣти.
Бо гды̀ еди́но будеть неединовѣрно:
то бывае(т) другому болше(и) и невѣрно.
Же едно̀ едному вѣмъ може(т) доса(ж)да́ти:
и вшелякую распру о то́мъ справова́ти.
Зовущы геретыко́мъ а не правосла́внымъ:
або тежъ нечестивы(м) и о́бе(л) ѕлославны(мъ).

[1] Квадратні дужки стоять у рукопису.

А та(к) не жи́етъ та́мо любовь сове(р)шенна:
  а́ле сове(р)шенно зостанетъ развраще(н)на. // 95
І понева́жъ то́е та́къ на свѣтѣ веде(т)ся:
  да(р)мо з не едновѣ(р)нымъ і́ное бере(т)ся.
Тое (ж) е(ст) гды́ не едны(х) и люде(и) поро́ды:
  не мѣютъ и такіи ме(ж) собою зго́ды.
Же то власне порося з(ъ) вовко(м) пробуваетъ:
  а жа́лости и ско(р)бы щоде(н) прибавля́етъ.
Zачи́мъ то̀ подобаетъ люде(м) хр(с)тіянски(мъ):
  не мѣт(ъ) при́чты к(ъ) дша(м) инородны(м) и пога(н)ски(мъ).
Але братися з(ъ) такимъ я(к) само̀ ко(т)ро́е:
  да не буде(т) меж(ъ) ни́ми житіе лихо́е.
А хто добры(и) куси(в)ся інородное взя́т(ъ):
  неха(и) бг҃ъ рачи(т) жи(т)ло̀ доброе дарова́т(ъ).
Жебы ап(ст)лскіе з(ъ)полнили(с) словеса̀:
  пре(з) неізреченные б҃зскіе чудеса̀.
Спсе́т(ъ)ся му(ж) невѣре(н) о женѣ вѣрнѣ:
  и жена̀ невѣрная о мужѣ вѣрнѣ.

148. Ω родителе(х) сочетава́ющыхъ браку дѣте(и) свои(х) ве(л)ми́ в(ъ) ма́лы(х) лѣтехъ прежде времени // 95 зв.

Роды́теле(мъ) и то́е дѣло е(ст) утѣшно:
  але да(и) бж҃е жебы́ и́мъ было̀ бе(з)грѣшно.
Кгды (ж) бе(з)време(н)но за́му(ж) даваю(т) дѣви́цы:
  в(ъ) единадесяты(х) лѣте(х) о(т)рокови́цы.
А в двана́десяти лѣтъ сновъ ожен́яютъ:
  ты(л)ко бг҃у грѣхъ а людя(мъ) смѣхъ сотворя́ю(т).
Бо недоро́слы(и) ω(н) му(ж) буде(т) в цу(р)ки гра́ти:
  а малая невѣста ку́клы справова́ти.
Прето̀ пожа(л)ся бж҃е такого малженства:
  же еще не отвыкли чинити блазе(н)ства.
Часомъ и доро́слые ста(т)кова́т(ъ) не вмѣютъ:
  да вла(с)не я(к) малы́е дѣти такъ шалѣю(т).
А малы(и) ма(л)жо́нокъ ѡвше(мъ) статкова(т) не бу́де(т):
  що ожени(в)ся куда̀ по(и)де(т) то забудетъ.
А та(к) згола не треба ма́лы(х) сно́въ жени́т(ъ):
  не здолѣю(т) зароби́т(ъ) хлѣба дши поживи́т(ъ).

Кро(м) за готовымъ хлѣбомъ буду(т) пу(д)ростати:
пóку(л) нáвча(т)сѧ та(к) я(к) люде работáти. // 96
А то вѣмъ в Ли(т)вѣ малы(х) жéня(т) зле справýют:
що несмысле(н)ны(мъ) дѣтя(м) свѣтъ ты(л)ко завязýю(т).
В ше(ст)нáдцати(х) лѣтъ слушно мл(д)нца женити:
а двицу в трына(д)ця(т) інакъ не чинúти.
I таки(х) еще (б) ввóди(т) в то(и) чинъ не подобáло:
да на іны(и) часъ до лѣтъ слушны(х) о(т)кладáло.

А слушно(ст) лѣтъ в двадца(т) ро(к) ожениты сна:
о(т) ко(т)рого може(т) бы(т) в рокъ и дытúна.

А дще(р) присто(и)но заму(ж) в(ъ) еı лѣтъ давáти:
то мо(ж)на ре(ч) до року и мате(р)ю стáти.
А малыѐ ки(л)ко рокъ гибѣю(т) [1] бе(з) приплóдку:
я(к) вѣтвы недости(г)лы(х) óвощны(х) дре(в) в(ъ) ѡгоро(д)ку.
Ʒачи(м) всяку ре(ч) в сво(и) ча(с) потребно встроя́ти:
то са(мъ) бгъ да і лю́де буду(т) похваля́ти.
I я́ на такýю слушно(ст) раду давáю:
а щò зганиле(мъ) же малы(х) жéните, проще(н)ства впрашáю.
// 96 зв.

149. Ѡ женя́щы(х)сѧ мужéхъ в(ъ) трéты(и) разъ и в четве(р)ты(и). И ѡ жéна(х) ідучихъ ʒамужъ, в(ъ)трéтее и вчетве(р)тее

Мнóго ме(ж) хр(с)тія́ны и тогò бывáетъ:
же іны(и) мужъ в(ъ) треты(и) ра(з) женити(с) дерзáетъ.
Та(к)же и жéны в треты(и) ра(з) зáму(ж) итѝ смѣютъ:
и не по хр(с)тія(н)ски(и) чинити то вмѣютъ.
Ѡ я(к) же таки(х) буде(т) бгъ блгословля́ти:
же сще(н)нико(в) смѣю(т) в то(м) ошукивáти.
Пре(д) сщеннико(м) та(и)ны свои ʒакрывáютъ:
и сще(н)ники то(г)[о] не знáю(т) да вѣнчáютъ.
А третего вѣнча(н)ѧ и не написáнно:
ты(л)ко двѣ на то(и) чи(н) о(т) оце(в) сты(х) дáнно.
I це(р)ковъ стáѧ та(к) то(и) законъ трымáетъ:
же женúти(с) о(т) дво(х) разъ бо(л)шъ не по(з)воля́етъ.

[1] В. Перетц невірно зауважив: *Мабуть, треба читати, гнѣю(т).* Див. «Вірші єром. Климентія...», стор. 86.

Ζáму(ж) итѝ два рáзы и женѝти(с) то закóнно:
а вáжитисѧ в треты(и) ра(з), є(ст) беззакóнно. // 97

Псýю(т) бо зáко(н) бж҃и(и) и даю́ть на потáлу:
скве(р)но ю(ж) ты(х) жи(т)лò, жыву(т) я(к) свы(н)є в кáлу.
І велико(и) на тò потреба покýты:
гдѝ сѧ не ра(з)лýча(т), же(б) грѣха тогò збýти.
Еще (ж) и таки(х) всюда много пробуваєтъ [1]:
що вчетве(р)тоє з лихо(м) брати(с) покушáю(т).
Ужѐ такóвы(м) тру(д)но давáт(ъ) прощéніє:
бо и прощающы(х) жде(т) пеке(л)но потоплéніє.
Ра(з)вѣ такóвы(х) пе(р)сонъ та(к) мо(щ)но простѝти:
гды разлýча(т)с(ъ) из(ъ)воля(т) в че(р)нецство вступѝти.
А вступи(в)ши всѐ своє в мн(с)ты(р) о(т)дáти:
и та(к) прощéніє могу(т) о(т) бг҃а прийя́ти.

150. Ω стары(х) дѣдахъ женя́щы(х) сѧ, и ω стары(х) баба(х) ʐамужъ ідýчихъ

Лѣпше(и) бы стары(мъ) во удо(в)ствѣ сѧ ко(н)чѝти:
неже велѝко млáды(мъ) згорше(н)є чинѝти. // 97 зв.
Частокро(т)но бо тóє видáємъ на свѣтѣ:
же стары́є беру(т)сѧ, я(к) млáдыє дѣти.
І та(к) осудови(с)ка íхъ бра(н)є досто(и)но:
бо ю(ж) женити(с) стары(м) згола непристо(и)но.

Хочъ бы по áггл(с)ки(и) сѧ моглѝ обходѝти:
єднакъ не зна(в)ши того буду(т) іхъ судѝти.
І ты(л)ко до грѣхà бо(л)шъ люде(и) приво(ж)дáютъ:
же и(х) в(ъ)правду су(ж)дéн(ъ)ѧ годны(х) осу(ж)дáютъ.
І ты(м) дѣломъ дѣды́щє інъ стары(и) вымо(в)ляєтъ:
же господы́нѣ собѣ для худóбы не мáєтъ.
А мóщ(ъ)но (б) [за то(и) кóштъ] [2] для дозору ко(г)[о] принанятѝ:
а неже в подыве(н)є людя(м) сѧ подáти.

Бо и кожды(и) чл҃къ можетъ подивѝти:
же и о(т) бг҃а грѣхъ є(ст) стары(мъ) сѧ женѝти.

Бг҃ъ пода(л) млáды(мъ) людємъ че(ст)ноє малже(н)ство:
а стары́є з(ъ) неста(т)ку чи́ня(т) тò шалéнство.

---

[1] На полі напроти цього рядка написано літеру **ю**. Над нею і над літерою **є** у слові *пробуваєтъ* поставлені однакові знаки червоним чорнилом — дашки. Очевидно, автор вагався, поставити це дієслово у формі однини чи множини.

[2] Квадратні дужки стоять у рукопису.

А попа(м) бы треба бабъ з дѣдáми не вѣнчáт(ъ):
хо(ч) бы мѣли за тóе и́мъ и переплачáтъ. // 98
І пови́нни (б) такого безчи́нства з(ъ)боронят(ъ):
и приходящую и(мъ) вскорѣ сме(р)ть вспомина(т).

151. Ѡ мужє(х) упо(р)ныхъ и безра(з)сýдныхъ ко(т)рыє о(т)нюдъ не імѣю(т) любвѣ ку свои(мъ) жєна(мъ) звлаща ку чє(ст)нымъ не пудо(и)зрє(н)нымъ и побóжны(мъ)

Мнóго є(ст) неуважны(х) и мужє(и) на свѣтѣ:
жє чє(ст)ныхъ жо(н) не хотятъ в до(б)ро(и) лю(б)вѣ мѣти.
Будє(т) іны(и) в(ъ) всяки(х) дѣлахъ самъ лядáщо:
а женý чє(ст)ну щоднь караєтъ низáщо.
Кро(м) за то же о(т) злого єго о(т)вращáет:
же не жи́є(т) з(ъ) своéю да к чужды(мъ) вчащáєтъ.
А ѡна жиєтъ свято и те(ж) преподóбно:
и жа(д)ное не чи́нитъ дѣло неподóбно.
А хо(ч) бы и постерє(г)лъ в(ъ) ко(т)рыхъ рєчахъ когдà:
годи́ло (б) сѧ для Хр(с)та прости́ти и тогдà.
Якъ мовятъ, не всѐ тое на нóги станови́т(ъ):
мóщ(ъ)но и словáми ласкавыми научи́т(ъ). // 98 зв.
І поражáт(ъ)сѧ жонѝ на добрыє рéчи:
а бгомє(р)зского сѧ кóлоту стерéчи.
Бгъ васъ сочета(л), да дру(г) з(ъ) друго(м) в(ъ) лю(б)вѣ живѣ(т):
а ту(р)баци(и) без(ъ)пу(т)ныхъ нѣgды не чинѣтъ.
А кгдѝ о(т)ню(д) злà жона тý добрє нахиля(и):
а з(ъ) доброю в(ъ) честно(и) любвѣ завше пробува(и).
А гдѝ сте обое злы́е, хто (ж) васъ будє(т) навча(т):
кро(м) са(м) бгъ нєха(и) схочє(т) на пу(т) до(б)ръ на(с)тавля(т).

152. Ѡ сщє(н)никахъ свѣцкихъ вдо(в)ствýючи(х)

Не треба (б) шановати жонѝ тáкъ никóму:
я(к) поповы ми(р)ску абѝ якому.
Помнячи же и попа(мъ) удовствà бываю(т):
и часто такíи сѧ рѣчи прилучáютъ.
Прето пóпе попадѣ не би(и) лечъ всѐ проща(и):
и же(б) жыва до сме(р)ти твоє(и) былà бга блга(и). // 99

Бо єслѝ сѧ не зы́чу лучи(т) ти овдовѣт(ъ):
хо(ч) при старостѣ твоихъ лѣ(т), то буде(ш) жалѣт(ъ).
Ꙁазрячи са(мъ) собѣ, чи не ты́ з(ъ) свѣта ізгна́лъ:
и щò за причи́на же(с) удовство(м) пострада́лъ.
Если (ж) пре(д)сѧ на старо(ст) лучи(т)сѧ овдовѣт(ъ):
то не таки(и) ср(д)чны(и) жа(л) буде(ш) собѣ мѣт(ъ).
А єжелѝ те(ж) в мла́ды(х) лѣтехъ та(к) сѧ ста́не(т):
не зна(т) буде(ш) що чини(т), и мы(с)ли(и) не ста́не(т).
Не схоче(ш) зара(з) в зако(н) че(р)нецки(и) вступи́ти:
а в други(и) разъ нево(л)но згола сѧ жени́ти.
Пре́то попадю̀ шану(и), и ве(л)мѝ не оско(р)бля(и):
бо и із(ъ) ско(р)би(и) люде вмираю(т), памята(и).
Але в че́сти и в любвѣ завше єѧ̀ коха(и):
а не́нави(ст) и зну́ту чини́т(ъ) б҃же та вхова(и).
І не ты(л)ко ва(м) и про́сты(мъ) треба женъ люби́тъ:
а па́че ва(м) попа(мъ), то бу́де(т) б҃гъ б҃лгловит(ъ).
І бу́де(т) попадя(м) и вамъ вѣкъ продо(л)жа́ти:
и са(м) буде(т) б҃зскими уcты̀ ва(с) восхваля́ти. // 99 зв.
Я̇ жъ велебносте(и) в҃ши(х) ꙁа сѐ поуче́ніе:
прошу̑ ве(л)це о ласку, и о проще́ніе.
І прочита́вши вѣ(р)ши сы́е зы́чу здравствова(т):
и в добро(и) ща(с)ливости осо(б) многолѣтствова(т).

153. Ѡ ѡспа́лы(х) люде(х), кото́рые ве(л)мѝ тве(р)до и мно́го на(д)мѣру, и не чу́тко спя́тъ, коха́ючисѧ з(ъ)бытне в сну̑ вели́комъ

В мно́ги(х) рѣчахъ ч҃лкъ то(и) себѣ вшкожа́е(т):
кото́ры(и) чре(з) мѣру сну̑ на́ збы(т) зажыва́етъ.
Бо оспа́лы(х) ѕлодѣ(и) ча́сто окрада́ютъ:
а ча́со(м) хова(и) б҃же домы̀ погоря́ютъ.
І са(мъ) оспа́лы(и) в(ъ) ѡгнѣ може(т) сѧ скончи́ти:
єжели́ сѧ не лу́читъ єму̑ очути́ти.
А пу(д) ча́съ те(ж) и жоны̀ то(и) не встерѣга́етъ:
ко(т)ра́ѧ жи́тіемъ свои(м) ошукива́етъ. // 100
Ґды (ж) може(т) сѧ таковы(х) же́нъ мно́го зна(и)дова́т(ъ):
з(ъ)ме(ж) кото́ры(х) і́наѧ жде(т) абы̀ му(ж) ле(г)лъ спа(т).
А сама̀ о зломъ дѣлѣ в то(и) часъ промышля́етъ:
и му́жеви своему вѣры не с(ъ)храня́етъ.

Ω че(м) нε трεба бо(л)шε(и) того̀ и писа́ти:
    мо́же(т) сѧ и напа́мя(т) всяки(и) догада́ти.
Ζачи(м) оспа́лчε εслѝ нε хо́чъ ты(х) приго(д) мѣт(ъ):
    то нεха(и) помѣрны(и) сонъ будε(т) тобѣ довлѣт(ъ).
А то̀ и здоро(в)ю сно́мъ збы́тны(мъ) повреждаεшъ:
    а особно и б҃гу сномъ свои́мъ з(ъ)грѣша́εшъ.
Ꙁгды и в(ъ) пра(з)дникъ востати до цε(р)кви нε мо́жεшъ:
    и хва́лы о(т)да(т) б҃гу по(д)ви́жнымъ нε помо́жεшъ.
Алε нεпо(д)вижи́мо лεжи́шъ я́ко ка́мεн(ъ):
    трεба (б) тεбѣ на чрεво положити ка́мεн(ъ) [1].
Азали бы(с) хо(ч) ма́ло лεжа̀ по(д)вигну́лъсѧ:
    и о(т) врεдя́щаго тѧ сну̀ то(г)да̀ очкнулсѧ.
І нε ра́чъ ζа сέε моε̑ пи(с)мо̀ подиви́ти:
    бо̀ хотѣлъ бы(мъ) тѧ о(т) сна̀ того̀ о(т)учи́ти.
Ты(л)ко жъ и са(мъ) сво(и) разумъ совε(р)шεнны(и) ма́εшъ:
    спѝ и врε(ж)да(и) здоро(в)ε, я(к) ты собѣ зна́εшъ. // 100 зв.
В мн(с)тыру чу́лости и тεбѣ́ бъ навче́нно:
    я́ко бы тѧ чи(м) ко(л)вεкъ удо́лжъ процвѣчεнно.
Бо хто̀ в мн(с)тыру̀ утрεню засыпля́εтъ:
    то(и) пу(д) часъ и пока́ра(н) з нεмно́го бывáεтъ.
А то нε за що ты(л)ко ζа крывду б҃жую:
    що творы(т) такую рεчъ з(ъ)гола нεгожую.
Я́ жъ оспа́лы(и) лѣнивчε за(с) тобѣ прія́ю:
    и бодры(м) быти тεбѣ щырε поража́ю.
І прошу̀ нε хтѣ(и) моε(и) нау́ки сε(и) о(т)рыну́т(ъ):
    алε зво(л) конεчнε злы(и) со(н) и лѣно(ст) покину́т(ъ).
Са(мъ) у́зришъ помεнε(н)ны(х) приго(д) нε будε(ш) зна́ти:
    и мнѣ будε(ш) дякова(т), и вдя(ч)но вспомина́ти.
При то(м) буди здра(в), и чулости научи́сѧ:
    мε(н)шε(и) спѝ и до цε(р)кви ходи́т(ъ) нε лѣни́сѧ.
Принамнѣ(и) в(ъ) нεдεлю коли паскѝ святя́тъ:
    а з(ъ)бы(т)ны(х) сновъ стара(и)сѧ о(т) си(х) ча(с) пεрεста́т(ъ).

154. Ω мл(д)нцахъ доро́слы(х) сплющы(х) вку́пѣ на єдины(х) ложа(х) с(ъ) м҃тε(р)ми своими

Мно́го и таки́хъ рѣчи(и) вида́εмъ на свѣтѣ:
    жε вεликіε кладу(т) з(ъ) собою м҃ткѝ дѣти. // 101

[1] В. Перетц зауважує, що замість *камен(ъ)* має бути *пламен(ъ)* (див. «Вірші єром. Климентія...», стор. 139).

Яко то в(ъ) десяти лѣтъ або в(ъ) двана(д)цятыхъ:
а ба(р)зѣ(и) в(ъ) трина(д)цяты(х) или в(ъ) пя(т)на(д)цятыхъ.
Уже такого певне времѧ єсть женити:
а не з(ъ) собою в лѣтя(х), я(к) лосѧ кладовити.
М҃тери з(ъ) дытя(мъ) спати то оно(и) утѣшно:
а не знаетъ бѣднаѧ, що и не безгрѣшно.
Бо люде мовя(т) же врагъ праве много може:
же(б), часо(м) о(т)ческое не оскве(р)нивъ ложе.
І в(ъ) правила(х) не да(р)мо то(и) грѣхъ положенно:
же а може недды(с) где и то(и) сотворенно.
В Содомѣ слыше та бе(з)законно(ст) бывала:
а и тепе(р) да(и) б҃же бы не показала.
Прето мтеремъ с҃новъ не слу(ш)не вкупѣ класти:
жебы не змо(г) м҃те(р)ны(и) умъ луза(н) окрасти.
Вражаѧ хытро(ст) на грѣхъ способъ подаваєтъ:
а на(и)паче такому хто грѣха шукаєтъ.
А часо(м) хочъ не будетъ и на помышле(н)ю:
приведе(т) о(н) и того к(ъ) самому створе(н)(ъ)ю.
І не ты(л)ко великихъ приводитъ дорослыхъ:
алє и ве(л)ми млады(х) дѣте(и) недорослыхъ. // 101 зв.
Zачимъ ма(т)ки з(ъ) собою с҃новъ не поклада(и)те:
алє того преста(н)те и іны(х) того навча(и)те.
І самы то уважте, же такъ не годи(т)сѧ:
с҃ну з(ъ) ма(т)кою власне з(ъ) жоною кладови(т)сѧ.
А м҃три з(ъ) с҃но(м) я(к) з(ъ) мужемъ вкупѣ спати:
през(ъ) що може(т) и злое дѣло помы(ш)ляти.
А с҃нъ еще и ба(р)зѣ(и) тое жъ погадаєтъ:
гды в(ъ)купѣ ле(г)ши тѣло(м) тѣла дотыкаєтъ.
І такъ я тую речъ вамъ м҃тка(м) zневажаю:
а особно кладовитъ(ъ) с҃новъ поражаю.
Лѣпшъ ва(мъ) пу(д) боко(мъ) малы(х) дѣте(и) полагати:
и то не слушно же сѧ лучае(т) присыпляти.
Малы(м) дѣтя(м) колыски то дѣло звыча(и)но:
а класти кра(и) себѣ, и то необыча(и)но.
Велики(м) zемлѧ, лава, то мѣсце присто(и)но:
а з(ъ) ма(т)ками лѣгати вкупѣ недосто(и)но.
Ѡтожъ умысли(в) я ва(м) пораду давати:
быстє пре(с)тали малы(х) и велики(х) з(ъ) собою по(к)ладати.

А заты(м) сáмы рóзумъ и волю мáете:
не моѐ о томъ дѣло якъ собѣ знáете.
Еднакъ и повтóре в то(м) вамъ раду даваю:
бысте не дознáли грѣхà, тогò прiяю. // 102

155. Ѡ дающы(х) бл(с)венiа на грѣхо(в)ные творенiа

Напрыкла(д) бы хто бл(с)вивъ че(р)нцевѣ женúти:
úли кому íному íное что̀ злóе творúти[1].

Мóщно было (б) и че(р)нцу̀ гдѐ сѧ оженúти:
мо(г)лъ бы и егò свѣтъ гдѐ в собѣ утайти.
Але хо(ч) бы на бѣду̀ гдѐ сѧ и оженúлъ:
една(к) бы бе(з)зако(н)ны(и) себѣ бракъ учинúлъ.
Которы(и) бы бракъ не мо(г)лъ брако(м) сѧ на(з)вáти:
ты(л)ко сталъ бы по брáку блу(д)но пребывáти.
А хто (б) женити(с) че(р)нцу̀ бл҃гословенство далъ:
то (и) то(и) и че(р)нцеви всѣ грѣхи на себе бъ взялъ.
Бо слѣпецъ слѣпцà водя(и) óба в(ъ) яму впадáютъ,
понеже сего свѣта zéмнаго не выдáютъ.
Такъ и бл(с)вивши(и) на грѣхъ, согрѣшаетъ:
яко чужды(м) грѣхомъ сѧ да(р)мо приобщáетъ.
Прето всѣмъ не треба того бл҃гословенства:
же(б) не приня(т) ѡ(т) бг҃а небл҃гословéнства.

156. Ѡ люде(х) старыхъ и млáды(х), творящы(х) плóтскiа грѣхи // 102 зв.

Дивуе(т)сѧ пáче бг҃ъ старому чловѣку:
нежели жывущему собѣ в(ъ) молодо(мъ) вѣку.
Если хто в стáры(х) лѣте(х) ты(мъ) грѣхо(м) согрѣшáе(т):
то(и) далеко г(с)да бг҃а бо(л)шъ ображáетъ.
Кгды са(м) реклъ, ненавúди(т) тре(х) персо(н) моà дш҃à:
богато(г)[о], скупого, и пышного голышà.
І стары(х) з(ъ) проме(ж) люде(и) муже(и) прелюбодѣевъ:
а к тому особъ гате(и), або раче(и) ѕлодѣевъ.
А і млáды(мъ) една(к) бг҃ъ не велитъ с(ъ)грѣшáти:
але научае(т) и(х) в(ъ) чистости пребывáти.

[1] Ці два рядки є роз'ясненням назви вірша. Сам текст вірша починається з наступного рядка; м у слові *мощно* виведено червоним чорнилом.

Егдà змови(л) похоти пло(т)скіѧ о(т)грѣба(и)те:
и іны(х) злотворе́нiи ср(д)чно сѧ пока(и)те.
І пáки, ізмы(и)тесѧ и будете ю(ж) чи́сты:
да претвору ва(с) себѣ в сн҃ы вѣкуйсты.
А я́коже(с) да(л) бж҃е вла(ст) сн҃áми ти бы́ти:
да(и) же на(м) цѣле твою о(т)чи(з)ну на(с)лѣди́ти.
Бо на нб҃сѝ мы̀ всѝ о(т)чество мáемъ:
и о наслѣдство то(г)[о] смире(н)но тѧ бл҃гáемъ. // 103

157. Ω явногрѣшникахъ

На грѣхъ бл(с)венства не мощно дая́ти:
развѣ о(т) грѣхо(в) грѣшны(х) возмо(ж)но прощáти.
Кто бо zахоче(т) часо(м) что ко(л)векъ з(ъ)грѣши́ти:
до(л)женъ пи(л)но о(т) лю(д)зски(х) оче(и) хорони́ти.
Бо мовя(т) хо(ч) вѣдаю(т) да неха(и) не ви́дятъ:
и та(к) грѣшнико(м) люде не ба(р)зо обры́дятъ.
Публи́чны(и) бо грѣхъ дш҃ѣ тя(ж)ча(и)шы(и) бывáетъ:
и бг҃ъ за публичны(и) грѣхъ горшъ праве карáе(т).
І что схóчешъ сотвори́т(ъ) вели́ка и мáла:
утры(с) и запры(с) жебъ сы(ч) и совà не знáла.
І спѣваю(т) за(с), хмы́зо(м) ни́зо(м) пу(д) ве(р)бами:
жебы жадные люде нѣgды не узнáли.
А еднакъ да(и) г(с)ди zлого не чини́ти:
але z ла(с)ки свое(и) рачъ о(т) грѣхъ хорони́ти.

158. Ω невмѣющы(х) и о не хотящы(х) дѣте(и) свойхъ учити на добрые дѣла // 103 зв.

Котóрые рóдичи дѣте(и) не научáютъ:
тые непрія́тели дѣте(м) свои(м) бывáю(т):
Бо нѣgды без(ъ) цвыче(н)ѧ дѣты добрь̀ не буду(т):
и выро(с)шы хочъ кра(с)ты хо(ч) рóзбивати буду(т).
А́жъ васъ родичо(в) ско(р)бе(и) доведутъ немáлы(х):
понева(ж) не вмѣли(с)те цвы́чити іхъ мáлы(х).
І хо(ч) бы (и) хотѣлъ ужѐ велико(г)[о] сн҃а вчи́т(ъ):
ты(л)ко (ж) не зможе(ш) то(г)дà вла(с)не дуба нахыли(т).
І таки(и) и ба(т)ка часо(м) за груды хватáетъ:
або те(ж) пу(д) часъ и в ши́ю кулакóмъ давáе(т) [1].

[1] У Перетца: *додает*. Див. «Вірші єром. Климентія...», стор. 93.

І не ло(ж)ную то а̀ речъ о томъ докладаю:
але по пра(в)дѣ сто(и) тое ва(мъ) ізвѣщаю.
А та(к) малы(х) добре цвы(ч) ве́длу(г) твое(и) уваги:
и не буде(ш) те(р)пѣт(ъ) за ны(х) о(т) люде(и) зневаги.
Я́ твое(и) мл(с)ти якъ пріяте(л) пріяю:
и повторе учити дѣте(и) поражаю.
Ζа що̀ и о(т) люде(и) до́бры(х) бу́де(ш) мѣти сла́ву:
и о(т) г(с)да бга особную похва́лу. // 104

159. Ω повседне́вныхъ грѣхотворенія(х) человѣческихъ

Я́ко не пу(д)ко́ваны(и) ко(н) в зымѣ попо(л)за́етъ:
та(к) и члкъ до всяки(х) грѣхо(в) ла(т)во скланя́етъ.
Бо я́ко уподобле(н) розны(м) о(н) реча(мъ) помню̀:
сице особливѣ(и)ше вподобляе(т)сѧ коню̀.
Но і частѣ(и) о(т) конѧ̀ е(ст) попо(л)зновені́ѧ:
сирѣчъ неіще(т)ныѧ часо(м) пре(т)кновеніѧ.
Кгды жъ еслѝ не ты(м) дѣло(м), то̀ дру́ги(м) с(ъ)грѣша́е(т):
жѐ а(ж) пу(д) часъ множе(ст)ва ради ни памятае(т).
Токмо всѝ нши дѣ(и)ства само́му бгу вѣ(ст)ны:
а подо(б)но и сты(м) его̀ та(к)же извѣстны.
Тѣмъ мли(м) ти сѧ бже грѣхѝ нша забуди:
а на до(б)рыѧ дѣла всѣ(м) на(мъ) наставни(к) буди:
Да непоро(ч)ны тебѣ всеви(д)цевѣ явы(м)сѧ:
а ζласки твое(и) о́ны(х) вѣчны(х) до(б)ръ не лиши(м)сѧ. // 104 зв.

160. Ω людехъ ты(х) которые не хотя(т) женитисѧ пре(з) вве(с) вѣкъ сво(и), и до стары(х) лѣтъ: або и до само́и сме(р)ти

Любо то мало того̀ бывае(т) на свѣтѣ:
же не буде(т) до сме(р)ти свѣцки(и) жонѝ мѣти.
А една(к) и тое сѧ на(м) вида́т(ъ) луча́етъ:
ты(л)ко не вѣмъ що то інъ за обыча(и) мае(т).
Свѣцки(м) всяки(м) потребно жо́ны по(и)мова́ти:
а не по че(р)нецки(и) бе(з)женно пробувати.
А то та(к) іны(и) пре(з) вве(с) вѣкъ сво(и) изваля́е(т):
ни че(р)нецъ а́нѣ свѣцки(и) и са(м) о(н) не знае(т).

Мы (ж) пре(д) ся не бвшемъ нра(в) то(г)[о] зневажае(мъ):
але на вшелякіе рѣчи уважаемъ.
Хоче(т) то зна(т) в(ъ) чистотѣ тѣле(с)но(и) пробуват(ъ):
и дѣвство захова(в)ши на старо(ст) че(р)нце(мъ) ста(т). // 105
Чили те(ж) о че(р)нецствѣ и ни помышляетъ:
уже (ж) не знае(м) якъ ся оны(и) обхождаетъ.
Человѣче(с)ка в него види(м) вся структура:
а не зрозумѣемъ що то в не(мъ) за натура.

Развѣ безпло(т)ны(и) або те(ж) агглъ во плоти:
нѣчего и писа(т), си(м) слово(м) ко(н)чу поты[1].

161. Ω старостa(х), або те(ж) о сватахъ:
що дѣвицъ высватую(т) за мл(д)нцовъ

Видячи люде в люде(и) сѣды(н)ные старосты:
ты(х) я(к) честны(х) и вѣры годны(х) прося(т) в старо(с)ты.
Дабы высватували за мл(д)нцовъ дѣвицы:
іжъ бы яко в(ъ) едино(и) плоти были двойцы.
А такъ ѡны(х) мл(д)нцовъ я(к) зацны(х) залецаю(т):
и о(т)цевъ ты(х) дѣвичи(х) звыча(и)но упрашаю(т).
Еже бы мл(д)нце(м) тѣмъ дщеры в жены даяти:
з(ъ) которыми желаю(т) себѣ вѣкъ сво(и) ко(н)чати.
Ты(л)ко (ж) неха(и) старосты пре(ж)де млады(х) спрашаю(т):
если до себе любовъ маю(т) или не маютъ. // 105 зв.
Бо сылою сочта(н)ны любвѣ мѣт(ъ) не будутъ:
але завше ненави(ст) дру(г) ко другу мѣт(ъ) будутъ.
Прето вы родители ѡное разсужда(и)те:
а насылствіемъ млады(х) брати(с) не зневоля(и)те.

162. Ω кумовствѣ, що кумы брати кумови
не блгословляютъ, або те(ж) дочки куминои.
А гды хто пересоли(т) добре талярами
або чи(р)воными золотыми а(р)хіереевѣ
ко(т)рому. То и грѣхъ прочъ о(т)кладаю(т)
и блгосло(в)ляю(т):
и бе(з)законіе на зако(н) прекладаютъ

И то ве(л)ми дивные рѣчи ʒоставаютъ:
що кумы брати в жону не бл(с)вляютъ.

[1] З правого боку на полі приписано іншим почерком два поздовжні рядки: *Тол(ъ)ко много имуществомъ обовязанъ ѕѣло и в томъ губи(т) свое время и душу и тѣло.*

I тежъ и до(ч)кꙋ в кумы не волно взяти:
що томꙋ и чинити на свѣтѣ не знати.
I не ты(л)ко самому куму взя(т) збороняю(т):
але еще и сно̃мъ также возбраняютъ. // 106
А гды вл(д)ка(мъ) ѡчи добре заслѣпляютъ:
то обѣма руками ты(х) бл(с)вляютъ.
I неха(и) бы вл(д)ки ничого не брали:
да даремно бе(з) всяки(х) дачъ бл(с)вляли.
Аже за грѣхъ собѣ велики(и) почитаютъ:
а хто пу(д)суне(т) добре, и грѣхъ про(ч) о(т)кладаю(т).
I не знае(м) чи важно [и а(р)хiере(и)ское] [1] на грѣ(х) бл(с)ве(н)ство
же(б) не по(с)ты(г)ло и(х) самы(х) и ты(х) бжое небл(с)ве(н)ство.
Лучше(и) бы и(м) грѣшнико(в) о(т) грѣховъ о(т)во(ж)дати:
неже на беззако(н)ны(и) бракъ бл(с)вляти.
Гды (ж) заповѣдалъ бгъ в кумо(в)ствѣ сѧ не по(и)мова(т):
i iз кре(в)ными в малжен(с)тво не по(и)моват(ъ).
I волно по мтери плака(т) комꙋ хотѣт(ъ):
и да(и) бже никому таки(х) брако(в) не имѣт(ъ). [2]

163. Ѡ дѣтехъ малы(х) остаючи(х)сѧ о(т) родичовъ свои(х): в годꙋ едно(м), или в дво(х): и дал ѣ(и)

Много е(ст) що родичовъ не памятаютъ:
кгды о(т) пе(р)се(и) в(ъ) едно(м) годꙋ и в дво(х) зо(с)таваю(т).
// 106 зв.
Ежели мтка умретъ о(т) малого дытяти:
iли оцъ, не будетъ выросши памятати.
I гды о(т) мтки и ѡ(т)ца малое сѧ зостанетъ:
в то(и) же часъ сиротою пра(в)дивою останетъ.
I если оцъ вмретъ, то по(л)сироты дитына:
а гды и мтка то ю(ж) цѣлаѧ сиротына.
I злѣ ты(м) бѣдны(м) дѣтя(мъ) гды роду не маютъ:
таковые згола вѣ(м) на(и)го(р)ше(и) погибаю(т).
Если хто для сп(с)нiѧ ѡзме(т) воско(р)мити:
то яко (ж) ко(л)векъ можетъ такое живо быти.

[1] Квадратні дужки стоять у рукопису.
[2] Спочатку було помилково написано слово: *не хотѣт(ъ)*, потім закреслено чотири літери: *хотѣ*, а зверху над ними надписано: *имѣ*.

А веко(р)мйвши(с) трєба добре за тò ω(т)слуговáт(ъ):
и за влáсны(х) родычо(в) у пошанова(н)ю мáт(ъ).
Ζвлáща гды мѣетъ о(т) ни(х) якóє выцвѣчє́н(ъ)ѧ:
таки(м) и по смє̃(р)тє(х) нєха(и) нє чини(т) забвє(н)ѧ.

Лє(ч) я(к) о(т)ца и мтку досто(и)но поминáти:
жє вмѣсто своєго дытяти мо(г)лѝ выховáти.
Ζачи(м) всѣ̃ выхова(н)цы тую рѣчъ уважа(и)тє:
и ζа бл̃годѣтєлє(и) таки(х) б̃га бл̃га(и)тє.

164. Ω нєпамятозлóбія(х) диты́нныхъ // 107

І стары́мъ бы нє трєба та(к)жє злобы̀ мѣти:
я́ко нє имѣютъ єѧ малє(н)кіє дѣти.
Єднò єднóго бúєтъ и тє(ж) бє(з)чєствуєтъ:
пото(м) за(с) и забудє(т) и нѣтъ нє (з)лобствýєтъ.
І впя(т) єднò другого крѣпко зневажаєтъ:
а о(т)ступúвши всѐ то собѣ за низáщо мáє(т).
А старóго хо(ч) мало хто часом зневáжи(т):
то зáра(з) з нєтє(р)пє́н(ъ)ѧ на позовъ ко(ш)тъ вáжит.
Ω стары(х) то в(ъ) книга(х) та(к) слово написа̃нно:
котроє в(ъ) цє(р)ква(х) часто є(ст) вѣ(м) г̃ла(н)но.
Ѧщє нє будете вы я(к) млáдыє дѣти:
нє в(ъ)ни(и)дєтє в(ъ) ца(р)ство, и нє будєтє ζрѣти.
Ωбáчє рєчѐ умомъ нє дѣти быва(и)тє:
лє(ч) по дити(н)ны(и) ѕлобы̀ та(к) нє памята(и)тє.
Прєто и на(м) трєба ю(ж) зло(б)ства оставúти:
іжъ бы без прєпяти(и) мо(г)лѝ жи(з)нь на(с)лѣдúти.

165. Ω глухихъ и нє нѣмы́хъ

И то злóє калѣцство чл̃вѣку на свѣтѣ:
глухотà: ко(т)рои то(ж) нє да(н) бж̃є имѣти. // 107 зв.
Бо є(ст) таки(и) глухи(и), жє згóла нє можє(т) слышáт(ъ):
а(ж) развѣ помаваєтъ ктò мóжє(т) сѧ догадáт(ъ).
Ты(л)ко (ж) що(с) мало єму тóє допомагáє(т):
жє к глухотѣ прина(м)нѣ(и) нє нѣмы(и) язы́къ має(т).
Ҁотры(м) язы́ко(м) мóщно к(ъ) комỳ прогл̃голúти [1]:
и ла(т)вѣ(и)шє(и) по(т)рєбу своѝ о(т) кого спо(л)нúти.

[1] Спочатку було написано *прогл̃голати*, виправлено а на и рукою автора.

А та(к) бѣдны(и) не мно́го ме(н)шъ нѣмо(г)[о] страждае(т):
ко(т)ры(и) к(ъ) глухотѣ свое(и) и язы́ка не ма́е(т).
І рату(и) Хр(с)те бж҃е я́ко то ω(т) глухоты̀:
такъ и о(т) ѡсобнои бе(з)гла̀сно(и) нѣмоты̀.
Да слове́съ еѵ҃(г)лски(х) твои(х) вс(г)да̀ слышае(мъ):
и язы́кома тебѣ я́сно хва̀лу вѣщае(мъ).

166. Ω глухи́хъ и нѣмыхъ

Ди́вная то на свѣтѣ не́мо(щ) и глухота̀:
а при не(и) особная еще̑ и нѣмота̀.
На́вет(ъ) бы ко нѣмотѣ свое(и) імѣлъ слу́ха;
але то̀ закладае(т) и самые уха.
Если (б) мѣлъ слу(х), хо(ч) не мо́же(т) гл҃гола́ть:
то гл҃ющаго мо(г)лъ бы ла(т)во выслуша́(т)ъ. // 108
І gды̀ бы те(ж) к(ъ) глухотѣ умѣлъ говори́ти:
то̀ з ме(н)шою ско(р)бію мо(г)лъ ся (б) обходи́ти.
А́же небора(к) того̀ и того̀ лише(н)ны(и):
мученіе особно те(р)питъ побѣде(н)ны(и).
І gды (б) к тому̀ и ослѣпъ не зна(л) бы що чини́т(ъ):
мо(г)лъ бы конечно з свѣта са(м) себе̑ изгуби́т(ъ).
Ω(т) чего и на́съ Хр(с)те г(с)дии ухова(и):
а слу(х) и рѣчъ до кончинъ н҃ши(х) в на(с) захова(и).

167. Ω ка́шлю

И ка́ше(л) зла́я то не́мощъ на свѣтѣ:
бода(и) никому̀ и его̀ не мѣти.
Бо в пе(р)сехъ ка́ше(л) та(к) ча́со(м) спира́етъ:
же а(ж) іногда іны(и) умира́етъ.
І щобъ ω(н) ω(т) всѣхъ насъ искорени(л)ся:
да у ѱовъ ля́дзски(х) и в н҃шихъ всели(л)ся.
І да(и) бж҃е же(б) то́е та(к) ся ста́ло:
азали (б) и ѱо(в) вы́гибло хо(ч) ма́ло [1]. // 108 зв.

[1] Унизу приписано червоним чорнилом: *Еще̑ о ка́шлю ли(ст) с҃ѕ напрі̑дъ.*

Ω(т) ꙁдѣ починаю(т)сѧ вѣршы, о рємєсникахъ розмайтыхъ (Напродъ)[1]

168. Ω гончаряхъ: слово вѣ(р)шовоє похвалноє

Пє(р)вы(и) на свѣтѣ гонча(р) рємє(с)никъ тру(ж)датє(л):
 са(м) г(с)дь бг҃ъ, Адама и Ѐѵ(ъ)вы создател(ъ).
Которы(и) да(л) людємъ всѣ хы(т)рости умѣти:
 и всяку прємудро(ст) хотящы(мъ) разумѣти.
Прєто мощно гонча(р)ство сты҃(м) дѣло(м) назват(ъ):
 понєважъ бг҃ъ Адама зволилъ з(ъ) глины созда(т).
І го(н)чаря(м) чловѣка мощно (б) з глины ꙁробит(ъ):
 ты(л)ко (ж) нєвозмо(ж)но зроби(в)ши дш҃ѣ влѣпит(ъ). // 109
Єднакъ сосуды робя(т) напи(т)ки выпиватъ:
 и всякіє тє(ж) го(р)шки що ѣсти готоват(ъ).
Та(к) жє и кафлєвыє пєчи выставуютъ:
 и розныє на кафля(х) оздобы му(д)руютъ.
А ба(р)зѣ(и) що покоп(щ)уваными называютъ:
 гдє фа(р)бами всякоѧ красы додаваю(т).
Імєнно жє многіє шма(л)цами кладу(т) цвѣты:
 и вє(л)мѝ прм(д)рыє полагаютъ квѣты.
Ажъ бы бєзпрєчъ хотѣлъ на тую дивитисѧ
 пѣчъ: и грѣти(с) до тако(и) мило притулитисѧ.
Ꙁачи(мъ) о го(н)чарѣ васъ крѣпко похваляю:
 и о(т) бг҃а за то ва(мъ) спсє҃(н)ѧ пріяю.

169. Ω ратаяхъ: або тє(ж) о пашущы(х) хлѣбъ людєхъ

На(д) всѣ рємє(с)ла̀ потрєбнѣ(и)шоє подобно
 паха(р)ство: жѐ тоє всєму свѣту выго(д)но. // 109 зв.
Бо хо(ч) бы хто срѣбро и ꙁлото мо(г)лъ робити:
 а нє мѣючи хлѣба злота нє вкусити.
Мовлє(н)на таѧ рє(ч) жє хлѣбъ ср(д)цє укрѣпитъ:
 єслѝ хлѣбомъ животы̀ члк҃ъ покрѣпитъ.
І бє(з) хлѣба нє мощно всяки(мъ) пробувати:
 бо бєз нєго з голоду могутъ умирати.
І нє ты(л)ко убоги(и) хлѣба потрєбуєтъ:
 алє и богатому оны(и) нє попсуєтъ.

[1] Круглі дужки стоять у рукопису.

Отздѣ починаются вѣрши,
О ремеснинахъ розмаитыхъ,
(: На пробу :)
О гончарахъ: слово вѣршо-
вое похвалное.

Первѣйшій на свѣтѣ гонча(р) ремесникъ трудился:
сам Богъ, Адама и Євву создатєй.
Которій дал людемъ всѣх хитрости умѣти:
и вѣстиу премудро хотящимъ разумѣти.
Прето тощно гончарство стародавнѣ дѣло назват:
понеже Богъ Адама з болота з глини создалъ.
И гончари человѣка тощно з глины зробит;
только недостойно зробивши душѣ вдохнит.

Єднако

Богаты(и) еще бо(л)ше(и) хо́четъ его мѣти:
    же(б) по сме(р)ти его ужывали и дѣти.

А та(к) хлѣбъ сты(и) всюда всѣ(м) не безпотре́бе(н):
    але и невѣрны(мъ) ѡ(н) на́ свѣтѣ потребенъ.
А ты г(с)ди без(ъ)пре(ч) хлѣба лю́дя(м) умножа(и):
    и дово(л)но на вве(с) свѣтъ его̀ урожа(и).

170. Ѡ ткача́хъ, и о жена(х) и(х): и о іны(х) жена(х) ткати імъ дающыхъ

Ме(ж) іны(х) реме(с)нико(в) і тка(ч) умѣша(в)ся:
    і та(к) же я(к) іные реме(с)нико(мъ) назва́вся. // 110
Могла (б) Россія нша и без ны́хъ прожи́ти:
    іное в ту́рски(х) стра́на(х) мате́ріи роби́ти.
А в на(с) и жоны тое ремесло̀ о(т)правуютъ:
    и бо(л)шъ таковы(х) же(н) е(ст), що и(х) и не требуютъ.
Бо я(к) зхотя́тъ zара(з) могу(т) ся научи́ти:
    и не буде(т) основы ю(ж) до ткаче(и) носити.
А в Ли́твѣ всякіе жо́ны ткачовъ и не зна́ютъ:
    ра(з)вѣ козацкіе іные потво́рство ма́ютъ.
Же то іная будетъ не пряха и не тка́ха:
    и в таковои може(т) быти ткачевѣ взя́ха.
А що (ж) будутъ и ткачѣ в такои собѣ брати:
    гды не буде(т) осно́вы и потка(н)я давати.
І ткацкіе тежъ жоны не всѣ хотя(т) пря́сти:
    абы (б) готовые нитки мо(г)ли в(ъ) бе(р)да класти.
І ча́со(м) о(т) роботы вткѹ̀ немало зоста́нетъ:
    а до того и пряжы ещѐ в кого̀ доста́нетъ.
Ажъ поло(т)но з(ъ) ты(х) рѣчи(и) може(т) из(ъ)поряди́ти:
    да кошу(л) и іны(х) спра(в) много мо(щ)но пошити.
І писме(н)ны(и) лю(д) ткачѣ вся(к) неха(и) розумѣетъ:
    же стары(и) и молоды(и) о(т)ченшь в ни(х) умѣетъ. // 110 зв.
А іны(и) е(ст) ремесни́къ и млтвы не зна́етъ:
    и неха(и) же не га(н)би́т(ъ) ткачо(в) то́е собѣ зна́етъ.
А за вѣршъ се(и) о(д) ткачо́въ прощенія жела́ю:
    и реме(с)ла вшего кры(и) бже не зневажа́ю.
Тылко (м) спе(р)ва написавъ пры(к)ро [1] в словѣ едыно́м(ъ)
    и уже (ж) простѣте мя, ка́юся и о то́мъ [2].

---

[1] Унизу зроблено виноску олівцем почерком П. Куліша: *Прикро—укорительно (наречие)*.

[2] На полі з правого боку дописано іншим чорнилом і почерком: *и о и то(м)*.

171. Ω бондаряхъ

Чε(ст)но ε(ст) и бонда(р)ство и вε(л)мѝ надóбно:
    бо нихтò нε ωбы(и)дε(т) и бεз ны(х) подóбно.
А хо(ч) и вся(к) рεмεсникъ людя(мъ) всѣмъ потрεбε(н):
    та(к) жε и бо(н)да(р) всюда ε(ст) нε бε(з)потрεбεнъ.
Кгды (б) нε ωнѝ нѣ в чемъ бы напи(т)ковъ хранѝти:
    и нѣ в че(мъ) было (б) жонкáмъ и водѝ носѝти.
А щó обрѣзки шεвцѣ и кра(в)цѣ покидáютъ:
    а бондарѣ обрѣзко(в) своих нε викидáютъ.
Як то трѣски котрѝми можε(т) в(ъ) пεчѣ палѝти:
    та(к)жε за(с) особливε и ѣсти наварѝти. // 111
І нε будε(т) дрѣмáти жѐ тò стýки гряки:
    а к тому̑ на(и)пáчε я́къ потягнε(т) табáки.
І нε кохаε(т)сѧ в(ъ) сну̑ жε робитъ и вночѣ:
    або тро(ст) а(л)бо круги, или стружε(т) обручѣ.
І ма(и)стε(р)ство своѐ та(м) и тáмъ роскладаεтъ:
    и охóчую до роботы пилно(ст) мáεтъ.
А що зароби(т) мусѣтъ часомъ и пропѝти:
    послѣ працы животѝ трóха покрѣпѝти.
Пото(м) станε(т) робити знову хочъ нε мнóго:
    а(ж) в нεго и тютюну̑ и всεго впя(т) много.
І такъ тоε рεмεслò вε(л)мѝ похваляю:
    и до ко(н)цà вѣку и(мъ) того хлѣба прiяю.

172. Ω шаповáла(х) и о коновáлахъ

Потрε(б)ноε рεмε(с)лò ε(ст) и коновáлство:
    а ωсобливε че(ст)но ε(ст) и шаповáлство.
Коновалъ εднò ты(л)ко дѣло из(ъ)пра(в)ляεтъ:
    жε тò коня(м) и шкáпа(мъ) опрáву давáεтъ. // 111 зв.
А шаповáлъ всякiε всѣмъ выгóды твóри(т):
    гды (ж) розныε потрεбы людя(мъ) за(в)шε рóби(т).
Як то мужыкамъ плεтε(т) рукавицы:
    и ля́мцы вывáлюε(т) що нося(т) молодѝцы.
І εщѐ и опанчу̑[1] можεтъ иzробѝти:
    и кéцу [хо(ч)][2] на(и)бо(л)шую му(д)ро устрóйти.
А εслѝ часомъ зхóчεтъ из(ъ)почити трóхи:
    то то(г)да бε(з)прεста(н)но всѐ вяжε(т) панчóхи.

---

[1] Рукою П. Куліша олівцем зроблено виноску: *Опанча как видно важна была одежда, и, может быть, цельная.*

[2] Квадратні дужки стоять у рукопису.

А впя(т) же якъ почне(т) вовну перебивати:
то зна(т) то уже хоче(т) з луко(м) ма(н)дровати.
Бо з давны(х) часовъ я(к) где шапова(л) ма(н)дрова(л):
не едну на дорозѣ и дшу из(ъ)ляка(л).
Же здалеку власне татаре манячатъ:
а(ж) шапова(л) носи(т)сѧ з(ъ) луко(м) я(к) з друко(м),
з(ъ)близу вбача(т).

А прише(д) до люде(и) стане(т) роботы пытат(ъ):
же(б) где ко(л)векъ мѣлъ собѣ на роботу ста(т).
І я(к) зна(и)де(т) добрую роботу в добро(м) мѣстѣ:
а(ж) зара(з) зароби(т) золоты(х) сто або двѣстѣ. // 112
І ремесло ихъ чи(р)ство и го(д)но похвалы:
хо(ч) бы в ко(ж)до(м) городѣ бу(в) и(м) це(х) для славы
І я рукодѣліе и(х) та(к)же похваляю:
и дѣтямъ и(х) и жонамь доброго прію.

173. Ѡ тѣсля(х), або те(ж) о плотника(х) по моско(в)ски(и):
а о деілида(х) по лито(в)ски(и)

И тесе(л)скіе в чести ма(и)строве бывают:
же му(д)рые буди(н)ки они выставляютъ.
Менови́те яко то покои па(н)скіи:
або те(ж) іные и полати ца(р)скіи.
І це(р)кви оздобные в(ъ) славу Хр(с)ту бгу:
за что треба творити и(м) похвалу многу.
А ѡсо(б) годно (б) и(х) мѣт(ъ) в(ъ) велико(и) повазѣ:
же то часто бываю(т) в не ме(н)шо(и) о(т)вазѣ. // 112 зв.
Понева(ж) важы(т)сѧ хо(ч) на якую полѣзти
высоту: и мысля(т) я(к) бы з не(и) знову злѣзти [1].
І че(ст)ное та(к)же и(х) и чи(р)ствое ремесло:
але и працовыто оно, бо тяже(ст)но.
Бо я(к) стануть будино(к) яки(и) будовати:
треба ко(ж)дому проти(в) себе пуды(и)мати.
І сюда и туда дерево обе(р)тати:
и ещѣ шлягою и тыбе(л) забывати.
А гды сѧ прилучи(т) кр(с)тъ на црко(в) всстано(в)ляти:
то(г)да муся(т) всѣ свои грѣхи вспамятати.

---

[1] Поряд дописано іншим почерком: *в(ъ) низоту*.

А та(к) на бáнѣ стоѧ кр(с)тъ постановля́ютъ:
    бг҃ъ и(мъ) помагаетъ, и пáда(т) не допущáетъ.
І спс҃и íхъ г(с)ди ʒа тые наýки:
    и сохрани íхъ дш҃и о(т) вѣчно(и) мýки.
І я́ ʒа тесля́ми тебе бж҃е блг҃аю.
    и з(ъ) жонáми и з(ъ) дѣт(ъ)ми тебѣ и(х) вручáю. // 113

174. Ѡ музыкахъ, меновите о цы(н)балистыхъ, и о скрыпникахъ

Веселое ремесло̀ музыцство повѣдáю(т):
    же íграми своими смутны(х) пудвеселяю(т).
А веселые паче веселыми бывáютъ:
    ко(г)да̀ музыки в(ъ) скры(п)ку и в цы(н)балы игрáю(т).
І че(ст)но та(к)же собѣ на свѣтѣ пробувáютъ:
    кгды (ж) и самóму бг҃у похвалу о(т)давáютъ.
Понева(ж) я(к) íные ремесникѝ цехъ мáютъ:
    та(к) и онѝ спс҃е(т) íхъ бг҃ъ в цехý зоставáютъ.
І ве(д)лу(г) це(р)ковного уклáду поражáютъ:
    и до це(р)кве(и) бж҃íи(х) свѣчи часто спра(в)ляю(т).
А ѕды (б) хто мови(в) же лéгки(мъ) хлѣбо(м) забавляю(т):
    таки(и) и(м) хлѣбъ г(с)дь да(л), неха(и) не поды(в)ля́ю(т).
І хлѣба дарéмного ни(г)дé не ужывáютъ:
    ты(л)ко его̀ всякíе пре(з) прáцу заробля́ю(т). // 113 зв.
І прето̀ хто̀ ремесла̀ научáетъ:
    таковы(и) ме(н)шъ прóстою роботою труждáе(т).
Ремесло̀ ст҃о дѣло нá свѣтѣ сѧ зна(и)дýетъ:
    ко(т)ры(и) з(ъ) пи(л)ною его̀ охотою патрýетъ.
І хто̀ ремесла̀ своéго за(в)ше чáсто пи(л)нуетъ:
    томý до его̀ прáцы и са(м) бг҃ъ пособствýе(т).
Неха(и) же бе(з) лѣности и музы́ки игрáютъ:
    и веселости людя(м) молоды(мъ) додавáю(т).
А на(и)грáвшисѧ, неха(и) трóха и спочиваю(т):
    да по по(в)но(и) склянúцы горѣлки выпивáю(т).

175. Ѡ шєвца́хъ, и ѡ че́стномъ и́хъ рємєстлѣ[1]

Пова́жное рємє(с)лѐ и шє(в)ство зостава́єтъ:
    ґды (ж) чєстноє бра(т)ство и ктыто(р)ство з ны(х) быва́є(т).
І шєвцѣ свя(т)цѣ та(к) сѧ то онѝ наzыва́ютъ:
    из сво́єго тыту́лу а(ж) самы́ сѧ втѣша́ютъ.
І го(д)но велича(н)ємъ всѣхъ шєвцовъ велича́ти:
    и похвалу якъ чєстны(мъ) рємє(с)ника(мъ) дава́ти. // 114
І щырыє онѝ є(ст) шєвцѣ людє на свѣтѣ:
    и жоны и(х) до́брыє и іхъ шє(в)скіє дѣти.
Бо нѣѕды онѝ жа(д)ны(х) ша(л)вѣрствъ нє зажыва́ю(т):
    алє и у́чнє(в) свои(х) лю(д)зскости научаютъ.
І ѡсобли́вє ро(з)но(и) тє(ж) своє(и) полѣти́ки:
    из(ъ) книги з ра(з)ницы шєвско(и) чє(ст)но(и) ґра(м)мати́ки.
І копы(л)ѧ з(ъ) правылямъ и всѧ ва(р)ста(т) іхъ сла́вна:
    знаю о то(м) добрє, и лю́дє мовять зда(в)на.
А якъ сядє(т) робити на своє(и) ва(р)ста́ти:
    почнє(т) своє̈ вся́коє начи(н)є росклада́ти.
Я́ко то копы́ла правыла дра(т)ни́цы стрєли́цы:
    ло(и)никѝ цвя́шки смо(л)ники на́ру(ч)ки и кра(в)ни́цы.
Та(к) тє(ж) сты́рачѣ моло(т)кѝ вы(н)штакѝ то́пки и клєса́чки:
    общаликѝ смолу̑ воскъ вы́хты клє(и)стра писа́чки.
Ꙁатырачки кли(н)цѣ гни́пы дратвы цы(к)на́сарѣ и щєти́ны:
    шы́ла чє(р)нила ножѣ скобє(л)ки стругѝ ско(с)ки
        бе́лєхи и смо(л)ши́ны.

Вєто(ш) ни(т)ки за́вєтѣ кобы́лицы хлопцы ху(т)ра и стрыхолцѣ:
    рємѣн(ъ) воду до шпова(н)ѧ лубѧ дого(т) и натягачѣ и ко(н)цѣ.
А якъ по(и)дє(т) до шку(р), дубъ товчє(т) шкуры пєрєсыпа́єтъ:
    а інырє шкуры у зо́лу хуру ꙁаклада́єть[2]. // 114 зв.
І и́ныє тє(ж) на коби́лицѣ шє(р)сть оббира́єтъ:
    а пото(м)[3] бе́лєхо(м) мєздру̑ пу(д)робля́єтъ.

---

[1] Увесь цей вірш закреслено. Унизу сторінки приписано: *Скасова(н)ны сиє шє(в)скіи вѣ(р)ши, жє нє вря(д) писали(с). Іщи лучшє(и) споряжєнны(х) при ко(н)цѣ книги.* Вказівку на аркуш відрізано.

З правого боку на полі написано, потім закреслено два рядки:
Нє машъ мовя(т) на(д) шєвство рємє(с)ла чє(ст)нѣ(и)шого:
и промє(ж) рємєслами іными славнѣ(и)шого.

В. Перетц при надрукуванні віршів уніс ці рядки до тексту, закривши ними аркуш 114. Виходячи зі змісту, їх саме так і треба вмонтувати до тексту.

[2] Напроти останньої строфи з лівого боку на полі приписано: *в сту́лѣ.* Кількарядкові приписки рукою автора є на полі ліворуч та внизу. Відповідні значки перед цими приписками вказують на те, що їх потрібно перенести на аркуш 115. Там ми їх і будемо подавати.

[3] Вставка на полі: *надѣвши шу(ст)валъ и хва(р)ту́хъ.*

I похвaꙩова́вши в(ъ) б͠жи(и) часъ, уклада́є(т) в ква́съ:
и чекає(т) поку(л) буде(т) пересыпа(т) вп я(т) ча́съ[1].
А пото(м) покину(в)ши всѐ по(и)детъ бѣты збыра́т(ъ):
бо потре́ба ко(з)ли́ны из(ъ) бѣтою вычиня́т(ъ)[2].
А я(к) при(и)де(т) єму̑ часъ и про(ст) ремѣн(ъ) выправля́т(ъ):
и я(к) повѣсмо то(и) мя(т).
стане(т) крѣпко працова(т),
І ѣзди(т) у лугъ ду́бу и попелу пали́ти[3] готова́ти:
и му́сѣтъ бѣдны(и) добре на́ зыму працова́ти.
А ѡсо(б)нѣ(и) мусѣтъ по матери(н)ку и по листокъ ходи́ти:
же а(ж) и в с͠то ма́ло може(т) когдà з(ъ)почити.
І сѣвши на роботѣ, то до по(л)ночи не буде(т) спа́ти:
а ча́сомъ до самого свѣта буде(т) перешыва́ти.
Або іно(г)да роботу буде старую якую крѣпи́ти:
и́ли те(ж) іную хорошую новую роби́ти.
А я(к) схо́че(т) шевчиху поби(т), нищò чи(мъ) би(т) не шука́єть:
єсли чобо(т) клесує(т) тоєю (ж) клеса́чкою пото(р)каєть.
І не да(и) б͠же на́ свѣтѣ жо(н)камъ го́ршои му́ки:
я(к) попасти(с) якому часомъ шевцу̑ у ру́ки. // 115
Бо шы́ло(м) уко́ле(т), и дра(т)вою ꙁвя́жетъ:
не здорова з ни(м) [хо(ч) не з(ъ)хоче(т)][4] спа́ти не ля́жетъ.
А такъ не треба ше(в)цо́въ никому зневажати:
але треба и(х) за то реме(с)лò восхваля́ти[5].

---

[1] З правого боку на полі приписано два рядки і пунктирною рискою вказано, що їх потрібно вставити якраз сюди:
І на крѣслѣ по ца(р)ски(и) сѣди́тъ якъ на маєста́тѣ:
и проси(т) б͠га жебы́ на роботу рано уста́ти.
Відповідний значок указує на те, що далі треба читати чотири рядки, приписані на полі в нижньому кінці аркуша:
А уста(в)ши усу́не(т) лу́чни(к) и желѣзо причепля́е(т):
и лучи́ну з(ъ) пе(н)ковъ смо(л)ны(х) з(ъ) ѡгне(мъ) роскладáе(т).
А розложи(в)ши ѡгню́ за́ра(з) перешыва́єтъ
по́ты: по́ку(л) а(ж) сѧ єму̑ подоба́єтъ.
Значок після цього вимагає, щоб далі йшли два рядки, приписані внизу на аркуші 114 зв.:
І я(к) перешываючи вто́ми(т)сѧ, тò шку́ры стрыху́є(т):
и на ро(с)пу(с)ка(н)ѧ на чо́боты ко(л)ко з(ъ) котро(и) па(р) вы(и)де(т), готу́є(т).

[2] Тут стоїть значок, який вказує на те, що далі треба читати рядки, приписані з лівого боку на полі на аркуші 114 зв.
І по(и)де(т) до га(р)бовки у чо́внѣ хита́ти:
козлы́ны и бара́ницы хо(ч) и га́бе(л)ки окраша́ти.
А нахитавшисѧ єщѐ и ѣсти захо́четъ:
и да(ст) єму̑ шевчи́ха чого̀ исхочетъ.
[3] Слово в оригіналі закреслене.
[4] Квадратні дужки стоять у рукопису.
[5] З лівого боку на полі приписка червоним чорнилом і іншим почерком:
Ω *кожемя́ка(х) ли(ст) сп͠г.*

176. Ω мѣлникахъ, або те(ж) о мѣрóчника(х)

I мѣрочницства че(ст)ны ремеслà бывáютъ:
ко(т)рымъ и бе(з) жнивъ онѝ хлѣба заробляютъ.
Zвлаща где ко(л)векъ млынѝ мє́лю(т) непреста(н)но:
а(ж) є́стъ в(ъ) мѣро(ч)нико(в) хлѣбъ все(г)дà бе(з)пре(с)та(н)но.
А ба(р)зѣ(и) гды̀ не часто пропивáютъ:
то и ѡвше(м) такіе з(ъ) себѣ̀ хлѣба мáютъ.

А звлаща хто о(т) бга щастѧ собѣ мáетъ:
то(и) и богаты(мъ) з тогò реме(с)лà бывáетъ.
I реме(с)ло и(х) всю́да всѣмъ люде(мъ) потребно:
и невѣрны(м) народо(м), тóжъ не бе(з)потрє́бно.
Товку(т) бо и мє́лю(т) всѐ, и із рукъ zдавáютъ:
всяки(м) людя(м) ремесломъ свои(м) угожáютъ. // 115 зв.
I помножъ и(х) бже, для млынóвъ строє́нiѧ:
и не лишѝ за труды óны(х) и спсє́нiѧ.

177. Ω самы(х) господаря(х), владу́щы(х) млынáми, и де(р)жащы(х) іхъ; и ѡ млына(х)

Хо(ч) то млы(н) ко(р)чмою сѧ в люде(и) называе(т):
една(к) же о(н) ни в че(м) сѧ ко(р)чмѣ не равняе(т).
Млы(н) чє́стна храминà не жiе(т) в не(и) сваво́лно(ст):
лечъ выходитъ з негò люде(мъ) хлѣба довóлно(ст).

А хочъ и z корчмы̀ пну бывае(т) пожи́токъ:
и господаревѣ ко(р)чемному ужи́токъ.

А млы(н) не едномꙋ̀ пну догажáетъ:
гды̀ на всю̀ околи́чно(ст) хлѣба настатчáе(т).
Ты(л)ко (ж) и млы(н) я(к) комꙋ̀ в ща(ст)ю поведе(т)сѧ:
то то(и) ты(л)ко з него хлѣба не о(т)гребе(т)сѧ.
I хтò и плуго(м) паше(т) ме(л)нику сѧ равняетъ:
и ко(ш)ту свое(г)[о] якъ ме(л)никъ не страчáетъ. // 116
А ме(л)нику мнóго приборо(в) в млы(н) потреба:
зале(д)во яко(и) речи чего не потрє́ба.
А треба камѣн(ъ)ѧ желѣза бе(з)престáнно:
стáлѣ дере(в)нѣ лою мо(в)лю то нелгáнно.
А ѡсобливе часо)м) люде(и) греблю гаты́т(ъ):
и бондаре(и) сосуды в млы(н) на розмѣ(р) роби́т(ъ):
А ѡсобнѣ(и) требуетъ и́ны(и) и мѣрного:
кгды̀ зна(и)детъ члвѣка доброго вѣрного.

Zачи(м) здавало (б) сѧ шку(р)ка за чи(н)бу не стáне:
єднакъ хто що звы(к) держа(т), то не перестáне.

І да(и) бж҃е з(ъ) господа(р)ствъ всяки(х) коры(ст) мѣти:
жебы мѣли довóлно(ст), а по ны(х) и дѣти.

178. Ѡ иконописца(х), сирѣ(ч) о малярáхъ, и ѡ честномъ рукодѣлiи óныхъ; и ѡ богомáзахъ

Рóзные му(д)рости са(м) бг҃ъ на свѣтъ дáлъ:
перво(г)[о] вѣку, ко(г)дà се(и) свѣтъ и ми(р) создáлъ. // 116 зв.
Всяки(х) бо рукодѣли(и) пре(з) дх҃ъ ст҃ъ научи(л):
и маля(р)скую мýдро(ст) тогда (ж) люде(мъ) о(т)кры(л).
Же(б) на че(м) ко(л)векъ єгò тва(р) із(ъ)ѡбражáли:
тако(ж)де и всѣхъ сты(х) твари маліовáли.
І єщѐ іконъ тво(р)цы з(ъ)на(и)дýю(т) штыхарѣ:
и другíе честные (ж) люде золотарѣ.
І котры(и) маля(р) чíсто вѣкъ сво(и) прово(ж)дає(т):
то чудо(в)на ѡ(т) негò ікона бывáетъ.
А богомáзкіе чу(д) образкѝ не мáютъ:
бо ты(л)ко бг҃у свои(м) ремесло(м) наругáютъ.
Кгдѝ жа(д)но(и) на ікона(х) и(х), не ма(ш) оздобы:
и маля(р)скои те(ж) яко(и) ко(л)векъ подóбы.
Але о(т)ню(д) вклепали(с) в тóе рукодѣл(ъ)ѧ:
и велíкое те(ж) з ны(х) на свѣтѣ бездѣл(ъ)ѧ.
І имѧ̀ и(м) богомáзы, же маля(р)ства не до(и)шлѝ:
же бе(з)пýтное дѣло сáмы собѣ зна(и)шлѝ. // 117
І не хочутъ учити(с) цѣлого маля(р)ства:
же(б) свои никчéмные покíдали махля(р)ства.
І до сы(х) богома(з)ства часъ не скореня́ютъ:
бо многіе глупакѝ в наýку ставáютъ.
І научившысѧ начнутъ по сéлахъ носи́ти:
та(к) те(ж) и по мѣста(х) по двора(х) ѱѝ дра(ж)нити.
Прето що мало дѣло вш҃е вничижáю:
єднакъ васъ богомáзо(в) о проще(н)ство впрашáю.
Zдорóвы и ты(м) дѣломъ свои(м) сѧ тружда(и)те:
а на мене за вѣ(р)шы сíе не подывля(и)те.
Бо ко(ж)ды(и) и ýстне ва(мъ) та(к) може(т) признáти:
а я́ мýсѣлъ для втѣхи вш҃о(и) написáти.

179. Ω рыба́лкахъ и ω рεзникахъ

Рыба(л)ки з рε(з)никами проти(в)ности ма́ютъ:
я(к) по(ст) да мя(с)ницы, та(к) онѝ пробува́ютъ[1]. // 117 зв.
Рыба(л)ка для по(ст)ныхъ дни(и) рыбы уловля́ε(т):
а для мясны(х) днε(и) рεзни(к) о мя́со старαε(т).
Тεды слу́шнε (б) рыба(л)камъ в(ъ) товары(ст)вѣ жи́ти
з рε(з)ника́ми: хо(ч) навε(т) и в цεху̑ і́хъ бы́ти.
Бо уставы(ч)но рεзни(к) рыбалцѣ потрέбεнъ:
а рεзнику̑ рыба(л)ка то(ж) нε бεз(ъ)потрέбεнъ.
І годило (б) сѧ лу(ч)шε(и) рыбалокъ поважа́т(ъ):
и па́чε о(т) рεзнико́въ о́ны(х) всѣхъ шанова́т(ъ).

Кгды (ж) и са(м) бг҃ъ з рыбало(к) ап(ст)лы вчини́въ:
и мл(т)вεнниками за всѣхъ на(с) почини́въ.
Якъ тò Пεтрà и Павла ста(р)шыми наста́вивъ:
а рεзникà жа(д)ного в то(и) чинъ нε поста́вивъ.
Ты(л)ко (ж) пра(в)да потрεбε(н) я(к) всяки(и) рεмεсни́къ:
та(к)жε особливε в своѝ пору и рεзни́къ.
Една(к) жε рыба(л)ки трεба во врεмѧ вся́ко:
а рεзникà в мясни́цы ты(л)ко: нε іна́ко.
Рεзника то(к)мо трεба в дε(н) яки(и) скоро(м)ны(и):
а рεзнику̑ рыба(л)ки у часъ нεскоро́мны(и). // 118
І рыба́локъ и в(ъ) мя(с)ны(и) часъ бо(л)шъ потрεбу́ю(т):
кгды (ж) на(и)бо(л)шыε ча́сы по(ст)ныε зна(и)дуютъ.
Ры́бу и в посты̀ мно́ги(и) наро(д) ƨажыва́εтъ:
а в по(ст) хр(с)тія(н)ски(и) лю(д) мя́са нε вжыва́εтъ.
Чεтвε(р)тая жъ ча(ст) на всε(м) року̑ днε(и) скоро́мны(х):
а тры̀ часты зна(и)дую(т) так(ъ)жε нεскоро́мны(х).
Прεтò ры(б) хр(с)тія́но(м) трεба бо(л)шε(и) завшε:
нεжε мяса: бо εго вжываю(т) нε завшε.
І чε(р)нцѣ рыбу ѣсти людя(мъ) помага́ютъ:
а мясо імъ жε свѣцки(м) вжыва(т) оста(в)ля́ютъ.

А васъ п҃новъ рεзниковъ в то(м) нε вничижа́ю:
алε и в҃шε дѣло такъжε похваляю.
Якъ хто чи(м) хочε(т) нεха(и) хлѣба заробля́εтъ:
а і ва(мъ) рεзника(мъ) бг҃ъ нεха(и) помага́εтъ.

---

[1] З лівого боку на полі недбало написано іншим почерком: *Васи(л) б҃гомазъ то не вашъ братъ.*

180. Ω гутника(х) и о склярахъ

Досто(и)ны и гутники велико(и) похвалы:
гды сосуды че(ст)ные робя(т) и крышталы. // 118 зв.
Та(к) те(ж) для млады(х) люде(и) слы(ч)ные зе(р)цалы:
а состар ѣвшы(м)сѧ ю(ж) люде(м) ωкуляры.
А сосуды всякіе скляныє, и ƶбаны:
ƶ ко(т)рыхъ выпиваю(т) и великіе пани.
І ви(д)но напито(к) скро(з), я(к) чего чи много:
или те(ж) чего ко(л)векъ часо(м) чи не много.
А во іны(х) не вида(т) я(к) то в черепяныхъ:
та(к) те(ж) осо(б) не ви(д)но и у деревяныхъ.
І не ви(д)но в цѣновы(х) в желѣзны(х) и в(ъ) мѣдны(х):
и не досмо(т)рѣтисѧ особнѣ(и) и в срѣбны(х).
І мося(н)жъ про(з)рѣти скро(з), и злота не мо(ж)но:
ты(л)ко пре(з) скляные всѣ видѣти возмо(ж)но.
І пре(з) жаденъ сосу(д) вѣмъ слнце не проходи(т):
а пре(з) скло и в храмины и в це(р)кви входи(т).
Прето дража(и)ше злата треба (б) скло судити:
гды бы не мо(г)ло оно на(г)ле сѧ крушити.
І нетлѣнно во вѣки оно пребываетъ:
же в ƶемлѣ в(ъ) водѣ в(ъ) огнѣ нѣгды не стлѣває(т). // 119
А всѣ іные рѣчи тлѣнію вдают(ъ)сѧ:
а яко скло жа(д)ные нѣтъ не придаю(т)сѧ.
Уже (ж) гутника(м) списахъ велику похвалу:
и оболо(н)ника(мъ) хо(ч) малу створихъ хвалу.
Свѣтови(д)ные убо дѣлаютъ ƶаслоны:
я(к) то меновите всякіе оболоны.
Іные простые дѣлаю(т) древяные:
а іные му(д)рые и оловяные.
Тѣмъ і си(х) реме(с)нико(в) г(с)ди помножа(и):
и імъ мудро(ст) и сылу и коры(ст) подава(и).

181. Ω ƶвонника(х), и о комысаря(х)

Якъ всяки(х) реме(с)нико(в) на (с)вѣтѣ потреба:
та(к) з(ъ) ме(ж) ны(х) і зво(н)нико(в) хр(с)тіяно(мъ) треба
// 119 зв.
Понева(ж) бо всякіе они выливаютъ
звони: ко(т)рые люде(и) до црквe(и) в(ъ)збужаю(т).
І до зеgаре(и) ƶвоны тако(ж) вѣмъ потребны:
и до трапе(з) особно то(ж) не бе(з)потребны.

Такъ же и га(р)ма́тные шту́ки о(т)лива́ютъ:
котóрыми в при́ступа(х) стѣны добуваю(т).

І при банкє́та(х) в пно(в) из(ъ) а(р)матъ стрѣля́ютъ:
и весє́лости всѣмъ та(м) бы́вши(м) додава́ютъ.
Та(к) же не бе(з)потрє́бны вѣмъ и комысарѣ:
що робя(т) до це(р)кве(и) сосуды и лыхтарѣ.
І кє́люхы и ѕвѣзды и всякіе кр(с)ты̀:
в(ъ) ко(т)ры(х) часо(м) случае(т) попо(м) и та(и)ны нестѝ.
І робятъ ды́скосы лóжицы и ми(р)ницы:
а для соблюда́ні҃ѧ а́гнцо(в) и гробницы.
Та(к)же и янпóлки до це(р)кве(и) вылива́ютъ:
що на всенóщны(х) винò и еле(и) ставля́ю(т).
І робя(т) фля́шы кубки пу(л)мы́ски и ѕбаны̀:
тарѣлки ква(р)ты ча́шы ча(р)ки и роструханы̀. // 120

Претò и за іхъ труды бже и(м) нагородѝ:
и о(т) всяки(х) на́пасте(и) и ско(р)бе(и) свободѝ.

182. Ѡ інтролѣга́торахъ[1]

Интролѣѕа́то(р) книги новы устрає́тъ:
а часо(м) и стары(х) я(к) лучи(т) оправляє́тъ.
І работае(т) в це(р)квѝ дѣло налє́жное:
и в домы писме(н)ны(х) люде(и) принале(ж)ное.
І ѡ ремє(с)лѣ и(х) вся(к) мови(т) невонтпли́во:
же ремє(с)ло и(х) че(ст)но е(ст) и стобли́во.
І не ты(л)ко потребны онѝ люде(м) вѣ(р)нымъ:
але и інозє́мны(мъ) безбожны(м) невѣрны(м).
Хо(ч) не знаю(т) пи(с)мъ іны(х), могу(т) оправля́ти
книги: гды̀ на ку́стуса(х) буду(т) ра(з)смотря́ти.
І неха(и) бе(з) лѣности здоровы оправляю(т):
и всяки(х) кни(г) на свѣтѣ люде(м) на(с)та(т)ча́ю(т).
Вы (ж) інтролѣѕаторы за сѐ мѧ простѣте:
и ѕа похва́лу се(и) мо(и) вѣршъ себѣ в да(р) при(и)мѣте.
// 120 зв.

183. Ѡ друкаря́хъ, що книги друку́ю(т)

Пишу̀ вѣ(р)шы друкаря(мъ) ремесника(мъ) сла(в)ны(мъ):
которые дрюкую(т) книги правосла(в)ны(мъ)
Люде(мъ): бо всѣмъ дѣло и(х) сто е(ст) и че́стно:
а ба(р)зѣ(и) ты(м) котрые жи́ю(т) блгочестно.

---
[1] Рукою П. Куліша зроблено виноску: *Интролигаторъ—переплетчикъ.*

Друкую(т) же всякіе це(р)ковные обрядки:
и всѣ хр(с)тія(н)скіе розные порядки.
На книга(х) бо вѣрные мля(т)сѧ ко бгу:
и в книга(х) обрѣтаю(т) до нба дорóгу.
Кгдѣ убо правы(л)ные книги хто читáетъ:
тако(в) бéсѣду з(ъ) самы(мъ) бго(м) о(т)правляетъ.
Чи(р)ство же сѧ зна(и)дуе(т) óны(х) то ремеслò:
але ускру(т)но ве(л)мѝ онò и тяже(ст)нò.
А ѡсобливе нога(м) óчамъ неспоко(и)но:
и не обрѣтае(т)сѧ в роботѣ поко(и)но.
Понева(ж) бо я(к) начнутъ потягáти прáсы:
а(ж) на глава(х) и(х) вскорѣ мокры стану(т) влáсы. // 121
Zача(в)ши бо муся(т) сѧ до поту тру(ж)дати:
а(ж) развѣ в нощи могу(т) из(ъ) мало поспáти.
І в(ъ) вели́ки(и) роботу пра(з)дникъ оставляю(т):
а ты(мъ) часо(м) способы впя(т) пригото(в)ляю(т).
І научи(л) такъ бгъ и(х) рыхло друковáти:
що зá де(н), то не мо(щ)но за рокъ преписáти.
Претò якъ го(д)ны ѡнѝ о(т) вѣрны(х) похвáлы:
та(к) за труды вдо(с)то(и) и(х) бже вѣ(ч)но(и) слáвы.

184. Ω виноградѣ и ѡ виноградны(х)

Еслѝ в лѣтѣ труды е(ст) в че(м) та(к) без(ъ)преста(н)но:
я(к) коло выноградув о(т)ню(д) непреста(н)но.
І пра(в)да же безпре(ч) сѧ в не(м) тру(д) полагаетъ:
кгды работающы(и) в не(м) нѣтъ не почивáетъ.
Виногра(д) бо жа(д)но(и) вѣмъ речи не требуетъ:
ты(л)ко щоде(н)ны(х) в себе тру(д)нико(в) требуетъ.
А ѡ труда(х) ты(х) много (б) потреба писáти:
а(ж) для множе(ст)вà мушу молча(н)ю предáти. // 121 зв.
Са(м) хто зхоче(т) може(т) ты(х) тру(д)ностe(и) дознáти:
хочъ прина(м)нѣ(и) очи́ма буде(т) оглядáти.
І ты(мъ) винò дорогò бо нѣмъ до рукъ при(и)де(т):
а кóшту вдесятеро zа лѣто разы(и)детъ.
Если пре(д)ся (ж) вроди(т)сѧ, то не зовсѣмъ втрáта:
а не послужи(т) лѣто, бе(з) числà ко(ш)ту страта.
Ты(л)ко то охóчіи его распложáютъ:
а невелики(и) з него вѣмъ пожитокъ мáю(т).
І да(и) бже плодя́щы(м), коры(ст) оглядáти:
же(б) прибы(л) мѣт(ъ), и в це(р)квѝ осо(б) наста(т)чáти.

185. Ω в и н н и к а (х), і л и ω в и н о к у р а х ъ,
а б о т є (ж) о г о р ѣ л ч а н и к а (х),
щ о г о р ѣ л к и р о́ б я (т) у в и (н) н и ц а (х)
[п о в є н g є (р) с к и (и) с ѧ н а з ы в а є (т)
в и н н и ц а в ы н о г р а (д) н ы (и) о г о р о (д)
а б о т є (ж) л є в а́ д а, а п о р у с к и (и) б у д и н о (к)
т о (и) в и (н) н и ц є ю с ѧ з о в є (т),
в к о т р о (м) к у́ р я т ъ г о р ѣ л к у][1] // 122

І ви(н)ники на свѣтѣ досто(и)ны пова́ги:
а нє трєба кры(и) б҃жє дава(т) и(м) знєва́ги.
Потрєбны(и) бо они вѣмъ труно(к) выробля́ю(т):
ко(т)рого и мона(р)хи сы(л)ныє вжывают.
А хо(ч) часо(м) и на зло̀ то(и) труно(к) привожда́єтъ:
єдна(к) в то(м) винни(к) вины̀ жа(д)нои нє маєтъ.
Бо ґды (ж) вино̀ нєви(н)но ви́нє(н) злы(и) обы́ча(и):
жє прє(з) мѣру хто̀ пи́є(т), а нє та(к) я(к) звы́ча(и).
Прєто и за(с) ви(н)ника о томъ вымовля́ю:
а рємє(с)ло іхъ и повторє похваля́ю.
Робя(т) бо они̇̀ то̀ для вєсє́лости лю(д)зскои:
а нє для причины зло(и) або тє(ж) нєлю(д)скои.
І годно (б) и(х) вєлича(т) на(д) іныхъ на(и)па́чє:
вєдлу(г) самои правды ст҃о(и) нє іначє.
Ƶачи(мъ) и ви(н)никъ нєха(и) здоро(в) сѧ тружда́єтъ:
а горѣлокъ робити нє пєрєставаєтъ.

186. Ω с ы т н и к а (х), и ω р є ш є т н и к а (х) // 122 зв.

Мє(р)зєно здава́ло (б) сѧ то рємєсло̀ и бры́дко:
з(ъ) ко́нски(х) оґоно(в) сы́та робя(т) вспо(м)нѣти ги(д)ко.
А ты(л)ко (ж) хо(ч) бры(д)ко хо(ч) ги(д)ко, що (ж) мѣємъ чини́т(ъ):
ґды̀ нє мощно хлѣбъ свѣтлы(и) окро(м) сы́та уходи(т).
Рє́шєта да пу(д)сы́тки з ли(к) бываютъ истка(н)ны:
и у воло(х) рє́шєта в рємєня(х) пробіянны.
А пачє (б) з(ъ)го(р)шытє(л)но прєз(ъ) сы́то процѣжа́ти:
я́ко то на млєко є(ст) звыча(и) сы(т)ца дє(р)жати.
І на просфоры муку̀ пшєничну просѣва́ютъ:
на которы(х) б҃гови офѣру прино́ша́ютъ.
А та(к) можє(мъ) сѧ и мы̀ и сытницство(м) нє гнуша́т(ъ):
а з(ъ)го(р)шы́тєлно(ст) тую на́ сторону о(т)клада́т(ъ).

[1] Квадратні дужки стоять у рукопису.

Бо що сѧ у хр(с)тіянъ поводи(т), то всѣ чѝсто:
и за ѡсщеніємъ премѣняе(т)сѧ вчѝсто.
Болшіѧ дше(в)ныѧ скве(р)ны бгъ очищáетъ:
ко(г)дà ме(р)зскіѧ грѣхѝ кáющы(м)сѧ прощáе(т).
Прето и нши злые дѣла г(с)ди проща(и):
и я́ко всемогу́щы(и) пре(ж)де сме(р)те(и) очища(и). // 123

187. Ω муровщикáхъ, що цркви̂ мурують: іли полацы мурованые, або те(ж) фо(р)тецы зáмки; і про(ч); А по моско(в)ски(и) о кáме(н)щикахъ

И муровщикѝ го(д)ны и до(с)то(и)ны похвáлы:
гдѝ трудны(м) тру(ж)даю(т)сѧ дѣло(м) для бже(и) хвáлы.
І теслѣ цркви̂ робятъ, ты(л)ко не такъ славно
дѣло и(х) древя́ное: и не тáкъ трывáлно.
А муры вѣчно(ст)ю сѧ зда(в)на называ́ютъ:
ко(т)ры́хъ много и по днє(с) ве(з)дѣ зостава́ютъ.
Ве(д)лугъ при(с)ловіѧ, хто праве що мурує:
то то(и) ты(л)ко буди(н)ки крѣпкіе буду́е.
А хто ко(л)векъ древя́ны выставує(т) клє́цѣ:
тое ле(т)во доґуры ва̂е(н)дзіе о́gніе(м) лє́цѣ. // 123 зв.
Прето̀ муровщыко́въ ве(л)мѝ поважа(т) трє́ба:
и zы́чити и(м) до(л)ги(х) лѣтъ, а пото(м) нба.

188. Ω копáющи(х) колодязѣ глубокіе; а по ля́дзки(н) студнѣ: іли по славе(н)ски(и) студенцѣ

Не ме(н)шаѧ вѣмъ и та(мъ) о(д)важно(ст) бывáетъ:
где хто колодя(з) ве(л)мѝ глубоки(и) копáе(т).
Я́ко то індѣ сáжне(и) зна(и)де(т)сѧ двадеся́тъ:
а в други(х) обрѣте(т) мѣстѣхъ и трыдеся́тъ.
Ω я́ко (ж) та(м) бже мо(и), не будетъ страхотà:
где сѧ трафи(т) вы́копат такáѧ глуботà.
В которо(и) то глубинѣ тмà всели(т)сѧ жи́ти:
а впу́щ(ъ)шему(с) тамо зда(ст)сѧ в(ъ) преиспо(д)не(и) бы́ти. // 124
А кгдѝ з(ъ) тое(и) глубинѝ наве(р)хъ выхо(ж)дáетъ:
тєды нѣбы із гроба ме(р)твы(и) воскресáетъ.

I є(ст) смѣлы(х) жє(б) до днà áдска прокопáли:
    áщє (б) жродла водныє и(м) нє прєшкажáли.
Могли (б) жывы в тѣлѣ(х) пéкла досмо(т)рѣти:
    и уздрѣвши та(мъ) злѐ, сна(д)нѣ(и) каяли (б) с(ъ) на свѣтѣ.
А особно и тоє єще уважáю:
    жє могли (б) и самóго доходити рáю.
Если (б) нє за срóкгими повѣдає(т) горáми:
    и за пущами з гады и мо(р)скими водáми.
I нє ты(л)ко нє могу(т) сѧ ты(х) дво(х) довѣдати
    рѣчи(и): и досконалє и тыє увѣдати.
Могли (б) ра(и) и очúма своима оглядати:
    и з(ъ) с҃ты(мъ) Ілíє́ю и Енóхо(м) прывитáти.
А то то(к)мо я(к) да(л) б҃гъ смє(р)тє(и) людє(м) нє (з)нáти:
    що за смє(р)ть кому будє(т), и ко(г)дà умирáти. // 124 зв.
Та(к) и на тоє можности живы(мъ) нє пода(н)но:
    кро(м) та(м) нє вмє(р)шу жити Іліи приказа(н)но.
I єжєли бы пу(т) бы(л) до раю доходúти:
    то нє єди(н) бы зхотѣлъ з на(с) та(м) собѣ и жúти.
Нє на єди(н) бы то(к)мо дє(н) алє до само(и) смє(р)ти:
    поку(л) бы пры(ш)ла єму̑ ко(н)чинà а(ж) умє(р)ти.
I признаю(т) ѓды (б) правє хто до рáю и до(и)шóлъ:
    то ра(з)вѣ ся (б) насмотры(л) звнѣ, а в(ъ)ну(т)ръ
        бы нє (в)во(и)шо(л).
Ѓды (ж) вкóло оружіє(м) плáмєнны(м) обварова(н)но:
    и плáмєнє(м) огнє(н)ны(м) вкру(г) оцѣрклєвáнно.
Для того̀ нєвозмо(ж)но никому та(м) бывáти:
    а хо(ч) бы и побува(л) нє могли (б) допущáти.
Нє знáю до пєкєлны(х) дóмо(в) бы чи нє впуща(н)но:
    и та(м) бы на яки(и) часъ чи нє удє(р)жавáнно.
Прєто̀ гдє нєвозмо(ж)но кому̑ побувáти:
    то нє трєба того да(р)мо и помы(ш)ля́ти. // 125.

189. Ω ѡлѣиникахъ

И ѡлѣ(и)ництво лю́дя(м) дѣло є(ст) выгóдно:
    и на розмайтыє потрєбы угóдно.
Бо ѡлѣ(и) розныє стрáвы приоздобля́єтъ
    и вєлúкого страва(м) смáку додавáєтъ.
I з(ъ) працовúто(ст)ю робота и(м) прихóдитъ:
    пóку(л) готовы(и) олѣ(и) из гнѣзда выхóдитъ.
Пєршє(и) бо сѣмѧ в ступа(х) толкутъ и просѣвáютъ:
    потомъ в(ъ) тєпло(и) водѣ и мѣся(т) и зхвалєвáю(т).

То(ж) на сковрада(х) смажа(т) и в гнѣзда вкладаю(т):
а послѣ таранами клы(н)ѧ забиваютъ.
І зачи(м) витысне(т)сѧ якаѧ макуха:
а імъ о(д) тарановъ а(ж) запираю(т)сѧ духа.
І поку(л) фуры вы(и)ду(т) крѣпко наклопотя(т)сѧ:
поку(л) те(ж) зовсѣмъ про всѣ(м) до(б)ре уво(л)ня(т)сѧ. // 125 зв.

І ты(м) олѣ(и) доро(г) же з(ъ) працею вы(и)де(т):
поку(л) готовы(и) до ру(к) оны(х) бѣдны(х) при(и)де(т).
Добрые на всяку рѣчъ олѣе(м) ѕаправы:
добрѝ и смаковиты из(ъ) ны(м) е(ст) потравы.
І лѣпшъ бы егò кому гу(р)томъ готово(г)[о] купит(ъ):
неже тру(д) приня(т), и часъ трати(т); и голову клопотит(ъ).
Ты(л)ко (ж) то богаты(и) на гу(р)тъ куповат(ъ) можетъ:
а вбоги(и) працуе(т) ꙁдѝ на сѣмя сѧ споможетъ.
І мусѣтъ працовати для своего пожитку:
а еслѝ на продажу, то и ве(д)лугъ прибы(т)ку.

І да(и) б҃же в кожды(х) дѣла(х) нево(т)щѐ тру(ж)дати:
але же(б) з(ъ) трудо(в) ко(ж)ды(и) мо(г)лъ коры(ст) оглядати.

190. Ѡ воскобо(и)никахъ

В забива(н)я(х) восковы(х) ме(н)шъ працы бывае(т):
а олѣ(и)ни(к) утрое тружда(н)е при(и)маетъ. // 126
А воскобо(и)никъ вари(т) воскъ и закладаетъ
в гнѣздò: и колодами клы(н)е забиваетъ.
І з гнѣздà в судыну на спо(д) воскъ истѣкаетъ:
и на захолоду те(ж) в сосуды вливаетъ.
А ѡлѣ(и)никъ на свои(х) труда(х), а(ж) изгидытъ:
поку(л) готового ю(ж) олѣѧ увидитъ.
І воскобо(и)ника(м) еднакъ пишу похвалу:
понева(ж) сѧ тру(ж)даютъ на б҃жію хвалу.
Свѣчи бо до це(р)кве(и) из воску бываютъ:
которы(х) хр(с)тіяне в(ъ) це(р)квѝ поставляютъ.
І неха(и) и и(х) труды г(с)дь б҃гъ при(и)маетъ:
и вносящы(х) в(ъ) це(р)ковъ свѣчи люде(и) с҃псае(т).

191. Ѡ калачникахъ

Много е(ст) ве(л)ми всяки(х) вымы(с)ло(в) на свѣтѣ:
кала(ч)ники ни реме(с)никѝ, а з(ъ)мы(с)лили це(х) мѣти. // 126 зв.

Реме(с)ла и(х) моцно сѧ навчи́т(ъ) за годы́ну:
не стары(х) ты(л)ко, але навчи(в) бы дыти́ну.
І са́ми реме(с)лъ свои(х) рѣдко работа́ютъ:
але все свои(х) бабъ робити заставля́ю(т).
Я(к) то муку сѣяти, и мѣсити тѣсто:
и пе(к)ти̂ и выбра(т) и продава(т) не(с)ти̂ в мѣсто.
В реме(с)ло̂ же и(х) нѣгды хлопцы не ставаю(т):
анѣ те(ж) учачисѧ когда̂ вызволя́ютъ.
Бо не треба нико́му реме(с)ла̂ и(х) сѧ вчи́ти:
же ко(ж)ды(и) за мѣнуту може(т) сѧ навчи́ти.
Кгды (ж) реме(с)ло̂ и(х) жа(д)но(и) тру(д)ности не мае(т):
попле(т)ши сюда̂ туда̂ тѣсто, в пѣчъ сажа́етъ.
Прето и самы̂ да(р)мо в це(х) то(и) уплели́сѧ:
вла(с)не я(к) старе́цкіи цехи̂ повели́сѧ.
Една(к) в ста(р)цовъ нау́ка е(ст), язы́ка сѧ вчи́ти:
и я(к) бы мл(с)ти́ны або хлѣба проси́ти. // 127
Ты(л)ко (ж) не треба ба(р)зо и ты(х) цехо́въ зневажа́т(ъ):
ежели̂ буду(т) до це(р)кве(и) свѣчи поставля́т(ъ).
Або к праздника(м) котры(м) кануны спра(в)ля́ти:
и на це(р)квѝ з(ъ) доходо(в) ты(х) сѧ уклада́ти.
То предся (б) кала(ч)ники не го́дны (б) нага́ны:
та(к) же(б) и ста(р)цы з(ъ) це́хо(м) свои(м) не мѣли (б) дога́ны.

192. Ѡ перево́зникахъ

И перево́зники то(ж) людя(мъ) выго́жуютъ:
же на рѣка(х) на ѡ́бѣ странѣ прево́жуютъ.
А перевезши на тꙋ̂ стра́ну люде(и) едны́хъ:
а на други(и) бо(к) везу(т) люде(и) же и другихъ.
І могу(т) тамъ бѣдные ве(л)ми̂ працова́ти:
шоста́ми поганя́ти и сте(р)нъ керова́ти.
І во́ду из су́денъ часто выливаютъ:
и вго́ру проти(в) вѣтру поро(м) управляютъ. // 127 зв.
І в но(ч)ны(и) часъ ґды свѣтло ча́со(м), везти̂ му́ся(т):
я(к) кому пи(л)но треба, а к томꙋ̂ примуся(т).
Една(к) не може(т) пу(д) часъ хто̂ и примуша́ти:
ежели̂ начне(т) фылѧ з(ъ)бы(т)не сѧ являти.
Ра(д) не ра(д) хо(ч) пи(л)ное дѣло мусѣтъ стоя́т(ъ):
и усмыре́ніѧ во(д) хо(ч) забави(т) чека́т(ъ).
А перево́зники в то(и) часъ ю(ж) спочива́ютъ:
и тако(ж) утыхне(н)ѧ вѣтровъ ожыда́ютъ.
То(ж) пото(м) ґды фо(р)туны уже переста́нутъ:
впя(т) по прежнему возы̂ з(ъ) лю(д)ми̂ вози(т) стану(т).

І могу(т) по пре(ж)нему (ж) zнову працовати:
   же(б) люде не мо(г)ли сѧ да(р)мо ваковáти.
Прето и іхъ ма(и)сте(р)ства труды похваляе(мъ):
   и перево(з) мѣючи на то и(х) еднáемъ.
На велики(х) вода(х) а(ж) поку(л) zаме(р)заютъ:
   а на малы(и) по то(и) часъ поку(л) из(ъ)падáю(т). // 128
Ты(м) и перевознико(в) не ώбе(л) гани(т) треба:
   бо во всѣх(ъ) страна(х) в лѣтѣ людя(м) óны(х) потреба.

193. Ω снѣцаря(х), и ω слюсаря(х)

Не ма(ш) труднѣ(и)шы(х) в свѣтѣ реме(с)лъ на(д) снѣца(р)ства
   а другое впя(т) тру(д)ны та(к)же и слюса(р)ства.
Снѣцарѣ бо̀ це(р)ковны(и) де(и)сусъ о(т)рѣзаютъ:
   а слюсарѣ розные те(ж) штуки работáю(т).
І снѣца(р) в прм(д)рости велики(и) е(ст) хытрє́цъ:
   и слюса(р) в дѣла(х) свои(х) не ме(н)ши(и) то(ж) мудре(ц).
Ро(з)ные бо му(д)рости слюса(р) показýетъ:
   и снѣца(р) без чи(с)ла̀ шту(к) дивны(х) выставýе(т).
Прето слушне (б) и(мъ) дво(м) братáми сѧ называ́ти:
   же то прм(д)ро(с)те(и) навыкли зажывáти.
Іны(и) ремесни(к) едно̀ дѣло токмо твóри(т):
   я(к) сапóжни(к), за едно̀ сапогѝ готовитъ. // 128 зв.
А в двохъ си(х) ремеснико(в) розмаита трудно(ст):
   може(т) сѧ почудити вся(к) зрѧ óны(х) мудро(ст).
Прето (ж) и(х) в(ъ) велико(и) повазѣ треба мѣти:
   и шановати осо(б) жоны іхъ, и дѣти.
І да(и) б҃же на зе(м)ли імъ всякую доволно(ст):
   за показуемую ӥми чудотвóрно(ст).
І всяки(х) ремеснико(в) нѣgды не уме(н)ша(и):
   але для потре(б) лю(д)зски(х) повсюду умножа(и).

194. Ω дударя(х), що в дуды іграю(т)

Ме(р)зенаѧ то ігра̀ дуда̀ zоставáетъ:
   и шуйцу грѣшны(м) всѣмъ люде(мъ) пре(з)начáе(т).
Надымаю(т) бо еѧ я́ко го(р)ды(и) дме(т)сѧ:
   поку(л) ревтѝ и густѝ з бѣдóю начне(т)сѧ.
Повѣдаю(т) же та ігра̀ нечестúва:
   лечъ гды не о(т) б҃га, то о(т)ню(д) злочестúва. // 129
А gдѝ начну(т) дударѣ дуды надымáти:
   в то(и) часъ шпетне же губы стану(т) о(т)дымáти.

А іжъ нε о(т) хр(с)тія(н) [правε] [1] явы́ласѧ на свѣтъ:
нε годы́ло (б) сѧ є́и хр(с)тія́номъ имѣт(ъ).
І нε ты(л)ко ду(д), алε хо(ч) бы и іѓръ жа́дныхъ:
бо бу́дятъ блу(д)ную мы(с)ль в(ъ) чл̃цε(х) жадны(х).
Мощно (б) и бεз(ъ) іѓръ в(ъ) славу бг̃а повεсεлит(ъ):
а всѣ дш̃εврε(д)ныε іѓры іскорεни́т(ъ).
Развѣ воε(н)ны(х) іѓръ, що звы́кли в во(и)ска(х) дε(р)жа́т(ъ):
ко(т)ры́ми в во(и)на(х) на бра(н) и на тры́у(м)фъ глася(т).
Ꙁа во(и)сковы́ε іѓры грѣхъ нε положεнно
в кни́га(х): алε и по сε(и) дн̃ь нεо(т)рεчέнно.
Могу(т) и(х) во(и)ска по дε(н) послѣдны(и) трыма́ти:
и к(ъ) звыча(и)ны(мъ) потрεба(мъ) о́ны(х) ужыва́ти.
І бε(з)грѣшно ε(ст) в(ъ) трε(н)бы и в домѣхъ труби́ти:
звлаща в(ъ) вεлики(х) властε(и) и в ко(т)лы би́ти.
І з(ъ) ѡгнεнны(х) оружы(и) ча́сомъ выпаля́ти:
або тε(ж) по простѣ(и)шε(и) мовячи, стрѣля́ти. // 129 зв.
І на хвалу Хв̃у и днε(с) ꙁажываютъ:
понεважъ на Вεли(к)дн̃ь на радо(ст) стрѣляют(ъ).
Вспоминаючи тры́у(м)фъ Хв̃ъ всε(г)да щоро́ку:
и на умылно(ст) дш̃а(м), чиня(т) то̀ з(ъ) наро́ку.
І на бг̃оявлε(н)ски(и) пра(з)дни(к) тако(ж) стрѣля́ютъ:
очищεніε о(т) грѣхъ миру ізвѣща́ютъ.
А ко(р)чεмныε игры похвалы нε го(д)ны:
бо ты(л)ко свояво(л)нымъ людε(мъ) онѝ вго(д)ны.
А ба(р)зѣ(и) дуда̀ зда(в)на подобно прокля́та:
що(б) о(д) бл(с)вεнны(х) она̀ была о(т)ня́та.
Проклятому роду ю трыма(т) подобаε(т):
которы(и) Хр(с)та̀ бг̃а вовѣки нε зна́εтъ.
І бода(и) заги́нула дуда̀ на всѣ вѣки:
жε(б) болшъ нε вида́ли ю вѣ(р)ныε чл̃вѣки.
І нау́чившы(м)сѧ людε(м) в нεѧ̀ іѓра́ти:
трέба за тоε крѣпко о(т) ср(д)ца кая́ти.
А є́и до всѣхъ дя́бловъ у воду втопи́ти:
або̀ огнε(мъ) вεлики(мъ) у гною̀ спали́ти. // 130
Мы (ж) правосла(в)ныε іѓръ всяки(х) нε жада(и)мо:
кро(м) во(и)сковы(х): да усты̀ бг̃а восхваля(и)мо.

[1] Квадратні дужки стоять у рукопису.

195. Ω токаря́хъ

И тока(р)ство че(ст)но є(ст) дѣло и надобно:
и чи(р)ство ме(ж) іными ма(и)сте(р)ствы подо(б)но.
І пе(в)нє че(ст)но, же то ло(ж)ки выточа́ють:
ко(т)рыми и п̃нове часо(м) ужыва́ють.
Та(к) те(ж) оздобные точа(т) и тарѣлки:
з(ъ) которы(х) ядя(т) и пю(т) звары(в)ши горѣлки.
А особно зробляю(т) великіє ящѣ.
що з(ъ)прятую(т) в(ъ) дорогу печеныє лящѣ.
І в(ъ) це(р)квы̀ точа(т) слупы, а малюю(т) малярѣ:
и точа(т) до ц̃ркве(и) баля́сы и лыхтарѣ.
І точа(т) на же(р)товни(к) хорошые кубки:
щѡ̀ с̃щенни(к) хова(т) потре́бл(ъ)ши дары гу́бки.
І до убоги(х) це(р)кве(и) на пр(с)толъ гробни́цы:
и до мн(с)ты(р)ски(х) тра́пе(з) то́ча(т) солни́цы [1]. // 130 зв.
І ты́є выто́чую(т) те(р)тки, що пе́рецъ тру(т):
и тыє макого́ны, що куха(р)ки ма́къ мну(т).
І ты́є бря́зка(л)ца що дѣте(и) забавля́ють:
и веретена що жо(н)кѝ ни(т)кѝ выпряда́ю(т).
І посохо́въ вла(с)те́лски(х) много выточа́ють:
и ты́є кача(л)ки, що жо(н)кѝ хусты кача́ють.
І овча(р)скіє точатъ з дерева жъ сопѣлки:
и коза́цкіє що ꙁ луко(в) вытяга́ю(т) стрѣлки [2].
І и́ныє рѣчи же не мощно взгада́ти:
и докуме(н)та́лно те(ж) писанію преда́ти.
Ты(л)ко що вспомнѣ(л) вкро(т)цѣ пи(с)мо(м) полага́ю:
а рукодѣліє іхъ честноє похваля́ю.

196. Ω пастуха(х), ско́ты и бы́дла [и свиніѧ][3] пасу́щы(х): паче же о овчаря́хъ

Ω ско́тски(х) пастуха(х) та(к) в пи(с)мѣ положе(н)но:
и выра́зно о ѡ́ны(х) та́мо доложе́нно. // 131

---

[1] У кінці сторінки приписано: *о токаря(х) осо(б) поіщи при са́мо(м) ко(н)цу що ты(л)ко ложкі то́ча(т): ли(ст)...* Край сторінки, де вказано номер аркуша, відрізано, можна тільки трохи розглядіти літеру т̃ (300). У рукопису названого вірша про токарів немає.

[2] Після цього рядка зроблено таку виноску олівцем рукою П. Куліша: *По-*
добные выраженія употребляются въ этой книгѣ очень часто. Я думаю, что эта
книга писалась в то время, когда не было еще употребляемо огнестрельное оружіе,
особенно в Малороссіи.

[3] Квадратні дужки стоять у рукопису.

Же пасту(х) абò овча(р) зрѧ во(л)ка оста(в)ляе(т) óвцы:
а Х̃с пасты(р) лу(ч)ши(и) дш̃у кладе(т) за ѡвцы.
І девя(т)деся(т) Х̃с и девят(ъ) оставляетъ:
а едúно(и) заблу(ж)дшо(и) прилѣжно взыскивáетъ.
А зыска(в)ши на рамо взе(м) ко оц̃ȣ̀ принóси(т):
и дае(т) е(и) по свое(м) хотѣніи что прóситъ.
Х̃с г(с)ду пáсты(р) е(ст) о(н) ѡвецъ словéсны(х):
а то(и) скóто(в) и бы(д)ла и овецъ бе(з)словéсны(х).
І не може(т) то(и) пастýхъ Хр(с)тȣ̀ подражáти:
же(б) мо(г)лъ тако(ж) за óвцы дш̃у полагáти.
Але ещѐ на снѣ(д) себѣ óвцы пу(д)крадáетъ:
а господаря(м) рече(т) ѧ́ко волкъ з(ъ)ядáетъ.
А ѡсобливе мл̃ко из(ъ) овецъ з(ъ)дойѧ́етъ:
и господаря(м) óвчи(м) пáкости створѧ́етъ.
А ѧ́ны(х) овецъ же(з)ло(м) неща(д)но ударѧ́етъ:
же а(ж) уме(р)щвлятисѧ óны(м) вто(ж) сотворѧ́е(т).
І мнóги твори(т) фыглѣ и незычлѧ́вости:
а я(к) пáсты(р) Х̃с, не чини(т) та(к) зы(ч)ливости. // 131 зв.
Х̃с по імени ѡвцы своѧ̀ глашáетъ:
и по не(м) жа(д)на иде(т), и гла(с) егò слушáе(т).
І любе(з)но до свое(и) призываетъ ѡгрáды:
а то(и) и выгонѧ́е(т) з(ъ) гнѣвомъ из(ъ) ѡгрáды.
І заблужде(н)но(и) овцы̀ не тщате(л)но ѧ́щетъ:
и з(ъ) нерадѣніе(м) іщущы в сопѣлку свы́ще(т).
А Х̃с взы́скуе(т) по то(и) часъ, поку(л) а(ж) обрѧ́ще(т):
и іщущи и іну ещѐ приобрящетъ.
Сирѣчъ о(т) дворà рóда лукава и невѣрна:
и претворяе(т) ѐѧ в(ъ) человѣка вѣрна.
Прето и вы̀ пастухѝ жестóкими не бу(д)те:
але мл(с)р(д)ными овца(м) и прія(з)ными господаря(мъ) бу(д)те.
І порѧ́дне своими уряды справу(и)те:
а по лука(в)ствію нѣ́дды не жыте(л)ству(и)те.
І видѧ вш̃у щыро(ст) бг̃ъ будетъ бл̃гослови(т):
и вни(и)ти з(ъ) словесными óвцы до нб̃а сподоби(т).
Чегò ѧ́ зы(ч)ливе ва(мъ) яко братъ пріѧ́ю:
а ʐа вѣршы сие проще(н)ства о(д) васъ желаю. // 132

197. Ω кравца́хъ

Ко́жды(и) ремесникъ свою на́чи(н) не може(т) забра(т):
а краве́цъ из(ъ) начи(н)ямъ всѣмъ може(т) пова(н)дрова́ть.
Вся(к) ремесни(к) кро(м) возо(м) буде(т) начи(н) вози́ти:
а кравецъ може(т) все свое za надру вложи́ти.
А локте(м) ідучѝ може(т) сѧ пудпира́ти:
и в доро́гу гдѐ ему̀ потреба поспѣша́ти.
А начи(н)е кравцево меновите тако́е:
пра(с)[1] ножицы напе(р)стокъ иго(л)ка, а не ино́е.
Ремесло́ же и(х) чи(р)ство стобли́во и че́стно:
бо̀ и сти́те(л)скіе оде(ж)ды шию(т), и живу(т) блгоче(ст)но.
І досто(и)ны е(ст) кра(в)цѣ о(т) всѣхъ люде(и) похва́лы:
гды (ж) и сще(н)ные оде(ж)ды ро́бя(т), для бже(и) хва́лы.
І часо(м) и без(ъ)пла(т)но до црквe(и) сѧ тру(ж)дают:
сп(с)ніѧ то собѣ о(т) бга заробляютъ.
Zа кото́рые труды г(с)ди іхъ всѣхъ спса(и):
вѣчно(и) мзды̀ и(х) не лишѝ, и в се(м) вѣцѣ подава(и). // 132 зв.

198. Ω кушнера́хъ

И кушнѣръ всяки(мъ) людя(мъ) ве(л)мѝ е(ст) надо́бенъ:
и такъ же пре(з) ремесло̀ кождому уго́денъ.
Кожы бо о́вчіе о(н) в квасу̀ выробля́етъ:
и на зы́мные часы кожухы zробля́етъ.
І требующы(м) люде(мъ) в градѣхъ продаваетъ:
а ко(т)рые прино́ся(т), стары(х), поправля́етъ.
Zачимъ пожы́то(к) бже да(и) и кушнере́вѣ:
быле (б) ты(л)ко не злому якому ша(л)вѣре́вѣ.
И правды́вому всегда̀ во все(мъ) са(м) пособству(и):
и чего желае(т) дхъ его̀, то́е да(р)ству(и).

199. Ω коваля́хъ

Я́ко вся(к) ремесникъ всѣмъ е(ст) не бе(з)потре́бе(н):
та(к) и кова(л) всяки(м) люде(мъ) ве(л)мѝ потре́бе(н).
Бо бе(з) іного часо(мъ) мо́щ(ъ)но сѧ обходи́т(ъ):
а бе(з) ковалѧ̀ о(т)ню(д) нево(з)можно прожи́т(ъ). // 133

[1] Рукою П. Куліша зроблено олівцем виноску: *Прачъ* — (хоч у тексті *пра(с)) — вокротно вмѣсто утюга.*

Понєва(ж) потрєбує(т) єго̀ всякъ человѣкъ:
не то(к)мо тепє(р) алє із(ъ) стародавны(х) вѣкъ.
І нє ты(л)ко бога́ты(и), алє и убоги(и):
проси(т) о роботу чєго трєба лю(д) многи(и).
І на(и)частѣ(и) ковала̀ ко(ж)ды(и) трєбова(т) будєтъ:
а я(к) ко(л)вєкъ бєз(ъ) іны(х) рємєснико(в) пробудєтъ.

І ковалѣ жъ спсѝ бжє правосла́вныє:
а выкорєня(и) вездѣ людє злосла́вныє.

200. Ω многоумѣючи(х) рємє́слъ

Да(и) бжє мовя(т) всяки(х) дѣлъ сѧ научи́ти:
ты(л)ко нє всяко бжє да(и) дѣло роби́ти.
Бо хто̀ много художє(ст)въ учи(л)сѧ и вмѣєтъ:
то го(р)шъ таковы(и) собѣ хлѣба нє имѣєтъ.
Понєва(ж) нє хочє(т) єдного̀ сѧ дє(р)жати:
и єдны(м) ко(т)рымъ дѣло(м) хлѣба заробля́ти. // 133 зв.
Алє на́чнє(т) хвататисѧ за всяко рємєсло̀:
а(ж) єму̑ з(ъ) тоє(и) рєчи го(р)шъ станє(т) тяжє(ст)но̀.
Кгды̀ на всѣ рємє(с)ла начи(н)ѧ справи(т) нє (з)мо́жє(т):
и всѣхъ рємє(с)лъ робити на чєля(д) сѧ нє спроможє(т).
Прєто ко(н)диціи лѣпшъ єдно(и) догляда́ти:
нєжєли в(ъ) мно́гіи сѧ рємє(с)ла̀ втруча́ти.
Для того тє(ж) прошу̑ ва(с) єдно̀ що работа(и)тє:
а до многихъ кидатис(ъ) ма(и)стє(р)ствъ пєрєстава(и)тє.
А та(к) сто кро(т) будє(ш) мѣт(ъ) пєвнѣ(и)ши(и) пожы́токъ:
и увиди(ш) собѣ пожытєчнѣ(и)ши(и) прыбы́токъ.
Я́ твоє(и) мл(с)ти в то(м) пріязно поражаю:
и добро(г)[о] пожы(т)ку якъ са(мъ) собѣ пріяю.

201. Ω ро́zны(х) вся́ки(х) рємєсника́хъ, и ω чє(ст)ны(х) рукодѣлія(х) и(х). Слово вѣршовноє, ωбщє // 134

Я́ко писа́ла(с) іны(м) рємєсникамъ хва́ла:
та(к) ты(м) жє прє(д)рєчє(н)нымъ пишє(т)сѧ похва́ла.
Мє(л)ника(мъ) бє(р)дника(мъ) шаповала(мъ) рымарямъ:
конова́ла(м) ру(д)ника(мъ) гутника(мъ), слюсаря́мъ.
Стєлмаха(м) пастуха(мъ) токаря(м) и коваля́мъ:
грєбє(н)ника(мъ) рєшєтника́мъ, и камысаря́мъ.
Довбыша(м) га(р)маша́мъ и ωвчаря́мъ:
шкляря(мъ) гафаря(м) снѣцаря(м) и котляра́мъ.

Трє(н)бачáмъ винника(мъ) ли́нника(мъ) и столярáмъ:
маляра(м) друкаря(м) писаря(м) ґисара(м) кушнєра(мъ).
Кожємяка(мъ) мы́лника(мъ) скры(п)ника(м) смоляра(м) доґтара(мъ):
цѣрулика(м) тютю(н)ника(м) бо(н)дара(мъ) ґонтарáмъ:
Інтролѣgатора(мъ) солѣтраника(мъ) ткача(мъ) и кравца(мъ):
пороховника(м) рого(в)ника(м) шабє(л)ника(м) тєсля(м) и
шєвца(мъ):
Ꙁóлотара(м) тє(р)тичника(мъ) цы(н)балисты(м) и бражникамъ:
сы(т)ника(м) лазєбника(м) и козакамъ о(д)важникамъ. // 134 зв.
Мѣрочника(м) коробочникамъ и кр(с)торѣзамъ:
ба(р)дачника(м) кабачника(м) сага(и)дачника(м) и
пиворѣзамъ.
Калачника(мъ) олѣ(и)ника(мъ) рєзника(мъ) колєсникамъ:
стрѣлника(мъ) рыбалка(мъ) и всѣмъ чє(ст)ны(мъ) рємєсн.
ка(мъ).
Та(к) тє(ж) пивовара(мъ) воскобо(и)ника(м), и ты(мъ) мѣрнымъ:
и всяки(м) возвєличє(н)ѧ кр(с)тяномъ вѣрнымъ.

202. Ѡ гафарѧ́хъ

И гафа(р)ство чєстноє рємєслò на свѣтѣ:
и імъ бо далъ бг҃ъ рѣчи му(д)рыє умѣти.
І хочъ онѝ и цєху у сєбѣ нє маютъ:
а поважныє штуки до цє(р)квє(и) зробляютъ.
Я́ко то поясы́ покровци и воздýшки:
и п҃нóмъ ку(л)баки гафуютъ и подýшки.
І до сага(и)дáчѧ оздóбы придавáютъ:
и іныє чє(ст)ныє дѣла выроблѧ́ютъ.
Прєто нє трєба жа(д)но(и) и(мъ) дава(т) знєвáги:
бо о(т) людє(и) чєстны(х) годны онѝ повáги.
А такъ да(и) б҃жє и імъ до(л)го ꙁдравствовати:
а онѝ будутъ тєбѣ хвáлы примножáти. // 135

203. Ѡ шабє́лникахъ

И шабє́лники вєщъ воє(н)ну выставлѧ́ютъ:
понєва(ж) прм(д)рыє шаблѣ изробляютъ.
Шáбля жє по славє(н)ску мєчємъ называ́єтъ:
котóрѧ на бранє(х) главы́ о(т)сѣкáєтъ.
И малярѣ малюю(т) с҃того Павла з мєчє́мъ:
а с҃того Пєтрà бєз мєчà токмо з ключє́мъ.

І а̃гло(в) малярѣ жъ з мечами выставляютъ:
которые о(т) враго(в) вѣрны(х) сохраняютъ.

І сты(и) Никола з мече(м) маліованъ бываетъ:
ко(т)ры(и) невидимо геретиковъ посѣцаетъ.

И шабе(л)нико(в) же вы стые сохраня(и)те:
и ȥдравіа и сп(с)ніа імъ примножа(и)те.

204. Ѡ стрѣлника(х), що стрѣлы коза(ц)кіе робятъ, и ѡ козакахъ, похвалное

И стрѣлники козака(мъ) потребны бываютъ:
понева(ж) до вое(н)ныхъ справъ стрѣлы зробляютъ. // 135 зв.
Бо и стрѣлою моцно такъ же поразити:
и якъ огне(н)ною стрѣлбою, уме(р)твити.
І дывнаѧ рѣчъ стрѣлы, гды йхъ вытягаютъ
вгору: и високо такъ ничимъ не досягаютъ.
Же которы(и) зна(и)де(т)сѧ козакъ ȥдоровыхъ рукъ:
то таки(и) крѣпко моцно и добре тягнетъ лукъ.
Же а(ж) може(т) на ве(р)сту воздухъ ȥачепити:
и хмуры воздушные стрѣлою пробити.
І то по правдѣ тому тако быти можно:
кгды и было на свѣтѣ тое то не ложно.
Іжъ негды(с) стрѣла вгору козакомъ пуще(н)на
суха: а з высоты в до(л) мокра возвраще(н)на.
Ȥна(т) то же скро(з) дождевну хмуру стрѣла про(и)шла:
ты(л)ко що що(с) облако(в) нбесныхъ не до(и)шла.
Было то на сѣверѣ, в писца сего вѣку:
при людехъ многи(х), а не при едномъ члвѣку.
І тогда (ж) хмуры ча(ст)ка на землю из(ъ)пала:
величе(ст)вомъ яко члвѣчаѧ глава.
В подобіи леда, и тамъ же и із(ъ)таяла:
и водою свѣтлою на земли ȥостала.
Прето дывоватисѧ и за(с) стрѣламъ треба:
же мало самого не досягаютъ неба. // 136
А вы козаки лукъ ȥдоровы потяга(и)те:
и з(ъ) огненны(х) оружи(и) смѣле выпаля(и)те.
Бгъ вамъ неха(и) побѣжда(т) враговъ помагаетъ:
а васъ о(т) враго(в) в во(и)скахъ и в дома(х) сохраняетъ.
Я всѣмъ мл(с)тямъ вшимъ ср(д)чно пріяю:
а пришедшы(х) ȥ во(и)ска миле поздоровляю.

205. Ѡ солѣтраникахъ

И солѣтраництво якъ ремесло̀ подобно:
же солѣтры на по́ро(х) вставы́чно надо́бно.
Бо з(ъ) жа(д)ны(х) рѣчи(и) по́ро(х) зробити не мо́жно:
развѣ зроби́т(ъ) з солѣтры з уго(л)емъ возмо́жно.
А в солѣтру велики(и) коштъ укладаютъ:
гды господарѣ собѣ ма(и)данъ закладаютъ.
І великъ крѣпко заво(д) треба на то(и) росхо́дъ:
поку(л) у́зря(т) солѣтру и із неѧ прихо́дъ.
Ƶачи(м) нєха(и) здоровы и солѣтру зробляютъ:
и коры(ст) собѣ и на офѣру бг҃у маютъ.
Бг҃ъ імъ во по́мощъ и в ты(х) рѣчахъ сѧ труждати:
котры(мъ) на многа лѣта ƶычу здравствовати. // 136 зв.

206. Ѡ пороховникахъ

Та́кожъ людя(мъ) потребны и порохо(в)никѝ:
я́ко те(ж) и іные всюда ремесникѝ.
Поро(х) бо потребе(н) гды ѕвѣре(и) птыцъ стрѣляю(т):
и зъ а(р)ма́тъ выпаляю(т), где панства гуля́ю(т).
І на хвалу бг҃у на вели(к)де(н) стрѣляютъ:
и в дн҃ь бг҃оявле(н)ски(и) гды воду ос҃щаютъ.
А особно на бране(х) военны(х) треба па́че:
и доконечно та(к) е(ст) тое а не іна́че.
Ƶачимъ и пороховникъ нєха(и) сѧ тру(ж)даетъ:
и на потребы людя(мъ) поро(х) ƶготовля́етъ.
И порохо(в)нику̀ да(и) бж҃е мѣт(ъ) пожи́токъ:
и ƶа працу его в до(м) велики(и) прибы́токъ.
Я и тому я(к) собѣ са(мъ) добре пріяю:
и те(ж) в сохраненіе бг҃у поручаю.

207. Ѡ до́ктория(х), и ѡ цѣлю́рика(х)

Ве(л)мѝ и докто(р)ство е(ст) потребно на свѣтѣ:
же ко(ж)ды(и) бы доктора хотѣлъ собѣ мѣти.
А́же о і́хъ нужно, же мало и́хъ бываетъ:
кромъ великъ сенато(р) где доктора трымаетъ.
І не ты(л)ко оску(д)но о докторовъ мудрыхъ:
але и о просты(х) цѣлюрыковъ немудрыхъ.

Еднакъ гды б҃гъ смє(р)ти нє да(ст), и доктo(р) помóжє:
а при(и)детъ кому конєцъ, ю(ж) дóкто(р) нє поможє.
І са(мъ) сєбє о(т) смє(р)ти и ѡнъ нє застýпитъ:
якъ конєчна ко(н)чúна и ємȣ̀ наступитъ.
Ты(л)ко жъ признає(м), жє що(с) мáло помагáютъ:
ко(т)рыє ко(г)да болѣзнми ізнємагáютъ.
Ты(л)ко жъ на лѣчєно(м) нє наѣзди(т)сѧ конѣ:
трафлялосѧ ты(х) лѣка(р)ствъ зажывати и мнѣ.

Ꙁачимъ дóкторо(в) да(и) бжє нє потрєбовáт(ъ):
алє да(и) совє(р)шєнно и бєз ны(х) ꙁдравствовáт(ъ).

208. Ѡ сѣдлярáхъ, або тє(ж) ѡ кул(ъ)бáчникахъ:
що ку(л)бáки рóбятъ

Дóбрє тò вы́гадано ку(л)бáки робúти:
жє(б) ѣздячи хтò вє(р)хи, нє та(к) сѧ мо(г)лъ збúти [1]. // 137 зв.
І чє(ст)ныє то рѣчи ку(л)баки и вáжныє:
бо ѣздятъ особы високоповáжныє.
Прєто и сѣдляровъ мы̀ такжє нє знєважáємъ:
алє я(к) рємєсникóвъ осóбно похваля́ємъ.
Бо потрєбныє рѣчи и онѝ работáютъ:
ꙁачимъ нєха(и) ꙁдоровы собѣ пробувáютъ.

209. Ѡ кухми́стра(х), абò тє(ж) о кухаря́хъ:
що готую(т) п҃на(м) ѣсти му(д)ро:
або хо(ч) чáсо(м) и нє му(д)ро

Кухмы́стра мовя(т) пу(д) порóгомъ положúти:
єжєли бы голодо(м) мѣвъ сєбє уморúти.
Бо яко готуючи начнєтъ працовати:
прєто трєба кождои стравы скоштовáти.
Єслѝ нє солонò то мусѣтъ посолúти:
и зовсѣмъ я(к) потрєба того досмо(т)рúти.
І трудящисѧ, нє ты(л)ко (б) сєбѣ̀ нє заморúлъ:
лєчъ бы нє згрѣши(л) ґды (б) и іного поживúлъ.
[Єжєлѝ при достатка(х) многи(х) клопоти(т)сѧ:
коло огню̀ я(к) муха в(ъ) укропѣ вє(р)ти(т)сѧ] [2]. // 138
П҃нъ бы за тò вєлика гнѣву нє положúлъ:
и б҃гъ бы смє(р)тєлна грѣха нє постановúлъ.

---

[1] З лівого боку на полі написано іншим почерком: *Кни(га) Шпаковского Сємєна собствє(н)ная.* Зверху на полі напис: *Помощъ мо.*
[2] Квадратні дужки зроблені червоним чорнилом.

По(д)лу(г) пи(с)мà трудникомъ прε(ж)дε подобаε(т) вкусити:
и пото(м) до столовъ п҃нски(х) чεстно носи́ти.
І понεва(ж) тε(ж) кухмы(ст)ръ в труда(х) свои(х) клопоте́нъ:
трεба и εму того (ж) вворва(т) жε(б) нε бы(л) голоде́нъ.
Бо пу(д) ча́съ на пу(л)мы́ска(х) нε ты(л)ко нε оста́нεтъ:
алε бываε(т) то жε и́ногда и нε ста́нεтъ.

А промы́слны(и) всякъ кухмы(ст)ръ, и п҃ну уго́дитъ:
и сεбε я́ко (ж) ко(л)вεкъ хо(ч) мало нε вголо́дитъ.
Εднакъ кухмы(ст)ры уря(д) сво(и) вѣ́рно о(т)правля(и)тε:
и самы́ сѧ тεжъ ты(м) жε помѣ́рно пожывля(и)тε.

Із(ъ) ѡпа́трно(ст)ю п҃на́мъ своимъ услугу(и)тε:
а на мεнѣ̀ за вѣ́ршы сі́ε нε дыву(и)тε.
Я́ ва(мъ) нε зазорную науку поклада́ю:
и ȥдравіѧ и до(л)гихъ лѣ́тъ щы́ро прія́ю.

210. Ѡ грεбεнника́хъ, що грεбε(н)цѣ ȥ рого́въ [ско(т)ски(х) або тε(ж) быдля́чи(х)][1] ро́бя(т), до чεса(н)ѧ голо́въ

И грεбε(н)никѝ людямъ потрεбны быва́ютъ:
жε рεмѐсло(м) з(ъ) главъ лю(д)зски(х) нεчи́сто(ст) зчищаютъ. // 138 зв.
И рукодѣлно(ст) и(х) вся́къ ста(н) гани(т) нε ма́εтъ:
бо всяки(и) наро(д) в сεбѣ̀ грεбεнѣ̀ тры́ма́εтъ.

А ба(р)зѣ́(и) в д҃ховε(н)ствѣ́ ѡ́ныхъ ȥажыва́ютъ:
і́жъ о́ныε особы власы ȥапуща́ютъ.
А такъ из(ъ) грεбε(н)ницки(х) дѣ́лъ ε(ст) всѣ́мъ выго́ды:
и грεбε(н)никовъ храни б҃жε о(т) приго́ды.

Імε(н)но ȥ православны(х) д҃шъ хр(с)тія́нскихъ:
ȥаступа(и) и о(т) нεво́л(ъ) ѡ́ны(х) басу(р)манскихъ.
І многолѣ́тно з на́ми и і́мъ да(и) ȥдравствова́т(ъ):
и в тεбε совε(р)шεнно(и) ла(с)ки заслугова́т(ъ).

211. Ѡ солодовника́хъ

І солодовникà лю(д) многи(и) потрεбуεтъ:
ко(т)ры(и) со́ло(д) на пиво из збожа готу́εтъ.
А хоча (и) хлѣ́ба людя(мъ) солодовникъ вмε(н)шаεтъ:
εднакъ бε(з) того̀ наро(д) ввε(с) нε пробува́εтъ.

[1] Квадратні дужки стоять у рукопису.

Солодовни(к) нε винε(н) в то(мъ) гды (ж) то ведε(т)сѧ:
и прε(з) тру(д) сво(и) млясѧ бгу, и спсε(т)сѧ. // 139
І хоча(и) тε(ж) и то ε(ст) великоε диво:
жε бо(л)ша ча(ст) в горѣлку идε(т) збожа, и в пиво.
Ζ того пивоваро(в) и виннико(в) вымовляεмъ:
и навѣки о(т) вини оны(х) вызволяεмъ.
Нѣтъ и(х) винъ в борошε(н)ны(х) ζатратахъ:
або за(с) мо(в)лю в хлѣбны(х) на свѣтѣ утрата(х).
Понεва(ж) зачалосѧ то нε за ны(х) лѣта:
будε(т) то(т) звыча(и) трвати до ко(н)ца вѣмъ свѣта.
І ꙃды (б) на двѣ ты(х) рѣчи з(ъ)тра(т) хлѣбны(х) нε было:
ни по чо(м) бы боро(ш)но и збожа всяко было.
І нѣгдε бы борошε(н) людямъ и дѣвати:
и нищε(т)ныε такъ нε могли (б) погибати.
І дро(в) бы во всѣхъ края(х) прεбывало много:
а то крѣпко оскудно індѣ дро(в) для того.
Ужε (ж) нεщо мѣε(т) всякъ ты(м) рѣчамъ чинити:
нε можε(т) нихто повѣкъ того скорεнити.
Жεбы пивовъ и медовъ нε было варε(н)но:
і и(ж) бы и горѣлки з(ъ) свѣта скорεнεнно. // 139 зв.
Ζачи(м) вся(к) наро(д) мусѣтъ о(т) горε тε(р)пѣти:
былε (б) кому з себѣ дро(в) и хлѣба з(ъ) губу мѣти.
Абы мовя(т) дша сыта и тѣло нε наго:
хоча(и) бы троха нε(н)дзны(мъ) на свѣтѣ было блго.
Солодовники (ж) εдна(к) нεха(и) здравы бываютъ:
да солоды людя(мъ) и на(м) на пива зробляю(т).

212. Ѡ пивоварахъ

И броварнико(в) або пивоваро(в) трεба:
яко и іны(х) ма(и)стровъ завшε вѣмъ потрεба.
Пивова(р) пиво вари(т) людямъ выдаваεтъ:
и ты(м) собѣ хлѣбо(м) вто(ж) хлѣба заробляεтъ.
І хо(ч) то мовя(т) нε то(и) пиво пъεтъ, хто вари(т):
εдна(к) и ѡнъ напъε(т)сѧ, гды на(д) нимъ ча(с) трави(т).
Нε пεрε(п)εтъ пивоваръ господа(р)ска пива:
и нε жадε(н) господа(р) позритъ за то скрыва.
Бо труждающы(м)сѧ прε(ж)дε пристоитъ вкусит(ъ):
а господа(р) нε рачи(т) нεха(и) ζа то дивит(ъ).
Бо нε ты(л)ко що пива мусѣтъ скоштовати:
алε и мε(д) сытячи такъжε спробовати. // 140

Жєбы моглъ я́къ звыча(и)но мєду догодити:
    жє(б) и господа(р) мѣлъ за вмѣєтно(ст) похвали́ти.
Ꙁачимъ пивовары мє(д) сытѣт(ъ) пиво варѣт(ъ):
    а на пивоваро(в) господарѣ нє ско(р)бѣт(ъ).
Алє о́бѣ сторонѣ ꙁдоровы бува(и)тє:
    а мєнє за сє(и) вѣршъ ласкавє проща(и)тє.

213. Ω соляникáхъ, торяникáхъ, бу(р)лáка(х): що сóли господа(р)скіє вáрятъ

Торяникѝ велику працу поды(и)маютъ:
    пачє коломы(и)цовъ, що гускѝ выробля̀ютъ.
Сотцѐ бо вѣдє(р) вкинєтъ на бочку солѝ воды̀:
    и дрова в пѣчъ вє(р)гаѧ натє(р)пи(т)сѧ бѣды̀.
А бєз(ъ)прєста(н)но трєба и нєдосыпля́ти:
    и жє(б) нє прогорѣла [скоро] [1] сковрадà, пилнова́ти.
Пото́мъ в садовницу со(л) з сковрады̀ выкида́єтъ:
    и на (д)ру́ги(и) са(д) воду пошє(д)ши накида́єтъ.
І потрєба из со(л)ю бо́чку из(ъ)труси́ти:
    и всєгò що вєдє(т)сѧ та(мъ) пи(л)но досмотри́ти. // 140 зв.
Із(ъ) по(д)лымъ здоро́в(ъ)ємъ нѣчєго тамъ пуды(и)мати:
    хо(ч) ма́ло знємощнѣєтъ, мусѣтъ вари́т(ъ) прєстати.
Іли тєжъ товарыша упро́ситъ допилнова́т(ъ):
    а са(м) пришє(д)ши к собѣ мусѣтъ та(к)жє о(т)вдячáтъ.
А особно и то́є бу(р)ла́камъ вєлмѝ нудно:
    жє о соло(д)кую воду нє пома́лу трудно.
Мусѣтъ тоє(и) жє соли ча(ст)ку о(т)ложи́ти [2]:
    жєбы в(ъ)мѣсто воды̀ браги сѧ напи́ти.
А впя(т) жє нє ма(ш) тамъ жє(н) [3], нѣкому кошу(л) пра́ти:
    му́сѣтъ взявши новую носи́т(ъ) по́ку(л) зодра́ти.
І спсѝ и(х) б҃жє, жє и такъ сѧ труждаютъ:
    жє господа(р)скіє сковороды нє гуля́ютъ.
Самъ господа(р) нє мождє(т) згола соли вари́ти:
    ґды и бєз варє(н)ѧ є(ст) чи(м) ꙁавшє жури́ти.
Ту(т) жє и то мовлю жє со(л) є(ст) розна на свѣтѣ:
    а о́коло жа(д)но(и) та(к) нє мощно трудно(ст) мѣти.
Я(к) то запорозкаѧ є(ст) кры(м)ка, и лєдя́нка:
    а нє будє(т) з такою [вѣмъ] працєю [и ко́што(м)] [4] я(к) торя(н)ка.

[1] Квадратні дужки стоять у рукопису.
[2] На полі з правого боку приписано рукою автора: *господа(р)ско(и)*. Слід би читати це слово після слова *соли*.
[3] З правого боку на полі приписано: *в Ба(г)мутѣ*.
[4] Квадратні дужки стоять у рукопису.

Zачи(м) бу(р)лака(м) [то(р)скимъ][1] вѣрши сиє покладáю:
и працу іхъ и пи(л)ны(и) дозоръ похваляю.
Да(и) ймъ г(с)ди тóє чего в тєбє желáютъ:
бо такъ же имѧ твоє и онѝ выславляютъ.

I да(и) б҃же и(м) ща(ст)ѧ и до(л)гого вѣку:
всякому бу(р)лацѣ доброму чоловѣку. // 141

214. Ω с а г а (и) д а ч н и к а (х), щ о с а г а (и) д а к и [а б о т є (ж) п о п р о (с) т ѣ (и) м о в я ч и][1] л у к и р о б я (т) к о з á ц к и є

И сага(и)дáчники що лукѝ ізробляютъ:
та(к)жє знаю козакамъ потрєбны бывáютъ.
Бо кгды жъ до стрѣлъ и луко́въ особно потрє́ба:
а тативу̂ и самъ можє(т) здѣла(т) якъ трєба.
А що самы́є мовлю ѡныє то лукѝ:
учоныє ма(и)стровє робя(т) рємєсникѝ.
Бо козаку і лукъ привылє(и), або клє(и)нотъ:
або тєжъ вѣмъ козацка оздоба и примі́стъ.
Zачи(м) і сага(и)дáчни(к) нєха(и) здравъ бывáєтъ:
а козака(мъ) му(д)рыє луки изробляєтъ.

И єщє ѡ рємєсникахъ зна(и)дє(ш) мало za приповѣстями,
в ко(н)цу книги іщи помѣша(н)ноє та(м) при
ѡста(н)ку з(ъ) поєди(н)ко́выми. // 141 зв.

Ω (т) з д ѣ п о ч и н á є (т) с ѧ о z в ѣ р є х ъ р о z н ы (х), и о б є́ с т і я х ъ и ѡ с к о́ т а (х) и о б ы д л а х ъ, я́ к о с ы́ л н и с у (т) ѕ ѣ л о

215. Ω л в á х ъ, и ѡ м є д в є́ д я (х),
Нє дáлє(с) б҃жє тако(и) сыли чєловѣку:
я(к) то лву мє(д)вє́дєвѣ з да(в)ного вѣку.
Лу́чшє(и) бы ч҃лка тєбѣ, такъ вшановáт(ъ):
я́ко звѣрє(и) рачилє(с) сылою вда(р)ствовáт(ъ).
Мо(г)лъ бы чєловѣкъ сєбѣ лєпшє(и) выгожáти:
и тєбѣ создатєлю бо(л)шє(и) угожáти. // 142
А́жє нє схотѣлъ єси сы́лою учты́ти:
да в бєсты(и) нєчистыхъ влѣпи́ти.
Хоча(и) бы(с) ты(х) дво(х) бєсти(и) на свѣтъ и нє створи(л):
а то на шкоды людя(мъ) о́ны(х) єсѝ вплодылъ.

Понєва(ж) ч҃лковъ и скотовъ з(ъ)ядáютъ:
и іныє пáкости многи сотворяютъ.

---

[1] Квадратні дужки стоять у рукопису.

Ꙗ́ко то ме(д)вѣдь пчѐлы в пасѣка(х) збива́етъ:
и чл҃ка хо(ч) не з(ъ)ѣст(ъ), то престраша́етъ.
Кгды бы(с) ме(д)веди(и) в ковче(г) не повелѣлъ бра́ти:
неха(и) бы в пото(п) могли(с) з нащадко(м) скореня́ти.
І дне(с) а́ще бы(с) мо(г)лъ інъ ѕвѣръ створи́ти:
и на потребу лю(д)зску на свѣтъ расплоди́ти.

Же(б) чл҃къ я(к) коне(м) мо(г)лъ в полю работа́т(ъ):
а домовы(и) бы стато(к) в то(и) ча(с) мо(г)лъ почива́т(ъ).
А ме(д)вѣдь неха(и) бы о(н) ꙁагинулъ навѣки:
бо не ра́ды на свѣтѣ ему человѣки. // 142 зв.

216. Ѡ ꙁаицахъ [1]

И ꙁа́ецъ на свѣтѣ злѐ собѣ пробува́е(т):
же на его̀ все лихо о(т) всѣхъ стра(н) чи́гае(т).
Я(к) то не ты(л)ко що ѱи его̀ уловля́ютъ:
але наве(т) и пти́цы его забія́ютъ.
І о(т) звѣре(и) подобно поко́ю не ма́етъ:
я́ко то во(л)къ, бы́ле бы нагна(л) то зѣда́е(т).
А ѡсобно на сте́зя(х) в сы́лца упадаетъ:
и ма(р)но и нагло ю(ж) ѿбе(л) погибаетъ.
І нико(г)да̀ вѣмъ за́яцъ то(и) не почива́етъ:
же о(т) всего̀ творе́н(ъ)ѧ б҃жого втѣка́етъ.
І не жи́е(т) на мѣсцу, ле(ч) много мѣетъ домовъ:
по ѿбщо(и) приповѣсти, я(к) у за(и)ца ломо́въ.
Ꙁачи(м) бѣдны(и) ꙁа(и)че, бы(с) бо(л)шъ не те(р)пѣлъ пригоду:
бѣжы утописѧ где ю(ж) в боло́тную воду. // 143
Еднакъ невелики(и) намъ из(ъ) тебе пожы́токъ:
огоро(д)нины псуе(ш), а(ж) то̀ не прибытокъ
Чи́ни(ш): у ѡгорода(х) многіе па́кости:
бода(и) тѧ не минали всякіе на́пасти.
Же(с) злы(и) рабе капусты людя(мъ) поя́да́ешъ:
и садовы(н) молоды(х) внѣвечъ по(д)грыза́ешъ [2].

---

[1] Пів-аркуша 143 по діагоналі (з лівого верхнього до правого нижнього кута), певно, було зіпсовано. Наклеєно зверху інший папір і поновлено текст грубішим пером. Чорнило на цьому папері розходилось.

[2] Унизу сторінки дописано чотири рядки і відповідним значком указано, що їх треба вставити саме сюди:
Та(к)же я(к) перебѣжи(ш) гдѐ кол(ъ)векъ доро́гу:
вчини(ш) людямъ немалу в дорозѣ трыво́гу.
Кгды́ в дорозѣ ізгола не буде(т) щаст(ъ)ѧ:
бода(и) тѧ сроґое узяло̀ нещастѧ.

И са(м) єси ме(р)зены(и) ввє(с), гды бы(с) себѣ взрѣлъ:
то и на свѣтѣ встыду ради жи(т) бы(с) не хотѣлъ.
І хо(ч) бы тѧ не було не зго(ж) єси нинащо:
и мясо твоє бры(д)ко, и зго́ла лядащо.
І нечестива шкура твоѧ, же то не крѣпка:
не та(к) яко інаѧ на всѣ добра и крѣпка.

І пожа(л)сѧ бже ты(х) люде(и) блгочестивыхъ:
же то футе(р)ца шию(т) з(ъ) ваши(х) шку(р) нечестивыхъ.
І знову (ж) тобѣ за(и)че мовлю, не полѣнисѧ:
да у боло́то або у воду утописѧ. // 143 зв.
Жебы и памя(т) твоѧ в люде(и) не ѡставала:
да іжъ бы по все(мъ) свѣту она іскореняла.
Такъ тобѣ за(и)че ѡрацѣю покладаю:
и я(к) написале(мъ), то такъ тобѣ и прія́ю.

217. Ѡ зло(и) ста(т)чинѣ, або те(ж) ѡ товаринѣ: и ѡ зло(и) жонѣ и ту(т) впя(т) сѧ докладаєтъ, в рѣчи

Якъ жона часо(м) в мужа є(ст), ѱяѧ личина:
та(к) же и проклятаѧ бываєтъ статчина.
Бо жона ѕлаѧ мужу ско(р)бъ содѣловаєтъ:
а ста(т)чина туда жъ ско(р)бъ єщѐ примножає(т).
Ѕачи(м) ка(р)ности жонѣ зло(и), разу не ѡпуща(и):
та(к)же и ста(т)чинѣ проклято(и) не пропуща(и). // 144
Можешъ ґды не словами жону научити:
то мо(щ)но злы(и) нра(в) троха киємъ о(д)учити.
А єжели не кие(м), то хочъ макогономъ:
а начне(т) утѣкати влуча(и) наздогономъ.

І да(и) бже никому жоны зло(и) не мѣти:
и злонра(в)но(и) би(д)лины бо ско(р)бъ буде(т) мѣти.
І мовятъ з(ъ) лысиною ѕлоє сѧ раждаєтъ:
з(ъ) ко(т)рою и із(ъ) свѣта сего изчезаєтъ.

Прето бже ѿ(д) тыхъ дво(х) злы(х), всѣхъ на(с) сохраня(и):
би(д)лины зло(и) и жоны зло(и) нѣґды не дава(и).

218. Ѡ коняхъ ѕлыхъ, и о добрыхъ, и ѡ жена(х) злы(х) єщѐ мало ту(т) же сѧ в рѣчи слушно(и) припоминаєтъ

Хто ко(л)векъ хоче(т) конѣ у себе де(р)жати:
неха(и) не буде(т) нѣґды вѣры до(и)мати. // 144 зв.

І не такъ не до(и)мати вѣры в своémъ двóру:
    якъ на(и)паче у степу́ и на всяко(м) пóлю.
Бо мнóгіи прислови(и) таки(х) зажываю́ть:
    и ве(л)мѝ тое добре ꙁдавна повѣдаю(т).
Же мовя(т) коню̀ в полю завше вѣры не (и)ма(и):
    а жонѣ в дворѣ всее(и) правды не о҃(т)крыва(и).
Ты́л(ъ)ко (ж) жону любити треба я́ко дш҃у:
    една(к) же злую го(д)но товктѝ вла(с)не грушу.
Та(к) чинѝ и коневи да ско(р)бъ ти не буде(т):
    гды мѣетъ ѕлы́е нравы, то пре(з) тò и(х) з(ъ)бу́де(т).
Жена злаѧ мужевѣ не великъ прі́ятел(ъ):
    а господаревѣ ко(н) обще(мъ) непрі́ятел(ъ).
Году(и) по(и), а о(н) тобѣ злое помышля́етъ:
    и слушно чини(т) то(и), хто кие(м) затына́е(т).
До́бре крѣпко твори(т) то(и), и го́де(н) похва́лы:
    же не дае(т) потопта(т) коню̀ свое(и) гла́вы. // 145
І ты̀ пута(и) и трыно́жъ ско(р)бъ не[1] будешъ мѣти:
    припина(и) ноги ку(и), и учѝ на тò и дѣти.
І при ѿча(х) твои(х) неха(и) ко(н) напасетъсѧ:
    а напа́сши приготов(в) ки(и), дх҃ъ тво(и) спс҃е(т)сѧ.
Ко(н) свѣрѣпы(и) може(т) тѧ и розволочити:
    и всяку ско(р)бъ злы(м) нраво(м) тебѣ наноси́ти.
І сми(р)ны(и) не ѡбузданъ часом тое жъ тво́ритъ:
    и велику пако(ст) то(ж) пу(д)часъ тебѣ створитъ.
Для того зго́ла конѧ в дорозѣ стережѝ:
    и са(м) сѧ о(т) такого проклятого стережѝ.
Претò не щадѝ прошу́ тѧ доброго жезлà:
    да не при(и)ме(ш) о(т) конѧ велича(и)шого злà.
Ѡ(т)ца да и м҃тери друго(и) мѣт(ъ) не будешъ:
    а конѧ и жону впя(т) [абы(с) здоровъ][2] мѣт(ъ) будешъ.
А та(к) ко(ж)ды(и) з(ъ) моихъ си(х) вѣршовъ научи́сѧ:
    а цвы́чит(ъ) добре конѧ и жону́ не лѣни́сѧ.
При то(м) ти чителнику ꙁдравствова(т) пріяю:
    и повторе чинити та́ко поражаю. // 145 зв.

219. Ѡ козáхъ

И ко́зъ на свѣтѣ мно́го та́ко(ж) де быва́е(т):
    и(х) же мясо всяки(и) лю(д) та(к)же ужыва́етъ.

---

[1] Слово *не* було пропущене і надписане зверху дещо блідішим чорнилом.
[2] Квадратні дужки стоять у рукопису.

Ты(л)ко жъ и ко́зы хоча(и) створе(н)а бж̃іе:
една(к) они ба(р)зо вѣмъ непригоžіе.
Бо о(т) ны(х) мясъ в варе(н)ю сме(р)дять и потра́вы:
а що на(и)го(р)шъ бываю(т) часомъ и ѡтра́вы.
Я́къ козе(л) сме(р)дячъ та(к) же и коза̀ нечи́ста:
а о(т) іного мяса потра́ва ю́жъ чи́ста.
Прето слушне (б) вѣ(р)нымъ мясъ іхъ не ужыва́ти:
ле(ч) кро(м) ко(ж) пре(ч) бы тое мясо ѱо(м) ве(р)гати.
Кгды (ж) писаніе таки(и) и(мъ) прыкладъ дава́етъ:
же до люде(и) нечисты(х) и скве(р)ныхъ равня́етъ.
І люде(и) та(к)же грѣшны(х) козамъ вподобля́етъ:
а ст̃о жывущы(х) ѡвца́ми нарыца́етъ.
І ты́е то козлыща по лѣви́цы ста́нутъ:
а о́вца о десную на судѣ предста́нутъ. // 146
Ѡ Хр(с)те, прилучѝ насъ до ѡ҆вчаго стада:
и(ж) бы на(мъ) была̀ в тебе вѣчнаа ѡ(т)ра́да.
І я(к) рекле(с) не́gды(с), се сн̃ъ мо(и) возлюбле́нны(и):
да(ж)дъ и на(мъ) слышати гла(с) тво(и) бл̃г(с)лове(н)ны(и).
А услышавши гла(с) тво(и) до тебѣ зову́щы(и):
вѣчно та восхвали(т) вся(к) в ча(с) то(и) в(ъ) н̃бо гряду́щы(и).
Тое на(м) сп̃сителю всѣмъ да(и) получи́ти:
бы(х)мо ца(р)ствіе твоѣ мо(г)лѝ наслѣди́ти.

220. Ѡ р ы́ б а х ъ

Ры́ба я(к) что іное та(к)же в себѣ кро(в) ма́етъ:
една(к) же вѣрны(мъ) по(ст)ны(м) са бра́шно(м) быва́етъ.
А часомъ и постное тое уступа́етъ:
гды̀ бл̃говѣщеніе на стр(ст)но(и) быва́етъ.
І в свя(т) вечо(р) не я(ст)са рыба рождественски(и):
та(к) те(ж) особливѣ(и)ше(и) и в б̃гоявленски(и).
Ты(л)ко своего часу и рыбъ ужываютъ:
а в тые днѝ вѣ(р)ные нѣтъ не зажыва́ют(ъ). // 146 зв.
Ты (ж) б̃же я(к) да(л) есѝ люде́мъ всякъ ужыто(к):
умножѝ в рѣка(х) н̃ши(х) и рыбъ на пожытокъ.
А мы пре(з) помо(ч) твою будемъ уловля́ти:
а я́дши бл̃годарно(ст) тебѣ возсылати.

221. Ω скóтѣ и ω быдлу, и о бéстіях(х)

Скóто(м) правє рогáты(и) това(р) сѧ назывáєтъ:
то є(ст) воловє крáвы, тако повѣдáєтъ.
А що бы(д)ломъ то є(ст) сѧ конѣ іменýютъ:
о чесо(м) и славя́нє та(к) свѣдѣтє(л)ствýютъ.
Бєстіями (ж) во(л)кѝ лвы̀ и ѱи нарыцаютъ:
и інъ звѣ(р) которы(х) кр(с)тянє мя(с) нє вжывáю(т).
То(к)мо на ωдежды кожы іхъ вы(ш)мєни́ты:
хто сѧ споможе(т) из(ъ) ны(х) кожъ сєбѣ пошúти.
І дорогоцѣнныє таковы̀ бывáютъ:
и чл҃вѣка о(т) внѣ приоздобля́ютъ. // 147
Імє(н)но го(р)ностаи соболѣ лиси́цы:
мє(д)вєдѣ і бабакѝ и знову жъ куницы.
Та(к) тєжъ дикіє козы, и впя(т) же сугакѝ,
рысѣ пéски и коты̀, и єщѐ ко(р)сакѝ.
Ωсобливє (ж) надобны хорошіє тхорѣ
выдры, и бобры̀ добры̀, и тыє (ж) соболѣ.
А такъ слушнє и тую рѣчъ та(к)жє кому зна(т):
жє(б) ското(в) бєстіями нє мо(г)лъ ко(г)дà назва(т).

222. Ω свиніяхъ

Свиніѧ нє зритъ горѣ, и с҃лнца нє ви́дитъ:
и що мѣєтъ я́сти, то ничи(м) сѧ нє бры́дитъ.
Сама убо нєчи́ста а вѣрны(мъ) в(ъ) снѣдь дáнна:
єя́ жє хр(с)тія́нє мя́со ядятъ здáвна.
І в(ъ) Єгvптѣ мясо тò нєґды(с) зажывáли:
а цыганє и н҃нѣ лучшъ насъ вподобáли.
І н҃шъ свѣтовы(и) народъ того̀ причащáєтъ:
солони́ны держачѝ стравы затолкáєтъ. // 147 зв.
Бо хочъ якоє мя́со бєз сáла нєсмáчно:
и хо(ч) мо(щ)но бє(з) нєго̀ да нє та(к) є(ст) вдя́чно.
А жиды̀ и ту(р)цы мясъ свины(х) нє вжывáютъ:
и православны(х) вѣру ба(р)зо знєважáютъ.
Мы̀ же правовѣ(р)ныє салъ и мясъ вжыва(и)мо:
и бл҃гослови(в)шаго б҃га восхваля(и)мо.

223. Ω котáхъ

Изви́кли коты̀ ώчи жмуры(т) глáвы ховáт(ъ):
и(м) сѧ види(т) нихто̀ и(х) ю́жъ нє будєтъ видáт(ъ).

І дух любя(т) на печѣ собѣ потягаютъ:
а з(ъ)скочи(в)ши из(ъ) печи по го(р)шкахъ никаютъ.
А пови(н)но(ст) бы кота(мъ) мѝшы уловляти:
а болшъ таки(х) що вмѣю(т) з мѝсо(к) восхищати.
А особны(и) звыча(и) и(х) в су(д)на наникати:
ежели хтò забуде(т) суде(н) накрывати. // 148
А е(ст) такіи люде що тогò ни дбаютъ:
една(к) же з(ъ) тогò собѣ вредытелно(ст) маютъ.

І да(и) бже в нечисты(х) речахъ не кохати:
бы(х)мо мо(г)ли бе(з)вре(д)но завше здра(в)ствовати.

224. Ѡ ѱахъ, або те(ж) о собакахъ,
и ѡ люде(х) любящы(х) и(х),
и ве(л)мѝ в ны́х(ъ) сѧ кохающы(х);
и в ты(х) бестія(х) нечистыхъ
ажъ дши свои полагающыхъ

Хтò в ѱа(х) кохае(т)сѧ, са(мъ) ему сѧ равняетъ:
жаде(н) не возлюбивши(и) и(х) тое признаетъ.
І не то(к)мо таковы(и) ѱови естъ подобенъ:
але ляху то(и), або демону надобенъ.

Кгды (ж) демоны в постасѣ ѱо(в) к(ъ) сты(мъ) хождаше:
ко(т)рые и(х) любили пре(ж)де, тыхъ пре(л)щаше[1] // 148 зв.
Ѕѣло: стужающы ймъ пакости творяху:
и вся помы(ш)ленія злая наношаху.
Тѣмъ вѣ(р)нымъ не достои(т) тѣ(х) бести(и) любити:
но добро (б) гды (б) мо(щ)но из(ъ) свѣта скоренити.
А что інъ стражами ѱовъ себѣ называетъ:
ле(ч) не вѣ(ст) бѣдны(и) іжъ в то(м) ве(л)мѝ сѧ омыляе(т).

Почитающи ѱà паче самого бга:

ахъ не чинѣте то(г)[о] прошу̀ васъ для бга.

Же и ла(с)ку бжію то(и) пречъ ѡ(т)гоняетъ:
понева(ж) всякъ за злы(х) ѱо(в) егò проклынае(т).
А та(к) грѣхъ е(ст) в(ъ) бестіи збы(т)не сѧ кохати:

и в не(и) надѣю бу(д)то в бзѣ полагати.

А любо (ж) то за(с) и ѱѝ creоре(н)е бжое:
ты(л)ко хр(с)тіяно(м) е(ст) онò негожое.

---

[1] У кінці аркуша недбало дописано рядок: *О ѱахъ або те(ж) ду(р)но писящихъ.*

Бо песъ не встережє(т), гды бг̃ъ не заступаε(т):
надѣючи(н)сѧ на ψа бг̃у проступаєтъ. // 149

Буду(т) бо із(ъ) А(р)мє́ны ты́є ча(ст) имѣти:
нε то(к)мо онѝ самы́, але іхъ и дѣти.

А та(к) лучшε(и) братіε на бг̃а впова(и)мо:
и ѡ заступлє́ніε того̀ упроша(и)мо.

225. Слово в̃ ѡ ψахъ: и о людε(х) нε любящы(х) ψо(в), и нε дε(р)жа́щы(х) и(х)

Бл(с)венъ ε(ст) то(и) до́мъ наза(в)шε о(т) бг̃а:
и о(т) людε(и) бываєтъ похва́ла премно́га.
А імε(н)но то(и) ко(т)ры(и) в себѣ ψо́въ нε мáєтъ:
то(г)[о] бεзпреста(н)но са(м) бг̃ъ блгословля́єтъ[1].
А за что (ж) то повѣждъ мѝ, бг̃ъ блгословляєтъ,
за то̀: жε всякъ чл̃къ εго̀ похваля́єтъ.
А гдε в котро(м) дому ψи в кого пробуваютъ:
того̀ та(м) вшεлякіε людε проклына́ютъ.
Бода(и) вамъ мовя(т) з(ъ) ψа́ми нѣgды нε было̀ добра̀:
жε нε мо(щ)но промину(т) бεз па́лицы двора̀. // 149 зв.
Бо ψѝ и пота(и)ныε часомъ в кого̀ быва́ютъ:
и що(б) дябли побрали и(х), людε(и) куса́ютъ.
І иныε па́кости на свѣтѣ людямъ тво́рятъ:
понεва(ж) в розмайты(х) рεча(х) інымъ шко́дя(т).
Я́ко то з воза в кого̀ гдε що выволока́ютъ:
а в(ъ) ѡгоро́да(х) гря(д)кѝ з(ъ) сѣвбо́ю потопта́ютъ.
І для того (б) ψовъ всεгда̀ нε трεба дε(р)жати:
жε(б) блгословε(н)ства бж̃го нε прогоняти.
Я́ людя(мъ) чε(ст)нымъ дεржа́т(ъ) ψо(в) нε поража́ю:
и блгословє́ніѧ бж̃іяго прія́ю.

226. Ѡ ключника(х) пн̃о́въ вεли́ки(х) свѣцки(х) и дх̃овны(х) вла(с)тε(х)[2].

Всяки(и) пн̃ъ я(к) вѣ(р)ного слугу̀ вподоба́ε(т):
то(и) тє́ды вεли́ки(и) ска(р)бъ тако(му) вруча́єтъ.

[1] Далі йшов рядок: *Zа то̀, жε вся(к) чл̃къ εго̀ похваля́єтъ*. Він закреслений.
[2] Цей і наступний вірші написані більш недбало, грубішим пером. Заголовки повністю написано червоним чорнилом.

I росказуе(т) інъ пнъ же до вбоги(х) мѣ(и) взгля(д):
и в свое(м) послуше(н)ствѣ во все(м) мѣ(и) добръ[1] догляд(ъ). //150

Жебы мѧ не о все(мъ) то(м) в сво(и) ча(с) ту(р)бова(н)но:
і же(б) мнѣ ѡ(т) дво(р)ски(х) слу(г) ска(р)гъ не доноша(н)но.
Же по го(д)но(с)ти в сво(и) ча(с) комꙋ знаючи да(и):
а згола хто бу(н)товни(к) го(р)ды(и) тому не да(и).
Да(и) лучшъ стра(н)ному уста сма(ж)на закропити:
а бгъ не забуде(т) тѧ нбо(м) обдарити.
І азъ писецъ вѣршо(в) си(х) в то(ж) раду даваю:
и всѣм(ъ) ключара(м) добры(м), многи(х) лѣтъ желаю[2]. // 150 зв.

227. Ω шафаря(х) ми(р)ски(х) и о мн(с)ты(р)скихъ

Шафа(р) обои(х) стано(в) в пра(в)дѣ трудно(ст) ма(е)(т):
гды вде(н) и вночѣ о то(м) пи(л)но размышляетъ.
Же(б) яко шынка(р) часо(м) не проши(н)ковати:
але и(ж) бы рахубу цѣлу пну здати.
Бо и шафа(р)ски(и) уря(д) зна(и)дуе(т)сѧ трудно(ст):
звлаща немощны(мъ) по(д) то(и) ча(с) е(ст) то и нудно(ст).
І здоровы(мъ) шафаря(мъ) тое сѧ случаетъ,
же часо(м) и написа(т) много забуваетъ.
Zачи(м) не жела(и) нихто из шафа(р)ства хлѣба:
бы не по(с)тыгла тѧ дне(с) і на старо(ст) бѣда.
Я(к) то види(м) такіи трафу(н)ки бываютъ:
я(к) личбы не іздаютъ свои(м) докладаю(т).
Ω то(м) прошу шафа(р)ства собѣ не жела(и)те:
а я(к) ва(м) на свѣтѣ бгъ да(л) та(к) пробува(и)те[3]. // 151

228. Ω будникахъ, що поташъ робя(т)

Да і тые будники в нашо(и) землѣ буваютъ:
що поташъ ту(р)камъ сукна хва(р)бова(т) выро(б)ляют.
А наробивши много, то яко(с) то збуваютъ:
ужѐ о то(мъ) не знаю, развѣ люде знаютъ.

---

[1] Слово *добръ* повторено двічі, друге закреслене.
[2] Текст вірша закінчується на півсторінці, решта місця не заповнена.
[3] Унизу на полі приписано тим же почерком:
Еще о шафаря(х) ли(ст) тв. На аркуші 151 зв. тексту немає.

І знаю(т) тепе(р) дѣло люде на свѣтѣ всяко:
и дѣте(и) якіи є(ст) самы, уча(т) же тако.
І си(х) часъ єстъ будиш(ъ) много где буды бували:
давные люде (б) тое и ннѣ признали.
І прислуха(и)сѧ ко(ж)ды(и) що стары(и) мови(т) на глумъ:
а молоды(и) неха(и) бере(т) добре собѣ на умъ.
І поташники (ж) неха(и) здоровы пробуваютъ:
а за вѣ(р)шъ се(и) ласкаве мѧ похваляютъ.

229. Ѡ крылошана(х), збы(т)не трунокъ горѣлчаны(и) заживающихъ: и на утреня(х) в це(р)квахъ не бывающыхъ // 152

Не дивно є(ст) горѣлку крылошано(м) не в часъ пити:
але на(и)дивнѣ(и)шъ в(ъ) це(р)квѣ утренѣ не опустити.
Бо за слу(ж)бу бжію не такъ ста(р)шіи караютъ:
а за непритомно(ст) утре(н)нюю не пропущаютъ.
Ґды (ж) утреню по(д)вигомъ велики(м) называютъ:
а за лv(т)ргію лю(б) бо(л)шъ важнѣ(и)ша, пробачаютъ.
В часъ слу(ж)бы бжо(и) не вся(к) члкъ може(т) спати:
а до утренѣ хо(ч) зво(н) чуе(т), не хочетъ встати.
Ƶачи(мъ) утре(н)ны(и) подвигъ на свѣтѣ є(ст) дивнѣ(и)ши(и):
а до слу(ж)бы бжо(и) ю(ж) не тако чуднѣ(и)ши(и).
А такъ братіе паче до утре(н) сѧ спѣшѣмо:
хочъ часо(м) лажасѧ спати и горѣлки напѣмо.
Бо тру(н)ковы(м) людя(м) тру(д)но и не выпивати:
жебы на голосъ и на весело(ст) здобувати.
І прибуде(т) охоты до всего, писецъ се(и) са(мъ) знає(т):
іжъ то таковы(и) обыча(и) и собѣ маєтъ.
І да(и) бже помѣрно кожды(м) заживати:
да не буду(т) тебѣ и людя(м) проступати[1]. // 152 зв.

[1] Унизу на полі приписано червоним чорнилом: *Зри еще о крылошана(х) напре(д), ли(ст) с҃ж.*

230. Ѡ мн(с)ты́рскихъ трапе́зны(х),
що доглядда́ю(т) тра́пезъ,
и но́ся(т) з кела́рε(н) выда́ємиі потра́вы
сѣдя́чи(м) в тра́пεза(х) бра́тія(м),
я свѣтскимъ тε(ж) по́слу(ш)никамъ чε(ст)нымъ,
по обыкновέніяхъ мн(с)ты(р)скихъ.

Наука тра́пεзнымъ новопо(с)трыжέнны(мъ),
па́чε жε мла́ды(м) су́щы(м)

Тра́пε(з)ны(и) за(в)шε до́лжε(нъ) пи́лно огляда́ти:
гдѣ кото́ры(и) бра́тъ бу́дε(т) на мѣсцу сѣда́ти.
Жε(б) лежа́ла тарѣлка и ло́жка перед ны́мъ:
іжъ бы́ послѣ тра́пезы нε мѣлъ ско(р)бы из ны́мъ.
Хочъ ча́со(м) ε(ст) общына̀ хо(ч) и нε общына̀:
ты̀ смотрѝ прилѣжно жε(б) нε была̀ ропщина̀.
Жεбы̀ εсѝ напи́токъ в пору постанови́лъ:
и кому̀ что̀ надо́бно, жε(б) є́стε(с) испроси́лъ. // 153
І тре́ба всю́да пи(л)но на всѣхъ погляда́ти:
и з(ъ) кεла(р)нѣ що кому̀ тре́ба приноша́ти.
І трεба всѣ сосу́ды на па́мяти мѣти:
іжε (б) было̀ опа́трно, чи(р)ство: глѧдѣти.
Я́къ то часто убру́сы жεбы̀ былѝ пра́нны:
и чи́стыми у сто столы̀ застыланны.
Ква(р)ты̀ тε(ж) ча́сто трεба водо́ю полоска(т):
и догоры̀ дεнца́ми всѣ пεрεворочя́т(ъ).
І всякоε потрέба мѣ(т) охε(н)дожέн(ъ)ε:
жε(б) нε было̀ ѡ(т) кого̀ ко(л)вεкъ подивε(н)ε.
Любо то̀ в(ъ) припо́вѣстя(х) мо́вя(т) жὲ хто̀ ди́ви(т):
нεха(и) правε и собѣ тако(ж) то́ε чи́ни(т).
Една́къ сεго̀ присло́вѧ ту(т) нε ε(ст) потрέба:
алε ѡвшεмъ дозо́ру опа(т)рного трέба.
І трεба пріязли́вε із кεларέмъ жити:
жεбы̀ нε мѣлъ казана и дро(в) борони́ти.
І кεла(р) из(ъ) трапέзны(мъ) до(л)жεнъ в(ъ) прія(з)ни жи(т):
іжъ бы̀ нε моглъ напи(т)ку в кεла(р)ню борони(т). // 153 зв.
Вε(д)лу(г) присло́вѧ рука̀ за́вшε ру́ку ми́етъ:
нεха(и) ко́жды(и) для хр(с)та̀ з(ъ) ко́жды(мъ) в(ъ) лю(б)вѣ жі́ε(т).

Прито(м) з(ъ)дра́вы ща(с)ли́вы спсе́нны быва(и)тε:
и чέстію дру(г) дру́га всεгда̀ во(з)вышша(и)тε[1]. // 154

---

[1] На сторінці лише чотири рядки, решта місця чистого, підведено риску, під рискою іншим почерком написано: *По указу квитанціѧ* — скоропис кінця XVIII ст.

231. Ѡ канархистрахъ

Кана(р)хистръ повинє(н) є(ст) гла(с)но сказовати:
жєбы всѣмъ крылошано(м) мо(щ)но все слышати.
І выра(з)но всякіи словєса вымовля(т):
а особливє точо(к) нигдѣ нє разрыва(т).
І гласо(в) и подобно(в) ѡстро(ж)но смотрѣти:
а будє(т) ꙁа то ѡ(т) всѣхъ похвалу имѣти.
А гды нє будє(т) та(к) сѧ себѣ справовати:
то хоча(и) бы такого єго и нє мати.
І нєха(и) и рострописно(ст) кана(р)хи(ст)ра маєтъ:
нє всѣ росказа(н)ѧ і са(м) іно ꙁнаєтъ.
І повинє(н) такую стяжати повинно(ст):
іжъ бы із нєго в цє(р)квѣ нє была безчинно(ст).
То є(ст) жєбы в крылосѣ нѣгды нє смѣя(л)сѧ:
и з(ъ) пи(л)но(ст)ю охочо писмо(м) сты(м) бада(л)сѧ. // 154 зв.

Ѡ(т) (з)дѣ начинаю(т)сѧ рѣчи поєдинковыє: то є(ст) ко(ж)дыє [о чє(м) ко(л)вєкъ][1] словєса, або тєжъ вѣрши, поєднокро(т) полагающіисѧ, а нє повторяющыєсѧ. (Кро(м) здѣ два(ж)ды)[2].

232. Ѡ утѣкаючихъ

Давнѧ приповѣ(ст), я(к) втѣ(к) я(к) дєсяти поби(в):
жє напасти утєко(м) своимъ себѣ позбывъ.
Гонящєму(с) дороги многи, тому єдына:
доброму втѣкачєвѣ справи(т) много годына.
Которы(и) поступає(т) просто в(ъ) єдну дорогу:
и що ступи(т) жє(б) нє бы(л) по(и)манъ мли(т)сѧ бгу. // 155
І та(к) нєви(н)ны(и) ѡчи гонящы(мъ) заслѣпляєтъ:
а втѣкачєвѣ в далшы(и) пу(т) г(с)дь помагає(т).
Прєто всяки(х) нєви(н)ны(х) втєклы(х) бжє сохраня(и):
а і ви(н)ны(х) хотящы(х) каятисѧ ꙁаступа(и).
Да єгда мл(с)тивно оны(х) ты сохраниши:
са(м) послѣ о(т) ни(х) себѣ блгодарно(ст) узриши.

233. Ѡ утѣкаючихъ и сє

И то стары(х) слово, жє в страха вєлики очи:
хо(ч) стра(ш)нaѧ тємнaѧ ночь, втѣкаю(т) и вночи.

[1] Квадратні дужки стоять у рукопису.
[2] Вираз узято в круглі дужки.

Бо не боя(т)сѧ то(г)да та(к) звѣрѧ я(к) человѣка:
подобно пра(в)дивые то рѣчи есть о(т) вѣка.
Ƶвѣ(р) ӓще и увиди(т) то іны(и) утѣкаетъ:
а чл҃къ гды у҆зри(т) то певне наганя́етъ.
Не жа́де(н) же и гонецъ не мѣетъ в(ъ) ср(д)цы б҃га:
ины(и) и нагна(в)ши, то ƶнову пу́сти(т) для б҃га.
А са(м) змови(т) ста(р)шому своему, же не ба́чилъ:
а(ж) ему̑ г(с)дь грѣхѝ ƶа мл(с)ть перебачилъ. // 155 зв.

234. Ѡ промйслныхъ людехъ

Я́къ птыца свои(мъ) но́со(м) сыта повѣдае:
та(к) чл҃къ которы(и) собѣ промышляе.
І хо(ч) що ко(л)векъ мусѣтъ о себѣ стара́ти:
абы те(ж) я(к) нибу(д) мо(г)лъ часо(м) пожы(в)ля́ти.
А если за собою хто сѧ не стара́етъ:
таковы(и) кожды(и) нѣȥды ничого не ма́е(т).
А і промы́слны(и) пу(д) часъ нищете(н) ƶна(и)дуе:
понева(ж) хто ему̑ злы(и) повоже(н)е псуе.
Неха(и) же б҃же тво(и) насъ про́мы(с)лъ сохраня́е(т):
а творящы(х) на(м) па́кость о(т) на(с) о(т)вращаетъ.

235. Ѡ скрыва́ющихъ тала́нтъ, то е(ст) каковую любо мудро(ст)

Не требѣ братіе на(м) тала(н)ту с(ъ)крыва́ти:
жебы еѵ҃(г)лского не наслѣдова́ти. // 156
Қотры(и) едны(мъ) тала(н)томъ другаго не прижы(л):
але и то(и) что̀ ему̑ бы(л) да(нъ), в(ъ) землю с(ъ)кры(л).
Тала(н)тъ же наукою сѧ то̀ наƶыва́етъ:
еѧ́ же незави́стны(и) и інѣмъ взыча́етъ.
Бо а́ще токмо са(мъ) кто мудро(ст) разумѣетъ:
а други(мъ) не подае(т), по(л)зы з не(и) не мѣетъ.
Скрывающы(и) се(и) тала(н)тъ, я(к) древо непло(д)но:
не насажде(н) будетъ в(ъ) н҃бсѝ подобно.
Тѣмъ потре(б)но науки и послѣдны(м) родо(м)
оставля́ти: да при(и)ду(т) о(н)де с(ъ) до́бры(м) плодо(мъ)
І с(ъ) прибы(т)комъ пре(д) Хр(с)тà в ча(с) то(и) явя(т)сѧ:
а гласо(м) его̀ в радо(ст) вни(и)дѣте, втѣша(т)сѧ.

Тѣмъ и мы всячe(с)ки да(р) бж҃и(и) не с(ъ)крыва(и)мо:
но и бе(з)мѣздно требующымъ подава(и)мо.

Да то(и)жде слышати гласъ бж҃и(и) сподоби(м)сѧ:
а по слыша(н)ню в(ъ) нб҃о до ст҃ыхъ всели(м)сѧ. // 156 зв.

236. Ѡ неблг҃одарны(х) люде(х), ласцѣ бж҃о(и), и человѣческо(и)

Кто не вдяченъ чиє(и) ласцѣ и трудомъ:
то(и) руганіє твори(т) всѣмъ хв҃ымъ ӱдомъ.

А како жъ то хв҃ы(м) ӱда(мъ) сѧ ругаєтъ
рцы мѝ: то(и) іже свои(х) тру(д)нико(в) в(ъ)кры(в)жаe(т).

А Хс҃ потруды(л)сѧ ꙁа всѣхъ по премногу:
быле бы присвоити якъ оц҃у бг҃у.

А стр(с)ти и тру(д) Хв҃ъ никто же и сповѣ(ст):
аще и пише(т) нѣкто, но паче о(н) са(м) вѣ(ст).

Тѣмъ достo(и)но Хв҃и стр(с)ти поминати:
и трудящы(х)сѧ на насъ не запоминати.

Невдячнымъ убо горе, є(ст) то б глг҃ола(н)но:
когда нб҃о и ꙁемлю єщѐ, содѣла(н)но.

Тѣм же блг҃ода(р)ны мы̀ братіє быва(и)мо:
и блг҃одарно(ст) бг҃у о всє(мъ) воздава(и)мо. // 157

237. Ѡ временахъ лѣтны(х), и ѡ зимны(х)

Бг҃ъ гдь сотвори(л) намъ времена и лѣта:
котрые буду(т) трвати до ко(н)чины̀ свѣта.
І часы те(ж) всякіи о(т) него̀ створе(н)ны:
но на(и)паче лѣтные о(т) всѣхъ ухвалєнны.
Лу(ч)ше(и) бо лѣто в не(м) же вся(к) пло(д) сѧ раждаєтъ:
и на зымноє времѧ пищу умножаєтъ.
І что вготуєтъ лѣто ꙁыма̀ прибыраєтъ:
а растѣніѧ плодо(в) в(ъ)зымѣ не бываєтъ.
І якъ мовя(т) на зыму лѣто работаєтъ:
а ꙁыма̀ работати на лѣто не знаєтъ.
І что̀ о(т)мѣтаe(м) в ча(с) лѣтны(и) что ногами:
тоє з(ъ) ѡхотою (б) взя(л) взымѣ и руками.

А та́къ пу(д)да́нство зымѣ лѣто о(т)правуе́тъ:
ґды всякіє запа́сы є(и) ꙁавшє готуе́тъ.
Подобно то сы́то(с)ти зыма̀ в собѣ нє ма́єтъ:
что всякіє лѣтные собра(н)ѧ з(ъ)яда́етъ. // 157 зв.
А и лѣто такоє жє(б) нѣгды нє бы́ло:
ко(т)роє на(мъ) бы грѣхи̑ многи изроди́ло.

І нє да(и) ю(ж) на(мъ) бжє бо(л)шъ грѣховъ твори́ти:
алє рачъ и за тыє ла(с)кавє простити.

І согрѣ(и) дхо(м) стымъ в насъ хла(д)ныє ср(д)ца:
мли(м) тѧ пр(с)но о то̀ ѡ(т) всєго̀ ср(д)ца.

238. Ѡ ча́са(х) пого́дны(х), и ѡ нєпого́дны(х)

Ежєли̑ прилучи(т)сѧ в ко(т)ры(и) часъ пого́да:
то(г)да̀ людємъ быває(т) особна выго́да.
Бо в(ъ) пого́ду и сму(т)ны(и) вєсєлы(мъ) быва́єтъ:
и в то(и) ча(с) з(ъ) мало ско(р)бы своє(и) забыва́єтъ.
І работа́ющы(м) лѣпшъ тогда̀ работа́ти:
чи́сто за всякую рє(ч) рука́ми сѧ взя́ти.
Па́чє (ж) подорожны(м) бєзско(р)бна доро́га:
ко(т)рыє то(г)да бєз(ъ)прє(ч) о то̀ млятъ бга. // 158
А в(ъ) бєзвє(д)рноє врє́мѧ, всѧ̀ тва(р) дряхлу́є(т):
и нє ма́ло лєчъ крѣпко ср(д)цы болѣзнуєтъ.
Бо и ста(т)чина о́ны(х) часовъ на(д)саждаєтъ:
котораѧ в поѣзда(х) часто работаєтъ.

І ѡсобъ члку часови утра́та:
и на ха(р)чъ грошоваѧ дарємно із(ъ)тра́та.

І нєпогоду дава(и) бжє когда трє́ба:
а тогда̀ удє(р)жу(и) я(к) єи намъ нє трєба.

Ты(л)ко жъ во всяки(х) рѣча(х) воля твоѧ бжє:
и твоѧ вл(д)чицє и нша г(с)пожє.
Една(к) проси(мъ) подава(и) и бєзвє(д)рно(ст) мѣрно:
жєбы хр(с)тія(н)ски(и) ро(д) нє тужи(л) бєз(ъ)мѣрно.

239. Ѡ нєстатѣ́чны(х) ꙁыма́хъ, або тєжъ ѡ нєстановки́хъ. // 158 зв.

Подобно ка́рно(ст) бгъ людє(мъ) посыла́є(т):
жє то нєста́токъ ꙁымны(и) вєлики(и) быва́єтъ.

Яко то̀ частокро(т)но случаю(т)сѧ сло́ты:
из заразлывы(мъ) вѣтро(мъ) дождєвны плюхо́ты.
А часомъ збы(т)ныє сѧ роскалы зна(и)ду́ютъ:
жє а(ж) крѣпко вси лю́дє з(ъ) скотами бѣдую(т).
А іно(г)да и во́ды на низа́хъ стопля́ютъ:
а на ставахъ на рѣкахъ грєблѣ урыва́ю(т).
І пєрєѣздо(в) в рудка(х) тогда̀ нѣтъ бєзпє́чно:
а(ж) поку(л) гдє оні́ є(ст), ꙁамє(р)знуть конє́чно.
Єдна(к) нє добро̀ и в то(и) часъ гды̀ голощо́ки:
ко(н) попо(л)знє(т)сѧ вы́бєтъ собѣ зубы и що́ки.
Коня (ж) моцно на ки(л)ко ногъ кому пу(д)кова́т(ъ):
а волъ бѣдны(и) нє ко́ва(н) мусѣт(ъ) сѧ спотыка(т).
І злаѧ то рѣчъ ѣзди(т) вола́ми на свѣтѣ:
волѣлъ бы(м) всѐ ко(н)ми, а іхъ бы хочъ нє мѣти.
Я(к) бы мѣлъ в злы(и) фо(р)тунны(и) ча(с) собка(т)сѧ вола́ми:
то скорѣ(и) бы поспѣшилъ пѣшыми нога́ми. // 159
І що̀ є(ст) злы(х) ра́зовъ, всѐ ꙁимы̀ нєстатє́чно(и):
нє єди(н) сѧ натє(р)питъ бѣды̀ валєчно(и).
Бо всѣхъ примі́ото(в), такихъ зы(мъ) нє бываєтъ
зы́мны(х): хо(ч) снѣгъ быває(т) то нє замє(р)заєтъ.
А ꙋды̀ замє(р)знєтъ, то в то(и) часъ о снѣгъ є(ст) тру(д)но:
а(ж) розмаиты(м) людя(мъ) и ста(т)чина(м) нудно.
Жє то груда мє(р)злаѧ снѣгомъ нє прикры́та:
и голаѧ дорога в по́лю та(к)жє нє вкры́та.
Прєто̀ чи са(н)мы̀ ѣха(т) чи во́зомъ, нє знаєшъ:
в далєкую дорогу, а́жъ нє прыгада́єшъ.
Нє хочєшъ знаю того обє(л) занєха́ти:
и на іноє врємѧ та(к)жє о(т)клада́ти:
Ѡ(т)ложѝ и пилно(ст) дѣлъ до самого лѣта:
ꙋды̀ б҃гъ тѝ продолжи(т) зє(м)наго сєго свѣта.
Бо хочъ будє(т) ꙁыма̀ ю́жъ нє своєго часу:
ко(г)да людє зажи́ю(т) бєрєзова ква́су.
І тогда̀ за нєстаткомъ своимъ ужѐ наста́нєтъ:
якъ скоты́на(мъ) и коня(м) по́ка(р)мовъ нє ста́нєтъ.
І такъ ввє(с) подобны(и) ча(с) зи́мны(и), ꙁлѐ проминє́тъ:
а(ж) в вєсня́ны(и) часъ бобро́мъ на́ ухо нажєнє́тъ. // 159 зв.
І ю́жъ в то(и) часъ нє будутъ єи потрєбова(т):
при(ш)ло̀ врє́мѧ ра(д) бы вся(к) в(ъ)скорѣ лѣто огляда́т(ъ).
І нє да(и) б҃жє нѣꙋды таки(х) злыхъ зы́мъ вѣрнымъ:
лє(ч) посыла(и) во стра́ны і́ны всѣмъ нєвѣрнымъ.

240. Ѡ лѣтєхъ и ѡ ƶыма(х): и о страна(х) тéплыхъ. и о ƶймныхъ

Ꙗко всѧ дѣла твоѧ бж҃е нє ізречéнна:
тáко и сыѧ на(м) вещъ о(т)ню(д) нє домы(с)лє(н)на.
Жє(с) посади(л) єси насъ вѣрны(х) на землѝ хла(д)но(и):
и на чáсти свѣта сєгò по части и глáдно(и).
А нєвѣрны(мъ) погáно(м) далъ єси ввє(с) ужытокъ:
и лу(ч)шы(и) оставилє(с) в страна(х) іхъ ймъ пожы́то(к).
Ꙗко то в ны(х) драгіє корєніє сѧ родятъ:
и óвощы ди(в)ныє в ни(х) жє страна(х) сѧ плóдя(т).
І двà кро(т) в лѣто слы́ши(мъ) óвощы сѧ раждáютъ:
и зымно(ст) в(ъ) м(с)цахъ тѣхъ, что в на(с), либо нє бывáє(т). // 160
А хр(с)тія(н)ски(и) кра(и) ты(м) єсѝ нє удоволйлъ:
алє и студéности ƶимныє постановйлъ.
І быває(т) в насъ зымѝ нєжєли лѣта бóлшє(и):
и пу(д) часъ в лѣтѣ студє(н) случає(т), то на(мъ) го(р)шє(и).
І хоча(и) бы(с) ƶы(м) лютыхъ и намъ нє остановйлъ:
жадє(н) бы вѣмъ чл҃къ по ни(х) сѧ нє журы́лъ.
Да жєбы(с) и в м(с)ца(х) зы́мны(х) подавалъ лѣто:
нє стр(д)лъ бы ми(р) мрáзо(м), и вє(л)мѝ было (б) лѣпо.
Жєбы(с) бєзпрєчъ лѣтныє тєплости укорєня́лъ:
а студєности зы́мны хо(ч) бы(с) навѣкъ скорєня́лъ.
І кгды бы(с) тє(ж) и о(т) насъ люто(ст) зы́мную о(т)ня́лъ:
ко(ж)ды(и) бы по зымѣ измє(ж) насъ главы̀ нє звязáлъ.
А заты(м) нє що іно мѣємъ бж҃є чинйти:
гдѐ посады́лє(с) на(с), и я(к) дáлє(с) то дáлє(с):
мусѣмъ жйти.
Ƶа н҃ши всє(г)дашныє принамнѣ(и) тє(р)пєніѧ:
простѝ насъ и сподобѝ вышняго сєлєніѧ.
Котроє да(и) на(м) Хр(с)тє конєчно получйти:
бы(х)мò с(ъ) ст҃ы́ми тѧ мо(г)лѝ в(ъ) нб҃ѣ хвалйти. // 160 зв.

241. Ѡ писáніи ст҃óмъ, и о учáщы(х) сѧ єгò

Єсли (б) правє писани(и) бг҃ъ на свѣтъ нє пода(л):
ввє(с) бы наро(д) зємны(и) тво(р)ца своéго нє зна(л).
А҆жє прє(з) писаніє то єгò познáли:
и г(с)дємъ и сп҃сомъ и тво(р)цємъ наƶвáли.

I сщ҃енниковъ схотѣлъ б҃гъ вездѣ поставити:
дабы моглѝ народо(в) на пу(т) пра(в) учити.
I кгды (б) не сщ҃е(н)ники и ц҃ркве(и) бы не былò:
не бы(л) бы ȥако(н) але бе(з)закóніе (б) былò.
Бо зако(н)ного браку не мощно (б) составля́ти:
понева(ж) бы не былò комȣ̀ шлюбо(в) дая́ти.
Та(к) же хр(с)тіянами не могли (б) сѧ называ́т(ъ):
кгды (б) раждáемы(х) дѣте(и) нѣкому былò крщ҃а(т).
I фу(н)даме(н)томъ б҃гъ поставилъ а(р)хіереевъ:
постановляю(т) бо они и іереевъ.
Бо о(т) а(р)хіереѧ сщ҃éнникъ бывáетъ:
а з(ъ) сщ҃éнника сѧ хр(с)тіянѝнъ раждáетъ. // 161
Прето ґды (б) не былò писáніе на свѣтѣ:
не мо(г)лъ бы свѣ(т) жа(д)ного чину в себѣ мѣти.
А то за писаніе б҃лгода(р)ствуемъ б҃га:
пре(з) ко(т)рое о(т)крыта в(ъ) н҃бо всѣмъ на(м) дорóга.
I хтò писаніе стое зневажаетъ:
таки(и) ве(л)ми г҃ду б҃гу согрѣшаетъ.
Бо іны(и) мови(т), же з писменны(х) все злò бывáетъ:
неха(и) за его лга(н)е на егò обращаетъ.
I обрати(т)сѧ, же слѣпъ де(р)зае(т) вождо(в) хули́ти:
буде(т) бо певне его б҃гъ ȥа тое судити.
I з(ъ)нову (ж) мовя(т) пре(з) писменны(х) западе(т)сѧ свѣтъ:
що(б) то(и) са(м) запа(л)сѧ, а того и по се(и) ча(с) нѣтъ.
I для тогò люде сѧ тру(ж)дáю(т) пи(с)мà учи́ти:
же(б) сп(с)ніѧ д҃ша(мъ) моглѝ сѧ научи́ти.
Ȥачи(м) переста(н)те простакѝ пи(с)мò блю(з)ни́ти:
бы(с)те сѧ не мо(г)лѝ в(ъ) пропа(ст) вѣчну потопи́ти.
Я́ ва(с) в то(м) якъ пріяте(л) перестерѣгáю:
а за наказа(н)е о проще(н)ство упрошáю. // 161 зв.

242. Ѡ учащы(х) сѧ малы́хъ дѣтехъ писани(и)
стыхъ, я́ко малые наýчат(ъ)сѧ:
а вели́кіе хо(ч) сѧ и учити буду(т),
да не тáкъ могу(т) ю(ж) тые памятати:
и не та(к) сла(в)но
Порядно и слушне то(т) звыча(и) иде(т) на свѣтѣ:
же малые учи́ти узакони́ли дѣти.

Бо велики(х) з(ъ) трудно(ст)ю приходи(т) ю(ж) учи́ти:
понева(ж) нε такъ мо(щ)но доро́слы(х) нахылити.
І буду(т) вѣмъ бε(з) страху іноε пробува́ти:
и що сѧ научаютъ, ту(т) могу(т) ƶабува́ти.
І для того̀ то̀ малы(х) писани(и) заправля́ютъ:
що сѧ науча(т) тоε и в старо(ст) памята́ютъ.
Ремε(с)ла̀ и велики(и) можε(т) сѧ научи́ти:
а на(д) пи(с)мо(м) малы(м) сѧ трεба потруди́ти.
А хо(ч) ε(ст), що велики(и) писанѧ сѧ учитъ:
да ты(л)ко бѣдны(и) себѣ и учителѧ му́читъ. // 162
Прето нεха(и) хто хочε(т) малы(м) сѧ научаεтъ:
а велики(м) хо(ч) нεха(и) ужε ни помышля́εтъ.
Бо з него̀ науки южъ згола нищо нε будетъ:
ты(л)ко сѧ знεбудε(т), и ча(с) да(р)мо траты(т) будε(т).
Я́ ражу ты(х) за́мысловъ о(т)ню(д) ю́жъ перестати:
а іны(х) рукодѣли(и) научатисѧ ста́ти.
Бо мовя(т) нε кракала врона летѧ догоры̀:
и погото(в) нε будε(т) пущаючисѧ з горы̀.
А та(к) правε шкода ю(ж) того̀ и говори́ти:
котороишпотравы нε будешъ вари́ти.
Мо́щ(ъ)но и в(ъ) у зростѣ, писмε(н)ного ю(ж), учи́ти:
якъ то часо(м) якую мудро(ст), εмꙋ̀ о(т)кры́ти.
А з фу(н)дамε(н)товъ то(и) а́збучны(х) нѣтъ сѧ нε по(и)мε(т):
то(к)мо з(ъ)тра́ту ча́су, и даре́мны(и) тру(д) обо(и)мε(т).
Ƶачи(м) и за(с) да(и) поко(и) о то(м) южъ неборачε:
а учисѧ ремε(с)ла̀ лучшε(и), а нε іначε.
Я́ тобѣ и повторε такъ тоε поража́ю:
и о прощеніε тѧ прошꙋ̀, и добръ прія́ю. // 162 зв.

243. Ѡ хотя́щы(х) пи(с)ма̀ учи́тисѧ и нε могу́щы(х)

Добро (б) ко(ж)дому писма̀ с҃втого сѧ вчи́ти:
алε нε кождыи(и) его̀ можε(т) настави́ти.
Бо то в науцѣ ве(л)мѝ ε(ст) дѣло трудно́ε:
и хто̀ нε можε(т) поня(т), то крѣпко нудно́ε.
Пи(с)мо̀ таково̀, кому то̀ б҃гъ да(ст), его̀ вмѣт(ъ):
а іны(и) и учи(т)сѧ и нε будε(т) разумѣт(ъ).
Ты́ же б҃жε хотящы(м), зво(л) тоε о(т)кры́ти:
а онѝ буду(т) за то̀ тѧ б҃лгодари́ти.

244. Ѡ учащы(х)сѧ в лѣтє(х), чєгò добро(г) [о]коєго художє(ст)ва сирѣчъ рукодѣліа, [кро(м) бж(ст)вє(н)наго писаніѧ][1] яко нє всты(д)но є(ст)

Я́къ то мовя(т) до смє(р)ти учи(т)сѧ чл҃къ:
прє(з) всѐ врємѧ жывотà, або тє(ж) прє(з) ввє(с) вѣкъ. // 163
І добрò доброго сѧ и в лѣтєхъ навча́ти:
а злы(х) дѣлъ нє да(и) б҃жє анѣ помышля́ти.
Бо доброго и старымъ нє встыд сѧ учи́ти:
а всты(д) и грѣхъ и млады(мъ) злого сѧ учи́ти.
Прєто да(и) б҃жє добры(х) дѣлъ хтѣти умѣти:
а о(т) злы(х) хранѝ б҃жє, старыє и дѣти.
Ƶачи(м) нє грѣхъ спсє(н)ны(х) дѣлъ и научá̀ти:
а о(т) злого якъ можє(ш) тщы́сѧ о(т)вращáти.
Кождого Хр(с)тє б҃жє ѡ(т) злого о(т)вє(р)ни:
а по́лєзного всѣхъ сѧ учи́ти навє(р)ни.
Да со добрыми дѣлы всѝ к тєбѣ явы(м)сѧ:
и на судищи твоємъ да нє постыди(м)сѧ.

245. Вѣршъ причинны(и) ѡ(т) когò до ко(г) [о]за якóвы(мъ) прєсту́пл(ъ)шымъ чєловѣкомъ

Хотя́щаго сп(с)ти́сѧ, сп(с)тѝ подобáєтъ:
понєжє покáяти(с) о(т) ср(д)ца жєлáєтъ. // 163 зв.
А согрѣшшєму руку помощи подáти
трєбѣ: ібо о(т) грѣховъ хощє(т) за(с) востáти.
Да и подáвшы(и) пóмощъ спсє(т)сѧ осóбно:
и нє вни(и)дє(т) вовѣки в нáпасти подобно.
Тѣмъ досто(и)но грѣшному мл(с)ть показáти:
да и са(м) будє(ш) в(ъ) н҃бѣ вѣчно ца(р)ствовати.

246. Ѡ православныхъ людє́хъ вои(н)скіє слу(ж)бы о(т)правȣ́ючи(х): імє(н)но о козака(х)

И козакѝ на свѣтѣ всѣ, вє(л)мѝ сѧ труждáютъ:
понєва(ж) пє(р)си свой на во(и)нáхъ выставля́ютъ.
Бороня́чѝ о(т)чи́зни и добрà хр(с)тія́нъ:
жєбы нє прєодолѣвъ нєчєстивы(и) басу(р)мáнъ.

[1] Квадратні дужки стоять у рукопису.

І не то(к)мо что пε(р)си ѡни ставя(т) у во(и)нѣ:
  але и́ныε кладутъ и го́ловы на во(и)нѣ. // 164

Ζачи́мъ спси́ іхъ бжε за ту́ю ѡ(т)ва́гу[1]:
  а грѣши(т) бгу хто даεтъ козака(м) знεва́гу.

Просты(и) члкъ ζавшε у дому пробува́εтъ:
  а козакъ шε(д)ши в во(и)ско ввε(с) до(м) сво(и) оставляε(т).

А идучи чи вε(р)нεтъ к до́му и самъ нε зна́εтъ:
  ты(л)ко са(мъ) бгъ и(х) нεха(и) о(т) смε(р)тε(и) сохраня́εтъ.

Ζачи(м) нε ты(л)ко хова(и) бжε нагану дават(ъ)
  козака(м): алε трεба и(х) якъ сты́хъ шанова́т(ъ).

Бо на во(и)на́хъ в потрεба(х) кро(в) свою пролива́ю(т):
  и ζа православную вѣру дши полага́ютъ.

І дару(и) бжε такимъ нб(с)ныε коро́ны:
  що чиня(т) зεмлѣ ншо(и) о(т) враговъ оборо́ны.

247. Ѡ вεсέло(с)ти дво(р)ско(и), и ѡ смущέнiи

Εсли́ часо(мъ) вεсε(л) пнъ, и слу́ги вεсεля(т)сѧ:
  а εжεлѝ пнъ смутε(н), то и слу́ги смутя(т)сѧ.

Смутна (ж) была̀ всѧ тва(р) гды̀ Хр(с)та̀ распя́то:
  понεва(ж) з(ъ) свѣта всяку радо(ст) было̀ о(т)ня́то. // 164 зв.

А ко(г)да тако(ж) дε впя(т) Хс із мε(р)твы(х) воста́лъ:
  то(г)да новоε миру вεсεлiε даровалъ.

І намъ жε Хр(с)тε тую вεсεло(ст) дару(и):
  а фрасунокъ о(т) ср(д)цъ нши(х) всяки(и) о(д)і(и)му(и).

Абы(х)мо радо(ст)но тѧ всε(г)да̀ мо(г)ли хвали́ти:
  и блгода(р)но(ст) тεбѣ о(т) дша̀ приноси́ти.

---

[1] З лівого боку на полі вертикальний рядок довжиною до кінця цього вірша: *Ѡ козака́хъ ζлы(х) ли(ст) лѕ, лз наза́дъ*. Написаний червоним чорнилом. І справді, на аркушах 36 і 37 є вірші про козаків.

248. Ѡ б а́ н я (х), [т ѽ є (с т) о л а́ з н я х ъ][1] або те (ж) по л и т о́ в с к и (и) ѡ м ы́ л н я х ъ, жѐ в (ъ) х о д я́ щ і и в н ы (х) м ы́ т и с ѧ, т ѣ л а с в о и п р е (д) в с ѣ м и о б н а ж а́ ю т ъ. Zwłaszcza і́ п о с у.

А и́ н ы є ѥ ѧ н е з а ж ы в а́ ю т ъ

Я́ко ми(р)скимъ ла́знѧ є(ст) то дѣло не че(ст)но:
а іноко(м) на(и)паче то є́сть безче́стно.

Іноче(с)ко(и) слнцу zрѣт(ъ) не требѣ наготы̀:
а не толко люде(м) і́ноково(и) срамоты̀.
І ми(р)скимъ годило (б) сѧ еи не вжыва́ти:
же начну(т) z голы(м) тѣло(м) я́вно обе(р)та́ти. // 165
І мо́щно (б) всякимъ чи́но(м) ла́зню остави́ти:
а в лѣтнее вре́мѧ в рецѣ сѧ измы́ти.
І кгды̀ не грѣшнѐ то здоровы к не(и) ходѣте:
а на положившаго си́е, не скорбѣте.

249. Ѡ к р о в о п у щ а́ ю щ ы х ъ

Много таки(х) є(ст), же з(ъ) тѣлъ свои(х) кро(в) пуща́ю(т):
и ма́ло по́мощи з ты(х) лѣка(р)ствъ себѣ ма́ю(т).
Бо лѣчены(м) конемъ юж ъ сѧ не наробитиː
ты(л)ко іны(и) не те(р)пѧ мусѣтъ то чини́ти.
И а́зъ вѣ́ршопи́сецъ се(и) зколко (м) лѣтъ зажыва́лъ
пуща(т) кро(в): и малую помо(щ) ты(мъ) дознавалъ.
І не мѣючи по(л)зы мусѣлемъ преста́ти:
а на вра́ча г(с)да нача́хъ упова́ти.
Ему самому немощъ мою̀ пре(д)лагаю:
и всего себѣ его мл(с)ти вруча́ю.
Ѡнъ лу(ч)ше(и) тѣло моѐ уврачеват(ъ) можетъ:
и дшу грѣшну сп(с)тѝ я́ко бгъ возможетъ. // 165 зв.
Прето и і́ны(м) пуща(т) преста(т) поража́ю:
а zа пораду мою̀ проще(н)ства впраша́ю.

250. Ѡ л ю д е (х) з(ъ) м о л о д ы (х) л ѣ (т) з б ы (т) н е п р а ц о в а́ в ш ы (х): а н а с т а р о (с т) н и м а́ л о с ы л и н е з а х о в а́ в ш ы (х)

Мно́гіи того̀ пре(ж)де времени дозна́ли:
которые zмолоду сы́ли не хова́ли.

[1] Квадратні дужки стоять у рукопису.

Же в посре(д) вѣка мѣю(т) нѣмо(щ) престарѣлу:
и тва(р) а(л)бо пе(р)сону свою состарѣлу.
І уже якъ старые дѣдыща хрыпаютъ:
що а(ж) zгола у собѣ здоро́в (ъ)ѧ не маютъ.
І уже (б) и хранили да нѣчего хранит(ъ):
ты(л)ко муся(т) бѣдные и та(к) из(ъ) лихо(м) жи(т).
І писате(л) сихъ вѣршовъ крѣпко того̀ дозна(л):
и що̀ мѣло на старо(ст) быти о то(м) не зналъ.
Прето̀ ка(и)сѧ молоды(и), чре(з) сылу працоват(ъ):
да не буде(ш) далѣ(и) та(м), такъ я(к) я̀ бѣдоват(ъ). // 166

251. Ѡ снахъ, що̀ спитъ человѣкъ

Хочъ стары(и) хо(ч) молоды(и), я(к) недосыпляетъ:
то(и) половину своего здоровѧ втрачаетъ.
І ѡсобно бываетъ тому человѣку
из(ъ) недосыпля(н)ѧ: же вме(н)шае(т)сѧ вѣку.
Мозги бо у голова(х) такихъ zасыхаютъ:
а часо(м) що̀ на(и)го(р)ше(и), а(ж) умъ погубляютъ.
Тое те(ж) и безмѣ(р)но спящы(м) бываетъ:
многи(и) наро(д) таково(и) речи досвѣдчаетъ.

С҃тые оц҃и наро́чно недосыпляли:
рады сп(с)нiѧ: да не до́лго жывали.

Ты (ж) ч҃лче если хоче(ш) zдравствовати:
стара(и)сѧ высыпляти, ли(ш) не на̀ збы(т) спати.

252. Ѡ потрѣбахъ ко(н)ца̀ не iму́щы(х)

Жыво́му ч҃лку все̑ на свѣтѣ трѣба:
а якъ умре(т) то уже̑ нищо̀ не потрѣба. // 166 зв.
І не можетъ те(ж) нищо̀ из(ъ) собо́ю взяти:

ты(л)ко на(г) тамо по(и)детъ я(к) родыла м҃ти.
А ежели (б) мо́щно же(б) на то(и) свѣтъ що брали:
то живы(м) бы ничо́го ю́жъ не оставляли.
І великою стр(д)лъ бы̀ свѣтъ нището́ю:
не еди(н) бы и бога(ч) zоста(л) сырото́ю.

А́же б҃гъ всѣмъ з(ъ) собою брати позапрѣщалъ:
жебы̀ до ѕѣла ми(р) се(и) живы(и) не обнища(л).
А i та(к) безчисле(н)но на zемли̇ нище(т)ныхъ:
нежели̇ ты(х) бога́тыхъ ду́ко(в), и славетны(х).
Zачи(м) ничо́го (б) на(м) та(к) не потребовати

яко б҃га: жебы̀ з ны(м) в(ъ) н҃бѣ цр(ст)вовати.

253. Ѡ рабѣхъ, тò є(ст) о нає́мника(х), служащы(х) людє(м) свѣтовы(м), в(ъ) градѣхъ и в(ъ) вє́сє(х): и в(ъ) мн(с)тырє́хъ

Еслѝ ктò в(ъ) мн(с)тырꙋ̀ вѣ́(р)но служи́т(ъ) бꙋ́детъ:
певнє тогò за щы́ро(ст), са(м) б҃гъ нє забудєтъ. // 167
А хоча(и) и свѣцкому вѣ̑рно работаєтъ:
єдна(к) жє и такого б҃гъ нє ꙁабуваєтъ.
А ба(р)зѣ(и) мн(с)тырꙋ̀ ко(т)рыє тружда(т) зволя(т):
хо(ч) хтò и нє бє(з) платы, а за ны(х) б҃га м҃лятъ.
А м҃лятъ по чты́ри кро(т) на́ д҃нь ꙁа́вшє:
и поісти(н)нѣ будутъ м҃лити наза́вшє.
По́ку(л) яко(г)[о] ко(л)вєкъ мн(с)тырà ста́нєтъ:
за служа́щы(х) и служи́вшы(х) мо(л)ба нє прєста́нє(т).
Мєновитє (ж) в вєчє(р)ня(х) в павєчє(р)няхъ, прося(т):
на ꙋ́трєня(х) на часа(х) мл(т)вы прино́сятъ.
А на(и)пачє на службахъ мо(л)бы полага́ютъ:
гды̀ сщ҃є(н)ники за ны(х) ча(ст)кѝ поклада́ютъ.
І котры(и) в(ъ) мн(с)трꙋ̀ служи(в), абò з(ъ)хо́чє(т) послужи́ти:
звла́ща щы́рє: цѣлє то(и) можетъ сп(с)ніѧ зажи́ти.
А осо(б) правдою жы(т) чє(р)нцамъ поража́ю:
и всяки(х) чтущы(х) сы́є б҃гу поруча́ю.
І то(и) жє писа́тє(л) проще́ніѧ жела́єтъ:
и поку(л) жывъ то тако(ж) за васъ б҃га б҃лга́єтъ. // 167 зв.

254. Ѡ нача́вшомъ кіи строєніѧ твори́ти: а по́слѣ нє могꙋ́щє(м) тогò доко́нчи́ти

Пе́внє было (б) таковы(х) спра(в) ни почина́ти:
котры(м) нє мо́жє(ш) слу(ш)ны(и) конє(ц) доказа́ти.
Бо знає(ш) что дарємнє и ко(ш)тъ сво(и) уло́жи(ш):
або тє(ж) працы своє(и) нєви(н)нє прило́жишъ.
Кгды (б) вчинилъ єсѝ на тò такую увàгу:
жє(б) я(к) много доста(т)ку изчита́ти ва́гу.
А тò ты(л)ко на заходъ тво(и) пожа(л)сѧ б҃жє:
в чє(м) развѣ то(и) жє тебѣ б҃гъ нєха(и) поможє.

255. Ω купу́ющыхъ будинки готовыє и ѡдєжды

Пра(в)дива҄ приповѣ(ст), купу(и) хату кры́тую:
а одєжыну зовсѣмъ я(к) трєба пошытую. // 168
Да мє(н)шъ утра́ты ко(ш)ту твоєму за(в)шє бу́дє(т):
и ту(р)ба́цiи о то(м) дѣлє тєбѣ нє будєтъ.
Бо будуючи zара(з) нє станє(т) совє(р)шєнна [1]:
а ты(м) часо(м) кишєн҄ явы(т)с҄ упра(ж)нєнна.
А до справля(н)҄ одєждъ бо(л)шєи дєнє(г) надо́бно:
за ко(т)рыє часо(м) двѣ купи́лє(с) бы подобно.
А и краве́цъ iногда которы(и) ша(л)вѣру́єтъ:
то(и) тєды много рѣчи(и) твои(х) внѣвєчъ з(ъ)тахлу́є(т).
А нѣтъ лучшє(и) я(к) на́чнє(ш) готовоє купова́т(ъ):
пєвнє мє(н)ши(и) ста́нє(ш) ко́штъ на що ко(л)вє(к) вы(к)лада(т).

I вре́мєни на тоє з(ъ)то(л)ко нє згубишъ сєбѣ:
и стокро(т)ны(и) пожы́то(к) са(м) взри(ш) на(и)дє(т)с҄ тєбѣ.
Єдна(к) жє на то́є я тєбѣ нє прымуша́ю:
ты(л)ко твоє(и) мл(с)ти, я́ко сєбѣ прiяю.
Са(м) з(ъ) ла(с)ки бж҃єи сво(и) разу(м) и во́лю має(ш):
и вшєлякiє спра́вы тако(ж) твори́ти знає(ш). // 168 зв.
А на мєнѣ за вѣршы си́є нє ра́чъ дыви́ти:
во(л)но мл(с)ти твоє(и) сєго̀ и нє чини́ти.

256. Ω нє радя́щы(х) людє(х) ѡколо сєбѣ, и о́коло свои́хъ имѣни(и)

Кгды̀ ч҃лкъ нє стои(т) zа шє́ляго(м) яковы(и):
то то(и) и са(м) шє́ляга нє стои(т) таковы(и).
I ма(р)нотра́вцєю тако́го могу(т) назва́т(ъ):
кгды самъ за свои(м) добры(м) нє захочє(т) стоя(т).
Бо трєба всѣм своєго добра̀ остєрѣга́т(ъ):
а нє повсюда ма(р)но и да(р)мо расточа́т(ъ).
I до(л)жєнъ вся(к) прє(з) труды свои собира́ти:
и мл(с)ты́ню вбоги(м) о(т) трудовъ дая́ти.
I хо(ч) нє то(и) господа(р) мовя(т) що збира́єтъ:
алє що гото́вого добра̀ нє страча́єтъ.
Єдна(к) к гото́во(и) ого(н) лѣпшъ класти коло́дѣ:
я(к) будє(т) мѣ(т), а(ж) часо(м) выго́ды в прыго́дѣ. // 169

[1] З лівого боку на полі проти цього рядка рукою автора написано червоним чорнилом: *ха(т)а*.

А понєва(ж) запа́сы нѣgды всѣ́мъ нє шко́дятъ:
ты(л)ко при злы(х) и добры(х) фо(р)туна(х) всѣхъ здо́бя(т).
А та(к) бже помага(и) имѣни(и) примножа́т(ъ)
прв(д)ны(х): а zа тоє тѧ тво(р)ца восхваля́т(ъ).
А нєі́мущы(х) о(т)ню(д) ничто̀, са(м) вспомага(и):
и нє до ко(н)ца̀ свои(х) убоги(х) забыва(и).

257. Ѡ подывє́н(ъ)я(х) и ѡ за́зро(с)тє(х) лю(д)зки(х) ко(т)рыє часо(м) подывляю(т) на тыхъ, что кто чимъ орудуєтъ, в(ъ) рука(х) свои(х) мѣючи

Вє(л)ми часто ты(мъ) рєча(м) лю́дє подывля́ютъ:
на ты(х) то̀, ко(т)рыє что̀ в(ъ) рука(х) свои(х) ма́ютъ.
І ты(м) во врємѧ своє̀ дши пожывля́ютъ:
хо(ч) нє з свои(х) та(к) з(ъ) пнски(х) добръ мало вмы(ш)ляю(т).
Бо служачи олтарꙋ з(ъ) ѡлтара и жи́ти:
и zа тоє нѣчєго много и дивити[1]. // 169 зв.

258. [Ѡ старцяхъ]

Старе́цкіи вовѣки нє напо(л)нишъ су́нки:
бо то дѣравыє в ни(х) на(и)дую(т)сѧ тлу́мки.
Нє можє(т) хо(ч) бы ко(л)ко бравъ обогати́ти:
и свою̀ су(н)ку ко(г)да ко(л)векъ насыти́ти.
І бєрєтъ іны(и) ча́сто и нищо̀ нє ма́єтъ:
нє знає(м) для чєго̀ бгъ ты(л)ко єго̀ зна́єтъ.
Подобно разумѣєтъ жє то такъ для того̀:
жє ко(ж)ды(и) и живы(т)сѧ з(ъ)мєжи ны(х) из того̀.
Кгды̀ з(ъ) прощє(н)ѧ всяку (б) то ну(ж)ду вдоволяти:
а і́ндѣ бѣдны(и) чого̀ нє мѣє(т) гдѐ взя́ти.
І ничо́го в людє(и) ста(р)цы нє заробля́ютъ:
бо іныє рукъ або ѡчє(и) нє ма́ютъ.
І для того̀ муся(т) мл(с)тини проси́ти:
хо(ч) и нє ра́ди су(н)ки на собѣ носи́ти.
Єстъ и таки(х) много на свѣтѣ зна(и)ду́є(т)
лє́жню(в): ко(т)рыє в мирꙋ ходячи плуту́ю(т). // 174

[1] В оригіналі аркуші 170—173 зв. чисті. Далі йде вірш про старців, заголовок якого мусив бути на аркуші 173 зв.

Бу́де(т) іны(и) здоро́вымъ да не хочетъ роби́т(ъ):
потреба (б) тако(г)[о] сѣмъ разъ на́ де(н) киемъ би(т).
Ζа тое, же ша(л)вѣрство(м) завше забавля́етъ:
и блука́ючи(с) ты(л)ко люде(и) ошукива́етъ.
І добре мо́вя(т), в ста(р)цы пугою не вгна́ти:
а з ста(р)цовъ хо(ч) калаче(м) ста(л) бы пу(д)маня́ти.
Еднакъ да(и) б҃же хлѣбо(м) ты(мъ) сѧ не живи́ти:
але да(и) б҃же честны(м) дѣло(м) обходи́ти.

259. Ω слѣпорождѐнныхъ, або те(ж) ѡслѣпораждáючи(х)сѧ без(ъ) ѡче(и). Тако(ж)де и о ты(х) ѡсобны(х) слѣпы(х), ко(т)рые по поро(ж)деніяи(х) свои(х) в ко(л)ко дни(и) або лѣтъ, и́ли тежъ на старо(ст) слѣпнучихъ

Лучше(и) бы сѧ слѣпы́е мо́вя(т) ни раждáти:
нежелѝ роды́вшисѧ свѣта не видáти. // 174 зв.
А то слѣпоро(ж)дшіисѧ тáко повѣдáю(т):
которые свѣтло(с)ти и зго́ла не знáю(т).
І ве(л)мѝ бѣдные в то(м) жало(ст) собѣ мѣю(т):
гды̀ всяку речъ, яковà е(ст) не разумѣю(т).
А не разумѣе(т) та(к), що че(р)но щò бѣло:
и не знае(т) яково те(ж) егò и тѣло.
І не знаетъ како(в) ѕвѣ(р) пты́ца и бы(д)лина:
и якаѧ те(ж) ко(л)векъ всякаѧ скоты́на.
І нечи́сты(х) створени(и) каково е(ст) не смы́сли(т):
и каковъ м(с)цъ ѕвѣзды с҃лнце не домы́сли(т).
І чтò то ѡ҃гнь не знае(т), ты(л)ко слыши(т) гарячѐ.
ежели руку або що іное опечѐ.
І не знае(т) яковà це(р)ковнаѧ подо́ба:
и впя(т) буды(н)коваѧ каковà оздо́ба.
А ѡслѣпшы(и) в разумѣ, абò в лѣте(х) всѐ знáе(т):
бо вида(л) гдѝ о́чи мáлъ, хо(ч) тепе(р) не видáе(т). // 175
І не такáѧ печа(л) такому бываетъ:
якъ слѣпоро(ж)денному що ничо(г)[о] не знáе(т).
Ты(ж) б҃же і слѣпого м҃лтвы услышѝ:
и в(ъ)мѣсто сего̀ свѣта вышня(г)[о] не лишѝ.

260. Ѡ уло́мны(х) люде(х), або тε(ж) ѡ калѣкахъ

Калѣка я(к) мовя(т) на свѣтъ сѧ нε ро́ди(т):
    алε на(и)пачε бо(л)шε(и) о́наѧ сѧ робитъ.
Бо калѣцство и в малы(х) лѣтε(х) сѧ случаε(т):
    и тε(ж) в подεшлости лѣтъ пуд старо(ст) быва́ε(т).
А то нε бε(з) причи́ны калѣцство стаε(т)сѧ:
    ты(л)ко za грѣхи кому̀ оно̀ нε минε(т)сѧ.
Інъ за свои вла(с)ныε мусѣтъ то тε(р)пѣти:
    а інъ za родычо(в) можε(т) εго̀ мѣти. // 175 зв.

І нεха(и) жε(б) бжε за сεбѣ кто в нε(мъ) стр(д)лъ:
    а za родычо(в) εси (б) кого̀ и(м) нε кара́лъ.
Нεха(и) бы родычовε са́мы о(т)бували
    за свои грѣхѝ: а нε потомки стр(д)ли.
І мы̀ пото́мки рады (б) свои позбувати:
    а нε за роды́тε(л)скіε до(л)гѝ о(т)бува́ти.
Прεто о всѣхъ и о всε(м) во́лѧ твоѧ̀ бу́ди:
    то(к)мо простити насъ и сп(с)тѝ нε забу́ди.

261. Ѡ створε(н)яхъ бжіи(х) и діяволски(х)

Створы(л) бгъ пты(ц) и звѣрε(и) людε(мъ) нε бε(з)потрѐбны(х):
    а га́до(в) и жа́бъ ѡ(т)ню(д) никому[1] трέбны(х).
Хотѣлосѧ бгови абы̀ чи(мъ) zабавля́ти:
    жεбы подобно зна(т) то дарεмно нε гуля́ти[2].
А и бεз(ъ) тоεи бы̀ людіε нεчистоты̀:
    моглѝ бы совε(р)шεнно на свѣтѣ сѧ обы(и)тѝ. // 176
Ты(л)ко жъ εму во(л)но ε(ст) что хотѣти твори́ти:
    бо и z нεчисты(х) можε(т) чистоε учини́ти.

І діяволъ бгу сѧ хотѣлъ уподоби́ти:
    жε дε(р)знулъ тако(ж) рѣчи живыε потвори́ти.
Я́ко то ε(ст) чε(р)въ бло́хи и воши и блощи́цы:
    и іныε на пако(ст) многіε лεдащицы.
Імε(н)но мыши бабки и мухи и комарѣ:
    та(к)жε коники свε(р)шкѝ оводы̀ и мотылѣ.
А к тому̀ чεрεпа́хи сара(н)чу̀ и я́сколки:
    а ѡсобливѣ(и)шε тε(ж) гниды пя́вки и я́щу(р)ки.

---

[1] Далі рукопис пошкоджено. Очевидно, мало бути: *нε по-*.
[2] Рядок закреслено і внизу сторінки приписано: *хто жъ εму за тоε мо-жε(т) що сказати.*

А особно муравю мо́шку ѣжѣ та(р)каны̀:
оползники тру(т)нѣ кузя́вки и кожаны̀.
І що по шляха(х) биты(х) часто бувают(т) жукѝ:
всѐ то є[го] [1] створе(н)ѧ пацукѝ и паукѝ.
І що бувают(т) часо(м) в лѣтнєє врємѧ ше(р)шнѣ:
и ты(х) жє часовъ в поляхъ в стєпа(х) лѣтают(т) слєпнѣ.
І єщє (ж) гусєница бываєтъ и єв(ъ)ра́шки:
и то єгѡ̀ тако(ж) дє діяво(л)скіє фрашки. // 176 зв.
А по поляхъ бувают(т) кроты̀ а в садахъ хрущѣ:
а по дубровны(х) лѣсахъ и по ѡблога(х) клєщѣ.

Тѣмъ о(т) бѣсо(в)скаго на(с) хранѝ бж҃є створє́н(ъ)ѧ:
бы(х)мо к бѣсу нє пошлѝ на вѣчноє мучє́н(ъ)ѧ.

262. Ѡ бра(ш)нѣ дх҃о́вно(м),
и о правылѣ цр҃ко́вно(мъ), и кєлє(и)но(м):
и что повѣдає всє правыло цр҃ко(в)ноє [2] кєлє(и)ноє нє стои(т) за єдинѡ̀ цє(р)ковноє г(с)ди помл҃у(и),
и чтѡ̀ а́щє кто мѣєтъ книги и нє чтє(т): то я́кобы буду(т) прє(д) бг҃о(м) в(ъ) послѣдны(и) дє(н) ра(з)гибаніи своими свѣдчити обличающи лѣно(ст) нш҃у;
то по словєсє(х) си(х), нє трєбѣ книгъ бы на(мъ) стяжєвати и пра́вы(л) правити в кєлія(х); то(к)мо (ж) сиє на(м) слово нє [ѕѣло] [3] пріятно

Ди́вны(и) глг҃олъ ст҃ыє дє(р)знули положи́т(ъ):
жє правє всѐ правыло кєлє(и)ноє за єдно цє(р)ко(в)ноє г(с)ди помл҃у(и) нє стойтъ. // 177

І ба(р)зо мы и(х) рєчамъ ты(мъ) сѧ удывля́ємъ:
и повѣсти то(и) чєму(с) вѣры нє іма́ємъ.
Нє хочє(м) для и(х) слова правы(л) опуща́ти:
алє будє(мъ) и в кєлія(х) вставычно чита́ти.
Бо гды (ж) часо(м) нє всє(г)да̀ у цє(р)квѣ буваємъ:
ко(г)да на послушє(н)ство гдє сѧ о(т)гожаємъ.

---

[1] Рукопис пошкоджено, очевидно, має бути: *го*.
[2] Слово закреслено.
[3] Квадратні дужки стоять у рукопису.

А ѡни жъ о(т)ци реклѝ, ко(т)ры(и) о(т)правуєтъ
чл̃къ правыло: то(и) з(ъ) б̃го(м) бесѣдує́тъ.

І Д̃ви(д) рекъ, хо(ч) не всѐ в це(р)квѣ но на мѣстѣ вся́ко(м):
на полю в лѣсѣ в клѣтѣ іли на іна́комъ.

Где ко(л)векъ и гдѐ нибу(д) ты(л)ко мл̃ѣтесѧ:
а в мл(т)вахъ нико(г)да же не лѣнѣтесѧ.

І хо(ч) не много ты(л)ко мл̃и́тисѧ хтѣ(и)те:

и пре(д) ѡчима себѣ стра(х) б̃жи(и) имѣ(и)те.

І да(и) на(мъ) б̃же все(г)дà безпре(ч) тѧ мл̃и́ти:
а ты́ насъ ізво(л) о(т) бѣдъ и ско(р)бе(и) храни́ти [1]. // 177 зв.

264. Ѡ недостáткахъ чл̃ч(с)ки(х) и ско(т)скихъ

Не го́ло(д)на то єщѐ тáѧ мовя(т) коро́ва:
єслѝ завали́ласѧ гдѐ у стрѣсѣ соло́ма.

Такъ же и чл̃вѣку не великаѧ бѣдà:
єжели е(ст) у дворѣ хлѣбъ, и до негò вода.

І да(и) б̃же го́лоду никому не позна́ти:
абы(х)мо не вмѣли комȣ̀ о не(м) и каза́ти.

265. Ѡ школярáхъ, дро́ва кра́дущыхъ; и о шко́лѣ

Шко́ла ц̃рко(в)ны(и) уго(л) та(к) сѧ называ́е(т):

кгды (ж) ц̃рко́вны(х) набоже(н)ствъ дѣте(и) научае(т).
И що в це(р)квѣ правя(т), тò и в школѣ zна(и)дуєтъ:
а безчи́ни(и) в не(и) жа́дны(х) нѣgды не зна(и)ду́єтъ.
Бо мовя(т) школа всяки(м) странны(мъ) до(м) е(ст) волны(и):
алѐ єдна(к) же праве ѡ(н) не своя́во́лны(и).
І приче(т)никами те(ж) школя́ре сѧ имену́ютъ:
понева(ж) ц̃рквѣ сто(и) щыре услугу́ютъ. // 180
А що часо(м) вкраду(т) дровъ, же не мѣтъ где взя(т):
мѣща́не и селяне не хотятъ купова(т).
А знаю же(б) ты(м) дѣломъ люде не згрѣшили:
іжъ бы когдà на яки(и) возо(к) сѧ [2] zложи́ли.

---

[1] Аркуші 178—179 зв. чисті. На кустусі аркуша 177 зв. є початок заголовка наступного вірша, який не зберігся: Ѡ *даремно(и)*...

[2] Ледь помітним блідим чорнилом закреслено: *на яки(и) возо(к) сѧ*. Зверху натомісць мало бути щось надписано, можна прочитати тільки *вихъ*, решта кількох літер розмазано.

Годыло (б) сѧ це(р)ковны(мъ) слугамъ то вчини́ти:
абo z двора готовы(х) імъ не зборони́ти.
Могло́ бъ мл(с)ты́нею и тое сѧ назва́ти:
а імъ бы ра́чи(л) за то бг҃ъ нагорожати.
При́повѣ(ст) же в школяро(в), не вкравъ але доста́въ:
а ты̀ б҃же zа дрова грѣха імъ не поста́въ.
А по коза́цки(и) хо(ч) вкра(в), то мовя(т) же добувъ:
ко(ж)ды(и) розумѣю коза(к) о то(м) словѣ чувъ.
А вы п҃нове zа се(и) вѣршъ не подывѣте:
и хто̀ его̀ написа́въ, и того̀ простѣте[1]. // 180 зв.

266. Ω собо́рномъ тружда́ніи

Не да(р)мо повѣдаю(т), где мовя(т) люде(и) ку́па:
та(м) не буде болѣти праве нѣgды у пу́па.
І у гу(р)ту̑ те(ж) мовя(т) ѣст(ъ)сѧ спо(р)но и ка́ша:
правдываѧ то̀ з(ъ) вѣку речъ, и при́повѣ(ст) н҃ша.
І с҃щенни(к) те(ж) мови(т), миро(м) б҃гу сѧ млимъ:
и мы̀ не на(д)ся́де(м)сѧ, если̇ тое сотво́ри(мъ).
Бо̀ тяжка́ѧ робота едно(г)[о] на(д)сажда́етъ:
и працу̑ючи(м) zбы(т)не здоро́в(ъ)ѧ умаля́етъ.
І для того̀ треба на(м) соборо(м) працова́ти:
и я(к) могучѝ свое(и) сы́лки остерѣга́ти.

267. Ω дню̀ пя́тничномъ, в кото́ры(и) то д҃нь Х҃с прете(р)пѣлъ стр(с)ти

Ω пя(т)ку пя(т)ку, то (ж) тво(и) де(н) е(ст) нещa(с)ливы(и):
мучи(л) бо Х҃а в тво(и) де(н) жыдо(в)скъ ро(д) zлосли́вы(и)[2]. // 181
Стокро(т) бы четве(р)то(к) на(м) лѣпшъ сѧ постанови́лъ:
которы(и) бы четыри раны Хр(с)ту̑ вчини́лъ.
А ты̀ еси Хр(с)тови мл(с)ть не показа́лъ:
я́ко бы(с) ре́къ, пя(т) ра(н) да(м) ему̑ и(ж) бы мѧ зна́лъ.

---

[1] У кінці аркуша дописано блідим чорнилом: *Бо еденъ бѣдніи школя(р) прованіемъ Трасця где живъ и где буде(т) жи(т) не ма(ш) ему щастя. А хоча(и) онъ и в свѣтѣ живучи ве(л)мѝ сѧ стра(ж)дае(т) то(л)ко (ж) бѣдніи и ве(л)ми мызе(р)ніи свои*... Край відрізано.

[2] З правого боку на полі червоним чорнилом написано: *Ω жена(х) пя(т)ницу бу(д)де́нную пра(з)дну́ющы(х), іщи наза́д(в) ли(ст). п҃в.*

І не то(к)мо что пя(т) ранъ, а́ле безчисле́нно:
все бо тѣло Х҃во было̀ скровавле́нно.
Прето пя(т)ку до(л)женъ еси̊ болѣзнова́ти
за то̀: что преда(л) еси̊ І҃сса распя́ти.
Еда̀ не то(и) ли І҃сс і тебе сотвори́лъ:
а ты (с) б҃гу своему тво(р)цу та(к) учини́лъ.
І мо(г)лъ бы тѧ б҃гъ в тыжню не постанови́ти:
ты(л)ко (ж) уже̇ и тво(и) грѣхъ, из(ъ)хотѣлъ прости́ти.
І не ра(ч) пя(т)ку за се̇ на мѧ прогнѣва́ти:
бо(м) з жалю мое(г)[о] мо(г)лъ пра(в)ду написа́ти.
Ты́ же б҃же и моѧ грѣхи в ра́ны вложѝ:
и в се(и) и в будущы(и) вѣкъ мл(с)ть мнѣ покажѝ[1]. // 181 зв.

269. Сло́во ѡ сотворе́нiи б҃го(м) zемлѝ и ра́ѧ zемнаго, в не(м) же А́дама и Е́v(ъ)ву сотвори(л): и ѡ пе(р)вомъ его б҃зско(м) и о вто́ро(мъ) пришествiи [кро́мѣ тре́тiяго][2]

Се(и) вѣршъ в тако́вы(и) спосо(б) ту(т) же полага́ю:
о че(м) еще̇ и по се(и) ча́съ добре не зна́ю.
Лю(б) в прешлы(х) лѣте(х) много кни(г) перечита́ле(мъ):
а о то(мъ) не вспо́мнѣлемъ и не поiска́ле(мъ).
І не ты(л)ко ты(х) речи(и) не случи́ло(с) чита́т(ъ):
але те(ж) не трафило(с) о(т) кого̀ и слыша́т(ъ).
Ты(л)ко тое на памя(т) едному мнѣ взы(и)шло̀:
а і́ны(м) не вѣмъ зда(в)на то̀ на мы(с)ль чи при(и)шло̀.
Менoвите гдѣ̀ Х҃с на землѝ роди(л)сѧ:
пе(р)вы(и) ли ра(з) или вторы(и) на не(и) явы(л)сѧ.
Помы́слиле(м) же треты(и) ра(з) Х҃с сѧ явы́тъ:
ко(г)да̀ при(и)де(т) на́ зе(м)лю живы(х) и ме(р)твы(х) суди́т(ъ). // 184
Ты(л)ко (ж) абѣ̀ мнѣ в реча(х) си(х) не омыли́ти:
жебы которы(и) певны(и) до́во(д) учини́ти.
І абѣ̀ не треты(и) ра(з) мѣе(т)сѧ явы́ти:
Х҃с на́ зе(м)ли: ко(г)да̀ при(и)де(т) всѣхъ суди́ти.

---

[1] Аркуші 182—183 зв. у рукопису чисті. На кустусі аркуша 181 зв. є заголовок наступного вірша: Ω *лихваря(х)* — 268-й.
[2] Квадратні дужки стоять у рукопису.

Бо єслй на́ зє(м)ли Адáма и Є́v(ъ)ву творйлъ:
то то(г)да́ жъ пє(р)воє з(ъ) нба на́ зє(м)ли о(н) былъ.
А втóроє ко(г)да сѧ о(т) прч(с)тои родилъ:
и со члки зе́мными на́ земли пожилъ.
А тре́теє подобнѣ гдь судити при(и)детъ:
то третыцею з нба на зє(м)лю за(с) сни(и)детъ.
А в то(м) а можє словомъ єгò Ада(м) сотворисѧ:
и дхо(м) сты(х) єго (ж) у́стъ, ожывотворысѧ.
Мѣетъ тоє конє(ч)нѣ быти нє іна́ко:
а́лє всєсовє(р)шеннѣ разумѣю та́ко.
Бо чему(с) пришє(ст)віѧ третѧ нє написа́нно:
ты(л)ко сѧ надѣяти втораго приказа́нно.
Нє мощно бо вѣмъ высо́тъ нб(с)ны(х) из(ъ)мѣрити:
тако таи(н) бжіи(х) и суде́бъ из(ъ)слѣди́ти. // 184 зв.
Самому создателю всѣхъ о всє(м) єму вѣстно:
а намъ ƶємны(мъ) нє ѡ всєхъ дела(х) єгò ізвѣстно.

270. Ѡ ц р к в и, и ѡ л ю д є (х) м л я щ ы (х) с ѧ в н є (и)

Црко(в) рєчє домъ бжи(и), та(к) сѧ называ́єтъ:
и самà о себѣ то я́сно повѣдáєтъ.
Кгдь правє на́ нбсй в нє(и) мни(м) сѧ стоя́ти:
и я́ко пр(с)тóлу бжію прє(д)стоя́ти.
Са́мъ бо бгъ нє́ƶды(с) дóмомъ млтве́нны(м) назва(л):
и то(р)жниковъ из нєѧ прє(ч) бычє(м) во(н) ізгналъ.
Претò на(мъ) вѣрнымъ требѣ црквй поважáти:
и в ны(х) уср(д)но мо(л)бы бгу приношáти.
Ѡсвѣдчаєтъ о цє(р)ква(х) сты(х) и притóчникъ:
и́жъ правє спсєнію нщєму істóчникъ.
І сáмы хр(с)тіянє тогò дознаваютъ:
жє спсе́ніѧ себѣ із нє(и) почє(р)пáютъ.
А ть Іссє грѣхй всєгò мира вземля(и):
прочєє и на всяко(м) мѣстѣ мо(л)бы при(и)ма(и). // 185

271. Ѡ д ы м ѣ

Нє домыслє(н)наѧ рєчъ, гдѣ сѧ ѡнъ дѣва́є(т):
ра(з)вѣ по писа(н)ному якъ ды(м) іщезáєтъ.

На высоту̑ бо идетъ и та(м) сѧ розхождáетъ:
а на зе(м)лѝ не мóщно нѣтъ не зоставáетъ.

Ѧ̑ще (б) не іщезáлъ то с҃лнца (б) не видѣти:
анѣ м(с)ца нѣ ѕвѣздъ не мощно бы зрѣти.
І свѣтъ земны(и) óра(з) бы во (т)му̑ сѧ претворы́лъ:
ґды̑ бы на зе(м)лѝ низко где ко(л)векъ сѧ селилъ.
І жаднаѧ не мо(г)ла (б) речъ жыва пробуваˊти:
и лю́де (б) мо(г)ли зара(з) всюда повмираˊти.

А тò б҃гъ его внѣвечъ скóро обращáетъ:
а свѣтъ и жыво(т) всему миру подавáетъ.

І да(и) б҃же по сме(р)те(х) н҃ши(х) ды(м) не зрѣты:
але да(и) на(мъ) в(ъ) нб(с)но(м) прозрачно(м) жи́т(ъ) свѣтѣ.
І явы̀ на(с) пекéлна ды́ма навѣкъ свободны(х):
и сотворѝ свѣтло(с)ти го(р)неѧ всехъ гóдны(х).

272. Ѡ корче́мны(х) домáхъ,
тò е(ст) ѡ кóрчма(х) // 185 зв.

Вся́ка храмынà домо(м) може(т) сѧ вѣ(м) назвáти:
ты(л)ко (ж) дóму дóмови не мо(щ)но прыровнáти.
І це(р)ковъ называю(т) домо(м), ле(ч) б҃же(ст)ве́ннымъ:
ко(т)ры(и) на хвалу б҃гу созда(н), а не ко(р)чемны(мъ).
І кро(м) це(р)кве(и) розные домы̀ в свѣтѣ бываˊютъ:
в котры(х) че(ст)ные люде че(ст)но обытáютъ.
А в ко(р)чмѣ хоча(и) че(ст)ны(и) хто сѧ ізволи(т) жити:
мóже(т) то(и) ко(г)дà ко(л)векъ че(ст) своѭ̀ похыби́ти.
І впя(т) же хто и че(ст)ны(и) до ко(р)чмы̀ учащáетъ:
такóвы(и) ба(р)зо часто че(ст) своѭ̀ утрачáетъ.
Претò че(ст)ны(и), ко(р)чемъ честны(м) дома(м) не равня́е(т):
знáючи же в ны(х) розны(х) злы(х) дѣлъ много бывáе(т).
А хо(ч) іны(и) ко(р)чемны(и) домъ, оздóбою вкраше́нъ:
але и о(т) по(д)лого че(ст)на дому о(т)дале́нъ.
Бо я́ко о(т) землѣ н҃бо далеко ѡ(т)стоитъ:
та(к) ко(р)чму честны(мъ) домо(м) называ(т) не пристóи(т).
І для тогò и тóе не без(ъ)потребно ʐнáти:
чтò соізволи(л) с҃ты(и) ап(ст)лъ написáти. // 186
Ѡ сосудѣхъ рекучѝ, іны(и) сосудъ е́сть в че(ст):
з(ъ) ко(т)рого пити я́сти: а інъ на всяку нече(ст):
І ко(р)чму впра(в)дѣ мощно на че(ст)ны(и) до(м) превратит(ъ):
ґды (б) послѣ шы́нко(в) ста(лъ) хто че(ст)ны(и) и побожны(и) жит(ъ).

А такъ братіє прошу васъ, в ко(р)чма(х) нє коха(и)мо:
 алє пачє в свои(х) сѧ дома(х) удоволя(и)мо.
Бо которы(и) члкъ до ко(р)чемъ нє бываєтъ:
 того ѡ(т) безчестіѧ и са(м) бгъ сохраняєтъ.
І людє за чє(ст)ного того будутъ почитат(ъ):
 жє бгови и людя(мъ) мє(н)шє(и) можє(т) проступат(ъ).
Бо в ко(р)чма(х), честны(х) ср(д)ца бє(з)чинства ра(з)вращаютъ:
 и чє(ст)ныє в ны(х) ходѧ, бє(з)чи(н)ства сотворяютъ.
На(с) жє сохраня(и) бжє о(д) того хождєніѧ:
 бы(х)мо нє тратили дхо(в)наго рождєніѧ.

273. Ѡ упадаючи(х) хр(с)тіянє(х) в нєволѣ басу(р)ма(н)скіє

Чтущы мнѣ книги в(ъ) єди(н) ча(с), та(к) начиталє(мъ)
 слово: и гдє оно є(ст), ахъ ȥапамяталємъ. // 186 зв.
Жє жыючи(х) в нєволя(х) вє(л)ми похваляєтъ:
 и блжє(н)ными оны(х) людє(и) называєтъ.
Мы (ж) рєчє(м) нє да(и) бжє ты(х) блжє(н)ствъ на(мъ) мѣти:
 алє жє(б) нє дождали и(х) нши и дѣти.
Бо в нєволя(х) и вѣру часо(м) повреждаютъ:
 гды и басу(р)манами іныє ставаютъ.
А которы(и) нє станє(т) тє(р)питъ ѕлѣ нєволю:
 поку(л) умрє(т), або бгъ вызволи(т) на волю.
І що тамъ за роско(ш), и якоє блжєнство:
 жє на всякъ дє(н) в работа(х) злоє окрутє(н)ство.
Развѣ ко(т)ры(и) ща(с)ливы(и), будє(т) жи(т) поволѣ:
 и жєну по(и)мє(т) вѣрну, єдна(к) жє в нєволѣ.
Понєва(ж) в на(ш) кра(и) и ты(х) турцы нє пущаю(т):
 а(ж) кро(м) фо(р)тєлями котрыми выхожаю(т).
І вышє(д)ши то(г)да сѧ блжє(н)нымъ назовєтъ:
 гды бє(з) ско(р)бы з бога(т)ство(м) бгъ єго пронєсєтъ.
А єдна(к) нєчє(с)тывыхъ ю(ж) нравовъ набралъсѧ:
 ко(г)да мє(ж) нєвѣрными лю(д)ми разжыва(л)сѧ. // 187.
Смѣсиша(с) бо в(ъ) языцѣхъ, навыкша іхъ дѣломъ:
 и(ж) осквє(р)ниша(с) многи дшєю и тѣломъ.
Ȥачи(мъ) нє дава(и) бжє вѣрны(х) в тў нєволю:
 лє(ч) храни да буду(т) здѣ творит(ъ) твою волю.

274. Ω ωскудѣнія(х) в сіє времена грошовыхъ

Скудно вє(л)ми на грóшы стáло, в нше(мъ) вѣку:
    же тру(д)но о іхъ zгóла нє(н)дзну члвѣку.
Хо(ч) zарóби(т) лихыми гро(ш)мй заплачáютъ
    а и лихыми єщє о собѣ укрывжáютъ.
А добрыє всє собѣ богачѣ позбирали:
    жє(б) былò що на то(и) свѣтъ бра(т), в зємлю поскрывáли.
І нєха(и) же и в зємлю грошы сокрывáютъ:
    або хо(ч) ложками и(х) в страва(х) поядáютъ.
Ты(л)ко жє(б) гладкими нáвет(ъ) нє браковáли:
    и шафаро(в) свои(х) на тò нє научáли[1]. // 187 зв.
Людямъ вбоги(мъ) чєхй злы по чєху даваю(т):
    а ω(т) ни(х) по ω(с)маку в купля(х) о(т)бирáютъ.
Быле бы я(к) нєсы(т)ства свои насытúти:
    и всѣ шкатýлы прє(з) вє(р)хъ самы(и) напо(л)нити.
Уже (ж) єслй по(л)ните добрє напо(л)ня(и)тє:
    да принáмнѣ(и) поспо(л)ству бракова(т) збороня(и)тє.
Нєха(и) по запоро(з)ки(и) бы нє пєрєбирáли:
    да и гла(д)кими гро(ш)ми нє браковáли.
Єслй быстє вы власти ты(х) брако(в) зборонúли:
    добрє быстє нáроду крѣпко учинили.
А тò на ва(с) глядячй и самы бракýютъ:
    да нéнави(ст) и ско(р)бъ мє(ж) собою справую(т).
А спóсо(б) бы ва(м) таки(и) слушє(н) бы(л) на тóє:
    ґды быстє кіями шмаровáли за тóє.
Або тє(ж) на худоба(х) мужыковъ карáли:
    йли работою в двóра(х) свои(х) пн(с)ки(х) мо(р)довáли. // 188
Іли тє(ж) самы быстє прєстали бракоáт(ъ):
    и по городáхъ людє(м) прє(з) пúсма приказáт(ъ).
А інáчє(и) нє мощно ва(мъ) брако(в) скорєнúти:
    и сáмы нє будєтє зна(т) що з(ъ) ты(м) чинúти.

275. Ω дрéва(х) всяки(х), и ω всякихъ zєліяхъ, жє дыхани(и) в сєбѣ нє мáютъ, а якo жывотна возрастаю(т) и плóды твóря(т)

Древа и зєліѧ дху в сєбѣ нє мáютъ:
    а бєздушныє якъ живыє возрастáютъ:

[1] Унизу сторінки приписано іншим почерком: *Гдь го(р)ди(м) прожив*.

І не ты(л)ко тоє, жє онѝ возрастаю(т):
алє что жывотныє и плоды раждáютъ.
І дывнѣ(и) жє зсѣчє(н)но [іно][1] древо о(т)растáєтъ:
а чл҃къ ýмє(р)ши впятъ жывъ нє бывáєтъ.
Кро(м) гдѝ при(и)дє(т) бг҃ъ живы(х) и мє(р)твы(х) судúти:
то(г)дà всякъ возра(ст) паки возможє(т) ѡжúти. // 188 зв.
І да(и) намъ бж҃е в часъ то(и) нє пости(д)ны(мъ) бы́ти:
и дару(и) нб(с)ноє ца(р)ство наслѣдити.

276. Ѡ громѣ

Мнóгіи бг҃ословy бы́ша ѡ(т)кровéнія:
а о грóмѣ нє да(н)но єму извѣщенія.
Ѡ розмайты(х) рєча(х) сты(и) Іѡанъ писалъ:
а вє(д)лу(г) грому како ѡ(н) грими(т), нє доклада(л).
А то нє казалъ г(с)дь бг҃ъ ѡ громѣ писáти:
алє восхотѣлъ та(и)ну громовую вдє(р)жати.
Прєто всяки(и) чл҃къ нє можє(т) грому знáти:
ра(з)вѣ ко(ж)ды(и) ушы́ма можє(т) єгò слышáти.
І я́ко нє всѣ дѣла бж҃ія на(мъ) свѣдомы:
такъ особно громныє сылы нєдовѣдомы.
Алє тє(ж) утає(н)ны є(ст) о(т) всѣхъ чл҃вѣковъ:
о(т) Адама и до днє(с), и до послѣдны(х) вѣковъ.
Zачи(мъ) нє трєбѣ мѣти тогò и помышлє(н)я:
жєбы комý пришо(л) громъ цѣлє до зрозумє(н)я[2]. // 189
Прєтò да(и) на(мъ) Іс҃сє, пáчє тò разумѣти:
абы(х)мо кáятися о(т) грѣхъ мо(г)лѝ умѣти.
А пото(м) и вѣчнаго о(т)чєства доступúти:
и в нéмъ бє(з)конє(ч)но тя со сты́ми славúти.

277. Ѡ урядовы́хъ людє́хъ

Чл҃вѣкъ са(мъ) собóю власти нє при(и)мáєтъ:
ты(л)ко ємý о(т) бг҃а посла(н)на бывáєтъ:

[1] Квадратні дужки стоять у рукопису.
[2] З правого боку на полі іншим почерком чотири рази написано: *Мало*, один раз *Малоро*, один раз *мона*. Мабуть початок слів: *Малоросія* і *монастир*.

І хо(ч) ча́со(м) п҃нъ яки(и) на уря́дъ промова́лъ:
еднакъ на(и)паче са(м) то г(с)дь б҃гъ керова́лъ.
Бо всяка вла(ст) в(ъ) б҃жіи(х) рука(х) жите(л)ствуетъ:
ея же кому́ хощетъ го(д)ному да(р)ствуетъ.
Нєха(и) же пріе́мшіи вла(ст), ʒдравы началству́ютъ.
и даровавшаго и(м) б҃га б҃лгода(р)ствуютъ.
А ты́ вл(д)ко б҃же вла́сти и́хъ са(м) управля(и):
и на д҃шеспсе(н)ны(и) пу(т) я́ко б҃гъ наставля(и).
І дару(и) о́нымъ добрѣ вл(д)чествова́ти:
и ща(с)ливо и ʒдраво многолѣтствова́ти.

278. Ѡ ра́достє(х) прв(д)ныхъ,
и о мука(х) грѣшны(х):
и яко обои(мъ) не буде(т) ко(н)ца;
то е(ст) прв(д)ныхъ в н҃бѣ // 189 зв.
радости, а грѣшнымъ муче́ни(и)

Двѣ дороги вѣмъ на се(мъ) свѣтѣ сѧ обрѣта́ютъ:
ко(т)рые ч҃лковъ до двохъ странъ привожда́ютъ.
Една̀ до преисподны(х) мѣстъ грѣшнико(в) уво́дитъ:
друга́ѧ прв(д)нико(в) самого н҃ба дово́дитъ.
Лѣваѧ то дорога зна(т), веде(т) в(ъ) вѣчны муки:
а праваѧ до н҃ба приводитъ б҃гу в ру́ки
Хто (ж) повѣждъ ми̇̀ по лѣво(и) то(и) дорозѣ ше(ст)вуетъ:
то(и), которы(и) в(ъ) злы(х) дѣла(х) за(в)ше злѣ́ сѧ справу́е(т).
А по право(и) же за(с) хто таковъ ходити ма́етъ:
то(и) кто о(т) злы(х) дѣлъ все(г)да̀ пи(л)но сѧ соблюда́е(т).
Прето да(и) б҃же всѣмъ на(мъ) по право(и) ше(ст)вова́ти
доро́зѣ: жебы мо(г)ли̇̀ н҃бо наслѣдствова́ти.
Ту(т) же еще в семъ вѣ(р)шу и тое докладаю:
о вѣчны(х) весе́лія(х) и мука(х) покладаю. // 190
Же единъ пусте(л)никъ явле(н)на а́ггла пыта́лъ:
о цр(ст)віи н҃б(с)номъ; и о мука(х) роспыта́лъ.
Буду(т) ли [рече] [1] в(ъ) мука(х) грѣшные надѣяти(с) конца̀:
и́ли ст҃ы́е в(ъ) н҃бѣ радосте(мъ) свои(мъ) ко(н)ца̀.

[1] Квадратні дужки стоять у рукопису.

І ѡ(т)вѣща̀ не буде(т) ко(н)ца̀ радости ст҃ы́мъ:
и мука(мъ) в(ъ) преиспо(д)не(и) всяки(м) грѣшны(мъ) прокляты(м).

І паки ре(к) ґды (б) по(д) н҃бо насы́пано ма́ку, а пты́ца прилѣтала:
и по едному зе(р)ну в со(т)це лѣтъ то́кмо бра́ла.
То и та(к) могли (б) мука(м) сконче(н)ѧ сподѣва́ти:
а то о(т)ню(д) в(ъ) вѣки бе(з)коне(ч)ныѧ буду(т) в(ъ) мука(х) обыта́ти.

Ʒачи(мъ) ѡ сп҃си́телю о(т) мукъ насъ свободѝ:
и прости(в)ши о(т) грѣхо(в) ца(р)ствію всѣхъ сподобѝ.
Пи́са(н)но бо по сме(р)ти нѣ(ст) ю(ж) покая́ніѧ:
да(и) на(мъ) живы(мъ) ʒа грѣхи пла(ч) и воздыха́ніѧ.

І кгды то не стои(т) свѣтъ вве(с) за д҃шу еди́ну:
же осужде(н)но(и) не свобо́ди(т) в судну годы́ну.

Ты (ж) на вѣровавшы(х) в тѧ б҃же (и то(г)да)[1] в(ъ)мл(с)тивисѧ:
премѣнѝ декре(т) сво(и) и на мл(с)тъ грѣшны(мъ) склони́сѧ.
// 190 зв.

І не послѝ насъ в(ъ) муки навѣки погиба́ти:
але дару(и) на(мъ) о(д) тѣхъ сво́боду ѡ(т)рыма́ти.

Абы бо(л)ше(и) в(ъ) н҃бсе́хъ было̀ тебѐ хваля́щыхъ:
и прч(с)тую м҃те(р) твою̀ вовѣкъ славящы(х).

Ω чемъ содѣтелю н҃шъ мо(л)бы н҃ши услышѝ:
и на стра(ш)номъ судѣ на(с) ла(с)ки свое(и) не лишѝ.

279. Вѣршъ ѡсобны(и), для чего̀ то в ʒво́ны ʒво́ня(т), по хр(с)тіянахъ, ко(г)да пре(с)тавля́ю(т)сѧ: або те(ж) помыра́ю(т)

Ʒвыча(и) то у хр(с)тія́нъ ʒ давного вѣку:
же то по уме(р)шому ʒво́ня(т) ч҃лвѣку.
Для того̀ же ю(ж) зе(м)ны(и) се(и) свѣтъ оставля́е(т):
и на то(и) свѣтъ о(т) ми́ра сего̀ о(т)хожда́е(т). // 191
І же(б) услыша́вши зво(н), люде помяну́ли:
и о свои(х) те(ж) сме(р)техъ та(к)же вспомяну́ли.
І пришлѝ бы іные до умиле́ніѧ:
помянувши свои, що е(ст) согрѣшеніѧ.

---

[1] Вираз *и то(г)да* взято автором у круглі дужки.

Жѣ и по ныхъ будуть та(к) нєгды(с) жє звонити:
бо нихто̀ нє во(з)мо́жє(т) свѣта пєрєжити.
Ꙁачи(м) то нє зна́ющы(м) и то извѣща́ю:
и нє смє(р)тє(и) алє лѣтъ должа(и)шы(х) прiяю.

280. Ω кладу́щы(х)ся в по́ляхъ на моги́лахъ, на нє сще(н)ныхъ мѣсцахъ

Трєба (б) гани(т) подобно таки(х) члвѣковъ:
жє кладу(т)сѧ iныє в по́ля(х) з да(в)ны(х) вѣко(в).

Кгды осще(н)ны(мъ) мѣсцє(мъ) цє(р)ковны(мъ) взго(р)жаю(т):
а на моги́ла(х) сєбє кла́сти повєлѣва́ю(т). // 191 зв.
Хто бо по(д) цє(р)ковiю главу поклада́є(т):

о то(м) бо(л)шъ цє(р)ковъ бга о поко(и) блга́є(т).
Кгды̀ пачє пу(д) собо́ю лєжащы(х) помина́єтъ:
я́ко бо птыца дѣтє(и) по(д) скры(д)лами ма́єтъ.
Бо мови(т) здѣ лєжащы(х), а нє на могилѣ:
хо(ч) то и ты(х) моги(л)ны(х) вспоминає(т) по хвы́лѣ.
Когда̀ рєчє(т) и повсю́ду хр(с)тiя(н) православны(х):
, та(к)жє вспоминає(т) и вла(с)тє(и) козако(в) сла́вны(х).
Iно в дорозѣ лю(б) в во(и)ску лє(г)ти̇ и в по́лѣ:
жє цє(р)квы нє ма(ш), мусѣ(т) то бы(т) понєво́лѣ.
А то з до́му нєсти́сѧ в полє iзволя́єтъ:
гдє во́вкъ або̀ тє(ж) iны(и) ѕвѣ(р) сѧ прохожа́єтъ.

А на сщє(н)номъ мѣсцу нє хочє(т) поклада(т):
лєчъ з добро(и) волѣ хочє(т) о(т) цє(р)кви о(т)даля(т).
Пра(в)да жє г(с)днѧ є(ст) ꙁємлѧ̀ и [єѧ] [1] прєдѣлы:
былє (б) мѣсцє, гдє вмє(р)ти, з добрыми дѣлы. // 192
Една(к) слушнѣ(и)шє (б) пу(д) цє(р)квiю поклада́ти:
ко(ж)ды(и) бы зна́ємы(и) мо(г)лъ, зрѧ̀ гро(б), помина́ти.
Ꙁвы́чаи козацкiє в ты(х) рѣчахъ бува́ютъ:
жє в поляхъ кладу(т)сѧ и моги́лы высыпа́ютъ.
Того̀ рады жє в во(и)ска(х) бывали и в по́лю:
и з(ъ) нєпрiятєлями на поты(ч)кахъ в бо́ю.
Жє(б) и по смє(р)тєхъ щыро(ст) и̇хъ нє запомина́нна:
дабы хвалєбно лю(д)ми чє(ст)ными вспомина(н)на.
А мужыкамъ нє трєба в козацку славу втруча́т(ъ):
да ґды̀ нє пу(д) цє(р)квами то в гумна(х) пу(д) грушками поклада(т).

---

[1] Квадратні дужки стоять у рукопису.

Жебы жо(н)кѝ и́хъ, гробо(в) часто навѣжа́ли:
а на мѣсца(х) и(х) други(х) мужыко(в) привожа́ли.
Ужε (ж) козаки собѣ вы ꙁдоровы бува(и)тε:
а мужыка(м) про(с)ты(мъ) славы коза(ц)ко(и) на пота́лу не попуща́(и)тε.

281. Ω поручника(х), я́ко нε подобаεтъ ручитисѧ ни ω ко́мь ни ω чε(м): понεжε страшно то дѣло ε(ст)[1] // 192 зв.

282. Сε(и) вѣршы(к) в число̀ ли́чбы здѣ нε покладáю:
лю(б) мε(ж) вѣршами я(к)бы осо(б) покладáю[2].

. . . .

Оужѐ щѡ̀ сѧ в сε(и) книзѣ писало то[3] писа́ло:
хочъ троха и ка́юсѧ та(к) сѧ тоε ста́ло.
А прε(д)ся жъ и по(л)зы в нε(и) из(ъ) мало набу́дешъ:
я(к) εѧ собѣ добудε(ш), и чита(т) бу́дешъ.
І нε всюда трεфности пра(в)да в нε(и) писа́лεмъ:
лε(ч) и о сп(с)нiи і́ноε вклада́лемъ.

І паки жε глю̀, є́жε писахъ писа́хъ:
и по сε(м) вѣршу вкра(т)цѣ книги и доко(н)ча́хъ.
Една(к) доброго млю̀ васъ, нε ω(т)вε(р)гати:
побо(ж)ны(и) читε(л)нику, рачъ мεнε проща́ти.
А нεвѣхласъ можε(т) сѧ о всεмъ всѣмъ смѣяти:
и во всяки(х) худо́зства(х) вкорызну дава́ти. // 199
Я́ко (ж) о нεвѣхласа(х) вышε(и) та(м) положи(х) [ли(ст) мг ид][4]
и вѣршами на ѡ́ны(х) по(л)зу вто(ж) разшыри́хъ.

283. Вѣршъ прощεнiѧ прося́щы(и) читє́лниковъ до всяко(г)[о] чина ласкавыхъ

Кому̀ вподобаε(т) та кни́га блгословѣт(ъ):
а кому̀ зда(ст)сѧ зла́ѧ то прошу̀ нε клεнѣт(ъ).
Із(ъ) мε(ж) васъ мѣεтъ быти жε всѣ бѣды знаεтъ:
прεто нεха(и) за сiю книжку мѧ проща́εтъ.
А хто бѣдъ нε позна(л), да(и) бжε и нε зна́ти:
хранитъ εго бжаѧ нεха(и) навѣкъ мти.

[1] Наступний аркуш помилково пронумеровано як 199, потрібно 193. Одного аркуша немає.
[2] Між цим і наступним рядком в рукопису пунктирна лінія.
[3] *То* закреслене.
[4] Квадратні дужки стоять у рукопису.

Кгды (ж) z вѣку тако(и) ско(р)би не позна(л) чл̃вѣкъ:

а(ж) по сы́и времена̀ по нш̃ъ послѣдны(и) вѣкъ.

А са(м) сп̃си́те(л) неха(и) в(ъ) ср(д)ца і́хъ влага́етъ:

да ко(ж)ды(и) си́е чтущы(и) мѧ бл̃гословля́етъ.

І бл̃гослови́вшого б̃же бл̃гослови̇:

и за ува́гу вѣчны(м) ца(р)ство(м) нагороди̇[1]. // 199 зв.

Ω то(м) здѣ млю̃ тебѣ сп̃си́телю б̃же:

и тебѣ прч̃(с)таѧ дв̃о и г(с)поже.

284. Се́ же па́ки вѣ́ршъ, в(ъ)мѣсто пре(д)мовы, до ласкавы(х) и бл̃горазумны(х) чите(л)нико(в): ωсобливе до вѣршопи́совъ

До чту́щы(х) написа́ле(м) си́е проще́ніе:
іжъ бы мнѣ дарова́ли проще́ніе.
А ба(р)зѣ(и) прм̃(д)рости всяко(и) навчо́ные:
а хоча(и) и в наука(х) про́сты(х) цвѣчо́ные.
Ктѐ вѣ́ршописецъ з(ъ)во́ли(т) си́ю кни́гу чита́т(ъ):
то где ма́ло омы́лно(ст) взры(т) не ра(ч) дывова́т(ъ).
Бо індѣ и не равно сы(л)лявъ доклада́лемъ:
една(к) імъ прили́чносте(и) бо(л)ше(и) поклада́ле(м).
Може(т) и сызо́ра гдѣ зна(и)ти̇ розе(р)ванна:
та(к)же и кате(н)ціѧ где ко(л)векъ нера́вна. // 195
Кгды (ж) ла(т)во сѧ чл̃къ ско(р)бны(и) помыля́етъ:
хо(ч) знае(т) в че(мъ) и сылу, тако(ж) похыбляетъ.
Понева(ж) всякому, ско(р)бъ спосо(б) о(д)і(и)му́етъ:
а бл̃гофо(р)ту(н)ному до́вцѣпъ услугу́етъ.
І а́зъ пишущи в розныхъ мѣсца(х), омыля́ле(мъ):
же споко(и)ного мѣсца на тое не ма́лемъ.
І хочъ мала кни(ж)ка, рокъ два ко(н)поновале(мъ):
іжъ що де(н) пре(ш)коды в то(м) за(в)ше дознава́ле(мъ).
Ажъ поку(л) ωскудѣвши(и) смы(с)лъ, мо(г)лъ то ко(н)чи́ти:
а а́ще (б) не та(к), могло (б) бо(л)шъ сѧ разшыри́ти.
Претѐ всякаго чи́на, до но́гъ сѧ каса́ю:
а zа кни́гу ту, ω(т) всѣхъ проще(н) бы(т) жела́ю[2].
. . . .

[1] Наступний аркуш пронумеровано як 195-й, отже, фактично при нумерації пропущено арк. 194.

[2] Між цим і наступним рядком у рукопису пунктирна лінія. Усі наступні вірші без назв відділяються один від одного рисками.

Да єго Бгъ такъже потѣшитъ с того;
и сохранитъ за любовъ ω вѣчного злого.

Томужъ подобное авто докладаєтъ.
хочъ негодѣ, плѣсни има покладаєтъ.

И зложителя вѣршоусъ, многихъ словъ вылѣє:
а напаче нѣмыхъ добръ, щиро прїиметъ.

Той єстъ кому чиню благостыни христовой:
Мати Бжно всегда готовой

Бѣ наша во заплата создана Тройцею:
зѣлавша христолюбивого ради чл҃вѣка.

Имати видѣ зъ ничто получити:
подѣтно з Бїихъ рабо звѣчну наслѣдити.

Аминь

285. Грѣшны(и) авто(р), абò те(ж) выклада(ч) вѣ(р)шовъ си(х):
будучи в гоненіи, писавъ із(ъ) ско(р)би іхъ.
Еднакъ охочи(и) неха(и) хтò ко(л)векъ читаетъ:
а трудившаго(с) іми добрѣ вспоминаетъ. // 195 зв.

Да і егò бгъ та(к)же помянетъ самого:
и сохранитъ за любо(в) ω(т) всякого злого.

286. Тому же подобное авто(р) докладаетъ:
хочъ не годе(н), паки имѧ покладаетъ

Из(ъ)ложит**Е**л(ъ) вѣ**Р**ш**О**в(ъ) си(х) **М**н**О**ги(х) блгъ ва(мъ) желае(т) [1]:
а **Н**а(и)п**А**че нб(с)ны**Х**ъ добръ, щыро пріяетъ.
Тò е(ст) вся**К**ому чину б**Л**гост**И** хр(с)тòвои:
Мл(с)ти бзско(и) вс**Е**гдà готòвои.
В**ѣ**ч**Н**а**ѧ** бо запла**Т**а зозда(н)на впро(д) вѣка:
звлаща хр(с)толюбного ради члвѣка.
І мл(с)тя(м) вши(м) з**Й**чи(т) то получити:
Фо **З**емно(м) вѣку радо(ст) вѣчну **Н**аслѣдити. // 196
А нинѣ чтущые сѐ спсе(н)н**О** здра**В**ству(и)те:
І вес**Е**ло о Хр(с)тѣ **В**си многолѣт**С**тву(и)те.
Сего **И** паки ωбще [всѣ(м)] [2] желате(л)ствуетъ:
и вседшев**Н**о хр(с)та спса моле(б)ствуетъ.
І поко(р)но за сие проситъ прощеніѧ:
зычачи бжіяго блгословеніѧ.

287. Ƶко(л)ко змо(г)лемъ в се(и) книзѣ вѣршо(в) положиле(м):
которыми о розны(х) рѣчахъ доложиле(мъ).
Вы же ƶдравы ωную на втѣху чита(и)те:
а писавшаго єѧ, чтѧ блгословля(и)те.
Ω томъ мл(с)тя(мъ) вши(м) главу преклаияю:
и непремѣнны(мъ) ласка(мъ) назавше в(ъ)ручаю. // 196 зв.

288. Бгу (ж) даю и ω семъ блгодареніе:
а вамъ низкое ωбще всѣ(м) поклоненіе.
І за всяку речъ навѣкъ буди ему хвала:
и прч(с)то(и) мтери все(г)дашнаѧ слава. Аминь.

---

[1] Виділені літери в тексті написані як великі, виписані жирно.
[2] Квадратні дужки стоять у рукопису.

289. То(т) же щѡ̀ и в пре(д)мовѣ вы(ш)ше(и) пу(д)писа(л)сѧ:
а ѡ(т) бг҃а и о(т) васъ ласки сподѣва(л)сѧ.
Ко(т)рую и дне(с) ла(с)ку вто(ж) мнѣ показу(и)те:
и при добро(м) здравіи всѝ многолѣтству(и)те.

290. Сӣмъ конце(мъ) сиѧ книга ужé сѧ кончáе(т):
а писа(в)ши(и) еѧ всѣмъ покло(н) о(т)даваетъ. // 197

291. Ω хотя́щы(х) ви́дѣти люде(и) до́бры(х) з(ъ) стороны: іли те(ж) еди́на(г) [о] че(ст)наго чл҃ка, ради бе́сѣдъ утѣши́телны(х) и дш҃еспси́телны(х)

Ктò желáетъ узрѣти до́бра человѣ́ка:
то(и) вла(с)не Хр҃та у́зритъ, та(к) мовя(т) о(т) вѣка.
Ѓды (ж) го(ст) че(ст)ны(и) в(ъ) ѡсобѣ Хр(с)тà повѣда́ю(т):
и невѣрные ро́ды то(т) же звы́ча(и) маютъ.
А лю(б) бы и безче(ст)на го́стѧ в до(м) приня́ле(с):
ра́вную бы(с) ѡ(т) бг҃а нагоро́ду взя́ле(с).
Стра(н)нопріе́мниче(ст)во велико е(ст) в бг҃а:
за котро́е о(т) негò бу́де(т) мл(с)ть мно́га.
Долже(н) и го(ст) за Хр(с)та господарà мѣти:
и почитáти егò за а́гг҃ловъ дѣти.
А та́къ за взае́мъное бл҃годаре́ніе:
вчи́ни(т)сѧ сове(р)шенное бг҃у хвале́ніе.
І сторицею мо́же(т) бг҃ъ нагороди́ти
господа́ревѣ: и грѣхѝ емỳ прости́ти. // 197 зв.
Zаты(мъ) го(ст) и господа(р), радо(ст)но здравству(и)те:
и сп(с)ніѧ ищà многолѣтству(и)те.

292. Ω ма(л)жо́нкахъ по zа́ко(н)номъ шлю́бно(мъ) брацѣ чи(с)то(ст) тѣле(с)ную або те(ж) дѣвство до сме(р)ти в себѣ хова́ючихъ

На(д) всѣхъ чу(д) и дивови́скъ тре́ба сѧ дивова́ти:
кто (б) мѣлъ ожени́вшисѧ пане(н)ство хова́ти.
Дивнаѧ то ве(л)мѝ ре́чъ, же з жоно́ю жи́ти:
а кро(м) позна(н)ѧ пло(т)ска та́къ сѧ обходи́ти.

Не токмо бо зе́мные люде в то́мъ в то(м)[1] чуду́ю(т):
  але̇ и нб(с)ные а́ггли сѧ диву́ютъ.
Же для яково(и) речи себѣ пошлюби́ли:
  а то та(к) стр(д)ти сѧ навѣкъ ізволи́ли.

Ω бже (ж) мл(с)рдны(и), я(к) на(м) сѧ обхо(ж)да́ти:
  гды жъ мы не мо́же(мъ) ннѣ того̇ доказа́ти.
Ты(л)ко о дре(в)ны(х) люде(х) то́е дне(с) читае(мъ):
  и таковы(м) по́вѣсте(м) крѣпко сѧ вдывляе(мъ). // 198
Бо̇ и ап(ст)лъ ре́къ дру(г) дру́га не лиша(и)те:
  и ма(л)же(н)ски(м) дѣломъ в сво(и) ча(с) сѧ утѣша(и)те.
А́же понева(ж) та(к) сѧ для Хр(с)та̇ справу́ютъ:
  же чи́сто(ст) свою̇ Хр(с)ту в нбо офѣру́ютъ.
Ω(т)ложѣмо (ж) мы вся́ко ю́жъ удывле́ніе:
  бжіе справуе[2] бо то̇ укрѣпле́ніе.
Ωбы̇ и дне(с) ту́ю мо(ц) на свѣтъ бгъ посыла́лъ:
  не еди(н) бы му(ж) з жоно́ю я(к) з(ъ) се(ст)ро́ю пробува́лъ.
Ле(ч) в(ъ) ннѣшнее время за нщего вѣку:
  ω(т)ню(д) не уде(р)жати(с) жоны̇ человѣку.
І мно́зи недово(л)ны своими быва́ютъ[3]:
  да і з бо́ко(в) чужды(х) же(н) много заживаютъ.
Ꙁачи(м) да(и) бже на́ве(т) побо́чны(х) не зна́ти:
  да свои́ми шлю́бными сѧ ко(н)те(н)това́ти.

293. Вѣрши похва(л)ные любя́чи(мъ) пиво пи́ти,
  іли те(ж) за едны(мъ) за́ходо(мъ),
  и вся(к) тру́нокъ, кому̇ не шкоди(т)
  або не ва́ди(т) // 198 зв.
Ко(т)ры(и) мо́вя(т) члвѣкъ, добре выпива́етъ:
  те́ды тако́му пнъ бгъ, на пи́во дава́етъ.
Хоча(и) то и такъ правя(т), же пиво не ди́во
  еднакъ добре, гды̇ з тро́ха го(р)ло промочи́ло.
До люде(и) выразнѣ(и)ше(и) бу́детъ глгола́ти:
  и в црквѣ на кры́лосѣ гла́дше(и) заспѣва́ти.

---

[1] Автор помилково написав двічі *в томъ* і тут же друге закреслив.
[2] Друга частина слова (*-вуе*) закреслена рукою автора, зверху надписано *-вляла*.
[3] З лівого боку перед початком рядка дописано рукою автора: *Ещ*.

Zачи́мъ пн҃óвє собѣ́ zдорóвы бува(и)тє:
    а гдé ли кóл(ъ)вє(к) пи́во, дóбрє потяга(и)тє.
А в головѣ́ здорóвы(и), всѐ нє пєрєбира(и):
    да вшєля́ки(и) напи́токъ zарóвно выпивáи.
Бо в жо(р)на дóбрыє щò вки́н(ъ) мóвя(т) тò з(ъ)мéлє:
    похвалѝ и тѝ мєнѐ за тò чéстны(и) хмéлє.
І сýржи(к) хтò лю́б и(т) хлѣ́бъ z нєгò ужывáєтъ:
    и просяни(ц) овсяни(ц) всѐ тò ко(р)мъ бывáєтъ.
Ах єдно[1] щò лю́би(т), тогò и дє(р)жи́сѧ
    хоч штанѝ застáвъ, идѝ у кóр(ъ)ч(ъ)му напи́сѧ.
Ты(л)ко жъ прошу̑ и штанóвъ навѣ́къ нє покидáи:
    слáвнаѧ то одéжа на(и)скорѣ́(и)шъ выкупляи́.
А на мєнѐ за сє(и) вѣ́ршъ прошу[2] нє дивѣ́ть:
    да якъ бýдєтє пи́ти, тò и мєнѐ вспомнѣ́ть. // 199

294. То(т) жє áвто(р) кни́ги сє(и) и списáтє(л), пи(с)мà примножи(л):
    из(ъ)бра(в)ши приповѣ́сти до книги (ж) сє(и) приложи́лъ.
Абѝ чтущы(мъ) бо(л)шъ былò в кни́зѣ то(и) щò читáти:
    и на здравіє и(м) з(ъ) всѣ́хъ ты(х) сѧ рѣ́чи(и) втѣ́шáти.
А єдна(к) жє що списалъ я́ при́повѣ́стє(и) ко(л)ко:
    є(ст) чаю по всєлє(н)но(и) єщѐ іхъ и нє то(л)ко.
Вы жє чтýщыє, мл҃ю вас, єщє вспомина(и)тє:
    и кгды схóщєтє, пóдлу(г) áз(ъ)буки доклада(и)тє.
Імє(н)но якъ зво́литє такъ собѣ́ поступу(и)тє.
    на кýю лѣтéру вспóмнѣтє к то(и) припису(и)тє.
Для тогò прóжны(х) ли́сто(в) в(ъ) при́повѣ́стє(х) оставля(л)[3]:
    и в(ъ) вѣ́(р)шахъ, ґдѝ нє ѧ̀, то жє(б) хтò інъ вѣ́(р)шъ приписа(л).
А приписáлъ тáкъ о чємъ мнóю здѐ положéнно:
    жє(б) и о(т) вáсъ о то(м) жє былò та(м) приложéнно.
А zаты(мъ) на zдрáвіє сєбѣ кни́гу чита(и)тє[4].

[1] У рукопису слово *єдно* написане зверху над закресленим.

[2] Слово *прошу* написане зверху над закресленим *для Хр(с)та*.

[3] Цей і наступні три рядки в рукопису закреслені.

[4] Після цього рядка йде останній, ретельно закреслений: *и хтò вѣ́ршописъ в(ъ) ва(с) є(ст) то(и) вѣ(р)шы приклада(и)тє*; натомісць спеціальний значок вказує на те, що замість цього закресленого слід читати рядок, написаний з лівого боку на полі: *і з жонами и з дѣ(т)ми здорóвы пробува(и)тє.*

На нижньому полі приписано рукою автора і закреслено:

Жєбы то нє былò сє(и) кни́зѣ доконче(н)ѧ:
    до самóго зє(м)ного свѣту іско(н)чéн(ъ)ѧ.
А в то(м) хо(ч) ю(ж) нєха(и) хто и нє прикладáєтъ:
    нєха(и) хоча(и) кончи́ну и такъ ужє мáєтъ. // 199 зв.

Прúповѣсти
[або те(ж) прислóвіѧ] посполúтые,

и áз(ъ)букою ради скорѣ(и)шого
(яковóго слóва) поіска(н)ѧ,
новособрáвшиисѧ споряжéнные:
и ꙁдѐ положéнные, для рóзных потрéбъ.
котóры(х) зажывáютъ в рéчахъ слýшны(х)
правослáвные

Прйповѣсти [або тε(ж) прислóвіѧ] посполйтыє...

А

Абы м(с)цъ на менѐ свѣтивъ, а ѕвѣзды хо(ч) и тáкъ [1].
Абы̀ головà ȥдорова, а всѐ тóε бýдε(т). // 200
Абы з нáсъ да і ѡсталосѧ.
Абы побре(н)кáчѣ, а бýдутъ послухáчѣ.

Абы дша сы́та да тѣло не наго.
Або свѣтѝ абò вóнъ лεтѝ.
Ажъ волосы вянутъ.
Абы̀ ȥ ру(к), а з но(г) хо(ч) хтò іны(и) зды(и)мѝ.
Ахъ мо(и) батко що ма(в) то витрусивъ [2].
10. Ахъ заснула нε чула чε(р)гу промолола [3].
А мнѣ буга(и) выссавъ.
Абы̀ та(н)цовáти умѣвъ, а робúти и лúхо нáвчитъ.
Абы (б) ты(л)ко обложúти: а було (б) óколо чогò ходúти [4].
А чи хрѣнъ εго ба(и)дужε.
Андрѣи за всѣхъ му(д)рѣи, продавъ халупу, а самъ улѣзъ у дупу.

Б

Бгъ давъ бгъ и взявъ.
Бгъ ламавъ и намъ дававъ.
Бгъ принѣсъ ку(п)цà, а хто іны(и) [5] розгýбцу.
Бгъ люби(т) прв(д)ника а пнъ я́бε(д)ника.
20. Бгъ ȥа працу мѣε(т) що(с) дáти.
Бгъ високо а пнъ далεко.
Бгъ нε скóръ да лучεнъ [6]. // 201
Бгъ бговоε, а бѣсъ бѣсовóε.

---

[1] Над другою частиною приповістки зверху надписано іншим чорнилом і почерком: *я ввѣзди коло(м) по(р)ю.*

[2] Від цієї приповістки решта, що починаються літерою **А**, дописані різним чорнилом і почерками. Дану приповістку закреслено.

[3] Приповістку закреслено. Наступну приповістку також закреслено, можна прочитати лише перше слово: *Архипε...*

[4] У самому низу аркуша, очевидно, значно пізніше дописано приповістку: *Аз(ъ) εс(т) фε(р)тъ жена моя хѣ(р) дѣти мои ща а ти бачу лядаща.*

[5] У рукопису *хто іны(и)* закреслено, зверху блідішим чорнилом надписано: *чортъ.*

[6] У кінці аркуша іншим почерком дописано приповістку: *Бо ти які(и) шляхти(ч) по три акафи(с)ти на дε(н) читаεшъ а по члвѣку глитаεшъ.*

Приповѣсти або тє

Пріслові[и]: Посполитыи и зву=
чайно [illegible] (и [illegible] [illegible])
повѣтаѧ, непосбираныиса спорт=
[illegible] и [illegible] [illegible], [illegible]
потрѣба. Которыи захоживають
в рѣчахъ слышати православныхъ.

- - - - - - - - - - - - - - - -

А

Аби тѣло не мало свѣтла. а [illegible] хоч [illegible].

Аби голова здорова а все тое будетъ.

Аби

Б......мъ с....я не отбути[1].
Було казати що писати.
Бувши конемъ да (с)тати воло(м)ъ.

Без бга ани до порога.
Бе(з) пу(д)жо́ги и дрова не горя́тъ.
Без(ъ) хлѣба ни ѡбѣда.
30. Без(ъ) шту́ки и бо(р)щъ не сма́ченъ.
Без(ъ) кожу́ха беретъ сукруха.
Без ножа̀ рѣжетъ.
Без суда̀ и без(ъ) права.
Без суда судъ буваетъ. // 201 зв.
Без числа̀ темъ люде(и) за́ де(н) помре́тъ, а без числа тмами те(м) родя(т)сѧ.
Без господара̀ и това(р) плаче.
Без(ъ) приключки и сме(р)ти не машъ.
Без(ъ) сорома̀ ка́зка.
Без(ъ) всякихъ обрѣзковъ.
40. Без(ъ) да́н(ъ)ѧ причи́ны.
Без(ъ)пра(в)нои и бе(з)сме(р)тнои зе(м)лѣ не ма(ш).
Без(ъ) ножа̀ якъ без ру́къ[2].

Борода̀ я(к) у спса, а зубы якъ у соба́ки[3].
Без лълки якъ без жонкы[4].
Бу(в)ши ви(н)нымъ, треба бути и пла́тнымъ. // 202
Бути козѣ на то(р)зѣ.
Бувъ ко(н) да з(ъ)ѣжженъ.
Були и в козы̀ роги да прите(р)ти.
Бувъ собѣ дѣдъ да баба.
50. Бути тобѣ, уга(д)комъ.
Бу́въ ба́т(ь)ко да одубѣвъ[5].
Бѣсъ то не ба́т(ъ)ко, що бо(л)шъ зна́етъ.
Бувши в Ри́мѣ, да па́пѣжа не вида́ти.
Богаты(и) диви(т)сѧ я(к) вбо́ги(и) жи́ви(т)сѧ.
Бити купити.
Би́ти нѣкого, а взя́ти нѣчого[6].

---

[1] Ця і наступні дві приповістки написані блідішим чорнилом.
[2] Приповістку написано іншим почерком і блідішим чорнилом.
[3] Приповістку густо замазано чорнилом, мабуть, тому, що вона повторюється далі на арк. 202 зв.
[4] Приповістку написано іншим почерком і чорнилом.
[5] Ця і наступні дві приповістки написані блідішим чорнилом.
[6] Позначення наголосів і кома в цій приповістці поставлені блідішим чорнилом, таким, як і дописана в кінці аркуша приповістка. Очевидно, це сліди своєрідного пізнішого редагування.

Берй Ле́вко хочъ и глевко [1]. // 202 зв.
Бра́тъ що хочетъ бра́т(ъ).
Бли(ж)шаѧ соро(ч)ка неже хва(р)тухъ.
60. Боявшисѧ вовка в лѣсъ [2] ни бува(т).
Бувши да не бу(т), мѣвши да не мѣт(ъ).
Бода(и) свата(л)нику добра не [3] було̀.
Борода̀ вы́ро(с)ла да ума̀ не вы́несла.
Бютъ якъ Га́мона.
Бои(т)сѧ я(к) хто іны(и) [4] ла́дану.
Бю(т) не на́ лихо у́чатъ.
Багато каза(т) да нѣчого слуха(т).
Ба(т)ковъ хлѣбъ не на́вчитъ.
Бѣсъ бѣду перебуде, єдна мине(т)сѧ друга́ѧ буде. // 203
70. Бода(и) то(и) живъ хто ви́ненъ.
Болитъ ґа(р)ло спѣвати дармо.
Баба z воза возу легше(и).
Бе(з)правнои и без(ъ)сме(р)тнои землѣ нигдѐ не ма́шъ [5].
Без да(н)ѧ причини обезчестивъ чоловѣка.
Без всяки(х) обрѣзко(в) з гря(з)ю змѣша(в) безви(н)не [6].
Бгъ не скоры(и) да лучны(и) [7].
Бѣда̀ не дуда̀ я(к) стане(т) ду́т(ъ), то а(ж) сліо́зы иду́т(ъ).
Бои(т)сѧ и то(и) лиха да не шануе(т) єго.
Без соли солоно бе(з) крупъ густо.
80. Барана̀ стрыгу(т), а козлу̀ навѣшки даю(т).
Бу(в)ши де(н) буде(т) и но(ч): а бу(в)ши но(ч) буде(т) и де(н).
Буде(т) робо́ты до се́мои субо́ты.
Бода(и) ты̀ z|a| ли́хо не зналъ.
Борщъ да ка́ша, добраѧ па́ша [8]. // 203 зв.

---

[1] У кінці аркуша дописано приповістку:
Борода̀ я(к) у спса: а зу́бы я(к) в соба́ки.

[2] Помилка, потрібно: *в лѣсѣ*.

[3] *Не* дописане зверху блідішим чорнилом.

[4] *Хто іны(и)* закреслене і зверху надписано блідішим чорнилом *чортъ*.

[5] Цей рядок закреслено, на полі проти нього напис: *є(ст) напре...* Справді, приповістка вже була на арк. 202, лише без слова *нигдѣ*.

[6] Приповістку закреслено. На полі читаємо: *є(ст) напре...* На арк. 202 була вже лише частина приповістки: *без всякихъ обрѣзко...*

[7] Приповістку викреслено. На полі читаємо: *є(ст) напре...* Вона була вміщена на арк. 201. Там прикметники вжиті в корот... кій формі.

[8] Дописано блідішим чорнилом унизу аркуша на полі: *... коли(с) и в того усього доброго да теперъ ізовюєся ні́ на що.*

Бъе бри(н)дзу[1].
Буде(т) хрыбту̑ и че́реву.
Барана̀ стрыгу(т), а козлу̑ навѣ̑(ш)ки даю(т)[2].

В

Воленъ б҃гъ, да и ты̑. // 204

Во(л)но б҃гу из(ъ)вяза(в)шы в ра(и) укинути.
90. Воронъ костѣ не занесетъ.

Во(л)но собацѣ и на б҃га брехати.
Воду вары(в)ши вода̀ и будетъ.
Вовка в плу(г) а ѡ(н) гляды(т) у лу́гъ.
Вовка ноги годуютъ.
Вовкъ и ли́ченое беретъ.
Вовкъ лови(т) лови(т), а пото(м) и вовка вло́вя(т).
В него домо(в) якъ в за(и)ца ломо́въ.
Верты(т)сѧ якъ трѣска в поло(н)цѣ.
Вы(ш)ше лба̀ ѡчи не ходятъ.
100. Вы́варывъ ꙁ него воду. // 204 зв.
Вы́лами то̀ еще̑ тое пи́сано.

Во(л)но б҃гу шо хотѣти то чини́ти.
В чужое ща(ст)ѧ не вкупи́тисѧ.
В немочи всего̀ ꙁахоче(т)сѧ.
Вели(к) свѣтъ да нѣгде сѧ подѣт(ъ).
Все̑ тое пeретовче(т)сѧ да перемеле(т)сѧ.
Все тое буде в ладу я(к) у меду̑.
Все тое будетъ у морѣ.
Восковы́е руки мѣетъ[3].

---

[1] Ця і наступні приповістки, що починаються літерою **Б**, дописані іншим почерком і різними відтінками чорного чорнила на залишеному автором чистому аркуші.

[2] Приповістку закреслено. На полі з правого боку дописано: *е(ст) наза(д)*. Справді, ця приповістка вже була на арк. 203 зв. Далі йде кілька недбало написаних приповісток.

Бе(з) Ю(в)хима и вода не ѡсвяти(т)сѧ.

Б.....мъ с....я не ѡ(т)бути.

Старая собачка — паньская брехачка. (Приказка ця і наступна не на місці, починаються на літеру С).

С...и мазали по твою голову.

Далі йде незакінчена приповістка, що починається літерою П:

Помозы г҃пди я спеуся якъ упуся то и прост... Кінець слова відрізано.

Ба(т)кова коби(л)ка худа у дво(р) везе а си(н)няя бо(р)зная з(ъ) двора и(м)читъ.

Бере(т)ся якъ пяни(и) за тинъ.

[3] Збоку дописано: *и до г...а не приме(т)ся.*

110. Выспи(ш)сѧ в дубѣ, або те(ж) в човнѣ.
Вары́ла не вары́ла дава(и) ѣсти: ѣвши не ѣвши ля(ж) спáти[1].
В ремесника золотаѧ рукà[2].
Выдали(с)мо голы(х), а на ты(х) и шє(р)сты нѣтъ.
Во(л)но кому хотѣти по своє(и) м҃три плака(т).
Ви́дно да не пу(д) пенкомъ гу́бка.
Всѐ на часто(м) зажыва(н)ю налєжитъ.
Всѣмъ намъ тамъ бути.
Великъ спасибо.
В нашо(и) школѣ я(к) на тата(р)скомъ полѣ є(ст) где сѣсти да нѣчего ѣсти.
120. Всѣ ѡни єдны(м) ми́ро(м) мáзаны.
Всякаѧ неправда грѣхъ[3]. // 205 зв.
Воли̂ тому пасти, не ме(д)ведѣ води́ти.
Встава(т) треба ѣдучи чере(з) мóсты, же(б) були цѣлы кóсты.
Впросилисѧ злы(д)нѣ на три̂ днѣ: да и за три̂ недѣлѣ не хотятъ ѡ(т)хóдити.
Великъ дубъ да дупнатъ[4].
Ви́спавсѧ да не вылєжавъсѧ.
Ви́павъ сáкъ и тому̂ бѣдному.
В чо(м) не ма(ш) смаку̂, не ма(ш) и грѣху̂.
Вóро(н) вóрону ѽка не клюéтъ[5].
130. Вóвчоє гадáєт.
Вертытъся гад(ъ) якъ по(р)плиця[6].
Вичуха(и) чуху̂, да по(и)ды̂ що(с) іноє об плóтъ виби(и). // 206
Во(в)къ сливи пои(в) Гапон(ъ) усомъ мо(р)гає[7].
Во все(м) человѣ(к) то(л)ко що хватає(т), що(с).
Вóвка побúли барáнѣи слíóзы.
Вóлосъ з(ъ) головы̂ не спадéтъ, тобѣ.
В чомъ звáнъ в то(м) пребыва(и).

[1] Поряд дописано блідим чорнилом: *Шви(д)ко голо(д)ному бо хлѣ(б) на вмѣ.*
[2] Зверху дописано блідим чорнилом: *да г......(и) ро(т)*. Збоку приписка: *баба.*
[3] У кінці аркуша іншим почерком записано: *Велики(и) дуре(н) вилизавъ медо(к) вилиже тобѣ ма(т)ка и...* Далі нерозбірливо.
[4] Приповістку написано блідішим чорнилом.
[5] Збоку дописано іншим чорнилом і почерком і розмазано: *такъ те(ж) дере(т).*
[6] Ця і наступні всі приповістки, що починаються літерою В, написані різними почерками.
[7] Ця і наступна приповістки закреслені.

Вита(и) же ви(ст)ку тя(г)ни вужище и ни(т)ку.
Вовка в плу(ґ), а вунъ у лугъ.
140. Виляи не виляи лѣзъ у то(р)му.
Високо носи(т)ся що хороше спѣває(т).
Вибиває(т) добре гоцки, да не хоче(т) нѣчого[1].
Вими(с)ливъ и тои в гороховина(х) спати.
Види(т) не види(г) не его дѣло.
Взявшись за гужъ не кажи не дужъ. // 206 зв.
Взявся[2] пяни(и) за ти(н) якъ за попа трасця.
В ложцѣ води хотѣвъ утопити.

Г

Голодному чл̃ку хлѣбъ на вмѣ.
Голому разбо(и) не стра́шенъ.
150. Голы(и) якъ святы(и).
Голы(и) да пы́шны(и).
Голы(и) якъ ко(ст)ка, а ѡсте(р) я(к) бры́тва.
Голова мѣсца шукаетъ.
Голосъ лю(д)зски(и), голосъ б̃жи(и). // 207
Гро́шы якъ слы́на.
Грошы не поло́ва.
Го(ст) якъ нево́лникъ.
Го(ст) до трохъ дне(и).
Где не сподѣває(ш)сѧ ночи ночова(т), та(м) буде(ш) двѣ.
160. Где коро(т)ко тамъ и рве(т)сѧ.
Где станъ та(м) и сы́ла.
Где люде(и) купа не боли(т) у пупа.
Где ты лиху ходи(ш), тебе п̃не шукаю.
Где пютъ, там и лютъ[3].
Где каша з ма(с)ло(м), та(м) насъ не машъ.
Где то(и) хлѣбъ що зѣли[4]. // 207 зв.
Ганяючися не нацѣловатисѧ.
Грѣхъ в мѣхъ, завяза(в)ши да ѡ землю.
Гнѣваласѧ баба на то(р)гъ, а то(р)гъ то(г)[о] ни знае(т).

---

[1] Слово *хоче(т)* виправлене іншим почерком на *дае(т); нѣчого* закреслене, зверху надписано: *поцки*.

[2] Спочатку було написано *взявши*, потім виправлено.

[3] Дописано блідішим чорнилом: *та(м) же и бютъ*.

[4] У кінці сторінки дописано: *Гуляи доню по(д)нявши що іншое*. Потім *що іншое* перекреслене блідішим чорнилом, а зверху надписано: *долю*.

170. Гора з горою не зы(и)де(т)сѧ а чл̃къ з жо(н)кою[1] з чл̃ко(м) зы(и)де(т)сѧ где ко(л)векъ.
Гороху наѣвшисѧ з ны(м) говорити.
Гуща дѣте(и) не розганяетъ.
Где лѣтовавъ та(м) було и зымовати.
Горе н̃шому козацству, що и пу(д)во(д)ники з возо(в) пхаю(т).
Говори(в) бы да и сло(в) нѣ(т), плака(в) бы да и сле(з) нѣтъ.
Глядѝ дя(д)ку поря́дку.
Глухи(и) не дочуе(т), то пригада́етъ.
Голова̀ в го́лову перелѣчи́ти треба. // 208
Голова̀ не тя́ми(т), що язы́къ лопо́че[2].
180. Где далѣ(и) в лѣсъ то бо(л)шъ дро(в).
Голи(и) иде вороти узки.
Говоры Климе, неха(и) твое не гине.
Говѣетъ да у ро́тъ вѣетъ[3].
Губа не запе(р)та и в того̀[4].
Году(и) сынкѝ, готу(и) сункѝ.
Гуртъ и в бг̃а краде(т).
Голи(и) у голого[5] ...
Дивная речъ ще у бабы шестъ(!). // 208 зв.
Гудетъ якъ гукъ[6].

Д

190. Дывнаѧ рѣчъ, що в хатѣ пѣчъ.
Дома(ш)него ꙁлодѣѧ не встерегти́сѧ[7].
Думка ду́мку пошыбаетъ.

---

[1] У рукопису *з жо(н)кою* закреслене рукою автора.

[2] З правого боку на полі проти цієї приповістки приписано червоним чорнилом: *на на(ш) в(ст) сев*. Справді, на арк. 233 зв. є ця приповістка в такому варіанті: *Не тя́ми(т) голова̀ що языкъ лопо́че(т)*.
Наступні приповістки, що починаються літерою Г, написані різними почерками.

[3] З правого боку приписано ледь помітним чорнилом: *до(б)ре*.

[4] З правого боку приписано: *человѣка*.

[5] Кінець приповістки — нецензурний вираз. Цю і наступну приповістки ретельно закреслено. Наступна, виявляється, не на місці: починається літерою Д.

[6] Поряд іншим почерком дописано: *якъ гудокъ*. Далі йде латинська фраза, яку важко розібрати.

[7] З правого боку приписано іншим чорнилом і почерком: [illegible] *да баешъ*.

Ду(р)нѧ ни сѣю(т) ни пашу(т), са(м) сѧ роди(т).
Добро в гостя(х) а дома лѣпшъ.
Дмитє(р) хытє(р), зѣвъ ку(р)ку да сказа(в) полетѣла[1]. // 209

Далеко куцому до за(и)ца.
Да(ст) не да(ст) у голову не вдарытъ.
Дѣраво(г)[о] мѣха нѣgды не наповнити.
Давши руками да ходи ногами.
200. Добро всѐ по мѣрѣ.
Дожчь іде(т) а го(ст) ѣдетъ.
Душно я(к) два правя(т), а третему нѣчо(г)[о] дати.
Доброе не надовго.
Добуває(т) я(к) города а збуває(т) я(к) ворога.
Десятую уже ѡнъ пасетъ.
Де(н) мо(и) вѣкъ мо(и)[2]. // 209 зв.
Де(н) за де(н), а ближе(и) к(ъ) сме(р)ти.
Да(в) бг̃ъ упити(с), да не да(ст) проспати(с).
Дш̃ѣ не выплюнути.
210. Два третего не ждутъ.
Дѣдчаѧ мати видала, що(б) сова за(и)ца имала.
Дуренъ да собѣ.
Дме(т)сѧ я(к) пузы(р) на водѣ.
Да(и) бж̃е z лю(д)ми до(б)рыми знатисѧ.
Дытѧ не плаче(т), а м̃ти не знаєтъ.
Добро(ст) помни(т)сѧ, а зло(ст) и лучше(и)[3]. // 210
Два разы в року лѣто не буваєтъ.
Достато(к) чинитъ статокъ.
Два коты до єдно(и) мы(ш)ки не помѣстя(т)сѧ.
220. Довго прясты да ткаты: а почне(т) краяти а(ж) и мало чого.

Давно то(и) прысягъ, хто за чужоє посягъ.
Довгому угадати.
Добра и бре(д)нѧ, да не щоднѧ.

---

[1] Над другою частиною цієї приповістки ледь помітним чорнилом надписано: *що бабѣ витє(р)*. Нижче приписано: *А баба хи(т)ра що по(и)мала хитра*. У кінці аркуша дописано дві приповісті:

Дивуюся не помалу.
До роботи способенъ.

[2] У кінці аркуша дописано приповість:

Дала не дала а би(т) не би(и).

[3] У кінці аркуша дописано дві приповісті:

Даи не даи а в шію не пхаи.
Далеко да иха(т) треба.

Добро доброє и говорити.
Доде(р)жавъ кормы̀.
Добрє сѧ па́ли(т), да ничого нє вари(т).
Даває да z рукъ нє пускає[1]. // 210 зв.
Для того̀ кова(л) клєщѣ дє(р)житъ жє(б) ру(к) нє попаливъ.
До часу zбанъ воду носитъ[2].
230. Дурного и в цє(р)квѣ бютъ.
Доброго ч҃лка и з(ъ) свѣчкою тєпє(р) нє скоро часомъ зна(и)ти̇.
Добра̀ Ма́цку и пло́тка[3].
Да(и) б҃жє всє умѣти да нє всє робити.
Дождали(с)мо Па(с)ки, а заты(м) аза́ли[4] дождємо̀ и б҃жеи ла́ски.
Дождавъ греччанои паски.
Дождавсѧ сынєго по(р)ту[5]. // 211
Дождавъ ра́сту топта́ти.
Давъ єму вѣна:
вя̆зочку сѣна.
И ку(л) соло́мы:
и мѣхъ поло́вы.
Да(н) б҃жє в добры(и) ча(с) говорити, а в злы(и) помовчати.
240. Дєрє(т)сѧ на новоє бєрє(т)сѧ.
Давно тоє пропало, що з воза упа́ло.
Добрє мови(ш), да в громаду нє хо́дишъ.
Давны(и) и то(и) якъ росказуєтъ.
Добры(и) това(р) поясы̀, що продаси̇ то и поєси̇.
Да(и) б҃жє воєвати, да шабє(л) нє вы(и)ма́ти.

---

[1] У кінці аркуша дописано дві приповістки:
Добро̀ лиціѐ z но́сомъ.
Ді́єдъ на бабу, кладє ногу, баба кажє слава богу, клады диду и другу.

[2] З правого боку проти цієї приповістки приписано іншим почерком і чорнилом: *є(ст) на п.* Справді, на арк. 237 є такий варіант цієї приповісті: *Поты зба(н) воду носи(т), поку(л) ўха не вворвє(т).*

[3] Збоку дописано: *Добра пяни́цѣ капля.*

[4] Хтось підкреслив це слово чорним, але іншим чорнилом, поставив на полі знак питання і нижче написав ще раз слово *азали.*

[5] У кінці аркуша приписано три приповістки іншим чорнилом і почерком:
Довго̀ пошито да нє зносишъ.
Доброє рємє(с)ло хтось іншій люби(т).
Дѣли(т) онъ хорошє, а інші лучшє.

Ду(р)ному вѣчная пáмя(т) [1].
До лихого небагáто.
Для мúлого дрýга, нε ма(ш) крýга [2]. // 211 зв.
Догори плюи да (в) ротъ хватай [3].
250. Доброму за дóбро(ст), а злому за зло(ст).
Далà мáти чúмъ ω(т)бувати.
Дѣвка якъ дѣвка (та) соро(ч)ка узка [4].
Добраѧ бля́ха, ω(т)бýдε рýсѣна и ля́ха.
Догодовáвсѧ ʒаεцъ уса, са(мъ) ко(р)мися.
Дáромъ по боя́ромъ [5].
Добра пáнѣ ʒа рабáми.
Добрε кумъ где корова(и) [6].
Добрò наѣвшисѧ да мε(р)ти гóлодо(мъ).
Дεшéвои рыбки и юха дéшεва [7].

Є

260. Ещѐ и то(и) нε по(и)мавъ б҃га зá бороду. // 212
Éст(ъ) в Хы(л)кà рогáты(н)ка, да нε для когò íного.
Еслѝ нε машъ, самъ б҃гъ нε ѽзмετъ.
Éсть и в нεгò блохи, да нѣкому вы́гнати.
Есть того цвѣту по всεмꙋ̀ свѣту.
Ещε то цвѣтъ, а я́годы будутъ.
Ещε то нε бѣдà, я(к) ε(ст) хлѣбъ и водà.
Еслѝ (б) слуха(в) б҃гъ пастухà, давно (б) погúнуло стадо.
Едно лихо нε докучитъ.
Едному нε розодратисѧ нáдвоε.
270. Еслѝ в ч҃лка хлѣба ε(ст) достато(к): тò в нεгò в дóму вся́ки(и) бываε(т) стáтокъ. Подлу(г) приповѣсти по(л)-

[1] Ця і наступні приповістки, що починаються літерою Д, написані іншим почерком.

[2] У кінці аркуша дописано три приповістки:
Доѣвъ до жывóго.
Дѣла тобѣ не машъ.
Частину третьої приповістки відрізано, проте можна розібрати, що там було: *Дала мати чи(м) отбувати*. Далі ця приповістка, написана рукою автора, зустрінеться на арк. 212.

[3] Приповістку написано блідим чорнилом.

[4] Приповістку написано блідим чорнилом.

[5] Ця і наступні чотири приповістки написані іншим чорнилом.

[6] Приповістку закреслено.

[7] Іншим почерком і чорнилом прямо на наступній літері є написано приповістку: *Дѣвчина якъ дѣвчина а черево якъ дѣдчина*. Нижче: *мо(в) поковалъ* ω*(т)цъ Павелъ*... З правого боку червоним чорнилом приписано: *Зрѝ и внима(и)*.

ско(н): Коли (правє) житко то и вшы(т)ко. І знову (ж) ве(д)лу(г) те(ж) н҃шего руского при(с)ловіѧ, достатокъ чини(т) стато(к); або за(с) же достатечно(ст) показуе(т) статéчно(ст).
Еще то не бѣдà що по вя́з(ъ)є водà: тоє го(р)шъ // 212 зв. пронялò, що и копы(л)є понялò.
Еслѝ нá лихо ч҃лку идє(т), то ю(ж) совсѣмъ о(т)ню(д) на бѣду: и на вели́коє лихо.
Ест(ъ) и в тогò сѣрого суккà клы́нъ.
Е бу(н)ты и ту(т) я(к) ви́ди(м): всѐ ты(л)ко сва́ритесѧ да бу(н)туєтесѧ оди(н) з други́мъ. Нє зна(т) зá що.
Е(и) мо(и) батко робить гладє(н)ко[1].
Еще і то нє по(и)мавъ а вже скубє(т).
Естъ людє є(ст) и людищє.
Е(ст) у єи пакъ хорошая да нє будєшъ ко(м)ка(т).
Естъ и в глєку молоко да голова нє влѣзє.

Ж

280. Жаднаѧ пта́шка, свои(м) носко(м) сы́та.
Ждєтъ якъ волъ ѡбуха[2]. // 213
Живы(и) живоє гадаєтъ.
Жива нє мила, умрє нє жа(л).
Живому ч҃лку всє потрєба.
Живъ живъ да поба́чивъсѧ.
Живъ да го(р)батъ.
Жа(л) ба(т)ка да вонъ нєсутъ.
Жа(л) много можетъ.
Жды̀ татку до ля(т)ку.
290. Жа(р)тъ нá сторону, а хво(ст) набокъ.
Жонкѝ якъ сорóки.
Жи(д) мови(т), хрéстъ ни зопсує(т) ни направитъ[3].
Жуй да вонъ плюи[4].

---

[1] Цю приповістку дописано іншим чорнилом і почерком, а потім закреслено. Наступні приповістки, що починаються літерою Е, написано різними почерками.

[2] У кінці аркуша дописано дві приповісті:
Живи [з] сороками з воронами що в ирєи нє ходятъ.
Живъ да въмеръ.

[3] Починаючи з цієї приповісті, усі наступні, що починаються літерою **Ж**, дописані різними почерками.

[4] Цей рядок викреслено.

Журавє(л) да в(ъ) очи глєзи(т)ся.
Жа(р)товала баба с ко́лєсо(м), да спи́ца за(ст)ряла. // 213 зв.

Жартуй жа(р)туй да нє смѣися.
Жа(р)тъ мѣсцє мѣєтъ.
Жаднои свасцѣ по ковбасцѣ.
Журавовъ крикъ.
300. Жукъ лѣз(ъ) у г....о. Жу(н)ки якъ сороки.
Жи́ва умє(р)ла и друга будєтъ аби з(ъ)доро(в)я.

З

Zнаєтъ то купєцъ да продаве́цъ.
Zна́є то дуда̀ що ігра́є[1]. // 214
Zна(и)шовъ сокѣру за лавою.
Zнаєтъ да вродуєтъ[2].

Zамо́къ для доброго чл̃ка.
Zа́ чужа жа(л).
Zы́мноє тєпло̀, я(к) ма́чошино добро̀.
Zа́нова сы(т)цє на коло́чку ви́ситъ.
310. Zавєличавъсѧ я(к) жидъ[3] на роды́нахъ.
Zатрати(в)ши ли(ч)ко чужоє рємѣнцє(мъ) мусѣшъ о(т)да(т).

Z ща(ст)ємъ и по грыбы̀ по(и)ты̀.
Zа́ ωчи клєвєта̀ а у ώчи пра́вда.
Zя(т) що хочє(т) взя(т).
Zахотѣла му́ха зло́го духа[4]. // 214 зв.
Zахотѣвъ в ста(р)цахъ хо́дѧ, с пе́рцє(мъ) ѣсти.
Zавє(р)нясѧ плєчима в свѣтъ за ωчи́ма.
Zапасъ бѣды̀ нє чинитъ.
Z лихо́го то(р)гу абы з носомъ.
320. Z жа(р)ту и бѣда часо(м) буваєтъ.

---

[1] Унизу аркуша дописано іншим почерком і чорнилом:

Zа ваши(мъ) шєпто(м) ншо(г)[о] крыку нє чу(т)но̀.
Zдумала баба дѣвичъ вєчеръ.
Zа поча(т)комъ дѣло станови(т)ся.

[2] Іншим чорнилом у слові *вродуєтъ* між **в** та **р** вставлено **є**, поверх **о** написано також **є**, вийшло: *вєрєдуєтъ*.

[3] *Жидъ* закреслено блідим чорнилом і зверху написано нецензурне слово.

[4] У кінці аркуша дописано приповістки:

Zа бито(г)[о] двохъ нєбиты(х) даю(т): и нє бєру(т).
Zачи(м) сонцє зо(и)дє(т) а роса очи виисть.

Zдавсѧ цыга(н) на своѣ дѣти.
Zа комарѧ̀ силы нє машъ.
Zло́сти повни кости.
Zя(т)нєє пиво в пяты вступило.
Zга́га с плѣчъ берєтъ.
Zа Ма(р)ка нє була сва(р)ка за Мы́сѧ взяли́сѧ[1]. // 215
Zахотѣвъ пишно, абы̀ заты́шно.
Zлы(и) спря́тъ доброго псуєтъ.
Z сорома ѡ́чи нє вылѣзутъ.
330. Zа тую крыху̀, ма́ло грѣху.
Zа па́рою свѣта нє выда́ти.
Z гря́з(ъ)ю з(ъ)мѣшавъ.
Zа чубу да в губу.
Z рукъ идєтъ а нє в руки.
Zа́гадъ дѣло справуєтъ.
Zапа́ла и тому кля́мка.
Zлодѣя вѣшати вєду(т), а ѡ(н) свои(м) дѣла(м) нє при(з)нає(т)сѧ да оправдає(т)сѧ, я́кобы нє ви́нєнъ[2]. // 215 зв.
Z дымомъ и щадомъ з(ъ) н҃шєи ха́ты.
Zапоможє б҃гъ у чужо(и) комо́ры.
340. Z д҃шѣ нихтò нє вы(и)мєтъ.
Z тогò сы́ти и пяни.
Zдоро(в) Тєрєшко в нову(и) сорочцѣ.
Z рукавà выгодуєтъ.
Zа дубовыє за(и)шлò двє́ри.
Z ѡдногò дво(х) бы вчинивъ або деся(т), гды (б) мо(г).
Zаколупивъ жыботà нє помалу.
Zнає(т) що в людє(и) в го(р)шкахъ кипи́тъ.
Zаробивъ на хрыбєтъ да и в гу́бу.
Zави́дно, що в кого(с) ви́дно[3]. // 216
350. Z горы пошлò.

---

[1] У кінці аркуша дописано три приповістки:

Zа н҃шє жито на(с) и побйто.
Zачи(м) ситы(и) стухнє(т) а голо(д)ны(и) умрє(т).
Забувсь що оженивсь да в солому спат пошо(в).

[2] У кінці аркуша дописано дві приповістки:

Zа сыротóю б҃гъ.
Заливъ за шкуру ситого сала.

[3] У кінці аркуша дописано три приповісті:

Zа умо́мъ го́ни(т)сѧ.
Zа вѣномъ дѣвъци нє сєдѣти.
Z кожуха да на злого духа лєтися.

Zаливъ за шкуру сала и то(и) не є(д)ному.
Zбивъ з штыху и с плыву.

Z устъ твои(х), да б҃гу в(ъ) уши.
Z Антóнову слезу̑.
Zа ду(р)ною головою и ногамъ лихо.

Z б҃гомъ нѣчого жа(р)товати[1].
Zвѣвъ на грышковъ во(и)локъ.
Zна(т) и того̀ по пы(с)ку що добры(х) свине(и) плоду.
Zа рукъ наробити(с), zа но(г) находити(с), за ѡче(и) наглядѣти(с).

360. Zóлото(м) тому еще уши завѣшаны.
Zавы́въ якъ вовкъ.

Z рукъ гляди(т) ба(т)ко у с҃на на бѣду єму по(и)шло̀.
Zнаєтъ все̑ якъ стары(и).
Z дужы(мъ) бороты(с), сме(р)ть на умѣ[2]. // 216 зв.
Zа сухи́мъ и сырóе горы́тъ.
Zакруты́въ веремѣѧ.
Zавязáвъ шу̑тки и тому̑ добре то(и).
Zаби(и) дѣру̑, собáка не полѣзетъ.
Zна(и)де(т) сва(т)ба сорочку.
370. Z гаря́чого часу [абы][3] збѣгъ.
Zы́зомъ дывитъсѧ.
Z ру(к) паде(т) все̑, та(к) часо(м) не хоче(т)сѧ ни зá що принятисѧ.

Zацѣпило єму язы́къ.
Z сырóго душу пре́т(ъ)[4].

Zа се́е б҃гъ не повѣситъ.
Zа тóе Литва̀ кошеля́ми бъе́тъсѧ.

И

И пре(д) н҃шими воротами сóнце взы(и)детъ. // 217
И товкачъ и помело̀.
Идѝ да зна(и) коза̀ сто(и)ло.
380. И сюды гаре̑че̑ и туды̑ болече̑.

---

[1] З правого боку приписано: *Правда.*
[2] Унизу аркуша дописано дві приповісті:
Звювъ шило на швайку.
Звювъ на пшикъ.
[3] Квадратні дужки стоять у рукопису.
[4] З правого боку приписано іншим почерком: *за буза(н) забивъ.*

Искра и поле выжже(т), и самà згѝнетъ[1].
И Хомà дворянинъ на безлю́(д)ю.
И Соло́ха не запоро́ха.
И забу(в)сѧ що ожени(в)сѧ, да іде(т) в солому спа(т).
Ины(и) попа люби(т), а іны(и) попадю̀[2]
И ра́ко(в) не хочу̑, и чого іного не мочу̑.
И холо(д)но і голо(д)но.
И моѧ дш҃а не по́встянка.
И мнѣ не шапова(л) дш҃у вы́валивъ[3]. // 217 зв.
И то зубы що и кисѣл(ъ) ядятъ.
Има(и)сѧ рыбко малаѧ и вели́каѧ.
И дме(т) и кує(т), и за кова(д)ло хватаєтъ.
И послѣ ѡбѣда ложка пригоди(т)сѧ.
Из(ъ)старѣвся воюючи по ко(р)чма́хъ ночуючи.
И кума со́ромъ, и хлѣба жа(л).
Играєтъ якъ котъ з(ъ) мышкою.
И босы(и) и простоволо́сы(и).
И вво снѣ не сни́лосѧ.
И ку́ры (б) загреблѝ, єсли (б) не я ратова́въ.
И пирогѝ то(и) же хлѣбъ; все то да(р) бж҃и(и).
Ймъ мѣхъ намъ рядно̀[4]. // 218
И крыввы́мъ ѡ́комъ не погля́нетъ.
И вовкъ сытъ и козы цѣлы.
И нш҃ъ бг҃ъ не вбо́гъ.
И на(м) ѡбѣцавъ єщѐ дати.
И мнѣ не мати да(ст).
И смѣхъ и бѣда, и людя(мъ) соро(мъ) каза(т).
И роги[5] покоты́въ.
И лапки полизавъ.
И хво́стъ ме(л)кнувъ.
И без(ъ) тогò ли́ха ния́ково.
И стары(и) борознѝ не псуе́тъ.

---

[1] Після слова *искра* зверху надписано блідим чорнилом: *лихо*
[2] Дописано блідим чорнилом збоку: *і я лутче попадю*. Трохи нижч
іншим почерком: *бо ты дурень*.
[3] Дописано в кінці аркуша:
Имъ смѣхъ а тому саме в часъ.
І помощь моя...
[4] У кінці аркуша дописано дві приповісті:
И сѣно цѣло и кози сити.
Изме(р)зъ єкъ песъ а змокъ якъ вовкъ.
[5] Мабуть, треба *гори*.

И ки(ст)ку zнявъ. Слово в схово.
И хвостóмъ покрыівсѧ.
И хвостъ роспустúвъ[1]. // 218 зв.
И вóрогу своѣму нε зычи(в) бы тогò.
И муха говоруха о(б) минѣ нε бу(р)кнε[2].
И то(и) с пεкла рóдо(м): ба єщε три мúлѣ зза пéкла.
И сáло потáло, и ковбаса(м) лихо стáло.
420. И хвостъ дугою.
И хихички тои же смѣхъ.
И то бачу старого лѣса кочε(р)га.
И усъ засалишъ[3].
И бороду вкапавъ смεтаною.
Из(ъ) млина ви(с)кочивъ з(ъ) ковъшεмъ.
И забувъся що ѡжεнивъся да въ солому спатъ пошовъ. // 219
И хвоста кош(ъ)цѣ нε завяжε.
И поглядъ у єго нε лю(д)скіи.
И старъ да нε валашанъ.
430. И в(ъ) ка(з)цѣ нε сказати того що о(н) брѣди(т).
И тои нε одному заливъ за шкуру сала[4].
И тои нε з(ъ) доброи муки з(ъ)лѣплεнъ.
И калачъ то(и) жε хлѣбъ[5]. // 219 зв.

К

Кожды(и) собѣ нε ворогъ.
Колѝ насыіпчасто, то и накúпчасто.
Кождому хлѣбъ нε горεкъ.
Кобыла за дѣломъ, а лошà и тáкъ.
Калѣка нε роди(т)сѧ, роби(т)сѧ.
Камε(н) на єдно(м) мѣсцу обростуєтъ.
440. Колѝ даха то и взя́ха.
Конѧ кую́тъ, а жаба ногу пу(д)ставляε(т).

---

[1] У кінці аркуша дописано приповість:
Нε даи сεрдцу волѣ и будεшъ самъ у нεволѣ.

[2] Середину приповістки — *говоруха о(б) минѣ* — закреслено. Ця і наступні приповісті, що починаються літерою **И**, написані різними почерками.

[3] Приповістку закреслено.

[4] Приповістку закреслено. Вона вже була на арк. 216 зв. в дещо іншому варіанті.

[5] У кінці аркуша недбало намальовано кілька концентричних кіл. З лівого боку від них написано: *Кто богатъ то(и) всѣмъ братъ*. З правого боку — *а вбоги(и) нεчого нε маε то єго ни(х)то нε (з)наε.*

Кудѝ ки(н) то клинъ.
Кудѝ ки(н) то голы(мъ) на́ плечи.
Ко(н) z лы́синою роди(т)сѧ, з(ъ) лы́синою и ізги́не(т).
Кара́вши бг҃ъ да ізмилуе(т)сѧ. // 220
Купи(в) бы село̀ да гроше(и) голо̀; купи́въ бы ещѐ к тому̀ и друго́е, да не платывъ и за то́е.
Кому̀ неста́нетъ, того̀ за́ лобъ.
Коло водѝ хо́дячи умочи(ш)сѧ.
Кому коры(ст), а намъ хворы(ст).
450. Коли звали менѐ Грышко(м), всего̀ було̀ з(ъ) ли́шко(м); а тепе(р) зовутъ п҃не Грыгори(и); то гдѐ дал ѣ(и) ста́ло, то̀ го́р ѣ(и).
Ка́м(ъ) ся (б) zадѣвъ коли (б) привм ѣвъ.
Колѝ моѧ д҃ша чоснику̀ не ѣла, не буде(т) па́хну(т).
Кудѝ ѡчи понесутъ.
Коли (б) то(и) розумъ бувъ напередѣ.
К нашему берегу нищо̀ доброе не приплыве(т).
Копа̀ ка́ме(н) довбетъ.
Кому вго́ды а на́мъ вгло́ды [1]. // 220 зв.
Кожды(и) сво(и) сонъ роска́зуетъ.
Ко(н) на чтыро(х) копы́та(х) да спотыкае(т)сѧ, а чолов ѣкъ едны(м) языко(м) говорячи, може(т) помылитисѧ.
460. Коли схоче(т) на гору потя(г)нетъ, а я(к) не захо́че(т), и z горѝ не потягнетъ.
Колѝ вмретъ та(мъ) же впре́тъ.
Конецъ дѣло хва́литъ.
Кождому крывда не мила.
Колѝ моло(д) бувавъ, пу(д) кол ѣнца голубца̀ бива́въ, а якъ ста(р) ставъ, всего̀ того̀ переставъ.
Колѝ допече́тъ, и самъ утече́тъ.
Колѝ в кого гро(ш), то всюда за́вше хорошъ [2].
Ко́ившисѧ да и заме(р)знетъ.
Коли м҃цъ ма(и), кожды(и) собѣ дба(и) [3]. // 221
Котъ ловны(и) хло́пъ мо́вны(и).
470. Козака м҃ти роды́ла, а мужыка жо(н)ка, а че(р)нца̀ пан ѣма́тка.

---

[1] У кінці аркуша дописано дві приповісті:
Кожду(и) сва́сцѣ по ковба́сцѣ.
Коли бъ вовкъ ликъ не дравъ то бъ за горою ставъ.

[2] Слово *завше* закреслено.

[3] У кінці аркуша написано і закреслено слово *когда*. Очевидно, це мав бути початок якоїсь приповістки.

Коли б҃гъ нє годи(т), и ого(н) нє гори(т).
Кудъ̀ иго(л)ка, туды и нитка.
Кумє ѣжъ хлѣбъ хо(ч) позычєны(и), нє мнѣ о(т)дава(т).
Кумє пи(и) пиво грошє(и) нѣ(т), иди (ж) во(н), слова нѣтъ.
Кому̀ ігру(ш)ка а мышцѣ смє(р)ть.
Кудъ̀ ночъ тудъ̀ и сонъ.
Ка(т) бы сову [1] и знавъ коли (б) нє сво(и) носъ.
Коли добрє, то єщє хочє(т) лѣпшє(и).
Кудъ̀ воро́нѣ лѣта́ти, то що іноє кліова́ти.
480. Кудъ̀ свѣлὸ, тудъ̀ и брилὸ.
Коли (б) твоѧ zна́ла, що моѧ ігра́ла, то (б) твоѧ̀ пла́кала.
Коли з лысиною роди(т)сѧ жєрєбѧ, з лисыною и згинє(т) [2].
Кошє́чаѧ любо́въ и мє(ж) тыми.
Когда в сєбє нє має(т) у людє(и) проси(т) [3]. // 221 зв.
Колѝ мєнѐ люби(ш), коза́чє.
Коли у хустинѣ то и христи.
Коли бога(т) то всѣ(м) бра(т).
Коли конѣ ѣдя(т) сѣчъку дє(р)жи и насѣ(ч)ку.
Коли конѣ ѣдя(т): и на бо(к) глядя(т) я(к) сѣчъку ѣдя(т).
490. Коли хочєсъ такъ ѣдъ.
Коли (б) дощъ нє шо(в) то (б) поѣха(в).
Коли [4] кумє до(б)рє.
Кусала мєнє такая. // 222

Л

Лопата zаплата, а б҃гъ нагоро́да [5].
Лѣпшъ бы ни (з)нати(с) нєжє за́ра(з) и розстрятисѧ. // 222 зв.

Лєжє(н) лєжи(т), а над нымъ б҃гъ кряжы́тъ.
Лѣто на́ zыму робитъ.
Лѣтомъ о(т)грѣбаю(т) ногами, а в зымѣ бра́ли (б) и рука(ми) да нє будє(т) часомъ того часу.
Лихὰ пу́га ли(ч)наѧ, а и бєз нє́и ния́ково.

---

[1] Слово *сову* закреслено, зверху написано: *дя(т)ла*.

[2] Приповістку закреслено. Подібна приповістка вже була на арк. 220.

[3] Починаючи з цієї приповістки, всі наступні з початковою літерою К написані різними почерками.

[4] Попередньо написано *кому*, потім склад *-му* розмазано, поряд дописано *-ли*.

[5] На арк. 222 зв. лише дві приповістки, майже весь аркуш залишено чистим для дописання приповісток, що починалися б літерою К, проте жодної не дописано, натомість весь аркуш забруднено чорнилом. В одному місці можна розібрати фразу: *Братъ що хочетъ братъ*.

500. Лáзнѧ в калу̑ стои(т) да людє(и) мы́єтъ.
Людє нє татáрє.
Людє як людє, булє (б) мы̀ добры̀.
Лєжѝ в пѣску̑ да ѣжъ луску̑.
Ласкавоє тєля(т)ко двѣ ма(т)ки ссє́тъ.
Людє посѣявши да ждутъ.
Ли(н) вы́линає(т), а карáсѧ очєшутъ.
Лє(ст)ки го(р)шє(и) о(т) трути́зны. // 223

Ляхѝ на(мъ) нє пн҃ѝ, а мы̀ и́мъ нє хло́пцы.
Лихо нє пó дєрєву ходи(т), ты(л)ко пó людяхъ.
510. Лыхы(и) доброго нє любитъ.
Лѣпшє(и) своє малоє нєжє чужоє вєли́коє.
Лѣпшє(и) моѐ нєжє нáшє.
Лацно на сє(м) свѣтѣ що хотѣ́ти, то чини́ти.
Лицє товáръ продаєтъ [1].
Лєдаяко(г)[о] бо(р)тника, и мє(д) лєдачи(мъ) пáхнє(т).
Лѣзъ лѣзъ да вво(р)вавсѧ.
Лихаѧ година настáла: бувало я(к) когò бютъ, то и насъ зовутъ.
Людє зна(и)шє́дши да ли́чатъ.

Литви(н)ку хорошє та(н)цуєшъ; трєба п҃нє тому̑ ли́ху годити [2]. // 223 зв.
520. Лихого нѣчого жаловати.
Люблю̀ мáмко Івахна. Коли б тєбє люби(в) Іва(х)но, жє(с) ничого доброго.
Любую сваху на возъ сажати.
Лѣпшъ гара(з)дъ, нєжє нє гарáздъ.
Лютѣ сиротѣ бородатому, а голомизому и го(р)шъ.
Людямъ губа нє запє(р)та.
Лихо да(в)ши, лихо и нє да(в)ши: поѣха(в) козакъ ни подя́ковавши.
Лє(д)во ли́хо дознáлосѧ, гдѐ людє живу(т).
Лихо да нє ти́хо, коло Махновки циганє іоблєгли [3].
Лучшє в бо(ч)цѣ, нє́жє в чужо(и) гло(т)цѣ.
530. Лучъшая кошуля ни(ж) какаба(т).

---

[1] Поряд дописано було якусь фразу і ретельно закреслено, можна прочитати лише два слова: *Такъ личко...*

[2] Унизу аркуша дописана приповістка:
Либь па(н)ка в(ъ) око ажь ву́н(ъ) нє бачи(т).

[3] Починаючи з цієї приповістки всі останні з початковою літерою **Л** дописані іншими почерками і чорнилом. Автор залишив два аркуші вільного місця на дописування. Арк. 224 дописано до кінця; на арк. 224 зв. пів-аркуша просто зіпсовано, залито чорнилом; чотири приповістки цієї літери є на арк. 225.

Лучьше боло сѣдѣ(т) дома. // 224
Лѣпше моє латанеє нѣжъ чужеє хватанеє.
Лихая нахо(д)ка, гуршъ крадѣжки.
Лучше бы женитися нежели в чужихъ живитися.
Ловися рибка малая и велика[1].
Лихи(и) доброму попсує.
Лихи(и) богатъ єму лихо собака кош(ъ)ла(т) єму тихо.
// 224 зв.

Ли́хо да не мовчи(т).
Ли́хо штани поре.
540. Ли́си(и) вроди́вся ли́си(и) зги́нетъ.
Ли́хо далося знати[2].

М

Меж двомà сокѣрка згинула[3].
Мовивши слово, треба бути пáномъ.
Мы с тобою, якъ рыба з водóю[4]. // 225
Мѣвъ хто(с) іны(и) родитисѧ, да кýры запѣлы.
Мéле мéле, да мукѝ не вéле.
Мáрецъ третякȣ́ быкȣ́ рогъ злóмитъ.
Мужыкà хо(ч) трѝ днѣ варѝ в росолѣ, а ѡ́нъ єднакъ сыро(ст)ю смє(р)дытъ.
Мóкрого лѣта рóсъ.
550. Малоє снѣда(н)є велики(и) обѣдъ псує́т(ъ).
Мѣвши сокола в рука(х) да впусти́ти.
Мужы(к) хытє(р)[5] якъ ворона, а хытє(р) я(к) хто іны(и).
Мє(д)вѣдь не вмиває(т)сѧ да тóвєстъ.
Мочаючи вы́мочаєшъ.
Мѣскоє теля(т)ко, я(к) сѣлскоє дытя(т)ко[6]. // 225 зв.

---

[1] Приповістку закреслено.

[2] На цьому аркуші довільно розміщено кілька нерозбірливих фраз, написаних різними почерками і різними відтінками чорного чорнила: *Коли лихо; Помяни г(с)ди яко... рабин своя...; Мовивши слово; Токмо єдинъ могій преставлени(м) дати покой пре глубинами мудрости.*

[3] Слово закреслене, зверху написано: *пропала.*

[4] Унизу аркуша недбало написано і розмазано нерозбірливу фразу.

[5] Слово *хытє(р)* закреслене.

[6] У кінці аркуша дописано дві приповістки різними почерками:
Ма(к)симового по(в)ку.
Минувши зво(н)ницу хо(ч) на шибеницю.

Не то(г)ды̀ фѝ година(т), коли на вловы итѝ [1].
Не вмѣетъ пáкати, а вмѣетъ плакати.
Не по(н)мавъ да скубетъ.
Не посвары(в)ши(с) с ки(мъ) пе(р)шъ, не мѣти прiятеля.
560. Н҃ше якъ попо(в)ское не пропадéтъ.
Не сы(л)наѧ во(л)наѧ.
Не тепе(р) такъ у четве(р).
Не мѣхомъ полохаетъ.
Н҃ше все слáвно [2].
Н҃ша и ля(д)зскáѧ не лю(д)зкаѧ.
Не конѣ намъ ȥапрягати, и не на возы̀ класты(с).
Не руки пу(д) него̀ пу(д)ложи́ти.
Не великаѧ шту(ч)ка, загну(в) пале(ц) а(ж) кру(ч)ка.
Нахопи(в)сѧ якъ накупи(в)сѧ.
570. Ни з(ъ)ѣст(ъ) ни зóп(ъ)етъ ни хороше сходи(т) [3]. // 233
Не пытаю(т) чи ху(г)ко, але пытаю(т) чи дóбре.
Не ему̀ то̀ замѣшано.
На собацѣ не хотѣвъ бы слухати таки(х) словъ.
Не шу́тки буракѝ.
На ласы(и) кусокъ на(и)де(т)сѧ кутóкъ.
Не чувъ пупа на черевѣ и то(и) небожчикъ.
Не заросте(т) д҃ша полынóмъ: абы̀ грóши.
Не треба вѣры до(и)мати гу́бѣ: бо я(к) в неи то(р)кнѣтъ
ажъ захоче(т)сѧ ѣсти.
Не оббивъ порóговъ и то(и) до того̀ ходячи.
580. Не много и се́ѣи за чехъ кáзки.
На(мъ) колѝ женитисѧ, то и ночъ мала.
Не мѣлку човпетъ.
Не тя́ми(т) голова̀ що языкъ лопóче(т).
Не знае(т) и то(и) козацкихъ жа(р)товъ.
На жежкую кропивку морозъ буваетъ [4]. // 233 зв.

[1] Переплутано аркуші при оправі: замість 226, який має бути тут, йде 233.

[2] Поряд у тому ж рядку дописано іншим почерком і чорнилом світлішим: *Н҃ше и остро н҃ше и велико.*

[3] У кінці аркуша дописано дві приповістки:
На(и)де свáт(ъ)ба сорочку.
Нехаи на сухии лѣ(с).
З правого боку на полі різними почерками недбало подописувано:
Видно что Александръ; не конъ; бодай стари.

[4] У кінці аркуша дописано приповість:
Не боронѝ батю узяти за хату.

Ми вядомо на мѣсти да купу устиг [1].
Мили(и) братє.
Мѣшокъ да нє завяза(н).
Мишъка згирає(т) и кушъкою.
590. Милая моя ро(з)мова.

Н

Нихтò нє вѣдає(т), якъ хто обѣдає(т).
Нє плака(в) бы слѣпы(и), єсли (б) стє(ж)ку видѣвъ [2].
Нє втаи(т)сѧ шыло в мѣш(ъ)кŷ.
Наŷки нє о(т) лѣса ꙁабѣгти.
Наука в лѣсъ нє ідєтъ.
Нє кара(и) ничи(м), я(к) бо(р)щъ ни щи́мъ [3]. // 227
Нє в чо́мъ нє рєвє́тъ, а(ж) до́ма нє машъ.
Надŷвъсѧ якъ шкуратъ на ωгнѣ.
Нє кракала ворона догоры летячи́, а на до(л) и поготóвъ нє будетъ.
600. Нà тобѣ нєбожє що мнѣ нє гожє.
Нє пє(р)шынà Сы́вцу во(и)нà.
Ни сюды̀ ни туды̀, ни в ты́нъ ни в ворóта: ни са(н)мѝ ни колє́сами ни зымóю ни лѣтомъ.
Нє пє(р)воє окно(м) с хаты утѣкáти.
Нє в чо(м) ко(т)ка лапку лизала, а(ж) гостѧ казáла.
Нє ходя(т) я́слы до конє(и), алє конѣ до я́сє(л).
Нє по(з)но до своєго дому и опо(л)ночи.
Нє такóвъ пн̃ъ, якъ паненя́та.
Нє тако(в) бг̃ъ якъ лихы́є лю́дє [4]. // 227 зв.
Набра(в)сѧ якъ Ма(н) грŷшъ [5].

---

[1] Ця і наступні приповістки, що починаються літерою **М**, дописані різними почерками.

[2] Приповість закреслено, на полі приписано: *на чє(р) є(ст) сє́в.* Справді, на арк. 255 зв. є ця приповістка в такому варіанті:
Чи плакавъ бы слѣпи(и), єсли (б) стє(ж)ку видѣвъ.

[3] У кінці аркуша дописано приповістку:
Нє плю(и) в калю́жу, трáпи(т)сѧ напитисѧ.

[4] У кінці аркуша дописано дві приповістки:
Нєл(ъ)зя того в(ъ)таитъ що ми(ж) ногами стоитъ.
Нє вєли́коє ди́во що баба пупъ завяжє.

[5] Поряд у тому ж рядку дописано іншим почерком: *та(к) хт[о](с) потє(р)наку*. Наступний рядок автор помилково почав теж словом *набра(в)сѧ*, потім закреслив його і нижче почав нову приповістку.

Переплутано пагінацію. Тут має бути 228 арк., а не 232.

610. Нєха(и) жє и тво(и) бѣсъ ста(р)шы(и).
Напєрє(д) бы смє(р)ти на сєбѣ сподѣва(в)сѧ.
Нє ма(ш) тычки для позы́чки.
Нєдосо(л) на столѣ, а пєрєсо(л) на хрыбтѣ.
Нє в пѣчъ замазати(с), да и нє з мо(с)ту у во́ду.
Нє га(к) я(к) хотѧ такъ я(к) мо́га.
Нѣколи носа втє(р)ти.
Нє можє(мъ) збу́ты я(к) лихого ше́ляга.
Нє то господа(р), що зберє(т) господа(р)ство, то що готовє
задє(р)житъ.
Нє вмѣєтъ шыла заѡстры́ти.
620. Нє вмѣє(т) коню́ хвостà ґавязáти [1]. // 232
Нє грянєтъ то кáнєтъ.
Нє чуєтъ глухы(и) я(к) скажє(ш) да(и), а я(к) жє на̀ то фуєть.
Нє нáдовго стары(и) жєни(т)сѧ.
На лѣчєну(м) конѣ нє наѣздитисѧ.
Нє на(д)сѣвшисѧ нє вмє(р)ти.
Нихто на(д) ши́єю нє стои́тъ.
Нє за шию кáплєтъ.
Нє на су́сѣ то(и) до сы(х) часовъ сѣди́тъ.
Нє зна(и)дє(ш) ба(т)ка да м҃тєри, а всєго зна(и)дє(ш).
630. Нє впали (б) руки жє(б) що помо́гъ.
Нє чуєтъ по́луску.
Нє косы писáти.
Нє в чєрєвѣ уча(т)сѧ.
Нихто нє вы(и)мєтъ якъ улѣпитъ.
Нє клады па(л)ца в ро(т) жє(б) нє бувъ о(т)кушєнъ.
На́ во(и)ну ідучи по чужую голову и своѵ́ нєсѝ [2]. // 232 зв.
Малы(и) п҃нъ вложи(т), вєлики(и) нє вы(и)мєтъ [3].
Мє(р)зни мє(р)зни вовчи(и) хвостє.
Молодого кровъ грѣєтъ.
640. Молодому брє(д)нѧ̀ зá чє(ст).
Мила д҃ша̀ кождому.
Ма(р)ку пи(л)ну(и) ґáмку.

---

[1] У кінці аркуша дописано дві приповістки:
Н.....ь н....(т) на т(ъ)во(и) подобє(н).
Нє то сíльний що каменъ вєрнє то сíльнии що сєрдцє в себѣ вдє[р]жить.

[2] У кінці аркуша дописано дві приповістки:
Нє бивши кýма, нє пи́ти пива.
Наряжа(в) наря(д)ку.

[3] Це має бути арк. 228, в оригіналі він позначений як 226.

Межу перєѡрáвъ.
Мóкрою онучою ѡ́чи забивáєтъ.
Мє́лєтъ якъ пусты(и) млы́нъ.
Молодо(ст) бу(и)но(ст), а бу(и)но(ст) ду(р)но(ст).
Мáсница напрасница.
Моло(д) на гєтма(н)ство.
Моло(д) тє(р)пѣти голо(д) [1]. // 226
650. Мужи́къ богáтъ єму жъ добрò: собáка кудлáтъ, єму жъ тєплò.
Мала ѧ спасибо.
Много каза(т), да нѣчєго слу́ха(т).
Мє(р)твого z грóбу нє нєсу́тъ.
Мовчанка никого нє пуши(т) [2].
Мало ѣли ху́тко з(ъ)ѣли.
Ми́лъ ба(т)ко да вóнъ нєсу́тъ (мє(р)тво(г)[о]) [3].
Мала ворона да ротъ вєли(к).
Мáлъ золотни́къ да вáжокъ.
Минуласѧ ба(р)ма, що давáли да(р)ма.
660. Мнє(т) якъ слѣпи(и) то(р)бу. // 226 зв. [4]

Ни сѣла ни пала да(и) бабо сала.
Нє по(и)ты́ za пє(н)кà, коли нє ма(ш) Сє(н)кà.
Нє єднои скоштовáвъ, пє́чи хлѣба.
Нє мѣсцє ч҃лка ст҃и́тъ, алє ч҃лвѣкъ мѣсцє.
Назадѣ очє́и ни в кóго нѣтъ, ты(л)ко у рáка.
Нє тò дорогò що є(ст) гдє купити, то що нѣгдє.
Нє вєли́ка напа(ст), да спáти нє да(ст).
Нє з добрà побѣгла з дворà.
На ловцà и звѣръ бѣжи́тъ.
670. Нахвати́всѧ до мóцѣ, да ѡ́бѣ ѡ́цѣ.
Нє помє(р)зєни(в)шисѧ пє(р)шъ, нє мѣти пріятєлѧ зычливого.
Нє такъ ху(т)ко дѣє(т)сѧ: я(к) ху(т)ко говори(т)сѧ.
Нарядѝвъ дѣдъ бабѣ хи́жу, куда лáжували кошкѝ: а тєпє(р) лазя(т) собáки.

---

[1] У кінці аркуша дописано приповість: *Мужикъ на мужика хочъ брєшє да нє вк[а]жє(т).*
Наступні приповістки, що починаються літерою **М**, дописані різними почерками.

[2] Наступну приповістку ретельно закреслено, можна прочитати лише два перші слова: *матъ єго.*

[3] Слово взято в круглі дужки.

[4] Далі йде шість чистих аркушів. На арк. 232 написано рукою П. Куліша олівцем: «*См. между лл. 226 и 227*». Туди під час оформлення оправи потрапив арк. 232. На арк. 233: *См. между лл. 225 и 226*. Туди потрапив арк. 233.

Ни на во́лосъ не спавъ, і ни на ма́ково зе(р)но, хо(ч) зшива(н) ωчи [1]. // 234

Ни шве́цъ ни мне́цъ.
Не вмѣетъ ни бе ни ме̇.
Неха(и) іде(т) во імѧ, го́лову ломѧ̀. Мину(в)ши зво(н)ницу хо(ч) на шибеницу [2].
Не несе(т) неха(и) дѣдко где люде(и) рѣдко.
Не з доброи муки и то(и) [ви́жу] [3] злѣпленъ.
680. На добріи жо(р)на, що вски(н) то змеле.
Ни пъе́тъсѧ ни ωстае(т)сѧ.
Ни горѣвъ ни болѣвъ, я(к) з лу́ка спря́гъ.
Не едно в бе(р)дѣ.
На(м) що попъ то ба(т)ко.
Не зна(и)ду́ на свѣчку, а на позо(в) я(к) бѣсъ да(ст).
На вмѣ ве(р)ти(т)сѧ да не взгада́еш, ху(т)ко.
Ни зду́мати ни згада́ти.
Наѣвсѧ напи́всѧ да на́ бо(к), да не бу(д) члкъ гладо(к).
Неха(и) тое лежитъ не хлѣба проси́тиме(т).

690. Нша и везла̀ [4]. // 234 зв.
Нарадивъ же ему в головѣ з(ъ) дупи [5].
Ни сло́ва ни повсло́ва, ни оче(р)нивъ ни обѣли́въ.
Не туды хр(с)титъ куды ро́ди(т)сѧ [6].
Нѣ думати нѣ згадати нѣ в приказцѣ кому сказати що ωнъ говоривъ на(мъ).
Не видавъ хто(с) ки(с)лого да в ро(ш)чину впа(в).
Нарядивъ кого(с) якъ ф(р)ука(л)це.
Не попъ не мичся в ризи.
Не то(и) еще носо́къ щобъ глядѣвъ у пѣсо(къ).
Нѣчи(м) вовку блюва́ти, та(к) ли́ками.
700. На́съ роди́ла, на(м) же сѧ и пригоди́ла.

---

[1] У кінці аркуша дописано приповістку: *Не славна хата углами славна пирогами.*

[2] Другу приповістку дописано меншими літерами.

[3] Квадратні дужки стоять у рукопису.

[4] У кінці аркуша дописано три приповісті:
Не взявъ хто(с) малого а великого(г)[о] не озме.
Набрався якъ Ма(н) грушъ. Цю приповість закреслено, очевидно, тому що вона вже була на арк. 232.
Не забудъ смутку забу(д) рѣчи.

[5] Рядок дописано на початку аркуша і ретельно викреслено. Усі наступні приповістки, що починаються літерою **Н**, написані різними почерками, недбало.

[6] Ця і наступні чотири приповісті закреслені.

Нє в росса(д)ную ѣсти я́къ нѣчого.
Нє на́шого полѧ я́года.
Нє ѣвъ земл ѣвъ наѣвсѧ взвали(в)сѧ.
Нє тепє(р) по грибы̀ хо́дя(т), але в(ъ)ѡсєнѝ колѝ сѧ ро́дятъ.

Нє ти(л)ко браги ко(л)ко звяги[1]. // 235

О

Осмакъ копы̀ стережє́тъ.
Охо́та го(р)шъ неволѣ.
Охочого нє вня́ти.
Окномъ двєри.
710. Обы(и)шовъсѧ якъ Сахнѝ в цє(р)квѣ.
Оперезавъ на всю̀ масницу.
Одна м҃ти рожа́є(т), да нє оди(н) обыча(и) даε(т).
Обоє рєбо́є.
Ожени(в)сѧ всѣмъ зажури(в)сѧ.
Овсяница прося́ница, все то товару ко(р)мъ.
Обѣца(в) п҃нъ кожу(х) да и слово єго тепло̀.
Очи згляну(т)сѧ да жыво(т) нє приста́нетъ.
Однаково ния́ково. Однаково дя́кова́ти.
Однаково ґєлено жа́ти. // 235 зв.
720. Однаково нє причаща́тисѧ.
Огнємъ да мєчємъ.
Обы(д)ралисѧ в дорозѣ, и та(к) п҃нє з дому выѣхали.
Оды(н) бѣсъ по тю(т)ку ѣздивъ.
О́нъ тоє пра́ви(т), я(к) швєцъ жени́всѧ.
О́нъ мовчи(т) а мы слухаємъ.
О́нъ ты(мъ) нє забогатѣєтъ а мы нє завбожаε(мъ).
О́нъ ты(мъ) нє забогатѣєтъ а мы нє завбожає(мъ).
О́чи я́ма, я(к) наѣвсѧ то(г)ды досы(т).
О́ко ви́ди(т) да ґубъ нє имє́тъ.
Оско́му зогна́въ.
730. О вовку гово́ря(т), а вовкъ ту(т) жє.
Одно̀ було̀ ѡ́ко, и тоє розє(д)ра́но.
Осє жъ і я́, що хорошєє имѧ.

---

[1] Збоку праворуч у верхній частині аркуша вертикально дописано: *нє попъ нє мичся в ризи*. У нижній частині: *не мѣи поля за бовдуръ а лѣса за дурня*.

Опа́ри(в)сѧ на молоцѣ да і на воду студи(т) [1]. // 236
О то́мъ ни сло́ва [2].
Опирає(т)ся я(к) ко(т) на ліоду.
Ѡчи витре(ш)чи(в) якъ жырови(и) тузъ.
О широкого поля ягода на(м) нє рювня.
Обми́ла нє заплата.
О щобъ ты упи́всѧ и повали́всѧ.
740. Ого(н) нє кляча.
Окно(м) двєри.
Ѡгонь [3].
Ѡй жаль да нє ве(р)нєця догори чубко(м) переве(р)нєця. // 236 зв.
Ой і ти бачу мудра(к) що назадѣ яиця [4].
Памятатимє(ш) до нови(хъ) вѣниковъ.
Пєрєбуися наза(д) носками.
Покидаи ба(т)кови наровѝ да бєри мои.

П

Поты зба(н) воду носи(т), покул(ъ) у́ха нє вворве(т).
По мно́го по цѣлому грыбу̑ у бо(р)щъ ки́дати.
750. Посла(в)ши ду(р)ного а ꙁа нымъ друго́го [5]. // 237
Помага(и) бо бода(и) ꙁдоровъ.
Помовчи язычку кашки да(м).
Принєсє(т) бѣсъ кума да нє будє(т) ложки.
Приткнєтъ носа и до насъ [6].
Побрата(в)сѧ копу видячѝ.
Писа́въ писа(в), да чи(мъ) іны(м) запєчатавъ.
Пра(в)дою нє поживитисѧ.
Пра(в)да з днà морѧ вы(и)маєтъ.
Поку(л) сонцє взы(и)дє а росà ѡ́чи вы ѣ(ст).
760. Пивши пиво да воду пити.
Па(р) костє(и) нє ломитъ.

---

[1] Ледь помітним чорнилом у кінці сторінки дописано приповістку: *О лѣз(ъ) лѣз(ъ) да (в)вор(ъ)ва(в)ся чи нє було ручокъ щобъ дєръжав(ъ)ся.*

[2] Усі наступні, що починаються літерою **О**, написані різними почерками.

[3] Очевидно, не закінчена якась приповістка.

[4] Більша частина аркуша порожня, внизу починаються приповістки на літеру **П**, зверху кілька приповісток — ця і наступні три, що починаються літерою **П**.

[5] Внизу приписано: *а за ну(ж)ду и ду(р)нии справится.* Ще нижче вже іншим почерком і чорнилом: *посунь всє у лобъ.*

[6] Поряд дописано блідим чорнилом: *да н[є] во(з)мє(ш).*

Пиво не диво, диво добрыє людє.
По двѣ нє лупє(т) шкуры ꙁ вола̀.
При(т)кнувъ якъ ужа̀ вилами [1]. // 237 зв.
Пошовъ набравши пудошо́въ.
Присвоила н҃ѣякая(с) справа дубе́цъ.
Пя́но(г)[о] м҃ли(т)ва якъ хорого по(ст).
Пустивъ б҃гъ Микиту на волоки́ту.
По моє(и) головѣ хо(ч) вовкъ траву ѣжъ.
770. По смє(р)ть бы то(г)[о] посыла(т), нажи(в)сѧ бы ч҃лвѣкъ.
Порату(и) мєнѐ в(ъ) пригодѣ, а в добро(м) разѣ нє потрєбуємъ рату(н)ку.
Поцѣлу(и) мєнѐ сєго̀днѧ, а я́ тєбє ꙁавтрє.
Поклєпавъ правдою.
Пи(с)мо̀ с҃тоє ѡ́ко ко́лє.
Принєси б҃жє гостѧ жє(б) и на(м) добро̀.
Пєрєпа́всѧ що нє видавсѧ.
Пороху нє да(ст) па́сти.
Пропѣла пта́шка [2]. // 238
Понурая свѝ(н)ка глу́бє(и) ко́рє(н) копа́єтъ.
780. Пота(и)ного собаки го(р)шъ трєба боятисѧ.
Пуды(и)шо́в б҃гъ в нє(мъ), по(с)тєрє(г)ла̀ нєчи́стаѧ сы́ла.
По́лє крадє(т), а лѣсъ ба́читъ [3].
Пе́къ тобѣ вражє, хто̀ тобѣ ка́жє.
По заслузѣ котю́зѣ.
Пасту(х) свинопа́съ, дє(р)жѝ хлѣбъ про запасъ.
Памята́тиметъ до но́вы(х) вѣниковъ.
По Сє(н)кȣ̑ шапка [4].
Поки(н) и лукъ колѝ пусто рукъ.
Пришовъ позно ажъ ꙁавозно.
790. Пришовъ рано ажъ нє дано.
Протывъ воды̀ плыве́тъ.
Поко(р)нои головы̀ мѣчъ нє имєтъ.

---

[1] Дописано в кінці аркуша дві приповістки:
По(и)ма́въ грѣнку.
Пора до двора а до думу часъ.

[2] У кінці аркуша дописано дві приповістки:
Пѣшого со́кола и воро́ни бю́тъ.
По ни(т)цѣ клубка до(и)дешъ.

[3] Слово *крадє(т)* закреслене блідим чорнилом, зверху надписано: *чує. бачитъ;* слово *бачитъ* закреслене і поряд дописано: *По собѣ ногу простира(и).*

[4] Збоку у цьому ж рядку дописано:

Панъ ґарды(и), хлѣбъ тва(р)ды(и): пивни́ца на ко(л)ку,
тру(д)но сѧ поживити худо́му пахо(л)ку.
Пома́лу ѣд(ъ) да́лѣ(и) станешъ [1]. // 238 зв.
Пєрє(д) ѡчима дѣло.
По́ра ꙁ двора.
Познає(ш) голого з сагадакомъ.
Познає(ш) я(к) чо(р)ны(и) волъ на́ ногу наступи(т).
Прибы́лосѧ тєщи зя(т)ныє дѣти колыхати.
800. Потрєбамъ ко(н)ца̀ нє ма́шъ.
Пяны(и) свѣчки нє постави(т), и готовую ꙁвалитъ.
Пяны(и) ду(р)ному братъ.
Про(з)ба мѣсцє мѣєтъ.
По(и)мавъ Ни́кона доброго [2].
Почувъ гуску.
Пpорѣзавъ ꙁубы.
Пловъ пло(в), да на бєрєзѣ втонувъ.
Пришо(в) ꙁбоку, да взявъ стро́ку.
Пахучоє то якоє(с) єсть зѣлѧ [3]. // 239
810. Пуд пянъ вєчоръ.
Похлѣбство го(р)шъ трути́зны.
П҃нъ якъ бг҃ъ [4].
Посѣди̇̀ сму(т)ку в кутку̇.
Побачи(м) того и ката.
Пуcтивъ на всѣ за́ставки.
Пє(р)шиє щє́нята за пло(т) ки́дають.
Поки(н) сокѣру, озми̇̀ до́вбню.
Поглядисѧ козлє у воду на свою уроду.
По волѣ свѣта тому дѣє(т)сѧ.
820. Прибра(в)сѧ к(ъ) с҃ту в новую лату.
Пошло̀ за вбитую.
Поглядимъ по возахъ.
По составца(х) розбираєтъ.
Поты старєцъ рохма(н) поки собаки нє ѡступя(т).
Прилѣпивъ якъ го(р)батого к стѣнѣ. // 239 зв.

---

[1] У кінці аркуша дописано дві приповісті:

Принєси б҃жє го(с)тѧ жє(б) и на(мъ) добро̀. Приповістку закреслено.

Постуи бабко єщє слабко.

[2] Слово *доброго* закреслене.

[3] У кінці аркуша дописано дві приповісті:

Прє(т)сѧ я(к) волъ на рога́тину.

Побі́ли вовка бара́нє сліози.

[4] Поряд дописано: *Альбо якь чо(р)ть.*

Приши(и) хвостъ кобылѣ(и).
Присѣвку ждетъ.
Посла(н)цà ни сѣку(т) ни рубаю(т).

Пра(з)дникъ без(ъ) мч̃ника не буваєтъ.
830. Припекло̀ на лєжню(в) да и намъ душно.
Пришо́въ га́рба(р), да всѐ зага(р)бавъ.
Проняло̀ го(р)шъ сырои ква́шы.
По бородѣ те(к)ло̀ в ротѣ ни бува́ло.
Пу(д)ковавъсѧ на всѣ чтыри ноги.
Приста́ви(в) новыє двє(р)ци до (с)таро́и лазє(н)ки.
Почувъ два непо́вныхъ.

Пошло̀ п̃ню(и) ста́ру(и) на выпадокъ.
Поши́възсѧ у ду́рнѣ.
Пита(и) гу́ски, чи зябу́тъ но́жки.
840. Повє(р)нув головою.
Пты́чо(г)[о] молокà ты(л)ко не зна(и)дє(ш), а всєго є(ст).
Постєрегу́тъ бредню ху́тко. // 240
Позна́єшъ пѣшого з сага(и)да́комъ.
Па́сѣкою умы́всѧ.
Поперли якъ Сы́дора до дары́[1].
Па(н)скаѧ ласка до порога.
Па(н)скаѧ ла(с)ка лѣто грѣє, а на зыму кожуха треба
старатисѧ.
Пождємо̀ з ру(с)ки(и) м(с)цъ.
Пришо́въ нє зва́нъ пошовъ нє сла́нъ.
850. Пошовъ Тарасъ лозами. // 240 зв.

Р

Рукà руку мы́єтъ[2].

---

[1] Далі кілька приповісток викреслено. Ось вони:
Пошло г . . . о в честь.
Помага(и) бо Гриню коплю глину.
Накладу Гриню буде з мендєля.
Пєкарня духъ любитъ.
Памята(и) Гриню Базавлучу.
Такъ є(ст) мили(и) онучє.
О(т) чо(р)та ми і мя Базавлукъ.
Бо нє втѣкъ є(г)[о] рукъ.
Перекусй, да і ба(т)кови дасй.
Ці і наступні приповістки, що починаються літерою **П**, написані різними почерками. Збоку на полі написано: *Послѣдна кочерга.*

[2] Поряд дописано: *що(б) оби(д)вѣ бѣли були.*

Ра(н)ня ѧ пту(ш)ка zубцѣ тереби(т), а позня ѧ очи продираетъ.

Родыла ма́ма да не взяла̀ я́ма.
Робивъ дядѧ на себѣ глядѧ.
Робити хо(ч) кием̀ъ бити, а ѣсти хо(ч) рачки лѣзти.
Ремесло̀ не за собою носи́ти.
Рана згои(т)сѧ, а слово злое вовѣ(к) не загои(т)сѧ.

Рада (б) д҃ша в ра(и), да грѣхѝ не пуща́ютъ.
Руба(и)сѧ дерево крыво́е и право́е.
860. Рукъ оставъ робячи.

Разомъ zа б҃жiимъ росказомъ.
Рано вставъ на поро́зѣ освѣвъ.
Рано есте(с) вста(л) на(и)ми(т)ку; Я́ тое мови(т) обува(н)емъ надолу́жу. // 241
Романе Романе, ничи(м) живешъ литвою ѡрешъ [1].
Ровъ якъ копавъ да і са(м) пропавъ.
Рогомъ ти(мъ) чешись яки(и) е(ст).
Рогати(н)ка естъ выхи(л)ка да (в) кошелику.
Рожокъ да с табакою.
Рогатину пода(и) суди.
870. Рогатина в комори лежи(т).
Радъ бы его поимати да слизiокъ [2]. // 241 зв.

С

Ситы(и) z голодного не спогадаетъ.
Смѣлы(и) ба(т)ка у лобъ бъе́тъ.
Собѣ дорогу теребитъ.
Сонны(и) якъ пяны(и), а пя́ны(и) я(к) ду(р)ны(и).
Скакавъ да не уклякнувъ.
Старъ да не ва́лашанъ.
Сѣдитъ якъ мо(р)ковъ у грядѣ.
Свари(т)сѧ zа мѣхъ, а в мѣху ничого нѣтъ.
880. Ску́пы(и) не глупы(и), а щодры(и) не му(д)ры(и).
Ста́ръ да яръ.
Сѣвъ да і запѣвъ.
Стары(и) якъ малы(и).

---

[1] Ця і наступні приповістки, що починаються літерою Р, написані різними почерками. Вони викреслені.

[2] Наступну приповістку ретельно закреслено. Можна розібрати лише перші два слова: *Роблетъ якъ* і останнє: *люде*.

Стары(и) що вроби(в) то бг҃ъ да(в), а щò зѣвъ то пропало. // 242
Сегòдня хо(ч) волà зѣжъ а на zавтры(и) де(н) впя(т) схо(ч).
Сѣдитъ якъ грыбъ.
Сыто на его то(л)ко.
Свѣтло óко хочъ где по(и)детъ.
Страше(н) ракъ да где(с) індѣ ώчи.
890. Сухая ложка ротъ деретъ.
С товкачà умывався.
Своя воля добрà да не пожитечна.
Стане ляше за н҃ше.
Стереженого и бг҃ъ стережетъ.
Сватъ не сватъ добры(и) чоловѣкъ.
Собака на сѣнѣ лежачи, ни са(мъ) не ѣст(ъ), ни товаровѣ не даетъ ѣсти.
Сегодня не праздникъ а ты намъ не вказникъ.
Своя мазка лѣпшъ чужои свѣтлицы.
Сукма(н)ка не мáмка, и ты гиля(и) не выля(и) пáнъ пити хоче [1]. // 242 зв.
900. Се(и) свѣтъ якъ маковъ цвѣтъ.
Сво(и) з свои(м) сѣчися руба(и)ся, а чужы(и) не мѣша(и)ся.
Служачи олтару з(ъ) ώ(л)таря и живы́ся.
Сыла злого два на едного.
С поля вѣте(р), з лѣса го(ст).
Скрыпливое дерево здорового перестóюе(т).
Скоро z воротъ, а тутъ у ротъ.
Скоро zа порóгъ а ώнъ за пирогъ.
С кошыко(м) да з грошыкомъ.
Старецкои сунки, нѣgды не напóвнишъ.
910. Своя семряжка не вáжка.
С колесами в ротъ не вѣхати и тому́.
Скажетъ на ве(р)бѣ грушы.
Сегодня живе, zавтре гние [2]. // 243
Соромъ не нагодуетъ.
Собака бреше а дворяни(н) ѣде: собака (ж) собакою, а дворянинъ дворяниномъ.
Своѣ собаки поѣлися.
Ся(д)мо на колодѣ, поговорѣмъ о пригóдѣ.

---

[1] Унизу аркуша дописано приповістку: *Свáръ не с(ъ)ватба.*
[2] Унизу аркуша дописано приповістку: *Свиня, а жонка единъ маю(т) нравъ.*

Слово жєстокоє, воздвизає(т) гнѣвъ
Смє(р)ть нє вѣ(ст) нєсєтъ.
920. С҃ты(и) мо(и) покою, добро мнѣ с гобо́ю.
Смє(р)ть нєминущаѧ дорога.
Слобода̀ лика и вода̀.
Смѣхъ ко(н)ски(и) [1].
Сє(н) якъ Сє(н), да Сєниха лиха.
Спасибо ѕа росо(л), а хлѣбъ сво(и) да и со(л).
Со(л) ворогамъ у ѿчи, а камє(н) гарячи(и) у зубы.
С козла̀ ни вовны ни молока̀.
С҃таѧ напрасница обы(и)дѝ ѿколо. // 243 зв.
Ста(р)чє сєло̀ горы(т), а я взя(в)ши сунку да по(и)ду в другоє сєло̀ [2].
930. Си(м) лѣто нє позно, и во(и)ско нє щє(р)ба́то.
Сюды вы́л(ъ) туды̀ вы(л), а(ж) за пя(т) ми́ль.
Соромота вы(и)ти ѕа ворота.
Сѣла твоѧ ка́зка в попа в пєрєла́зка, и в ку(т)ку̑ на прутку [3].
Спати нє воєва́ти.
Своєго вколупивъ бы здоровѧ для милого прїятєлѧ єсли (б) можно.
Сужєноє нє розгужєноє.
Старо(ст) нє вєликаѧ радо(ст).
Сы́ла на уда́н(ь)ю налѣ́житъ.
Сонъ ѕмуты(т), якъ у руку да(ст).
940. Сылою нє даю(т), сылою ѡ(т)нима́ютъ. // 244
Сылою в б҃га нє взя́ти [4].
Своѧ хата покрыжка.
Сорока [бо] [5] сороцѣ, а ворона воронѣ скажєтъ.
Солодокъ мєдокъ да по ша(ж)ку̑ в ротокъ.
С пѣснѣ слова нє выкинути.
Спи(т)сѧ сни(т)ца, свѣнє(т)сѧ всє минє(т)сѧ.
Сахару кусъ, а соло́мы возъ.
Сырота̀ и го(р)батъ и чєрєва(т), и много ѣ(ст).
Сонливого добужусѧ, а лѣнивого дошлюсѧ.

---

[1] Збоку дописано: *сонъ жоноцки(и)*.
[2] Починаючи від слова *да по(и)ду*, кінець приповістки викреслено, натомість написано: *далѣи посуну*. У слові *сунку* нк виправлено на м. Загалом вийде: *а я взя(в)ши суму далѣи посуну*.
[3] Поряд дописано: *за сію ти казку изѣжъ г... а вя(з)ку*.
[4] Поряд дописано: *дакъ трєба прохат*.
[5] Квадратні дужки стоять у рукопису.

950. Све(р)бячіє руки мѣетъ и то(и).
С по́моч(ъ)ю и рѣки текутъ.
Суботнымъ што́хомъ ши́етъ для по́спѣху.
Своєи цѣны не встановити.
Ста(р) якъ котю́га, а бреше(т) я(к) щенѧ.
Скрывиласѧ якъ середа̀ на пя(т)ницу [1].
Сѐ го(р)шъ, неже ходы̀ ѣсти. // 244 зв.
Спомо́гъсѧ якъ убоги(и) на кисѣлъ.
Собаку о(т) ногы бютъ.
Смѣетьсѧ своє́го не приложи́вши.
960. Сырено ма́сляно корова ѡжеребиласѧ.
Стрѣлянаѧ ворона хо(ч) к бѣсу лети(т) уже неха(и).
Сво(и) своє́му не ворогъ.
Собака не покачавъши не з(ъ)ѣст(ъ).
Смири́в(ъ)сѧ па́че во́вка [2].
Свинѣ хо(ч) золотоє ко(л)це управъ, а она̀ не по(и)де(т) всади́ти ли́чъ у гумно̀, развѣ у що іное [3].
С па́но(м) хто(с) і́нши(и) пиво вари́въ, да и мо́лоту о(т)-цуравъсѧ.
Самы ра́чатъ, а насъ не ба́чатъ.
Сова̀ спи(т) да куры бачитъ.
Скорѣ(и) вѣд(ъ)миного пи́ва. // 245
970. Слово за́ слово, да і до ску(р)вого сы́на.
С корѣня(м) і то(и) гречку рве(т) на переве́сло.
Славе(н) бу́денъ за гора́ми.
С ки́мъ жи(т), того̀ не треба гнѣви(т).
Сырено ма́сляно, корова ожеребыласѧ [4].
Соколъ з мѣсца сова на мѣсце.
Сы(л)ка мале(н)ка, жы(л)ка тоне́н(ъ)ка.
Скачи чо(р)те, пшона дамъ.
Сылою копавши колодѣзъ не пити з него води.
Сего Пилипка спѣвати.
980. Соло(д)кий медок(ъ) та ба.
Сирота сироту с(к)ребче щоб було животу легже.
Сего Пилипка ꙁпѣти. // 245 зв.

---

[1] Цю і наступну приповістку дописано в кінці аркуша.

[2] У цьому ж рядку дописано іншим почерком: *а якъ упи(р) диви(т)ся*.

[3] Над двома останніми словами зверху надписано: *у г...о*.

[4] На полі надпис: *се є(с)тъ напреди*. Справді, ця приповістка була на аркуші 245. Ця і всі наступні приповістки, що починаються літерою **С**, написані різними почерками.

Т

Ту(р)ма не ду(р)нà, без(ъ) люде(и) не живе́тъ [1].

Това(р) у возѣ, надѣѧ у бзѣ.

Товста стѣна да грѣетъ.

Ту(т) рубаю(т), а та(м) трѣски па́дають.

Треба ходити, якъ лину̑ по дну̑.

Треба з ху(ст)кою ходи́ти.

Тобѣ вовче козы пасты [2].

990. Такъ то нша пѣчъ печетъ [3].

Ты(мъ) же сало(мъ) по то(и) же шкурѣ.

То(и) же го(ст) да в тую ха́ту [4].

То(г)ды̀ сиротѣ вели(к)де(н) я(к) бѣлаѧ соро(ч)ка.

Трапила косà на ка́ме(н).

Тое ви(н)но що е(ст) [5]. // 246

Твоѧ баба во(и)томъ.

То ста(р)шы(и) хтò на́ грудя(х) посѣди(т): а на(и)паче хто выве(р)нетсѧ зы́ споду.

Ту(т) слово(м) а ту(т) дѣломъ.

Треба пу(д)мазати же(б) не рыпѣвъ.

1000. Тя́митиме(т) до новы(х) вѣнико(в), и до су(д)нои до(ш)ки: поку(л) а(ж) по́роху на́ ѡчи насыплють.

Тру(д)но ста(т) пно(мъ), а все буде(т) итѝ да́ро(мъ).

Ты(м) море непогано, що собака хлебче(т).

Та(к) треба якъ пятого колеса.

Ту(т) пити да не ту(т) спати, треба ему кие(мъ) дати, и кожухъ зняти.

Ту(т) горѣлка ка́пъ, а та́мъ ха́пъ.

Твоѧ кобыла вгрузла.

Та(к) хороше злѣпивъ, я(к) дшѣ не влѣпи́въ.

Треба у ѽчи дивитисѧ. // 246 зв.

Тре(т)сѧ да мнетъсѧ.

1010. Тромъ да козы̀ боя́тисѧ.

Тогды о(д)почине(ш) якъ умре́шъ.

Те(р)пенъ спсе́нъ.

---

[1] Збоку приписано: *тим г....м воняе(т)*. Зверху двічі написано *ту(р)ма*.

[2] Збоку приписано: *а овечки дави(т)*.

[3] Збоку: *глевко*.

[4] Збоку: *бо внадився*.

[5] У кінці сторінки двічі написано приповістку різними почерками: *Товаръ не по(т)варъ*.

Такъ люби(т) якъ поро(х) у ѡцѣ.

Тому пущене, хто дшѣ пусти(т)сѧ.

Тыснy(т)сѧ якъ до дары в це(р)квѣ, та(к) у ко(р)чмѣ тыснy(т)сѧ.

Ту(т) тые сѣдя(т), що добре ядятъ.
Ту(т) о(т)пѣли, а тáмъ ѡ(т)ѣли.
Трй днѣ хóду а до ѡбѣда я(р)ма(р)ку.
То(г)ды в мене христы́ни, я(к) е(ст) що в ху(с)ты́ни.
1020. Тя(ж)ко працовáти где нѣчого взя́ти.
Тогды утѣшеніе я(к)що у кишенѣ е.
Товче(т)сѧ якъ Ма(р)ко по пéклу [1]. // 247
Тамъ то іхъ полеглò.
Твоѧ рѣчъ напередѣ [2].
Такъ заме(р)зло що хо(ч) тýры гонѝ.
Тудѝ глáд(ь), кудѝ ше(р)ст(ъ) лежи́т(ъ).
То(г)да лика дери ко(г)да дерутся.
Тогъда я(к) кличу(т) иди.

Толко нашего що в дшу вложимо.
1030. Ту(т) туре груз(ъ)ко сѣвъ би та ка(л)но.
Ту(т) пи(т) да не ту(т) спатъ.
Ту(т) грубу топи(т) ... [3]
Ти(т) ходи молоти(т) голова боли(т). Ти(т) ходи исти.
А где (ж) моя велика ло(ж)ка. // 247 зв.
Тому не розумъ заважитъ.
Тому якъ попереду танцова(т).
Dum Subera Suberant Suberarememento [4].

У

У пяного решето гроше(и), а проспи(т)сѧ и решета нѣзащо купити.

У пяного и козы в золотѣ.
Ускочивъ у гречку.
1040. Ускочивъ и выскочивъ.
У ста(р)цы пýгою не вженешъ, а z ста(р)цовъ и калачéмъ не выманишъ. // 248

---

[1] У кінці сторінки дописано приповістки: *Трафила коса на камень. Даи сокруши(т) гогнени(и) пламень.*

[2] Усі наступні приповістки, що починаються літерою **Т**, написані різними почерками.

[3] Приповістку ретельно закреслено, наступна частина її — нецензурна фраза.

[4] Далі йдуть якісь цифри.

Утры моѣ смажные уста; а саха(р)ные и са(м) утрꙋ.
Упавсѧ в добро якъ у тѣсто.
Утѣкъ не славе(н) да пожитеченъ.
У свято ꙁвонишъ.
У же(н)щины волосы довги, да умъ коротокъ [1].

У бга всѣ готово.
У страха велики очи.
У гу(р)тꙋ и кулѣшъ с кашею ѣ(ст)сѧ.
1050. У Крымѣ [2] бувши да папѣжа не видати.
Упрямое телѧ вовку коры(ст).
У пятахъ постываетъ.
Уроки на сороки.
У кіѧ два ко(н)цѣ: еди(н) буде(т) по мнѣ а други(и) по кому(с) іному.

Упавсѧ в ставку або те(ж) в суспицѣю. // 248 зв.
Ускочивъ по самые уха.
Умъ головы не (и)метъ.
У попа вовчіе ноги, а ме(д)вежее черево.
У лѣсѣ родивсѧ ничого не знае(т).
1060. Ухомъ ведетъ.
Усюды добро где насъ не ма(ш); а гдѣ мы жыве(мъ), то и людямъ попсуемъ.

Умочивъ рукꙋ, в гре(ч)чаную мукꙋ.
У его ꙁ по(в)тора лю(д)зского всѣ.
Усходи(в)сѧ еще и дѣти не сплятъ.
У казцѣ ты(л)ко казати, да в чуда писати.
У васъ шутки бураки, а в насъ ядятъ.
Утѣшеніе, коли в кишенѣ е.
Утры(с) и запры(с), же(б) ни сы(ч) ни сова не знала.
Уже тое ревѣ що по волꙋ берѣ.
1070. У лѣсъ дровъ не треба везти. // 249
У кого не(н)ка, в то(г)[о] и голо(в)ка гладе(н)ка.
У сѣрого ѡче(и) позычивъ.
Узялисѧ за дѣло я(к) воши за тѣло.
Узявъ и того хто(с), за сво(и) да(в)ны(и) довгъ.
У хвостѣ була душа з(ъ) страху и тогды.
Ужѣ я вчера постерѣгъ, що ба(т)ко к(ъ) дѣдкову(и) ненѣ дивит(ъ)сѧ.

Укачавъсѧ в щаст(ъ)ѧ.
Укрутивъ хворостыну.

[1] Приповістку закреслено. Збоку на полі надпис: *чисто*, а зверху: *а нащо зате(р) бо се пра(в)да.*

[2] Треба *у Римѣ.*

Устава(н)тє козлѝ: задира(и)тє хво(с)тѝ.
У пяты вступило.
У клячи грыва довга да у(м) коротóкъ [1].
У грєчку вскóчивъ да и вво(р)вавъ.
Умà ни с шыло нємà.
У пу(с)ты(и) слѣдъ хочъ тупи́цєю [2]. // 249 зв.
Уступивъ у зако(н) якъ свиня в моло(т) [3].
Ухопивъ да нє втюкъ.
Упи(в)ся у тацѣ про(с)пися у хатѣ. // 250

Х

Хто людє(и) нє слухає(т), то(и) и б҃га нє бои(т)сѧ.
Хто шанує(т)сѧ, и людє того шанова(т) буду(т).
Хто вмє(р) то в навы, хто живъ, то з нáми.
Хто ходи(т) поночи, шукаєтъ нємочи.
Хочъ в сємрязѣ [4], абы в добро(и) звязѣ.
Хочъ на краѣ, абѝ в раѣ.
Хто пу(д) кимъ я́му копає(т), са(мъ) впадаєтъ.
Хочъ дурєнъ, абѝ вєликъ.
Хочъ до Кракова то ѡ(д)накова.
Хто пєрєбирáє, то(и) пєрємирáє.
Хочъ воду ли(и) у ѡ́чи: то скажє(т) дожчъ идє(т).
Хочъ нє рыбно, абы юшно.
Хто хлѣбъ носи(т), то(и) нє проситъ.
Хто дужшы(и) то(и) лѣпши(и) [5]. // 250 зв.

---

[1] Збоку на лівому полі приписано: *то пє(р)воє добро*. Почерк той же, що й приписки до приповістки: *У жє(н)щины волосы довги, да умъ коротокъ.*

[2] У кінці аркуша дописана приповістка:
Чи К[л]имъ чи нє Климъ добро було спати з ним.

[3] Далі до кінця аркуша вписані різними почерками приповістки, що починаються різними літерами:

Б҃гословы ѡ(т)ченькỳ повалити тещєньку.

Бугъ тобѣ б҃гословытъ ѡ(т)чєньку повалити.

Перепелі́ченка я невеличенъка по полю лѣтає сокола шукає со-

Пєрєпєлі́чєнка я нєвєличєнъка по полю лѣтає сокола шукає со-коло(н)ку пташє а мо(и) мили(и) Ґашє чомъ ти гордишъ мною нє зивєшъ со мною.

Чи Кли(м) чи нє Кли(м) добрє було спати з нимъ.

Ухопивъ шиломъ патоки.

У слѣдъ таки ступаєтъ и то(и).

[4] Слово *сємрязѣ* підкреслене, зверху надписано: *у кожусѣ.*

[5] Унизу цього аркуша написано іншим почерком і чорнилом:
Хто бога(т) то(и) всѣмъ бра(т).

Хто ѣст(ъ) добрє, то(и) и роби(т) [1] добрє.
Хочъ пишй хочъ лишй.
Хочъ догоры нєха(и) скóчи(т), нє будє(т) по єгò.
Хтò дбаєтъ то(и) маєтъ.
Хто диви(т), нєха(и) собѣ такъ чинитъ.
Хочъ пянъ абы̀ нє упрямъ.
Хто рано посѣєтъ, рано и пожнє́тъ.
Хоч запалй то нє луснєтъ.
1110. Хто купитъ то(и) лупитъ.
Хочъ пнѧ уберй в су(к)нѣ, то хоро(ш) будє(т).
Хорошъ, якъ бабинъ Ярошъ.
Хто позно ходи(т), са(м) собѣ шкодитъ.
Хто мовчитъ, то(и) дво(х) навчи́тъ.
Хто ручи(т)сѧ, то(и) мучи(т)сѧ [2]. // 251
Холо(д)но одѣвшисѧ у єднò, а хо(ч) и в двоє в лихóє то ничóго.
Хотѣвъ бы да хотѣнъ нє даєтъ.
Хто живъ то(и) сытъ.
Хóрому чл҃ку всє нє ми́ло.
1120. Хто рано встає(т), томў бг҃ъ даєтъ.
Хочъ мови(т) грѣха вкушў, а своє́го нє облишў.
Хто чини(т) хо(ч) доброє хо(ч) злоє в пє(р)вы(и) ра(з), не будє(т) таковò, якъ кому нє пє(р)шынà.
Хочъ конѣ пута(и), та(к) много є(ст) та(мъ) напи́тко(в).
Хочъ боко(м) коты́сѧ, нєдалєко ужѐ.
Хочъ грѣшно абы потѣшно.
Хорошъ и то(и) пу(д) тура.
Хтò за шєляго(м) нє стои(т), то(и) са(мъ) єгò нє стои(т).
Хто пытає(т)сѧ то(и) нє блудитъ.
Хмѣл(ъ) нє водà чоловѣку бѣдà. // 251 зв.
1130. Хочъ мужичо(к) с кулачо(к), такѝ му(ж)нѧѧ жонà.
Хочъ ли́ками шиты(и).
Хочъ нє ху́тко, абы̀ дóбрє.
Хто чого закуси(т), нє скоро пєрєста(т) мусѣтъ.
Хто собѣ що обѣцує(т), тоє бг҃ъ ницуєтъ.
Хорошѐ да рѣдко шыто.
Хто ста(р)ши(и), то(и) нє мє(н)ши(и).

---

[1] Зверху над словом *роби(т)* надписано блідим чорнилом *с..в.*
[2] Внизу сторінки приписано: *Хто нѣчого нє має(т), того нѣхто нє знає(т).* З правого боку є довільні написи: *коло, ба, бар, бара.*

Хто не вмѣетъ бгу млитисѧ, неха(и) на́ море поѣде(т), та(м) нау́чи(т)сѧ млйти(с).
Хитрощи да мудрощи.
Хочъ го́лы(и) да пи́шны(и).
1140. Хочъ ѡко вы́ко(л), такъ те(м)наѧ но́чъ.
Хоче(т) у вовка з зубовъ вы(р)вати.
Хочъ дѣдко злети(т) неха(и), абы мнѣ я(и)ца.
Хвати́въ шиломъ патоки[1]. // 252
Хвати́въ изза ду́ба.
Хо́чъ привяжѝ, то̀ ѡ(т)грызе́тъсѧ.
Хочъ трава̀ і шовкова̀ колы моего коня́ не машъ[2].
Хруснуло якъ орѣхъ, шу(ст)ноло я(к) у мѣхъ.
Хто̀ вѣтру слу́жи(т), тому̀[3] ды́мо(м) платя(т).
Хочъ хто̀ ма́лъ, не топчи его̀ в ка́лъ.
1150. Хто чи(м) ору́дуе(т), то(и) на то(м) и сѣди́тъ.
Хто повѣдае(т) нѣ едно(г)[о] ра́зу те́щу не би(в), то то(и) на то(м) свѣтѣ буде(т) за(и)цы па́сты.
Хто бога(т) то(и) всѣмъ бра(т), а хто̀ ничо́го не мае(т), того нихто́ не знае(т).
Хто пъе́тъ, тому бгъ на пиво дае(т).
Хто ѡрет(ъ), то(и) пое́т(ъ).
Хто па́ше то(и) пля́ше.
Хочъ хлѣба ни ку́са, абы̀ без(ъ) у́са. // 252 зв.
Хорошъ корова(и) да порепався.
Хо(ч) богословъ да не одънословъ.
Хата покришка.
1160. Хорошую жунъку маешъ...[4].
Хороше наради(в) та(к) якъ умѣмъ (!)
Хороше черевики шие(т).
Хорош и недужи(и).
Хорома що кулѣ илю(т) и воро(н) бю(т).
Хорого пустъ якъ пяного моли(т)ва.
Хороше наради(в) хо(ч) поки(н)[5].

[1] Внизу сторінки записано ледь помітним чорнилом: *хочъ далеко да тр[е]ба ходи(т) поти.*

[2] Ця і наступні приповістки, що починаються літерою **Х**, написані іншими почерками.

[3] Помилково після слова *тому* написано і закреслено: *вѣт* і незакінчена літера р. Очевидно, автор хотів написати *вѣтромъ* замість *дымо(м)*.

[4] Наступна частина приповістки — нецензурна фраза.

[5] Ще приписано дві приповістки:

Хто зашмаровався невѣстка.

Хто у.....я невѣстка.

Ω(т)да́вши ни́щымъ, а собѣ ни щи́мъ. // 253
Ω(т) тобѣ хому(т) и дугà, я́ тобѣ не слугà.
Ω(т) всѣхъ сторо́нъ скубутъ.
1170. Ω(т) бг҃а грѣхъ, и ω(т) люде(и) соромъ.
Ω(т)пустѝ бж҃е грѣхà, в кого жонà лихà, и моѧ недобрà.
Ω(т) лихо(г)[о] полѝ врѣза(в)ши утѣкати треба.
Ω(т) ꙁлодѣѧ углы̀ остану(т)сѧ, а ω(т) огню не зо(с)та́ну(т)сѧ и углы̀.
Ω(т) вѣтру валя́е(т)сѧ, та(к) не́моще(н) [1]. // 253 зв.

Ц

Цнота лѣпше(и) мовя(т) ω(т) злота [2].
Цнота и поко́ра не живе(т) у дво́ра: а хто лжетъ и кра́дне поживи(т)сѧ сна́дне [3]. // 254
Цу́р ме́не далѣ (д) ме́не.
Цно́та и тогò грѣетъ без(ъ) кожу́ха у моро́зъ.
Ца(р) водѝ не вни́метъ.
1180. Цу(р) пекъ тобѣ якъ запиша(в)ся що в новую свиту прибрався.

---

[1] Унизу сторінки дописано і закреслено такий текст: Ω (*т*) *то оскна(д)цет(ъ), жидъ да циганъ е(д)но то чинитъ без двухъ два(д)це(т). Единъ ошуканє(м), други(и) недовѣре(м) то единъ возъ; а чо(р)тъ поганяетъ, просто довгенка дорога так до города.*

Арк. 254 майже весь залишено чистим. Потім весь списано приповістками різним чорнилом і почерком:
Ω(т) тобѣ кукли и тере(м)ки.
Ω(т) тобѣ ковалі́хо лихо що у куз(ъ)нѣ тихо.
Коваль куе ковалі́ха в ко(р)шму ид(ъ)е.
Коваль куе, п......е ковалиха на мѣху у......ѧ от смѣху.
Вѣкъ молодіи доро(ж)шіи о(т) ска(р)бовъ о(т) злота, в не(м) на поро(в)на(н)н[е] бо всего ωхота. А хотящи ничто тру(д)но не бываетъ ωхотою му(д)рости чл҃вкъ набываетъ. Хведоръ писа(в).
Lepβa cnota nad cnotami, trzymać ięzyk za zębami.

[2] Слово *злота* закреслене, зверху надписано: *срѣбра.*

[3] Після слів *а хто* написано і закреслено: *кра*. Унизу аркуша було дописано два рядки і ретельно закреслено, можна розібрати лише початок: *Цапъ бородатий*. Усі наступні приповістки, що починаються літерою **Ц**, написані різними почерками.

Ч

Чешыся ко(н) з конемъ, а волъ z воломъ.
Чл͠вѣкъ не ágглъ же(б) не согрѣшивъ.
Чл͠къ що ступитъ то згрѣшитъ.
Чл͠вѣкъ якъ муха.
Чужая зна(т) за пазуху во(ш) и тому залѣзла.
Чужыми руками ωго(н) zагрѣбати.
Чого не стане(т) бáт(ъ)ко достанетъ.
Чи дуре(н) чи пыше(н), чи в ду(р)ного зымовавъ. // 254 зв.
Чи кпытъ чи дороги пытаетъ.
1190. Чо(р)ная рыза не сп͠се(т), и не погубитъ бѣла: если буде(т) чинити добрые дѣла.
Чи с по(р)томъ на тобѣ сорочка.
Чи убрывъ чи наряжено.
Чл͠къ та(м) рѣдко умирае(т) где ся раждаетъ, але голова мѣсца шукаетъ.
Чл͠къ го(р)ды(и) якъ пузы(р) водны(и).
Чл͠вѣкъ до сме(р)ти учи(т)ся.
Часъ зá часъ а ближе(и) к вечору [1].
Чужая бѣда людям смѣхъ.
Чудо творитъ и на мѣлку човпетъ.
Часо(м) с квасо(м) а порою z водою.
1200. Чиѣ быки абы моѣ телята.
Чия ωснова абы моѣ потка(н)е [2]. // 255
Чрез(ъ) слугъ до п͠на, а чре(з) с͠ты(х) до б͠га.
Чужое ни знобитъ ни грѣетъ.
Чуетъ що(с) д͠ша, да мнѣ не кáжетъ.
Чи́мъ тутъ воевáти.
Че(р)вячкáми и то(н) живы(т)ся.
Чи смѣти говорити, чи хватати помовчати.
Чимъ богаты ты́мъ и рáды.
Чуе муха где струпъ.
1210. Чи плакавъ бы слѣпы(и), если (б) сте(ж)ку видѣвъ.
Чи ялóся свин(ь)я́мъ нá росу ходи́ти.
Чи(и) ко(н) угру(з), того̀ рýки глы́бе(и) хóдя(т).

---

[1] Поряд дописано: *к сме(р)ти.*
[2] Внизу сторінки дописано дві приповістки:
Чужая жона то здорове чіесъ.
Чимъ бы можно кишку ошука(т).

Чи(н) (!) ко(н) того̀ и возъ [1].
Чiѧ гребля того и ста́въ.
Чiѣ бычкѝ абы̀ моѣ теля(т)ка [2].
Чому жунко хата не метена. // 255 зв.
Чи тымъ согрѣши́въ, що троха вкриши́въ.
Чужаѧ сила оси́на.
Чого наши не вигадають.
1220. Чи хто его переслухае що люде говорат.
Чи хрѣнъ его взявъ що его всѣ любя(т).
Чи она в мужа не жона не бояриня була.
Чо(р)тъ би дятка знавъ, коли не его носъ.
Чо(р)тъ тому вынєнъ хто дурєнъ.
Чо(р)тъ его подовювъ, а чо(р)тъ того не знае.
Човенъ човномъ, а байдакъ байдакомъ по о(д)нои водѣ плавля(т).
Часомъ и в буденъ лѣпше нѣже у с(ъ)вя́то абы чого не дня(то).

Ш

Шыроки ворота уво(и)тѝ, да узки вы(и)ти [3]. // 256
Шапка не прышита.
1230. Шану(и)сѧ якъ вонъ веду́тъ.
Ша(ст) ба(т)ка в напа(ст), а дѣти по на(и)ма(х).
Шити бѣлити zавтре вели(к)де(н).
Школа домъ во(л)ны(и), а не своямо(л)ны(и).
Шко́да и воску псова́ти.
Штука̀ наука.
Шкода̀ то(г)[о] и говорити чого не вари́ти.
Шкура на немъ говоритъ.
Шукае(т) голова мѣсца [4].
Школя(р)скои юхи набра́всѧ.
1240. Шкода̀ того̀ кра(с)ного по́езду.
Ше(р)ть ве(р)ть, вы́шла чве(р)ть, бе́рѝ роково́е.
Ши(л)ники тре(т) [5]. // 256 зв.

---

[1] Ця і наступні приповістки, що починаються літерою **Ч**, написані різними почерками.
[2] Приповістку викреслено.
[3] У кінці сторінки дописано рядок: *Широкое будетъ и уз(ъ)кое.*
[4] Збоку дописано: *е(ст) на глаго(л)*. Справді, серед приповісток, що починаються літерою **Г**, на арк. 207 читаємо: *Голова мѣсца шукает.*
Наступні приповістки на **Ш** дописані іншими почерками.
[5] Унизу аркуша дописано: *Шевца не ма(ш) ск(и)нъ чобо(т) зашіи коли розо(д)рався.*

Ш(ы)ло у меш(ъ)ку не (в)тая(т)ся у ме(ш)ку.
Шило гол ѣное.
Шилишъ шилишъ.
Шагъ [1] бувъ ωди(н) и то пропивъ.
Ша(г) да лихи(и) за тунъ не беру(т) и пирога не даю(т).

Щ

Що в трезво(г)[о] на вмѣ, то в пяно(г)[о] на языцѣ.
Що городъ то нóровъ.
1250. Що головà то розумъ.
Що чоловѣкъ то ωбыча(и).
Що в лѣсѣ роди(т)сѧ, то в дворѣ згоди(т)сѧ.
Що то за господа(р) що свое(г)[о] добро(г)[о] не гляди(т).
Що порада то не зрада [2]. // 257
Що собѣ не мило и людямъ не зы́чъ.
Що zбанъ то пн҃ъ.
Щасливому щастѧ.
Що мѣра то вѣра.
Що у водѣ то рыба, а що в пѣ(р)ю да в ше(р)стѣ то мясо.
1260. Що то(и) чл҃къ в бг҃а за звѣ(р) не знаемъ.
Що було видѣли, а що буде(т) увидимъ.
Що глянетъ то грянетъ.
Що вхопитъ то вробитъ.
Що сѧ наклюнуло тое мѣе(т) вылупити.
Що да(р) то да(р), а що куплѧ то куплѧ.
Що нá ро(т) налѣзе(т) блевузни(т); або те(ж) патя́кае(т):
іли ве(р)нячитъ.
Що тѣло люби(т), тóе дш҃у губитъ.
Що везе(ш) ѡлово, бѣдная (ж) твоѧ гóлово.
Щасли́вому сы(р) на колóдѣ [3]. // 257 зв.

Ѣ

1270. Ѣсть якъ ржа желѣзо.
Ѣха(т) ѣха(т), да в зубахъ вѣхо(т).
Ѣжъ много да мало говорѝ.

---

[1] Після слова *шагъ* було написано літеру **у**, потім закреслено.

[2] Унизу аркуша дописано рядок: *Що(с) дш҃а чує да мнѣ не каже.* Пізніше цю приповістку закреслено, на полі запис: *е(ст) наза(д).*

[3] У кінці аркуша дописано: *Що бо(л)шъ то лѣпшъ.*

Ѣжъ куме хлѢбъ хо(ч) позычены(и), не мнѢ ω(т)дава(т).
Ѣжъ: цигане: спаси бюгъ пане я(к) ту(т) бувъ [1].
Ѣсти хоче(т)ся якъ плакати.
Ѣдь не брѢ(д).
Ѣдешъ а в ω(д)н[о]мъ мѢсцѢ.
Ѣс(ъ)ти да нѢчого.
Ѣлѣ воши да стали и г(ъ)ниди.
1280. Ѣхала брила.

Ю

Ю́ры(и) мо(с)ты мо(с)ти(т) а Никола гво(з)д(ъ)емъ побиває(т). // 258
Ю́хи школя(р)скои набравсѧ [2].
Юхимъ ω(н) аби с китъ [3].
Юхи по(д)сипъ коли ес(т).
Юхи даромъ не д[а]ю(т).
Юрьку спечи ку(р)ку.
Юрку надми верюку, що(б)ъ духъ не видивъ [4]

Я

Языкъ Киева доводитъ.
Якъ постеле(ш) та(к) и спатимешъ. // 258 зв.
1290. Якъ зароби(ш), такъ и о(т)буватимешъ.
Якъ лихи(и) на шкоду.
Якъ тому не дати хто вмѢе(т) проха́ти.
Якъ Хомка, такъ его и жо(н)ка.
Якъ гвоздомъ прибивъ.
Якъ втѢкъ, я(к) десятѝ побивъ.
Я̣къ пошовъ по масло и в печѢ погасло.
Яица куре(и) у́чатъ.
Якъ сѣмъ бабъ пошептало.
Якъ хто довгъ о(т)да(ст), то я(к) нахо(д)ка.
1300. Явы(т)сѧ коли не вдави(т)сѧ.
Якъ плавъ плыве(т) коли во(и)ско иде́тъ.

---

[1] Ця приповістка написана блідішим чорнилом, потім викреслена. Усі наступні приповістки, що починаються літерою Ѣ, написані різними почерками.

[2] Збоку дописано: *ест на ша*. Справді, на арк. 256 зв. є приповістка: *Школя(р)скои юхи набравсѧ*. Усі наступні приповістки, що починаються літерою **Ю**, написані різними почерками.

[3] Рядок закреслено.

[4] Нижче дописано: *Жать удень душно а вночи кусаютсе комари.*

Якъ уме(р) ч҃лкъ, то якъ ни бувавъ.
Якъ стò копъ, такъ и пóпъ [1]. // 259
Якъ овечка, не мови(т) ни словéчка.
Якъ на конѧ его узсадивъ.
Якъ сáломъ его помазавъ.
Яки(и) бѣсъ жени(т)сѧ, а на(м) корова(и) плеска(т).
Яки(и) б҃гъ звязавъ, то(и) неха(и) и розвяжетъ.
Якъ колода з живота.
1310. Якъ прыску на его взси́павъ.
Якъ пó уху его вдарило.
Якъ у забо(и) бъетъ морозъ.
Якъ робивъ такъ и вме(р).
Якъ рѣзце(мъ) урѣза(в), и якъ руками о(т)нявъ.
Якъ вовкъ, що стрѣвъ, то з(ъ)ѣвъ.
Якъ протывъ с҃лнца воды̀ не напи́тисѧ, та(к) з чужою жоною або з муже(м) чужи(м) не нажитисѧ.
Якъ z воды̀ пошовъ. // 259 зв.
Якъ рибѣ бе(з) воды̀, та(к) че(р)нцу без(ъ) мн(с)тырà [2].
Якъ мога коло б҃га.
1320. Якъ то н҃і. Та(к) тò без двохъ двадца(т).
Якъ zа руку веде(т), и я(к) в ро(т) кладетъ.
Якъ наѣвсѧ за егò zдоровъе.
Якъ двое у бáт(ъ)ка дѣте(и), то я(к) еднò, а я(к) еднò то якъ ни едногò.
Якъ ракъ з кошелѧ вы́па(в): та(к) богачевѣ таля(р) з калиты̀, абò z капшукà.
Якъ рѣпу грызе(т), та(к) гла(д)ко говóрытъ.
Якъ z воску вы́лѣпивъ.
Якъ zвано то звано, абы̀ що дáно.
Якъ мокрое горы(т), та(к) не хутко роби(т), гáди(т).
Якъ ме(р)твы(и) говоритъ. // 260
1330. Я к тому̀ то(р)гу и пѣшы иду̀.
Якъ кие(мъ) набúто в ко(р)чмѣ люде(и).
Якъ дуба не нахи́ли(ш), та(к) велико(г)[о] с҃на на до(б)рое не нáвчишъ.

---

[1] Унизу аркуша дописано приповістку: *Якъ утопáе, сокѣру давáе а якъ поратую(т), и топорища жáлуе(т).*

[2] Останнє слово закреслене, блідішим чорнилом зверху написано *жени.*

Якъ з(ъ) шкуры не выскочи(в), та(к) хотѣвъ пити.
Якъ по̃ дши деретъ.
Якъ по шіи пилявтъ.
Якъ собацѣ в корыто.
Якъ ка́ме(н) у воду.
Якъ z грому напавъ [1].
Якъ в люде(и) буде(т), то и в на(с) буде(т), хлѣбъ.
1340. Якова̀ робота такова̀ и плата.
Якова пла́та такова̀ и робо́та [2].
Яки(и) б̃гъ, таки(и) б̃гъ: не знаю того.
Якъ катъ стя́въ повзо(л) [3]. // 260 зв.
Якъ в за(и)ца хвоста̀.
Я каза(в) спи(ш), а(ж) ты обувае(ш)сѧ.
Якъ мя́ло облиза́въ.
Якъ по мѣдѣ пошо́въ.
Якъ метлою зметено.
Якъ завязано, та(к) не хоче(т)сѧ ѣсти чему(с).
1350. Яки(и) па́нъ, таки(и) его и кра́мъ.
Якова̀ ни́ва, таково̀ и насѣне.
Якъ zову(т) та́къ и оклика́ю(т)сѧ.
Якъ за вѣтку взя́всѧ.
Якъ во́лъ лизну́въ.
Якъ попереду та(н)цова́ти.
Якъ слюта у ѡ́чи лѣзетъ.
Якъ горо́хомъ ѡ стѣну.
Я(к) втопае и сокѣру дае, а я(к) поратова(н) быва́е и топори́ща збороня́е [4]. // 261
Якъ за копу з(ъ)вона.
1360. Якъ собацѣ в(ъ) зубы сунувъ [5].
Якъ рѣзцемъ урѣзавъ [6].

---

[1] Збоку дописано: *воши кусають а с..т хочетсѧ.*

[2] Наступні приповістки, що починаються літерою Я, дописано різними почерками.

[3] У кінці аркуша дописано приповістку:
Як бачишъ такъ и пиши.

[4] Приповістку закреслено. У самому кінці сторінки дописано блідим чорнилом: *Якъ кожухомъ по печи...* Останнє слово не можна розібрати.

[5] Приповістку закреслено. Під нею була блідим чорнилом написана якась фраза. Не прочитати.

[6] Приповістку також написано поверх якоїсь фрази, яку прочитати годі. Приповістку закреслено.

Якъ душѣ не вложивъ, такъ нарядивъ, хороше[1].
Якъ у степъ вибрався[2]. // 261 зв.

Наука ωсóбнаѧ z ты(х) же приповѣсти(и), где люде(мъ) млáдымъ положе(н)на єсть

Коли уродйвсѧ, то и вда(и)сѧ.
Ωсудисѧ пе(р)шъ в домỳ да направо идй.
Не судй себе глядй.
Глядй себѐ, будетъ с тебѐ.
Не ка(и)сѧ моло(д) оженившисѧ.
Взявшисѧ zа гужъ не кажй не дýжъ.
Назвавшисѧ рако(м) лѣзь у кузобъ.
Не (и)ма(и) коню вѣри в пóлю, а жонѣ в двóру.
Купу(и) хату крытую, а сукню шйтую.
Давшисѧ в науку, да(и) що іное на муку. // 262
Не сылою робй да розумо(мъ), не се(р)цемъ, да ωбычае(мъ).
Люде(и) слуша(и) и сво(и) розумъ де(р)жй.
Познаешъ о(т)ку(л) грымитъ.
Познаешъ позна(н)ского.
Познаешъ я(к) чо(р)ны(и) волъ на ногу настýпитъ.
Zна(и) да гада(и), му(д)рому досы(т), ци(т) да дышъ.
Мовчй да макъ товчй; мовча(н)ка не пýши(т).
Хто мовчитъ то(и) двохъ навчитъ.
Де(р)жи языкъ zа зубáми.
Битому собацѣ не показу(и) кйѧ.
Не то(г)ды́ ψи году(и) я(к) на вловы мѣе(ш) итй.
Не мѣ(и) сто копъ якъ сто другóвъ.
То(г)дьі лика дерй колй дерутсѧ.
Пота(и)ного собаки го(р)ше(и) бо(и)сѧ.
Колй не стане(т) хлѣба такъ грѣнки грѣ(и)[3]. // 262 зв.

Правду мови(в)ши, о(д)ного̀ бга бо(и)сѧ.
Якъ постеле(ш) такъ и спатиме(ш). Я(к) зароби(ш) такъ и о(т)бувáтимешъ.

---

[1] Над цією приповісткою написана літера Ω. Далі мали йти приказки, що починались би цією літерою. Проте написано було тільки три таких приповістки, потім їх викреслено: *ωднаково нѣяково; ωднаково зелено жати; ωгонь не кляча.*

[2] Приповістку закреслено. Під текстом останньої приповістки з початковою літерою Ω була приповістка, що починалася словами: *Якъ не.* Обидві вони ретельно закреслені. Ще майже півсторінки було чистої. Іншим почерком і чорнилом написано і закреслено літеру Ф і дві приповістки, що починаються цією літерою. Прочитати їх дуже важко. Початок першої з них: *Фекла пере...;* другої: *Фо(р)ма глин(ь)ана.*

[3] Унизу іншим почерком дописано: *Добра пяницѣ і капля.*

По нитцѣ клубка̀ шука(и).
Нє проси̂ ты(л)ко носи̂.
Нє бо(и)сѧ да стєрєжисѧ.
Ходи̂ я(к) ли(н) по днŷ, и ходи̂ z ху(ст)кою.
Нємного часо(мъ) просушу(и)сѧ.
Нє страши̂ кота̀ са́ломъ.
Кумъ нє кумъ нє лѣз(ь) у горо́хъ.
Якъ мѣє(ш) бы(т) zлы(м) господарє(м), то волю(с) бу(д) добры(м) чєлядникомъ.
Нє брата(и)сѧ с кимъ тєлятъ нє па́съ.
1400. Стары(и) говоритимєтъ на глумъ а ты молоды(и) бери̂ собѣ часомъ на умъ [1]. // 263
Напєрє(д) нѐвода рибы нє лови̂.
Нє раду(и)сѧ чужому лиху.
Нє гляди̂ що пятниця, то(г)ды бери я(к) трафи(т)сѧ.
Да(и) нє да(и), а ла́яти нє да(и).
Іди̂ (гдє идє(ш)) [2] да зна(и) коза̀ сто(и)ло.
Покла(в)ши тарѣлки ста(в) на сто(л) горѣлки.
Z литвино(м) брата(и)сѧ да камє(н) дє(р)жи̂.
Собѣ ма(и) да и мнѣ нє да(и).
Бери Лє́вко хочъ глєвко.
1410. Дарємному коню̀ нє гляди̂ в зуби̂.
Кара(и) да наза(д) огляда(и)сѧ.
Нє бу(д) ни горє(к) ни солодо(к), солодкого проглыну(т), а го(р)кого проплюютъ.
Гдє любля(т) нє вчаща(и), а гдє нє любля(т), и гостємъ нє бува(и).
Василю нє бе́ри̂ на сылу. // 263 зв.
Дє(р)жисѧ чого добро(г)[о], якъ во(ш) кожуха.
До ст҃о́го д҃ха нє покида(и) кожуха.
Ω(т) лихо́го поли врѣзавши утѣка(и).
Що собѣ нє ми́ло и людямъ нє зы̂чъ.
Коли̂ людє до тєбѣ добри̂, а ти̂ бу(д) лѣпши(и).
1420. Нє вѣ(р) нико́му нихто̀ нє знєвѣры(т)сѧ.
Про(ш)лои рѣчи нє жа́лу(и), а нєподобны(м) рѣчамъ нє іма(и) вѣры.
Коли будє(ш) мѣрны(мъ), бу(д) жє и вѣрнымъ.
Нє хвалисѧ да б҃гу моли̂сѧ.

---

[1] Унизу сторінки приписано іншим почерком: *Ои кумъ кумѣ радю повъюовъ*. Нижче рядок: *в вишневи(и) садъ*.

[2] Круглі дужки в тексті.

Для гостѧ хо(ч) zаста(в)сѧ а поста(в)сѧ.
Говорй б͠жое, же(б) кваша вдаласѧ.
Тое христы що роди(т)сѧ. // 264
Не шелестй якъ вѣникъ по хатѣ.
Не всѐ часо(м) що на ножки ставъ.
Zжовавши словцѐ часомъ мовъ.
1430. Zавяжй собѣ на поясѣ.
Б͠гу м͠лисѧ, и кого̀ іного не гнѣвй.
Шану(и)сѧ якъ вонъ ведутъ.
Не грѣ(и) гадюки zа пазухою.
Чужому не раду(и)сѧ: зна(и) ла(д) надогадъ.
Zа хлѣбомъ хлѣба достава(и).
Не іма(и)сѧ ни за кого.
Не пи(и) не проп(ъ)ѐшъ, не би(и) не пробъѐшъ.
При(и)ма(и) малое zа великое.
При(и)ма(и) ячное за вдячное.
1440. Много ѣжъ, да мало говорй. // 264 зв.
Не чинй лихого не бо(и)сѧ никого.
Чу(и) не чу(и) ви(д) не ви(д).
Бу(д) лаго(д)ны(и), буде(ш) и б͠гу уго(д)ны(и).
Не шаста(и)сѧ я(к) мы(ш) по пасткахъ.
Не ходй где лихо.
Не бй[и] старого, еслй не бере(т) чужого.
Еслй голова̀ боли(т), то в це(р)ковъ идй.
Zа сонъ и zа прыгоду не іма(и)сѧ.
Не вздыха(и) не остатнее ещѐ спеклй.
1450. Не вздыха(и) не о(д)ному тобѣ чужаѧ сторона̀, и намъ не всѣмъ своѧ.
Робй до поту, а ѣжъ ув охвоту.
Не кладй палца в ро(т) же(б) не о(т)куше(н) бувъ.
Не всякому духу вѣру(и). // 265
Не тѣшъ тѐщи коростовы(мъ) zятемъ[1].
Не взявши(с) за неви(н)но(г)[о], не буде(ш) мѣт(ъ) ви(н)ного.
Пу(д)вязу(и) литки я(к) іде(ш) у здобитки.
До готово(и) колоды не лѣнисѧ ого(н) класти.
Гуля(и) да сылу збира(и).
Не печисѧ утренею, утренѧ тобою пече(т)сѧ.
1460. Коли олтару служи(ш), з(ъ) ω(л)тара и живисѧ.
Не во(р)чи якъ ба(р)дакъ ни на кого.
Не стрѣля(и) наперѐдъ.
Напере(д) невода рыбы не іма(и).

[1] Зверху приписка: *або килавимъ.*

Жону любѝ якъ д͠шу, а то(в)чи злую я(к) гру́шу.
Мѣ(и) до(б)рую натуру, нε при(и)мε(ш) ка(р)ности на шкуру.
Старого ч͠лка для пора́ды дε(р)жи.
Бу(д) людя(м) добры(мъ) уго́дε(н): будε(ш) и б͠гу надобε(н).
Ζа гостε(и) огляда(и)сѧ в домꙋ́. // 265 зв.
Своεго в гостя(х) нε забува(и), а чужо́го нε за(и)ма(и).
1470. Нε залива(и) нико́му за шкуру са́ла.
Мε(ж) лю(д)ми чε(ст)ными ʐубо́въ нε продава(и).
Коли соромъ закрыва(и)сѧ.
Нε шука(и) морѧ у калюжѣ втонεшъ.
Собаку о(т) ногѝ би(и).
Нε закрыва(и) о́ка хочъ пεрε(д) ки́мъ.
Хвата(и)сѧ на рыжого.
Хвата(и) мукꙋ́ в мѣхъ.
Нε мεлѝ якъ пусты(и) млынъ.
Нε ѡстрѝ ʐубовъ на чужоε.
1480. Ζна(и) хто рокомъ старшы(и).
Нε да(и) сε(р)цу волѣ, жεбы(с) нε бы(л) в нεво́лѣ.
Нε мѣ(и) рукъ свε(р)бячихъ.
Клы́номъ клына выбива(и). // 266
У чужо(и) цε(р)квѣ нε поправля(и) свѣчо́къ.
Язы́ко(м) що хо(ч) говорѝ, а рука(мъ) да(и) поко(и).
Хто що говори(т) доброε а тѝ на усъ мота(и).
Ζдоровы(и) хоробы сподѣва(и)сѧ, а хоры(и) смε(р)ти.
Людя(м) чини ша(и)но(ст): а коло сεбε мѣ(и) оха(и)но(ст).
Хо(ч) будε(ш) убоgи(и), абы(с) бы(л) ха(н)доgи(и).
1490. Нε іgра(и) зъ ѡгнε(м) бо опа́ли(ш)сѧ.
Ѡбѣтница(мъ) нε раду(и)сѧ.
Нε волочѝсѧ я(к) Борысо(в) бы(к), и я(к) Хвε(д)ко́ва корова, и якъ солоны(и) заεцъ.
Коли тεбε шану́ю(т) людε добрыε, шану(и)сѧ и са(мъ).
Нε дивны(м) рѣчамъ нε дыву(и)сѧ.
Ζ чужо(г)[о] воза и посро(д)ку грязѣ зсѣда(и).
Пошε(д)ши мε(ж) врони, та(к) кра́ка(и) якъ и ѡ́ни.
Хлѣбъ за хлѣбъ людямъ о(т)дава(и).
Сокола з рукъ нε пуща(и). // 266 зв.
Ша́ста(и)сѧ[1] добры(м), я(к) муха ув укро́пѣ.
1500. Нε дыву(и)сѧ що в п͠на жо(н)ка хорошаѧ.
Поли одрѣзу(и), да плεчи лата(и).
Углы обрубу(и) а хату ото́плю(и).

[1] Далі рукопис пошкоджено, видно, що слово закінчується на -bлом3.

Що чинити мѣешъ секрє(т)ноє, та(к) чиний же(б) ни сычъ ни сова̀ нє ꙁна́ла.

Рано сѣешъ, рано и пожнешъ.

Своєго добро(г)[о] або па(н)ского пи(л)ну(и) якъ ѡка.

Нє кажы̀ ѡхъ, кажи го́цъ.

Ірвы̀ тѣсто с корѣн(ъ)я(м), да в молоко̀ ки́да(и).

Верни часо(м) дно(м), да і дѣтя(мъ) оставля(и).

Гдє пиво чу(и), тамъ ночу(и).

1510. Ꙁа пѣч(ъ)ю сѣды̀ да ка́шу ѣжъ.

На злоє нє учи нико́го, и са(м) догадає(т)сѧ[1]. // 267

Нє брата(и)сѧ с козаками медъ[2]...

Лишнєго ничого нє выгаду(и).

Нє кладѝ сѣна подля ѡгню̀.

Якъ ка́мє(н) у воду, та(к) жебы̀ ꙁ твоє(г)[о] дому нѣгды нє вышло слово нєпотребноє.

Додє(р)жу(и) кормы̀.

Хочъ ногу за́ ногу, а такѝ ідѝ.

По ѡбѣца(н)ку на скоро(и) клячѣ поспѣша(и)сѧ.

Живы з ки(мъ) бра(т) за брата, а то(р)гу(и)сѧ ꙁа жы́да.

1520. У сво(и) носъ нє сопы̀.

Лядь плє(т)камъ нє іма(и) вѣры.

Своєго доправля(и)сѧ, роду нє чужа(и)сѧ.

Клады прє(д) людє(и) хлѣбъ на столѣ будешъ в людє(и) у чолѣ.

Ꙁ сномъ я(к) ꙁ воло(м) борисѧ, а рано встава(т) нє лѣнисѧ.

Хочъ будешъ пянъ, нє бу(д) упрямъ. // 267 зв.

Ѡ(т) прелести о(т)враща(и)сѧ, суєтою нє прє(л)ща(и)сѧ.

Нє люби клеветы̀, нє познає(ш) нищеты̀.

Живы̀ ꙁдоровъ да богатѣ(и).

Помина(и) якъ зва́ли.

1530. По мѣсту хо́дячи розы(н)ковъ нє продава(и).

Нє дмисѧ якъ пузы(р) на водѣ.

Нє хвата(и)сѧ якъ поповна ꙁамужъ.

На животѣ гнєты̀ іноє.

Хлѣбъ на петровку ощажа(и).

На собѣ самъ чє(ст) [я(к) кр(с)тъ][3] поклада(и).

Коли спи(т) лихо нє буди жъ єго̀.

Если влѣзє(ш) в чужую солому, нє шелєстѝ жъ.

---

[1] Унизу сторінки дописано приповістку: *Нє мѣша(и)сѧ в чужоє про́со.*

[2] Рукопис пошкоджено, останнє слово приповістки закінчується на *-ти*.

[3] Квадратні дужки в рукопису.

Не вытреща(н)сѧ ни на ко́го якъ коза̀ на резника̀.
Не переѡру(и) ме́жи никому.
1540. Не лѣзь в чужо́е жебы(с) не втратылъ сво́е. // 268
Коли ты дя(д)ко, то гляды поря(д)ку.
Коли ты Ма(р)ко, то ты̀ Ма(р)ку пи(л)ну(и) ꙁамку.
Ꙁа(и)ше(д)ши за Дуна(и) да і додо́му не дума(и).
Не ки́да(и) жывого не шука(и) ме(р)твого.
На десяты̀ голяхъ не вѣша(и)сѧ [1].
Не дава(и) самъ на себѐ ки́ѧ.
Не ро(з)мо́вивши(с) з головою, до чо(г)[о] іного не ва́жсѧ.
Ежели буде(ш) писме(н)ны(м), пи(л)ну(и) и не ѡ(д)ступа(и) пи(с)ма, бо ты ѡ(т) него ѡ(т)ступи(ш) на пя(д), а оно ѡ(т) тебе на са́же(н)ъ.
У лѣсъ дровъ не возѝ.
1550. Хочъ же хто малъ не топчи его̀ в ка(л).
Такъ та(н)цу(и), якъ іґра́ютъ.
У чужомъ стадѣ не перебира(и).
На вы(д) гля́дѧ пыта(и)сѧ здоро́вѧ.
За бузанъ нико́го не забива(и).
Рукъ не полощѝ.
Не беры̀ где не положи́въ. // 268 зв.
По ѡдє́жи но́ги протяга(и).
Губѣ нѣꙁды вѣры не (и)ма(и).
Іное за жа(р)тъ при(и)ма(и).
1560. З(ъ) п͠номъ не брата(и)ся. // 269

Рахý ба дрє́ва(м) розны(мъ)
якъ на всєлє(н)нои
много обрѣта́є(т)сѧ
[ко(л)ко зна́лє(м) и чува́лє(м),
то(л)ко и написа́лє(мъ)] [2].

Дубы́на Грабы̀на Рябы́на Вє(р)бына.
Сосни́на Клени́на Тє(р)нина Вы(ш)ни́на.
Ялы́на Калы́на [3]. Вязына Лозы́на Бузы́на [4]
Ол(ъ)шына Грушына [5] Шыпшина. Грушина. Круши́на
Лѣщи́на Бучи́на. Глоди́на. Свиди́на. Слыви́на

---

[1] Наступні приповістки дописані різними почерками.
[2] У рукопису стоять квадратні дужки.
[3] Між словами *ялы́на* і *калы́на* зверху надписано *Малына.*
[4] Над словом *бузы́на* зверху надписано *бзы́на.*
[5] Слово ретельно закреслене, бо воно повторюється двічі навіть в одному рядку.

Липина Тисйна Івына Іл(ъ)мйна
Кедрына Певжйна.
Яворына Сокорына; Ясенина Яблонйна. Чере(ш)нйна. Деренина.
Тополйна Го(р)довйна
Березына Осычина Берестына Смородйна,
Таву(л)жйна Шелюжйна, Кѵпарисйна, Циприсйна,
Яловецъ, Фини(к) Бросивина, Помарачъ, Смо(к)вина [1]
Кѵпарисъ [2], Клекочка Орѣхъ воло(с)ки(и). Агри(с),
Шовковица, Жости(р), Смерека, Рокита.

295. Ѡ женахъ немл(с)р(д)ныхъ и мл(с)рдны(х) до дѣте(и) своихъ

Мл(с)рднаѧ мтка и бгу угодна:
а немл(с)рднаѧ не вѣмъ кому годна.

Мл(с)р(д)наѧ мтка дытѧ в любвѣ маетъ:
и вла(с)не я(к) утробу свою вѣмъ кохаетъ.
Немл(с)р(д)наѧ же биетъ и ве(р)гаетъ:
и жадно(и) мл(с)ти мате(р)не(и) не маетъ.
І хочъ и да(ст) и пе(р)си(и), и то якъ не хотѧ:
а нежели з(ъ) щыро(ст)ю а(л)бо ли тежъ хотѧ.
Ѡ ѡкая(н)нице тожъ ты не милостива:
дава(и) ко(л)ко хоче(т) сса(т) дытѧ бу(д) мл(с)тива.
Бо таки(м) то молока цебе(р) поставляютъ:
за сса(н)е: и мате(р)ми не называють.
І хоча(и) ты и на свѣтъ его породила:
але многіи бѣды ему починила.

І выро(с)ши не будетъ за мте(р) тѧ мѣти:
а лучше(и) буде(т) свои любити ѡнъ дѣти[3]. // 270
І любо тежъ и злобы не буде(т) де(р)жати:
а не зхоче(т) а ме(р)тво(и) тѧ щыро поминати.

Ꙁачи(м) вы мтки рачте дѣтокъ миловати:
да буде(т) васъ и гдь бгъ блгосло(в)ляти.
І я те(ж) пріязливе такъ ва(м) поражаю:
и ща(ст)ѧ и здоров(ъ)ѧ зычливе пріяю.

---

[1] Цей рядок написано блідішим чорнилом.
[2] Слово закреслене як повторення.
[3] З правого боку на полі подописувані назви рослин *мигда(л), лимонъ, маслина, те(р)квѣна, морель, рожа, кожа, можа, небожа, яложа.*

296. Ω раждáючи(х) жена(х) на путе(х), тò є(ст) гдѣ в дорóга(х), в пóля(х) в лѣсáхъ а не в дóмѣ(х) по нѣякихъ бывающи(х) случая(х)

Яко головà мѣсца іще(т) умирáти:
ты(м) же подобіемъ сѧ и на свѣтъ ра(ж)дáти.
А женѣ где ко(л)векъ часъ рождéніѧ приспѣетъ:
та(м) бе(з) всяки(х) о(т)клáдо(в) родúти ю(ж) мѣетъ.
Бо не мóщно є(ст) тое(и) рéчи ω(т)кладáти:
ты(л)ко хо(ч) и не хоче(т) то мусѣтъ раждáти.
І лѣпше(и) гды у свое(м) дому то раждáетъ:
та(м) ме(н)ше(и) тру(д)ности и болѣзни дознáетъ.
А в то(м) гдѣ ко(т)ро(и) время буде(т) приходити:
тáѧ еднò то мусѣтъ та(м) же и родúти. // 270 зв.

297. Ω женáхъ, раждáющы(х) дѣти в скóры(и) часъ по приня(т)ю шлю(б)номъ и по брáцѣ в ки(л)ко дны(и) минýвши(х): а не в рóкъ

Козáцки(и) ѕвы́ча(и) тые то д̃вúци мáютъ:
що зáра(з) по весѣл(ъ)ю и дѣти рожáютъ.
Бо на свѣтѣ та(к) мóвя(т), козáцкому рóду:
мáло ко(г)дà абò те(ж) не мáшъ переводу.
І дóбре чúня(т) жè тò з запáсомъ прихóдятъ.
запáсы бо жа(д)ною мѣрою не шкóдятъ.

Где (б) єщè девя(т) м̃цъ, нá то сѧ труждáти:
а тò лѣпшъ в скóры(и) чáсъ, приплóдокъ оглядáти.
І хтò ко(л)векъ ме(ж) лю(д)мѝ тóе похваляетъ:
котóры(и) где чоловѣкъ робóту поспѣшáетъ.
Ѕачимъ здоровы собѣ живѣт(ъ), и пробува(и)те:
и бе(з) лѣности вночѣ и вде(н) в то(м) сѧ тружда(и)те.

298. Ω д̃вúца(х) дѣти раждáющы(х)

Не треба (б) таковы(х) д̃въ кáрно(ст)ю карáти:
що стáраю(т)сѧ в во(и)ско люде(и) примножáти. // 271
Бо яко зда(в)на люде(и) во(и)ска(м) было трéба:
а тепе(р) в н̃шо(м) вѣку на(и)пáче потрéба.
Ґды (ж) не мнóгое во(и)ско малу сы́лу мáетъ:
а великое в нѣвéчъ ме(н)ши(х) обращáе(т).

Zачи(мъ) бы то слушна ре́чъ то́е похвали́ти:
а то не во(л)но свогȯ доброго дава́ти.
Ѡни́ бѣдные во(н)ску та(к) щы́ро прія́ю(т):
а дру́гіи неви(н)но, за тȯ зневажа́ю(т).
Прето неха(и) ка́ра(н)ны, ты́и тȯ быва́ю(т):
ко(т)рiи дѣте(и) свои(х), ду(р)но погубля́ю(т).
Една(к) же ѡни де(р)жатъ, звыча(и) то(и) коза(ц)ки(и):
хо(ч) добре хо(ч) не добре, всѐ тȯ по коза́цки(и).
А вы дѣвки за то́е, менѐ похвалѣте:
да ква(р)ту и дру́гую, горѣ(р)ки купѣте.
Бо я́ се́е написа(в), ва(м) тȯ на похва́лу:
а при ва(с) и козака(м) дру́зя(м) чиню̀ сла́ву. // 271 зв.

299. Ѡ попа́дяхъ за́му(ж) идучи(х) по сме(р)тѣхъ попо(в) свои(х)[1]

И то(и) ре́чи мо́же(м) мы́ ве(л)ми́ задиви́ти:
же не во́л(ъ)но в(ъ) други(и) ра(з) попа́мъ сѧ жени́ти.
Хто то(и) zаконъ взаконилъ мы не зна́е(мъ):
ты(л)ко тому сѧ крѣпко крѣпко удывля́е(м).

Zа сщ҃е(н)ника вдовцȧ ѡ(т)вѣтъ сотвори́ти
може(т) то(и): кто зако(н) се(и) де(р)нулъ положи́ти.
Кгды попъ млады(и) вдовецъ в грѣ(х) блу(д)ны(и) упаде(т)сѧ:
а(ж) і зако(н) давшему ко(н)че не минетъсѧ.
Хочъ ка(р)ностю вѣчною іли дочасною:
усякою годы́ною злою нещасною. // 272
Бода(и) бы ѡ(нъ) із свои(мъ) законо(м) ни сни(л)сѧ
же нера(з)су́дны(и) Хр(с)ту Сп҃су спротивилъсѧ.
Азъ вѣршопись видѣле(м) двоже(н)ца прощена:
и до слу́же(б) б҃жи(х) цѣле припущенна.

В Каневѣ оц҃ъ Андре(и) в четверопр(с)то́лны(х):
патріярхъ бы́вши(и): принéслъ пате(н)т о(т) ве(р)хо(в)ныхъ
Zъ Іерусалима з(ъ) Алеѯа(н)дріи і А(н)тіохіи
і Коста(н)тина града пи(с)ма неплохіи.
І ведлу(г) пи́смъ Ясы́нски(и) служи(т) бл(с)вилъ:
и жа(д)ною рѣчію ни в че́мъ не спротиви́лъ.
А ты попа́дье заму(ж) іты нѣтъ не ва(ж)сѧ
да в че(р)ницы по(с)тры(г)ты(с) з ра(с)судко(м) ѡ(т)ва́жсѧ.
Ложа сщ҃е(н)ниче(с)ка не скве(р)ни z мужико́мъ:
да не удари(т) тебе ѕлы(и) ангелъ кулако́мъ.

[1] Вірш написано дуже блідим чорнилом.

Худобу свою добре зо всѣмъ роспоряди:
да замы(ш)ля(и) в че(р)ницы, або дома сѣди.
Я яко собѣ тобѣ доброго пріяю
и на полету [1] дшѣ бгу та вручаю
(вѣчно [2]. Ами(н)). [3] // 272 зв.

300. Ѡ грѣхахъ розныхъ и ѡ розныхъ нємощахъ, и о розных грѣхахъ члвѣческихъ.

Яко тому члку таѧ ско(р)бъ,
або те(ж) немо(щ): а іному інаѧ.
Тако(ж)де же и грѣхи не едны в(ъ) члвѣцехъ:
в того таковыє, а в друго(г)[о] іныє
и в розны(х) розныє на(и)дую(т)сѧ

Яко обычаями люде розны бываютъ:
та(к) на свѣтѣ и в грѣхахъ неравны зоставаютъ.
Есть в члка грѣхи не ба(р)зо великіе:
а у іного крѣпко тя(ж)ко великіе.
І ско(р)би у іного ве(л)ми буду(т) малыє:
а в другого бѣдного не зносные тя(ж)кие.
А ѡсобно и нємощъ не в кождо(г)[о] є(ст) равна:
иному станеть на часъ, а іны(и) стражде(т) зда(в)на.
А такъ кожды(и) члкъ свою бѣду вѣмъ маєтъ:
и богаты(и), а паче не(н)дзны(и) в злѣ сплываєтъ.
Zачи(м) милы(и) бже са(м) ты(л)ко мл(с)тивъ быва(и):
и всяки(м) злополучны(м) и вѣрны(м), помощъ дава(и). // 273

301. Ѡ нощны(х) грѣхотворєнія(х), и о днєвны(х)

Ѡ грѣха(х) нощны(х) и днєвны(х) важности:
и ѡ (т)ворящы(х) іхъ неуважности.
Яко не треба грѣха и вноши творити:
тако да(и) бже и в(ъ)днь его не чинити.

---

[1] Дуже важко прочитати.
[2] Текст вірша перед цим словом не можна прочитати.
[3] Круглі дужки стоять у рукопису.

Хочъ рече(н)но же нóщ(ъ)ны(и) грѣхъ важнѣ(и)ши(и):
а івд͠нъ сотворе(н)ны(и) нимáло не мнѣ(и)ши(и).
І да(и) б͠же ни внóщи ни вд͠нь не творúти:
іжъ бы в побожно(с)ти бы(т), и бе(з)грѣшно жúти [1].

Ѡ ремесникáхъ остáлы(х)
ещѐ ꙁде полагáе(т) сѧ,
бо тамъ в книзѣ не вомѣстúлосѧ
за скýдо(ст)ю папѣрною.

302. Ѡ лúнникахъ

И линники потребны людя(мъ) е(ст) на свѣтѣ:
котры(х) да(и) б͠же и іхъ в(ъ) н͠шо(н) ꙁемлѝ мѣти.
Кодолы бо му(д)рые людямъ изробля́ютъ:
и требующы(м) óны(х) здóбе(л) надавáютъ.
Іме(н)но жъ до клáдязе(и) нáдобны глубóки(х):
и до кáпуро(в) теслямъ до це(р)кве(и) висóки(х).
Та(к)же и до неводóвъ в(ъ) ѡзéрахъ тягнé(н)ъ)ѧ:
ко(г)дà где бывае(т) ю(ж) рыбное ловле(н)ѧ.
І до многи(х) рѣчи(и) за(с) кодóлъ потребуютъ:
та(к)же и до буди(н)ковъ пн(с)ки(х) гды будýю(т).
Кодолами дерево на гору встягáютъ:
а індѣ и поромы̀ чре(з) рѣки тягáютъ. // 274
І на панѣкадила шнуры иꙁробляяютъ:
и до це(р)ковны(х) лямпъ ко(т)рыми встягáютъ.
Та(к)же и нари(т)ники шлеи и ужыща:
ко(т)ры́ми припинаютъ у поля́хъ конúща.
Та(к)же обротѣ вожкѝ и пуги зробляютъ:
що коне(и) ѣдучи где колве(к) затынаютъ.
І до дзéгаро(в) робя(т) вто(ж) шнуры на вáги:
зачим во все(м) и(мъ) не ма(ш) жа(д)нои ꙁневáги.
А тáкъ г(с)ди и ты(х) ли(н)никовъ не вме(н)ша(и):
и здравіѧ и до(л)гихъ лѣтъ и íмъ подава(и).

---

[1] В нижній частині сторінки дописано іншим почерком: *Руку ахві мѣ(с)ца июня чи(с)ла кд. На Іо[а]на предитечи великая ба(р)зе бура великая була которая цер(ъ)кви божие лалала (!) и по дуброва(х) векие (!) со(с)ни...* Останне слово цієї фрази ретельно викреслене.

303. Ω рудника(х), що ꙁ руды̀ желѣза робять в рудняхъ

Доброе и рудництво на свѣтѣ ремесло̀:
  але зна́ю же ве(л)ми оно е(ст) тяже(ст)но̀.
Бо хо(ч) водо́ю мла́ты в(ъ) рудня(х) ударя́ю(т):
  една(к) бе(з) вели́ко(и) пра́цы не бува́ютъ. // 274 зв.
Г҄ды (ж) при болота(х) треба и ꙁе́млю копа́ти:
  да руды̀ з(ъ) вели́кою пилно(ст)ю иска́ти.
А з(ъ)на(и)ше(д)ши где руду̑, осо́бно копа́ти:
  и в ко(ш)ницы беручи́, в водѣ полоска́ти.
Пото́мъ на уго(л)ѧ дровъ в дуброву руба́ти:
  и выше(и) хлопа в косте(р) долги(и) тасова́ти.
На по́то(м) за(с) де(р)нъ рѣза(т) косте(р) то(и) вкрыва́ти:
  и смо(т)рѣт(ъ) же(б) по́ломѧ не могло̀ псова́ти.
А ѡ іны(х) и(х) праца(х) много (б) треба писат(ъ):
  неха(и) и такъ, хто̀ вида́въ може(т) то(и) и са(м) зна(т).
Ꙁачимъ и рудниковъ помно(ж) б҃же на свѣтѣ:
  же(б) дово(л)но желѣза лю́де мо(г)ли мѣти.

304. Ω рымаря́хъ

И рымарѣ вшеляки(мъ) людя(м) тожъ выго́дны:
  и ѡ(т) всяки(х) те(ж) люде(и) похвале(н)ѧ го(д)ны.
Шкуры бо возовые и лѣ(и)цы ꙁробля́ютъ.
  и хомуты̀ и узды що коне(и) нузда́ютъ. // 275
Такъ тежъ шоры и шле́и, и бычѣ на воли̇̀:
  и для люде(и) убо́ги(х) з ременю (ж) постолы̀.
У ро(н)зыки до ко́не(и) п҃нскихъ, и ка(н)тарѣ:
  а все̇ тое то̀ робя(т) ѡ́ные (ж) рымарѣ.
І попруги до ку(л)бакъ они (ж) за(с) зробля́ютъ:
  ко(т)рыми ку(л)баками коне(и) люде сѣдла́ютъ.
І пута ремѣнные робятъ и трино́ги:
  що злы(мъ) прокляты(м) коня(м) трыножа(т) часо(м) но́ги[1].
І нага(и)ки або тежъ ка(н)чуки̇̀ сплѣтаютъ:
  ко(т)рыми лю(д)зскости жо(н) часо(м) прицвѣчаютъ.
А ежели̇̀ уда(ст)сѧ ча́со(м) ꙁла́ѧ прочва́ра:
  не нау́чи(т) тако́и и то́лстаѧ ба(р)бара.
А ꙁаты(м) бува(и)те здоровы и рымарѣ:
  я́ко че(ст)ные люде и тежъ господарѣ.
А ѡ(т) мене̇̀ похвалу си́ю ласкаве при(и)мѣт(ъ):
  и многолѣтно з дѣт(ъ)ми̇̀ и жона́ми живѣт(ъ).

---

[1] Наступний рядок закреслено, він потім повторюється через два рядки, а саме: *А ежели̇̀ уда(ст)сѧ ча́со(м) ꙁла́ѧ прочва́ра.*

305. Ω роговникáхъ, що рóги носи́ти при бóку козака(м) роб я(т) для де(р)жан(ъ)ѧ пороховóго. // 275 зв.

И козака(мъ) потреба та(к)же ма(и)сте(р) розны(и):
ро(з)глядѣвшисѧ, трóха не ремесни(к) кóжды(и).
А ѡсобливѣ(и)ше те(ж) то(и) то и роговни́къ.
яко и іны(и) ма(и)сте(р), або за(с) ремесни́къ.
Бо козака(м) потреба всякого привы́л(ъ)ѧ:
ты(л)ко не ба(р)зо треба ше(в)ского копы́л(ъ)ѧ.
А рогóвъ на порохѝ ƨавше потребуютъ:
и в ни(х) идучи в во(и)ско порохѝ готуютъ.
І дóбры(и) в козако(в) чи(н), з(ъ) рогáми ходи́ти
в во(и)ску: бо в рога(х) пóро(х) не може(т) до(ж)чъ з(ъ)мочи́ти.
Не замóкне(т) натрáвка, и впя(т) ладовни́ца:
а бе(з) ω(и)стра пистоле(т) змóкне(т) и ручни́ца.
І роговни(к) же неха(и) козака(м) сѧ прислугуетъ:
и о(т) ны(х) похвáлы и ла(с)ки заслугу́етъ.

306. Ω косаря́хъ, що сѣно кóся(т)

И косарѣ потре(б)ны людя(мъ) ко(ж)дого рóку:
хто мѣе(т) сѣножáти, ƨатягáе(т) з нарóку. // 276
А ба(р)зѣ(и) в косови́цу посре(д) лѣтнего часу:
кгды вся(к) не пѣшы(и) сѣна требуе(т) тогò чáсу.
І хо(ч) бы не ра(д) мусѣтъ косаровъ затягáти:
по пя(т) чехо(в) и по трѝ шагѝ на де(н) давáти.
А косарѣ сподарѣ идутъ к нему̀ с косáми:
и кося(т) травы вве(с) де(н), и в порану з росáми.
І козбà з великою працею вѣмъ походитъ:
для тогò не дéшево і сѣно прихóдитъ.
А без(ъ) сѣна не мощно ко(н)нымъ пробувáти:
ты(л)ко муся(т) нá зыму о егò сѧ старáти.
Бо где ко(л)векъ без сѣна ко(н) в зымѣ ищезáетъ:
а чл҃къ стравою и хлѣбомъ живъ бувáетъ.
І та(к) много зá зыму сѣна ко(н) пoядáетъ:
же часо(м) и з шкурою са(мъ) за тò не ставаетъ.
А в когò часо(м) сѣна своéго пере(и)ме(т)сѧ:
то(и) по сторона(х) з де(н)гáми куповати товче(т)сѧ.
Ґдьі окая(н)ныхъ коне(и) не хочетъ помори́ти:
же(б) былò чи(м) поѣха(т), або дрова возити. // 276 зв.
А та(к) бѣдны(и) чл҃къ, о сѣно сѧ старáетъ:
и для сѣна іно(г)да оста(т)нее ƨбувáетъ.

Zачи(мъ) же и косаро́въ для працъ и(х) похваляе(мъ):
и доброго мешка(н)ѧ, и здоровѧ пріяе(мъ).

307. Ω гребца́хъ сѣнныхъ

I же(н)щына може(т) та(к)же сѣно zгромажа́т(ъ):
але не може(т) та(к) я(к) музчизна ухожа́т(ъ).
Бо звыча(и)но то дѣло музчи́знамъ робити:
гребти́ сѣно, и копыцъ сѣнны(х) волочи́ти.
Або те(ж) у копицы и у сти(р)ты кла́сти:
а жо(н)ка́мъ развѣ ты(л)ко у гребене(и) пря́сти.
I жоноцкое дѣло звыкле работати:
а в муже(с)кіе рѣчи нѣтъ сѧ не вручáти.
А вы̀ са́ми мужикѝ сѣно zгромажа(и)те:
а жо(н) свои(х) о(т) того̀ дѣла свобожа(и)те.
Неха(и) жоны у домахъ дѣла росправу́ютъ:
пряду(т) тку́тъ, и ѣсти ва(мъ) мужыка(м) готу́ютъ. // 277
А с по́лѧ в домы̀ на́ ночъ к жонамъ прибува(и)те:
и щò присто́и(т) того̀ пи(л)но догляда(и)те.
А при тымъ гребцо(в) добры(х) моло(д)цо́въ похваля́емъ:
и я(к) господаре(и) кры(и) б҃же не зневажа́емъ.
Zдоровы собѣ бу(д)те и сѣно гребѣте:
и що хочете уде(н) и вночѣ чинѣте.

308. Ω женца́хъ.

И же(н)цѣ до́бре працуютъ на свѣтѣ:
ко(т)рые хотя(т) на́ зыму хлѣбъ мѣти.
Ты(л)ко жъ хо(ч) была (б) і́мъ часо(м) третьі́на:
а́ле хылячи(с) zаболи́тъ и спи́на.
I жего́мы те(ж) о(т) с҃лнца бываю́тъ:
же а(ж) іногда по́то(мъ) обливáютъ.
I без воды̀ такъ іны(и) іzнемо́же:
zвлаща не те(р)пячъ хтò, а(ж) рату(и) б҃же.
I ру́ки с҃лнцемъ тогдà присмягáютъ:
а що на(и)го(р)ше(и) твáры zче(р)нѣваютъ. // 277 зв.
I и́нои вто́жъ наберу́т(ъ)сѧ zну́ты:
и му́ся(т) те(р)пѣт(ъ) во мѣсто поку́ты.
Ты (ж) са(мъ) г(с)ди ви́ди(ш) іхъ страда(н)ѧ:
хранѝ іхъ про тò сро́гого кара(н)ѧ.

309. Ω zмоло́тникахъ

И zмоло́тники та(к)же людя(мъ) е(ст) потре́бны:
я(к) іные роботники не без(ъ)потре́бны.

Цѣпáми бо̀ всякіи zбóж(ъ)ѧ выбивáютъ:
 і на потомъ в сосуды z тóку убирáютъ.
І на сво(и) пожытокъ та(к)же ча̃(ст) zаробляютъ:
 и з(ъ) жонами и дѣт(ъ)ми дш҃ы пожывляютъ.
А хоча(и) и zа грошы будутъ поєднáнны:
 єдна(к) потрєбны якъ робо(г)ники ізбрáнны.
То(и) бо ты(л)ко не буде(т) іхъ потрєбовáти:
 хто̀ не буде(т) пахáти а(л)бо zажынáти.

Zачи(мъ) і з(ъ)молотниковъ гды треба, б҃же дава(и):
 и імъ осо(б) zа труды и працы нагорожа(и)[1] // 278

310. Ω котлярáхъ

И котлярѣ честные люде пробувáютъ:
 кгды̀ в(ъ) повазѣ ремесло̀ и(х) всякіе мáютъ.
Рóбя(т) бо казаны̀ трубы ко(р)цѣ и лѣ(и)ки:
 притрубники ленбыки мѣднѣ ква(р)ты и ка(н)дѣ(и)ки.
А попросту мóвячи що вхопятъ то врóбятъ:
 неха(и) же zдоровы жыву(т), и всѣ тое робятъ.

Zачимъ б҃же и іхъ спс҃а(и), и подава(и) ща(ст)ѧ:
 а о(т)гоня(и) и о(т) ныхъ всякое неща(ст)ѧ.

Абы̀ тебѣ безско(р)бно мл҃ились б҃гу:
 и радо(ст)но в(ъ) н҃бéсну готовали(с) дорóгу.

311. Ω гонтарáхъ, що кгóнты робятъ

И кго(н)таровъ потреба та(к)же похвалáти:
 выробляю(т) бо гóнту це(р)кви̇ побивáти.
І та(к) мóвмо же го(н)таръ рукодѣлникъ гóжы(и):
 же то̀ робитъ оздобу на це(р)ковъ до(м) б҃жи(и). // 278 зв.
І на поби(т)ѧ̀ дóмовъ п҃но(в) тежъ ве(л)мóжныхъ:
 и до про(ст)шы(х) буды(н)ковъ люде(и) же промóжныхъ.
Zачи(м) и ты(х) гонтаровъ да(и) б҃же намъ мѣти:
 бы(х)мо о іхъ не ну(ж)ны былѝ и н҃ши дѣти.

[1] З правого боку на полі через ввесь аркуш написано: Ω *съючи(х) сѣмѧ на нíва(х): и о въючи(х) на току̀ и о мѣлющы(х) в же(р)новѣхъ, и о ховáющи(х) у ямы збóжа, ли(ст) т҃кв и т҃кг.* На жаль, цих аркушів у рукопису не збереглося.

312. Ω мы́лника(х), що мы́ла роблять ба(р)скіє добрыє: и простыє по(д)лыє

Нє зна́ю по мы́лника(х) хто (б) сѧ чи зафрасова́лъ:
хочъ бы и ни єди(н) сѧ на свѣтѣ нє обрѣта́лъ.
Бо рѣдко хто̀ на свѣтѣ мы́ло(м) сѧ вымыва́єтъ:
алє бо(л)шє(и) водою тва(р) сєбѣ омива́єтъ.
Ты(л)ко є(ст) звы́ча(и) хусты цє(р)ковныє мы́ло(м) мыти:
а да(и) бж҃є жє(б) в рѣча(х) тыхъ нє мо(г)лѝ грѣши́ти.
Жє в(ъ) мы́ла(х) матє́ріи сквє(р)ныє обрѣта́ютъ:
а цє(р)ковныє и́ми ст҃ости осквє(р)ня́ютъ.
Мо́щно (б) было̀ чи(мъ) іны(мъ) хусты выха(н)дожа̀ти:
и сщ҃є(н)ны(х) стыхаро́въ нє ѡплюгавля́ти. // 279
І хто̀ єго ƶажываєтъ, нєха(и) зажыва́єтъ:
єжелѝ то в то(м) мы(т)ю бг҃у нє с(ъ)грѣшаєтъ.
А мы̀ нє хочємо сѧ мы́лами вымива́ти:
развѣ бы мощно было̀ и(м) грѣхѝ о(т)мыва́ти.
А́жє и ба(р)скимъ мыло(м) грѣховны(х) сквє(р)нъ нє ѡ(т)мы́т(ъ):
кромѣ покая́ніє(мъ) возмогу(т) сѧ очисти́т(ъ).
І да(и) на(мъ) бж҃є грѣхѝ слєзами омыва́ти:
бы(х)мо прє(д) маєста(т) тво(и) чисты мо(г)лѝ става́ти.

313. Ω папѣрникахъ: що папє́ры у папѣрняхъ робятъ

И папѣ(р)никовъ трєба вставы́чно подо́бно:
жє то папєровъ во всѣхъ ƶємля(х) є(ст) надобно.
На вся́кіи бо рѣчи папѣровъ трєбуютъ:
на которы(х) розныє рѣчи ƶаписуютъ.
Якъ то продажамъ купля(мъ) памя(т) поклада́ю(т):
и на го́норы права крѣпкіє ствє(р)жаютъ. // 279 зв.
І кни́ги тє(ж) розныє пи́шутъ, и друку́ютъ:
ко(т)рыє в многа лѣта у спрятахъ вѣку́ютъ.
І и́конъ на папє́ра(х) много вытыска́ютъ:
и в цє(р)квахъ и тє(ж) в дома(х) к(ъ) стѣна(м) прылѣпля́ю(т).
Ƶачимъ и папѣрниковъ бж҃є нє выкорєня(и):
и ку потрєбамъ лю(д)зски(м) и ѡ́ны(х) распложа(и).

314. Ω бе́р(ъ)дникахъ

Бе́рдникъ не знае(мъ), кому о(н) бы(л) бы потребе(н):
разв ѣ ты(л)ко ты(м) ткача(мъ) и жо(н)камъ потребе(н).
Бо не може(т) тка(ч) и те(ж) жо(н)ка безъ бе(р)дъ ткати:
едно муся(т) бе(р)дника соб ѣ потребова́ти.
Zачи(мъ) то и бе(р)днико(в) не треба зневажа́т(ъ):
неха(и) зробляю(т) бе(р)да жебы было̀ чи(м) тка́т(ъ).

315. Ω колесника́хъ

И колесникъ реме(с)никъ твори(т) то(ж) чудеса̀:
zробляе(т) бо до возо́въ и п̃нскихъ колеса̀. // 280
А име(н)но я́ко то п̃но́мъ на рыдва́ны:
в(ъ) ко(т)ры́хъ и ве(л)можные ѣздятъ гетма́ны.
I до карецъ кол ѣсъ треба и налекты́ки:
в ко(т)рыхъ славе(т)ные те(ж) ѣздятъ пол ѣти́ки.
Ҁ палуба́мъ и к коляса(мъ) и к воза(мъ) глабча́сты(мъ):
та(к)же кол ѣсъ потре́ба и к тымъ драбы(н)часты(мъ):
Прето в почести треба м ѣт(ъ) и колесника̀:
я́ко и і́ного честного ремесника̀.
Неха(и) и кол ѣснико́въ бг҃ъ не уменшаетъ:
и всяки(х) ремесниковъ на св ѣтъ помножа́етъ.

316. Ω ста́дникахъ ко́нски(х)

И ста(д)ники то(ж) людя(мъ) ве(л)мѝ выгожа́ютъ:
же ста(д) ко(н)скихъ у поля(х) у дозора(х) ма́ютъ.
I у поля(х) при ко́няхъ zавше и ночуютъ:
и же(б) не згинувъ ко(т)ры(и), z пи(л)но(ст)ю патру́ютъ.
Zачимъ то не потреба и ста(д)никовъ zневажа́т(ъ):
ле(ч) я(к) выгодны(х) людя(м) люде(и) че(ст)но похваля́т(ъ).
// 280 зв.

317. Ω довбыша́хъ, що в бу́бны бубня(т) и ω тре(н)бача(х), що в трубы трубя(т), и в су(р)мы сурмя(т)

Довбыщ ѣ во(и)сковы́е і́гры о(т)правля́ютъ:
та(к)же и тре(н)бач ѣ, гдѝ в тре(н)бы вытру(б)ля́ю(т).
I потреба и(м) обо́мъ бра(т) за брата жи́ти:
же до́вбы(ш) буде(т) бубни́т(ъ), а тре(н)бачъ труби́ти.

І йгры и(х) слуха́чо(в) часомъ ввеселя́ютъ:
а іно(г)да на жало(ст) велику взбужда́ютъ.

Кгды слыша́щи мощно су(д) б҃жи(и) памята́ти:
а а(р)ха́гглскую тє(ж) трубу вспамята́ти.
І до умыле́ні҃ слышащыхъ приводитъ:
понєжє ч҃лку и смє(р)ть в па́мя(т) вво́дитъ.
А часо(м) при банкета(х) весело слуша́ютъ:
ко(г)да̀ ми(р)но на пира(х) питіи ужыва́ютъ.
А осо(б)но за(с) до́вбышъ в ра́ду выбубняєтъ:
и в(ъ) похо(д) во(и)сковы(и) тоє (ж) сотворя́єтъ. // 281
І по побѣда(х) та(к)жє з(ъ) бубны вытрубля́ютъ [1]:
колѝ южъ во(и)ска собѣ триумфъ составля́ютъ.

І прє(д) враты бубня(т) трубя(т) п҃новъ вє(л)можныхъ:
и в Запоро(з)ко(и) Сѣ́чи во(и)скъ сла(в)ныхъ и побо́жныхъ.
Бу́бня(т) в Сѣ́чи уве́чо(р), во(и)ску на похва́лу:
и рано, гдѝ в то вре́м҃ и б҃гу творя(т) хва́лу.
Прєто(с) и во(и)сковы(мъ) музы́ка(мъ) до́бръ пріі́ємъ:
и я́ко чє(ст)ны(х) во(и)ску слу(г) щыро похваля́ємъ.

318. Ѡ дѡгтара́хъ, и ѡ смоляра(х)

И бє(з) догтаро́въ тру(д)но здѐ в на́съ пробува́ти:
бо нє мо́щно рємєню шєвца(мъ) выправля́ти.
І хо(ч) мо́щно (б) без до(г)тю з(ъ) ѡлѣємъ вымина́т(ъ):
а где (ж) та(к) много на то̀ олѣи с҃ набра́т(ъ).
До́го(т) же бєре́зовы(и) то(к)мо шєвцамъ нале́житъ:
а смоля(р)ски(и) сосно́вы(и) до возо́въ принале́житъ.
А и на возѝ березовы(и) [добры(и)] [2] лѣпшъ подоба́єтъ:
а сосновы(и) в коле́сахъ в студє(н) zамє(р)заєтъ.
І до́бры(мъ) до́гтє(мъ) мажутъ чопѝ zвоно́выє:
та(к) тє(ж) и на порома́хъ стє(р)нѝ поромо́выє. // 281 зв.
І до і́ны(х) втожъ рѣчи(и), березовы(и) потрєбєнъ:
а смоло́вы(и) кро(м) возовъ ма́ло на щѝ потрє́бєнъ.
Трєба пра(в)да гдѐ з нєго̀ сажу па́ля(т) при друка(р)нях(ъ):
на чє(р)нила кни(ж)ные: по моско(в)ски(и) при печа́тняхъ.
І варя(т) на [густу́ю] [3] смолу̀ до су́дє(н) водны(х) смолє(н)҃:
и шєвцамъ до драто(в) на чобо(т)ные роблє(н)҃.

---

[1] Явна описка, потрібно *з трубы*.
[2] Квадратні дужки стоять у рукопису.
[3] Квадратні дужки стоять у рукопису.

Уже (ж) на щò бо(л)шъ трεба не могу̂ разумѣти:
то(к)мо пополáмъ обохъ догте(и) потре(б)но мѣти.
Ƶачи(м) неха(и) ƶлоровы живутъ и догтарѣ:
и при ны(х) особли́вше та(к)же и смолярѣ.
І неха(и) догта(р) з смоляре(м) товары(ст)во мáетъ:
гды (ж) то ровны(м) ремеслóмъ хлѣба заробляе(т).
І про то и ѡ́ные неха(и) пожытокъ мáютъ:
а людя(м) на потребы дóгте(и) наста(т)чáютъ.

319. Ω цегéлникахъ

И цеге(л)никовъ люде пова(ж)ные требу́ютъ:
на мурова́ные бо це(р)кви́ це(г)лы готуютъ. // 282
А хоча(и) и до іны(х) будынковъ мурова́ныхъ:
где ко(л)векъ часо(м) лю(д)ми́ мо(ж)ными фундова́нны(х).
І якъ че(ст)но сѧ обхóдя(т) да не пропиваютъ:
то и цеге(л)ники то(ж) че(ст)ными бываютъ.
І и(х) рукодѣліе іногда зароботно:
хо(ч) то правда пóтяжко и почáсти клопо(т)но.
Една(к) же може(т) з своѝ потребу ƶаробити:
а заробивши гроше(и), да хо(ч) и ожени́ти.
А иму́щые жены тые горшъ пропиваютъ:
а жоны таки(х) в дома(х) хлѣба з(ъ) дѣтми не маю(т).
Правда же и цеге(л)никъ іны(и) е(ст) осторóжны(и):
смире(н)ны(и) ты́хы(и) лю(д)зски(и) и до бг҃а побóжны(и).
Да(и) таковы(м) г(с)ди щасливе работáти:
коры(ст) мѣт(ъ), и в тебѣ сѧ ла(с)ки заслуговáти.

320. Ω вáпенника(х), що вáпна пáлятъ кре(и)ды, а чáсомъ и із(ъ) камѣн(ъ)ѧ.

Ещѐ едного вы́дравъ ремесникà:
що вáпно роби(т), тогò вапе(н)никà. // 282 зв.
І то(и) потребе(н) е(ст) такъже на свѣтѣ:
же многи(мъ) людя(мъ) треба его мѣти.
Вапно бо треба на це(р)ковное муровáн(ъ)ѧ:
и потóмъ же за(с) на поты(н)ковáн(ъ)ѧ.
І на íные муры то(ж) потрéбна:
и не робили (б) если (б) не потрéбна.
Му(р) бо без(ъ) вáпна не може(т) стоя́ти:
але зáра(з) сѧ мо(г)лъ бы и валя́ти.

А то самаѧ вапна укрѣпляетъ:
же вла(с)не бы му(р) камене(м) ставаетъ.
І вапенники (ж) ʒдравы сѧ тружда(и)те:
и трудо(м) своимъ людя(м) выгожа(и)те.

321. Ѡ кожемяка(х), що шкуры вычиняють

Кожемяцѣ потреба з шевце(мъ) за брата жы(т):
а хо(ч) бы и голову вкупѣ з ны(м) положи́т(ъ). // 283
Кожемя́ка бо шкуры шевцу́ вычиня́етъ:
а шевцъ на чоботы и(х), людямъ пороблѧе(т).
А і шевцѣ іныє вмѣю(т) шкуры чини́ти:
а кожемя́ки чоботъ, не умѣютъ ши́ти.
І не вѣмъ кому (б) шку́ры чини́ти нале́жно:
подо́бно (б) самы(м) шевца(м) слу́шнє принале́жно.
Або те(ж) кожемя́ка(м), и чо́боты ши́ти,
да и шку́ры ʒа едны(м) це́хо(м) бы чини́ти.
А то ремесло̀ едно̀ надвое по(р)вали:
не слу́шны(и) нѣ які(с), лю́де чи́нъ пода́ли.
Уже (ж) една(к) и шку́ры ʒдоро́вы вычиня(и)те:
а шевца(м) на чоботы по цѣннє продава(и)те[1].

322. Ѡ нево(д)ни́чи(х), що вя́жутъ неводи́ и сѣти; и іные по́су(д)ки до ловле(н)ѧ ры(б)

Потре́бнаѧ на свѣтѣ и то̀ рукодѣлно(ст):
а не бе(з)потре́бнаѧ яка́ѧ бездѣлно(ст). // 283 зв.
Го́дна бо хва́лы и іхъ пра́ца и робле́н(ъ)ѧ:
же то робя(т) по́су(д)ки, на рыбу ловле́н(ъ)ѧ.
А хо(ч) же и са(мъ) іны(и) рыбы не іма́етъ:
ежелѝ то̀ спо́собу, до того̀ не ма́етъ.
То ро́бячи по́су(д) то(и), мо́же(т) продава́ти:
и того̀ требующымъ особъ выгожа́ти.
І ча́со(м) то(и) по́судокъ и в пн҃о́въ быва́етъ:
которы(и) пн҃ъ ѡзе́ра свои собѣ ма́етъ.
Таки(и) не ты(л)ко посу(д) то(и) бу́де(т) де(р)жати:
але и рыболо́вовъ може(т) затяга́ти.
Для дома́шны(х) пожы(т)ковъ рыбы уло(в)ляти:
жебы не всѐ посыла́въ в го́ро(д) куповати.
Ʒачи(мъ) да(и) б҃же и ты(х) рукодѣлцовъ мѣти:
хотя(т) бо старые рыбъ, и малы́е дѣти.

[1] З лівого боку на полі написано: *ѡ шевца(х) ли(ст) р҃ді.*

323. Ω садовни́чихъ, щѡ̀ сады̀ са́дя(т) и ще́пя(т), для ро(з)вѡ́до(в) ѡ҆вощны(х) дре́въ. // 284

Хто хо́че(т) собѣ̀ но́вы(и) са(д) распложа́т(ъ):
то(и) садовничихъ мусѣтъ потребова́т(ъ):
Же(б) о́вощные древа в зе́млю сажа́лъ:
и о(т) ты(х) же древъ, до і́ныхъ прищепля́лъ.
І жебы̀ древо каждое о(т)ребля́лъ.
и в(ъ) весня́ны(и) часъ гноями осыпа́лъ.
А в лѣтѣ же(б) мѣлъ траву̀ пу(д)коша́ти:
же(б) чисто было̀ о́вощы збыра́ти.
І же(б) те(ж) пи(л)но в часъ плода дозыра́лъ:
жебы хто іны(и) о́вощъ в саду̀ не (р)валъ.
І збыраючи о́вощъ же(б) не гноилъ:
але опа(т)рно и пилно же(б) смотры́лъ.
А кгды (б) потреба о́вощы насушы́т(ъ):
то же(б) и в то(м) мо(г)лъ рукъ добре доложи́тъ.
А та(к) и садовни́чи(х) потреба спосо́бныхъ:
и із(ъ) ѡхо́тою те(ж) пи́лною дозо́рныхъ.
І неха(и) же zдоровы садо́въ догляда́ютъ:
и я(к) трудя́щіися о(т) пло́довъ вкуша́ютъ. // 284 зв.

324. Ω каменносѣ́чцахъ, щѡ̀ z го́ръ камяны́хъ, вибиваютъ, або те(ж) выробляютъ, млыновы́е до млыно́въ на моло(т)ѧ камѣн(ъ)ѧ и кр(с)ти̂ на(д)гробные и дски̂, и слупы̀ до му̂ро(в), и до фо(р)тецъ ка́менны(х)

Яко всяки(и) ремесни(к) людя(м) е(ст) выгоде(н)
такъ и каме(н)носѣче(ц), осо́бно уго́денъ.
Камѣн(ъ)ѧ бо до млыно(в) лю(д)зски(х) выробля́е(т):
и все̂ вы(ш)реченное тако(ж) изробля́етъ.
А каме(н) потре(б)нѣ(и)ши(и) в(ъ) млы(н), та(к) треба суди́т(ъ):
бо бе(з) ка́менѧ хлѣ́ба не мощно сотвори́т(ъ). // 285
Прето и і́хъ потреба многи(м) потребова́ти:
и я́ко потребны(х) те(ж) люде(и) похваля́ти.

325. Ω робя́щы(х) судна водные великіе и малые, то е(ст) мо́рскіе и рѣчные

И ты(х) особны(х) ма(и)стро́въ, люде потребу́ю(т):
ко(т)рые по́су(д) во(д)ны(и) на свѣтѣ̀ готу́ютъ.

Бо кон(ъ)ми и волáми рѣкъ нє прехожáютъ:
 а(ж) сосудо(м) дрєвяны(м) к(ъ) брє́го(м) прєплывáю(т).
А робя(т) окрє́нты кораблѣ, и ґемѣи,
 кáто(р)ги ѡ́бшывнѣ стругѝ и шугалѣи.
Та(к) тє(ж) особно робя(т) ли́пы и ба(и)дакѝ:
 шкуты дубы̀ і лóдѣ, и човны̀ и плавникѝ.
Прєто нєха(и) и онѝ ꙁдравы пробуваютъ:
 а людя(м) сосудо(в) ты(х) водны(х) настатчáютъ. // 285 зв.

Сє жє єщѐ поєди(н)кóвыє остáлыє рѣчи, ꙁдѐ полагаю(т)сѧ[1]

326. Ѡ умирáющы(х) богáты(х) людєхъ

Нє хóчє(т)сѧ умырáт(ъ) лю́дя(мъ) нєбогáты(мъ):
 а на(и)пачє ты(мъ) можны(мъ), и вє(л)мѝ богáтымъ.
Убóги(и) вмырáючи ни в чємъ нє жалѣєтъ:
 нѣчего бо жалова(т), жє ска(р)бóвъ нє мѣєтъ.
Богаты(и) жє нє хóчє(т) з(ъ) ска(р)бомъ розлучи́ти:
 кгды̀ бы мощно, мо(г)лъ бы ввє(с) ска(р)бъ в трунỳ вложи́ти.
Бо ґды̀ влáстє(л), то вспóмни(т) сво(и) високи(и) тыту(л):
 и прє(д) кона(н)ємъ мнóго з(ъ) ска(р)бомъ ýзры(т) шкату(л). // 286
І многоцѣнны(х) мнóго высящы(х) сукмáно(в):
 и срєбряны(х) на столахъ стоя́щы(х) ꙁбáновъ.
І ýзры(т), жє млада̂ жєна̀ прє(д) ни́мъ хóди(т):
 таѧ го(р)шъ до крѣпкого жáлю привóди(т).
І види(т) тє(ж) и дѣти [áщє є(ст)] [2] прє(д) ны(м) стоя́щiѧ:
 и о нє́мощи єгѐ ѕѣло ско(р)бящiѧ.
І ты́є в то(и) часъ рѣчи, íнаго смущáютъ:
 и размы(ш)ля́ти о смє(р)ти нє допущáютъ.
І нє вся(к) тѣми стра(ст)ми бываєтъ побѣждє́нъ:
 лє(ч) будє(т) на схо(д) смє(р)тны(и) мы(с)лiю утвє(р)ждє(н).
І да(и) б҃жє и здрáвы(м) íсходъ памятáти:
 и сує́тства богаты(м) и вбоги(мъ) нє прє(л)щáти.

---

[1] З правого боку написано: *І ѡ рукодѣлцахъ єщє íщи эдє промє(ж) пов-ди(н)кóвыми.*

[2] Квадратні дужки стоять у рукопису.

327. Ω покаянiи; пѣсн(ъ)[1]

Блйз(ъ) єст(ъ) ко(н)чина̀ видимому вѣку:
часъ покаяти(с) грѣшну человѣку. // 286 зв.

І для того̀ то кáятисѧ трéба:
жебы по смє(р)ти нє утрáти(л) нба.
Ꙁачи(мъ) члвєчє прєста(н) ю̀жъ грѣшити:
а начни̇ бга о мл(с)ть просити.
І бо(л)шъ ко грѣхомъ грѣхо(в) нє прилага(и):
алє и мы(с)ли злы́є прє(ч) о(т)вє(р)га(и).
Довлѣє(т) тєбѣ мимошєдшо врємѧ:
зложи̇ грѣховно з рáмє(н) свои(х) брéмѧ.
На вся(к) днь тору(и), на ѡ́нъ вѣкъ дорóгу:
ко(т)раѧ вєдéтъ к на(и)вышшому бгу.
Плачъ нє лѣни́сѧ, щодє(н) прослєзи́сѧ:
и хо(ч) на стáро(ст) о(т) грѣхъ очисти́сѧ.
Потщы́сѧ пи(л)но творити блгóє:
да нє посты(г)нєтъ вѣчноє тѧ злóє.
Проси(м) и мли(м) сихъ нє ѡслуша(и)сѧ:
лє(ч) совє(р)шєнно ѡ(т) грѣховъ пока(и)сѧ. // 287
Ты (ж) Хр(с)тє бжє на пу(т) добръ настáви:
и о(т) юности всѣ грѣхи̇ остáви.
Моли(т) тѧ грѣшны(и) и мы тѧ̀ блгаємъ:
и сп(с)нiѧ, и сєбѣ тєжъ чаємъ.
І всѣмъ вѣрны(мъ) да(и) всѣхъ грѣхо(в) позбы́ти:
а по ко(н)чинáхъ в нбѣ тѧ слави́ти.

328. Млтва къ пр(с)тѣи бци: и ѱалма̀, сирѣчъ пѣ(с)нь; подóбє(н) Бцє вѣрнымъ оборóна

Ч(с)та двйцє, крáсна голуби́цє:
мли́сѧ ꙁа всѣхъ, нб(с)на цри́цє.
Бы на(мъ) на судѣ, нє бы(т) осуждéннымъ:
лє(ч) до прв(д)ныхъ, всѣмъ быти при(ч)тéнны(мъ). // 287 зв.

---

[1] З лівого боку на полі написано фразу, але початкові літери кожного рядка відрізані, можна прочитати таке: *По(д)...атѧ г(с)ди всє(г)[о]... а уповаю, ... и надѣѧ... в на(и)вышшо(г)[о] пна.*

Того̀ ср(д)чно всѝ себѣ желáемъ:
и прилѣжно тѧ о то́е бл͠гáемъ.
Да тобою всѝ ѡ(т) грѣхъ очисти(м)сѧ:
и не постыдны в(ъ) д͠нь су(д)ны(и) явы(м)сѧ.
І пре(д)стани на(мъ) в стрáшну ту годи́ну:
да сподоби(мъ)сѧ ꙁрѣти б͠га выну [1].

329. Ѡ прово(ж)дáющы(х) уме(р)шыхъ, и носящыхъ до гробовъ

Ѡстáтные послу́ги вме́ршы(м) о(т)давáю(т):
кото́рые до гробо(в) іхъ опровождáю(т).
І хр(с)тія(н)скаѧ то ꙁостаетъ пови́нно(ст):
а престáвл(ъ)шаго(с) д͠шѣ е(ст) то̀ доброчи́нно(ст). // 288
Ґды́ бо побожны(и) человéкъ м͠ли(т)сѧ за (н) б͠гу:
торуетъ престáвл(ъ)шему(с) до н͠ба дорóгу.
І себѣ особливе сме(р)ть припоминáетъ:
и по(л)зу д͠шѣ свое(и) вто(ж) содѣловáетъ.
Ꙁачи(м) не лѣнѣмосѧ вме(р)шы(х) провождáти:
и ѡ поко(и) д͠шъ óнѣхъ г(с)да бл͠гáти.
Да і насъ буду(т) такъже до гробо(в) провождáт(ъ):
и взаемно о мл(с)ть тво(р)ца всѣхъ упрошáт(ъ).
І е(ст) то о(т) седмѝ дѣлъ мл(с)рдныхъ дѣло:
прово(ж)дати до гробу уме(р)шаго тѣло.
Прето̀ та(к) хр(с)тіяно(м) достóи(т) твори́ти:
з(ъ) ѡхóтою провожда(т) к(ъ) гро́бо(м), и носи́ти.
І посы́пати на гро(б) и землѣ лопáту:
б͠гъ на(м) да(ст) и за то́е ѡ(т) себѐ заплáту.
Прето братіе все(г)дà о сме(р)ти помы(ш)ля(и)мо:
и на вся(к) де(н) кáяти(с) не занехива(и)мо. // 288 зв.
Г(с)дь б͠гъ до грѣшнико(в) кáющы(х)сѧ при(и)муе(т):
и сп(с)ніе д͠ша(м) таковы́мъ даруетъ.
І на(м) покая́ніе да(и) б͠же стяжáти:
бы(х)мо во(з)моглѝ жыво(т) вѣчны(и) воспрія́ти.

---

[1] Під цим віршем унизу дописано: *Іщи і еще пѣсни(и) є͠ напро(д) листо(в) за ѕ͠.*

330. Ω постя́щы(х)сѧ по во́лѣ и по нево́лѣ

Ω по́стѣ на свѣтѣ, та(к) лю́де повѣда́ю(т):
ко(т)ры́е собѣ его̀ ма́ютъ, и не ма́ютъ.
По(ст) мовя(т) ва́женъ е(ст), гды̀ кто̀ пости(т), з до(б)ро(и) во́лѣ:
а не з(ъ) прыму́су, або те(ж) по іно(и) нево́лѣ.
Бо доброхо(т)ны(х) г(с)дь бг҃ъ люби(т) да́теле(и):
и доброво(л)ны(х) по́сто(в) себѣ стяжа́теле(и).
Дово(л)но іны(и) всего̀ мѣе(т) а пости́тсѧ
уставы́чно: и бг҃а моли́т(ъ) не лѣни́тсѧ.
Жа́жде(т) же и а́лче(т) інъ, не мѣвши ничо́го:
и хочъ не ра(д) то му́сѣгъ по(с)ти́ти(с) для то́го. // 289
А іны(и) при дово́лствѣ, а возде(р)жно(ст) мѣетъ:
по еднокро(т) на́ де(н) я(ст), и тому̀ довлѣетъ.
І таки(и) доброво(л)ны(и) по(ст) на́ ползу будетъ
постящемусѧ: гды̀ в не(м) в до(л)ги(и) часъ пребу́де(т).
І да(и) бж҃е всяко(г)[о] добра̀ мѣт(ъ) дово́лно:
а для сп(с)ні ѧ по(ст) мѣти доброво́лно [1].

331. Ω ω(т)сыла́ючи(х) наѐмниковъ
пре(ж)де вре́мени не дослуживш ыхъ року:
и о наѐмника(х) о(т)ходячи(х)
и не хотя́щыхъ тру(ж)датисѧ,
до нарекова́нны(х) и́мъ ча́совъ

Хто не дослужы́вшую челя(д) ω(т)сыла́етъ:
то в то(м) на свѣтѣ звыча(и) таковы(и) быва́етъ.
Повине(н) е(ст) господа(р) за вве(с) рокъ плати́ти:
а о(т)ходя́щему нѣтъ нищо̀ не плати́ти. // 289 зв.
Іме(н)но хо(ч) бы дни(и) два̀ не зхотѣлъ дотружда́т(ъ):
то подлу(г) пра́въ, за вве(с) го(д) платы ему̀ не да́т(ъ).
Та(к)же за(с) господа(р), гды̀ бы мѣлъ о(д)сыла́ти:
могоры(ч)ного слугу: мусѣтъ за вве(с) ро(к) нагорожа́ти.
Прето вы̀ господарѣ челя(д) не о(т)сила(и)те:
а вы̀ те(ж) наемники роко(в) дослугива(и)те.
Бо могоры́чна з(ъ) того̀ утра́та, быва́етъ:
прето п҃нъ из на(и)мыто(м) неха(и) то̀ занеха́е(т).

---

[1] З правого боку в кінці вірша відкреслено прямокутник і в ньому написано: *ω постѣ іщи напро(д) листо(в) за кв҃.*

Пожытечнѣ(и) бо слузѣ, спо́лнє днє(и) дослужити:
же(б) всю zаплату взя(в)ши, про(ч) ю(ж) о(т)ступи́ти.
Я́ обо́и(мъ) сторона́мъ тоє такъ поража́ю:
и на разсудо(к) вш҃ъ я(к) зхо́четє подава́ю.

332. Ѡ вла́стелє(х), кара́ючи(х) людє(и) або и слу(г) свои(х) домо́вы(х): бє(з) дово́до(в) слу́шны(х). // 290

Z ра(з)смотреніємъ многи(мъ) ви(н)ного кара(и)тє:
и во свѣдитє(л)ство и́мъ людє(и) прє(д)ставля(и)тє.
Бо свѣдки право судя(т), та(к) в то(м) повѣда́ютъ:
а суді́и готовы(х) словъ выслухива́ютъ.
І нє оправда(и)тє тє(ж) за мзду̑ людє(и) ви(н)ныхъ:
а нє оско(р)бля(и)тє за(с) ты(х) бѣдны(х), нєви́нныхъ.
А і на(д) винны(м) добро (б) часомъ ужали́ти:
и хо(ч) мало ка(р)ности єму умє(н)ши́ти.
Кгды (ж) по(д)лу(г) пи(с)ма̀, мл(с)ть на судѣ сѧ хлю́битъ:
и млующа(г)[о] бг҃ъ мл(с)тивы(и) любитъ.
І грѣшниковъ престу́плшы(х) частокро(т) проща́єтъ:
паче же кающы(м)сѧ блгода(т) явля́єтъ.
Тѣмъ суді́и и власти: Хр(с)ту̑ по(д)ража(и)тє:
и по пра́вдѣ ст҃о(и) судъ zавшє сотворя(и)тє.
Да мл(с)тивнє и васъ бг҃ъ будєтъ суди́ти:
и удостойтъ живо(т) вѣчны(и) наслѣди́ти. // 290 зв.

333. Ѡ воє́нныхъ нєвча́са(х), и ѡ врє́мєнєхъ тыхоми́рныхъ

По́длу(г) правды і́сти(н)но(и), ап(ст)лъ вѣща́є(т):
жє бра(н) жи́тіє нш҃є, та́ко признава́єтъ.
Бо бра(н) быває(т) завшє о(т) враго́въ види́мы(х):
я́ко жє и особно о(т) тѣхъ нєвиди́мы(х).
А гдѣ про(и)дє(т) за(с) і́ндѣ воє(н)на руина:
нє скоро попра́ви(т)сѧ впя(т), та́ѧ края́на.
І нє зовсѣмъ тєжъ свои(м) доста́тко(м) зберє́т(ъ)сѧ:
бо по(д) ча́съ до́ печива и хлѣбъ прибєрє́т(ъ)сѧ.
А ґды гдѣ житє(л)ствуєтъ поко(и) тыхоми(р)ны(и):
то(и) кра(и) на всякую рє(ч) зостає(т) обы(л)ны(и).
І людє(и) та(мъ) будє(т) бо́лшъ и хлѣба доста́то(к):
я(к) то̀ мовя(т) доста́то(к) чини(т) вся́ки(и) ста́то(к). // 291

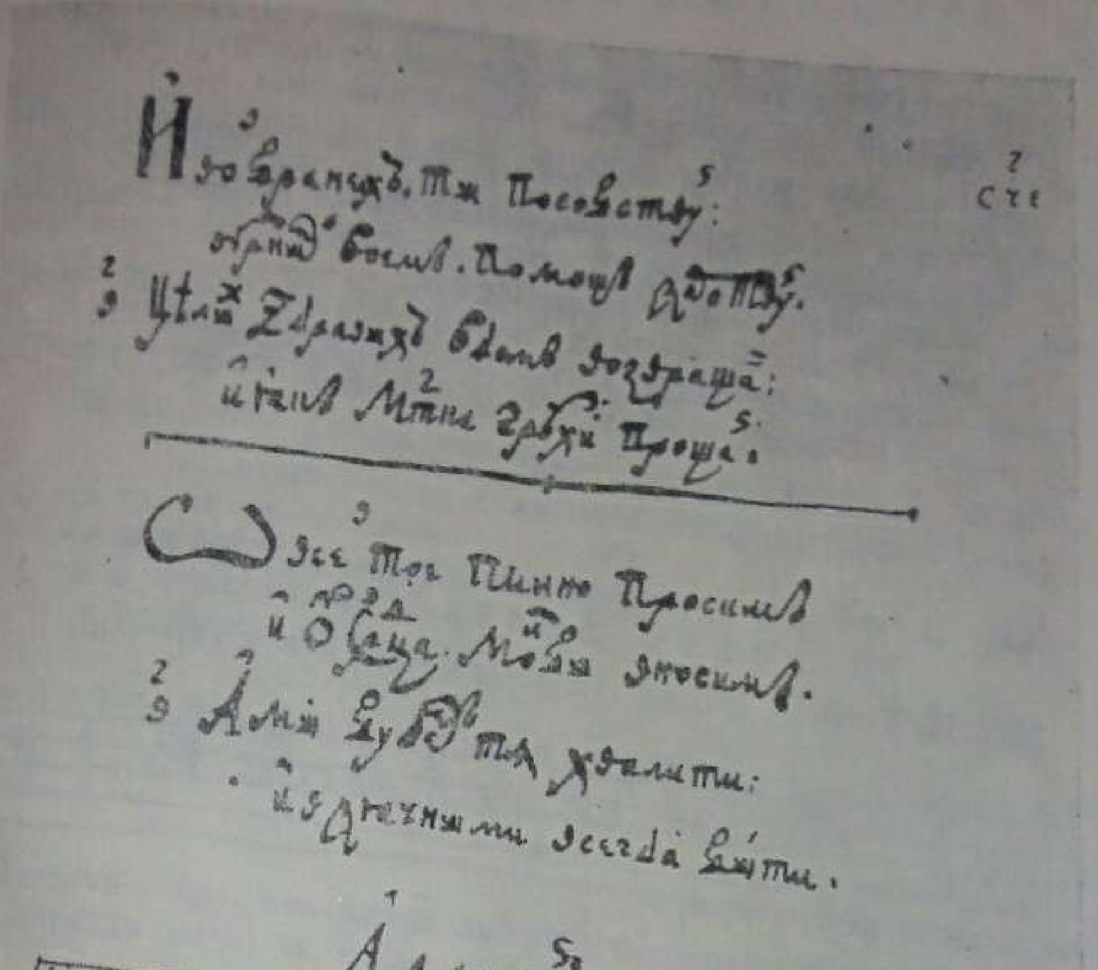
Аллилуиа

І кгды бы ѡ(т) вѣка нѣгды не воевали:
  то лѣпше(и) бы добре сѧ собѣ справовали.
Іжъ бы в тыхости ѣли хлѣбъ да пновали:
  и да(р)мо ме(ж) собою сѧ не зачепали.
І не было (б) уще(р)бко(в) вшелякимъ языкомъ:
  ажъ бы не мощно же(б) хто зглголалъ языко(мъ).
Zачи(м) да(и) бже, хоча(и) бы zа сихъ южъ вѣковъ
  не воевали(с); або и до конца вѣковъ.
Да тыхоми(р)но и лаго(д)но посѣдѣли:
  ве(л)мй было бы му(д)ро, сами бы узрѣли.
А гды то воюю(т), неха(и) враго(в) побѣждают:
  и хр(с)тія(н)скую о(т)чизну обороняютъ.
Помага(и) вѣрны(мъ) бже врагй скореняти:
  и до хр(с)тія(н)скихъ границъ не допущати.

334. Ѡ любвѣ, и ѡ люде(х) имѣючихъ во всѣмъ любовъ [1] // 291 зв.

335. Пѣснь нова млтве(н)наѧ к(ъ) бци

Подобе(н) самоподобны(и); іщи на ѡборотѣ сего листа, пу(д) нотою.

Вл(д)чице; всѣхъ црице:
  да(ж)дъ на(мъ) помощъ; всѣмъ двице.
К тебѣ бо всй прибѣгаемъ:
  и рату(н)ку в ско(р)бехъ чаемъ [2].

Мл(с)рдна, бу(д) ку грѣшнымъ:
  в страна(х) сущы(мъ); и к на(мъ) здѣшны(мъ).
Мощно тебѣ грѣшныхъ сп(с)тй:
  и до нба навѣкъ в(ъ)вестй. // 294

Ты бо мти; Хр(с)та бга:
  которого мл(с)ть многа.
І грѣшнико(в) не ѡпуща(и):
  лечъ о(т) грѣхо(в) іхъ о(т)враща(и).

---

[1] Аркуші 292—292 зв., 293—293 зв. в оригіналі чисті.
[2] Строфи між собою відокремлені червоними рисками.

Уставы́чно; мо(л)бы при(и)му(и):
а что̀ просимъ тоє дару(и).
Нб(с)наѧ нача(л)ница:
є́сте(с) грѣшнымъ наставница.

На пу(т) правы(и) насъ наставля(и):
и блудящы(х) ты ісправля(и).
Ѡ(т) невѣрны(х) рату(и) вѣрныхъ:
и о(т) ско(р)бє(и) за(с) безмѣрныхъ. // 294 зв.
И во бранєхъ, ты пособству(и):
вѣрны(м) воємъ, по́мощъ да(р)ству(и).
Цѣлы(х) ꙁдравыхъ в домъ возвраща(и):
и якъ м҃тка грѣхѝ проща(и).

Ѡ всѐ тоє пилно просимъ:
и о(т) ср(д)ца: мо(л)бы вно́симъ.
А мы̀ буде(мъ) тѧ хвали́ти:
и вдячными всєгда̀ бы́ти.
Аллилу(и)ѧ: є҃
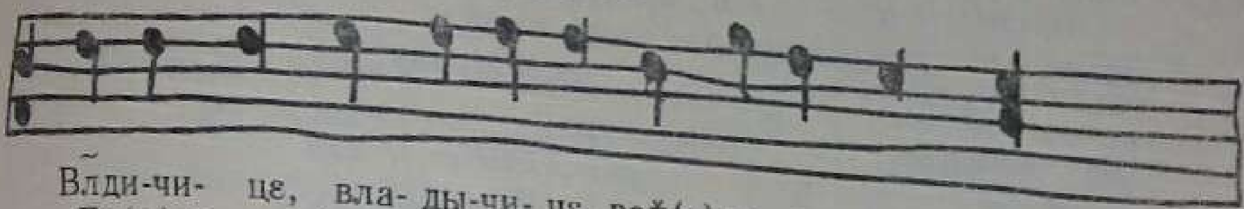
Вл҃ди-чи- цє, вла- ды-чи- цє, всѣ(х) ца- ри- цє
Да(ж)дъ на(м) по-мо(щ) да(ж)дъ на(м) по-мо(щ) всѣ(м), дѣ-ви-цє.

К тебѣ бо вси при- бѣ-га-є(м) и ра-ту(н)- ку в ско(р)-бє(х) ча-є(м).

// 295

336. Пѣснь но́ва, ѡ рожде́ніи сп҃совѣ:
подо(б): на́ тѧ г(с)ди всєгда̀ оуповаю

Привѣтству(и), зе́млє, пришє́дшаго к тебѣ:
и принєсшаго весєліє тебѣ.
Ꙁавдячне вы́та(и) и покло(н) о(т)дава(и):
и щы́ро того̀ в домы̀ своѧ при(и)ма(и).
Прє(д)вѣчны(и) г(с)дь днє(с) то̀ народи(л)сѧ:
и для збавє(н)ѧ на тебѣ явы(л)сѧ.

10 2234

Велича(и) zемлє ту̑ о(т)роковицу:
и че(ст)нѣ(и)шую Мрію двицу.
Слава во вышны(х) мл(д)нцу воспѣва(и):
и с(ъ) агглы ср(д)чно выславля(и).
То(р)жеству(и) ннѣ кожды(и) zемноро(д)ны(и):
и лику(и) агглъ всяки(и) нборо́дны(и). // 295 зв.

Сє бо спси́тє(л) зволилъ завита́ти:
и заблужденны(х) на тебѣ взыска́ти.
Ща(с)лива землє ты єстє(с) за пра́вды:
же посѣти(л) тѧ творєцъ всяко(и) пра́вды.

Дару(и) же бжє людє(м) многа лѣта:
и явля(и) мл(с)ть до ко(н)чины̀ свѣта.
Грѣшны(х) прощати нє рачъ забува́ти:
и до прв(д)ныхъ ла(с)ку прилага́ти.
А ѡсобливє хто тѧ привыта́єтъ:
нєха(и) же и то(и) ла(с)ки дознава́єтъ.
Всєля(и)сѧ в домы̀ щырє выта́ющы(х):
и сп(с)телє(мъ) тѧ прославля́ющыхъ.
Ты̀ єси̇̀ па(с)ты(р), при(и)ми̇̀ в(ъ) ѡгра́ду:
и пода(и) грѣшны(м) вѣчную ѡ(т)ра́ду.

І всєли̇̀ навѣкъ с(ъ) сты́ми жи́ти:
а мы̀ тѧ будємъ без ко(н)цà слави́ти. // 296

337. Приближає(т)сѧ конє́цъ а(х) дшє пока(и)сѧ:

и г(с)ду богови грѣховъ сповѣда(и)сѧ.

Імаши бо з(ъ) тѣломъ сѧ дшє пожєgна́ти:
ко(г)дà будє(ш) при смє(р)ти з нымъ сѧ разлуча́ти.
Памята(и) же исхо(д) сво(и) и смє(р)тну часыну:
и приготовлє(н)на бу(д) на су(д)ну годы́ну.
Бо ю(ж) по смє(р)тно(м) часѣ нє(ст) покаяніѧ:
та(к)мо трєбѣ в сє(м) вѣку о нє(м) стара́ніѧ.
Ω дшє на(д) собою самà сожалисѧ:
и на ісхо(д) смє(р)тны(и) тво(и) всє(г)дà готовисѧ.
Ащє и здѣ жи́єши на землѝ мятє́жно:

а мли́сѧ тво(р)цєви о мл(с)ть прилє́жно.

І творѝ млєніѧ и ко двѣ(и) ч(с)то(и):

и к(ъ) надє(ж)дѣ грѣшниковъ Мріи прч(с)то(и).
А та(к) по смєрти своє(и) всѣ мыта(р)ства про(и)дєшъ:

и до само(г)[о] нба нє возбра(н)но до(и)дєшъ. // 296 зв.

А́хъ дш҃е дш҃е о(т) днє(с) ю́ж преста(н) грѣшити:
а прє(з) покая́ніє будешъ в нб҃ѣ жити.

Гласъ пѣсни сєѧ. Тако по(и) я́ко здє єди́на строка̀ пу(д) ноту положисѧ. Іли во(л)но кому и іную ноту положи́ти.

При(б)-ли-жа-є(т)- сѧ ко- нє(ц), а(х)ду- шє по- ка (и)-сѧ
І го-спо-ду бо-го-ви грѣ-хо(в) спо-вѣ-да(и)-сѧ.
І прочєє и до ко(н)ца ты(м) гласомъ по(и).

338. Пѣсн(ь) нова бц҃и,
на по(д) дрє(в)ны ѡ мт҃и дв҃о ст҃а́ѧ:
іли о мт҃и дв҃о краснаѧ:
іли ѡ мт҃и дв҃о ч(с)таѧ

Ѡ мт҃и дв҃о цр҃и́це: прч(с)таѧ вл(д)чицє.
тєбє славя(т) а(р)хаг҃глы: тєбє славя(т) и а́г҃глы.
Прославляю(т) чл҃ци: о(т) вѣку до днє(с) прє(з) вси вѣци. // 297
Чту(т) тѧ вѣрныє цр҃іє: ч(с)таѧ дв҃о Мр҃іє.
Тобою бо свѣтъ свѣтає: и православно(ст) сия́є.
Тѣмъ жє с҃пса(и) на́ро(д) вѣрны(и); а скорєня(и) ро(д) нєвѣ(р)ны(и).
М҃лито(в) грѣшны(х) нє гнуша(и): лє(ч) ко Хр(с)ту тѣ(х) приноша(и).
Нє допуща(и) на(м) грѣшити: но ізволѝ насъ хранити.
Свободи на(с) о(т) мучили(щ): а доведѝ вѣчныхъ жи́ли(щ).
Всѣхъ тѧ чтущы(х) нє забуди: мл(с)тива ко всѣ(м) буди.
І ско(р)бя́щы(м) ско(р)бь прєтворя(и): а весєло(ст) и(м) подава(и).
Ѡ тоє тѧ всѝ бл҃гає(м) и прилѣжно упрошає(м).
Аллилу(и)ѧ то(л)ко кро(т), якъ мно(г)[о] припадає(т)
на яки(и) подобє(н) пѣти будєшъ.

339. Ω ка́шлю [1]

Много того̀ на свѣтѣ о(т) люде(и) чувае(м):
  паче же и очи́ма своима оглядае(м).
Г҆ды и азъ писе́цъ свѣдо(м) сме(р)тію страда(в)ша:
  и ω(т) ка(ш)лю про(к)лято́го з(ъ) свѣто(м) жегна́вша.
Ƶачи(м) б҃же и ка́ше(л) невѣрны(м) ω(т)сыла(и)
  а на(с) вѣрны(х) о(т) тое(и) зло(и) бѣды сохраня(и). // 297 зв.

340. Ω ве́летня(х), або̀ те(ж) ω велики(х) людя(х): котрые не́гды(с) были́ та(к) великіе, якъ дуб(ъ)ѧ̀

Бы́лъ то не́гды(с) таки(и) лю(д) о(т) поча́тку свѣта:
  же то̀ ƶна(и)дую(т) ко́сты и по сые лѣта.
І хо(ч) бы то г(с)дь б҃гъ мо(г)лъ и тыхъ преко(р)мити:
  една(к) же зхотѣлъ о́ны(х) ƶ свѣта скорени́ти.
І хо(ч) то и Адама вели́кого створи́лъ:
  и Е́ѵ(и)ву таковую (ж) ему̀ постанови́лъ.
Ты(л)ко (ж) не до(л)го по ни(х) ве́ле(т)нѣ быва́ли:
  а́ле скоро ко(н)чину̀ ѡ́ные приня́ли.
А г(с)дь б҃гъ постави(л) во́зра(ст) се(и) помѣ(р)ны(и):
  а то(и) вы́губи(л) збы(т)не велики(и) без(ъ)мѣрны(и).
Бо треба (б) вся́ко(и) речи ведлу(г) человѣка:
  о(т) Адама и по дне(с), и до конца̀ вѣка.
Я́ко то ры(б) великихъ, жебы наѣда́лсѧ:
  и ско(т) велики(х) и птыцъ, же(б) мя́съ ко(н)те(н)това(л)сѧ.
І дубя бъ по пя(т)деся́тъ са(ж)ны(и) было (б) треба:
  а тепе(р) таково́го ничо́го не треба. // 298
І пови(н)на (б) всякаѧ речъ бо(л)шаѧ бы́ти:
  же(б) мо(г)лъ таки(и) велики(и) дуре(н) в свѣтѣ жити.
Я́ко то каменіѧ треба (б) великого
  млынового́: же(б) з ха́ту было̀ толи́кого.
І в збо́ж(ъ)я(х) же(б) по сажню ƶе̇рна урожа́ли:
  и стебліѧ же(б) з дуба вгору возраста́ли.
І рѣка(м) бы треба мо́ру сѧ равня́ти:
  же(б) мощно млыни̇ з(ъ) тыми̇ кам(н)еми встроя́ти.

---

[1] Вірш написано блідим чорнилом, очевидно, пізніше на залишеному місці. У кінці аркуша приписка:

Еще о кашлю ли(ст) р҃и.

І древа(м) треба (б) уто(л)щъ з хату возрастáти:
жє(б) сто сажне(н) ввы(ш) мо(г)лй це(р)квй будовати.
І кóне(и) бы и воло(в) треба не таковы́хъ:
жє(б) чи(м) былò возити дерéве(н) таковы́хъ.
І ѡвощъ бы вто(ж) могла (б) бы(т) ве(л)мй вели́ка:
а не таковáѧ я(к) тепе(р) є(ст) єли́ка.
А заты(м) могло бъ бы(т) все бо(л)шое вшеля́ко:
ведлу(г) того возрасту, а ю(ж) не інáко.
Аже бг҃ъ чл҃ко(м) возрасту поме(н)шилъ:
и подлу(г) мѣры єго всякую рѣчъ вме(н)шилъ. // 298 зв.
І са(мъ) в(ъ) н҃шо(и) структурѣ ѡ(т) д҃вы роды(л)сѧ:
и нá зе(м)ли в(ъ) возрасту н҃шомъ бы(л) явы(л)сѧ.
Ꙁачи(м) ю́жъ тако(и) мѣрѣ и свѣтъ сѧ ско(н)чаєтъ:
а то(и) велики(и) возра(ст) ю́жъ бы́ти не мáєтъ.

341. Ѡ крилошáна(х) ц҃рковны(х)

Крылошанє особны(м) трудо(м) сѧ труждáю(т):
гды̀ в(ъ) це(р)квахъ б҃жіихъ, спѣваю(т) и читаю(т).
А ѡсобливе треба рано воставáти:
и в це(р)ковъ на у́треню пи(л)но поспѣшати.
А іному сѧ здає(т) легко крылоша(н)ство:
и онò та(к) тя(ж)ко я(к) простоє калáнство.
І єщѐ и на(и)тя(ж)ше(и) мо(г)лъ бы(мъ) то суди́ти:
прóсты(и) труждающисѧ може(т) и спочи́ти.
А на набоже(н)ствѣ ю(ж) тру(д)но спочивáти:
гды читає(т) спѣваєтъ, нѣлзѧ о(д)почивáти. // 299
І треба всѣми жы́ли дóбре сѧ надувáт(ъ):
жебы го(р)та(н) мо(г)лъ гла(д)ко и голо(с)но спѣва(т).
Треба (ж) часо(мъ) для сы́ли чи(м) сѧ и посили́т(ъ):
меновите хо(ч) не в часъ горѣлки сѧ напи(т).
А за грѣхъ то(и) б҃гу сѧ помл҃и́ти:
же(б) ѡ(н) пѣвце(в) свои(х) [за немо(щ)] [1] рачи(л) про(с)ти́ти.
Прето б҃же мл(с)ти(в) бу(д) на причéтники
це(р)ковныѧ: и на всѧ своѧ молéбники.
Ѡ(т) всяки(х) напасте(н) и(х) ѡ(т)че(с)ко свободѝ:
и в(ъ) бж(ст)ве(н)но(и) славѣ вѣнце(в) славы сподобѝ.

---

[1] Квадратні дужки стоять у рукопису.

342. Ω крылошáна(х) ωхрыпáючи(х) ω(т) кáшлю часо(м): и нε могущы(х) спѣвати ω(т)ню(д) тогдà

Прεпóна крылошáно(м) таѧ часто бываε(т):

которую дшε(в)ны(и) вра(г) пу(д) часъ наношаε(т). // 299 зв.
Бо крылошанйнъ іны(и) я(к)на(и)лу(ч)шε(и) сталйт(ъ)сѧ
в спѣва(н)ю: а гдѣ охрыпнε(т) то(г)дà ю(ж) смири(т)сѧ.
А бывáε(т) ω(т) врагà того бо(л)шъ, та(к) сѧ мнѣ види(т):
жε вра(г) проклятыи добрà жа(д)ного нεнавйди(т).
Нεнавиди(т) и тогò хто хо(ч) мало спѣваεтъ:
и з(ъ) щыро(ст)ю го(р)тан(ъ)ю своεю сѧ труждáε(т).

Бо хвáлою бжою ω(н) злы(и) вра(г) сѧ гнушаεтъ:
и про то щыры(м) пѣвцε(м) пáко(ст) тỳ приношáε(т).
Мы жъ εднакъ хо(ч) я(к) ко(л)вεкъ я(к) зможε(м) будε(мъ) спѣва(т):
а вражую голову пу(д) ноги свои доптáт(ъ).

343. Ω па(р)тέса(х), и ω учáщы(х)сѧ іхъ

И па(р)тέсники годны вεлико(и) похвáлы:

жε ко(н)понýю(т) глáсы для бжεи хвáлы.
А хочъ бо(л)шε(и) ты(х) що готовоε спѣваютъ:

εдна(к) и тыε хвалу бгу ω(т)даваютъ. // 300.
І гдѣ начнутъ спѣвати из нóтъ свои(х) гладко:

то а(ж) блгопріε(м)но слышати, и сладко.
І при вεлики(х) властε(х) ꙁа спѣвакóвъ бывáютъ:
и ꙁа тò пу(д) часъ лю(д)ми на свѣтѣ ставáютъ.
А наука и(х) чε(ст)на, и му(д)ра ε(ст) тáко:
хто нε вчйвсѧ нε будε(т) зна(т), а нε інáко.
Хо(ч) бы поέты(к) кто бы(л), нε почнε(т) спѣвати:
εсли нε вмѣε(т) па(р)тεсъ нε будε(т) и(х) знáти.
І нε па(р)тεсъ ты(л)ко, алε и ірмолóѧ:
а па(р)тεсы далεко тру(д)нѣ(и) ω(т) ірмолóѧ.
І писεцъ сε(и) з нεмного ірмолоѧ вмѣεтъ:
а па(р)тεсовъ нε спѣвавъ то нε разумѣεтъ.
Ꙁачи(м) и па(р)тεсниковъ трεба поважати:
и яко ωсобны(м) и(м) мудрца(м) чε(ст) даяти.
І наха(и) ко(т)рыε сѧ вчили ꙁдравы спѣваю(т):

и нóвыми пѣсн(ъ)ми всй бга вεличáю(т)[1]. // 300 зв.

---

[1] На полі з лівого боку помарки чорнилом, ніби хтось пробував перо.

344. Ѡ нйщыхъ шко́лныхъ

Нйщыє дѣтки, хо(ч) вы̑ нищеты̑ тє(р)пѣтє:
а доставáт(ъ) або тє(ж) красты сѧ нє вчѣтє.
Бо то злаѧ рєчъ вє(л)мѝ зостаєтъ на свѣтѣ:
хто кpaдє(т) то нє живєтъ то(и) в до(л)гіє лѣты.

І г(с)дa бга ты(мъ) дѣломъ прогнѣваютъ:
и тє(ж) на шы́бєница(х) вѣша(н)ны бываютъ.
А вы̑ з(ъ) малы(х) лѣтъ собѣ цноты захову(и)тє:
и бакала́ра(м) свои(м) покорно вслугу(и)тє.

І я́ко учтєлє(и) свои(х) во всємъ слуша(и)тє:
а гды на злоє у́ча(т) то хо(ч) и нє слуша(и)тє.
Учѣтє жє сѧ пи(с)мà бжіяго чти́ти:

и наставля(и)тєсѧ тєжъ бгу сѧ млити.

А бгъ ва(м) да(ст) и возра(ст) и мудро(ст) и ща(ст)ѧ:
и будє(т) ва(с) хранити о(т) всєгò нєща(ст)ѧ.
Я̇ з любвѣ моєи ва(м) тоє поражаю:

и всяки(х) добръ о(т) бга пріяти пріяю.

345. Ѡ рандаря́хъ // 301

И убо́ги(и) члкъ хтѣлъ бы рандарє(м) бы(т):
єсли бы то з(ъ)то(л)ко мѣ(л) грошє(и) рату платы(т).
Ты(л)ко жє и богаты(и) нє всяки(и) то можєтъ:
рѣдко яки(и) на тоє суму̀ вложи́т(ъ) зможє(т).
А хочъ інъ и бога(т) є(ст) тогò нє доступитъ
ранда(р)ского уряду: а(ж) бо(л)шъ ра́ты посту́пи(т).
І доступи(в)ши гды сѧ пощаститъ хлѣбъ ма́єтъ:
алє посполиты(м) ю(ж) людє(м) пєрєшкажаєтъ.
Нє во(л)но продавати горѣлки никому:
ты(л)ко то рандарєвѣ ужє єдино́му.
Та(к)жє и тютюну ю(ж) нє волно продава́т(ъ):
ты(л)ко до нєгò муся(т) ходити купова́т(ъ).
А єслѝ и до́го(т) вкупѣ заарє(н)дуєтъ:
то и догтє(м) нихто ю(ж) болшє(и) нє ши(н)куєтъ.
А індѣ в(ъ) арє(н)дѣ и брага бываєтъ:
хто нє чува(л) звѣку то(и) вє(л)мѝ сѧ удывля́є(г).
А сє жъ мовитъ якиє вы́гадали кадуко́вє:
нши нє чува́ли zвѣку сєгò и про(д)ко́вє. // 301 зв.
І єсли (б) рандова́ли єщѐ мєдъ пи́во:
было (б) ю(ж) всєму свѣту на(и)бо(л)шоє дыво.

І б͠же и(м) помага(и) що хотѣт(ъ) рандова́т(ъ):
ты(л)ко былє (б) нє на збы(т) мо(г)ли скупо продава́т(ъ).

346. Ω шафаря́хъ

Шафа(р) повинє(н) писа(т) всякіи росхо́ды:
та(к)жє єсли якіє тє(ж) є(ст) и прихо́ды.
І потрєба всє zавше добрє памята́ти:
жебъ нє запомнѣлъ чєго часо(м) записа́ти.
І потрєба умѣти гроши раховати:
жебъ у рєє(ст)рахъ свои(х) нє мѣлъ омыля́ти.
І потрєба трєзвє(н)ны(м) смысло(м) того̀ глядѣт(ъ):
и осторожно(ст) всє(г)да̀ з пи(л)нымъ дозоро(м) мѣт(ъ).
І нє хотѣлъ бы(м) того уряду дє(р)жати:
жє(б) яко(и) кры(и) б͠жє пєнѣ нє одє(р)жати.
Бо то(и) урядъ вручаю(т) глядячѝ на цно́ту:
прєто трєба цно(т)ливє здавати істо́ту [1]. // 302
І єслѝ шафарєвѣ много будє(т) да́нно:
тєды будє(т) о(т) нєго̀ мно́го и взыска(н)но.
І на сумнє(н)ѧ ска(р)бы̀ п͠нства вруча́ютъ:
нєха(и) жє и до п͠но́въ шафарѣ щыро(ст) ма́ю(т).
Єслѝ вѣря(т), трєба (ж) сѧ нє знєвѣряти:
алє сумнє(н)є своѐ чи́сто п͠ну хова́ти.
І хто зємному п͠ну zычливо(ст) хова́єтъ:
то(и) и о(т) нб(с)ного ласку о(т)рыма́єтъ.
І да(и) б͠жє на(м) до всѣхъ zычливыми бы̀ти:
бы(х)мо о(т) тєбє мо(г)лѝ ла(с)ку zаслужи́ти.

347. Ω писара́хъ ро́zны(х), то є(ст) імє(н)но, що книги готовыє прєпи́сую(т), и выдаю́тъ z головы̀ якіє новыє рѣчи, и о писара́хъ тєжъ гра(д)скихъ и о мн(с)ты(р)скихъ: гра́моты або за(с) листы пишущы(х); и всякіє крѣ(п)кіє права̀ [2] // 302 зв.

Писа(р)скоє дѣло хо(ч) то нє цѣпомъ маха́т(ъ):
да го́лову го(р)шъ цѣпа тя(ж)ко часомъ вє(р)та́т(ъ).

---

[1] Унизу сторінки дописано: *єщє о шафаря(х) назадъ ли(ст) р͠на.*
[2] З лівого боку на полі написано дуже недбало нерозбірливу фразу.

Бо потрєба пишучи всяко размышляти:
жєбы я́ко на(и)лучшє(и) се́нсо(в) докладати.
І́жъ бы в людє(и) нє было̀ пи(с)мо̀ зго(р)шитєлно:
да жєбы то было̀ о(т) всѣхъ похвали́тєлно
І трєба всякую рѣчь особно памятат(ъ):
о якихъ дѣла(х) ка́жутъ єму̑ в(ъ) ли́ста(х) писа́т(ъ).
І часо(м) сѧ случає(т) писати такъ тру(д)но:
жє а(ж) нє напившисѧ горѣлки, то ну́дно.
І трєба до писа́ни(и) частыхъ присѣдѣни(и):
и к тому и ѡчи́ма з(ъ) пилно(ст)ю глядѣни(и).
І на вя́зы тя(ж)ко є(ст) нахыля́ючисѧ:
и на пє(р)сы ик(ъ) столу̑ опираючисѧ.
І часто можє(т) писа(р) такъ попрацова́ти:
жє сѧ притрафляє(т) ночъ, и двѣ нє поспа́ти [1]. // 303
Zачи(мъ) до писа(р)ства хо(ч) нє трєба булавы̀:
ты(л)ко жъ єднакъ потрєба добро(и) и головы̀.
Zа що трєба вѣмъ всякихъ писарє(и) хвали́ти:
и за тру(ж)да(н)ѧ о́ны(х) го(р)ливє любити.
І сє(и) вѣршописъ мѣєтъ к писаря(м) го(р)ливо(ст):
бо и са(мъ) ты(м) бы(л), знає(т) тую долєгли́во(ст).
І и́ндѣ з(ъ) ка(з)нодѣ(и)ми писа(р) бра(т)ство ма́є(т):
жє посполу из(ъ) ными писмо(м) сѧ тру(ж)да́є(т).
І нєха(и) и(м) г(с)дь бг҃ъ в(ъ) труда(х) пособствує(т):
и дш҃єспсє(н)ную бл҃города(т) да(р)ству́єтъ.
Я́ ѡ́ны(м) того щы́ро zы́чу и прія́ю:
и г(с)ду бг҃у іхъ наzавшє вруча́ю.

348. Ω казнодѣ́яхъ

Казнодѣєвъ нє ты(л)ко що го(д)но восхваля́т(ъ):
лєчъ трєба а́гг҃лами бж҃іими іхъ зва(т). // 303 зв.
Жє то̀ сло́во бж҃іє всѣмъ пропо вѣда́ютъ:
и пропо вѣдниками прєто и(х) называ́ютъ.
Подаю(т) бо всѣмъ людє(м) спс҃є(н)ну науку:
ґды вспоминаю(т) ца(р)ство и вѣчную муку.
І о(т) дш҃єврєдны(х) дѣлъ слышащы(х) ѡ(т)водя(т):
и на пу(т) спс҃и́тєлны(и) мно(г) на́ро(д) наво́дя(т).

---

[1] Унизу сторінки іншим почерком написано: *Помощъ моя ѡ(т) г҃да сотво-(р)итєля.*

І комꙋ до ср(д)ца и(х) слово прилѣпи(т)сѧ:
певнє то(и) ѡ(т) грѣхъ свои(х) к(ъ) бгу обрати(т)сѧ.
Ꙁачи(м) в Ро(с)сіи ншо(и) бжє тѣхъ умножѝ:
и спніѧ ѡнѣмъ за труды примножѝ.

349. Ѡ богомыслности

Блжє(н) іжє к(ъ) зємно(и) л(и)сти у(м) сво(и) нє пригвождáє(т):
лє(ч) в(ъ) нб(с)нѧ єгò блги всє(г)дà в(ъ)пѣряєтъ.
Блжє(н) полагающы(и) надє(ж)ду всєгдà в(ъ) бзѣ:
и нє прє(л)щая(и)сѧ тєжъ сує(т)ствіями мнозѣ.
Блжє(н) ни во что жє всѧ зємнаѧ в(ъ)мѣняющи(и):
и во богомы(с)лно(с)ти пр(с)но прєбывающи(и). // 304
Блжє(н) бєз(ъ)мятєжноє житіє си стяжáвши(и):
и кромѣ жытє(и)ски(х) печали(и) жити начáвши(и).
Блжє(н) іжє стра(х) бжи(и) в сєбѣ всєгдà имýщы(и):
и млтвами в(ъ) двєри нб(с)нѧ то(л)кýщы(и).
Блжє(н) прєтє(р)пѣвши(и) здє всѣ печали и ско(р)би:
из(ъ)бавлє(н) будє(т) в(ъ) ѡнъ вѣкъ о(т) вѣчноѧ ско(р)би.
Що и на(мъ) Хр(с)тє бжє всѣмъ вѣрны(м) да(и) улучи́т(ъ):
бы(х)мо тѧ бєзконечно в нбѣ возмо(г)лѝ хвали́т(ъ).

350. Ѡ щы́ро труждáющы(х)сѧ іноцє(х) и свѣтски(х)

Яко всѣмъ блги(м) кóрє(н) є(ст) трудолю́біє:
такъ правє всѣмъ корє(н) злы(м) срєбролю́біє.
На(и)пачє жє іноковъ врєждаєтъ срєбролюбно(ст):
а спсє(н)ную творитъ по(л)зу трудолюбно(ст).
І бываєтъ спсєнъ інокъ послушáніємъ:
а нанóси(т) врє(д) дшѣ злы(м) прєслушáніємъ.
Бо гды (ж) послушаніє животъ прєзначáєтъ:
а прєслушáніє вѣмъ смє(р)ть содѣловáєтъ [1]. // 304 зв.

---

[1] Аркуші 305—308 зв. у рукопису чисті. Отже, кінця вірша «Ѡ щы́ро труждáющы(х)сѧ.. » немає. На чистому 305 арк. написано олівцем рукою П. Куліша: *«Здесь д. быть вирши, упоминаем. выше, на л. 74 об.»*.

351. До сме(р)ти ѡбытели се(и) не ѡставля́ти [1]:
але в не(и) до ко(н)чинѣ свое(и) пребыва́ти.
І а́ще и присяги тое(и) не зломи́ши:
то удо́бѣе живо(т) вѣчны(и) наслѣди́ши.
Хс же всемогущы(и) за бл҃го(ст) тѧ спсе́тъ:
и до вѣчно(и) ра́дости нб(с)но(и) в(ъ)веде́тъ.

352. Сло́во ѡсобли́вшое, о мяте(ж)но(мъ) жи́тіи іноческо(м), я́ко іногда быва́е(т) ꙁлы(и) сожи́те(л) в(ъ) ке́ліи, и пакости мно́гіи твори(т) друго́му. Таковому со злы(мъ) сожы́телемъ власне со зло́ю жено́ю ч҃лку бѣдному не е(ст) доброго жи́тіѧ

Ꙁло́е на свѣтѣ и та́мъ жи́тіе быва́е(т):
гдѐ в ке́ліи сожите(л) злы(и) з(ъ) ки(мъ) пробува́е(т). // 309
Буде(т) бо вѣмъ друга́го во вс(мъ) осужда́ти:
и ло́жно злы́ми дѣлы тогѐ обноша́ти.
І за́вше в(ъ) не́нави(с)ти буде(т) его̀ мѣти:
и о(т)ню(д) непра́ве(д)но тежъ ненавидѣти.
Ꙁачи(м) да(и) б҃же з(ъ) таки(мъ) не жите(л)ствова́ти:
да хо(ч) еди́ному гдѐ на́вет(ъ) обыта́ти.
А хо(ч) и писано же в(ъ)купѣ жи́ти добрѐ:
але з злы(м) сожи́теле(м) згола жи(т) не добрѐ.
І храни̇̀ насъ г(с)ди ѡ(т) злыхъ сожи́теле(и):
и да(и) на(м) в сожи́тіѧ любвѣ храни́теле(и) [2].

353. Ѡ входя́щы(х) інoки́ня(х) в(ъ) ѡ́лта(р)

Иноки́н(ъ)я(мъ) в(ъ) ѡ́лта(р) вхо(д) е(ст) бл(с)ве́нъ:
а жена(м) и д҃вица(м) свѣтовы(м) во(з)бране́нъ [3].

---

[1] Оскільки попередні аркуші чисті, то вірш без початку.

[2] З лівого боку на полі приписано: *ли(ст) н҃в сі́му (ж) подобное слово назадѣ.*

[3] Аркуші 310—310 зв. в оригіналі чисті, отже, кінця вірша немає.

354. Ѡ неравностяхъ людзскихъ, яко іны(и) високъ чл҃вѣкъ в(ъ)зросто(м), а іны(н) низокъ, и яко не ровно дае(т) бг҃ъ: тому такъ а іному во всемъ иначе(и)

Дивнаѧ вещъ на свѣтѣ и тò пробуває(т):
 же не всякъ сове(р)шенны(м) во(з)расто(м) взра(с)тає(т).
Дивнаѧ и тò же інъ и великъ бываєтъ:
 а старѣ(и)шинства и те(ж) началу не маєтъ.
Дивнаѧ и тò чему тва(р)ми не єднаки:
 але хо(ч) и єдноє(и) м҃тки тò інаки.
Дивнаѧ и тò чему не єднаки власы:
 а особно речами, або мовлю гласы.
Дивнаѧ и то чему не єдинъ обыча(и):
 у іного добры(и) є(ст), а в тогò злы(и) звыча(и).
Дивнаѧ и то чему інъ во все(м) ща(ст)ливы(и):
 а інъ пожа(л)сѧ бж҃е, zгола неща(ст)ливы(и). // 311
Дивнаѧ и тò чтò інъ буде(т) сылу мѣти:
 а інъ бѣдны(и) ве(л)ми мало здоро(в)ѧ мѣти.
Дивнаѧ и тò же інъ жиєтъ многа лѣта:
 а інъ скоро сѧ родитъ, ю(ж) из(ъ)сходи(т) з(ъ) свѣта.
Претò о судбахъ бж҃ін(х) мнѣ не дышкурова(т):
 да ѡ всѣхъ намененны(х) реча(х) си(х) поко(и) да(т).
Бг҃ъ всѐ знає(т) чтò твори(т), и буде(т) творити:
 а мнѣ бо(л)ше(и) нѣчего о то(м) говорити.

355. Ѡ постѣ, и о по(ст)ницѣхъ

Достоинъ хваленіѧ и по(ст)никъ бывае(т):
 д҃шу бо и тѣло по(ст) єму вычищаєтъ.
І бл҃же(н) поста себѣ воздержно(ст) стяжавы(и):
 ѡ(т) вредящаго єгò обжи(р)ства збѣжавы(и).
По(ст) твори(т) человѣку и умиленіе:
 и ср(д)чное з(ъ)гони(т) ѡкамененіе. // 311 зв.
І слезы подаваєтъ и з(ъ) ѡчесъ испущати:
 и сме(р)тную ко(н)чину, и судъ памятати.
І до грѣхотвореніѧ по(ст) вѣмъ не допущаєтъ:
 стра(х) убо бж҃и(и) в(ъ) ср(д)це єму ю(ж) влагаєтъ.
І памятозлобіе того не вреждаєтъ:
 но яко пра(х) о(т) лица вѣтра іщезаєтъ.

Любо(в) же ко бгу и ко ближнему дарує́тъ:
    и вѣнецъ нетлѣнны(и) на нбсе(х) готу́етъ.
Тѣмъ же и мы̀ жела(и)мо по(ст) сты(и) стяжа́ти:
    іжъ бы добродѣтели ты́е оде(р)жати [1].

Іщѝ еще наза(д) листо(в) за кв ѡ постя́щыхсѧ
    по волѣ и не по волѣ [2].

---

356. Ω врагу̀ дшѐвно(мъ), я́ко не тако(в) ѡ́нъ е(ст), я́ко іконопи́сцы его̀ изѡбража́ютъ: або те(ж) малю́ютъ // 312

Подо́бно правду люде вызнаву́ю(т):
    же не таковъ вра(г), я(к) его малю́ю(т).
Але дале́ко мѣетъ бы(т) шпетнѣ(и)ши(и):
    и о(т) маля(р)скихъ ещѐ ме(р)зенѣ(и)ши(и).
Бо на маля(р)скихъ мощно сѧ глядѣти:
    а на жыво́го трудно (б) поглядѣти.
Живы(и) члвѣкъ не мо́жетъ его зрѣть:
    и по сме(р)ти да(и) бже на(м) не видѣт(ъ).
Бы(х)мо не уде(р)жанно про(и)шлѝ мыта(р)ства:
    и не возбранно до(и)шлѝ нб(с)наго ца(р)ства.
Нѣхто живого (праве) [3] не́гды(с) ʒрѣти хотѣлъ:
    а́же в то(и) же часъ ви́дѣти не поспѣлъ.
Токмо бо̀ ему но́гты свои вказа́лъ:
    и ма́ло з свѣто(м) си́мъ сѧ не пожеgна́лъ.
Трилѣтна ему на(и)шла̀ трясовица:
    и щоде(н)наѧ з стра́ху ѡгневи́ца. // 312 зв.
Прето̀ хто (б) мѣлъ живо́го повида́т(ъ):
    треба (б) конечно о(т) стра́ху умира́т(ъ).
Сты́е о(т)цѝ не́гды(с) и вида́ли:
    ты(л)ко же сѧ и́хъ нѣтъ не ужаса́ли.
Ле(ч) яко́вости(и) ѡ́ны(х) не видѣли:
    да нечи́стыми гады и звѣрми зрѣли.
Една(к) же прихо(д) і́хъ постерѣга́ли:

---

[1] З правого боку на полі написано іншим почерком двічі *поука* і фраза *Спробоваты піюра*.
[2] Ця фраза виділена горизонтальними рисками.
[3] Круглі дужки стоять у рукопису.

и кр(с)томъ с҃ты(м) пре́чъ и(х) о(т)гоня́ли.

Ісаки(и) с҃ты(и) кгды (б) сѧ пережеgналъ
в(ъ) пещерѣ: ничто (б) в то(и) часъ зла не приня́лъ.

А҆же хочъ мно́го му́сѣлъ пострада́ти:
а возмо(г)лъ главу̑ ему̑ подопта́ти.

Що ж сѧ ткне(т), і мы̀ а́ може вида́емъ:
во пло́те(х) лю(д)зски(х): да то(к)мо не зна́емъ.

Неха(и) же насъ б҃гъ рачитъ борони́ти
и ѡ(т) наше(ст)ви(и) вра́жіихъ храни́ти. // 313

357. Ω чита́ніи книжномъ

Подо́бно и таковы(и) не злѐ поступа́е(т):
ко(т)ры(и) и кни́ги сты́ѧ охо(т)но чита́е(т).

Кни́ги бо на с҃псе(н)ны(и) пу(т) всѣхъ наставля́ю(т):
и по(л)зу д҃ше(в)ную чтущы(м) сотворя́ю(т).

Бл҃же(н) слово б҃жіе вся(к) я́ко слыша́щы(и):
б҃же(н) всяки(и) тако(ж) де его̀ и творя́щы(и).

Прето же до чте́ніѧ лѣно(ст) о(т)верга(и)мо:
и з(ъ) ѡхо́тою слова̀ б҃жіѧ чита(и)мо.

Прето жъ за(с) не лѣнѣмъсѧ чти(т) слы́ша(т), и твори(т):
абыхмо ты(м) мо(г)ли жи(з)нь вѣчную на(с)лѣди(т).

358. Ω по́мстѣ б҃жои, до zлыхъ zапамяталыхъ люде́и

Б҃гъ хо(ч) не ско(р) да лу́че(н), тако повѣда́ютъ:
много того̀ людіе злые дознава́ютъ. // 313 зв.

Помсты(т)сѧ Х҃с г(с)дь zа крывоприся́зство:
помсти(т)сѧ Х҃с г(с)дь и за с҃токра́дство.

Помсти(т)сѧ Х҃с г(с)дь тежъ, и zа уби(и)ство:
и пошле(т) на самого его̀ то(ж) уби(и)ство.

Помсти(т)сѧ Х҃с г(с)дь то(ж) и за клевету̑:
пошле(т) ему хромоту̑ або те(ж) слѣпоту̑.

Помсти(т)сѧ Х҃с г(с)дь тожъ и zа наду́то(ст):
и пошле(т) на все тѣло его̀ злу̑ розду́то(ст).

Помсти(т)сѧ Хс г(с)дь, и за памятозлобно(ст):
ко(т)ры(и) не хранитъ в себѣ блгую незлобно(ст).

Ѡ вл(д)ко г(с)ди, млимъ тѧ яко бга:
ко(т)рого до прв(д)ныхъ ла(с)ка и мл(с)ть пре(м)нога.
І ѡ(т) насъ грѣшны(х) гнѣвъ сво(и) прв(д)ны(и) ѡ(т)вратѝ:
а вмѣсто гнѣву ла(с)ку и мл(с)ть привратѝ.

359. Ѡ немощахъ трясавичныхъ. // 314

Трясавы(ч)наѧ нѣмо(щ) ве(л)мѝ е(ст) ди(в)наѧ:
и не ты(л)ко дывнаѧ ле(ч) и преды(в)наѧ.
Студено(ст) бо з(ъ)бы(т)ную людемъ приношае(т):
а послѣ ж де в(ъ) малы(и) часъ в(ъ) ѡгн(ъ) в(ъ)ве(р)гаетъ.

А мо(р)дуе(т) же кого пре(з) дни(и) два и чрез(ъ) днь:
и е(ст) іны(и) в нѣмочи то(и) [1].

А мо(р)дуе(т) же кого пре(з) дни(и) два и чре(з) днь:
а іногда бывае(т) же и на всяки(и) днь.
І е(ст) іны(и) в немочи то(и), ѡбжырно(ст) мае(т):
а іному хлѣбъ и все сѧ осоружаетъ.
Ты(л)ко все буде(т) воду або борщъ глушити:
або мо(в)лю пити я(к) в ла(з)нѣ на пѣчъ лити.
І на завтры(и) де(н) сро(д)зе на голову хорѣетъ:
ажъ чл҃къ що чини(т)(ъ) не дорозумѣетъ [2]. // 214 зв.
І вѣ(р)шопись се(и) мно(г)[о] то(г)[о] з(ъ) млады(х) лѣтъ дознал̀ъ:
бода(и) такого лиха нихто добры(и) не позналъ.
І не зычи(л) бы(м) того и неприятелемъ:
не ты(л)ко хова(и) бже зычливы(м) пріятеле(мъ).
Бо іные з хоробы то(и) и умираютъ:
и із(ъ) свѣта в по(л)вѣковъ свон(х) из(ъ)хо(ж)даютъ.
І кого таѧ нѣмо(ч) хочъ мало поде(р)житъ:
не буде(т) та(к) сыле(н) я(к) то(и), що зроду не держи(т).
І подобно то(и) же бѣсъ члвѣка мо(р)дуетъ:
ты(л)ко то що в цѣлости памя(т) заховуетъ.
І не да(и) бже тое(и) хоробы всѣмъ крщенны(мъ):
а ѡдошлѝ гды зволи(ш) навѣкъ ю некреще(н)нымъ.

[1] Ці два рядки ретельно закреслені.
[2] З лівого боку на полі недбало написано іншим почерком і розмазано: *Шпаковского книга.*

360. Ѡ бо́лѣзнехъ ꙁу́бныхъ

Не да(и) б҃же и ꙁу́бно(и) болѣзни дозна́ти:
храни всѣхъ правосла(в)ныхъ прч(с)таѧ м҃ти. // 315
Бо̀ и то̀ зла́ѧ бо́лѣзн(ъ) пребыва́е(т) зда́вна:
и та(к) злаѧ же а(ж) трясави́цы ра́вна.
І в самы́хъ дознава(н)яхъ на(и)паче и го́рша:
гды (ж) ѡ(т) трясави́цы мука бывае(т) бо́лша.
Трясавы́чнику тру(д)но поку(л) сѧ согрѣти:
а по согрѣя́ніи мо́же(т) сонъ сла(д)къ мѣти.
Та(ж) я́къ в(ъ) ѡ(г)ни́ на́чне(т) горя́чо(ст) страда́ти:
и за́ра(з) ту стра(ст) збуде(т), гды̀ на зы(м)ну буде(т) сѧ поклада́ти.
А зубно(и) проклято(и) в ско(р) часъ не позбу́деть:
а(ж) развѣ к(ъ) позбы(т)ю са(м) б҃гъ помо́щни(к) бу́де(т).
І гды̀ буде(т) с҃то(г)[о] Анти́пы о по́мощъ проси́ти:
ко(т)ро́му ꙁубную б҃гъ каза(л) болѣзн(ъ) цѣли́ти.
Еднакъ же и кро(м) си(х) дво(х), всякаѧ хоро́ба:
не бываетъ на́ свѣтѣ чловѣ́ку оздо́ба.
Бо и трясавична ꙁлѐ и зубна недо́бре:
а хто жа(д)ны(х) бѣдъ не взна(л), то на(и)па́че до́бре [1]. // 315 зв.
І а́вто(р) сы(и) лю(д)зскіи всѣ не́мощи позна́лъ:
кро(м) б҃гъ вкры(л), пара́лѣжны(х), фра(н)цу́зки(х), не взна́лъ.
І кро(м) вло́мно(с)те(и) соста(в), и хоробъ бѣсны(х) злѣ(и)шы(х):
една(к) побѣде(н)нѣ(и)ши(и) на(д) всѣхъ люде(и) бѣднѣ(и)ши(и).
А то̀ ты(м) же безро(д)ны(и), и о(т)нюдъ сырота̀:
мучитъ его̀ вели́ка ѡсобно нищета̀.
Іны(и) и сырота̀ б҃годѣтеле(и) ма́етъ:
то то(и) тако(ж) ѡ҆ землю бѣду̑ ударя́етъ.
А се(и) б҃годѣтеле(и) и родовъ не ма́етъ:
б҃годѣтеле(и) в(ъ) свои(х) ну́жда(х) мѣт(ъ) жела́етъ.
Б҃же б҃годѣтеле(и) рачъ ему̑ дарова́ти:
а б҃годѣтеле(мъ) хтѣ(и) стокро(т)но воздая́ти.

361. Ѡ хору́ючи(х) на́ болѣзн(ъ) голо(в)ну́ю

Ди́вна ѧ и то̀ не́мощъ, же ра́ны не мѣетъ:
а такъ сро(д)зе або те(ж) сме(р)те́лно болѣетъ.

---

[1] З правого боку іншим почерком на полі написано дуже недбало: *Шпаковського ус..ть своєю книжкою.*

І запевне сме(р)те(л)но же ажъ умира́ютъ:
а гды не умыра́ютъ то смысло(в) зступа́ютъ. // 316
А ежели́ те(ж) смысли в себѣ не згубля́ютъ:
то по̑ ста́рому бѣдные крѣпко страждаю(т).
Бо часо(м) з(ъ) того̀ бо́лю а́жъ выскочи(т) ѡко:
а хоча(и) не выскочи(т) то впаде́тъ глубо́ко.
Ѡсобно (ж) бо́лѣзнь и всѣмъ соста́вомъ наво́ди(т):
и до до(л)годне(в)нои болѣзни приво́дитъ.

Же то всякимъ составо(м) м͠ти є(ст) голова̀:
або те(ж) всему̑ тѣлу голова̀, голова̀.

І да(и) б͠же и главно(и) бо́лѣзни не мѣти:
и іжъ бы не по(з)на́ли те(ж) н͠ши и дѣти.

362. Ѡ не́моща(х) из(ъ) ча́ду быва́емы(х)
в(ъ) зы(м)ные ча́сы в лютые мра́зы:
ко(г)да̀ інъ уча́дѣе(т) та(к)
в(ъ) ко(т)ромъ до́му, же(ж)
а(ж) сме(р)тію постра́жде(т)

Zлы́е и то̀ трафунки на свѣтѣ быва́ютъ:
же пу(д) ча́съ и із ча́ду лю́де умира́ютъ.
Понева(ж) пія(н)стве́нно(и) болѣзни подо́бна:
же та(к) же му́чити(с) бу́де(т) що не подобна. // 316 зв.

Вся̀ бо́лѣзнь бу(д)то з(ъ) пя(н)ства ч͠лвѣка зды(и)метъ:
и вла(с)не якъ рука́ми всю сылу ѡ(т)і́метъ.

Zачи(м) и того̀ не да(и) б͠же дознава́ти:
да и ѡ(т) таки(х) прыго(д) на(с) зво(л) ратова́ти.

363. Ѡ пereме(р)заючи(х) люде(х):
і́ли те(ж) ѡ зараже́нны(х)
в доро́гахъ студе́но(ст)ю збы(т)нею

И сту́де(н) збы(т)наѧ та́къ ча́сомъ заража́етъ:
же а(ж) вну(т)рны(и) жолудокъ крѣпко наруша́етъ.
Недобраѧ приго́да є(ст) и то̀ на свѣтѣ:
якъ в кого̀ оде(ж)да худа мусѣтъ те(р)пѣти.
А ча́со(м) и в добры(х) тако(ж) переме(р)заютъ:
гды злы̀ фо(р)туны и злы̀ ко́нѣ сѧ луча́ютъ.
А к тому якъ лихаѧ и доро́га бу́детъ:
то певне ч͠лкъ ѡ́бе(л) здоровѧ zбу́детъ.

І не ты(л)ко в доро́гахъ то́е то страждаютъ:
   але убо́гіи и в дома́хъ дознава́ютъ.
Же нѣѡ(т)ку(л) привезти̇ дрове́цъ и те(ж) нѣчимъ:
   або тежъ и купи́ти бе(з) грошe(и) по(и)ти̇ нѣ щымъ. // 317
І в таки́хъ то приго́дахъ люде преме(р)за́ю(т):
   а пу(д) часъ вида́емъ іжъ и на сме(р)ть зме(р)заю(т).

І не дава(и) на́мъ бж҃е и ты́е приго́ды:
   але и о(т) сихъ приго(д) дава(и) на(м) свобо́ды.

364. Ѡ хорУючи(х) на бо́лѣзни но́жныѧ, и імѣючи(х) раны на нога(х) не ісцѣлныѧ

Не да(и) бж҃е и но́жны(х) бо́лѣзни(и) страда́ти:
   храни на(с) бж҃е о(т) ни(х), и ты̇ дво мт҃и.
Бо та(к) му́ки те(р)пя(т) а(ж) не знаю(т) що чини́т(ъ):
   же гды (б) было̇ бе(з)грѣшно мо(г)лъ бы з свѣта зступи(т).
А́же мусѣтъ и таки(и) припадо(к) те(р)пѣти:
   поку(л) буде(т) або сме(р)ть іли здра́віе мѣти.
Ты (ж) бж҃е и ты(м) бѣдны(м) рачъ ла(с)ку явля́ти:
   бл҃говоли бо́лѣзни ѡны(м) исцѣля́ти [1] // 317 зв.

365. Ѡ косты́ряхъ

И косты(р)ство добро̇ я(к) бг҃ъ допомага́етъ:
   а бе(з) бг҃а костырѧ пожы́тку не ма́етъ.
Бо и на то́е гды̇ хто̇ ща(ст)ѧ бу́детъ мѣти:
   запоможе(т)сѧ то(и) са́мъ, и его̇ дѣти.
Лечъ бывае(т) на ма́лы(и) часъ то вспоможе(н)ѧ:
   же не вте(р)питъ про(и)граетъ а(ж) и ѡбнище́н(ъ)ѧ.
І про(и)грава(н)ѧ меж тымъ хлѣбомъ быва́е(т) бо(л)шъ
   нежели̇ вы(и)грава(н)ѧ: ѡто бѣда̇ на(и)го́ршъ.

І не вели́тъ г(с)дь бг҃ъ у ко́сти іггра́ти:
   ты(л)ко ка́же(т) пре(з) пра́цу хлѣба заробляти.
А кото́ры(и) тое́ю игро́ю игра́етъ:
   то(и) дш҃ѣ свое(и) вели́къ вре(д) содѣлова́етъ.

---

[1] У кінці аркуша написано:

Ѡ колючка(х) и ѡ болѣзне(х) живото́вы(х), ли(ст) нв҃.

Нижче: *ѡ ка́шлю ли(ст) сч҃з.*

I не тыко дш҃ею и тѣлы страда́ютъ:
гды̀ про(и)гра́вши(с) нѣчого да(т), пє(р)ста о(д)сѣца́ютъ.
А ча́со(м) ѡ(т)рѣзую(т) уста̀ а́бо губы:
и в(ъ)водя(т) злы́є рабы̀ злы(х) рабовъ до згу́бы. // 318
А по(д) ча́съ за пє(р)ста но(г) выся(т), и щеза́ю(т):
и на́гле з свѣта сєго̀ на то(и) из(ъ)хожда́ю(т).

Ꙁачи(м) сохраня(и) бж҃є люде(и) бл҃гоч(с)тивыхъ:
ѡ(т) тѣхъ то і́гръ безчє(ст)ны(х) и всєнєчє(с)ти́вы(х).

366. Ѡ прошака(х) цр҃ко́вны(х), щ о̀ на цє(р)квй про́ся(т)

И ты́є побожные дѣла о(т)правля́ютъ:
що на цє(р)кви про́сячи, труды полага́ю(т).
I го(д)ны тру(ж)да́ні ѧ таковы́хъ похва́лы:
жє оздобля́ю(т) цє(р)квй для бж҃єи хва́лы.
Ты́л(ъ)ко нєха(и) и(х) люде перестерѣга́ютъ:
бо часо(м) ша(л)вѣ(р)скіи листы собѣ ма́ю(т).
I ю(ж) тыє ша(л)вѣрѣ хвалє(н)ѧ нє досто(и)ны:
а́лє ка(р)ностє(и) смє(р)тны(х) на (с)вѣтѣ досто(и)ны.
Жє людє(и) ша(л)вѣрство(м) свои(мъ) ѡшукива́ютъ:
и прибы(т)ки на згибє(л) собѣ собира́ютъ. // 318 зв.

I я́ко ѱѝ мє(р)зскіє лгу́тъ само́му бг҃у:
прєто годи(т)сѧ таки(м) дава(т) ка́рно(ст) мно́гу.
А пото(м) и вѣшати таки(х) бы безгрѣшно:
было (б) тоє а(ж) в(ъ) нб҃ѣ всѣмъ ст҃ымъ утѣшно.
I згола (б) и(м) плута(м) такъ трєба сотворя́ти:
жє дє(р)заю(т) робити ша(л)вѣрскіє печа́ти.
Е́стъ же подобно бо(л)шє(и) прошако(в) правди́вы(х):
а нєжели ты(х) ложны(х) и всєнєправдивы(х).
Правдивы(м) ты(м) ялму(ж)ну потрє(б)но дава́ти:
и с(ъ) любо́вію в(ъ) пу(т) ѡ́нѣхъ ѡ(т)пуща́ти.
Си́мъ слово(м) си́є вѣршы мои ско(н)чєва́ю:
и ѡстро(ж)но прошака́мъ дая́т(ъ) поража́ю.

367. Ѡ нєумѣющи(х) бг҃у мл҃йтисѧ

Хто нє умѣє(т) бг҃у мл҃и́тисѧ:
трє́ба на́ морє тому пусти́тисѧ. // 319
Та(м) якъ фо(р)туна вѣтрнаѧ прилу́чи(т):
и нєумѣлы(и) мл҃и́ти(с) нау́читъ.

То(г)да и грѣхи свои вспамятаетъ:
и в(ъ) млитва(х) всѣхъ сты(х) из(ъ)читаетъ.
І не вся(к) чловѣкъ на морѣ бываетъ:
неха(и) млити(с) и такъ сѧ навчаетъ.
І без(ъ) морѧ вѣмъ не шкоди(т) мли(т)ва:
ко(т)раѧ з(ъ) враго(м) великаѧ битва.
Еднакъ же бже вездѣ мо(л)бы при(и)му(и):
и вѣрныхъ о(т) бѣдъ и ско(р)бе(и) захову(и).

368. Ω свѣчкаряхъ,
що лоевые свѣчки робя(т)

Хто робити лоевы(х) свѣчокъ прибере(т)сѧ:
то(и) робячи и(х) злого смроду набере(т)сѧ. // 319 зв.
І то(и) смро(д) внутрно(ст) ему заражае(т) часто:
а звлаща котры(и) ходи(т) коло іхъ не часто.
Zгола бо ме(р)зено то е(ст) дѣло и брыдко:
же не ты(л)ко робити и глядѣти(с) гидко.
І где ко(л)векъ лоевы(х) свѣчъ начну(т) робити:
та(м) стану(т) за по(л)ве(р)сты а(ж) смроды сходити.
А на(и)ба(р)зѣ(и) где люде в судины мочаютъ:
а та(м) не та(к) гдѣ в(ъ) трубка(х) желѣзны(х) зробляю(т).
Ты(л)ко же и свѣчка(р)ство на свѣтѣ потрѣбно:
и бу(д)то я(к) ремесло е(ст) небез(ъ)потрѣбно.
Ґды мусѣтъ многи(и) наро(д) свѣчъ ты(х) куповати:
же восковы(х) не мощно го(р)ше(и) настатчати.
Бо в каме(н) воску ѡсмъ ко(п) потре(б)но вложити:
а лою камени(и) сѣмъ за то мощно купити.
Прето и свѣчкаровъ неха(и) не зневажаютъ:
бо и тыми свѣчками людямъ выгожаютъ. // 320

369. Ω миндzахъ,
або тѣжъ ѡ ми(н)дзаря(х),
где гроши робя(т):
и ѡ ми(н)дзаря(х) що іхъ робятъ

Мало гдѣ сѧ на свѣтѣ ми(н)дзы обрѣтаю(т):
а една(к) же на вве(с) свѣтъ гроше(и) на(с)та(т)чаю(т).
І кгды (б) іхъ волно было кому хотѣт(ъ) роби(т):
моглъ бы то(г)[о] абыхто та(к)же сѧ научит(ъ).
Аже тое робле(н)е ѡ(т)нюдъ возбраненно:
и способы ма(и)сте(р)ства того утаенно.

І доброе реме(с)лѐ то̀ що̀ в мн(н)дза(х) робя(т):
може всѣ робо(т)ныки тые в злотѣ хо́дя(т).
А іные мовя(т) такъ, що робя(т) в ми(н)дза(х) грошн:
ты(х) праве го(р)шъ насъ вбоги(х) ядятъ воши.
І где (б) хто потае́мно обрѣлсѧ и(х) робити:
того̀ ѡра(з) з(ъ) свѣта не пощадя(т) з(ъ)губити. // 320 зв.
І гро(ш)ми̑ спсе́ніе іны(и) стяжева́етъ:
хто̀ и(х) во мл(с)тыню убогимъ дава́етъ.
А іного за гро́ши в(ъ) це(р)ква(х) помина́ютъ:
и осо́бъ щоро́чные па́мяти спра(в)ля́ютъ.
А іны(и) головбю за ны(х) наклада́етъ:
бо індѣ и разбо(и)никъ забива́етъ.
А інъ пу(д) часъ іно(г)да та(к) сѧ разжыва́етъ:
же за гро́ши (ж) доста(т)ки вели́кіе ма́етъ.
І всяко(и) речи за ны(х) добуде(т) что̀ тре́ба:
кро(м) того̀ не добуде(т) чего не потре́ба.
І да(и) бже з(ъ) потребу и гро́ше(и) мѣвати:
же бы(х)мо я(к) ко(л)ве(к) сѧ мо(г)ли̑ пожы(в)ля́ти.

370. Ω zамка́хъ, що zамыка́ю(т) бра́мы,
або ворота дворо́въ пно(в)
велмо(ж)ных(ъ), або клѣтѣ інба́рѣ комо́ры,
алкѣры ска(р)бни́цы, це(р)кві скры́нѣ.
ве(р)тогра́ды склепы̀ ліохы̀,
пивни́цы, ста(и)нѣ: свѣтлицы, 321 зв.
темницы[1], и про́чаѧ

Правди́ваѧ при́повѣ(ст) зостае(т) ѡ(т) вѣка:
же для добро(г)[о] мовятъ замо(к) члвѣка.
Бо̀ хо(ч) и не за́мкне(н)но, то добры(и) не по(и)де(т):
а злы(и) і тежъ недобры(и) и чре(з) за(м)ки про(и)де(т).
Ве(д)лу(г) добры(х) хо(ч) бы сѧ и не замыка́ло:
то в цѣлости и но́чны(х) часо(в) все (б) быва́ло.
Ты(л)ко жъ жебы злы(м) спрято(м) добры(х) не псова(т):
для того̀ мусѣмо мы zамками замыка(т).
Жебы часо(м) и добры(и) хто̀ не спокусы(л)сѧ:
и со злы́ми где лю(д)ми̑ не ѡбезчесты(л)сѧ.
Бо пу(д) часъ и в дому̀ вра(г) дома(ш)ны(и) быва́етъ:
на ко(т)ро́го часо(м) сѧ и ни сподѣва́етъ. // 321 зв.

[1] Після слова *темницы* стоїть кома, далі вільне місце, а потім посеред рядка — *и прочаѧ*. Очевидно, письменник залишив місце, щоб дописати ще кілька слів на означення об'єктів, які замикаються.

КОМЕНТАР[1]

1. ...храни(т), жєбы кому и наглє нє вмє(р)ти. Пор.: «Не дай боже, наглої смерті». Коментуючи цей народний вираз, Франко зазначав: «Наглу смерть уважають великим нещастям або виразною карою божою...» (Франко, III, 1, 31, стор. 126)[2]. «Ізбав нас, панно, от наглой смерти»; «Да наглою смертію не буду каранній!» (Співаник з початку XVIII в., XXX, стор. 33; XXXVI, стор. 39).

...в(ъ) грѣха(х) сущы(х). Часто вживане в духовній ліриці стале книжне старослов'янське словосполучення. Пор.: «сущых в грисех» (Угроруські духовні вірші, XLIX, 188, стор. 230).

...жєбы(х)мо свои(х) и грѣховъ позбыли // и нб(с)ную твою радо(ст) наслѣдили. Один із численних варіантів побудованої на молитовній основі кінцівки, яка у віршах Климентія має характер загального місця (loci communes). Пор.: «Царствія небеснаго и оставлѣнія грѣхов... просим» (Служебник, стор. 26); «Царствія твоєго наслѣдіє даруй» (Требник, I, стор. 731). Подібного типу формули (молитва про відпущення гріхів і вічне життя) типові для творів духовної лірики. Наприклад:

Абы ми грѣхи отпустил,
Вѣчного царства домѣстил

(Матеріали до історії української пісні і вірші, II, стор. 243).

---

[1] У коментарі роз'яснюються (переважно на матеріалі історичних свідчень) малозрозумілі сучасному читачеві вирази у віршах Климентія та уточнюються або розкриваються фольклорні і літературні джерела його творчості. Задум проаналізувати «сліди літературних впливів і людової традиції» у поетичній спадщині письменника та перша спроба його реалізації належать В. М. Перетцу (Вірші єром. Климентія, стор. XLIV—LI). Подібний аналіз дозволяє дослідити генезис окремих художніх образів, типових виразів, характерних зворотів, вжитих поетом, встановити їх зв'язки з усною та писемною словесністю. Водночас таке коментування багатої спадщини одного з найвизначніших українських поетів кінця XVII — початку XVIII ст. допомагає осягнути головні художні принципи давньої української поезії.

Пунктуація і вживання великих літер у цитованому в коментарі тексті віршів Климентія — за сучасним правописом. Уривки з творів Климентія наводяться без наголосів. Коментуються лише вірші Климентія. Докладний науковий коментар до збірки народних прислів'їв та приказок підготовлений членом-кореспондентом АН УРСР П. М. Поповим.

[2] Список скорочень використаних джерел див. у кінці праці.

2. Правдою не пожывитисА. Див. Климентій, 757. Пор.: «Тепер правдою на світі не проживеш» (Номис, 692, стор. 15).

Из дна морА пра(в)да с̃таА вы(н)маєтъ. Див. Климентій, 758; Номис, 6689, стор. 130.

Пра(в)ду рекши, ты(л)ко бо(н)сА бога. Див. Климентій, 1389; Номис, 6732, стор. 130.

...до н̃ба дорога. Образ біблійного походження (Матвій, VII, 13, 14), характерний для творів духовного змісту. Пор.:

И просѣте за мене всѣ господа бога,
бы ми волная была до неба дорога

(Вірші на погреб Сагайдачного, стор. 35).

Див. ще: Співаник з початку XVIII в., XXX, стор. 34; XXXVIII, стор. 40. Роз'яснення цього образу подає сам Климентій у вірші 278. Див. прим. до вірша 58.

...якоже та(м) преждє повышшє рѣхъ. Зворот, типовий для книжного письменства. Пор.: «Якоже вышшей положено єсть» (Требник, I, стор. 199).

Пра(в)да — то є(ст) нє грѣхъ. Див. Номис, 6718, стор. 130; Франко, II, 2, 59, стор. 585.

...Б̃гъ во всє(мъ) є(ст) правдивы(и). Формула, постійна для духовної лірики та віршів-орацій. Див. Матеріали до історії української пісні і вірші, II, стор. 243, 298; Гординський, стор. 13.

3. Ѡ болѣзнє(х) всяко(г)[о] створє(н)А животного, паче же о чл̃ч(с)кихъ: по словєсє(х) ап̃(ст)лски(х). «Чи не відбився на цій вірші вплив знаної притчі про частини тіла і голову?» — ставив питання В. М. Перетц (Вірші ером. Климентія, стор. XLV). Вчений мав на увазі античний аполог (моральну байку) про суперечку між частинами людського тіла, яку, за легендою, розповів повсталим плебеям римський сенатор Мененій Агріппа (початок V ст. до н. е.). Однак зв'язок між віршем Климентія і байкою Мененія сумнівний. Климентій сам зазначає у заголовку джерело, від якого він відштовхувався: «по словесє(х) ап̃(ст)лски(х)».

Ащє єди(н) удъ стражде(т), то стражду(т) и вси с ни(м). Див. 1-е послання Павла до корінфян, XII, 26.

...Х̃с — глава всѣх. Див. 1-е послання Павла до корінфян, XI, 3.

4. А часо(м) на людє(и) з(ъ) стра(н) многи(н) врє(д) приносит(ъ) // на скоты и на бы(д)ла ʒаразливо(ст) вноситъ. Згідно з народним уявленням, саме вітром поширювалися всілякі епідемії — «зарази» (звідси «повѣтря»). «Требником» передбачався спеціальний «Чин благословенія стад овчих или иных скотов», молитва якого просила «избавити от воздуха смертного» (Требник, II, стор. 214). За історичними документами, в кінці XVII і на початку XVIII ст. «Моровоє повѣтріє» (чума) з півдня лютувало на Слобожанщині й Запоріжжі (Д. Багалей, Стихийные бедствия и борьба с ними в России в старину, «Исторический вестник», т. XLVII, 1892, стор. 198; а також «Историко-статистическое описание Харьковской епархии», V, Харків, 1858, стор. 143).

Ему же ащє(б) зволилъ б̃гъ волю подати // то мо(г)лъ бы з(ъ) долынами и горы зравняти. Пор. з народним оповіданням, поширеним на Лубенщині: «Там, у Мгарському монастирі (здається, на хорах...), було, а може й тепер є, якесь обличчя страховинне, ніби з кільцем в губах (на стелі, ліповщицька робота). Кажуть, що ото старий вітер з закованими губами. Що тепер вітри є, то, кажуть, молодь шастається; старий же тільки іноді в щілинки поміж губів дмуха — і ото бурі бувають. Якби йому губи розкувать і він дмухонув на весь рот — все б поздував на світі, гори з долинами порівняв» (Номис, 3151, стор. 285).

...чаровницы могуть з(ъ)бытны(х) трѣбовати вѣтровъ. Віра в те, що чарівники можуть викликати великий вітер і спрямувати його в бажаному напрямі, була властива не лише простолюду (Н. И. Костомаров, стор. 191). Так, канцлер Радзівілл зазначав у своїх мемуарах, що страшну бурю 5 травня 1643 р. викликали відьми (А. М. Афанасьев. Поэтические воззрения славян на природу, т. III, М., 1869, стор. 449).

5. ...створилъ бг҃ъ дивно огнѣ(н)ны(н) ѣлемѣ(н)тъ. Пор. розповідь про створення «огненного єстества» у дуже популярному — «знаменитому» за висловом Франка — апокрифі з рукопису полтавського ігумена Геннадія (початок XVII ст.): «Книга о таинах Єнохових, сына Аредова, мужа мудра и боголюбива» (Апокрифи і легенди, I, стор. 49). Визначення вогню як «елемента» подає і апокрифічне «Ходіння богородиці по м/ках» у рукопису І. Яремецького-Білахевича (перша половина XVIII ст.). Див.: «Откровеніє мук тяжких поганих царей нечестивих и иних злослових грѣшников, през аггела Михаила пресвятои деви богородици, матери господа нашего Іисуса Христа, от Геронима Визнавца» (Апокрифи і легенди, IV, стор. 152).

...в(ъ) крvсталѣ(х) житѣ(л)ствуѣтъ та(и)но // ... І такожъ якъ с каменѣи сылу із(ъ)являѣтъ. За змістом рядки ці перегукуються з рядками у «Похвалі Антонію Печерському», вміщеній у першому церковнослов'янському виданні «Києво-Печерського патерика» (1661 р.), а також у пізніших виданнях 1678 та 1702 рр. Пор. «Огнь... во всѣх вещех невидимо, аще не дѣйством, то силою пребывает» (Києво-Печерський патерик, стор. 35). Оскільки наступний вірш Климентія «Ω те(р)пеніи бж҃о(м)...» також розвиває положення з тієї ж «Похвали Антонію Печерському» (у «Патерику» воно йде попереду цитованих вище рядків — див. прим. до вірша 6), можливо, що обидва твори постали безпосередньо від читання «Патерика» — друкованого або рукописного (див. прим. до вірша 224).

6. Ω тѣ(р)пѣніи бж҃о(м), ѡ людѣ(х) грѣшны(х), како то и для которы(х) дш҃ъ храни(т) г(с)дь бг҃ъ обытѣли, и грады, и вѣси, и всякіѧ хр(с)тіѧ(н)скаѧ жылища. Пор. з рядками у «Похвалі Антонію Печерському»: «Филон же, историк еврейскій, глаголет: єгда, рече, коего мужа свята и блага в дому или в градѣ нѣкоем узрю, и дом, и град той ублажаю» (Києво-Печерський патерик, стор. 33 зв.— 34).

...трудовъ, бѣдъ и ско(р)бѣ(н) н҃ши(х) нѣ позабуди. Часто вживане Климентієм, як і його попередниками та сучасниками (Іван Вишенський, Дмитро Туптало, Варлаам Ясинський та ін.), словосполучення біблійного походження (Псалтир, CVI, 39; CXIV, 3; 2-е послання Павла до корінфян, VI, 4, 5), що постійно варіювалося в слов'яноруській літературі, зокрема в богослужебній. Пор. кінцівку великої ектенії (молитви): «еже избавитися нам от всякія скорби, гнѣва и нужды...» (Служебник, стор. 4; Требник, I, стор. 51). Пор. рядки з полемічних віршів кінця XIV ст.:

И не на роскоши апостолы послав,
На бѣды и скорби ити им завещал

(Загоровський збірник, стор. 98).
Див. ще прим. до вірша 114.

7. Ω именахъ бз҃скихъ. У 16 віршових рядків Климентій вміщує 16 назв бога. Номінація (перелік) — характерний прийом середньовічної літератури, що, зокрема, яскраво виявлявся у нагромадженні імен (епітетів) бога, богородиці, ангелів. Пор. з апокрифом «Семьдесят имен богу», в якому відбиті відголоски віри в чудодійну силу імені (Тихонравов, II, стор. 340). Див. також присвяту в євангелії, виданому в Києво-Печерській друкарні 1707 р., де подано десять варіантів назв бога (Ф. Титов, Типография Киево-Печерской лавры. Приложения к т. I, № 58, К., 1918).

...противны(н) діяволъ ему сѧ равняетъ // Аже ни в
...емъ не зоста(л) злы(н) б͠гу соравненъ // и еще з(ъ) прочіи-
...с(ъ) нб͠се изверженъ. Див. відповідне місце в українській переробці се-
...овічного катехізису — «Люцидарѣ, ознаймуючом о речах, сотворенных на небеси и на
...мли, з грецкого на руский переложеном»: «Люцифер ... помыслив богу ся ровняти,
...для того зверженест з неба» (Апокрифи і легенди, IV, стор. 26). Цей апокрифічний мотив
...бився і у духовних віршах. Пор.:

Восхотѣл бо он, проклятый, равен быти богу
То й падает с димоном юж тебѣ под ноги

(Угроруські духовні вірші, XLV, 47, стор. 62)

або:

Люципер, найвишше створеня, помыслив равен бути богу,
З найвишшого престола в небѣ учинил себѣ во ад дорогу

(Матеріали до історії української
пісні і вірші, X, стор. 271).

8. Вѣ(р)шъ до б͠га м͠литве(н)ны(и). Жанр духовної лірики, який ви-
...ник великою мірою під впливом «Псалтиря» (пор. з псалмами XII, XXIV, XXVII, XXX,
... LII, LIV). Можливо, що цей вірш навіяний, як і попередні, «Похвалою Антонію Печер-
...ському» (див. Києво-Печерський патерик, стор. 28 зв.).

Ест(ъ) ли кто на се(м) свѣтѣ мнѣ грѣхами равны(и) —
...етикетна формула, характерна для духовних творів. Пор.: «Кто ж так согрѣшил, як я, на
...сем свѣтѣ?» (Матеріали до історії української пісні і вірші, III, 65, стор. 552).

...на пу(т) правъ наставити. Зворот біблійного походження (Ієремія
XXXI, 21), часто вживаний у старому письменстві (Апокрифи і легенди, IV, стор. 200)
...особливо в духовній ліриці. Пор.:

Той вас бѣд избавит,
На путь прав поставит

(Богогласник, № 57).

...главы враговъ своихъ сте(р)ти. Вираз біблійного походження
(Псалтир, LXXIII, 14), який увійшов у богослужебні книги (Требник, II, стор. 21) і за-
...кріпився в духовній ліриці. Див. Співаник з початку XVIII в., XXXIX, стор. 40; Угро-
...руські духовні вірші, XLVI, 54, стор. 68.

І в послѣдны(и) стра(ш)ны(и) тво(н) де(н) мѧ не остави
// на правицы твое(и) с овцы постави. Згідно з «Євангелієм», в день
...страшного суду Христос поставить праворуч від себе праведників, а ліворуч — гріш-
...ників. Перші успадкують вічне царство, другі — вічну муку (Матвій, XXV, 31—46). Бла-
...гання «правиці» типове для духовних віршів. Пор.:

О дай, пане боже, на правицу стати,
Прерадосный глас от Христа слышати

(Угроруські духовні вірші, XLVII, 85, стор. 98).

9. Не судѣте грѣшны(х), не будете сужде(н)ны. Пор.:
«Не судите — да не судимы будете» (Матвій, VII, 1).

10. ...на ви(д) глядѧ, здоровѧ испыту(н) Климентій, 1553.
Пор.: «Глянь на вид та й питай здоров'я» (Номис, 8148, стор. 157).

...немощъ никого о(т)ню(д) не украшаетъ. Пор.: «Хвороба
...нікого не краситъ» (Номис, 8148, стор. 157).

...хто буде(т) з яки(и) часъ лежа(т) // а не да(и), б͠же,
...нагле никому умират(ь). Пор.: «Дай, боже, з який час лежати, а не нагло
...помирати» (Номис, 8303, стор. 159).

...с а к р а м е (н) т ъ с҃ты (и) о с о б н о п р и н я т и. Йдеться про одно з семи таїнств — покаяння (покуту). Цій процедурі перед смертю православна церква надавала першочергового значення: «Иже не до смерти в грѣсѣх пребыша, но прежде смерти покаятася, и не в отчаянiи, но в покаянiи умроша» (Требник, I, стор. 844).

...т р е б ѣ и ꙃ д о р о в ы м ъ о с м е (р) т и п а м я т а т (ь). Одна із засад християнської релігії: «Всегда на смерть памятствовати, на страшний суд божій, на муки вѣчныя и на живот вѣчный» (Требник, I, стор. 86).

11. ...п р о с я т ь у г҃с д а с м е (р) т и. Пор.: «Смерти в бога не проси» (Франко, III, 1, 47, стор. 127). Франко так пояснював цей вираз: «Просити смерті в бога уважають тяжким гріхом» (там же).

...б е з п р о з б ы, к г д ы ч а (с) п р и (и) д е (т), м у с я (т) в м е (р) т и. Пор.: «Не шукай смерті — сама знайде» (Чубинський, I, стор. 294) або «Смерти не треба шукати, сама прийде» (Франко, III, 1, 51, стор. 127).

12. Ѡ с м е (р) т е, с м е (р) т е, ч е м у т ы т а (к) е с т е (с) с т р а (ш) н а // н е т ы (л) к о т ы, л е ч т в о ѧ и п а м я (т) у ж а с н а. Пор.: «О смерте, коль горька твоя ест память человѣку» (Книга премудрості Ісуса Сіраха, XLI, 1), а також типове для духовних елегій звертання до смерті: «О смерте, смерте, щось така страшна?» (Угроруські духовні вірші, XLVII, 96, стор. 109).

...б о г а т ы (х) и в б о г и (х) н ѣ ꙃ д ы н е м и н а е ш ъ. Ідея рівності всіх перед смертю постійно підкреслювалася в давній українській ліриці:

Як убогий вмерти мусит,
Так богат ся не віткупит

(Угроруські духовні вірші, XLVII, 70, стор. 84).

...з (ъ) д҃ш а м и... р а з л у ч а е ш ъ. Найпоширеніший образ церковної книжності, зокрема богослужебної («Канон молебный на исход души» — Требник, I, стор. 557—569). Пор.: «Постуй, смерте, от души не разлучай тѣла» (Співаник з початку XVIII в., XXXVI, стор. 39).

...р о з м а и т ы х ъ п҃н о в ъ... ѡ с о б ъ н а (и) п о (д) л ѣ (и) ш и х ъ. Пор. аналогічний перелік жертв смерті в українському списку «Пренія живота і смерті» XVII ст.: «...Спомни собѣ, человѣче, от Адама и до сего дне колко было царей, князей, патриярхов, митрополитов, богатих и убогих людей, старых и молодих, то я всѣх тих побрала и всѣ мене бояться...» (Памятники старинной русской литературы, II, стор. 442), а також у «Вѣршах на погреб Сагайдачного» Касіяна Саковича (1622); у «Лѣкарствѣ роскошником того свѣта» з «Перла многоцѣнного» Кирила Транквіліона-Ставровецького (1646); у «Гласѣ послѣднем господу богу» Симеона Полоцького (1676); у 10-й пісні Григорія Сковороди (збірка «Сад божественных пѣсней», 60—80 роки XVIII ст.) та в численних анонімних творах (Легенди з Хітарського збірника, стор. 14—15; Співаник з Грушова, стор. 29; Співаник з початку XVIII в., XXXVI, стор. 38; Грінченко, III, 1640, стор. 671; Два співаники половини й третьої четверти XVIII в., стор. 149, Синодик, стор. 236).

...д а в а (и) д о в о (л) н о н а в е (т) к о м у ж и т и. Молитовна кінцівка-формула. Пор.: «Не скорчай нам наше життя» (Угроруські духовні вірші, XLVII, 70, стор. 85).

14. Ѡ в и д и м ы (х) с м е (р) т е (х) ... я к о с т р а (ш) н ы е (с т). Пор.: «Видима смерть страшна» (Франко, III, 1, 9, стор. 125). «Се,— пояснював народну приказку Франко,— смерть від якогось елементарного нещастя, пр. утоплення або спалення в огні» (там же). Інтерес до незвичних видів смерті яскраво виявився ще в апокрифічному «Слові» Афанасія, архієпископа Александрійського, до князя Антіоха, яке у перекладі з грецької мови на церковнослов'янську ввійшло до «Ізмарагду». Пор.: «...Хощем глаголати о умерших внезапу или с брега, или со стены спадъшихся, или инѣми кацѣми смертьми напрасными умирающе» (Яковлев, стор. 114).

Яко нє да(л) бгъ смє(р)ти члвѣку знати. Пор. з «Словом» Афанасія Александрійського: «...Яко же убо безвѣстна такова и невѣдима человѣком суть, Богом же единѣм вѣдома» (Яковлев, стор. 115).

...писа(н)но: бу(д)тє готовыми всегда. Пор.: «И повелѣно бысть всѣм языком готовым быти в нареченный день» (Есфір, III, 14).

Цє(р)ковъ хр(с)тія(н)ски(х) в тѧ кончинъ всегда просит ъ. Церковні молитви, зокрема прохальна ектенія, закінчувалися благанням «християнської кончини», тобто смерті після висповідання та причастя. Пор.: «...Даруй християнски кончати житіє» (Требник, I, стор. 731), а також «Канон молебный на исход души», образна система якого позначилась на всьому вірші (Требник, I, стор. 557—569).

15. Вє(л)ми мало члвѣкъ тамо умираєтъ // где сѧ въ яково(и) странѣ на свѣтъ наро(ж)даєтъ // Бо повѣдаю(т): Голова мѣсца шукаєтъ. Див. Климентій, 153; Номис, 10319, стор. 201; Франко, I, 2, 97, стор. 386.

...хвали бга на всяко(м) мѣстѣ. Пор.: «Благословите господа вся дѣла его на всяком мѣстѣ владычества его» (Псалтир, CII, 22).

16. ...почто ради скоро роди(т)сѧ ω(т) утробы мтє(р)нєи на свѣтъ в(ъ) ми(р) сє(и), заплачє(т) пє(р)вѣє, а нє во(з)смѣє(т)сѧ. Антична тема — людина народжується з плачем і з плачем умирає (Паллад, IV—V вв. до н. е.) — була підхоплена християнством і закріплена в «Требнику»: «И як родятся на свѣт люде — плачут, так и отходят през смерть» (Требник, I, стор. 439). Її розробляли поети XVI—XVII ст. Овен, Я. Кохановський, І. Величковський. Климентій розв'язує цю тему за «Синодиком», дуже популярним в другій половині XVII ст. Пор.: «Несть мира, но всегдашни мятеж и сумнение; родится убо человек з болезнию и воплем в мире, ростет же и жительствует в скорбѣх и в печалех» (Синодик, стор. 243).

...с(ъ) стыми всє(г)да тѧ хвалити. Богослужебна формула, типова для духовної лірики (Требник, II, стор. 174). Пор.: «Будем вихваляти бисмо со святыми в небѣ царствовати» (М. Возняк, З культурного життя України XVII—XVIII в., ЗНТШ, т. CVIII, 1913, стор. 93).

17. ...вѣкъ на(ш) хо(ч) бы долги(и), власнє як годына. Пор.: «Вік наш як година» (Номис, 8266, стор. 159; Франко, III, 2, 44, стор. 405).

Ко(ж)дому чєловѣку смє(р)тнаѧ часына. Пор.: «Кождому своя смерть буде» (Франко, III, 1, 26, стор. 126).

Часъ за часъ, а к(ъ) вєчєру ближє(и) (Климентій, 1196; Номис, 8278, стор. 159).

...дє(н) за дєн(ъ), но(щ) за нощъ, к(ъ) смє(р)ти бли(ж)шє(и) (Климентій, 207; Номис, 8277, стор. 159).

18. Лица бо Хвого навѣкъ нє будєтъ зрѣти... и покоєвъ нбсны(х) нє до(и)дєтъ. Климентій майже буквально переказує розділ з «Требника» — «О младенцах, без крещенія умирающих». Пор.: «Царствія небеснаго наслѣдити не могут, ...божіяго лица зрѣнія вмѣсто казни пріємлют, в муку же не отсылаются..., радости святых не сподобляются» (Требник, I, стор. 728).

Смє(р)ть нє вѣ(ст) нєсє(т) стары(м) (Климентій, 919; Номис, 8256, стор. 158).

...мы, дхо(в)ныє, ...пи(л)но васъ, просты(х), научаємъ. Пор. звертання козаків до свого отамана у думі про Олексія Поповича:

Ти святеє письмо читаєш,
Нас, простих людей, на все добре научаєш (Думи, стор. 124).

...вѣчно(н) нє видѣли муки.//Ω(т) котро(и) всѣхъ кр̃щє(н)ны(х), г(с)ди, сохрани. Типова для творів духовної лірики молитовна кінцівка. Пор.:

> Услиши нас, люди грѣшних,
> Сохрани нас вид мук вѣчних
>
> (Угроруські духовні вірші, XLVII, 70, стор. 84).

...о(т) нєвидимы(х) вра(г) кр(с)то(м) борони. Пор. з «Словом» Афанасія Александрійського (див. прим. до вірша 14), де чорти «крест же видяще, трепещут и боятся» (Яковлев, стор. 112).

19. Ізво(л) ...о(т) тѣхъ люты(х) смє(р)тє(и) всѣхъ вѣ(р)ны(х) хранити на(с). Пор.:

> Лютой смерти нас сохрани —
> Вся вѣрныи христіяне
>
> (Кілька духовних віршів з Галичини, стор. 13).

21. Нє бє(з) причины то зна(т) и зємлѦ прибиває(т). Пор.: «Без причини смерть не буде» (Номис, 7103, стор. 137; Франко, III, 1, 34, стор. 126).

Бода(и), повѣдаю(т), насъ живы(х) зє(м)лѦ пожє(р)ла. Пор.: «Бодай мене сира земля вкрила!» (Франко, II, 1, 5, стор. 180).

...нє кленѣтє(с) н̃бо(м) и зємлєю (Соборне послання Якова, V, 12).

...бє(з) покаяніѦ нє дава(и) умє(р)ти. Пор.: «Не дай, господи, наглою смертю вмерти без покаяння» (Грінченко, II, 98, стор. 305); «Без покути не дажд смерти» (Кілька духовних віршів з Галичини, стор. 13).

22. Ω умираючи(х) мл(д)нца(х) и д̃вица(х) по принятіи шлюбо(в): або, по простѣ(и) мовячи, послѣ вѣнча(н)Ѧ заразъ. На Україні шлюб вважався дійсним лише тоді, коли після церковного вінчання було справлено весілля. На Чернігівщині воно відбувалося за тиждень — другий після вінчання (Грінченко, V, 754, стор. 426; Х. Ящуржинский, Свадьба малорусская как религиозно-бытовая драма, «Киевская старина», т. LV, 1896, листопад, стор. 236). У вірші йдеться про випадок, коли наречений (чи наречена) вмирає в проміжок часу між вінчанням і весіллям. Подібна ситуація передбачалася й «Требником» (I, стор. 396).

23. Стра(ш)на и люта и та смє(р)ть, єжє утопати. Пор.: «Втонути — то дуже тяжка смерть» (Франко, I, 2, 8, стор. 290). «Селяни вірять,— коментував цей вираз Франко,— що втоплення — один із найтяжчих родів смерті» (там же).

24. Ω змє(р)зающих мразомъ. Пор. з віршем 363 — «Ω пєрємє(р)заючи(х)...»; див. прим. до нього.

25. Просимо таковоговo дєкрєту прємѣнєн(ъ)Ѧ. Характерний для «Требника» вираз (I, стор. 911), що постійно варіювався у духовних віршах. Пор.: «Уже ми декрет опредѣленный» (Угроруські духовні вірші, XLVII, 73, стор. 88). Пор. ще: «Вызволяет з декрету смертелного милостыня...» (Тестамент, стор. 5). Або рядки з шкільної драми кінця XVIII ст.:

> Прошу тебе покорне, судіє справедливий,
> видай на сію душу декрет справедливий!
>
> (Розмова во кратцѣ о душѣ грѣшной, стор. 302).

27. Ω умираючи(х) ...бє(з) жа(д)ны(х) причинъ, або приключо(к). Пор.: «Без приключки и смерти не маш» (Климентій, 37. Див. ще прим. до вірша 21).

28. Ω убивающи(х) ...самы(х) сєбє. Християнська церква засуджувала «самых себе убивающих от отчаянія и гнѣва» (Требник, I, стор. 546). Народ вважав самогубців великими грішниками (Франко, I, 1, 10, стор. 291); їх ховали не на цвинтарі, а «на границі між двома селами» (Франко, I, 2, 1, стор. 444), без хреста (О. Левицкий, Старин-

...ные воззрения на самоубийство и отголосок их в народных обычаях Южной Руси, «Киевская старина», т. XXXV, 1891, грудень, стор. 358).

...о(т) згублє(н)а можє(т) сѧ зкупити // а(л)бо людє чє(ст)ныє могу(т) свободити. У феодально-кріпосницькій Україні можна було відкупитись від смертної кари за вбивство: ув'язнених нерідко милували з тим, щоб вони спокутували вину працею в монастирському маєтку (Компан, Міста України, стор. 120, 152). У «Требнику» серед переліку милосердних вчинків було названо і такий, як «в'язня викупити» (І, стор. 909).

...и в злы(х) пригода(х) трєба уважати. Пор.: «В пригоді мисль о свободі» (Номис, 1333, стор. 29; Франко, II, 2, 2, стор. 589).

Іюда, познавши свою(н) про(с)тупо(к), вдавилъсѧ // и до бє(з)конєчны(х) мукъ навєки всєли(л)сѧ. Згідно з євангельським оповіданням, Іуда, зрадивши Христа, не витримав докорів совісті і повісився (Матвій, XXVII, 3—5). Климентій іде за апокрифічною версією цього епізоду, який завершується вічними муками Іуди. Див. «Пасѣю албо повѣсть душеспасителную о муцѣ Христа...» у рукописі С. Теслевцьового (кінець XVII — початок XVIII ст.): «И так, злый слуга, ворог Христов, погиб с тѣлом и з душею, и тепер сѣдит у пеклѣ в руках старшого шатана, пьет оген сѣрчаный» (Апокрифи і легенди, II, стор. 232). Подібну ситуацію спостерігаємо і в інших українських списках апокрифів — у вищезгаданому (див. прим. до вірша 5) «Ходінні богородиці по муках» (Апокрифи і легенди, IV, стор. 140—141) та «Сказанії учителя церковнаго Ієронима святаго о Іюдѣ, предателѣ господа нашего Иисуса Христа» — у рукописі І. Яремецького-Білахевича (Апокрифи і легенди, II, стор. 345—346). «Сказаніє Ієронима» вийшло також друком у Києві в 1701 р. (J. Polívka, Drobné příspěvky literárně-historické, v Praze, 1891, стор. 102).

...ско(р)би вши в радо(ст) прєтворити. Зворот біблійного походження (Псалтир, XXIX, 12), часто вживаний у духовній ліриці, зокрема у першому вірші церковнослов'янською мовою — так званій «Азбучній молитві» (І. Франко, Найстарша церковнослов'янська вірша, «Житє», Львів, 1912, стор. 17). Див. також: Требник, І, стор. 538; Книга житій, І, стор. 62 зв.

29. ...ѡ(т) нєвидимаго кр(с)томъ оборонишъ // а о(т) видимаго го(р)ш — ничимъ нє о(т)моли(ш). Климентій по-своєму передає сентенцію болгарського письменника X ст. Козми Пресвітера, списки твору якого найчастіше мають заголовок: «Слово святаго Козмы прозвитера на еретики препрѣниє и поучениє от божественных книг». Цей антибогомільський трактат став відомим у Київській Русі в числі перших слов'янських книг і набув великої популярності. Вплив його простежується як у період східнослов'янської єдності, так і пізніше — в українській і російській літературі — аж до XVIII ст., знаходячи відображення у народній творчості. Климентій міг використати як повний текст «Слова на еретики», так і уривки з нього, що входили до «Кормчої», «Пролога», «Торжественника», «Міней-Четьїх», «Ізмарагда» та інших збірників. Пор.: «Бѣси бо креста Христова боятся, еретицы же посекают кресты...» (Козма Пресвітер, стор. 6). Пор. з крилатим афоризмом: «Лихий чоловік гірш дідька, бо від дідька пережегнай сі, то ті сі відчепит, а лихий чоловік хоць крижем лежи, то сі не відчепит» (Франко, III, 2, 20, стор. 312).

30. Кому, рцы ми, подобєнъ клєвє(т)никъ? Риторичний зворот, що походить від старослов'янського письменства. Див. у «Слові на еретики»: «Кому ми уподобим таковыя?» (Козма Пресвітер, стор. 6). Пор. з «Псалмою покутною» Луки Длонського (XVIII ст.): «Кому ся тепер уподобилем през учинки мои?» (Матеріали до історії української пісні і вірші, II, стор. 248).

31. ...пєнєю лѣзє — зводить наклеп. Пор.: «Наволокти пеню» (Номис, 13545, стор. 265) або «пенею прив'язався» (А. Лазаревский, Села Конотопского уезда, вип. 1, Чернігів, 1869, стор. 120).

Лучшє(н) бы пє(н)ному сыло на шію взложити. Давній крилатий вислів, певне, апокрифічного походження. Пор.: «Хотел Июда купить себе село, да положил себе на шею сило» (Симоні, I, стор. 200). Див. цей вираз у дуже популярних на Україні «Духовних бесѣдах святого отца нашего Макарія, пустелника єгипетского, о

доскональствѣ хрістіан православных», які поширювалися у рукописах, а з 1627 р. неодноразово виходили друком: «По смерти был послушным тому, который Іюдѣ сило на шию для лакомства взложил» (Макарій Єгипетський, стор. 2). Пор. ще народний вислів: «Зав'язка собі путо на шию» (Франко, II, 2, 1, стор. 558).

Ко(л)ко в шелягу срѣбра, то(л)ко у нихъ правды. Шеляг — литовська и польська монета, яка чеканилася звичайно з срібла. Однак у період з 1659 по 1666 р. Річ Посполита, щоб поліпшити своє фінансове становище, випустила величезну кількість мідних шелягів (В. Н. Рябцевич, О чем рассказывают монеты, Мінськ, 1968, стор. 53—54).

32. Ѡ не хотящы(х) труждатисѧ честны(мъ) трудомъ. Пор. розробку цієї теми сучасником Климентія С. Полоцьким (1629—1680) у вірші «Труд»:

...своим трудом питаем бывает,
а не чуждая труды поглощает.
Не хотящим же трудов полагати
не подобает хлѣба подаяти

(Полоцький, стор. 15).

Вѣждъ, ѡлѣниве, іже не хоще(ш) труждати // и то(и), же навыкъ чужды труды присвояти. Пор.: «Хто вже звик чужим жить, той не здужає робить» (Номис, 14199, стор. 279).

...таки(х) вѣчныѧ муки ожыдаютъ. У «Ходінні богородиці по муках» злодії перебувають у «морѣ огненном и змешанном со кровію» (Апокрифи і легенди, IV, стор. 139).

...уклонѣте(с) зла и творѣте бл҃го — біблійний афоризм. Див. Псалтир, XXXIII, 15.

34. ...о видырца(х), подобны(х) дре(в)нему мытаревѣ. Згідно з «Євангелієм», апостол Матвій до прийняття християнства був збирачем мита (Матвій, IX, 9, X, 3).

Во(л)къ що спо(т)кае, то з(ъ)яде. Пор.: «Як вовк, що стрѣв, то зъѣв» (Номис, 4849, стор. 94); «Що вовк здибле, то мусит із'їсти» (Франко, I, 2, 118, стор. 242).

...шкатулу набити. За часів Климентія гроші ховали в «шкатулах». Пор. офіційний документ: «До шкатулы гетманской доходит грошей в год пятнадцять тисяч золотых» (Лазаревский, Описание старой Малороссии, II, стор. 501). Пор.: «Що ми в титулі, коли нема ніц в шкатулі» (Франко, III, 1, 3, стор. 208).

...указъ па(н)ски(и) часомъ того и не знаетъ // что слуга в ча(с) сво(и) тако(ж) и себѣ з(ъ)правляетъ. Пор. зміст цього виразу з народною приказкою: «Не таков пан, як паненята» (Климентій, 607) або: «Гірші підпанки, як пани» (Франко, II, 2, 1, стор. 538).

35. ...воду в(ъ) вино [сирѣчъ в горѣлку] лиющи(х). Життєву основу цього факту підтверджує гетьманський універсал від 31 серпня 1692 р., в якому зауважувалося гадяцькій старшині та всьому поспільству, що вони «того не досматривают, дабы в арендах подмѣшеное и мѣрою умаленное не продавано было вино, которым образом нѣкоторые шинкари или шинкарки дерзают безбоязненной в черни чинить обман» (Бантиш-Каменський, II, стор. 9).

36. Вірш написаний у формі діалога між світською та духовною особами.

...многи(и) наро(д) тютюнъ всюда зажываетъ // ко(т)рымъ повѣтрѧ мыта з себе збуваетъ — тобто за допомогою тютюну позбувається заразної хвороби — «мита» (запалення підщелепних залоз).

...в ма(р)котности з мало веселіѧ прибыто(к). Пор. з «Сказанієм от книги... Пандок»: «И расплодят веселія ради и нарекут имя ей табака» (Памятники старинной русской литературы, II, стор. 429).

...несмра(д)ными усты м҃лтву чинити. Пор.: «Не достоит кресного знаменія воображати, понеже аки смрадными усты... святому духу противит» (Памятники старинной русской литературы, II, стор. 433).

37. ...в Литвѣ тое ве(л)ми е(ст) недобре // бо ...и дѣти и(з)заживаютъ добре. Пор.: «Як литовська дітвора, табаку зживає» (Номис, 12616, стор. 248).

...мо(з)гъ в головѣ его табака з(ъ)сушаетъ // же вла(с)не з(к) швецъ дубо(м) шкуры пересипае(т). Пор. ці і наступні рядки з прозаїчним трактатом, написаним (трохи пізніше за Климентія) якимось завзятим ворогом табаки»: «Котрый человѣк начнет дерзати сію бѣсовскую и богоненавистную и святыми отреченными табаку, то в того человѣка мозг ускрутит и вмѣсто того мозга впадет в главу его тая смердящая воня, изгубит в нем весь мозг его, начнет тако смердящая тая воня пребывати во главѣ его, и неточію во единной главѣ его, но и во всѣх костях его тая смердящая воня вселится вмѣсто мозгов. И аще ли кій человѣк которым ухищреніем начнет творити таковое дѣло бѣсовское, таковому бо человѣку не подобает в церковь божію входити, и креста и евангелья цаловати, и причастія отнюдь не давати, свѣщи или просфоры или ефимяну и всякого приношенія, и с людьми ему не мытися и не ясти, дондеже престанет от таковыя дерзости» (Костомаров, стор. 145).

Ѡсобно (ж) іны(н) навы(к) ба(р)дакомъ тягнути // пре(з) котры(и) не едному пры(ш)ло смы(с)лу збути. Бардак — різновид кальяну, яким «тягнули» дуже міцний тютюн, нерідко втрачаючи при цьому свідомість. На Україні існували села, переважну більшість яких становили ремісники-бардачники (див. вірш 201 «Ѡ розны(х) всяки(х) ремесникахъ»).

38. Ѡ идучи(х) на слободы людехъ. За часів Климентія тривало заселення слобід. Селяни в пошуках кращих умов життя переходили від одного пана до іншого, проте після закінчення пільгового строку потрапляли в ще гіршу кабалу до нового хазяїна. Ось один з таких прикладів: наглядач гетьманських володінь на Стародубщині Даровський у 1710 р. «закликав слободу», обіцяючи слобожанам пільги на 10 років, за це вони повинні були сплачувати йому щорічно сто талярів та доглядати млин. Але після смерті Даровського його дружина почала вимагати від слобожан ще й «панщини». Коли ж слобожани вийшли на роботу, Даровська наказала їх «тирански батожьем бить, приписуючи вину сію, что за первым разом не поѣхали на панщину» (Лазаревский, Описание старой Малороссии, I, стор. 352—353).

Хто ко(л)векъ собѣ іще(т) на жи(т)ло слободы // мало в(ъ)ходя(т) з(ъ) ме(ж) таки(х) вѣликои бѣды. Пор.: «Біда біді на слободі» (Номис, 2216, стор. 44).

...готовые хаты идучи покидають. Пор. картину, змальовану Климентієм, зі свідченням Генеральної канцелярії (початок XVIII ст.): «Зде в Малой Россіи изстарѣ обывателям тая была свобода, что з села в село, з подданства одного владѣлца в подданство к другому владѣлцу переходить невозбранно, еднак когда з едного села или деревнѣ перейдет подданий в село или в деревню другого владѣлца, а в селѣ или в деревнѣ первого владѣлца останутся его подданские кгрунта, дворѣ и другіе угодія, купленніе ль или некупленніе, то оними владѣть ему, живучи у другого владѣлца, несвободно и невозможно, толко ежели, вѣходячи од своего владѣлца, первого, может що з движимых пожитков унести или увезти за собою, то при нем остается без отнятия» (М'якотін, стор. 41—42).

...скочи(т) хо(ч) к(ъ) лѣсу // и голы(и) уже наве(т) хо(ч) к самому бѣсу. Дуже поширена в народній (зокрема в поетичній) мові словесна пара (переважно римуюча). Пор.:

Куда схочу, туда скочу
Хоч і к лісу, хоч і к бісу

(Головацький, I, стор. 122).

Пор.: «Ой ти до біса, а я до ліса» (Лукашевич, стор. 129); «Єден до ліса, другий до біса» (Франко, II, 1, 17, стор. 89).

Пожытечная ему судыла(с) слобода // дово(л)ная пустынѧ и лика и вода. Пор.: «Слобода — лика и вода» (Климентій, 922; Номис, 10492, стор. 205).

...послуше(н)ство о(т)дават(ъ) — офіційна формула, якою визначалися відносини підлеглих до господарів. Пор.: «Пилно приказуєм, чтобысте... послушенство отдавали» (Лазаревский, Описание старой Малороссии, I, стор. 170).

...прочан обдырают ъ. Тут «прочани» — люди, що йшли «проч» з своїх місць. Див. наказ від 1707 р. генерального судді Василя Кочубея підлеглим селянам с. Ярославця, який забороняв брати землю в заставу у тих селян, які «проч уходят» (М'якотін, стор. 40)., Див. нижче у Климентія рядок — «втѣкаючи(х) проч...».

...за те(р)пенiє сп(с)нiє мо(г)лъ бы мѣти. Пор.: «За потерпінія дасть бог спасіння» (Номис, 2428, стор. 48); «Терпен спасен» (Климентій, 1012; Франко III, 1, 2, стор. 205).

Бг҃ъ za бу(н)товника, якъ мовятъ, не повѣситъ. Пор.: «За сеє бог не повісить» (Климентій, 375; Номис, 114, стор. 3).

...втѣкаючих прочъ самы(х) дерѣ(т), бѣ(т) и берѣ(т) дѣтк. Пор. з гетьманським універсалом до полтавського полковника від 1707 р.: «Накрѣпко приказываем, чтоб таковых легкомысленных людей, которые, убегаючи от повинностей, на тѣ слободы уходят, не только переймал, грабил, забирал, вязеньем мордовал, кіями бил, леч без пощаденія вѣшати розсказовал» («Русский архив», кн. 3, М., 1875, стор. 408).

40. Ω присягающы(х) не по правдѣ. На Україні в XVII — на початку XVIII ст. кожна судова справа розглядалася з свідками, але жодне свідчення не приймалося до уваги, якщо свідки не присягали (П. Ефименко, Присяга духовенства, «Киевская старина», т. VIII, 1884, травень, стор. 152).

Присяжно(ст) не по правдѣ да(р)мо сѧ не минає(т) // хо(ч) на(г)ле вмре(т) або я(к)сѧ клене(т) — та(к) ставаєт. Згідно з народним переконанням, «хто в суді фальшиво присягне, той до року мусить умерти або скалічіти. ...Хто забожиться на неправду, той має гріх» (Людові вірування на Підгір'ю, стор. 198).

Хоча(и) и по правдѣ — то една(к) дѣло то стра(ш)но. Пор. з «Словом» І. Златоуста «Которыє ся клѧнуть не по правдѣ», яке ввійшло, зокрема, і в український список «Ізмарагда» (1646 р.): «Нє годно клятис именем божіимь любо по правдѣ а любо не по правдѣ» (Перетц, Исследования и материалы, III, стор. 11).

...обѣ стороны. Вираз юридичної термінології (див. Протокул до записання справ поточних на рік 1683, стор. 210), який вживався і в літературних творах. Пор.: «Діалектицкіи викруты на обѣ стороны...» (Палинодия, сочинение Захарии Копыстенского. Памятники полемической литературы, кн. 1, 1876, стовп. 921) або віршовий рядок «Юж я на обѣ сторонѣ правду прызнати мушу» (П. Житецький, Острозька трагедія, ЗНТШ, т. LI, 1903, стор. 17).

...лукаваго во скорѣ бг҃ъ обявитъ. Пор. з протилежним твердженням «Слова І. Златоуста»: «Бог въскорѣ не мстит» (Перетц, Исследования и материалы, III, стор. 12). Пор. вірш С. Полоцького на цю тему «Клятва во лжу» (Полоцький, стор. 47—50).

41. З(ъ) бг҃о(м) — не з хлопце(мъ) жа(р)товати. Див. Климентій, 356; Номис, 89, стор. 2; Франко, II, 1, 11, стор. 98.

42. ...хлѣба збавляти. Пор. зі сповіддю братів у думі «Буря на Чорному морі» про те, як вони «близькому сусіді хліба й солі ізбавляли» (Думи, стор. 133). Див. також розповідь селянина у творі письменника другої половини XVIII ст. І. Некрашевича «Исповедь»:

А я хлѣба да соли не збавив нѣкого,—
а бѣлше яких грехѣв? Не чуюсь ничого.
Гордую да бѣдую, хоч хлѣба не маю
а нѣколи нѣкого я не позываю

(Некрашевич, стор. 11).

Где любо(в), та(м) са(мъ) бг҃ъ пребываe(т). Пор.: «Аще друг друга любим, бог в нас пребывает» (1-е послання Іоанна Богослова, IV, 12).

43. ...в л а с н е   б а с у (р) м а н е   ц е (р) к в ы   р а з г р а б л я ю (т) // н е
х о ч е (м)   м ы   к т ы т о р е (и)   т а к и х ъ   м ѣ т и.   Титарі — церковні старости —
обиралися, як правило, громадою, але бували випадки, коли місцеві власті призначали
іх самі. Між такими титарями і громадою нерідко виникали конфлікти (А. С. Л е б е д е в,
Сведения о некоторых архивах духовного ведомства в губерниях Курской и Харьковской,
«Сборник харьковского историко-филологического общества», т. XIII, Харків, 1902,
стор. 186). Див. також документ, датований 1703 р., про «непослушных и несогласных кти-
торов, з ратуша установленных», які грабували київську церкву Успіння пресвятої богоро-
диці на Подолі («Киевская старина», т. X, 1884, вересень, стор. 134).
...х т о   о б ы т е л е м ъ   и   ц е (р) к в а м ъ   п а к о с т в у е т ъ // у з р и (т)
в о с к о р ѣ   г н ѣ в   б͠ж и й.   Пор. з погрозою «грабителем церковних имѣній» у руко-
писному трактаті «О милости», авторство якого приписується Єпіфанію Славинецькому
(помер 1675 р.): «Сін восприимут здѣ временное осужденіє; в будущем же вѣчноє мученіє»
(Слово о милости, стор. 66).
...ц е (р) к о в ъ   м а (т) к о ю   с ѧ   в с ѣ м ъ   н а (м ъ)   н а з ы в а е т ъ.   Формулю-
вання «Требника» (I, стор. 725), яке ввійшло у книжний вжиток. Пор.: «Имѣй в почтивости
матку твою церков» (Тестамент, стор. 133). Про цей твір, відомий Климентію, див. прим.
до вірша 226.

45. Н е   д а (и),   б͠ж е,   п о з ы ч а т (ъ),   а л е   д а (и)   с в о е   м а т (ъ).   Пор.:
«Позычаець, хто свойго не маєць» (Носович, стор. 130—131); «Лучче мати, як позичати»
(Номис, 10646, стор. 208).
...Д у (ш) н о,   я (к)   д в а   п р а в я (т),   т р е т е м у   н ѣ ч о (г) [о]   д а (т)
(Климентій, 202; Номис, 10656, стор. 208).
...д о (л) ж н ы (и)   н а   с е б е   о б л ѣ к ъ   д а (с т)   о (т) д а т (ъ)   с о в и т е —
боржник зобов'яжеться віддати подвійну суму. Пор. акти стародубівського магістрату,
складені з приводу справи: 1) боржника Омеляна Праличенка, «который, на отповед ставши,
доброволне знался, што зостает винен золотых тринадцет, и не мѣл чем отдати — упросил
кредиторов своих, на урадѣ, о почеканє того долгу, ...а єжели би не мѣл на назначений тер-
мин отдати, то подлуг права посполитого, мает усовито платити» і 2) Хоми Андрущенка,
який «остал на облик Пилипу Івановичу Оршученко... винен сорок шесть коп литовскоє
личбы монеты доброй, котороє суммы не мѣл чим отдати...» (Протокул до записаня справ
поточних на рок 1690, стор. 466).
...н а   В о л ы н ю   е д ы (н)   с ѧ   о ш у к а л ъ   н е б о р а к ъ.   Умови «совітості»
при кредитуванні були особливо поширені на Волині, де в цей час діяли закони шля-
хетської Польщі («Киевская старина», т. LXXXI, 1903, квітень, бібліографія, стор. 60).
46. У м ѣ в ъ   г р о ш е (и)   у   л ю д е (и)   г о т о в ы (х)   п о з ы ч а т и: // а н е
у м ѣ е (т), ѕ л ы (и)   р а б ъ,   з н о в у   и м ъ   ѡ (т) д а в а т и.   Пор.: «Умівши брати, умій
і віддавати» (Беленькова, 209, стор. 34). Пор. ще з виразом весільного обряду на Чернігів-
щині: «Полюбили брати — треба й оддати» (Грінченко, III, 782, стор. 434).
...в л а (с) н е   у к р а в ъ   и   п р о ч ъ,   о к а я (н) н ы (и),   в т ѣ к а е т // с о
Іюдою   т а к и (и)   у ж е   с о б ѣ   ч а (с т)   м а е т ъ.   Злодій порівнюється з Іудою
в апокрифічному оповіданні псевдо-Ієроніма (див. прим. до вірша 28): «...Иже всего того,
еже Христу приношаше ся, от сих десятую часть всегда крадяше» (Апокрифи і легенди,
II, стор. 345).
...о (т) ш л ю т ъ   п о   с м е р т е (х)   т ѣ х ъ   в (ъ)   п р е і с п о (д) н е е   м о р е.
У «Ходінні богородиці по муках» злодії справді потрапляють у «море огненноє» (Апокрифи
і легенди, IV, стор. 139).
Х о (ч)   о (т) р о б л я (и) т е,   х о (ч)   з а р о б л я (и) т е,   а   о (т) д а в а (и)   т е.
Пор. з категоричністю народної приказки: «Хоч лопни, хоч перервись, а дав слово —
кріпись» (Беленькова, 174, стор. 29).
47. ...с в о и (х)   ж а д н ы (х)   р е ч и (н)   у   д о м ѣ х ъ   н е   м а ю т ъ // І
о с т а р а (н) е,   ж е б ы   в   н ы (х)   б ы л о,   н е   д б а ю т ъ.   Пор.: «Хто дбает, той
мает» (Климентій, 1105; Номис, 9939, стор. 193; Франко, I, 2, 19, стор. 530).

Хто не позычи(т) — то з(ъ) гнѣвомъ осу(ж)даютъ. Пор. «Весь тиждень давай, а в суботу не дай — та й маєш ворога» (Франко, І, 2, 9, стор. 258).

А собѣ ма(н) да и мнѣ не да(н) (Климентій, 1408). Пор. з євангельською тезою: «Просящему у тебе дай» (Лука, V, 42).

...о(т) людє(й) соро(м) и о(т) б͠га грѣхъ // а ѡни... творя(т) смѣх. Пор.: «От бога грѣх и от людей сором» (Климентій, 1170); «Від бога гріх, від людей сміх» (Чубинський, т. І, стор. 235; Франко, І, 1, 142, стор. 73); «Хто бога не боїться, той і людей не соромиться» (Франко, І, 1, 336, стор. 87). Видимо, у Климентія — контамінація двох приказок (Пор.: «Б͠гу грѣх, а людямъ смѣхъ» — у вірші 148).

48. ...болит(ъ) чєму(с) ґарло // хто ґаставляє(т) кого спѣва(т) дармо. Пор.: «Болить горло спѣвати дармо» (Климентій, 71; Номис, 12463, стор. 244).

Ѵще(д)ры, да пою ти. Формула біблійного походження (Псалтир, LXVI, 1), що раз у раз повторюється у богослужебних книгах (Служебник, стор. 98; Требник, І, стор. 428). Франко коментував цей вираз як крилатий: «Ущедри мя, да пою ти; заплати ми то й піду ти,— промовляє дяк, увійшовши до господарської хати» (Франко, ІІІ, 1, 1, стор. 247).

Коли даха, то та(к)жє будє(т) и о(т) мєнє взяха (Климентій, 440; Номис, 10650, стор. 208).

49. ...нє старає(т)сѧ справъ свои(х) доглядати. Пор.: «Що то за господар, що своє добро не глядит» (Климентій, 1253).

...н͠нѣ в(ъ) на(с) нє пра(з)дник, // а твоѧ мило(ст) хто(с) на(м) іны(и), а нє вказни(к). Пор.: «Сегодня не празник, а ты нам не вказник» (Климентій, 897; Номис, 187, стор. 4).

50. ...рєкъ, бываєт) змѣна дєсница вышняго. Климентій роз'яснює текст 76-го псалма. Пор.: «И рѣх, нынѣ начах: сія измѣна десницы вышняго» (Псалтир, LXXVI, 11).

...нєха(и) в ямы, что на(мъ) копаю(т), впадаютъ. Вираз біблійного походження (Псалтир, VII, 16), що став народним. Пор.: «Хто пуд ким копаєт, сам впадаєт» (Климентій, 1094; Номис, 9563, стор. 185; Чубинський, І, стор. 256).

51. Ѡ людєхъ, самыхъ сєбє гладо(мъ) убивающы(х), скупости ради. Пор.: «Сам себе голодом морить» (Франко, І, 2, 42, стор. 403). Пор. епіграму сучасника Климентія І. Величковського «На скупого» (Величковський, стор. 111).

...хо(ч) ко(л)ко бога(т)ства будє(ш) собѣ збират(ь), // а по смє(р)ти зъ собою нє зможє(ш) нищо взят(ъ). Пор.: «Ци богач, ци бідний, нічого з собов на тамтой світ не забере» (Франко, І, 1, 49, стор. 98); «Як умремо — нічого не заберемо» (Чубинський, І, стор. 293). Пор. з рядками духовного вірша:

Лишаю днесь свой маєток.
Лишаю худобу,
Не возму нич найменшого
З собою до гробу

(Угроруські духовні вірші, XLVII, 71, стор. 85).

Див. далі вірш 326 — «Ѡ умирающы(х) богаты(х) людєхъ».

52. Ѡ уписующых(ъ)сѧ в козаки дурныхъ мужыка(х) и знову выписуватисѧ хотящы(х). В кінці XVII — на початку XVIII ст. права і вольності козацтва були дуже урізані й обмежені, але в очах населення воно продовжувало лишатися соціальним станом, який втілював особисту свободу. Тому селяни прагнули записуватися у козацькі реєстри. Записані у козаки відбували військову службу. Климентій обурюється поведінкою «дурного» селянина, який «записався у козаки», але злякавшись військової служби, хоче «виписатися».

...и худобу, ґды маε(ш), на рату(ш) взя(т) потрεба. Селянин, про якого йдеться у вірші, певно, належав до так званих «вільних посполитих». Вони не були у підданстві державця, а підлягали ратуші.

53. Ω козакахъ, нε годны(х) похвалы... которыε у во(и)ско іду(т), а людε(и), на путε(х) ідучи(х) або ѣдучи(х), о(б)дыраю(т). У першому десятирічці XVIII ст. чутки про випадки козацького розбою зворушили всю громадськість. У 1707 р. кошовий отаман Петро Сорочинський скаржився із Запорізької Січі Петру I: «Того прошлого году, собравшися нѣкоторое своевольство от разных краев, то от стороны Волоской, то от Дону, то из москалей нѣкіе, по разным мѣстам, гуляючи по степям, наскоки бѣдным людям чинили по дорогам, шкоды и здорства: а гдѣ только затѣют, либо в стороне Крымской шкоды, либо гдѣ на трактах разбой учинят, всѣ, отзываючись запорожскими козаками, нас, войско, невинне обезславляют» (Бантиш-Каменський, II, стор. 100).

Побию(т) бо слεзы навѣкъ... Пор.: «Побили б тебе їх сльози» (Номис, 3706, стор. 72). Див. ще рядок пісні про тяжке наймитове життя з анонімного старовинного рукопису:

Поб'ють, тебе, кгосподине,
Наймытськійи сльозы
(Грінченко, III, 1380, стор. 556).

54. ...ца(р)ства нб(с)ного ʒычу хр(с)тіяномъ. Один з варіантів часто повторюваної Климентієм етикетної формули-кінцівки, рекомендованої «Требником» Петра Могили. Пор.: «Абисте... в прибытках небесных вѣчне царствовали... вам зычу» (Требник, I, стор. 906).

55. Ω волочащы(х)сѧ чε(р)нцахъ. Втеча монахів з монастирів була явищем, що супроводжувало всю історію чернецтва. Козма Пресвітер у розділах «О мятущихъся чернцѣх» та «О хотящих отити в черныя ризы» «Слова на єретики» таврував монахів, які «сквозѣ грады без мѣста мятутся, туне ядуще чужь хлѣб» (Козма Пресвітер, стор. 53). За часів Климентія втеча монахів з монастирів набула такого масштабу, що московський патріарх Адріан був змушений наказати київському митрополиту Варлааму Ясинському вжити особливих заходів проти «переходящих» ченців («Архив Юго-Западной России, издаваемый Комиссиею для разбора древних актов», ч. I, т. V, К., 1872, стор. 170, 350). На початку 1701 р. монахам було суворо заборонено «волочитися» (П. Морозов, Феофан Прокопович как писатель, СПб., 1880, стор. 249). Відштовхуючись від ідейних засад твору Козми Пресвітера, Климентій ганьбить ченців, які «по городахъ людя(мъ) очи порють».

...повъε(т)сѧ іны(и) к бѣсу по своε(и) волѣ // шукаючи на згибε(л) собѣ своѧволѣ. Пор. крилатий афоризм: «Волю зробив та й себе погубив» («Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии», I, стор. 375).

...своя волѧ добра да нε пожытεчна (Климентій, 892; Номис, 1325, стор. 29).

...ωсобливε тε(ж) чε(р)нца она погубляεтъ. Пор. з розділом «Слова на єретики» — «О хотящих отити в черныя ризы»: «Якоже бо и рыба кромѣ воды сущи умирает, такоже чернець отлучься монастыря погибает..., и яко же (кокошь) часто востающи с яиц, запортки творит я, тако и чернец часто излазя из монастыря по своєї воли, забывает преданную єму службу» (Козма Пресвітер, 57).

...трафляε(т)сѧ тому в школѣ сѧ иско(н)чит(ъ). // Або гдε на(г)лε лунε(т) у ко(р)чεмномъ дому. В старій Україні школа при церкві була водночас притулком для всього мандрівного люду — «волочащихся» ченців, «мандрованих» дяків, шкільних «нищих» (див. прим. до вірша 61). Пор. ще: «Трафляється и то... иноку, иж часом и переночует в корчмѣ» (Вишенський, стор. 38).

...а що го(р)шъ — и комεди(и) якихъ начинити. Видимо, йдеться про те, що «волочащийся чернец» разом з мандрівними студентами міг взяти участь у якійсь виставі. Див. автобіографічне свідчення сучасника Климентія, мандрованого дяка Іллі Турчиновського, який деякий час вчився у Києво-Могилянській академії, а потім «волочився

по школах» і одного разу «виправив» з такими ж, як і він, київськими студентами «діалог з интермедією» («Автобиография южнорусского священника 1-й половины XVIII ст.», «Киевская старина», т. XI, 1885, лютий, стор. 326). Пор. засудження «Ходінням богородиці по муках» світських розваг монаха: «Лутше би видѣти человѣка мертваго, на вельблюдѣ издыщаго, нѣжли законника, інока-пяницю, по миру волочащаго и празднїє слова глаголющаго, и дудок, скрипок и иных игрій слухающаго» (Апокрифи і легенды, IV, стор. 37).

...В о (л) н о ѱ с о в и н а б г͠ а б р є х а т (ъ) (Франко, II, 2, 22, стор. 515). Пор.: «Волно собацѣ і на бога брехати» (Климентій, 91; Номис, 5197, стор. 100).

...Ч є (р) н є ц ъ, в (ъ) м н (с) т ы р у н е х о т я щ ы (и) ж и т и // ...в о с п р и (и) м є т ъ п р о п а (с т) в ѣ ч н у... У «Ходінні богородиці по муках» до «пропасті» потрапляли за неправедні діла «ієреи, попи, служителіє престолу божію» (Апокрифи і легенди, IV, стор. 136).

...н є є д н о (и) м͠ т р и д ѣ т и — ченці (Номис, 203, стор. 4). Пор. з народною загадкою:

Закахкала утка,
Аж за морем чутка;
Зобралися дітки —
не одної матки

(А л. Ш и ш а ц к и й - И л л и ч, О народном языке и говорах Козелецкого уезда, «Черниговские губернские ведомости», 1853, № 41, стор. 393).

56. ...о ч и в о (л) ш є б с т в о (м) з а с л ѣ п л я ю (т). Переосмислення біблійного образу: «Дары бо ослѣпляют очи» (Ісход, XXIII, 8). Пор. народний фразеологізм: «Очі засліпити кому» (Франко, II, 2, 103, стор. 475). Пор. ще «Чари очи людем мылят» (Макарій Єгипетський, стор. 3).

І є щ є п р (о) р о к а м и с а м и с ѧ н а ꙁ ы в а ю т ъ. Пор. з розділом 41 «Стоглава» (збірника рішень московського собору 1551 р.), спрямованим проти чарівництва: «...Ходят лживые пророки, мужики и женки, и дѣвки, и старые бабы, наги и босы...» (Стоглав, стор. 138). Виписки з цього розділу знаходимо у різних рукописних збірниках, поширених і на Україні («Описание русских и словенских рукописей Румянцевского музеума, составленное Александром Востоковым», СПб., 1842, стор. 549).

...н є є д и (н) б о с а к ъ і ꙁ а п и с а (л) б ѣ с о в и д у ш у. Пор.: «Він би й душу дідькові записав» (Франко, I, 2, 39, стор. 585). Народ вірив у те, що людині може допомогти «нечиста сила», якщо укласти з нею угоду — «записати їй кров'ю свою душу». Збереглися судові справи XVII—XVIII ст., порушені проти тих, хто звертався за допомогою до чорта. Так, у першій половині XVIII ст. був висланий з Лубен до Києва «под крѣпким караулом» Ілля Човпило, «записавшийся кровію своею князю бѣсовскому и всѣм бѣсам в службу с душею и тѣлом на тридесят лѣт» («Киевская старина», т. I, 1882, лютий, стор. 430—431). Подібні документи наводить у розвідці «Колдовство» В. Б. Антонович (Чубинський, I, стор. 320—454).

...п о г о л ы (х) н о г а (х) п о п я т а (х) п о - т у р є ц к и (и) б и т и. Спосіб покарання, який вживали турки для того, щоб полонені не втекли. Проте і на Україні пани в такий спосіб розправлялися з своїми підданими (Лазаревский, Люди старой Малороссии, стор. 42) та карали покриток (Пісня про покритку, стор. 110).

Л у (ч) ш є (н) б ы и (м) н а ш і и с о б ѣ с ы л а в с к л а д а т и. Див. прим. до вірша 31.

57. ... с ы р о т ѣ с к о (р) б н о м у и з (ъ) м о с т у д а в в о д у (Климентій, 614; Номис, 2082, стор. 42; Франко, III, 1, 2, стор. 261). Пор. у народній пісні: «Либонь мені, серце, із мосту у воду» (Чубинський, V, стор. 100). Див. у Шевченка:

Тяжко-важко в світі жити
Сироті без роду:
Нема куди прихилиться,—
Хоч з гори та в воду!

(Шевченко, I, стор. 12).

...првдны(и) судіА — біблійний образ (Псалтир, VII, 12), різновиди якого постійно фігурують у есхатологічних творах і духовній ліриці (Апокрифи і легенди, IV, стор. 141; Розмова вкратцѣ о душѣ грѣшной, стор. 293—304; Матеріали до історії української пісні і вірші, II, стор. 243; Угроруські духовні вірші, XLVII, стор. 72—82).

58. Ω невѣгласа(х) ... У цьому вірші багато образів і фразеологічних зворотів, що зустрічаються в «Чинѣ благословенія отроков, в училище учитися священним писаніям идущим» (Требник, II, стор. 256).

...на добрые дѣла писаніє(м) научающыхъ. Пор. з рядками думи про Олексія Поповича (див. прим. до вірша 18).

...єсли єдну маєшъ, то я(к) тую згубышъ // а другой запасно(и) мѣт(ъ) собѣ не будешъ. Пор. рядки з полемічних віршів кінця XVI ст.: «Не торгуй душею — второе не купиш» (Загоровський збірник, стор. 75), а також у Гедеона Пазія (XVIII ст.): «Єдну, єдну душу маєш, а по что єї страчаєш?» (Матеріали до історії української пісні і вірші, II, стор. 259).

...пре(д) тобою є(ст) двѣ зна(ч)ны дороги // хо(ч) на спсє(н)ныє, хо(ч) на(з)гибе(л)ныє иди пороги. Теза про два шляхи: вузький — до неба, тобто до вічного життя, і широкий — до пекла (до вічних мук) — одна з основоположних у християнській релігії (Матвій, VII, 13, 14); часто варіювалася у духовній ліриці (Франко, Карпаторуська література, XXXVIII, 39, стор. 145; Матеріали до історії української пісні і вірші, I, 24, стор. 159). Пор. з народними сентенціями: «Як підеш широкою дорогою — аду не минеш, а підеш тісною — царство знайдеш» («Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии», стор. 373); «До бога — важкий шлях, а до пекла — прямесенький» (Номис, 201, стор. 4); «Широка дорога до пекла» (Франко, II, 1, 152, стор. 41). Див. розробку цієї тези Климентієм у вірші 278.

60. ...нече(ст)ное на свѣтѣ є(ст) ремесло // меновите мистро(в)ство, або те(ж) катовство. У феодально-кріпосницькій Україні, як і в інших середньовічних країнах, застосовувалось катування й смертна кара. До катів («мистрів») народ ставився без поваги, але сприймав їх як необхідне «знаряддя» проти злочинства.

...чве(р)ту(и)те, и палѣте, и бѣте, и стына(и)те. Для середньовічної літератури характерний докладний опис катувань. Наприклад, у «Містерії святого Кантена» вжито понад сто дієслів, які виражають способи катування — спалення на вогнищі, понівечення, четвертування тощо (М. Бахтин, Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и ренессанса, М., 1965, стор. 377).

61. Нищенски(и) вѣршъ — один з тих віршів-орацій, що були породжені особливостями шкільного життя на Україні кінця XVI — першої половини XVIII ст. (див. стислу характеристику цього жанру в «Історії української літератури», т. I, К., 1967, стор. 448—452, а також у кн.: «Давній український гумор і сатира», стор. 173—207, 467—471).

А хорошоє такъ, же єсмо Свыридъ // и самъ такъ же хороши(й), глядѣте(с) мнѣ на ви(д). Пор.: «Глянь на вид, та й кажи, що Свирид» (Номис, 6314, стор. 122).

...богати(и), же много мѣю воши(и). Пор. з четвертою інтермедією до драми М. Довгалевського «Властотворний образ»:

> ...богати — маєш воли и телицы,
> Іже купно мандрують по стѣнѣ к трубницѣ
>
> (Українські інтермедії, стор. 134).

Зво(л)ся (ж), славнаА мѣща(н)ко, мнѣ в голову по(и)ска(т). У народних піснях та казках «ськанне» — це вираз ласки і турботи про людину (Н. Ф. Сумцов, Культурные переживания. «Ськание» в голове, «Киевская старина»,

т. XXIX, 1890, травень, стор. 338—339). Пор. вираз казки: «Ськай мені у голові» (Грінченко, І, 157, стор. 153) або рядки народної пісні:

Хто ж мні обиськає
Мою головочку

(Грінченко, III, 1696, стор. 690).

І єще минѣ да(н) много и вѣна // хоча(и), принамнѣ(и) из вязочку сѣна // Або на(и)дорожшую рѣчъ — мѣх половы // и додатку к тому — добры(и) ку(л) соломы. Пор.: «Дав єму вѣна: в'язочку сѣна и кул соломы, и мѣх полови» (Климентій, 238; Номис, 8977, стор. 172). Пор. ще з рядками чумацької пісні:

Ой продай, батьку, ой продай, хазяїне,
Ой хоч в'язку сіна,
А як нема сіна
То продай хоч соломи!

(Грінченко, III, 1396, стор. 571).

Варіанти — Максимович, І, стор. 622; Рудченко, XXV, стор. 131.

...бу(д) собѣ такъ вє(л)ми ȥдорова // и товста якъ яловаѧ корова. Пор.: «Будь здорова як корова...» (Франко, III, 2. 8, стор. 443); «Здорова як корова» (Номис, 8597, стор. 165).

...дочка нєха(и) ростєтъ якъ тєлица. Пор. рядки народних пісень: «Мати стоять як корови, дочки як телиці» (Лукашевич, стор. 139); «Вдови як корови, дівки як телиці» (Грінченко, III, 1505, стор. 648).

62. ...гє(т)мановъ булавы // до которы(х) потрєба хотящы(м) головы. Пор.: «До булави треба голови» (Номис, 753, стор. 17).

И інны во(и)сковыє дѣлаютъ клє(и)ноты. З «Опису клейнодів» від 1788 р. довідуємося, що це за речі: «Печать и шнур з двумя кистями золотыми, печать в футлярѣ серебреном вызолоченом..., ящик оклеен бархатом зеленым и золотым позументом, мѣстами серебряные вызолоченые бляхи... В нем: булава золотая з брилиянтами..., печать войсковая в оправѣ золотой...» (Ал. Л-ий, Гетманские клейноды, «Киевская старина», т. II, 1882, травень, стор. 343—344).

...вла(с)тєлскіи лѣски — спеціальні палиці, які були ознакою судового чину. Пор.: «Лѣска судейская чорная, гибановая» (Величко, III, стор. 554).

63. ...Іюдина ча(ст) ожидає(т) іхъ. Порівняння убивць, в тому числі «отцеубийців», з Іудою навіяне Климентію апокрифічним оповіданням псевдо-Ієроніма або народними версіями його (див. прим. до вірша 28). У апокрифі читаємо: «...Іюда взем камень ударив у вію і убив Рувима язвою смертною, отца своєго...» (Апокрифи і легенди, II, стор. 344).

Нє узря(т) лица во вѣк пр(с)тои тр(о)цы. У «Ходінні богородиці по муках» «забойцы» висіли у пеклі вниз головою (Апокрифи і легенди, IV, стор. 148).

...Ω людє(х) добры(х)... и ω стра(н)нопріємны(х). Цикл віршів (64—69), видимо, автобіографічного характеру. На ньому виразно позначився вплив слів «О нищелюбии», «О милости», «О страннолюбіи», «О странноприимничествѣ», які прищеплювали євангельські засади і були дуже поширені у різних збірниках. Зокрема, простежується чимало точок зіткнення з вищезгадуваним «Словом о милості» (див. прим. до вірша 43).

64. Кто стра(н)ыхъ и убоги(х) в до(м) сво(и) при(и)муєтъ // то(и) сєбѣ поко(и) вѣчны(и) в(ъ) нбси готуєтъ. Пор.: «Должніи странопріимствовати..., себѣ же от господа бога благоволеніє наслѣдим» (Слово о милости, стор. 89).

...са(м) стра(н)ствовавы(н) бгъ. Народ вважав, що у період між великоднем та вознесенням Христос ходить по землі як старець (Максимович, стор. 480; Грінченко II, 100, стор. 149).

...В (ъ) н и (н) д и в р а д о (с т) в ѣ ч н у. Тут і далі Климентій переказує зміст
відповідних місць з євангельської сцени останнього суду. Пор.: «...Внидете в царствіє не-
бесное» (Матвій, V, 20).
65. Н и з а ч т о у б о т а (к), я (к) б о (л) ш ъ з а м л (с) т ы н ю // б у д є (т)
м ѣ т и с є б ѣ б̃ж і ю б л̃ г о с т ы н ю. У «Ходінні богородиці по муках» цілий розділ
присвячено душам, «которіи милостиню творили и в покаяніи померли, за тоє их през
пропаст милостиня преносит» (Апокрифи і легенди, IV, стор. 150).
С т о р ы ц є ю б о, р є ч є, м л с т и в ы (и) п р и (и) м є т // и ж ы в о (т)
в ѣ ч н ы (и) о (т) б̃г а в о с п р и (и) м є т. Пор.: «Сторицею пріимет и живот вѣчный
наслѣдит» (Матвій, XIX, 29). Слово «рече» в старовинних пам'ятках вживали тоді, коли
джерело, на яке посилався автор, вважалося відомим читачеві.
66. П и ш є (т) Е к к л є с і а с т є (с)... Цитуючи з пам'яті, Климентій помилився:
у Еклезіаста такої сентенції нема.
И щ а (н), р є ч є, о б р я щ є (т) и п р о с я (и) п о л у ч и т ъ. Пор.:
«Просите — и дастся вам; ищите и обрящете» (Матвій, VII, 7).
67. ...Е ж є м ѣ є (т) х т о с в о (и) д о с т а т о (к) // т о (н) ѕ а в ш є м ѣ є т ъ
с о в є (р) ш є (н) н ы (и) и с т а т о к ъ. Пор.: «Достаток чинит статок» (Климентій, 218;
Номис, 1362, стор. 29). У збірці проповістей Климентія є інший варіант цієї народної при-
казки з його власним коментарем (Климентій, 270). Цікаво зробити порівняння з дещо
іншим коментуванням приказки Франком у варіанті: «Статок робить достаток» — «Стат-
куючи в житті, чоловік звичайно доробляється поважного становища» (Франко, III, 1, 1,
стор. 174).
68. Ω ч л̃ в ѣ к у, к о т р ы (и) я (л) м у ж н у д а в а є т ъ // а є м у ѕ а
т о є с а (м) б̃г ъ н а г о р о ж а є т ъ. Пор.: «Хто бідному дасть, тому бог віддасть»
(Франко, I, 1, 25, стор. 54) або «Хто даст бідному, то йому даст пан біг» (Франко, I, 2, 202,
стор. 526).
69. ...я к о ѕ ѣ н и ц у ω к а в с є (г) д а с о х р а н я (и). Біблійний вираз
(Псалтир, XVI, 8), що став крилатим (Удовиченко, стор. 402).
70. Н є м ѣ (и) с о б ѣ с т о к о (п) я к с т о д р у г о (в). (Климентій, 1385;
Номис, 9512, стор. 184).
...г р о ш и — с л ы н а. (Климентій, 155; Номис, 1443, стор. 31; Франко, I, 2, 51,
стор. 470). Пор. з рядками весільної пісні дружків:

Тобі гроші — слиня
Брату сестра мила

(Грінченко, III, 755, стор. 432;
варіанти — там же, 999, стор. 483;
Франко, I, 2, 51, стор. 470).

...д р у з ы н є з а б у д у (т) я к я к а Ѧ г о д ы н а // Х о в а (и), б̃ж е,
п р и г о д ы ... п о д а д у т ъ р а т у (н) к у. Климентій відштовхується від народних
афоризмів: «Поратуй мене в пригоді, а в доброму разі не потребуєм ратунку» (Климентій,
771; Номис, 2320, стор. 46) та «В пригоді пізнавай приятеля» (Номис, 9528, стор. 184; Фран-
ко, II, 2, 3, стор. 589).
...н є і м а и с Ѧ х т о к о (л) в є к ъ з а п р ы г о д у. Пор.: «За сон і за при-
году не імайся» (Климентій, 1448; Номис, 1754, стор. 37).
72. ...Ч и п л а к а (в) б ы с л ѣ (п) с т е (ж) к и // Е с л и (б) х о (ч) м а л о
в и д ѣ в ъ п р о х о (д) я к о и с т е (ж) к и. Пор.: «Чи плакав би слѣпый, если б стежку
видѣв» (Климентій, 1210; Номис 5375, стор. 104; Франко, III, 1, 9, стор. 115).
Е д н а (к) д о б р о и є д н о ω к о, ж є т а к о (ж) в и д и (т). Пор.: «На одно
око сліпий, а на друге не видит» (Франко, III, 2, 71, стор. 502).
74. ...н а (д) в с ѣ х ъ б о л ѣ з н є (и) з л ѣ (и) ш а г о л о (в) н а Ѧ. Див. вірш
361 — «Ω хоруючи(х) на болѣзн(ъ) голо(в)ную».

$^1/_2$+11*

75. Ѡ ...чинячи(х) расколы, то є(ст) ту(р)бацѣи. Термінологія, характерна для ділової мови (Протокул до записання справ поточних на рок 1683, стор. 210). Пор. з виразом у пам'ятці полемічного письменства від 1621 р.: «Турбаціи, незгоды, заверухи...» (Палінодія, или книга обороны кафолической святой апостолский всходней церкви... през архимандрита Захарію Копистенського написана..., «Памятники полемической литературы», кн. 1, СПб., 1878, стовп. 1055).

Посполитє мовя(т) то: Да(ст) бг҃ъ сѧ упити, а ѡнъ нє хочє(т) пяны(и) спати сѧ положити. Пор. Климентій, 208 та «Слово о постѣ»: «То есть не пьяница, иже упився ляжет спати,— то есть пьяница, иже упився толчет, біет, сварится» (Костомаров, стор. 137—138).

...бє(з)ви(н)ны(м), мовя(т), жа(л) завшє много можє (Климентій, 288; Номис, 7470, стор. 144).

...бода(и) таки(и) бу(н)товникъ наглє зслыслъ. Пор.: «Бодай ізслиз як сніг на весні» (Франко, II, 1, 1, стор. 221); «Так як слиз» (Номис, 1892, стор. 39).

І прислов(ъ)ѧ мовятъ: Пи(н)да нє вы(и)... Див. прислів'я, додані Климентієм до вірша 107; а також: Номис, 11452, стор. 224.

...ляжъ споко(и)но спати и чє(ст)но прописѧ. Пор.: «Коли двоє кажуть «п'яний», то лягай спати» (Номис, 10744, стор. 209; Франко, II, 2, 3, стор. 610).

...ѡ богатства(х), и ѡ нищєтахъ, и о нє(н)дза(х), и ѡ скорбєхъ, и о пєчалєхъ, и ѡ мятєжахъ. Див. прим. до вірша 6. Пор. з подібним нагромадженням однорідних іменників у Вишенського: «...В бѣдѣ, неволи, скорби, мятежи...» (Вишенський, стор. 13).

76. ...богачъ судя(м) очи мздою забиваєтъ // и тоєю до ко(н)ца ѡны(х) ослѣпляєтъ. Біблійні образи («Дары бо ослѣпляют очи...», Ісход, XXIII, 8; «Десница их исполнися мзды», Псалтир, XXV, 10), що варіювалися у творах викривального характеру, пор.: «Лихоимца очи мзда ослѣпляет» в «Словѣ Іоанна Златоуста о богатых и немилостивых», яке ввійшло до «Ізмарагда» (Яковлев, стор. 73).

...в здоров(ъ)ю, бѣдны(и), шва(н)ковати. Пор. з виразом інтермедії «Нищих два» у Дернівському збірнику кінця XVII — початку XVIII ст.: «Не шванковал в здоровълю...» (Гординський, стор. 52).

на ско(р)бъ и на слєзы и(х) око(м) нє сматряєшъ. Гострий закид «всевидящому оку» — образу, породженому уявленням про божу всеприсутність. Див. розділ у «Книзі Єноха»: «О како никто же может укрытися рожденный на земли, ни дѣло его потаитися... Аз вся вижду» (Апокрифи і легенди, I, стор. 57). Пор.: «Боже око не дрімає» (Франко, I, 1, 5, стор. 99). Пор. у Тараса Шевченка: «Чи бог бачить із-за хмари наші сльози, горе?» (Шевченко, I, стор. 240).

...судіѧ єстє(с) справє(д)ливы(и). Див. прим. до вірша 57.

...сотвори(ж) и на зємли в п̃но(в) су(д) правдивы(и). Пор. з біблійними виразами: «Сотворих суд и правду» (Псалтир, CXVIII, 121) та «Положит на земли суд» (Ісайа, XLII, 4). Пор. ще «Сотвори съсуд честен» (Требник, I, стор. 176).

...дару(и) властє(м) ми(р) и любо(в) в іхъ ср(д)ца. Пор. з молитовною формулою: «Твой мир и твою любов даруй нам» (Требник, III, стор. 87).

77. Ѡ мятєжно(м) житіи... Пор. заголовок розділу в «Ізмарагді»: «О мятежи житія» (Яковлев, стор. 183).

Вєликъ свѣт да нѣгдє дѣ(т)... (Климентій, 105; Чубинський, I, стор. 292; Франко, III, 1, 6, стор. 68). Вираз, характерний і для давньоукраїнської книжної лірики (Угроруські духовні вірші, XLVII, 66, стор. 78; Франко, Карпаторуська література, XXXVIII, стор. 146).

...нє зна(и)дє(т) убоги(и), гдє бєзско(р)бно пожит(ъ). Пор.: «Бѣдному усюдых бѣдно» (Носович, стор. 12); «Бідному всюди біда» (Франко, I, 1, II, стор. 53).

...Хоч(ъ) пєчал(ъ) на єдну годыну, // кому лучитъ — запомни(т) и мылу родыну. Пор.: «Як добра година, то знайдеться родина, а

в злій годині — нічого по родині» (Номис. 2311, стор. 46). Пор. ще рядки лірницької пісні:

Ой прийде той час
І тая година,
Що не порятує
В нещастю родина
(«Киевская старина», т. LII, 1896, березень, стор. 83).

80. Дывнаѧ рѣчъ, що в хатѣ пѣчъ (Климентій, 190). Пор.: «Добра то річ, що є в хаті піч» (Номис, 7494, стор. 144; Чубинський, I, стор. 297; Франко, II, I, 17, стор. 11). «...Піч у селянськім побуті — се головний осередок родинного життя»,— коментував варіант вищенаведеної приказки Франко (II, 2, 6, стор. 548).

...ср(д)цє єго крѣпко увядаєтъ. Пор.: «...Печаль мужу вредит сердце» (Притчі Соломона, XXV, 21); «Ржа з'їдає залізо, а печаль серце» (Франко, III, 1, 1, стор. 10).

82. ...ωгнь прє(д) водою хо(ч) нє ра(д) смиряє(т). Пор.: «Огнь горящь угасит вода» (Сірах, III. 30).

84. Писано бо, жє ско(р)бны(мъ) засыхаютъ кости. Пор.: «Мужу же печалну засушыт кости» (Притчі Соломона, XVII, 22). Образ, що часто зустрічається в староруському письменстві (Данило Заточник, Серапіон Володимирський, «Пчела»).

86. Вірш у формі діалога з богом. На творі виразно позначилась образна система «Псалтиря» (див. Псалтир, XII, 2, XVII, 18; XXIV, 17 та ін.).

87. Вірш-діалог між тим, хто молиться, і богородицею. Побудований на типових для духовної лірики, зокрема для богородичних віршів (пісень, молитов), образах. Пор. з молитовними піснями Климентія — 328, 335, 338 (див. прим. до цих віршів).

88. Призыря(н) на зємлю и творя(н) ю тря(с)тысѧ — дослівна формула «Псалтиря» (CIII, 32).

89. ...такъ жи(т), я(к) набѣжи(т) // І ты(м) рогомъ чєсаты(с), которы(мъ) достанєтъ. Контамінація двох приказок: «Так жить, як набіжить» (Номис, 9886, стор. 192; Чубинський, I, стор. 251; Франко, II, 1, 61, стор. 123) та «Тим рогом чешись, котрим достанеш» (Климентій, 866; Номис, 9845, стор. 192; Чубинський, I, стор. 25; Франко, III, 2, 5, стор. 306).

Богатство кому то бг҃ъ исхочє(т) даровать(ъ), // ины(н) мало на тоє будєтъ и працоват(ъ). // А ины(н) хо(ч) прє(з) вє(с) вѣкъ труды полагаєтъ, // а єдна(к), побѣдє(н)никъ, мало чего має(т). Пор. з відповідною картиною, змальованою сучасником Климентія Антонієм Радивиловським: «...Бог яко самым человѣком рядит и устрояет. (Єдин) з молодости своєй працует аж до крвавого поту, служит, гандлюєт, робит безпрестанку, а нѣчого не маєт, нѣчого не выслужит, а другій мало и працует, мало робит, мало и служит, а всего маєт у себе по достатку («Огородок Марії богородицы, размаитыми цвѣтами словес... през... Антонія Радивиловского... насадженный», К., друкарня Києво-Печерської лаври, 1676, стор. 563). Див. ще народні сентенції: «Інший легко робить, та хороше ходить, а деякий робить, то й піт кривавий його обливає, а нічого не має» (Номис, 1691, стор. 35); «Чоловік робить, працює, а не має ніц» (Франко, III, 2, 144, стор. 535).

...Если (б), правє мо(г)ли всѣ богатыми бы(т) // то нѣкому было бы и хлѣба робит(ъ). Пор.: «...Аще ли убог єси, то своима руками дѣлая свои хлѣб...» (Козма Пресвітер, стор. 54). Див. ще: «Я вашець і ти вашець — а хто нам хліба напашець?» (Номис, 1175, стор. 25).

90. ...з(ъ) того удє(р)жан(ъ)ѧ пожытко(в) нє мають. Пор. «Злий набуток не йде на пожиток» (Франко, II, 2, 1, стор. 423).

91. Нє ба(р)зо тєпе(р) власти Хр҃ту по(д)ражаютъ, // и (ж) проступившы(х) рѣдко ко(г)да и(х) прощаю(т). Йдеться про

євангельську притчу, згідно з якою Христос простив людей, що не дали йому притулку (Лука, IX, 56).

92. Ѡ волочащи(х)сѧ поневолѣ людє(х). За часів Климентія тривала міграція населення України. Якщо після возз'єднання України з Росією люди йшли з Правобережжя на Лівобережжя, то в кінці XVII — на початку XVIII ст. потік міграції змінив свій напрям: з Лівобережної України переходили на Запорожжя, в південні райони Росії та на правий берег Дніпра. Проте і там населення не затримувалось на одному місці (Компан, Міста України, стор. 51, 52, 131—133).

...пожа(л)сѧ б҃жє. Сталий народний вираз (Франко, I, 1, 305, стор. 85).

...Пусти(в) б҃гъ Микиту // на уставичную ю(ж) у миръ волокиту (Климентій, 768; Номис, 2120, стор. 43; Франко, II, 2, 11, стор. 391).

А поку(л) взы(и)дє(т) с҃лнцє, выѣ(ст) ѡчи роса (Климентій, 759; Чубинський, I, стор. 271; Франко, III, 1, 10, стор. 148).

...смє(р)тнаѧ коса // Прєсѣчє(т) жызнь. Образ богослужебних книг (пор.: «Смертная секира посѣчет вы» — Требник, I, стор. 823), набув великої життєвості (див., наприклад, «Дневные записки св. Димитрия Ростовского», М., 1781, стор. 105), особливо у філософській ліриці (Співаник з початку XVIII в., XXXVI, стор. 39; Угроруські духовні вірші, XLVII, 70, стор. 84). Пор. з 10-ю піснею «Сада божественных пѣсней» Григорія Сковороди: «Смерте страшна, замашная косо!» (Сковорода, II, стор. 20) та відомим образом смерті-косаря, створеним Шевченком:

Понад полем іде
Не покоси кладе,
Не покоси кладе — гори
(Шевченко, II, стор. 17).

93. Трычислє(н)на вєщъ ѕѣло ми ско(р)бъ наношає(т) // грѣхъ, нємо(щ), нищєта, а кро(м) сы(х) нє быває(т). Пор. біблійний зворот: «Тріє ми суть невозможная уразумѣти, а четвертаго не вѣм» (Притчі Соломона, XXX, 13).

94. ...скорби и пєчали на радо(ст) прєтворити. Див. прим. до вірша 28.

96. ...єго хранилъ бы б҃гъ ...и стокро(т) возмєзди(л). Климентій переказує євангельську тезу про «стократну» винагороду (Матвій, XIX, 29). Див. ще прим. до вірша 65.

Бл҃жє(н) бо мл(с)тивы(и). (Матвій, V, 7). Див. ще прим. до вірша 65.

99. ...роскошєи свѣтовы(х). Образ, часто вживаний у давньоукраїнському письменстві (Требник, I, стор. 931; Вишенський, стор. 175; Макарій Єгипетський, стор. 379; Радивиловський, стор. 123).

...во іноцє(х) бє(з) имѣніѧ трудно и вє(л)ми ну(д)но. Пор. з образами та ідеєю пісні у співанику Шелестинського:

Нудно минѣ, що я думаю,
Лиху долю проклинаю:
Нѣсть утѣхи в цѣлом вѣку,
Трудно жити человѣку.
. . . .
Пойшов би я до манастиру,
Але сам собѣ не вѣру,
Бо там треба много сили,
Щоби бѣси не съкусили
(Два співаники половини й третьої чверті XVIII ст., стор. 133).

Словесна пара «трудно — нудно» типова для народнопісенних творів (часто — римоване закінчення). Пор.:

Да чомусь минѣ нудно,
И серденьку трудно

(Максимович, стор. 60).

...з-за дубовы(х) двере(и) не буде(т) и видѣт(ъ). Ідіоматичний зворот, своєрідно розширений Климентієм. Пор.: «За дубовыє зайшло двери» (Климентій, 344); «Сидить, як убогий за дверми» (Франко, III, 1, 29, стор. 90); «Як у бога за дверима» (Батюк, стор. 232; Удовиченко, стор. 413).

Із рукъ, бѣдны(и) неборакъ, буде(т) ю(ж) глядѣти. Ідіоматичний зворот. Пор.: «З рук глядит батько у сина...» (Климентій, 362; Номис, 9300, стор. 179).

100. ...пяному зда(ст)сѧ, же и козы в золотѣ (Климентій, 1038; Номис, 11445, стор. 224).

У пяного решето гроше(и),— повѣдае, // а кгды проспя(т)сѧ, тогда и чеха не мае... // а тре(з)вому нѣзащо решета купити. Пор.: «У пяного решето грошей, а проспится — и решета нѣзащо купити» (Климентій, 1037; Носович, стор. 146; Симоні, стор. 135).

101. ...пяны(и) доброво(л)но хоробы добудеть, //а ѡсобно и грѣха часо(м) придобудеть.// Кгды (ж) скорѣ(и) згрѣши(т) пяны(и) и самому б͠гу, //и людям, упившисѧ, вчини(т) пако(ст) многу. Пор. засудження пияцтва Козмою Пресвітером: «...Піяница мерско есть богу и человѣком... И грѣхи души и болѣзнь тѣлу» (Козма Пресвітер, стор. 34).

У винѣ, рече, е(ст) блудъ, не упива(и)тесѧ (Послання Павла до ефесів, V, 18).

...стомаха ради испы(и) мало вина (1-е послання Павла до Тимофія, V, 23).

102. ...не вино, ле(ч) пянство проклято. Пор. з біблійною сентенцією: «Не винно віно, укоризненно же піянство» (Притчі Соломона, XX, 1), що стала крилатою: «Не винно вино, виновато пьянство» (Симоні, стор. 128); «Не винна горілка, а ті винні, що її пют» (Франко, I, 2, 37, стор. 417) або «То не горілка винна, то слаба голова винна» (Франко, I, 2, 24, стор. 417).

...ап(ст)лъ сты(и) все написалъ. Йдеться про послання Павла, в яких він таврував пияцтво (1-е послання до корінфян, VI, 10; Послання до ефесів, V, 18; 1-е послання до Тимофія, V, 23).

...сие слово многи(мъ) гл͠гола(л) особно: //не ядыи ядущаго да не осуждаетъ// и не піяи піющыхъ да не укоряетъ. Звіряючи з «Євангелієм» наведені Климентієм апостольські слова, знаходимо лише першу половину цитати: «Не ядый ядущаго да не осуждает» (Послання до римлян, XIV, 3). Другу її половину Климентій додав від себе, виходячи, насамперед, з ідеї свого твору і спираючись на Козму Пресвітера, який саме так передавав повчання Павла. Пор.: «...Да не осуждает о ядении и о питіи» (Козма Пресвітер, стор. 74).

104. Давъ б͠гъ и горѣлчаны(и) труно(к) на пожытокъ. Пор.: «Дай, боже, на пожиток (як колють кабана)» (Номис, 320, стор. 7).

...часо(м) немощъ пу(д)крѣпляеть. Пор.: «Мало віна пріємли ... ради... частых твоих недугов» (1-е послання Павла до Тимофія, V, 23) або «Яко по малу вино пиємо, здравиє приносит» (Козма Пресвітер, стор. 33).

...смy(т)ных іногда мало пу(д)веселяеть. Пор. з крилатими виразами: «Вино розвеселяє серце...» (Франко, III, 2, 3, стор. 402) або «Горілка серце веселить» (Номис, 14105, стор. 277), що ведуть свій початок від біблійного афоризму: «Вино

веселит сердце человѣка» (Псалтир, CIII, 15). Пор. з віршами сучасника Климентія:

Вино веселит сердце человека
Зготованное всѣм родом от вѣка

(Самоил Мокрѣевич, Виноград домовитом благим насажденный, К. (?), 1697, стор. 3, а також: В. Н. Перетц, Отчет об экскурсии Семинария русской филологии в Петроград 30 января — 7 февраля 1915 г., К., 1915, стор. 24—30).

105. ...я(к) хоры(х) по(ст), тако пяны(х) мо(л)ба важна. Пор.: «Пяного молитва як хорого пост» (Климентій, 767; Номис, 11479, стор. 224; Франко, II, 2, 15, стор. 611).

...пяного таково, мовя(т), моленіе // як фарисе(и)ско негды(с) было хваленіе. Мається на увазі евангельська притча про митаря і фарисея. Обидва ввійшли до церкви і почали молитися. Фарисей самовдоволено перераховував, що він дає богові («...хвалу тебе воздаю, пощуся двократы в субботу, десятину даю всего, елико притяжу»), а митар лише каявся у своїх гріхах (Лука, XVIII, 10—14).

106. Если мовя(т): Тре(з)вому мо(ш)но з пяны(м) жити // то може(т) и поросѧ из(ъ) вовкомъ пожити. Пор.: «Любить, як вовк порося» (Номис, 5080, стор. 98).

...що в тре(з)вого на умѣ жите(л)ствуе(т) // то пяны(м) самы(м) слово(м) не запамятствуетъ. Пор. Климентій, 1248; (Номис, 11487, стор. 224; Чубинський, I, стор. 281).

107. Яко тя(ж)ко трезвому из(ъ) пяны(мъ) обытат(ъ) // тако и писме(н)ному из простым(м) пробуват(ъ). Пор.: «Не любить тверезого п'яний, розумного дурний, доброго злий» (Франко, III, 2, 3, стор. 526).

...ко(ж)ды(н) собѣ любитъ равна. Пор.: «Знайде рівню рівня...» (Франко, III, 2, стор. 14).

Добро тому пи(т), в ко(м) хмѣл(ъ) спи(т) (Рудченко, стор. 248).

Пи та ума не пропии (Номис, 11442, стор. 224; Рудченко, стор. 248).

Пи(н) да не вы(и). Див. прим. до вірша 75.

Пи(н) да не впива(и)сѧ, ме(ж) чужыми лю(д)ми выстерега(и)сѧ (Рудченко, стор. 248).

108. ...не еди(н) в(ъ) чловѣку норовъ пробуваетъ. Пор. з подібною думкою у панегірику Григорія Бутовича на честь львівського єпископа Арсенія Желиборського: «Єднак не всѣ еднакой з рожения натури» («Єводіа, албо слодковонный... духовных цнот запах...», у кн.: Кирило Студинський, Три панегірики XVIII віку, ЗНТШ, т. XII, 1896, стор. 25).

...гды бы агг̃лъ б̃жи(н) з(ъ) н̃ба пришолъ. Пор. подібний зворот у Козми Пресвітера: «...Аще и ангел будет, а не человѣк» (Козма Пресвітер, стор. 44).

...без(ъ) штуки (б) не оды(и)шолъ. Пор. народний вираз: «Без штуки не ступишь» (Носович, стор. 5) або: «Вдало му сі за штуку», який Франко так коментував: «Вирвався жартом або хитрощами із якоїсь немилої пригоди» (Франко, III, 2, 2, стор. 344).

...хмѣл(ъ) зда(в)на такую в собѣ справу маетъ // же на(и)бо(л)ше(и) на злое люде(и) привождаетъ. // А до доброго ба(р)зо мало ѡ(н) приводит. Пор. з «Притчею про хміль» (за списком XVII ст.): «А таков нрав имѣю: добро все от него отставлю і наведу на него все худое» («Памятники старинной русской литературы», вип. 2, стор. 448). Пор.: «Горілка до добра не доведе» (Рудченко, стор. 246; варіант — Номис, 11462, стор. 224).

«Уступ про хміль,— коментував цей вірш В. М. Перетц,— нагадує коротенький віршик Величковського» (Вірші єром. Климентія, стор. XLVI). Наводимо його для порівняння:

Щось бозкого до себе пан хмѣлъ закрaвает,
бо смиренных возносить, вынеслых смиряет.

Вышшіє суть головы над всѣ члонки тѣла,
а ноги теж в низкости смиренны до зѣла.
Леч пан хмѣль, гды до кого в голову вступает,
голову понижает, ноги задирает
(Величковський, стор. 105).

109. При окказіи слушно(н) мож в(ш) дѣло справи(т). Пор.: «Оказія ми ся трафила» (Франко, II, 2, 1, стор. 470).

110. Ѡ урядовых людехъ, слухаючи(х) ябедниковъ. Відчутний зв'язок з 53-м розділом «Тестаменту» царя Василія (див. прим. до вірша 226) — «О том, абы не слухати обмовиск» (Тестамент, I, стор. 169).

111. Ѡ свѣдителехъ неправдивы(х). Див. прим. до вірша 40.

112. ...ѡ че(р)нцахъ и о хотящы(х) в че(р)нечство. На творі позначився вплив «Слова на єретики» Козми Пресвітера, зокрема ідей розділу «О хотящих отити в черныя ризы» (Козма Пресвітер, стор. 53—60), які Климентій розвиває стосовно української дійсності і власного життя.

Z давны(х) часо(в) свѣтовы(и) лю(д) то повѣдаетъ, же никого че(р)ная рыза не спсаетъ // ... I бѣлая рыза також не погубляетъ. Климентій посилається на сентенцію Козми Пресвітера «Не спасут бо нас ризы черныя, ни погубят бѣлыя» (Козма Пресвітер, стор. 54), що набула великої популярності і стала крилатою (Климентій, 1190. Пор. ще: «Чорна риза не спасе, а біла в гріх не введе» (Номис, 205, стор. 4).

...на грѣхъ покута бываетъ. Пор.: «Де гріх, там і покута» (Номис, 124, стор. 3; Чубинський, I, стор. 284) або: «Нема гріху без покути» (Франко, I, 2, 42, стор. 460).

...навяза(в)ши (б) на ся каме(н), в(ъ) воду втопи(л). Пор. Климентій, 1337; (Номис, 2638, стор. 53; Франко, II, 1, 2, стор. 135).

...свѣцкимъ здаетса то(и) чи(н) за хлѣбъ пшеничны(и) // а пострыгши(с), позна(в)ши, да(л) бы и za житны(и). Пор. з народним афоризмом: «Голодному здається кожен хліб за булку» (Номис, 12108, стор. 237), а також із поширеним у тодішньому побуті виразом: «Дати чернечого хліба» (Номис, 12842, стор. 253).

...всѣ свѣтовые люде, ка(и)те(с) на насъ! Пор. вираз з народної творчості: «Кайтесе, люди, абесте так ни робили, бо й вас таке чікає!» (Пісня про покритку, стор. 67) або: «Каяться на кому» (Номис, 3910, стор. 76).

...кгды хоче(т), неха(и), здра(в) в чи(н) то(и) вступае(т). Пор. зі «Словом на єретики»: «Хощеши чернець быти — возми» (Козма Пресвітер, стор. 49).

...охочого не вня(т). Народна ідіома (Климентій, 708; Номис, 4955, стор. 96).

...лѣпшъ чину того не при(и)мати, // нѣж приня(в)ши, скину(в)ши, бгу наругати. Пор. з біблійною сентенцією: «Лучше бо бѣ им не познати пути правды, нежели познавшим возвратитися вспять» (2-е послання Петра, II, 21) та з переказом її Козмою Пресвітером: «Уне бы им не познати истины, нежели познавши, уклонитис» (Козма Пресвітер, стор. 58).

113. Ѡ глголющы(х), яко... інокомъ не требѣ жадных мѣти стяжани(и). Коментуючи цей вірш, В. М. Перетц зазначив, що «Климентій поділяв йосифлянські погляди на питання про монастирські маєтки» (Вірші єром. Климентія, стор. XLVI). Йосиф Волоцький — ігумен Волоколамського монастиря — різко виступив проти «нестяжательства», що його проповідували російські духовні діячі Нил Сорський, Артемій Троїцький, Васіян Патрикеїв, трохи пізніше — Максим Грек і суть якого полягала у вимозі відмови монастирів від земельних угідь, отже, від прибутків. «Нестяжателі» зазнали нищівної поразки, проте ідея секуляризації монастирських земель виявилась життєвою і була реалізована Катериною II у 1764 р.

...голы(х) и прышелцовъ часомъ не при(и)мають. Пор. з рядками популярного в той час полемічного твору XVII ст., який висміював пожадливість монастирського начальства: «Хто прійдет до кляшторных ворот, теды зараз воротный испытает:

Хто там єст преде враты? Що несієш? Ци віеле?
Прожно ренце ніє маіо місца в тым косціеліє!

(А. Крыловский, Святого Кирілла, ексарха александрійського, игумена, наука о противной унии, против благочестивых священников православных ясноє указаніє, «Чтения в историческом обществе Нестора летописца», кн. 6, 1892, стор. 21—22).

...и в лєкція(х) пишу(т)... Видимо, йдеться про рукописні «Лекції словенскіє...», які подають український переклад-коментар церковнослов'янських сентенцій про бідність і багатство, переваги душевної чистоти над родовитістю тощо. Автор їх — Дем'ян Наливайко, видатний діяч культурно-визвольного руху кінця XVI — початку XVII ст., брат знаменитого ватажка козацько-селянського повстання Северина Наливайка (К. Копержинський, Лекціи словенскіє Златоустого от бесѣд євангельськых от иерея Наливайка выбраніє, «Сборник ОРЯС АН СССР», т. CI, № 3, Л., 1928, стор. 383).

Хто бога(т), то(и) всѣмъ братъ, // а хто ничого не маε(т), того нихто не знаεтъ. Афоризм, скомпонований з двох приказок (Номис, 1599, стор. 34). У такій складній формі вживається у збірці Климентія, а також в інших рукописних збірках XVII ст. (И. Срезневский, Сведения и заметки о малоизвестных и неизвестных памятниках, «Сборник ОРЯС», т. XII, № 1, СПб., 1874, стор. 373; І. Франко, Бібліографічна рідкість, ЗНТШ, т. VI. 1895, стор. 4; див. також: І. Франко, III, 2, 36, стор. 391). Пізніше першу приказку трансформував Г. Сковорода в «Бранѣ архистратига Михаила со сатаною о сем: легко быть благим» («Сколь богат, всѣм брат, и честен и пригож»), зазначивши, що її взято з «древняго трагедіографа Эурипида» (Сковорода, І, стор. 452).

114. Ѡ іноцєхъ [насъ ю(ж)] послѣдныхъ, тε(р)пящыхъ безви(н)нѣ и по винѣ прємногіѦ ѕѣло напасти, и ско(р)бы, и гонєніѦ, и оклєвєтаніѦ, и нєнависти, и всячєскіи ѡзлоблєніѦ. Пор. з назвою твору Дмитра Туптала (Ростовського) «Аналогія в утоленіє печали человѣка, сущаго в бѣдѣ, гоненіи и озлобленіи...» (Чернігів, друкарня Свято-Троїцького монастиря, 1700).

С̃тыε о̃ци нεгды(с) тоε... написали... // будут, мовят, на інокъ мпоги гонєніѦ. Про страдницьку долю монахів згадувалося, зокрема, й у «Слові на єретики»: «Крѣпце терпиши приходящая напасти, от бога и человѣк не стужащеси...» (Козма Пресвітер, стор. 49).

...ско(р)бы прєтε(р)пятъ и бѣды // з(ъ)бавлєни сбрящу(т)сѦ о(т) вѣчнаѦ бѣды. Пор.: «И паче должни єсмы страдати — да избудем лютых мук» (Козма Пресвітер, стор. 51).

...за тε(р)пєніє да(и), б̃жε, сп̃сєніє Див. примітку до вірша 38.

116. Ѡ уєдинєніи іночєскомъ. Цей вірш — своєрідний диспут з Козмою Пресвітером, який у «Слові на єретики» (у розділі «О затворницах») ганьбив тих монахів, які в «затворы влазят, ... не могуще с черньцы дне пребыти миром» (Козма Пресвітер, стор. 60). Климентій дотримується протилежної думки, бо, де багато монахів, «та(мъ) ненавис(т) и вра(ж)да часто сѦ украдає(т)».

118. ...Х̃с ѡ̃цу послушє(н)ство творилъ. Про відносини між Христом та Іосифом розповідається в апокрифічному «Євангелії» Хоми і в створених під його впливом народних переказах. Пор. вираз з «Слова человѣческого о младенствѣ Ісус Христовѣ царском» (початок XVIII ст.): «И паки во время сѣянія иде Ісус со отцем сѣяти пшеницѣ на ниву, єгда же отец єго обѣдаше, и посѣяв пшеницѣ єдну спуд, во єдин же день

пожне и сотре и принесе десять спудов пшеницѣ отцу своему» (Апокрифи і легенди, II, стор. 161).

...яко пчела з розны(х) цвѣто(в) мє(д) збираєтъ // та(к) и іно(к) правдивы(и) в(ъ) мн(с)ты(р) пріяєтъ. Подібну аналогію між бджолами і ченцями провів староруський письменник Кирило Туровський (нар. між 1130—1134 — вмер біля 1182 р.) у своєму творі «Слово Кирила недостойнаго мниха по пасцѣ, похваление въскресения, и о артусе, и о Фоминѣ испытаньи ребр господних», поширеному у списках XIV—XVIII ст.: «Нынѣ мнишьскаго образа трудолюбивая бчела свою мудрость показающи вся удивляеть, ... и си на цвѣты възлѣтающи, медвены сты стваряють, да человѣком сладость и церкви потребная подасть» (Кирило Туровський, стор. 417).

Ωт зде починаю(т) сѧ вѣр(ъ)ши ω женахъ розны(х)... То єстъ ω добры(х) и о злыхъ... Тема «злих» и «добрих» жінок, яку вже досить широко розвинув «Старий завіт» («Притчі Соломона», «Екклезіаст», «Премудрість Ісуса, сина Сірахового» та ін.), пройшла через усю літературу людства. Особливого поширення набула вона у старослов'янському письменстві. Климентій продовжує розмову у традиційному дусі. З цього приводу цікавий лист І. Франка до В. Доманицького: «Слідом за Кулішем Ви, хоч і не так сердито, як він, докоряєте Климентію його неприхильним становищем супроти жінок. Але ж не забувайте, що Климентій — дитина свого часу і зовсім не жоден вищий тип, щоб ішов поперед свого віку. Наша стара література ставиться до жінки зовсім на становищі Екклезіаста, та так воно було й скрізь по Європі, з виемком хіба Провансу та трубадурів з їх шумним, а переважно нещирим культом дам, який не виключав брутального знущання над власними жінками. У Польщу той культ доходить аж у XVIII в. з усиленням французького впливу, а що ж хочете від монаха-бурлаки з початку того віку? Il ne s'agit pas de juger, il s'agit de comprendre»[1] (І. Франко, Твори в двадцяти томах, т. XX, К., 1958, стор. 621—622).

120. Ω злы(х) жена(х). У вірші виразно простежується зв'язок з «Бесідою отця з сином» («Сказание и бѣседа премудра и чадолюбива отца, предание і поучение к сыну, снискателна от различных писаниі богомудрых отец и премудраго Соломона, Ісуса Сирахова, и от многих философов і искусных, о женстеі злобѣ», українські списки якої датуються XVII — першою половиною XVIII ст. (В. Н. Перетц. Отчет об экскурсии Семинария русской филологии в С.-Петербург 13—28 февраля 1911 г., К., 1912, стор. 80—82). Ряд положень вірша є афористичним викладом багатослівної розповіді батька і йде у тій самій послідовності, що й у «Бесіді отця з сином».

Подобає(т) таковы(и) вчинити совѣтъ па(мъ), // же нѣgды не даяти ни в чє(м) вѣры жена(мъ). Пор.: «...и нѣ в чѣм им не вѣрити, и совѣту их не слушати, і своих тайн не объявляти» (Бесіда отця з сином, стор. 469).

Жена(м) бо zавше ла(т)во та(к) клятву спо(л)нити // я(к) прягнучому часо(м) воды сѧ напити. Пор. з «Книгою премудрості Ісуса сина Сірахова», де йдеться про «безстудну дщерь», що «яко жажден путник отверзет уста й от всякія воды ближнія испіет» (Сірах, XXVI, 12, 14).

...аще бы мощ(ъ)но — ѕвѣзды з(ъ) неба брала. Пор.: «Тільки звізд з неба не знімаl» (Номис, 5705, стор. 110); «Знімати з неба зорі» (Удовиченко, стор. 146).

...Ада(м) пре(з) жену ласки б҃жо(и) о(т)палъ. Мається на увазі біблійна легенда про те, як змій спокусив Єву, а вона — Адама, за що бог вигнав їх обох з раю (1-а книга буття, III, 1—24). Цей факт згадується і у «Бесіді отця з сином» (стор. 461—465). Пор. з розповіддю Адама у великодньому «Дияліозі на персон седм» з «Дернівського збірника» кінця XVII — початку XVIII ст.:

...Єву, жену мою, до грѣху припровадил,
През котрую и мнѣ той же грѣх усладил,
Там от ласки бозкой зараз мя отлучил
(Гординський, стор. 12).

[1] Не йдеться про те, щоб судити, а про те, щоб зрозуміти *(франц.)*.

Ласки бжо(и) отпалъ — сталий книжний зворот. Пор.: «А цеи не отпав Ірод... от ласки божей» в «Казанні на Стрѣтеніє господа нашего Ісуса Христа» з рукопису Ст. Теслевцьового (Апокрифи і легенди, II, стор. 134).

І ины многіе чре(з) женъ погибоша. Пор.: «От жен бо многия крови пролияшася и царства разоришася» (Бесіда отця з сином, стор. 462).

...жена женѣ есть неравна, // як в н͠шо(м) н͠нѣ вѣку, такожде и здавна. Пор.: «Бог же ми даст жену добронъравну, всякими добродѣтелми украшену» (Бесіда отця з сином, стор. 463).

...и пре(з) мте(р) бывае(т) ско(р)бъ и грѣху вина. Пор.: «Родити не хочет и помышляет: егда отроча от чрева моего изыдет, и аз его своими руками удавлю» (Бесіда отця з сином, стор. 464). Див. також «Легенду про грішну матір» (Памятники старинной русской литературы, вып. I, стор. 101) і народні оповідання про злу матір (Грінченко, I, 157, 158, стор. 149—159).

... о(т) женъ и с͠ты(м) ско(р)бы бывали. Пор.: «Слыши, сыне мой, како святиї отцы посътрадали от жены». Далі у «Бесідѣ отця з сином» ця теза розкривається на прикладах Ноя, Лота, праведного Йосифа, Давида та багатьох інших мужів (стор. 465—466).

121. ...яко древо, не імущо плоду. Образ біблійного походження (Левіт, XXVI, 20), що широко вживався у староруському письменстві і далі в українській літературі XVII—XVIII ст. Пор. з вищезгаданим «Словом на Хомину неділю» Кирила Туровського (див. прим. до вірша 118): «...аки древа дубравная, не имущи плода» (Кирило Туровський, стор. 416—417), а також у «Словѣ о милости» (стор. 43), «Книзі Єноха» (Апокрифи і легенди, I, стор. 41) та духовній ліриці (А. В. Позднеев, Стихосложение древней русской поэзии, Scando — Slavica, XI, Munksgaard, Copenhagen, 1965, стор. 13—14).

Непло(д)на... была Анна..., б͠гъ... плод е(й) даровалъ. Про це розповідається у апокрифічному «Первоєвангелії Якова», поширеному на Україні у різних списках та переробках (Апокрифи і легенди, II, стор. 36—111). Пор. ще виклад цих подій у «Житіи Іоакима и Анны» Д. Туптала (Книга житій, I, арк. 61 зв.— 64 зв.), а також у духовних віршах (Угроруські духовні вірші, XLIX, 156, стор. 197).

...б͠гу млѣтеса... лѣка(р)ство вамъ се пре(д)лагаю — біблійний образ молитви-ліків (Послання Якова, V, 15), звичайний у богослужебній літературі (Требник, I, стор. 445). Пор. із рекомендацією С. Полоцького у вірші «Чародѣйство»: «Бог — врачь есть всеистинный, к нему притекайте» (Полоцький, стор. 68).

Анѣ зели(н), анѣ бабъ на то не вжива(и)те. Заборони подібного змісту знаходимо у деяких українських списках «Первоєвангелія Якова», а також у оповіданнях на тему цього апокрифа. Зокрема, аналогічні рядки «...Не призва чародѣйвых бабъ, да ю поможут злою тою мастію плода ради» додані до переказу «Первоєвангелія», що міститься у львівському рукописному збірнику 1603 р. (Апокрифи і легенди, II, стор. 38, примітки). Про натяк на сучасність у цій дописці див.: М. Н. Сперанский, Славянские апокрифические евангелия, «Труды восьмого археологического съезда в Москве 1890 г.», М., 1895, стор. 165. Пор. ще вимогу «Требника»: «Отрекостеся всея службы сатанинскія, яже есть кобы, ворожки, примовки бабія, вълшебныя цылбы, чарования» (Требник, I, стор. 157). Див. закінчення вірша «Чародѣйство» С. Полоцького:

> Лучше убо от скорби вѣрным умирати,
> неже бабы, шептуны в помощь призывати
> (Полоцький, стор. 68).

122. Ѡ вдовственны(х) женахъ. Ідея вірша співзвучна настановам «1-го послання Павла до Тимофія» (V, 2—16). Пор. твір С. Полоцького «Вдовство», де викладені ті ж самі роздуми про долю молодих і старих «честных вдовиц» (Полоцький, стор. 59—61).

123. Да(р)моса види(т) же(н)скъ по(л) звы(к)лъ пи(с)мо учити. Пор. з свідченням Герасима Смотрицького, висловленим десь сто років перед цим.

про тяжіння жінок до грамоти: «Не толко мужчизны, але и з бѣлых голов нѣкоторые хотят вѣдати глубокости писма, таемницы догмат церковных...» («Ключ царства небесного» — западнорусское полемическое сочинение», 1587, «Архив Юго-Западной России», ч. I, т. VII, 1887, стор. 234).

...а їмъ, здавть сѧ, яко бы и непотребно. Пор. з висновком Герасима Смотрицького: «Которым призвойтша бы куделя з веретеном, а нижли тое, што писано пером» («Ключ царства небесного» — западнорусское полемическое сочинение», стор. 234).

124. Лє(ст) бо безсту(д)ныхъ жє(н) го(р)шъ, правє, о(т) трути(з)ны. Пор. подібний образ у народній приказці: «Молода жінка старому — трутизна» (Франко, II, 1, 88, стор. 129).

125. Ѡ тє(р)пєнії жєнствѣмъ, како в зымѣ студєности(и) нє боятъсѧ, ко(г)да во времѧ лютыхъ мразовъ на рѣкахъ хусты пєрутъ. Вірш має форму діалога (питання — відповіді) між неодруженим молодим чоловіком і, певне, духовною особою.

Подобно пєкєлнаѧ горячо(ст) в жє(н)скомъ тѣли. Пор. з описом пекельної «горячості» в «Люцидарії» (див. прим. до вірша 7): «...О той землѣ и горячостех нихто не может повѣдати...» (Апокрифи і легенди, IV, стор. 27).

...великаѧ бо, вѣмъ, в то(м) дѣлє та(и)на бываєтъ. Згідно з християнською релігією, шлюб — це таїнство. Розділ «Требника» про шлюб має заголовок: «О тайнѣ супружества, сієст законнаго брака» (I, стор. 359).

126. І мовят о родычахъ, якъ ѡни яковы, // жє яко бы и дѣти буду(т) жє таковы. Пор.: «Який батько, такі й діти» (Номис, 7136, стор. 138; Франко, III, 1, 49, стор. 199); «Яка мама, такі дітки» (Чубинський, I, стор. 288). Або: «Яка мама, така дочка» (Номис, 9322, стор. 179; Франко, II, 2, 36, стор. 376).

...бываю(т) жє часом из(ъ) банка(р)товъ людє. Пор.: «Не кождого бенькарта щасте еднаке». Коментуючи цей народний афоризм, Франко писав: «Бенькарт, з польського bękart — байстрюк. Байстрюки бувають іноді в житю найщасливішими людьми» (Франко, III, 3, 33, стор. 350).

127. ...воро(ж)ка з бѣсомъ накладаєтъ. Пор. характеристику чарівника, який «з діяволами накладав» в апокрифі «На святых верховных Петра и Павла повѣст выбранная» з рукопису Ст. Теслевцьового (Апокрифи і легенди, III, стор. 26).

І баба з(ъ) хлопцє(мъ) и бѣсъ в(ъ) єдно(м) цєху ходит, // понєважъ зъ ты(х) трє(х) пє(р)сонъ всє злоє походи(т). Пор.: «Баба а чорт — то собі рідня» (Номис, 9073, стор. 174; Франко, I, 1, 3, стор. 10). Про «хлопця», причетного до «чортового цеху», розповідає інший апокриф (без заголовка) з того ж самого рукопису Ст. Теслевцьового. Коли бог виганяв з неба сатану та його слуг, то «едины передныи полетѣли из своим пышным паном скроз землю до преисподней у пекло..., другіе зас, середныи, упали на землю... А инъшіи позастрявали на повѣтру на оболоках, у хмарах... І тоты діяволы пакости чинят людем бурею, тучею поганою, градом, вихром, и тые ся называют люнатыки... А хто ся под тоту планыту уродит, если *хлопец* и коли вырастет, то будет той человѣк люнатык... То в таком діявол смертелный жити будет и мордовати і до его смерти излѣчити ся не может. И то ест лютыи шатаны...» (Апокрифи і легенди, I, стор. 326—327).

І якъ кому ворожа(т) — выворожатъ с калытки. Пор.: «Калиточка, розв'яжись!» (Номис, 8339, стор. 160).

...вгадати, бєстіи, нѣgды нє вгадаютъ, // ты(л)ко многи(х) на свѣтѣ людє(и) ошукиваютъ. Пор. з кінцівкою вірша Онуфрія «О женах беремѣнных»:

Помощи дитяти баба не давши,
речет жене оной «здраво», плату взявши
(Онуфрій, стор. 149),

а також з народною сентенцією: «Не так буде, як ворожка шепче, а так буде, як бог дасть» (Номис, 234, стор. 4).

128. Кому уподобимъ плящущыхъ... Християнська церква суворо засуджувала народні ігрища й танці як «сатанинські дійства». Див. «Пролог от Іоанна Златоустаго о играх и о плясаніих, скоках нечестивых марта дня к̃д» у рукопису Яремецького-Білахевича (Франко, Карпаторуська література, XXXVIII, стор. 111). Про риторичність звороту див. прим. до вірша 30.

...плясавицѣ древно(и) // и нечестиво(и) ее матери и скверно(и). Маються на увазі біблійні персонажі: Іродіада — онука Ірода Великого, іудейського правителя — та її донька. Пор. образи «плясавицы и скверныя ея матери» у «Сінаксарѣ на усѣкновеніе честныя главы святаго славнаго пророка Предтечи и Крестителя господня Іоанна» Д. Туптала (Книга житій, IV, арк. 776 зв.). У «Бесіді отця з сином» також порівнюється «лстива и блядлива» жінка з Іродіадою (стор. 463).

Которые негды(с) такъ собѣ поступили... Пр(д)течу бо с̃того обезглавили. Климентій передає зміст біблійної легенди, в якій розповідається про те, що Іоанн Хреститель (Предтеча) викрив любовний зв'язок іудейського царя Ірода Антипи (сина Ірода Великого) з Іродіадою — дружиною свого брата. Донька Іродіади, танці якої сподобалися Іродові, намовлена матір'ю, випросила в нагороду «за плясаніє» голову ув'язненого Іоанна (Марко, VI, 17—28). Легенда наводиться у «Бесіді отця з сином» (стор. 467) і становить зміст вищезгаданого «Синаксаря» Д. Туптала. Пор. ще з книжною піснею «На усѣкновеніе честнія глави святаго Іоанна Предотечи» (Співаник з початку XVIII в., стор. 18—19); див. також: Угроруські духовні вірші, XLVI, 50, стор. 65.

...со Іродомъ жыво(т) сво(и) злѣ погубили. Версія про одночасну смерть Ірода, Іродіади та її доньки має апокрифічний характер і відбита у «Синаксарі» Д. Туптала. Пор.: «Царства и живота с Иродіадою и с плясовицею лишися» (Книга житій, IV, стор. 755 зв.).

...по ко(р)чемных вездѣ своеволны(х) дворахъ. Визначення корчми як «своєволного дому» характерне для ділових документів XVII ст. (Протокул до записованя справ поточных на рок 1690, стор. 441).

...многове(р)тимы(мъ) пляса(н)ємь б̃гу згрѣшаю(т). Пор. цей образ з описом танцю в «Бесіді отця з сином»: «Скачет и пляшет і всѣм тѣлом движеться, сандалиями стучит, руками плещит, и пляшет яко прелстивъшаяся блудница Іродиада, бедрами трясет, хрептом вихляет, головою ківаєт, гласом поет, языком глаголет, бѣсовская ризы многие пременяет» (стор. 463).

Мощ(ъ)но (б) браку зако(н)ну обы(и)ти без... плясан(ъ)А того проклятого. Спеціальною статтею «Требника» вказувалося, щоб шлюб відбувався «с всякою тихостію», без «плясанія», бо він «есть вещ святая, тѣм же и свято сію свершати достоит» (Требник, I, стор. 363).

Же(б) Іродіядыно(и) части не о(т)рымали. У «Синаксарі» Д. Туптала розповідається, що Іродіада з донькою були вислані «на заточеніє». Там «плясовицю» постигла божа кара: вона загинула при переході через замерзлу річку, а її відтяту крижиною голову прибило течією до матері. Невдовзі після цього Іродіада з Іродом теж «с шумом погибоста, сказується бо о нею, яко земля пожре я живы» (Книга житій, IV, арк. 776 зв.). Пор. опис смерті Іродіади у рукописному «Сказанія о смерти и караню божіим врагов божіих» кінець XVII — початок XVIII ст. (Апокрифи і легенди, II, стор. 340), а також у «Словѣ на усѣкновеніє...» (Апокрифи і легенди, V, стор. 12—13).

130. Ѡ женах, пятницу пра(з)днующыхъ. За євангельською легендою, Христа було розіп'ято у п'ятницю (Лука, XXIII, 54), і церква вимагала відзначати її постом. У народі ж християнське шанування цього дня поєднувалося з залишками поганського поклоніння богині родючості Сиві, а також з культом св. мучениці Параскеви (грец. «п'ятниця»). Населення, особливо жінки, святкували п'ятницю, відмовляючись від деяких робіт

(прядіння, прання тощо). Так, селянка з твору Некрашевича «Исповѣдь» сповідається священику:

Говѣю я щороку, пятюнку шаную,
нѣ ѣм, нѣ пѣю, нѣ роблю до вечора в тую
(Некрашевич, стор. 12).

...в Лытвѣ и му(ж)чизны тако(ж) імъ послѣдую(т). Святкування п'ятниці набуло великого поширення на литовсько-білоруських землях, оскільки серед протестантів та реформаторів п'ятниця вважалася щасливим днем покути і надій (А. Н. Веселовский, Опыты по истории развития христианской легенды. IV. Сказание о 12-ти пятницах, «Журнал Министерства народного просвещения», 1876, т. 185, червень, стор. 357—358).

Мы (ж), правосла(в)ныє, дє(н) нєдє(л)ны(и) почита(и)мо. Святкування неділі вимагалося церквою під страхом божого покарання. Апокрифічна «Ефистолія о недѣли», яку буцімто надіслав Христос з неба, загрожувала: «Аще ли не чтете ни храните святую неделю і праздник моих святых, пустити имам на вы змін двоглавныи, да изьядят сесца женам вашим за преступленіє ваше святыа ради недѣлѣ. Проклят будет человѣкъ, уж дѣлает каковоє дѣло в недѣлю» (Апокрифи і легенди, IV, стор. 50).

131. Ѡ ꙁаматєрѣлы(х) дѣвицахъ — біблійний образ (Лука, II. 36), що означає «застарѣлыи, изшедшии» (Беринда, стор. 41). Термін, вживаний і у «Требнику» (II, стор. 4). Пор. визначення «неплодных и заматерѣлых» жінок в «Житії Іоакима и Анны» Д. Туптала (Книга житій, I, арк. 62 зв.) та в апокрифічному «Казанні на рождество святого Іоанна Крестителя» з рукопису Ст. Теслевцьового: «Жена моя, заматерѣвши в лѣтех своих, неплодна єст» (Апокрифи і легенди, II, стор. 107).

Прилучаєтсѧ много дорослы(х) дѣвъ видат(ъ) // и ты(х), що ужє нихто нє бєрєтъ оглядат(ъ). Пор. з ще гострішим образом у Некрашевича:

Гет як бодня порожня, нихто и не загляне,
То й дѣвоцтво их, як трава, завяне
(Некрашевич, стор. 26).

132. ...Лу(ч)шъ со(л)вомъ в(ъ) пустини жити, //нєжєли со жєною злою в дому быти. Пор.: «Лучше жити в земли пустѣ, неже жити с женою сварливою, и язычною, и гнѣвливою» (Притчі Соломона, XXI, 19).

...Лѣпшъ, мовя(т), жєлѣзо у водѣ варити, // нєжє фюю личину жєну злу учити (Номис, 9110, стор. 175).

...чєловѣчє, мусѣшь бѣду тє(р)пѣти // и до смє(р)ти з(ъ) такою нє будє(ш) до(б)ра мѣти. Пор. із заключним питанням апокрифічного катехізису початку XVIII ст.: «Питання: «Кто человѣку єст враг домашній? — Одповідь. Злая жена со мужом в совокуп мается на єдинѣ, а в сердце своєм окаянном злоє єму мыслит» (Апокрифи і легенди, IV, стор. 18). Див. ще вірш С. Полоцького «Жена», зокрема рядки:

И вѣждь, яко нѣсть злоба под солнцем лютшая,
по свѣдѣтелству мудрых, яко жена злая
(Полоцький, стор. 33).

133. Ѡ жєна(х), ꙁажывающы(х) з(ъ)бы(т)нє горѣлчаны(и) труно(к). Як зазначив В. Перетц, до цього вірша дуже близький і за сюжетом, і за літературною манерою твір Онуфрія «О женах беременных», в якому також йдеться про «жен пяничніх». Наводимо для порівняння кілька рядків з вірша Онуфрія:

Не треба бы женам плодним много пить,
но в дому трезвостю плод свой так хранить.
Жеб як сама здрава, таков был и плод,
без пянства зносити в чревѣ бывший род
(Онуфрій, стор. 148).

...іскра полє з(ъ)паляе(т), // а послѣ выпале(н)а и сама погибаетъ (Климентій, 381; Номис, 2863, стор. 57; Чубинський, I, стор. 256; Франко, II, 1, 3, стор. 222).

...лѣпш бє(з) жоны та(к) собѣ пробувати, // нєжє такую шкапу и нєцноту дє(р)жати. Пор.: «Жінку, як бистру шкапу, все в віжках держи» (Франко, II, 1, 76, стор. 188) або «Жінку а шкапу трудно дібрати» (там же, 70). Слід підкреслити, що поєднання образу жінки з тваринами характерне для певних творів давнього письменства і для тих уснопоетичних афоризмів, що поставали під їх впливом. Так, у «Бесіді отця з сином» читаємо: «Лутче купити коня, или вола, или ризу, нежели злу жену поняти. Понеже не мощно познати, какова обычаєм: аще и не добролѣпъна, или буя, или болна, или блядлива, или горда, или гневлива, или иным пороком повърежденa» (стор. 462). Див. далі подібне поєднання у віршах Климентія «Ѡ ʐло(и) ста(т)чинє, або тє(ж) ѡ товаринѣ, и ѡ зло(и) жонѣ» (217); «Ѡ коняхъ ʐлыхъ и о добрыхъ, и ѡ жєна(х) злы(х)...» (218).

134. ...бєз (ъ) приклю(ч)ки нє ма(ш) анѣ смє(р)ти. Див. прим. до вірша 27.

...жалю на(м) примножаєтъ. Пор. з фразеологізмами, властивими українським народним пісням: «жалю наробити»; «жалю завдавати»; «з жалю помирати» (Рудченко, XXV, стор. 133; XXVI, стор. 134; Грінченко, III, 473, стор. 230; 480, стор. 238, 1195, стор. 517. Див. ще: Номис, 225, стор. 45).

135. ...мало то бываєтъ, // жє з(ъ) добра миру жона от мужа втѣкаєтъ. Пор.: «Не з добра побігла з двора» (Климентій, 668; Номис, 2111, стор. 42).

Що(ж) бы то ужє была тому ʐа причина. Характерний для «Требника» (I, стор. 938, 940, 941) і для багатьох творів давнього українського письменства зворот (Вишенський, стор. 65; Легенди з Хітарського збірника, стор. 35; Співаник з початку XVIII в., стор. 44; Угроруські духовні вірші, XLVII, 106, стор. 145).

Вступова(т) было в чє(ст)ны(и) то(и) чинъ дѣвицєю, // а нє по брацѣ ма(л)жєнскомъ молодицєю. В інструкції церковним старостам (див. прим. до вірша 43) наказувалося: «Будє кто всяких чинов люди, мужья от своих жен, а жены от мужей похотят постричься — их не постригать» (А. С. Лебедев, Сведения о некоторых архивах духовного ведомства... стор. 189).

...нє вязат(ъ) было свѣтъ. Народний фразеологізм, який вживався для означення нещасливого шлюбу. Пор. рядки народної пісні:

Взяли мене, повінчали
І світ мені зав'язали.
  Така доля моя,
  Гірка доля моя
    (Грінченко, III, 1686, стор. 686).

136. Нєслушнє то такъ жєны сотворяютъ, // котрыє рєвнє по дѣтяхъ рыдаютъ. На такий випадок «Требник» пропонує «Канон покойный над младенцем скончавшимся» (I, стор. 735—743). Але Климентій відмовляється від абстрактного виразу печалі і осмислює смерть малої дитини згідно з народним світоглядом. Пор.: «Вмерла мала дитинка — хороша годинка» (Чубинський, I, стор. 247); «Як умре дитина — то мала щербина» (Франко, I, 2, 117, стор. 568).

Аби здоров(ъ) є, а ѡ(т)роча будєтъ. Сентенція, скомпільована з народних афоризмів. Пор.: «Жива умерла (жінка.— *В. К.*)— і друга будетъ, аби здоров'я» (Климентій, 301; Номис, 8337, стор. 160) та «Була б жінка, а діти будуть» (Номис, 9181, стор. 176).

...писанiє о іхъ плача(х) такъ доводи(т)... Пла(ч)тє за грѣхи. Пор.: «Дщери Ієрусалимски, не плачитеся о мнѣ, обаче себе плачите и чад ваших» (Лука, XXIII, 28). Див. ще молитву «Требника», спеціально приурочену на такий випадок:

...о мнѣ не рыдайте, плача бо ничтоже предначинах достойное, паче же самих себе съгрѣшающих» (Требник, I, стор. 738).

139. Дивныє обычаи в багаты(х) жє(н) бываю(т), // жє то самы сѧ своих(х) власны(х) дѣто(к) цураю(т). Пор. з повідомленням апокрифічного «Слова на воведеніє у церковь пресвятыя богородицы г̃ (з) лет сущи» з львівського рукописного збірника XVI ст.: «Нынѣ сут жены, иже своих не брегуще чад доити и даром божіим мещюще, но рабыня млеком питающая» (Апокрифи і легенди, II, стор. 39, примітка).

140. ...своих(х) малыхъ дѣтє(и) жєны присыплѧю(т). Пор. з «Замыслом на попа» Некрашевича:

Солоха Федькѣвна дитину приспала,
Говѣла цѣлый пѣст и в купѣ стояла

(Некрашевич, стор. 24).

141. Ѡ жєна(х) мужны(х) и бо(л)шє(н) в дома(х) своих(х) бєз(ъ) мужє(н) пробувающыхъ. Пор. із зворотом у «Словѣ Іоанна Златоуста»: «А мы, священници, дома всегда пребывающе...» (Свенціцький, стор. 5).

...в гречку скачєтъ. Народний фразеологізм (Климентій, 1039; Номис, 8811, стор. 169; Франко, I, 2, 9, стор. 447).

142. ...з(ъ) б̃го(м) бу(д)то з(ъ) хлопцє(м) жа(р)това(т) де(р)заєтъ. Див. прим. до вірша 41.

143. А якъ натуры собѣ тоє(н) пєрєстанєшъ... Пор. з рядками народної пісні:

Нехай вони кажуть,
Вони перестануть;
А моєї натури
Та й не переставлять

(Грінченко, III, 394, стор. 191).

Істи(н)ую правду я тобѣ повѣдаю. Характерна форма звертання старовинного письменника до читача. Пор.: «Истинну тобѣ мовлю» (Вишенський, стор. 32).

144. Ѡ родича(х) неуважны(х), котрыє своих(х) дѣтє(и) сочєтаваю(т) браку насылствієм. Згідно з «Требником» священик не повинен був вінчати молодих, якщо шлюб здійснювався «по принужденію от родителій» (Требник, I, стор. 359). Проте в житті це правило нерідко порушувалось.

...нє имущи(х)... мєжду собою совершє(н)ои любвѣ. Фразеологія «Требника» (Требник, I, стор. 840).

145. ...зло(и) жоны, я(к) шкапы, нє вмѣє(т) на у(з)дѣ дє(р)жати. Див. прим. до вірша 133.

...аби(с) рєбра крушы(л) злой жонѣ... // ...нєхай ста(р)шынство обухо(м) о(т)гоняєтъ. Пор. з засудженням подібної ситуації А. Радивиловським: «Много таких єст, которіє скоро до дому своєго жену впровадят, зараз ю обухом бют по ребрах» (Огородок Марії богородиці, стор. 1123).

...на здоровъє твоє жона твоѧ ватуєтъ... // смє(р)ть тєбѣ готуєтъ, а часо(м) и труты(з)ну тобѣ жъ зготовляєтъ. Пор. з відповідним місцем у «Бесіді отця з сином»: «И над ѣствою будет щепъты ухищьряти, і под нозе подсыпати, і в возглавие и в постелю въшивати, і в порты рѣзаючи, і над чѣлом вътыкаючи, і всякия прилучившияся к тому промышъляти, и корением и травами примѣшати, і всѣм над мужем чарует: сердце его выссет, тѣло изсушит, красоты в лице не оставит, і во очесех свѣтлость погубит, і разум погубит» (Бесіда отця з сином, стор. 464). Пор. з свідченням жінки конотопського сотника, яка у 1718 р. повинилася перед «духовними отцями»: «Я з своєго безумѣя умислила мужа своего Федора Кандибу, также свекра своєго и свекруху и дѣтей их, а моих дѣверов и зовиц, из свѣта згладить лютыми трутизнами, якиї уже мужу своєму

разными часи три рази давала, в потравах и питіи, які брала у баб» (А. Лазаревский, Села конотопского уезда, вип. 1, Чернігів, 1869, стор. 11).

146. ...не добре, же му(ж) ста(р), а жона млода, // бывае(т) меж такими велика незгода. Пор.: «Де муж старий, а жінка молода, там рідко згода» (Номис, 9121, стор. 175; Франко, II, 2, 2, стор. 416). Див. ще кінцівку «Пѣсни свѣцкой» з «Калуського співаника» XVIII в.:

> Я молода, ти старій,
> И видит ся красній!
> Межи нами — незгода
>
> (Франко, Карпаторуська література, XXXVIII, стор. 150).

Б҃гъ тому да(в), хто ровню поняв. Пор. рядок народної пісні: «Ой бог тому дал, хто ровню понял» (Перетц, Исследования и материалы, I, 2, стор. 173).

147. ...власне поросѧ з(ъ) вовко(м) пробуваетъ. Див. прим. до вірша 106.

Сп҃се т(ъ)сѧ му(ж)ъ невѣре(н) о женѣ вѣрнѣ. Пор.: «Святится бо муж невѣрен о женѣ вѣрнѣ» (1-е послання Павла до корінфян, VII, 14).

148. ...бе(з)време(н)но заму(ж) даваю(т) дѣвицы // в(ъ) единадесяты(х) лѣте(х) о(т)роковицы. // А в дванадесяти лѣтъ с҃новъ оженяютъ. Церковним повноліттям вважалися роки: для хлопців 15, а для дівчат — 12. Починаючи з цього віку, священик мав право їх вінчати (Стоглав, стор. 82; Требник, I, стор. 359). Проте бували випадки і більш раннього шлюбу (про одруження з одинадцятилітньою дівчиною див.: Н. С., К истории малорусских церковно-общественных нравов XVIII в., «Киевская старина», т. VIII, 1884, лютий, стор. 332).

...б҃гу грѣхъ, а людя(м)ъ смѣхъ... Див. прим. до вірша 47.

...що ожени(в)сѧ, куда по(и)де(т), то забудетъ. Пор.: «І забувся, що оженився, да ідет в солому спат» (Климентій, 384; Номис, 9017, стор. 173).

...за готовым хлѣбом. Пор.: «До готового хліба знайдеться губа» (Франко, III, 1, 24, стор. 262).

...свѣтъ ты(л)ко за(в)язую(т). Див. прим. до вірша 135.

...я(к) вѣтвы недости(г)лы(х) овощны(х) дре(в) в огоро(д)ку. Аналогічне порівняння людей з садами подає віршова післямова до «Тестамента» (див. прим. до вірша 226):

> Як сады, которых овоц уживают,
> Кгды ся старѣют, другіе з них вставают.
> Так и люде...
>
> (Тестамент, стор. 180 зв.).

149. ...іны(и) мужъ в(ъ) треты(и) ра(з) женити(с) дерзаетъ. Шлюб втретє засуджувався християнською церквою. Широко відомим було положення одного з отців церкви Григорія Богослова, введене, зокрема, й у «Стоглав»: «Первый бо брак — закон, вторый — прощеніе, третій — законопреступленіе, четвертый — нечестіе, понеже свинское есть житіе» (Стоглав, стор. 87).

А третего вѣнча(н)ѧ и не написанно // ты(л)ко двѣ на то(и) чи(н) о(т) о҃це(в) с҃ты(х) данно. У «Требнику» наведено тільки два чина («послѣдованія») церковної церемонії вінчання — для першого і другого шлюбу (Требник, I, стор. 405, та 432).

...жыву(т) я(к) свы(н)е в калу. Пор. з виразом «аки свинія в кал» (Козма Пресвітер, стор. 57).

...велико(и) на то потреба покуты, // ... же(б) грѣха того збути. Див. прим. до вірша 112.

...таки(х) всюда много пробуваєтъ, що вчєтве(р)тоє з
...хо(м) брати(с) покушаю(т). У 1694 р. московський патріарх Адріан писав
...ївському митрополиту Варлааму Ясинському: «Извѣстися же нам, яже нѣцыи христиане,
...раще многія злобы своея извѣты ради непостигновенія похоти, в разореніе крѣпких и
...когда же попущенных отец святых церковных утверждении, хотят посягати во четвертый
...брак; и таковую скверну беззаконіе во христіанѣх, гдѣ ли сотворится, церковь святая
...собор прокля и поемшихся без всякого извѣта развѣсти повелѣ. А впредь быти таковому
...родству всячески запрети; четвертый бо брак негдѣ же именуется, но токмо явленная блу-
...действа скверна глаголется и есть на то вся правила и предѣл святых отец» (Архив Юго-
...западной России, изд. временной Комиссией для разбора древних актов, ч. I, т. V, К.,
...1872, стор. 393).

150. ...по аггл(с)ки(и) сѧ могли обходити. Образ біблійного по-
...ходження — «Ни женятся, ни посягают, но суть яко аггелы на небесѣх» (Марко, XII, 25).
...Див. аналогічне порівняння в апокрифі «Месяца іюля к҃. день. Святого славнаго пророка
...Ілія з рукопису Ст. Теслевцьового: «А коли дойшол до старости своєй, жыл у чистотѣ своєй
...яко аггел» (Апокрифи і легенди, I, стор. 296).

I ты(л)ко до грѣха бо(л)шъ люде(и) приво(ж)даютъ // жє
...(х), в(ъ) правду су(ж)дєн(ъ)ѧ годны(х), осу(ж)даютъ. За «Єванге-
...лієм», засуджувати інших — гріх (Послання Якова, IV, 10).

А попа(м) бы треба бабъ з дѣдами нє вѣнчатъ, // хо(ч)
...бы мѣли за тоє имъ и пєрєплачат(ъ). Пор.: «Юже небѣжчик... за
...вінчанье добре драв» (Некрашевич, стор. 20).

151. Будє(т) іны(и) в(ъ) всяки(х) дѣлахъ самъ лядащо // а
...жєну чє(ст)ну, що д҃нь караєтъ низащо. Пор. з рядками народної
...пісні:

Ти п'єш, мене б'єш — і не знаєш защо,
Ходімо ми до попа, котре з нас ледащо

(Номис, 12552, стор. 246).

...Нє всє тоє на ноги становит(ъ), // мощ(ъ)но и словами
ласкавыми научит(ъ). Климентій контамінує дві народні сентенції: «Не все часом
по на ножки став» (Климентій, 1428; варіант — Франко, II, 2, 1, стор. 450) та «Словами по-
картай його, а не бий» (Номис, 3872, стор. 75).

...на пу(т) до(б)ръ на(с)тавля(т). Варіант формули біблійного похо-
дження. Пор.: «Направи сердце твоє на путь прав» (Ієремія, XXXI, 21).

152. ...в други(н) разъ нєво(л)но згола сѧ женити. Право-
славна церква забороняла вдівцям-священикам одружуватися вдруге — вони змушені
були постригатися в монахи. Звідси народна приказка: «Послідня в попа жінка, а там —
хоч на шибеницю» (Номис, 5288, стор. 102; Чубинський, I, 280).

...и просты(мъ) трєба жєнъ любит(ъ), // а пачє ва(м), по-
па(мъ). Пор.: «Свищи, попе, в кужівку, коли-сь утратив жінку» (Франко, III, 1, 7,
стор. 64).

153. Ѡ ѡспалы(х) люде(х). За ідеєю вірш перегукується з аналогічними ста-
роруськими словами і повчаннями (див., наприклад, П. В. Владимиров, Древне-
русские слова о ленивом и сонливом, «Труды IX археологического съезда в Вильне», 1893,
т. II, М., 1897, стор. 318). Пор. також вимогу «Требника» до священика: «Оспалство, єже
бодростію, трезвѣнієм же и бдѣнієм или мало спанієм, крѣпко от себе да отженет» (Требник,
I, стор. 222).

...нєпо(д)вижимо лєжишь, яко камєн(ъ). // Трєба (б) тєбѣ
на чрєво положити камєн(ь). Пор.: «Камени нечистому уподобися лѣни-
вый» (Сірах, XXII, 1) та «Лежить, як камінь — оспалий» (Номис, 11332, стор. 221).

...и о(т) врєдящаго тѧ сну то(г)да очкнулъсѧ. Пор. з рядками популярної на початку XVIII ст. псальми:

Сам я не знаю, як на свѣтѣ жити:
Скоро солнце зайде — зарас положюся,
О сповѣди не мышлю, а ни теж очкнуся
(Перетц, Исследования и материалы,
I, стор. 162).

...до цє(р)кви ходит(ъ) нє лѣнисѧ // Принамнѣ (и) в(ъ) нєдєлю, коли паски святятъ. Іронічно-гумористичне звертання Климентія до парафіян виразно перегукується з «пищенськими віршами» (див. прим. до вірша 61). Пор. початок однієї з великодніх гумористичних орацій:

О, вітайте ж, панове, виджу вас немало:
А що то вас до церкви так много напхало?
Бо перед тим вас тут рідко видати,
А тепер, як у Мошка... у хаті.
А до церкви лінуєтесь, не хочете ходити!

(Давній український гумор і сатира, стор. 194—195).

Пор. ще народне прислів'я: «Коли не прийду до церкви, то все паски святять» (Номис, 168, стор. 3 Беленькова, 519, стор. 73).

154. Ѡ мл(д)нцахъ дорослы(х), сплющы(х) вкупѣ на єдины(х) ложа(х) с мтє(р)ми своими. «Можливо, що Климентій знав і мав на увазі сказанія «о добром грѣшникѣ папѣ Григоріи», про Андрея Критського і ін., котрі розробляють мандрівну тему про кровозміщення»,— коментував цей вірш В. Перетц (Вірші єром. Климентія, стор. XLVI). Ще раніше М. Драгоманов, пов'язуючи всі українські народні пісні та оповідання про кровозмішання теж лише з книжними джерелами, писав: «Про яке-будь побутове значення подібних пісень і оповідань чудно й казати, а через те, завважаємо до речі, чудно й містити такі пісні серед побутових. Коли на Україні й існувала, як і треба думати, в незатямкі часи невередливість у полових відносинах, то й сама пам'ять про те стерлася, так що й повставати проти неї не було ніякої підстави вже добрих сім-вісім віків» («Розвідки Михайла Драгоманова про українську народну словесність і письменство. Зладив М. Павлик», т. IV, Львів, 1907, стор. 110, примітка). Однак безсумнівним здається, що вірш Климентія навіяний не стільки книжними джерелами, скільки спостереженням над деякими рисами тогочасного побуту.

І в(ъ) правила(х) нє да(р)мо то(н) грѣхъ положєнно. Климентій посилається на так звані «Апостольські правила», які у різних редакціях і списках увіходили до канонічних творів православної церкви («Кормчих» та «Номоканонів»), іноді додавалися до «Требників» (наприклад, стрятинського, надрукованого Ф. Балабаном у 1606 р.), а також поширювалися у різних збірниках. Пор. з «Правилами святых апостол и святых събор преподобных и богоносных отець наших» (за рукописом 1614 р.): «Кровомѣшеніа же сут осмъ...» (Свєнціцький, стор. 56).

В Содомѣ, слышє, та бє(з)законно(ст) бывала. За «Біблією», Содом — місто, яке було знищено богом через розпусність населення (Книга буття, XIX, 1—2). Пор. з третім пунктом «Правила святых апостол и святых отець» («Аще двоженец») за списком XV—XVI ст.: «Тоя бо скверны умножися в Содомѣх и в Гоморѣ, не стерпѣ ярости господня, но огнем и каменем горющим пожже я» (Смирнов, стор. 64).

Вражаѧ хытро(ст) на грѣхъ способъ подаваєтъ..., // А часо(м), хочъ нє будєтъ и напомышлє(н)ю, // привєдє(т) о(н) и того к(ъ) самому створєн(ъ)ю. Пор. з аналогічним місцем у «Ходінні богородиці по муках»: «Ради би діяволи вси душѣ подбити под ноги своя. Для того роспустит вся воя своя, каже на грѣх зводити, приводити» (Апокрифи і легенди, IV, стор. 143).

155. ...слѣпєц(ъ) слѣпца водя(и), оба в(ъ) яму впадають. Біблійна сентенція (Матвій, XV, 14), що стала народною (Носович, стор. 151; Симоні, стор. 139; Франко, III, 1, 14, стор. 116).

156. Нєнавиди(т) трє(х) персо(н) моѦ д͠ша: // богато(г)[о] скупого и пышного голыша. // І стары(х)... прєлюбодѣєвъ. Пор.: «Три же виды возненавидѣ душа моя... убога горда, и богата лжива, и стара прелюбодѣя...» (Сірах, XXV, 3—4).

157. Кто бо zахочє(т) часо(м) что ко(л)вєкъ згрѣшити, // до(л)жєнъ пи(л)но о(т) людзски(х) очє(и) хоронити. Пор. народний афоризм: «Гріх світла боїться» (Франко, I, 2, 23, стор. 458).

...хоч вѣдаю(т), да нєха(и) нє видятъ. Пор. із суттю народної приказки: «Чуй не чуй, вид не вид» (Климентій, 1442; Номис, 5945, стор. 115) або: «І знать не знаю, і відать не відаю» (Номис, 6768, стор. 131).

...хмызом, низо(м), пуд вє(р)бами // жєбы жадныє людє нєгды нє узнали. Пор. з народною піснею: «Низом, низом, попід плоти, в коноплі сховався» (Вацлав з Олеська, 210, стор. 368; Лукашевич, стор. 126). Або:

Ой низом же, мій коню, низом!
Да заросла дороженька хмизом
(Лукашевич, стор. 71).

Варіант (з весільних пісень) — Чубинський, III, 907, стор. 465.

158. І хо(ч) бы(с) хотѣлъ ужє вєлико(г)[о] с͠на вчит(ъ), // ты(л)ко (ж) нє зможє(ш) то(г)да вла(с)нє дуба нахыли(т). Пор.: «Як дуба не нахилиш, так великого сина на добре не навчиш» (Климентій, 1332); «Гни тоді дерево, як воно молоде» (Чубинський, I, стор. 238); «Нагинай деревину, поки ся дає гнути» (Франко, I, 2, 3, стор. 540). Див. народну легенду: «Нагинай дерево, поки молоде» (Галицько-руські народні легенди, II, стор. 139—140). Див. ще прим. до вірша 242.

159. ...нєпу(д)кован(н) ко(н) в зымѣ попо(л)заєтъ. Пор.: «Кінь на штири ноги кований, а спотикнеться» (Франко, II, 1, 49, стор. 259).

161. ...сылою сочта(н)ны любвѣ мѣт(ъ) нє будутъ. Пор. з віршем «Ω родича(х) неуважны(х)» (75).

162. Ω кумовствѣ, що кумы брати кумови нє благословляют. Християнська церква не дозволяла вінчати кума з кумою, бо вони вважалися духовними родичами.

...Гды хто пєрєсоли(т) добрє талярами або чи(р)воными золотыми а(р)хієрєєвѣ ко(т)рому, то и грѣх прочъ о(т)кладаю(т) и б͠лгосло(в)ляю(т). Оскільки за «Требником» П. Могили (I, стор. 11) при хрещенні дитини могла бути присутньою лише одна особа (кум або кума), то в такому випадкові вважали, що духовного споріднення не відбувалось і архієрей міг дати дозвіл на шлюб між кумами. Климентій показує, як владики зловживали цим правом. Пор. у Некрашевича в «Замислі на попа»:

Коли б, Ничипоре, хоть по шостаку зложити
Та пудсулили б архерею...
(Некрашевич, стор. 28).

...Гды вл(д)ка(мъ) ωчи добрє заслѣпляютъ, // то обѣма руками ты(х) бл(с)вляютъ. Згідно з статутом християнської церкви, архієрей благословляв віруючих обома руками, а священик — однією (Н. Темномеров, Учение о богослужении православной церкви, М., 1915, стор. 25). Климентій саркастично обігрує це положення.

...жє(б) нє по(с)ты(г)ло и(х) самы(х) и ты(х) б҃жоє нєбл(с)вє(н)ство. У «Ходінні богородиці по муках» владик-сріблолюбців «страшне точит черв [illegible]ненній» (Апокрифи і легенди, IV, стор. 138).

164. Аще нє будєтє вы я(к) младыє дѣти, // нє в(ъ)ни(и)дєтє в(ъ) ца(р)ство и нє будєтє зрѣти. Див. Матвій, XVIII, 3.

168. ...б҃гъ Адама зволилъ з(ъ) глины созда(т). Біблія розповідає: «И созда бог человѣка, перстъ взем от земли и вдуну в лице єго дыханіє жизни» (1-а книга буття, II, 7). Климентій додержується народно-апокрифічної версії цього факту, за якою бог створив людину з глини (Чубинський, I, стор. 145; Апокрифи і легенди, IV, стор. 18).

І го(н)чаря(м) чловєка мощно (б) з глыны зробит(ь), // ты(л)ко (ж) нєвозмо(ж)но, зроби(в)ши, д҃шѣ влѣпит(ъ). Пор.: «Так хороше зліпив, як душі не вліпив» (Климентій, 1007; Номис, 10430, стор. 203). Див. ще у рукопису Яремецького-Білахевича про те, як бог «в пяток сотвори Адама от честія глины, в суботу душу дал єму» (Апокрифи і легенди, IV, стор. 20).

Та(к)жє и кафлєвыє пєчи выставують, // и розныє на кафля(х) оздобы му(д)рують. // А ба(р)зѣи, що покощуваньми называють, // гдє фа(р)бами всякоѧ красы додаваю(т). // Імєнно, жє многіє шма(л)цами кладу(т) цвѣты. На зламі XVII—XVIII ст. українські кахлярі, замінивши неполив'яну теракоту кольоровою поливою, виробляли дуже красиві кахлі. Різні гончарські осередки по-своєму оздоблювали печі — сценами з військового життя та побуту, малюнками звірів, птахів, риб, рослинним орнаментом. Зокрема, кахлі з квітами, про які пише Климентій, виробляли чернігівські гончарі. Кахельні печі в келіях чернігівського Єлецького монастиря, де квіти були намальовані пензлем («шмальцами») на білому і жовтому тлі емалей, викликали загальне захоплення (П. Мусієнко, Українська кахля, «Народна творчість та етнографія», 1968, № 3, травень — червень, стор. 84; а також: М. Н. Александрович, Кафельные памятники XVIII века, «Киевская старина», т. I, 1883, січень, стор. 211—213).

169. На(д) всѣ рємє(с)ла потрєбнѣ(и)шоє подобно // пахa(р)ство. «Землеробство для українського народу, нащадка і спадкоємця древніх полян,— писав знавець українського побуту М. Максимович у роботі» «Дни и месяцы украинского селянина»,— вище над усяке ремесло та промисел, найулюбленіша справа його життя» (Максимович, II, стор. 486). Пор.: «Нема то ремесло, як леміш та чересло» (Номис, 10125, стор. 197).

...хлѣбъ ср(д)цє укрѣпитъ. Пор.: «Хліб покріпляє серце» (Франко, III, 2, 3, стор. 402).

Богаты(и) єщє бо(л)шє(и) хочєтъ єго мѣти. Пор.: «Хто більше має, той більше хоче» (Франко, II, 2, 67, стор. 483).

...хлѣб с҃ты(и). Згідно з народним віруванням, записаним Франком, «хліб уважають святим, і заким зачнуть його краяти, хрестять вістрем ножа спідню шкірку, а верхню цілують» (Людові вірування на Підгір'ю, стор. 195). Пор.: «Хліб святий — дар божий» (Номис, 10117, стор. 197; Франко, III, 1, 92, стор. 266).

170. Мє(ж) іны(х) рємє(с)нико(в) і тка(ч) умѣша(в) сѧ. Серед українських ремісників, об'єднаних, як і в Західній Європі, в своєрідні корпорації — цехи, існували більш поважні і менш поважні професії, що відбито у «Литовському статуті» (XII, 1—6). Львівські ткачі в XVI ст. скаржилися на зневажливе ставлення до них і прохали короля Сігізмунда II урівняти їх у правах з іншими ремісниками (Е. Сецинский, Материалы для истории цехов в Подолии, Каменец-Подольск, 1904, стор. 7). Про дещо зневажливе ставлення до ткачів промовляє і народна пісня:

Ой ти, ткач, ниткоплут, а я — бондарівна!
Піди геть, відчепись, я тобі не рівня!

(Номис, 12540, стор. 246).

Пор. ще з народною приказкою: «Що ткач, то брехач» (Франко, III, 2, 3, стор. 527).
...інаѦ будетъ непряха и неткаха. Пор. рядки з весільної пісні:

Да казали: Марусенька — не пряха,
А її матинька — не ткаха

(Лукашевич, стор. 97).

171. Ѡ бондаряхъ... І не буде(т) дрѣмати, же то стуки-
гряки. Пор.: «Стук-гряк, та й п'ятак (бондар)» (Номис, 10442, стор. 204).
172. ...якъ почне(т) вовну перебивати, // то зна(т) то уже
хоче(т) з луко(м) мандровати. На Україні, особливо на Чернігівщині, шапо-
вальство належало до числа дуже розвинених ремесел. Шаповали працювали не тільки на
місці, а й ходили на заробітки, носячи з собою знаряддя для биття вовни — лук, який на-
гадував величезний смичок з товстою струною (Ф. Николайчик, Отголосок лир-
ницкого языка, «Киевская старина», т. XXIX, 1890, квітень, стор. 123—124).
...я(к) где шапова(л) ма(н)дрова(л), // не едну на дорозѣ и
дшу изляка(л). // Же здалеку власне татаре манячать,
// а(ж) шапова(л) носи(т)сѦ з луко(м), я(к) з друко(м) — зблизу
вбача(т). В кінці XVII — на початку XVIII ст. татарські орди продовжували грабувати
Україну, головним чином прикордонні Полтавський та Миргородський полки й Слобідську
Україну. Татарські загони ділилися на дрібні «чамбули», які з блискавичною швидкістю
розліталися по українській землі, грабуючи людей на шляхах, в малоукріплених містечках,
селах та хуторах (О. М. Апанович, Збройні сили України першої половини XVIII ст.,
К., «Наукова думка», 1969, стор. 136; а також: Боплан, стор. 333—340).
174. Веселое ремесло музыцство, повѣдаю(т), // же іграми своими смутны(х) пудвеселяю(т). // А веселые паче весе-
лыми бываютъ. Пор. з визначенням музики українським композитором і теоретиком
XVII ст. М. Дилецьким: «Что єсть музыка? Музыка то єсть, которая спѣваннем албо ли
играннєм своим серца людскіє албо до веселости, албо до смутку и жалю побуждаєт»
(М. Дилецький, Граматика музикальна. Фотокопія рукопису 1723 року, «Музична Украї-
на», К., 1970, стор. III).

...бгу похвалу о(т)даваютъ. // Понева(ж) я(к) іные ремес-
ники цехъ маютъ // ... и до це(р)кве(и) бжі и(х) свѣчи часто
спра(в)ляю(т). Обов'язком кожного цеху було постачання своїй цеховій церкві
свічок (Н. Ф. Сумцов, Культурные переживания. Цеховые братства, «Киевская ста-
рина», т. XXIX, червень, стор. 486). Див. листи «Музыцкому цеху» від прилуцьких полков-
ників, датовані 1686, 1687, 1692 рр., де музикам нагадується, «аби ку хвалѣ божои свѣча,
якую они з своих доходов и складки установленной три рази на рок, в обох церквах бо-
жественных, зобикли становити, не уставала» (Лазаревский, Описание Старой Малороссии,
III, стор. 95).
...легки(мъ) хлѣбо(м) забавляю(т). Пор.: «Пустив сі на легкий хліб
(на жебранину)» (Франко, II, 2, 27, стор. 339).
175. Поважное реме(с)ло и шe(в)ство заставаетъ, // гды(ж)
честное бра(т)ство и ктыто(р)ство з ны(х) бывае(т). Під впливом
цехових об'єднань виникали церковні братства, які відігравали важливу роль у житті
українського народу (Я. Д. Ісаєвич, Братства та їх роль в розвитку української літе-
ратури XVI—XVIII ст., «Наукова думка», 1966). Про титарство див. прим. до вірша 43.
...шевцѣ — свя(т)цѣ — та(к) сѦ то они называютъ. Шевські
цехи нерідко були найбільшими і найбагатшими серед інших. Зокрема на Чернігівщині
деякі шевські цехи мали можливість піклуватися не лише про свою братську церкву, а й
матеріально підтримувати інші церкви — постачати їм свічки (Филарет, Историко-
статистическое описание черниговской епархии, V, 1800, стор. 139). Можливо, звідси і
«шевці-святці».

...из своєго тытулу а(ж) самы сѧ втѣшаютъ. Пор.: «Не вважайте, люди добрі, що я швець — говоріть зо мною, як з простим» (Номис, 2597, стор. 52).

І го(д)но велича(н)ємъ всѣхъ шевцовъ величати // и похвалу якъ честны(мъ) ремє(с)ника(мъ) давати. Як свідчить зміст вірша, Климентію було відоме народне гумористичне «величання» шевців (пародія на один із жанрів богослужебної лірики), що починалося рядками: «Величаем тя, шевче чоботодавче, і чтем твоє шило і правило, і клевець і столець, і всьо твоє плюгаве ремесло» (Франко, III, 2, 3, стор. 333; варіанти і повний текст — Галицько-руські народні легенди, II, стор. 214). Цій пародії поет протиставив свою урочисту похвалу, побудувавши її як ряд антитез народним афоризмам.

Нє машъ, мовят, на(д) шєвство рємє(с)ла чє(ст)нѣ(и) шого. «Коза — не худоба, грейцер — не гроші..., швець — не ремісник...» (Франко, II, 1, 13, стор. 279).

...щыри(є) они є(ст), шєвцѣ, людє на свѣтѣ. Пор.: «Кождий ремесник, а особливо швець, мусит брехати» (Франко, III, 1, 1, стор. 9).

...нѣgды они жа(д)ны(х) ша(л)вѣрствъ нє заживаю(т). Пор.: «Тягне, як швець шкіру, аби більша була» (Номис, 13894, стор. 272); «Вертиться, як швець в ярмарок» (Номис, 10070, стор. 196); «Крутиться, як швець по ринку, коли купує свинку» (Франко, II, 2, 23, стор. 318).

...учнє(в) свои(х) лю(д)зкости научаютъ. Згідно з цеховим статутом, майстри-шевці були зобов'язані не тільки навчати учнів ремесла, а й виховувати, стежити за їх поведінкою (П. Клименко, Матеріали до історії цехів м. Літок на Чернігівщині, «Записки Історично-філологічного відділу», кн. XVIII, К., 1928, стор. 218—219).

І ѡсобливє ро(з)но(и) тє(ж) своє(и) полѣтики // из(ъ) книги з ра(з)ницы шєвско(и) чє(ст)но(и) гра(мм)атики. Кожний цех мав скриню, де зберігалися грамоти («фундуші») та інші документи. Видимо, йдеться про книгу, до якої записували секрети шевського ремесла («політики»), зокрема рецепти чинбарства, оскільки шевці були водночас й чинбарями (Клименко, стор. 218—221).

І на крѣслѣ по ца(р)ски(и) сѣдитъ, якъ на маєстатѣ. Пор. з сатирично-гумористичним віршовим підписом під малюнком, на якому було зображено козака, що сидить на бочці з кухлем у руці:

Otoż zacni junacy pobratyma macie
Na baryle siadł sobie, jako w majestacie.

Цей малюнок як «герб козацький» містився на звороті титульного аркуша книжки, що вийшла друком у 1620 р. під заголовком «Żywot Kozaków Lisowskich. Także y potyczki ich szczesliwe». Автор віршів на честь козаків — львів'янин Йозеф Бартоломей Зіморович (1597—1677). За словами Франка, хоча він «без сумніву рад величати своїх героїв, то все ж його похвали немов підшиті іронією» (І. Франко, До історії українського вертепа, ЗНТШ, т. LXXII, 1906, стор. 54). Див. ще: Петрушевич, стор. 94; M. Wiszniewski, Historja literatury polskiej, t. VII, Kraków, 1845, стор. 143—144; K. Badecki, Literatura mieszczańska w Polsce XVII wieku. Monografija Bibljograficzna, Lwów — Warzawa — Kraków, 1925.

...я(к) схочє(т) шєвчиху поби(т) — нищо, чи(мъ) би(т), нє шукаєтъ, // єсли чобо(т) клєсує(т) — тоєю (ж) клєсачкою потo(р)каєтъ. Пор.: «От тобі й швець — коли не хтіла доброго чоловіка мати» (Номис, 3944, стор. 77).

І не да(и), б҃жє, на свѣтѣ жо(н)камъ горшой муки. Пор. закінчення вірша з початком народної пісні:

Немає й не буде горійшої муки,
Ой як попадешся до шевця у руки.

Що шилом приколе, дратвою прив'яже,
Коло боку ляже, правдоньки не скаже

(Чубинський, V, 578, стор. 300;
варіант — «Основа», 1861, січень, стор. 220).

177. ...сосуды в млы(н) на розмѣ(р) робит(ъ). «Розмір» — плата за помел натурою. Пор.: «Я як розмір брав, то було з верхом коряк насиплю та ще й зверху придавлю» (М. Драгоманов, Малорусские народные предания и рассказы, К., 1876, стор. 182).

...трєбуєтъ ины(н) и мѣрного, // кгды зна(и)дєтъ ч̃лвѣка доброго вѣрного. Пор.: «Коли будеш мірним, то будь же вірним» (Климентій, 1422; Номис, 10614, стор. 207) та «Вірний, але не мірний» (Франко, I, 2, 1, стор. 226).
...шку(р)ка за чи(н)бу нє станє. Пор.: «Шкурка за вичинку не стане» (Номис, 10571, стор. 206).
178. ...маля(р)скую мудро(ст) тогда(ж) людє(мъ) о(т)кры(л). Відгук апокрифічного «Посланія Авгаря царя», згідно з яким Христос сам створив першу ікону: втерся рушником, залишивши на ньому своє зображення (Апокрифи і легенди, II, стор. 206).
...котры(и) маля(р) чисто вѣкъ сво(и) прово(ж)дає(т), // то чудо(в)на ѡ(т) нєго ікона бываєтъ. На безпосередній зв'язок між праведним життям майстра-митця і якістю («силою») його твору вказувалося постійно; тому іконописці присягалися не пити, чесно працювати і не допускати до свого цеху людей аморальної поведінки (Н. Полевой, Мечты и жизнь. Были и повести, ч. II, М., 1834, стор. 132—134).
...до си(х) богома(з)ства часъ нє скорєняютъ. Боротьба з «богомазством» тяглася дуже довго. Стоглавий собор (1551 р.) поставив іконописців під нагляд духовенства з метою запобігти комерційних зловживань. Московський собор 1667 р. повторив це рішення, заборонивши «богомазам»-самоукам писати ікони. Указом від 1703 р. вимагалося, щоб ікони писали «благолепно и удобоподобно, по древним свидетельствованным подлинникам и образцам» (Православная богословская энциклопедия, т. V, Пб., 1904, стор. 828—832).

179. ...са(м) б̃гъ з рыбало(к) ап(ст)лы вчинивъ // ...Пєтра и Павла ста(р)шыми наставивъ. Євангеліє нічого не говорить про причетність до рибальства Павла, а лише Петра (Матвій, IV, 18). Оскільки ж у апокрифічній літературі з цих двох апостолів «робиться нерозлучна пара», за виразом Франка (Апокрифи і легенди, III, стор. VI), Климентій згадує їх також разом.
I чє(р)нцѣ рыбу ѣсти людя(мъ) помагаютъ. Монахи деяких монастирів, зокрема Святомиколаївського у Києві, їли рибу не лише у піст, але й в інші дні (Боплан, стор. 308). Вираз цей використала Марко Вовчок (виписки із збірки Климентія зробив О. Маркович) у своєму оповіданні «Дяк» (Марко Вовчок, Твори у шести томах, т. VI, Держлітвидав України, К., 1956, стор. 154).
181. ...нєбє(з)потрєбны, вѣм, и комысарѣ. З дальшого докладного переліку довідуємося, що саме за речі виробляли ці зовсім призабуті нині ремісники (за історичними документами —«конвісарі»). Серед їх продукції — як церковне начиння, так і предмети широкого вжитку. Пор. з нотатками сучасника Климентія: «Комисарови дали цѣни полумисков ламаних фунт 26, а велѣли єму зробити фляшу цѣновую, тацу на чай или кагве...» («Дневник генерального подскарбия Якова Марковича», 1717—1767, ч. I, К., 1893, стор. 141). Про конвісарів див. ще: Компан, Міста України, стор. 220—221.

I кєлюхы, и ѕвѣзды, и всякіє кр̃(с)ты, // в(ъ) ко(т)ры(х) — часо(м) случає(т) попо(м) и та(и)н҄ы нєсти... // I робятъ дыскосы, ложицы и ми(р)ницы. Пор. настанову «Требника»: «Священник парахіяльний ...да тщится имѣти златы или сребряны съсуды к служенію прислужающая, сієсть

чашу, діскос, звѣзду и ложицу, в них же освещаются и совершаит божественныя тайны» (Требник, I, стор. 261).

182. Ω інтролѣгаторахъ. Цікаво порівняти цей вірш Климентія з старонімецьким віршовим підписом під гравюрою з зображенням палітурників за роботою у «Становій книзі» Йоста Амманна, виданій 1568 р.:

Der Buchbinder

Ich bind allerley Bücher ein,
Geistlich und weltlich, gross und klein,
In Perment oder Bretter nur
Und beschlags mit guter Glausur.
Und Spangen, und stempff sie zur Zier,
Ich sie auch im Anfang planier,
Etlich vergüld ich auff dem Schnitt.
Da verdien ich viel Geldes mit
(E. Geck, Iohannes Gutenberg, стор. 67)

Хо(ч) нє знаю(т) пи(с)мъ іны(х), могу(т) оправляти // книги: Ґды на кустуса(х) буду(т) ра(з)смотряти. У старих рукописних та друкованих книгах наприкінці кожної сторінки наводилося перше слово (або перший склад) наступної сторінки — кустоди (від лат. custos — сторож). Палітурники орієнтувалися на них під час роботи з іншомовними книгами.

183. Ω друкаряхъ... Пор. аналогічний вірш у «Становій книзі» Йоста Амманна під гравюрою з зображенням друкарів за роботою:

Der Buchdrücker

Ich bin geschicket mit der Press
So ich aufftrag den Firniß reß.
So bald mein Dienr den Bengel zuckt,
So ist ein Bogn Papyrs gedruckt.
Da durch kombt manche Kunst an Tag,
Die man leichtlich bekommen mag.
Vor Zeiten hat man die Bücher gschribn,
Zu Meinz die Kunst ward erstlich triebn
(E. Geck, Iohannes Gutenberg, стор. 73).

185. ...на зло то(и) труно(к) привождаєтъ. Пор. з віршем 108.

188. Въ которо(и) то глубынѣ тма вселил(т)сѧ жити // а в пущъшєму(с) тамо зда(ст)сѧ в(ъ) прєиспо(д)нє(и) быти. На вірші позначився вплив апокрифічних описів пекла та раю. Пор. з розділом «Книги Єноха»: «Бог оповѣдает Єнохови, како от тмы преисподней сопійдет видимое и невидимое» (Апокрифи і легенди, I, стор. 48) або з картиною пекла у західноєвропейській середньовічній легенді «Слово святого Патрикія єпіскопа о исходящим от земля огни в различных мѣстѣхъ», переробленій на православний лад: «Двѣ мѣстѣ уготовал бог: едино — многых благъ, ихъ же праведніи наслаждаются, и другоє — тьми и огня, идеже грѣшніи мучатъся... Вода же єст преисподнѣя, глаголемая бездна...» (Апокрифи і легенди, IV, стор. 247). Порівняння «студни глубокой» з «брамою пекелною» подає й «Краткоє описаніє о чыстцу святого Патрікія...» (Апокрифи і легенди, IV, стор. 241).

...могли (б) и самого доходити раю. // Если (б) нє за срокгими, повѣдає(т), горами // и за пущами згады и мо(р)скими водами. Пор. з «Люцидарієм»: «Ученик: Поневаж єст на земли рай, чому ж там нихто не доходит? — Майстер: Бо сут перед ним горы высокиє, лѣсы великиє и пустинѣ, прето там не может нихто дойти» (Апокрифи і легенди, IV, стор. 28).

Могли(б) ра(и) и очима своима оглядати // и з(ъ) с͠ты(мъ) Ілією и Енохо(м) прывитати. За «Біблією», існувало два раї: земний — сад,

створений богом для перших людей (Книга буття, II, 8), і небесний, куди після смерті переселялися душі праведників (Лука, XXIII, 43). В апокрифічно-народному уявленні, яке характерне і для Климентія, ці два поняття змішувалися. Поет малює рай на землі і водночас говорить про перебування в ньому пророка Іллі та онука Адама Єноха, яких, згідно з біблійною версією, було взято на небо (Книга буття, V, 24; 4-а книга царств, II, 11). Поєднання образів Іллі та Єноха характерне для книжної поезії (Вірші на погреб Сагайдачного, стор. 39; Богогласник, стор. 189). Пор. з народною приказкою: «Єноху обличати и Илье не молчати» (Симоні, стор. 98).

...в к о л о о р у ж і є (м) п л а м є н н ы (м) о б в о р о в а (н) н о // и п л а м є-н є (м) о г н є (н) н ы (м) в к р у (г) о ц ѣ р к л е в а н н о. Пор. з «Диялогом на персон седм»:

И с пламенъним у дверей оружием застал,
боронячи входу до свѣтлого раю

(Гординський, стор. 12).

Див. ще «Книгу Єноха»: «И насадих рай, и затворых, и положих оружники пламенны» (Апокрифи і легенди, I, стор. 49).

189. Ω ѡ л ѣ и н и к а х ъ... т а р а н а м и к л ы н Ѧ з а б и в а ю т ъ. Пор. народну характеристику олійників: «Оліярники — цупнаки, бо як забивают клинки тараном або бют довбеньками малі клинці, то тілько й чути: цуп-цуп!» (Франко, II, 2, 1, стор. 479).

191. ...в с т а (р) ц о в ъ н а у к а є (с т) я з ы к а с Ѧ в ч и т и. На Україні, як і в Західній Європі, існували старецькі цехи — з своїм статутом, цехмайстером, учнями і специфічною жебрацькою мовою. Особливого розголосу набула старецька «школа» с. Покошичі на Чернігівщині (Н. Ф. С у м ц о в, Культурные переживания. Нищенские братства, «Киевская старина», т. XXIX, 1890, червень, стор. 483—485).

...к п р а з д н и к а (м) к о т р ы (м) к а н у н ы с п р а (в) л я т и. Звичай «канунів» полягав у тому, що під час престольного свята виборні довірені особи — «канунники» продавали розведений («розсичений») мед, прибуток від якого надходив до церковної каси (А. Л а з а р е в с к и й, Села Конотопского уезда, вип. 1, Чернигів, 1869, стор. 86—71).

194. М є (р) з є н а Ѧ т о і г р а д у д а ѕ о с т а в а є т ъ // и ш у и ц у г р ѣ ш н ы (м) в с ѣ м ъ л ю д є (м ъ) п р є (з) н а ч а є (т). Різке засудження дуди, яку в народі називали «козою» (бо міх для неї виготовляли з шкіри кози), і передрікання за гру на ній покарання — «шуицы», або «лівиці» (див. прим. до вірша 8) викликане у Климентія, певне, асоціацією з козою — «нечистою твариною» (див. прим. до вірша 219).

...р є в т ы и г у с т ы з б ѣ д о ю н а ч н є (т) с Ѧ. Пор.: «Біда, як дуда: куди йде, то реве» (Номис, 2369, стор. 47).

...н є о (т) х р (с) т і я (н)... я в ы л а с Ѧ н а с в ѣ т ѣ. Справді, і вчені вважають, що дуда створена на Сході (А. Г у м е н ю к, Українські народні музичні інструменти, «Наукова думка», К., 1967, стор. 44).

І н є т ы (л) к о д у (д), а л є х о ч ъ б ы и і г р ъ ж а д н ы (х) // б о б у д я т ъ б л у (д) н у ю м ы (с) л ь в (ъ) ч҃ л ц є (х) ж а д н ы (х). Див. зовсім іншу, доброзичливу, оцінку діяльності музик (цимбалістів і скрипалів) у вірші 174. Пор. з негативним ставленням до музик у молодших сучасників Климентія — Антона і Олексія Словацьких, які у «Вѣршах, зобраних таких с писма святаго, яко і от иных розмаитых книг, для осторожности людей, яко пянство души пагубно єсть» писали:

Музики в день и в ночѣ пѣснѣ вигравают,
тиє наиболше честь бѣсу раздавают.
Бо їх пѣсни не йдут к небесному богу,
але їх пянство ведет в пекелную дорогу

(С. О. Щ е г л о в а, Давні українські вірші про пиятство, «Науковий збірник Ленінградського товариства дослідників української історії, письменства та мови», вип. 2, 1929, стор. 80).

Мощно(б)... всѣ д҃шеврε(д)ныε ігры іскорεнит(ъ). // Развъ воε(н)ны(х) ігръ, що звыкли в во(и)ска(х) дε(р)жат(ъ). Развъ во(и)сковыε ігры грѣхъ нε положεнно // в книга(х)... За ставлення труби — одного з музичних інструментів, що входив до складу козацької військової музики, всім іншим видам «гри», знаходимо в «Ізмарагді»: «Рече св. Нифонт: Яко бо труба гласяща собирает воя, тако молитва собирает ангелы божія, а сопѣли, и гусли, и пѣсни непріязнены, плясаніе и плясканіе собирают около себя безстудныя бѣсы» (Яковлев, стор. 63). Про військові труби прихильно говориться і в «Требнику»: «И в бранех труб сих гласов оглашени, к побѣжденію врагов крѣпко вооружатся» (Требник, II, стор. 137).

...в котлы бити. «Котли» — литаври, що, як і труби, належали до військової музики.

...ко(р)чεмныε игры похвалы нε годны. За історичними свідченнями, саме на дуді і скрипці грали у польських корчмах (Г. Хоткевич, Музичні інструменти українського народу, Харків, 1930, стор. 221).

195. ...до убоги(х) цε(р)квε(и) на пр(с)толъ гробницы. Тут «гробниця» — ящик, де зберігалися так звані «святі дари». У багатих церквах вона робилася з золота або срібла.

196. Ω скотски(х) пастуха(х) та(к) в Пи(с)мѣ положε(н)но. Далі Климентій переказує дві євангельські притчі про пастиря, вівців та вовка, своєрідно проектуючи їх на сучасну йому українську дійсність (Іоанн, X, 1—16, 27; Матвій, XVIII, 12—14).

І многи твори(т) фыглѣ и нεзычливости. Див. текст гумористичної думи про вівчаря з рукописного збірника сучасника Климентія Кондрацького (Давній український гумор і сатира, стор. 373—381).

197. Вся(к) рεмεсни(к) кро(м) возо(м) будε(т) начи(н) возити. Пор.: «Ремесло не за собою носити» (Климентій, 856; Номис, 10407, стор. 203).

199. ...бε(з) ковалѧ о(т)ню(д) нεво(з)можно прожит(ъ). За часів Климентія ковалі виконували найрізноманітніші роботи. «Поряд з плуговим залізом — лемешами, череслами, залізними боронами — ковалі робили підкови, сокири, оковували колеса, робили лопати і наконечники для лопат, завіси — «бігуни» до дверей, ключі, замки, гаки, якими під час пожеж розтягали палаючі речі, кайдани для в'язнів, ланцюги для колодязів. Ковалі ж робили ланцюги для міських та замкових брам і мостів, обручі залізні для гармат, «дрюки залізні для ламання каменю», «киї залізні», тобто підставки для рушниць, спеціальні клини для копання колодязів, копистки залізні, «що спиж мішають», «оскарди», котрими насікали жорна, пута залізні для коней, вухналі — гвіздки для кування коней, різні види зброї, ковані брами тощо» (Компан, Міста України, стор. 220).

200. Да(и), б҃жε, мовя(т), всяки(х) дѣл сѧ научити // ты(л)ко нε всяко, б҃жε, да(и) дѣло робити. Пор.: «Дай, боже, все уміти, та не все робити» (Климентій 233; Номис, 6030, стор. 117; Франко, I, 2, 53, стор. 283).

...начнε(т) хвататисѧ за всяко рεмεсло. Пор.: «За все береться, та не все вдається» (Беленькова, 115, стор. 22).

...прошу ва(с) — εдно що работа(и)те. Пор. з аналогічною ситуацією, наведеною польським істориком Маньківським: у 1682 р. малярі подали скаргу на сідлярів за те, що вони, найнявши підмайстрів малярського ремесла, перейняли їх «науку» і самі почали розмальовувати сідла. Внаслідок цього сідлярі хоч і «не навчилися малювати як слід, але робили це на згубу художників». «Нехай кожний робить своє ремесло!» — таким закликом закінчували свою реляцію малярі (T. Mańkowski, Lwówski cech malarzy w XVI i XVII wieku, Lwów, стор. 111—113. Див. про це ще: Компан, Міста України, стор. 194).

206. І на хвалу б҃гу на вεли(к)дε(н) стрѣляютъ // и в д҃нъ б҃гоявлε(н)ский, гды воду ос҃шаютъ. Пор. аналогічне повідомлення у вірші «Ω дударяхъ» (стор. 150), супроводжуване поясненням самого поета.

207. Вє(л)ми и докто(р)ство є(ст) потрєбно на свѣтѣ. Пор. з подібним твердженням С. Полоцького у вірші «Чародѣйство»: «Бог врачы и врачевство в ползу сотворил єсть» (Полоцький, стор. 68).

...гды б͠гъ смє(р)ти нє да(ст) — и доктор поможє. Пор.: «Пошле бог вік, то дасть і лік» (Номис, 8344, стор. 160) або «Лікар дає лік, а бог вік» (Франко, II, 2, 1, стор. 354).

...на лѣчено(м) нє наѣзди(т)сѧ конѣ (Климентій, 624; Номис, 5249, стор. 101).

209. ...я(к) муха в(ъ) укропѣ вє(р)ти(т)сѧ. Пор.: «Шастайся за добрим ділом, як муха в укропі» (Климентій, 1499; Номис, 9960, стор. 194; варіанти — Чубинський, I, стор. 303; Франко, II, 1, 2, стор. 99).

...трудникомъ прє(ж)дє подобає(т) вкусити. Пор.: «Труждающемуся дѣлателю прежде подобает от плода вкусити» (1-е послання Павла до Тимофія, II, 6).

211. Абы, мовя(т), д͠ша сыта и тѣло нє наго (Номис, 9891, стор. 192).

212. ...нє то(и) пиво пъєтъ, хто вари(т) (Номис, 13711, стор. 269; Беленькова, 830, стор. 115).

...позритъ за то скрыва. Пор.: «И крывым оком не поглянет» (Климентій, 402); «Дивит сі на нього кривим оком» (Франко, I, 2, 36, стор. 554), а також з виразом думи про козака Голоту: «...Скрива, як вовк, поглядає» (П. Куліш, Записки о Южной Руси. т. I, СПб., 1856, стор. 16).

...труждающы(м)сѧ прє(ж)дє пристоитъ вкусит(ъ). Див. прим. до вірша 209.

...обѣ сторонѣ ƶдоровы бува(и)тє. Див. прим. до вірша 40.

213. Торяники вєлику працу поды(и)маютъ // пачє коломы(и)цовъ, що гуски выробляютъ. «Торяники» виварювали сіль на торських озерах (Слобожанщина), «коломийці» видобували стовпці («гуски») кам'яної солі у Коломиї та на інших західноукраїнських землях.

...бурлакамъ вєлми нудно // жє о соло(д)кую воду нє помалу трудно. Див. прим. до вірша 99.

Мусѣтъ тоє(и) жє соли господа(р)ско(и) ча(ст)ку о(т)ложити. «Господарське», тобто приватне, солеваріння Климентій міг спостерігати лише до 1706 р., бо потім усі соляні промисли на Бахмуті були відписані «на царя» (Крестьянские и национальные движения, стор. 28).

...нє ма(ш) тамъ жє(н), в Ба(г)мутѣ нѣкому кошу(л) прати. Після того, як у 1697 р. м. Тор було вщент зруйноване татарами, торяники почали освоювати для солеваріння район річки Бахмут, наїжджаючи сюди переважно «обозами» — без сімей (див. лист-скаргу до московського уряду від отамана донських козаків Лук'яна Максимовича, в кн. «Крестьянские и национальные движения», стор. 76. Див. ще: «Историко-статистическое описание Харьковской епархии», V, Харьков, 1858, стор. 135, 142).

...со(л) є(ст) розна на свѣтѣ // а около жа(д)нои та(к) нє мощно трудно(ст) мѣти, // Як то запорозкаѧ є(ст), кры(м)ка и ледянка // а нє будє(т) з такою (вѣмъ) працєю [и кошто(м)] як торя(н)ка. Цікаво, що саме такий висновок зробив десь у 1739 р. і М. В. Ломоносов у «Нижайшем докладе и непредрассудительном мнении имп. Соляному Комиссариату о соляных делах, что в местах, между Днепром и Доном положенных, находятся, а особливо о обоих имп. заводах, что в Бахмуте и Торе». Зокрема, Ломоносов відзначив, що «черпание росола ис колодезей в сковороды таким мешкотливым и трудным образом людскими руками производилось, что плата за черпанье при такой скудной выварки соли болше нежели по двадцати пяти тысяч рублев в год становилась» (В. В. Данилевский, Ломоносов на Украине, Л., 1954, стор. 84—85). Про високу собівартість бахмутської солі порівняно з сіллю, яку видобували на Запоріжжі, в Криму і Західній Україні, див.:

О. О. Нестеренко, Розвиток промисловості на Україні, ч. І. Вид-во АН УРСР, К., 1959, стор. 188.

...бу(р)лака(м) [то(р)скимъ] вѣрши сие покладаю // и працу іхъ и пи(л)ны(н) дозоръ похваляю... І да(и), бже, и(м) ща(ст)ѧ и до(л)гого вѣку, // всякому бу(р)лацѣ — доброму чоловѣку. Цікаво відзначити, що бурлаки, яким віддає свої симпатії Климентій, через кілька років становитимуть ядро могутнього селянсько-козацького повстання, очолюваного Кіндратом Булавіним (В. И. Лебедев, Булавинское восстание. 1707—1708 гг., Огиз-Соцэкгиз, М.—Л., 1934, стор. 68).

216. ...ѡсобно на стєзях в сылца упадаєтъ. Пор.: «Всюди на него силця накладає» (Франко, III, 1, 1, стор. 92).

...много мѣєтъ домовъ // по общо(и) приповѣсти, я(к) у за(и)ца ломовъ (Климентій, 97; Франко, I, 2, 9, стор. 571).

...бѣжы утописѧ где ю(ж) в болотную воду. Відгук народного анекдота: «Се розказують про зайця, що як осточортіло йому погане життя — що чоловік обіжає, орел хапає і сова, навіть, дере.— «Піду, каже, утоплюся, усі мене обіжають, я послідущий на світі!» — і побіг до річки. А жаба плиг од його у воду. «Е, годі ж топиться,— думає собі,— є той чорт, що й мене боїться — я не послідній на світі» (Номис, 4346, стор. 286; варіант — Чубинський, I, стор. 55).

...я(к) пєрєбѣжи(ш) гдє колвєкъ дорогу, // вчини(ш) людя(мъ) нємалу в дорозѣ трывогу. Народний забобон (Чубинський, I, стор. 55), звідси: «Боїться, щоб йому заєць дороги не перебіг» (Номис, 303, стор. 6; Франко, I, 1, 7, стор. 113). Таке повір'я побутує і в Болгарії, Франції, Англії, Норвегії та Німеччині (Н. М. Сумцов, Культурные переживания. Сравнительно-этнографические аналогии и параллели к русским, в частности малорусским приметам и повериям. Заяц в народной словесности, «Киевская старина», т. XXVIII, 1890, січень, стор. 84).

...сам єси мє(р)зєны(и) ... и мясо твоє бры(д)ко... // І нєчєстива шкура твоѧ. Згідно з народним уявленням, зайця створив чорт (Чубинський, I, стор. 55), отже, їсти його мясо — гріх.

217. Ѡ zло(н) ста(т)чинѣ... и ѡ зло(и) жонѣ. Див. прим. до вірша 133.

...жона часо(м) в мужа є(ст) ѱяѧ личина. Див. прим. до вірша 132.

...з(ъ) лысиною zлоє сѧ раждаєтъ, // з(ъ) ко(т)рою и із(ъ) свѣта сєго изчєзаєтъ. Пор.: «Конь з лисиною родиться, з лисиною й ізгинеть» (Климентій, 444; Номис, 3219, стор. 64; варіант — Чубинський, I, стор. 237).

218. ...коню в полю завшє вѣры нє(и)ма(и), // а жонѣ в дворѣ всєє(и) правды нє о(т)крыва(и). Пор.: «Не ймай коню віри в полю, а жоні в двору» (Климентій, 1371; Номис, 8094, стор. 155; Чубинський, I, 252. Варіант — Франко, II, 1, 1, стор. 288).

...Жону любити трєба яко дшу, // єдна(к) жє злую го(д)но товкти вла(с)нє грушу. Пор.: «Жону люби як душу, а товчи злую як грушу» (Климентій, 1164; Номис, 9096, стор. 174; Франко, II, 1, 73, стор. 128).

Жєна злаѧ мужєвѣ нє вєликъ пріятєл(ъ). Пор.: «Добра жінка мужові свому вінець, а зла кінець» (Номис, 9031, стор. 173).

...господарєвѣ ко(н) овшє(мъ) нєпріятєл(ъ). Пор.: «Скотина — то ворог» (Номис, 10189, стор. 199).

...пута(и) и трыножъ — ско(р)бъ нє будєшъ мѣти. Пор.: «Хто путає — той ногами не плутає»; «Хто в'яже, той спать ляже» (Номис, 11296, стор. 222).

...нєха(и) ко(н) напасєтъсѧ, // а напасши, пригото(в) ки(и). Пор.: «Накорми, тоді й києм потягни» (Номис, 10330, стор. 202).

...конѧ и жону впя(т), [абы(с) здоровъ], мѣт(ъ) будєшъ. Пор.: «Жива умерла — і друга будеть, аби здоров'я» (Климентій, 301; Номис, 8337, стор. 160).

219. ...козы хоча(и) створе(н)ѧ б҃жів... Климентій заперечує поширену в деяких місцевостях України думку про те, що коза створена чортом (Чубинський, I, стор. 49; Франко, II, 1, 9, стор. 278).

...писаніє таки(и) и(мъ) прыкладъ даваєть, // же до люд(и) нечистых(ъ) и скве(р)ныхъ равняєтъ. Див. Матвій, XXV, 32.

...козлыща по лѣвицы станутъ, // а овца одесную на судѣ предстанутъ. Див. прим. до вірша 8. Пор. з рядками твору Онуфрія «Объявленіє о прироженю знамен небесных 12 мѣсяцей»:

Да не с козли грѣшными осудимся, требѣ —
Одесную себе нас з агнцы постав в небѣ
(Онуфрій, стор. 155).

І я(к) рекле(с) пегды(с): Се с҃нъ мо(и) возлюбленны(и). Як і у «Словѣ ѡ сотвореніи бго(м) земли» (див. вірш 269), Климентію бог і Христос завжди уявляються в одній іпостасі, і тому євангельські слова, з якими нібито бог звертався до Христа (див. Матвій, XVII, 5), він вкладає в уста самого Христа. Пор. з описом цього факту анонімним духовним віршем:

На Фаворѣ перобразся Ісус Христос славно,
Со пророки бесѣдовал невидимо, явно.
. . . .
Єще єму глаголющу облак свѣтел бяше:
«Сей єст сын мой возлюбленный»,— отец глаголаше
(Угроруські духовні вірші, XLIV, 30, стор. 47).

220. Рыба, я(к) что іноє, та(к)же в себѣ кро(в) маєтъ, // една(к) же вѣрны(мъ) по(ст)ны(м) сѧ брашно(м) бываєтъ. Як розповідає «Біблія», бог заповів Мойсеєві, щоб люди їли лише м'ясо тієї тварини чи птиці, кров якої вони пролили, коли забивали її — «душа бо всякія плоти кровь єго єсть» (Левіт, XVII, 14). Щодо споживання риби церковні канонічні книги вводили спеціальні роз'яснення. У «Правилѣ святых апостол и святых отець» («Аще двоженец») читаємо: «Вопрос: А се ямы кровь рыбью, а не убиваєм єя, ни рѣжем,— сама мреть рыба, из воды взята.— Отвѣт: В том нест грѣха — то єст от воды...» (Смирнов, стор. 75).

А часомъ и постноє тоє уступаєтъ, // ґды бл҃говѣщеніє на стра(ст)но(и) бываєтъ. Свято благовіщення богородиці іноді випадає на великий піст, зокрема на його останній, страсний, тиждень, коли християнам не дозволяється їсти навіть риби. У «Правилѣ бѣльцем» (Соловецька Кормча від 1493 р.) зазначено: «На благовѣщеніє день ясти рыбы развѣ страстныя недели» (Смирнов, стор. 184).

222. Свиніѧ не зритъ горѣ и с҃лнца не видитъ. Пор. «Не дав бог свині вгору глянути» (Номис, 3830, стор. 75).

...що мѣєтъ ясти, то ничи(м) сѧ не брыдитъ. Пор. «Що надто, того і свині не їдять» (Номис, 5606, стор. 108).

223. ...звыча(и) и(х) в су(д)на наникати, // ... люде... з(ъ) того собѣ вредытелно(ст) маютъ. Згідно з народним повір'ям, записаним І. Франком, «коли кіт «наникає», тобто похлепче молоко або іншу страву, то вже того не можна їсти» (Людові вірування на Підгір'ю, стор. 174).

224. ...д҃ши свои полагающых — образ біблійного походження (Іоанн, X, 11). Пор. у Климентія: «...за овцы д҃шу полагати» (вірш 196) або «...за православную вѣру д҃ши полагают» (вірш 246).

Хто в ѱа(х) кохає(т)сѧ, са(мъ) єму сѧ равняєтъ (Номис, 12581, стор. 247).

І не то(ж)мо таковы(и) фови єсть подобен, // але ляху то(ж) або демону надобєнъ. Видимо, такий поворот думки навіяний Климентію оповіданням однієї з рукописних редакцій «Києво-Печерського патерика» — «О святыхъ блаженых первых черноризцѣх печеръских», де йдеться про те, що біс у вигляді ляха розкидав липучі квіти по церкві і навіював на ченців сон. Бо, як відзначає знавець «Києво-Печерського патерика» Д. Абрамович, в друкованих церковнослов'янських виданнях цього твору вираз «бѣс в образѣ ляха» замінено на «в образѣ воина», а в польському (Patericon ..., 1635 р.) на «nieprzyiśiela dusźnego» (Д. Абрамович, Києво-Печерський патерик, К., 1930, стор. 96, 219).

...демоны в постасѣ фо(в) к(ъ) с̃ты(мъ) хождаше. В «Житії Феодосія, игумена Печерського монастыря» розповідається, як біс спокушав його, набравши вигляду «пса черна» (Києво-Печерський патерик, стор. 72 зв). Пор. з «Житієм святого Антонія пустыножителя» (за львівським рукописом XVI—XVII ст.), де «други діявола» нападали на святого теж в образі псів (Апокрифи і легенди, V, стор. 193).

Буду(т) бо із(ъ) а(р)мєны тыє ча(ст) имѣти. Климентій має на увазі ситуацію популярного за його часів сатиричного оповідання «О постѣ армєнском арцнурієвѣ», яке вміщено у згадуваній рукописній збірці І. Яремецького-Білахевича (перша половина XVIII ст.). Учитель вірмен (яких православні вважали найбільшими єретиками) Арцій мав собаку Урція. Переходячи з села в село і з міста в місто, Арцій посилав поперед себе Урція з листом, у якому повідомляв учнів про свій прихід. Але одного разу вовки з'їли Урція, і коли Арцій прийшов до міста, його ніхто не зустрів. Учні, яких він примусив шукати собаку, принесли лише кістки. Тоді Арцій звелів усім вірменам вшанувати загибель Урція постом (І. Франко, Зразок релігійної сатири: песій піст, «Житє і слово», т. III, Львів, 1895, стор. 469—473).

225. Бода(и) вамъ, мова(т), з(ъ) фами нѣґды нє было добра, //жє нє мо(щ)но промину(т) бєз палицы двора. Пор. із зауваженням І. Величковського про те, кому потрібна палиця («жезл»):

> Дѣти заживают жезла вмѣсто коня — *для забавы*,
> Подрослии заживаючи — *для своєволѣ*,
> Средняго вѣку заживают люде жезла — *для поваги*,
> Старци убогіє — *для обороны от псов*...

(Рукописна збірка І. Величковського, Відділ рукописів ЦНБ, № 186/362, арк. 121. Підкреслення авторське. Вперше опубліковано (з помилковим заголовком) М. Петровим у праці «О словесных науках и литературных занятиях в Киевской академии от начала ее до преобразования в 1819 г.», «Труды Киевской духовной академии», т. I, 1867, стор. 113—114).

...фи и пота(н)ныє часомъ в кого бываютъ // и, що(б) дябли побрали и(х), людє(и) кусаютъ. Пор.: «Потайного собаки горш треба боятись» (Климентій, 780; Номис, 3046, стор. 61).

226. І росказує(т) інъ п̃нъ, жє до вбоги(х) мѣ(и) взгля(д). Тут і в наступних рядках Климентій переказує, своєрідно переосмислюючи і проектуючи на українську дійсність, ряд положень з особливо популярного на Україні дидактичного твору, який мав заголовок: «Тестамент в Христѣ побожного и славного монархи свѣта Василія, цесара кгрецкого, до сына своєго, юж коронованого Льва Филозофа... по кгрецку написаный, а потом веспол з іншими писмы на словенскій язык переложеный».

...уста сма(ж)на закропити. Вираз з поширеної за часів Климентія народної пісні, в якій відбилася євангельська легенда про Христа і самарянку (Іоанн, IV, 1—31). Пор.:

> Дай мі, дівко, води пити,
> Смажні уста закропити

(В. Гнатюк, Пісня про неплідну матір і ненароджені діти, ЗНТШ, т. CXXXIII, 1922, стор. 216).

Пор. ще народний афоризм: «Утри мої смажні уста, а сахарні і сам утру» (Климентій, 1042; Номис, 2315, стор. 46).

227. Шафа(р) обои(х) стано(в) в пра(в)дѣ трудно(ст) маε(т). Шафар «мирський» відав усіма прибутками і видатками магістрату або ратуші, а «монастирський» — прибутками монастиря. Наскільки правий Климентій, говорячи про «трудность» цієї посади, свідчить такий факт. У 1683 р. стародубський магістрат призначив одного з міщан шафарем. Але той відповів: «Хоть мене окуйте або в турму сажайте, а шафарем не буду!» (Лазаревский, Описание старой Малороссии, I, стор. 118).

228. І прислуха(и)сѧ ко(ж)ды(и), що стары(и) мови(т) на глумъ, // а молоды(и) нεха(и) бεрε(т) добрε соб(ѣ) на умъ. Пор.: «Старий говоритиме на глум, а ти, молодий, бери собі часом на ум» (Климентій, 1400; Номис, 12645, стор. 284; варіант — Франко, III, 1, 31, стор. 169).

229. ...за слу(ж)бу б͠жію нε такъ ста(р)шіи карають, // а за нεпритомно(ст) утрε(н)нюю нε пропущають. Християнське богослужіння відбувається: вранці (утреня), вдень (божественна літургія або по-народному — служба божа) і ввечері (вечерня). Літургія вважається найважливішою службою, але, як розповідає Климентій, монахів карали суворіше за проминання утрені, ніж літургії.

230. ...трεба пріязливε із кεларεмъ жити. Келар відав усім внутрішнім господарством монастиря і продовольством.

...рука завшε руку миεтъ (Климентій, 851; Номис, 7404, стор. 143; Чубинський, I, стор. 275; Франко, III, 1, 97, стор. 49).

231. ...гласо(в) и подобно(в) ωстро(ж)но смотрѣти. Церковний спів розподілений на вісім «гласів» — наспівів, за якими виконуються різні жанри церковної гімнографії — тропарі, кондаки, канони та ін. «Подобни» вказували, на який мотив відомого твору треба співати ту чи іншу пісню (див. заголовок вірша Климентія 328).

232. ...я(к) втѣ(к) — я(к) дεсяти поби(в) (Климентій, 1295; Номис, 4404, стор. 85).

Гонящεму(с) дороги многи, тому εдына. Пор.: «Біглому една дорога, а погонцеві — десять» (Франко, I, 1, 1, стор. 37) або «Хто тікає — тому одна дорога, а хто гонит — тому десіть» (Франко, III, 1, 1, стор. 210).

233. ...в страха вεлики очи (Климентій, 1048; Номис, 4341, стор. 84; Франко, III, 1, 14, стор. 180).

...хо(ч) стра(ш)наѧ тεмнаѧ ночь, втѣкаю(т) и вночи. Пор.: «Ніч — мати: все покриє»; «Ніч — мати, не дасть погибати» (Номис, 11122, стор. 217).

...нε мѣεтъ в(ъ) ср(д)цы б͠га (Номис, 9763, стор. 289; Франко, I, 1, 238, стор. 81).

234. ... птыца свои(мъ) носо(м) сыта. Пор.: «Жадная пташка своим носком сыта» (Климентій, 280); «Всяка птичка своїм носиком живе» (Номис, 7195, стор. 139).

...εсли за собою хто сѧ нε стараεтъ, // таковы(и) кожды(и) нѣгды ничого нε маε(т). Див. примітку до вірша 47.

235. Нε трεбѣ, братіε, на(м) тала(н)ту с(ъ)крывати, // жεбы εѵ(г)лского нε наслѣдовати. Йдеться про дуже популярну в старій літературі євангельську притчу, відголоси якої постійно зустрічаються в творах українських письменників XVII—XVIII ст. (Іван Вишенський, Памво Беринда, Кирило Транквіліон-Ставровецький та ін.). Господар покликав трьох рабів і дав одному п'ять талантів (тогочасна грошова одиниця), другому — два, третьому — один, а сам пішов з дому. Перший і другий за час його відсутності подвоїли кількість грошей, а третій закопав свій талант у землю. Коли хазяїн повернувся, то двох перших рабів нагородив, а третього як «лукавого і лінивого» жорстоко покарав (Матвій, XXV, 14—30).

Тала(н)тъ жε наукою сѧ то называεтъ. Притчу тлумачено так: не можна залишати бездіяльним те, що тобі дано,— уміння, здібність, знання тощо. Звідси народний афоризм — «Не то талан, що лежить, а то, що біжить» (Номис, 7231, стор. 139). «Талант єст ученіє»,— твердило «Слово нѣкоего христолюбца, ревнителя по

правой вѣрѣ» — староруський твір XI—XII ст., поширений у списках XIV—XVII ст. («Летописи русской литературы и древности, издаваемые Николаем Тихонравовым», т. IV, розд. III, М., 1862, стор. 93). У XXVI розділі «Стоглаву» «О училищех книжных по всем градом» наказувалося: «И силу бы им в писании сказывали по данному вам от бога таланту ничтоже скрывающе, чтобы ученицы ваши книги учили все...» (Стоглав, стор. 36). Климентій називає талант «наукою» або «мудрістю».

Скрывающы(и) сє(н) тала(н)тъ — я(к) древо нєпло(д)но. Див. прим. до вірша 121.

...потрє(б)но науки и послѣдны(м) родо(м) // оставляти — тобто передавати наступним поколінням. Петро Могила у передмові до «Літургіона» писав, що він хотів отриманий ним талант «с лихвою отдати» людям (Служебник, стор. 3. зв.).

...гласом єго — в радо(ст) вни(н)дѣтє — втѣша(т) сѧ. Пор.: «Не всяк, глаголяй ми «господи, господи», внидет в царствіє небесноє» (Матвій, VII, 21).

237. На зыму лѣто работаєтъ. Пор.: «Літо на зиму робить» (Климентій, 497; Номис, 556, стор. 12).

...что о(т)мѣтає(м) в ча(с) лѣтны(и) что ногами, // тоє з(ъ) ѡхотою (б) взя(л) в зымѣ и руками. Пор.: «Літом одгрібають ногами, а взимі брали б руками» (Климентій, 498; Номис, 559, стор. 12; варіант — Франко, II, 2, 2, стор. 358).

Подобно то сыто(с)ти зыма в собѣ нє маєтъ, // что всякіє лѣтныє собра(н)ѧ з(ъ)ѧдаєтъ. Пор.: «Літо збирає, а зима з'їдає» (Франко, II, 2, 5, стор. 358).

238. Ѡ часа(х) погодны(х) и ѡ нєпогодны(х). Пор. з віршем Онуфрія «О дневной свѣтлости», в якому є багато аналогічних зворотів (Онуфрій, стор. 162—163).

239. ... из заразлывы(мъ) вѣтро(мъ) ... Див. прим. до вірша 4.

Конѧ ж мощно на ки(л)ко ногъ кому пу(д)коват(ъ), // а волъ бѣдныи нє кова(н) мусѣт сѧ спотыка(т). Пор.: «Кінь на штири ноги кований, а спотикнеться» (Франко, II, 1, 49, стор. 259; варіант — Номис, 5387, стор. 104).

І злаѧ то рѣчъ — ѣзди(т) волами на свѣтѣ, // волѣлъ бы(м) всє ко(н)ми, а іхъ бы хочъ нє мѣти. Пор. із змістом народної сентенції: «Поки коні водив, то й бог годив; а як став воли, то воли в лихо ввели» (Номис, 11116, стор. 217).

...груда мє(р)злаѧ снѣгомъ нє прикрыта, // ...чи са(н)ми ѣха(т) чи возомъ, нє знаєшъ. Пор.: «На Семена Юди (1-го вересня) боїться кінь груди» (Номис, 486, стор. 11). Варто відзначити, що у «кронічці», записаній Павлом Полуботком і доповненій Яковом Марковичем, під 1702 р. стоїть: «Зими не было, тилко тиждень снѣг лежал» («Дневник генерального подскарбия Якова Марковича», т., I, К., 1893, стор. 4).

240. ...нє що іно мѣємъ, б҃жє, чинити, // гдє посадылє(с) на(с) и я(к) далє(с), то далє(с): мусѣмъ жити. Пор. з аналогічним висновком архімандрита Онуфрія у вірші, що починається словами: «Єдин бог то свѣдый земных существо»:

Всякой планетѣ человѣк уродит,
В доброй или у злой, так єму сходит.
Щастям и нещастям мусит так жити —
Як бог єму подал, так может быти
(Онуфрій, стор. 160).

241. ... фу(н)дамє(н)томъ б҃гъ поставилъ а(р)хієрєєвъ. Пор. з виразом у апокрифічному «Житіи святых верховных апостол Петра и Павла»: «Будеш фундаментом церкви моєи...» (Апокрифи і легенди, III, стор. 21).

...Гды (б) нє было писаніє на свѣтѣ, // нє мо(г)лъ бы

свѣ(т) жа(д)ного чину в себѣ мѣти. Йдеться про повний і послідовний виклад усіх молитв, які виголошуються під час богослужіння, так званий церковний «чин» «Требника» або «Служебника».

Боіны(н) мови(т), жѣз писменны(х) всѣ зло бываетъ. Пор.: «З письменних все лихо встає» (Номис, 6042, стор. 117; Франко, II, 2, 1, стор. 532).

...слѣпъ де(р)зае(т) вождо(в) хулити. Климентій, видимо, переосмислює біблійні образи. Пор.: «Горе вам, вожди слѣпіи» (Матвій, XXIII, 16) або «Уповая же себе вождя быти слѣпым...» (Послання Павла до римлян, II, 19).

...пре(з) писменны(х) западе(т)ся свѣтъ (Номис, 6044, стор. 117; Франко, II, 2, 2, стор. 532).

242. ...не такъ мо(щ)но дорослы(х) нахылити. Пор.: «Нагинай гиляку, доки молода» (Франко, I, 2, 1, стор. 324) або «Старого дерева не зігнеш» (Франко, I, 2, 24, стор. 542). Див. ще прим. до вірша 158.

...не кракала врона лѣтѧ до горы // и погото(в) не буде(т), пущаючисѧ з горы (Климентій, 599; Номис, 5499, стор. 106; Франко, II, 2, 27, стор. 264).

243. Ѡ хотящы(х) пи(с)ма учитисѧ. Зворот, характерний для перших слов'янських букварів. Пор.: «Букварь языка словенска, писаній чтенія учитися хотящим...» (Вільно, 1652); «Букварь языка словянска, писаній человѣком учитися хотящим...» (Друкарня Києво-Печерської лаври, 1664); «Букварь языка словянска, писаній чтенія учитися хотящим...» (Львів, 1671).

...до сме(р)ти учи(т)сѧ ч҃лкъ (Климентій, 1195; Номис, 6003, стор. 117). Майстри, відпускаючи учнів після науки на «всі чотири сторони світу», напучували їх: «Маєш вчитися ремесла, доки житимеш» (Цехова книга бондарів, стельмахів, колодіїв, столярів м. Кам'янця-Подільського, Кам'янець-Подільський, 1933, стор. 80—81).

...не грѣхъ с҃псе(н)ны(х) дѣлъ и научати, // а о(т) злого, якъ може(ш), тщысѧ о(т)вращати. Пор.: «На злоє не учи нікого — й сам догадається» (Климентій, 1511; Номис, 2873, стор. 58)

246. ...ꙁа православную вѣру д҃ши полагаютъ. // І дару(и), б҃же, такимъ н҃бесные короны. Пор.: «Хто за віру умирає, той собі царство заробляє» (Номис, 1, стор. 1).

248. Іноче(с)ко(и) с҃лнцу ꙁрѣт(ъ) не требѣ наготы, // а не толко люде(м) іноково(и) срамоты. Пор. з біблійною фразеологією: «Да не явится срамота наготы твоєя» (Одкровення Іоанна, III, 18), а також з народними поглядами, записаними Франком: «Тіло людське грішне, то не годиться показувати його до сонця. «Світити грішним тілом», напр. крізь подерту сорочку, великий сором... Мабуть, для того старші дуже рідко купаються, або коли й купаються, то крадькома, щоби ніхто не видів» (Людові вірування на Підгір'ю, стор. 190).

249. ...лѣчены(м) конемъ южъ сѧ не наробити. Див. прим. до вірша 207.

...на врача г҃да начахъ уповати. Див. прим. до вірша 121.

251. Мозги бо у голова(х) такихъ ꙁасыхаютъ. Пор. зі змістом популярного на Україні апокрифа про Макарія, пустельника єгипетського: «Єсли бы, повѣдает, врихле до халупы не вшол и сна не зажил, так бы мозг высох» (Макарій Єгипетський, арк. 4 зв.).

...єсли хоче(ш) ꙁдравствовати, // стара(н)сѧ высипляти, ли(ш) не назбы(т) спати. Пор.: «Як хочеш богацько жити, то треба мало спати» (Чубинський, I, стор. 285).

252. Жывому ч҃лку все на свѣтѣ треба (Климентій, 284; Номис, 9837, стор. 191).

І не можеть те(ж) нищо из(ъ) собою взяти. Див. прим. до вірша 51.

...богатыхъ дуко(в) — означення, типове для народних дум. Пор. з «дуками-сребрениками» у «Думі про козака Нетягу», записаній на Чернігівщині (Метлинський, стор. 377).

255. Купу(и) хату крытую, // а одежыну зовсѣм як треба пошытую (Климентій, 1372; Номис, 8114, стор. 156).

256. Кгды ч̃лкъ не стои(т) za шеляго(м) яковы(и), // то то(и) и са(м) шеляга не стои(т) таковы(и) (Климентій, 1127; Номис, 9912, стор. 193; Франко, I, 2, 162, стор. 476).

...ма(р)нотравцею такого могу(т) назват(ъ), // кгды самъ за свои(м) добры(м) не захоче(т) стоя(т). // Бо треба в свѣтѣ своего добра остерѣгат(ъ). Пор.: «Що то за господар, що своего доброго не глядить» (Климентій, 1253; Номис, 10092, стор. 197).

Не то(и) господа(р), мовя(т), що збираетъ, // але що готового добра не зтрачаетъ. Пор.: «Не то господарь, що зберець господарство, — то, що готовое задержить» (Номис, 10108, стор. 197).

...к готово(и) ого(и) лѣпшъ класти колодѣ (Номис, 3623, стор. 90; Чубинський, I, стор. 243, Франко, II, 1, 1, стор. 298).

...буде(т) мѣ(т) а(ж) часо(м) выгоды в прыгодѣ) Пор. з компонентами народного прислів'я: «Ти станиш у пригоді, а ми станим у вигоді» (Франко, II, 2, 8, стор. 590).

...запасы нѣГды всѣмъ не шкодятъ (Климентій, 318; Номис, 9927, стор. 193).

257. ...служачи олтару — з(ъ) ѡлтара и жити. Афоризм біблійного походження (1-е послання Павла до корінфян, IX, 14), що став крилатим (Климентій, 902; Номис, 212, стор. 4; варіант — Франко, I, 1, 6, стор. 198).

258. Старецкіи во вѣки не напо(л)нишъ сунки, // бо то дѣравые в ни(х) на(и)дую(т) сѧ тлумки. // Не може(т), хо(ч) бы ко(л)ко бравъ, обогатити // и свою сунку ко(г)да ко(л)векъ насытити. Пор. з народними афоризмами відповідного змісту: «Старецької сунки нігди не наповниш» (Климентій, 909; Номис, 4655, стор. 91; варіант — Франко, III, 1, 4, стор. 217); «Дірявого міха нігди не наповнити» (Климентій, 909; Номис, 4755, стор. 93; Франко, III, 2, 1, стор. 488); «Дзюравого мішка не наситиш» (Чубинський, I, стор. 245; варіант — Франко, II, 2, I, стор. 403).

...в старцы пугою не вгнати, // а з ста(р)цовъ хо(ч) калаче(м) ста(л) бы пудманяти (Климентій, 1041; Номис, 4650, стор. 90).

260. Калѣка, як мовя(т), на свѣтъ сѧ не роди(т), // але на(и)паче бо(л)ше(и) онаѧ сѧ робитъ. Пор.: «Каліка не родиться — робиться» (Климентій, 438; Номис, 4663, стор. 91).

261. Ѡ створе(н)яхъ б̃жіи(х) и діяволски(х). У вірші знайшла вияв дуалістична ідея про створення світу богом і дияволом, характерна для популярних на Україні космогонічних апокрифів та посталих за ними народних оповідань (Н. Ф. Сумцов, Очерки истории южнорусских апокрифических сказаний и песен, К., 1888, тор. 21—28).

Створы(л) б̃гъ пты(ц) и звѣре(и) люде(мъ) не бе(з)потребны(х), // а гадо(в) и жабъ ѡ(т)нюд никому [непо]требны(х). Пор. виклад цього факту у «Біблії» (Книга буття, I, 20—25) та у «Книзі Єноха» (Апокрифи і легенди, I, стор. 60).

Хотѣлосѧ б̃гови аби чи(мъ) zабавляти, // жебы, подобно зна(т) то, даремно не гуляти. Пор. з початком оповідання про створення світу: «Раз Ісус Христос і святий Петро, не маючи що робити, сиділи і нудились.

І не можеть те(ж) нищо из(ъ) собою взяти. Див. прим. до вірша 51.

...богатыхъ дуко(в) — означення, типове для народних дум. Пор. з «дуками-сребрениками» у «Думі про козака Нетягу», записаній на Чернігівщині (Метлинський, стор. 377).

255. Купу(и) хату крытую, // а одежыну зовсѣм як треба пошытую (Климентій, 1372; Номис, 8114, стор. 156).

256. Кгды чл҃къ не стои(т) za шеляго(м) яковы(и), // то(и) и са(м) шеляга не стои(т) таковы(и) (Климентій, 1127; Номис, 9912, стор. 193; Франко, I, 2, 162, стор. 476).

...ма(р)нотравцею такого могу(т) назват(ъ), // кгды самъ за свои(м) добры(м) не захоче(т) стоя(т). // Бо треба в свѣтѣ своего добра остерѣгат(ъ). Пор.: «Що то за господар, що своєго доброго не глядить» (Климентій, 1253; Номис, 10092, стор. 197).

Не то(и) господа(р), мовя(т), що збираеть, // але що готового добра не страчаеть. Пор.: «Не то господарь, що збереть господарство, — то, що готовоє задержить» (Номис, 10108, стор. 197).

...к готово(и) ого(н) лѣпшъ класти колодѣ (Номис, 3623, стор. 90; Чубинський, I, стор. 243, Франко, II, 1, 1, стор. 298).

...буде(т) мѣ(т) а(ж) часо(м) выгоды в прыгодѣ) Пор. з компонентами народного прислів'я: «Ти станиш у пригоді, а ми станим у вигоді» (Франко, II, 2, 8, стор. 590).

...запасы нѣгды всѣмъ не шкодять (Климентій, 318; Номис, 9927, стор. 193).

257. ...служачи олтару — з(ъ) ѡлтара и жити. Афоризм біблійного походження (1-е послання Павла до корінфян, IX, 14), що став крилатим (Климентій, 902; Номис, 212, стор. 4; варіант — Франко, I, 1, 6, стор. 198).

258. Старецкіи во вѣки не напо(л)нишъ сунки, // бо то дѣравые в ни(х) на(и)дую(т)сѧ тлумки. // Не може(т), хо(ч) бы ко(л)ко бравъ, обогатити // и свою сунку ко(г)да ко(л)-векъ насытити. Пор. з народними афоризмами відповідного змісту: «Старецької сунки нігди не наповниш» (Климентій, 909; Номис, 4655, стор. 91; варіант — Франко, III, 1, 4, стор. 217); «Діравого міха нігди не наповнити» (Климентій, 909; Номис, 4755, стор. 93; Франко, III, 2, 1, стор. 488); «Дзюравого мішка не наситиш» (Чубинський, I, стор. 245; варіант — Франко, II, 2, I, стор. 403).

...в старцы пугою не вгнати, // а з ста(р)цовъ хо(ч) калаче(м) ста(л) бы пудманяти (Климентій, 1041; Номис, 4650, стор. 90).

260. Калѣка, як мовя(т), на свѣтъ сѧ не роди(т), // але на(и)паче бо(л)ше(и) онаѧ сѧ робитъ. Пор.: «Каліка не родиться — робиться» (Климентій, 438; Номис, 4663, стор. 91).

261. Ѡ створе(н)яхъ б҃жін(х) и діяволски(х). У вірші знайшла вияв дуалістична ідея про створення світу богом і дияволом, характерна для популярних на Україні космогонічних апокрифів та посталих за ними народних оповідань (Н. Ф. Сумцов, Очерки истории южнорусских апокрифических сказаний и песен, К., 1888, стор. 21—28).

Створы(л) б҃гъ пты(ц) и звѣре(и) люде(мъ) не бе(з)потребны(х), // а гадо(в) и жабъ ѡ(т)нюд никому [непо]требны(х). Пор. виклад цього факту у «Біблії» (Книга буття, I, 20—25) та у «Книзі Єноха» (Апокрифи і легенди, I, стор. 60).

Хотѣлосѧ б҃гови аби чи(мъ) zабавляти, // жебы, подобно зна(т) то, даремно не гуляти. Пор. з початком оповідання про створення світу: «Раз Ісус Христос і святий Петро, не маючи що робити, сиділи і нудились.

Але святий Петро і каже: «Боже, єднак не маєш що робити, то хоць тепер зроби світ» (Чу-
бинський, І, стор. 144). Пор.: «Бог не гуляет...» (Даль, стор. 38).
...без тов(н) бы... нечистоты — біблійний вираз (Левіт, XI, 28—32).

І діяволъ б͠гу сѧ хотѣлъ уподобити. Див. прим. до вірша 7.
...червъ, блохи, и вошн, и блощицы... Климентій тут і далі пере-
раховує все «бѣсовское створення», яке згадується в «Ходінні богородиці по муках», значно
збагачуючи його природничий список. Пор.: «Ядаху их червіє неусипаеміи, звѣри огненнія
торгают их, им же не бѣ числа: гади, смокове сѣкаше их непрестанно; жаби, ящорици,
миши, прузія и шершеница, песія мухи, им же не бѣ числа» (Апокрифи і легенди, IV,
стор. 141, 143).

262. Ω бра(ш)нѣ д͠ховно(м) и о правылѣ ц͠рковно(мъ) и
келє(н)но(м). «Брашно духовне» — твори церковної гімнографії (псалми, молитви,
канони тощо), «правило» — порядок їх виконання. Климентій заперечує думку про те,
що одна молитва у церкві швидше доходить до бога, ніж усі відправи у келії. Певне, вірш
Климентія — полемічний відгук на одне з видань «Брашна духовного».

...о(т)ци рєкли: ко(т)ры(н) о(т)правуєтъ // ч͠лкъ правыло,
то(и) з(ъ) б͠го(м) бєсѣдуєтъ. Пор.: «Всяк, иже правя пѣніє, с богом бесѣдуєть»
(«Поучення святых апостол» — Смирнов, стор. 96).
...хо(ч) нє всє в цє(р)квѣ, но на мѣстѣ всяко(м). Пор.:
«Благословите господа вся дѣла его на всяком мѣстѣ» (Псалтир, CII, 22).
264. Не голо(д)на то єщє таѧ, мовя(т), корова, // єсли
завалиласѧ гдє у стрѣсѣ солома (Номис, 5187, стор. 100; Чубинський,
І, стор. 24). Про історичну основу цього прислів'я яскраво промовляє запис у «Гукливському
літописі» (Закарпаття) від 1660 р.: «Люде в недостатку соломы хыжѣ стодолѣ гет подерли
морзѣ (худобі.— *В. К.*)» (Я. Біленький, Угроруські літописні записки, ЗНТШ,
т. CIV, 1911, стор. 75).

...ч͠лвѣку нє великаѧ бѣда, // єжєли є(ст) у дворѣ хлѣбъ
и до нєго вода (Климентій, 266; Номис, 7227, стор. 139; Франко, III, 2, 267,
стор. 385).
265. ...школа всяки(м) странны(мъ) до(м) є(ст) волны(и),
//алє єдна(к) жє, правє, ѡ(н) нє своячолны(и). Пор.: «Школа дом
вольный, а не своявольный» (Климентій, 1233; Номис, 6093, стор. 119).
А що часо(м) вкраду(т) дровъ, жє нє мѣтъ гдє взя(т),
//мѣщанє и селянє нє хотятъ купова(т). У 1699 р. московський пат-
ріарх Адріан надіслав київському митрополиту Варлааму Ясинському листа, переказуючи
«супліку» київських міщан на «студентів». Серед інших була така скарга: «Да они ж де
студенты, многочисленно собрався, в нощах ходя, по мещанским дворам крадут дрова»
(С. Брайловский, Из быта студентов московских и киевских, «Библиограф», 1891,
СПб., 1892, стор. 42).
...нє вкравъ, алє доставъ. Пор.: «Не вкрав, а так узяв» (Франко, III,
І, 3, стор. 236).
266. ...гдє, мовя(т), людє(н) купа, // та(м) нє будє болѣти
правє нѣгды у пупа (Климентій, 162; Номис, 10761, стор. 210).
...у гу(р)ту тє(ж), мовя(т), ѣст(ъ)сѧ спо(р)но и каша (Кли-
ментій, 1049; Номис, 10731, стор. 209).

...миром(м) б͠гу сѧ м͠лимъ. Пор. початок великої ектенії (молитви): «Ми-
ром господу помолимся» (Требник, І, стор. 50). Звідси народний афоризм: «Миром і богу
добре молитися» (Номис, 10734, стор. 209).
267. Ω дню пятничномъ... Див. прим. до вірша 130.
І нє то(к)мо, что пя(т) ранъ, алє бєзчисленно. Згідно з апо-
кріфічною версією біблійної легенди, Христу було нанесено ран «п'ять тисяч і сѣм сот,

12 2234

крем тых пяти великих, которіє в руках, и в ногах, и во ребрах» («Пасѣя... о муцѣ Христа» — Апокрифи і легенди, II, стор. 235). Мотив цей варіювався не тільки у різних пасіях (Апокрифи і легенди, стор. 236—242), але й у духовних віршах. Пор.: «Штири тисящ і пят ран великих задали» (Угроруські духовні вірші, XLVII, 122, стор. 156).

269. ...ѡ сотворенiи б̃го(м) ƶемли и раѧ ƶемнаго. Див. прим. до вірша 188.

І не ты(л)ко ты(х) речи(и) не случило(с) читат(ъ), // але те(ж) не трафило(с) о(т) кого и слышат(ъ). // Ты(л)ко тое на памя(т) єдному мнѣ взы(и)шло. Справді, «еретичний» висновок Климентія про третє пришестя Христа на землю — плід роздумів самого поета, хоча в цілому у вірші відчувається опосередкований вплив «Книги Єноха» (положення про друге пришестя, окремі образ та звороти).

Не мощно бо, вѣм, высотъ нб(с)ны(х) измѣрити, // тако таи(н) б̃жiи(х) и судебъ изслѣдити. Пор. з розповіддю Єноха про те, як він «измѣрил» зірки сонячні та «судбы б̃жія» (Апокрифи і легенди, I, стор. 53—54). Див. ще кінцівку вірша 354 «О судбах б̃жiи(х) мнѣ не дышкурова(т)», а також аналогічну думку у Лазара Барановича:

> Wierzać trzeba, o Bogu nie szperać głęboko:
> Język tu nie wymowi, a nie doyzry oko.
> Sama wiara z pokorą co wydołać może.
> Nie razprawiać lecz kłaniać tobie trzeba Boże!
>
> (Баранович, стор. 71).

270. Ц̃рко(в), рече, дом б̃жии, та(к) сѧ называеть // и сама о себѣ то ясно повѣдаетъ. Біблійне визначення церкви як дому божого (Псалтир, XLI, 5) увійшло у молитву, що обов'язково співається під час закладання нової церкви: «Страшно ест мѣсто сіє, нѣст сіє, но дом божій» (Требник, I, стор. 63). Пор. з образом народної думи про Івася Коновченка: «До божого дому, до церкви отхожала» (Лукашевич, стор. 38).

Самъ бо б̃гъ негды(с) домомъ м̃литвенны(м) назва(л) // и то(р)жниковъ из неѧ пре(ч) быче(м) во(н) ізгналъ. Розповідь про це див. у «Євангелії» (Матвій, XXI, 12—13).

...на всяко(м) мѣстѣ мо(л)бы при(и)ма(и). Див. прим. до вірша 262.

271. ...по писа(н)ному: як ды(м) іщезаетъ. Див. Псалтир, XXXVI, 21. Пор. також з образом «Як ищезает дым — да ищезнут...» у «Канонѣ о втором пришествіи спасителя на землю и послѣднем судѣ» Петра Могили (Архив Юго-Западной России, издаваемый комиссиею для разбора древних актов, ч. I, т. VII, К., 1887, стор. 159). Див. ще народний вираз: «Щезло, як дим від вітру» (Франко, I, 2, 3, 5, стор. 560).

На высоту бо идетъ... Пор.: «Димом догори пішло» (Номис, 1904, стор. 39).

272. ...іны(и) сосудъ єстъ в че(ст), // з(ъ) ко(т)рого пити ясти, а інъ — на всяку нече(ст) (Послання Павла до римлян, VIII, 21).

...в ко(р)чма(х) честны(х) ср(д)ца бе(з)чинства ра(з)вращаютъ. Пор. з протилежною народною думкою: «Доброго коршма не грішит...» (Франко, II, 1, 36, стор. 12).

273. ...фо(р)телями котрыми выхожаю(т) — характерний для тогочасної книжної мови зворот. Пор.: «Приповѣст о трѣх младенцах, како ошукала их одна вдова своими фортелями барзо штучне» (Памятники старинной русской литературы, стор. 481—482) або вираз у байці А. Радивиловського про Лиса і Козла: «...Своим фортелем небезпеченства уйшол» (Радивиловський, стор. 134).

274. ...лихыми гро(ш)ми заплачают ъ. В кінці XVII — на початку XVIII ст. гроші в економічному житті України набули великого значення, і багатії намагалися повноцінну монету («добрі гроші») притримати у себе, пускаючи в обіг переважно низькопробну («лихі гроші»). Див. ще прим. до вірша 31.

...жє(б) было що на то(и) свѣтъ бра(т), в землю поскрывали. Пор. з подібною картиною, намальованою сучасником Климентія: «Инныи копают в землю злато, сребро, драгоє каменнє, за что предаются в работу мамонѣ». (Лазар Баранович, Меч духовный..., арк. 450). Пор. з народним афоризмом: «Як немає закопаних грошей, то він — вбогий піп» (Номис, 13380, стор. 262).

Людямъ вбоги(мъ) чєхи злы по чєху даваю(т)... // Былє бы... шкатулы прє(з) вє(р)хъ самы(и) напо(л)нити. Пор. з свідченням на допиті сучасника Климентія В. Кочубея: «Убогим бѣдным чеховою давалося», а він, Кочубей, з судейського уряду собі «и одного таляра в шкатулу не приспособил» (Бантиш-Каменський, стор. 142—143), а також з інвективою Вишенського: «Вы их пота мѣшки полны грошми золотыми, талярами, полталярки, орты, четвертаки и потройными напыхаєте, сумы докладаєте, в шкатулах мѣща, где бы которой особѣ с тых помененых годноє было почивати, росправуєте, а тыє бѣдници шелюга, за што купити соли, не мают» (Вишенський, стор. 54).

Неха(и) по-запоро(з)ки(и) бы нє пєрєбирали. Своєрідна контамінація народних виразів. Пор.: «У нас по-запорозький» (Номис, 12159, стор. 238) та: «Хто перебірає, той перемірає» (Климентій, 1097; Номис, 12165, стор. 238); «Голодному лиш прибірати, а не перебірати» (Номис, 12107, стор. 237); «Хто перебірає, той перебере» (Франко, II, 2, 1, стор. 510).

...рабо(т)ою в двора(х) сво(их) пи(с)ки(х) мо(р)довали. Пор. з тогочасним свідченням: «Не мордовали так паны лядскиє своих подданых и не забивали до смерти киями, как отец п. Андрея мучил мужиков и козаков» (Лазаревский, Очерки малороссийских фамилий, стор. 253).

...по городахъ людє(м) прє(з) писма приказат(ъ). Різні урядові укази не тільки оголошувалися на торгах чи ярмарках, а й вивішувалися на спеціальних місцях.

276. Многіи Б̃гослову быша откровєніѧ. Іоанн Богослов — апостол, якому приписується авторство одного з чотирьох канонічних «Євангелій» та «Апокаліпсиса», або «Одкровення». Апокрифічна переробка останнього була поширена на Україні (див. «Слово святаго Іоанна Богослова о вознесеніи господа нашего Ісуса Христа» — Апокрифи і легенди, IV, стор. 258—264).

...ч̃лкъ нє можє(т) грому знати. Пор. з припискою до «Громника» у рукопису кінця XVII — початку XVIII ст., яка відповідає вихідним положенням вірша Климентія: «Григорій Богослов: С небеси же страсти и громи и тресканія и паче естества и кометы докидес — недоумѣет убо святыи, откуду суть таковая бывают, яже на родитель устрои своим промыслом» (Перетц, Материалы, стор. 146).

277. Ч̃лвѣкъ са(мъ) собою власти нє при(и)маєт, // ты(л)ко єму о(т) б̃га посла(н)на бываєтъ. Євангельська теза, яку постійно пропагувала церква. Пор.: «Нѣсть бо власт, аще не от бога» (1-е послання Павла до римлян, XIII, 1).

278. Ѡ радостє(х) прв(д)ныхъ и о мука(х) грѣшны(х), и яко обои(мъ) нє будє(т) ко(н)ца; то є(ст) прв(д)ныхъ в н̃бѣ—радости, а грѣшнымъ— мучєни(и). Пор. з «Люцидарієм»: «Гды человѣк умираєт, душа идет до раю справедливая, а грѣшная — до мук вѣчных, а предсе конца не возмут праведныи в радости, а грѣшныи в муках» (Апокрифи і легенди, IV, стор. 37).

Двѣ дороги, вѣмъ, на сє(мъ) свѣтѣ сѧ обрѣтаютъ. Див. прим. до вірша 58.

...єдинъ пу(с)тє(л)никъ явлє(н)на а͠ггла пыталъ //о цр(ст). він нб(с)номъ; и о мука(х) оспыталъ. Климентій переказує один із варіантів розповіді Макарія Єгипетського. Пор. Апокрифи і легенди, IV, стор. 213—227. 466—469.

...по смє(р)ти нѣ(ст) ю(ж) покаяніѦ. Пор. з апокрифічною розповіддю «О сотонаилѣ» (з «Толкової Палеї»): «Ангелом тѣм нѣст уже покааніа, також и человѣком по смерти» (Апокрифи і легенди, І, стор. 12). Пор. крилатий вираз: «По смерті нема покаяння» (Номис, 2237, стор. 45).

...прємѣни дєкрє(т) сво(н). Див. прим. до вірша 25.

280. Ѡкладущи(х)сѦ в поляхъ на могилахъ, на нє с͠щє(н)ныхъ мѣсцахъ. Тема вірша навіяна «Указом у чинном погребѣніи тѣл правовѣрных христіян», вміщеним у «Требнику». Пор. першу половину твору Климентія з текстом указу: «Понеже благочестивый и древній хрістіянскій єст обычай при церквах на кимитиріях, сієст на цминтарях, тѣлесем правовѣрных погребенном быти, идеже всегдашняя молитва «О здѣ лежащих усопших» бывает и божественная бескровная жертва от них часто съвершается, а не на поли, или на стогнах, или в вертоградѣх...» (Требник, І, стор. 542).

Ζвычаи козацкіє... Вираз, характерний для українських дум — про Козака Голоту (П. Кулиш, Записки о Южной Руси, т. І, стор. 16); про отамана Матяша Старого (П. И. Житецкий, Мысли о народных малорусских думах, К., 1893, стор. 239); про Івася Удовиченка-Коновченка (Лукашевич, стор. 38), — та для народних пісень (Метлинський, стор. 420; Грінченко, III, 436, стор. 212).

...в поляхъ кладу(т)сѦ и могилы высыпаютъ... // Жє(б) и по смє(р)тєхъ щыро(ст) ихъ нєзапоминанна. Поховання у полі було виявом пошани до захисників вітчизни. Як зафіксував літописець — сучасник Климентія — славнозвісного кошового отамана Івана Сірка поховали у полі, хоча він помер на власній пасіці: «...значну могилу висипали» (Величко, II, стор. 497—498). Пор. з історичною піснею про іншого видатного діяча:

...хоч найславного гетьмана Хмельницького Богдана у могилі поховали,
Але його славу найкращу у пам'яті на вічні роки задержали

(Литературное наследство. Песни, собранные писателями. Новые материалы из архива П. В. Киреевского, «Наука», М., 1968, стор. 267).

...мужыкамъ нє трєба в козацку славу втручат(ъ). Пор. протиставлення козаків-воїнів селянам-ратаям, окремі образи, фразеологічні звороти та кінцівку вірша з думою про Івася Коновченка (Лукашевич, стор. 36—47).

282. ...що сѦ в се(и) книзѣ писало — то писало. Переказ біблійного фразеологізму: «Єже писах — писах» (Іоанн, XIX, 22), який Климентій дослівно цитує у наступних рядках.

...нє всюда трєфности, пра(в)да, в нє(и) писалємъ, // лє(ч) и осп(с)ніи іноє вкладалємъ. У Беринди читаємо: «Кощунство — жарт, блазеньство, трефництво» (стор. 254). «Трефництво — кощунство, гражданство», — повторює «Синоніма славенороссская», анонімний рукописний словник середини або другої половини XVII ст. (Зизаній, стор. 162). Отже, ієромонах Климентій виправдовується перед читачем: він писав не тільки про буденне («гріховне»), а й дещо про духовне (!). Пор. вираз з «Духовних бесід Макарія»: «...Котрій нѣшто в розмовѣ был трефным» (Макарій Єгипетський, стор. 7).

...побо(ж)ны(и) читє(л)нику, рачъ мєнє прощати. Типова кінцівка-формула, якою закінчувалися твори староруської і давньоукраїнської літератури. Див. наступний «Вѣршъ, прощеніѦ просящы(и) до всяко(г)[о] чина ласкавыхъ чителниковъ». Пор. з післямовою до «Руна орошенного» Дмитра Туптала: «...прости, аще в чем согрубил єсмь и недобрѣ написа: невѣжа бо прост и ненаучен» («Руно орошенное, пречистая и преблагословенная дѣва Марія, или чудеса образа пресвятыя богородицы, бывшія в монастырѣ

Ильинском черниговском...», Чернігів, друкарня Свято-Троїцького монастиря, 1683. Ци-
тується за кн.: И. А. Шляпкин, Св. Димитрий Ростовский и его время (1651—1709),
СПб., 1891, стор. 19).

283. Кому вподобле(т) та книга—благословѣт(ъ), //а кому
зда(ст)сА злаА—то, прошу, не кленѣт(ъ). Пор. з кінцівкою «Остроми-
рового євангелія» 1057 р.: «Молю же вьсѣх почитающих: не мозѣте кляти, нъ исправльше
почитайте. Тако бо и святы Павлъ апостол глаголетъ: і благословите, а не кльнѣте» (А. И. Со-
болевский, Славяно-русская палеография, вид. 2, СПб., 1908, стор. 32—33).
284. ...індѣ и не равно сы(л)лявъ докладалемъ... //Може(т)
и сызора где знаити розе(р)ванна, // та(к)же и кате(н)ціА
где ко(л)век неравна. Климентій говорить про можливі порушення ним
основних законів силабічної версифікації, які полягають: 1) у рівній кількості складів —
«силляб»; 2) у постійному місці цезури — у 13-складному вірші — після 7-го складу;
у 12-складнику — після 6-го; у 11-складнику — після 5-го; 3) у римуванні — «рівній
каденції».

Ажъ поку(л) ѡскудѣвши(н) смы(с)лъ мо(г)лъ то ко(н)чити.
формула авторського самоприниження. Пор.: «А тую мою подлую працу, яко два пѣняжки
з убогого довтѣпу смыслу моєю, прошу, ласкаве приймы» (Тестамент, I, стор. 180).
286. ...авто(р) докладаєтъ: хочъ не годе(н), паки имА по-
кладаєтъ. Виділені в середині віршових рядків великі літери складають ім'я та духов-
ний чин автора збірки: иеромонах Климентій Зѣновієв син. Такий
криптографічний спосіб повідомлення про авторство характерний для доби Климентія.
Пор. з передмовою до «Руна орошенного» Дмитра Туптала:

ІжЕ в Руне инОгда проброзованна
Мати сОтворянаго НАс всеХ зде написанна.
Душею и МыслИю Ту книжицу пРИмите
САми Внимающе И другим проЧтите.

Великі літери складають: «ієромонах Дмитри Савич» (И. А. Шляпкин,
Св. Димитрий Ростовский..., стор. 19).

291. ...сторицєю може(т) бгъ нагородити. Біблійна теза (див.
прим. до вірша 65), що стала крилатою. Пор.: «Біг вам стокротне надгородит» (Франко, I,
I, 15, стор. 64).

293. Котры(и), мовя(т), чл̃вѣк(ъ) добре выпиваєтъ, //тєды
такому пн̃ъ бгъ на пиво даваєтъ. (Климентій, 1153; Номис, 11672,
стор. 228).

Zачимъ, п̃нове, собѣ zдоровы бува(и)те. Типове звертання
нищенських віршів-орацій. Пор.: «Просим вас, панове, ласкави на нас бувайте» (Матеріали
до історії української пісні і вірші, I, стор. 49).
...в жо(р)на добрыє що вкин(ъ), мовя(т), то змєлє (Франко,
II, 1, стор. 135; варіант — Номис, 12016, стор. 235).
...хоч(ъ) штаны заставъ, иди у кор(ъ)ч(ъ)му написА. Пор.
у народних піснях:

Ой пропив штани і сорочку,
Сидить голий у куточку
(Чубинський, V, 191, стор. 583).

Див. також народні прислів'я: «Чаркує, поки штани на очкурі» (Рудченко, стор. 256);
«П'яниця — пропив штани та й хвалиться» (Грінченко, I, 175, стор. 242).
296. ...голова мѣсца іще(т) умирати. Див. прим. до вірша 15.
297. ...козацкому роду // мало ко(г)да або те(ж) не машъ
переводу (Номис, 771, стор. 17; Чубинський, I, стор. 288).

...запасы бо жа(д)ною мѣрою не шкодятъ (Климентій, 318; Номис, 9927, стор. 193; Чубинський, I, стор. 253).

298. ...козака(м)-друзя(м) чиню славу. Зворот, суголосний поетиці українських народних дум. Пор. з кінцівкою-формулою дум про Самійла Кішку та Івася Коновченка:

Слава не умре, не поляже:
Буде слава славна
поміж козаками,
поміж друзями...
(Лукашевич, стор. 27, 46).

299. Ѡ попадяхъ, ꙁаму(ж) идучи(х) по смє(р)тєхъ попо(в) свои(х). Як священники-вдівці не мали права вдруге одружуватись, згідно з положенням православної церкви (див. прим. до вірша 152), так вдови-попаді не могли вдруге виходити заміж. Про заміжніх вдовиць у «Ходінні богородиці по муках» сповіщалось: «Тіи то сут жени-попадѣ, блуд творят из за мужа своєго и по смерти мужей своих попов. За тоє мучатся» (Апокрифи і легенди, IV, стор. 138).

В Каневѣ оцъ Андрє(и) в чєтвєропр(с)толны(х) // патріярхъ бывши(и), принєслъ патєнтъ о(т) вє(р)хо(в)ныхъ. Йдеться про те, що канівський піп-удівець оженився вдруге і, щоб мати право і далі служити у церкві, вимолив у чотирьох верховних патронів православної церкви прощення. Спираючись на листи патріархів, київський митрополит Варлаам Ясинський дозволив отцю Андрію продовжувати священство.

299. Ѡ грѣхахъ розныx. Християнська епітимійна (покаянна) література детально розробила класифікацію гріхів. Див., наприклад, довжелезний перелік найрізноманітніших гріхів у пам'ятці початку XVI ст. «А се грѣхи» (Смирнов, VII, стор. 45—50). У градації гріхів сім вважалися «смертельними головними»: пиха, скупість, блуд, заздрість, обжерливість, гнів, лінощі (Требник, I, стор. 909). Пор. розвиток теми про «гріхі різні» у передмові до «Лѣкарства на оспалый умысел чоловѣчій»: «Кождый грѣх не єднако, але розмаите серца и умыслы чоловѣчіє заражаєт», арк. 3.

...обычаями людє розны бываютъ. Пор.: «Що чоловѣк, то обычай» (Климентій, 1251. Див. ще прим. до вірша 354).

...Кожды(и) члкъ свою бѣду, вѣмъ, маєтъ. Пор.: «Кождий свою біду знає» (Франко, I, 1, 123, стор. 46).

306. ...мусѣтъ косаровъ затягати. Пор. з «Думою про Івася Коновченка»: «Козаків на хлѣб, на соль затягати» (Лукашевич, стор. 38).

307. ...грєбцо(в) — добры(х) моло(д)цовъ похваляємъ. Пор. з рефреном народної пісні про гребців, записаної в с. Олександрівці кол. Сосницького повіту на Чернігівщині під час «гребовиці»:

Ой чиї то гребці,
Дівки, молодці?
Греби, погрібай, боже, помагай!
(«Черниговские губернские ведомости», 1854, № 14, стор. 93).

309. Ѡ молотникахъ... А хоча(и) и ꙁа грошы будутъ поєднанны. Пор.: «Три дні молотили — шеляг заробили» (Номис, 10365, стор. 202).

312. ...рѣдко хто на свѣтѣ мыло(м) сѧ вымываєтъ, // алє бо(л)шє(и) водою тва(р) собѣ омываєтъ. Пор. з рядками вірша Онуфрія «О женской природѣ»:

Которая в природѣ некрасна в лицѣ,
Заживает мила, води с криницѣ.
Тым, єднак, тоєй шпетности не скріє:
Не буде ворона бѣла, хоч ся миє
(стор. 159).

...в мыла(х) матεріи сквε(р)ныε обрѣтают. Пор. пораду протоієрея з п'єси Сави Стрілецького «Komedya unitow z prawoslawnemi» (кінець XVIII ст.):

Wąsu y brody nie smaruy mydłem,
Wszak to brzydota,— znay skąd się robi

(В. І. Рєзанов, Драма українська, вип. 6, К., 1929, стор. 221).

313. Ω папѣрникахъ... Пор. з віршем-підписом Йоста Амманна під гравюрою з зображенням папірників за роботою:

Der Papyrer

Ich brauch Hadern zu meiner Mül
Dran treibt mir Rad deß Wassers viel,
Daß mir die Zschnitn Hadern nelt,
Das Zeug wirt in Wasser einquelt,
Drauß mach ich Pogn auss de[m] Filß bring
Durch Preß das Wasser darauß zwing.
Denn hench ichs auff, laß druchen wern
Schneweiß ond glatt, so hat mans gern

(E. Geck, Iohannes Gutenberg, стор. 41).

317. Ω довбышахъ, що в бубны бубня(т)... Видимо, довбишами називали на Україні не тільки литавристів, а й тих музик, які грали на бубнах — теж мембранному ударному інструменті.

...в Запоро(з)ко(и) Сѣчи во(и)скъ сла(в)ныхъ и побожныхъ. Бубня(т) в Сѣчи у вεчо(р), во(и)ску на похвалу. Безсумнівно, що Климентій написав вірш ще до весни 1709 р.— часу, коли Запорізька Січ перестала існувати і «зостало Запорожье пусто» (див. В. А. Голобуцкий, Запорожское козачество, Госполитиздат УССР, К., 1957, стор. 337).

326. Богаты(и) жε нε хочε(т) з(ъ) ска(р)бомъ разлучити. Див. прим. до вірша 51. Пор. аналогічну розробку цієї теми Ставровецьким в «Лѣкарствѣ роскошником» з «Перла многоцѣнного» («Хрестоматія давньої української літератури». Упорядкував О. І. Білецький, вид. 3, «Радянська школа», К., 1967, стор. 197—199).

327. Ω покаянiи; пѣсн(ъ). Поширений у рукописних співанках жанр духовної лірики. Див. «Пѣснь покаянная» (Угроруські духовні вірші, XLVII, 65, стор. 77; XLIX, 211—223, стор. 252—265).

328. М̃лтва къ пр(с)тѣи б̃ци. Один з найпоширеніших жанрів духовної лірики. Див. Угроруські духовні вірші, XLIX, 155—202, стор. 195—244.

Подобе(н): «Б̃цε вѣрнымъ оборона». Текст цієї дуже популярної в XVII та XVIII ст. пісні див. у публікації В. Гнатюка: Угроруські духовні вірші, XLIX, 180, стор. 220—222, а також: М. Возняк, Старе українське письменство, Львів, 1922, стор. 445.

329. ...ε(ст) то о(т) сεдми дѣлъ мл(с)рдныхъ дѣло. За християнським вченням, є сім милосердних вчинків: голодного нагодувати, спраглого напоїти, голого одягти, ув'язненого визволити, хворого відвідати, мандруючого («странного») гостинно прийняти в свій дім, мертвого проводжати на кладовище.

331. Ω о(т)сылаючи(х) наεмниковъ прεждε врεмεни, нε дослужившыхъ року... Історик В. М'якотін наводить яскравий факт, що підтверджує животрепетність для феодально-кріпосницької України порушеного Климентієм питання: Семена Мартиновича, який віднаймитував у пана Федора Марковича 16 років, було «в два кія смертно бито» і вигнано без платні (М'якотін, стор. 49).

...судiи и власти: Хр(с)ту по(д)ража(и)те. Пор. з віршем 91.

333. ...достато(к) чини(т) всяки(и) стато(к). Див. прим. до вірша 67.

Іжъ бы в тыхости ѣли хлѣбъ да п̃новали... // Да тыхо-ми(р)но и лаго(д)но посѣдѣли. Пор. з аналогічними образами в інших тогочасних віршових творах про мир і війну:

Аби в тихости, в мирности жити і сидіти,
А спокойне всі прожили козацькії діти

(І. Франко, Студії над українськими народними піснями, т. I, Львів, 1913, стор. 144)

або:

Не сідѣл тіхо —
Отже, тобѣ лихо

(І. Панькевич, Новонайдені старинні світські пісні в підкарпатськім пісеннику Й. Сабова, «Підкарпатська Русь», Ужгород, 1934, річн. XI, число 1—10, стор. 52).

Див. також молитву «Требника»: ...«яко да в тишинѣ их тихоє и безмолвноє житіє поживем» (Требник, III, стор. 86).

335, 336. Пѣснь нова... Типова форма означення твору духовної лірики. Пор.: «Воспойте согласно пѣснь нову прекрасно» (Угроруські духовні вірші, XLIX, 177, стор. 217). Пор. також образи цієї пісні з аналогічними творами (Угроруські духовні вірші, XLIX, 175, 178, 183, стор. 215—226).

337. Приближає(т)сѧ конєцъ, ах, дш̃є, пока(и)сѧ. Див. прим. до вірша 327. Пор. з подібним заголовком: «Ах, пора приходит, треба умирати» (Угроруські духовні вірші, XLVII, 72, стор. 86).

338. Пѣсн(ь) нова бц̃и на по(д) дрє(в)ны(и): «Ω мт̃и дв̃о ст̃аѧ», іли: «Ω мт̃и дв̃о краснаѧ», іли: «Ω мт̃и дв̃о ч(с)таѧ». Див. тексти вказаних творів в угроруських духовних віршах (XLVI, 40, стор. 57; XLIX, 185, стор. 227).

340. Ω вєлєтня(х). Властиве багатьом народам уявлення про те, що першими на землі людьми були велетні, склалося під впливом міфів, «Біблії» (Книга уття, VI, 4), апокрифічної (див. прим. до вірша 10) та казково-повістевої літератури, а також археологічних і палеонтологічних даних (Сумцов, стор. 37—38).

І хо(ч) бы то г(с)дъ бг̃ъ мо(г)лъ и тыхъ прєко(р)мити, // єдна(к) жє зхотѣлъ оны(х) z свѣта скорєнити. Пор. з подібним твердженням народного оповідання про велетнів, посталого під впливом «Книга Єноха» (Сумцов, стор. 38—39).

Адама вєликого створилъ // и Еvву таковую (ж) єму постановилъ. Пор. з апокрифічною «Бесідою трьох святителів»: «Вопрос: як Адам велик тѣлом был? — Отвѣт: В висоту ѯ̃ (60) лактий, а в широту л̃ (30) лактий.— Вопрос: А Єва як велика тѣлом была? — Отвѣт: Во висоту м̃ (40), лак. а в широту к̃ (20) (Апокрифи і легенди, IV, стор. 5).

343. Ω па(р)тєса(х)... «Партес» — хоровий поліфонічний спів (з поділом на вищі і нижчі голоси) на противагу «ірмолою» — церковному унісонному співу. На Україні партесний спів набув особливого поширення наприкінці XVII ст.

...при вєлики(х) властє (х) zа спѣваковъ бываютъ // и zа то пу(д)часъ лю(д)ми на свѣтѣ ставаютъ. Україна славилась голосами своїх співаків, якими постійно поповнювалися придворні хори (див., наприклад, В. Д. Модзалевський, Матеріали для історії Полтавського полка, Полтава, 1905, стор. 38). О. Лазаревський розповідає, що сучасник Климентія срібрянський сотник Трохим Троцина висунувся з рядових козаків саме завдяки таланту свого сина Антона, якого взяли до Москви співаком до хору царівни Софії. Син випросив для батька чин сотника в Прилуччині (Лазаревський, Описание старой Малороссии, III, стор. 321).

Хо(ч) бы поеты(к) кто бы(л). «Поетиками» на Україні колись звичайно називали учнів класу поетики Києво-Могилянської колегії (академії) та інших «середніх» училищ, як «граматиками», «риторами», «богословами» — учнів відповідних класів.

344. Ѡ нищыхъ школьныхъ.

345. Ѡ рандаряхъ. Пор. зміст вірша з грамотою Мазепи від 1704 р., яка надавала козацькій старшині м. Конотопа в «арендное заведывание» горілчані, тютюнові і дьогтярні шинки (Нариси з історії України, вип. VI. Україна в кінці XVII — в першій половині XVIII ст., Вид-во АН УРСР, К., 1941, стор. 39). Пор. ще з гетьманським універсалом від 1690 р., в якому читаємо, що «дегет не єст в арендѣ» (И. Лучицкий, К истории финансов и финансового управления в Малороссии XVII и XVIII в., «Чтения в историческом обществе Нестора летописца», кн. 15, вып. I, К., 1901, стор. 23).

346. Ѡ шафаряхъ. Див. прим. до вірша 227.

347. Ѡ писарахъ розны(х)... Пор. з віршем Величковського «Пишущему стихи»:

Труда сущаго в писаніи знати
  Не может, иже сам не вѣсть писати.
Мниш быти легко писанія дѣло:
  три перста пишут, а все болит тѣло
    (Величковський, стор. 105).

Писа(р)скоє дѣло хо(ч) — то нє цѣпомъ махат(ъ) (Франко, III, 1, 5, стор. 296; варіанти — Номис, 6815, стор. 132; Чубинський, I, стор. 236).

...до писа(р)ства хо(ч) нє трєба булавы, // ты(л)ко жъ єднакъ потрєба добро(и) и головы. Переосмислена Климентієм народна приказка: «До булави треба голови» (Номис, 753, стор. 17). Пор. вживання цієї приказки у вірші 62.

353. Инокин(ъ)я(мъ) в(ъ) ѡлта(р) вхо(д) є(ст) бл(с)вєнъ, // а жєна(м) и д͠вица(м) свѣтовы(м) во(з)бранєнъ. «Никто же от несвященных и святой алтар да входит», — вимагав «Требник». — «Жены же никакоже николиже» (I, стор. 276).

354. Ѡ нєравностяхъ людзскихъ, яко іны(н) високъ ч͠ловѣкъ в(ъ)зросто(м), а іны(и) низокъ. Пор. з віршем Онуфрія на цю ж тему:

Великіє люди єст нездорови,
  к роботѣ тяжки а млявои крови,
Не смѣли бывают, а злости не мают.
Средніє люде сердити бывают,
  тилко мудріє з них много ставают.
Але маліє зростом єст сердити,
  тилко не страшни тым, хто схочет быти
    (Онуфрій, стор. 150).

...хо(ч) и єдноє(и) м͠тки, то інаки. Пор.: «Однієї матки не однакові дітки» (Номис, 9223, стор. 177).

...нє єдинъ обыча(и). Пор.: «Одна мати рожает, та не один обичай дает» (Климентій, 712; Номис, 7917, стор. 152). Див. ще прим. до вірша 299.

Б͠гъ всє знає(т), что твори(т). Пор.: «Бог знає, що робить» (Номис, 33, стор. 1; Франко, I, 1, 66, стор. 68).

356. ...нє таковъ вра(г), я(к) єго малюю(т). (Чубинський, I, стор. 302; Франко, III, 2, 36, стор. 322). Пор. ідею цього вірша з подібним апокрифічним визначенням «Повѣсти святого Андрѣя с Єпифанием о вопросѣх і отвѣтех» у рукопису XVII ст.: «Не тацы же суть бѣси, яко их пишут, — черни, огнеомраченніи суть»

(И. Я. Порфирьев, Апокрифические сказания о ветхозаветных лицах и событиях по рукописям Соловецкой библиотеки, Сборник ОРЯС, т. XVII, 1877, № 1, стор. 89).

Ісаки(н) сты(н), кгды(б) сѧ пережегналъ // в(ъ) пещерѣ — ничто(б) в то(и) часъ зла не принялъ. Климентій має на увазі героя оповідання «Києво-Печерського патерика» «О преподобном Исакии Печерьницѣ», якого чорти в образі ангелів примусили вийти з печери і поклонитися «бѣсовъскому дѣйству» (Києво-Печерський патерик, стор. 147—148).

357. Ω читанiи книжномъ. «Книжне почитаніє» проходить через усю давню літературу, починаючи з перших книжних творів, які з'явилися в Київській Русі («Слово о законі і благодаті» Іларіона, «Ізборник Святослава», 1076 р., «Повість временних літ» та ін.). Культ книги породив чимало яскравих висловлювань і в українському письменстві кінця XVI—XVIII ст. Див., наприклад, дифірамб книгам у «Загоровському збірнику» (кінець XVI ст.):

Книги — солнце душам, мысли освѣщают
Книги грѣхов черность в людех убѣляют.
Книги в юности премудрыми творят
Простых и невѣжов ритори сотворят
(Загоровський збірник, стор. 107).

358. Б͠гъ хо(ч) не ско(р), да лучє(н) (Климентій, 22; Номис, 47, стор. 2; Франко, I, 1, 86, стор. 69).

360. ...будє(т) с͠то(г) [о] Антипы о помощъ просити. Св. мученика Антипу вважали лікарем від зубної хвороби, і ті, у кого боліли зуби, молилися йому (Чубинський, I, стор. 172).

...хороба // нє бываєтъ на свѣтѣ чловєку оздоба. Пор.: «Хвороба ніколи не красить» (Номис, 8149, стор. 157).

...ѡ землю бѣду ударяєт. Пор.: «Лихом о землю вдарити» (Франко, II, 2, 36, стор. 349; Удовиченко, 22).

361. ...ажъ выскочи(т) ѡко. Пор. народну ідіому «Очі вилазять» (Номис, 6767, стор. 137; Франко, III, 1, 10, стор. 64).

...всєму тѣлу голова голова. Пор. народну приказку: «Голова голові» (Франко, I, 2, 80, стор. 385).

363. Ω пєрємє(р)заючи(х) людє(х), іли тє(ж) ѡ зараженны(х) в дорогахъ студєно(ст)ю збы(т)нєю. Пор. опис перемерзання як хвороби у французького історика XVII ст. Боплана: «Організми більш міцні, хоч і не відразу позбавляються своїх кінцівок, але не забезпечені природною теплотою від ран, болючих і подібних до тих, які бувають при опіках або інфекційній хворобі» (Боплан, стор. 367).

...студє(н) збы(т)наѧ такъ часомъ заражаєтъ, // жє а(ж) вну(т)рны(и) жолудокъ крѣпко нарушаєтъ. Пор.: «Холод охоплює все тіло..., повністю заморожує живіт, особливо шлунок та кишечник, які внаслідок цього не можуть нічого перетравлювати» (Боплан, стор. 368).

364. ...гды(б) было бє(з)грѣшно, мо(г)лъ бы з свѣта зступи(т). Див. прим. до вірша 11.

365. Ω костыряхъ. Гра в кості була здавна поширена на Україні. Ще Касіян Сакович, славлячи гетьмана Сагайдачного, схвально відзначав, що той «маєтностю добре своєю шафовал — не на костки, и карты, и збытки обертал» (Вірші на погреб Сагайдачного, стор. 30).

...я(к) б͠гъ допомагаєтъ... ща(ст)ѧ будєтъ мѣти. Пор.: «Має щастя в бога» (Франко, III, 2, 25, стор. 350).

367. Хто нє умѣє(т) б͠гу м͠лнтисѧ, // трєба на морє тому пуститисѧ (Климентій, 1137; Номис, 145, стор. 3). Про силу молитви на морі розповідалося у неодноразово друкованих в XVII та XVIII ст. у Києві та Москві популярних збір-

ках, присвячених життю, чудам та відправам чудотворця Миколи Мирликійського, а також у відомих думах про Олексія Поповича та бурю на Чорному морі.

368. ...в камє(н) воску ѡсмъ ко(п) потрє(б)но вложити, // а лою камєни(и) сѣмъ за то мощно купити. Тобто за вісім кіп можна купити один камінь (міра ваги) воску або сім каменів лою.

370. ...для добро(г) [о], мовятъ, замо(к) ч҃лвѣка. Пор.: «Замок для доброго чоловіка» (Климентій, 306; Номис, 11103, стор. 216).

...злыи... и чрє(з) за(м)ки про(н)дє(т). Пор.: «Для злодія нема замка» (Франко, II, 1, 4, стор. 194).

...жєбы злы(м) спрято(м) добры(х) нє псова(т)... // Жєбы часо(м) и добры(и) хто нє спокусы(л) сѧ. Пор.: «Лихий спрят та й доброго спокусить» (Номис, 9977, стор. 194; варіант — Чубинський, I, стор. 225).

...в дому вра(г) дома(ш)ны(и) бываєтъ. Пор. «Домашнего злодѣя не встерегтися» (Климентій, 191); «Хатнього злодія не встережешся» (Номис, 11096, стор. 216); «Домового злодія не встережешся» (Франко, II, 1, 6, стор. 194).

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

Апокрифи і легенди, I, II, III, IV, V — Апокрифи і легенди з українських рукописів. Зібрав, упорядкував і пояснив д-р Ів. Франко, т. I—V, Львів, 1896—1910, «Пам'ятки українсько-руської мови і літератури. Видає Комісія археографічна Наукового товариства імені Шевченка». Т. I—IV, VI.

Бантиш-Каменський, II — Источники малороссийской истории, собранные Д. Н. Бантыш-Каменским и изданные О. Бодянским, ч. II (1691—1722), «Чтения в императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете. Повременное издание». кн. 1, М., 1859.

Баранович — В. Перетц, «Filar Wiary», вновь найденное сочинение Лазаря Барановича, «Киевская старина», т. LXII, 1898, липень — вересень.

Батюк — Н. О. Батюк, Фразеологічний словник. На допомогу вчителеві, К., «Радянська школа», 1966.

Бесіда отця з сином — Притча о женской злобѣ. Сказание и бѣседа премудра и чадолюбива отца, предание ї поучение к сыну, снискателна от различных писаниї богомудрых отец... о женстеї злобѣ, «Памятники старинной русской литературы, издаваемые графом Гр. Кушелевым-Безбородко под ред. Н. Костомарова», вип. II, СПб., 1860.

Беринда — Лексикон словенороський Памви Беринди. Підготовка тексту і вступна стаття В. В. Німчука, К., Вид-во АН УРСР, 1961.

Єленькова — Пословица не мимо молвится. Нема приповідки без правди, вид. 2-е. Укладачка Н. Єленькова, К., «Дніпро», 1969.

Богогласник — Богогласник, пѣсни благоговѣйныя празником господьским, богородичным и нарочитых святых чрез весь год приключающымся, к сим же нѣкоторым чудотворным иконам служащыя, также различныя покаянныя и умилительныя содержащ. Собран, по силѣ исправлен, четырми частми опредѣлен. Типом и чертами мусикійськими напечатася и изобразися. Почаїв, лаврська друкарня, 1790 (фактично — 1791).

Боплан — Описание Украины Боплана. Мемуары, относящиеся к истории Южной России, К., 1896.

Вацлав з Олеська — Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego. Z muzyką instrumentowaną przez Karola Lipińskiego. Zebrał i wydał Wacław z Oleska, Lwów, 1833.

Величко II, III — Летопись событий в Юго-Западной России в XVII в. Составил Самоил Величко, бывший канцелярист войска запорожского, 1720. Издана временною комиссиею для разбора древних актов, т. II, К., 1851; т. III, К., 1855.

Величковський — В. Н. Перетц, Украинская антология 1670—1680-х годов. У кн.: «Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI—XVIII веков», III, Л., 1929.

Вишенський — Иван Вишенский, Сочинения. Подготовка текста, статья и комментарии И. П. Еремина, М.— Л., Изд-во АН СССР, 1955.

Вірші єром. Климентія — Вірші єром. Климентія Зиновієва сина. Видав з передмовою Володимир Перетц, «Пам'ятки українсько-руської мови і літератури. Видає Археографічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка», т. VII, Львів, 1912.

Вірші на погреб Сагайдачного — Вѣршѣ на жалосный погреб зацного рыцера Петра Конашевича Сагайдачного... Зложоныи през инока Касіана Саковича (1622 р.), в кн.: С. Голубев, История Киевской духовной академии, вип. I, К., 1886 (Приложения).

Галицько-руські народні легенди, II — Галицько-руські народні легенди, т. II. Зібрав Володимир Гнатюк, «Етнографічний збірник», т. XIII, Львів, 1902.

Головацький, I, II, III — Народные песни Галицкой и Угорской Руси, собранные Я. Ф. Головацким, ч. I, II, III, М., 1878.

Гординський — З української драматичної літератури XVII—XVIII ст. Тексти й замітки. Подав Ярослав Гординський, «Пам'ятки української мови і літератури. Видає Археографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка», т. VIII, Львів, 1930.

Грінченко, I, II, III,— Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседней с ней губерниях, вип. 1—2, Чернігів, 1895, т. III, Чернігів, 1899.

Давній український гумор і сатира — Давній український гумор і сатира. Упорядкування текстів, вступна стаття і примітки Л. Є. Махновця, Держлітвидав України, К., 1959.

Даль — Пословицы русского народа. М., 1957.

Два співаники половини й третьої четвертини XVIII в.— М. Возняк, Два співаники половини й третьої четвертини XVIII в., ЗНТШ, т. CXXXIII, 1922.

Думи — Думи. Упорядкування текстів, вступна стаття, примітки та коментарі Г. А. Нудьги, «Радянський письменник», К., 1969.

Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии, I,— Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Очерки по этнографии края, под ред. В. А. Иванова, т. I, Харків, 1898.

Загоровський збірник — А. Добротворский, Загоровский монастырь, его библиотека и сохранившийся в ней западнорусский литературный памятник XVII ст., «Вестник Юго-Западной и Западной России», 1863, т. I, серпень.

Зизаній — Лексис Лаврентія Зизанія. Синоніма славеноросская. Підготовка текстів пам'яток і вступні статті В. В. Німчука, «Наукова думка», К., 1964.

ЗНТШ — Записки Наукового товариства імені Шевченка.

Києво-Печерський патерик — Патерик или отечник печерскій, содержащ житія святых преподобных и богоносных отец наших, просіявших в пещерах. Составлен прежде треми списателми, печерскими святыми, Нестором лѣтописцем печерским, Сімоном епископом владимирским и суждалским, и Поликарпом, архімандритом печерским..., К., друкарня Києво-Печерської лаври, червень, 1702.

Кирило Туровський — И. П. Еремин, Литературное наследие Кирилла Туровского, «Труды Отдела древнерусской литературы», т. XIII, 1957.

Кілька духовних віршів з Галичини — М. Грушевський, Кілька духовних віршів з Галичини, ЗНТШ, т. XIV, 1896.

Климентій — Збірка народних афоризмів, упорядкована Климентієм (подаємо в цій книзі).

Книга житій, I, II, III, IV — Туптало Дмитро (Дмитрій Ростовський), Книга житій святых в славу святыа животворящіа троицы бога хвалимаго в святых своих. На три мѣсяцы первыя: септемврій, октоврій и ноемврій.., К., друкарня Києво-Печерської лаври, 1689; На три мѣсяцы вторыя: декемврій, іануарій и февруарій, К., друкарня Києво-Печерської лаври, 1695; На три мѣсяцы третіи: март, априль, маій, К., друкарня Києво-Печерської лаври, 1700; На три мѣсяцы четвертыи: іюнь, іюль, август, К., друкарня Києво-Печерської лаври, 1705.

Козма Пресвітер — Св. Козмы пресвитера Слово на еретики и поучение от божественных книг. Сообщение М. Г. Попруженко. «Памятники древней письменности и искусства», вип. 167, СПб., 1907.

Компан, Міста України — О. С. Компан, Міста України в другій половині XVII ст., Вид-во АН УРСР, К., 1963.

Костомаров — Н. И. Костомаров, Очерк домашней жизни и нравов великорусского народа в XVI и XVII столетиях. СПб., 1860.

Крестьянские и национальные движения — Крестьянские и национальные движения накануне образования Российской империи. Булавинское восстание (1707—1708). Документы, «Труды историко-археографического института АН СССР», т. XII, М., 1935.

Лазаревский, Люди старой Малороссии — А. М. Лазаревский, Люди старой Малороссии: Лизогубы, Милорадовичи, Миклашевские и Свечки, К., 1882.

Лазаревский, Описание старой Малороссии, I, II, III — А. Лазаревский, Описание старой Малороссии, т. I. Полк Стародубский, К., 1888; т. II. Полк Нежинский, К., 1893; т. III. Полк Прилуцкий, К., 1902.

Лазаревский, Очерки малороссийских фамилий — А. М. Лазаревский, Очерки малороссийских фамилий, «Русский архив», кн. 8. М., 1875.

Легенди з Хітарського збірника — В. Гнатюк, Легенди з Хітарського збірника (I пол. XVIII в.), ЗНТШ, т. XVI, 1897.

Лукашевич — П. А. Лукашевич, Малороссийские и червонорусские народные думы и песни, СПб., 1836.

Людові вірування на Підгір'ю — Людові вірування на Підгір'ю. Зібрав д-р. Іван Франко, «Етнографічний збірник», т. V, Львів, 1898.

Макарій Єгипетський — Духовныи бесѣды святого отца нашего Макарія, пустелника египетского, о досконалствѣ хрістіан православных..., Вильно, 1627.

Максимович, I, II — М. А. Максимович, Собрание сочинений, т. I, К., 1876; т. II, 1877; т. III, 1880.

Максимович — Українські пісні, видані М. Максимовичем. Фотокопія видання 1827 р. Підготовка видання і розвідка чл.-кор. АН УРСР П. М. Попова, Вид-во АН УРСР, К., 1962.

Матеріали до історії української пісні і вірші, I, II, III — Матеріали до історії української пісні і вірші. Тексти й замітки. Видає Михайло Возняк, т. I—III, Львів, 1913—1925, «Українсько-руський архів. Видає історично-філософічна секція Наукового товариства ім. Шевченка», т. IX—XI.

Метлинський — Народные южнорусские песни. Издание Амвросия Метлинского, К., 1854.

М'якотін — В. Мякотин, Прикрепление крестьянства левобережной Малороссии в XVIII столетии, «Русское богатство», 1894, № 2.

Некрашевич — Н. Кистяківська, Твори Івана Некрашевича, українського письменника XVIII в., К., 1929.

Номис — Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники О. В. Марковича і других. Спорудив М. Номис, СПб., 1864.

Носович — Сборник белорусских пословиц, составленный И. И. Носовичем. Сборник ОРЯС, т. XII, № 2, СПб., 1874.

Онуфрій — В. Н. Перетц, Вирши харьковского архимандрита Онуфрия, «Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI—XVIII веков», т. I, Л., 1926.

Памятники старинной русской литературы — Памятники старинной русской литературы, издаваемые графом Григорием Кушелевым-Безбородко под редакцией Н. Костомарова, вып. II, СПб., 1860.

Перетц, Исследования и материалы, т. 1, 2 — В. Н. Перетц, Историко-литературные исследования и материалы, т. I, ч. 1, 2, СПб., 1900.

Перетц, Материалы — В. Н. Перетц, Материалы к истории апокрифа и легенды, II, СПб., 1901.

Петрушевич — Дополнения ко сводной Галицко-русской летописи с 1600 по 1700 год, изданной в Львове 1874 года. Составил А. С. Петрушевич, Львів, 1891.

Пісня про покритку — В. Гнатюк, Пісня про покритку, що втопила дитину, Львів, 1919.

Полоцький — Симеон Полоцкий, Избранные сочинения. Подготовка текста, статья и комментарии И. П. Еремина, М.— Л., Изд-во АН СССР, 1953.

Протокул до записання справ поточних на рок 1683 — «Черниговские губернские ведомости», 1852, № 25—30.

Протокул до записання справ поточних на рок 1690 — «Черниговские губернские ведомости», 1852, № 36—44.

Радивиловський — Байки в українській літературі XVII—XVIII ст. Розвідка, підготовка текстів та примітки В. І. Крекотня, Вид-во АН УРСР, К., 1963.

Розмова во кратцѣ о душѣ грѣшной — Ц. Г. Нейман, Суд божий над душой грешника, «Киевская старина», т. IX, 1884, червень.

Рудченко — И. Я. Рудченко, Чумацкие народные песни, К., 1874.

Свєнціцький — Опис рукописів Народного дому з колекції Ант. Петрушевича, ч. I. Зладив д-р Іларіон Свєнціцький, «Українсько-руський архів. Видає Історично-філософічна секція Наукового товариства ім. Шевченка», т. I, вип. 1. Рукописи львівських збірок, Львів, 1906.

Симоні — Старинные сборники русских пословиц, поговорок, загадок и проч. XVII—XIX ст. Собрал и приготовил к печати Павел Симони, вып. I, СПб., 1899.

Синодик — Е. В. Петухов, Очерки из литературной истории Синодика, СПб., 1895.

Сковорода, I, II — Григорій Сковорода, Твори у двох томах, т. I, II, Вид-во АН УРСР, К., 1961.

Слово о милости — Н. Г. Высоцкий, Слово о милости по рукописи Киево-Печерской лавры, № 145, «Записки московского археологического института, издаваемые под редакцией А. И. Успенского», т. XV, М., 1912.

Служебник — Литургіаріон, си єст служебник от литургій св. Василіа, Іоанна Златоуста и преждесвященных, и служеній іерейских и діаконских повседневных нощных же и дневных в себѣ съдръжимых, реченный. Благословеніем и исправленіем преподобнѣйшаго господина и отца кир Петра Могилы... архимандрита сея св. Лавры Печерскія..., К., друкарня Києво-Печерської лаври, 1629.

Смирнов — С. И. Смирнов, Материалы для истории древнерусской покаянной дисциплины, «Чтения в обществе истории и древностей российских при Московском университете», кн. 3, 1912.

Соболевський — А. И. Соболевский, Переводная литература Московской Руси XIV—XVII веков, СПб., 1903.

Співаник з Грушова — В. Гнатюк, Кілька духовних віршів (Співаник з Грушова), ЗНТШ, т. LVI, 1903.

Співаник з початку XVIII в. — М. Грушевський, Співаник з початку XVIII в., ЗНТШ, т. XV, Львів, 1897.

Стоглав — Стоглав. Издание Д. Е. Кожанчикова, СПб., 1863.

Сумцов — Н. Ф. Сумцов, Очерки истории южнорусских апокрифических сказаний и песен, К., 1888.

Тестамент — Тестамент в Христѣ побожного и славного монархи свѣта Василія, цесара кгрецкого, до сына своєго, юж коронованого Льва Философа..., у кн.: «Лѣкарство на оспалый умысл чоловѣчій, а особливе на затвердѣлые сердца людскіє, заведеныє свѣтом альбо якими грѣхами...», Острог, 1607.

Тихонравов, II — Памятники отреченной русской литературы. Собраны и изданы Николаем Тихонравовым, т. II, М., 1863.

Требник, I, II, III — Евхологіон, албо молитвослов, или требник. Имѣяй в

себѣ церковная различная послѣдованія, іереом. подобающая. От святых апостол прежде, потом же от святых и богоносных отец в различных временах преданая. Нынѣ же благословеніем и повеленіем ясне превелеб. в бозѣ его милости господина отца Петра Могилы, митрополиты кіевскаго и проч., ч. I, II, III, К., друкарня Києво-Печерської лаври, 1646.

Угроруські духовні вірші, XLVI, XLVII, XLIX,— В. Гнатюк, Угроруські духовні вірші, ЗНТШ, тт. XLVI, XLII, XLIX, 1902.

Удовиченко — Словник українських ідіом. Уклав Г. М. Удовиченко, К., «Радянський письменник», 1968.

Українські інтермедії — Українські інтермедії XVII—XVIII ст. Вступна стаття і відповідальна редакція М. К. Гудзія. Підготовка тексту Л. Є. Махновця, Вид-во АН УРСР, К., 1960.

Франко, I, 1; I, 2; II, 1; II, 2; III, 1; III, 2 — Галицько-руські народні приповідки. Зібрав, упорядкував і пояснив Іван Франко, т. 1, вип. 1, 2; т. 2, вип. 1, 2; т. 3, вип. 1, 2, Львів, 1901—1910, «Етнографічний збірник. Видає Етнографічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка», т. X, XVI, XXIII, XXIV, XXVII, XXVIII.

Франко, Карпаторуська література, XXXVII, XXXVIII — І. Франко, Карпаторуська література XVII—XVIII віків, ЗНТШ, т. XXXVII, XXXVIII, 1900.

Чубинський, I, V — Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край..., «Материалы и исследования, собранные П. П. Чубинским», т. I, СПб., 1872; т. V, СПб., 1874.

Шевченко, I, II — Тарас Шевченко, Повне зібрання творів у шести томах, Вид-во АН УРСР, т. I, II, К., 1963.

Яковлєв — В. А. Яковлев, К литературной истории древнерусских сборников. Опыт исследования «Измарагда», Одесса, 1893.

E. Geck, Iohannes Gutenberg — E. Geck, Iohannes Gutenberg, Vom Bleibuchstaben zum Computer. Inter Nationes. Bad Godesberg, 1968.

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА

Возняк М., Старе українське письменство. Вибір для середніх шкіл, Львів, 1922, стор. 401—408.

Возняк М., Історія української літератури. Т. III. Віки XVI—XVIII, ч. 2, Львів, 1924, стор. 28—38.

Возняк М., Чернець Климентій про вагу ремесел у старій Україні, «Ювілейний збірник товариства «Зоря», Львів, 1934.

Горленко В. Ф., Нариси з історії української етнографії, «Наукова думка», К., 1964, стор. 85—90.

Гуслистый К. Г., Горленко В. Ф., О периодизации истории украинской этнографии.— «Советская этнография», 1961, № 1, стор. 135.

Доманицький В., Невідомі вірші єромонаха Климентія (з початку XVIII віку), ЗНТШ, т. LXXXI, 1908, стор. 51—126.

Історія української літератури, т. I, Вид-во АН УРСР, К., 1954, стор. 106.

Історія української літератури. Т. I. Давня література (XI — перша половина XVIII ст.), «Наукова думка», К., 1967, стор. 375—376, 438—442, 460—462.

Колосова В. П., Прислів'я і приказки у віршах Климентія Зіновієва.— «Народна творчість та етнографія», 1962, № 2, стор. 112—116.

Колосова В. П., Жанрова природа віршів Климентія Зіновієва.— «Радянське літературознавство», 1962, № 5.

Колосова В. П. Поетика творів Климентія Зіновієва, у кн.: «Питання літератури. Статті», Вид-во АН УРСР, К., 1962, стор. 88—131.

Колосова В. П., Климентій Зіновієв. Життя і творчість, «Наукова думка», К., 1964.

Компан О. С., Творчість Климентія Зіновієва як одне з джерел вивчення історії Лівобережної України другої половини XVII і початку XVIII ст.— «Наукові записки Інституту історії», Вид-во АН УРСР, К., 1957, № 9, стор. 251 — 277.

Компан О., Перша збірка українських приказок.— «Вітчизна», 1958, № 12, стор. 183—190.

Компан О. С., Міста України в другій половині XVII ст., Вид-во АН УРСР, К., 1963.

Кулиш П., Климентий, украинский стихотворец времен гетмана Мазепы.— «Русская беседа», т. V, кн. 17, 1859, стор. 79—140.

Кулиш П. А., Обзор украинской словесности. I. Климентий.— «Основа», 1861, січень, стор. 159—234.

Маслов С. И., Обзор рукописей библиотеки Императорского университета св. Владимира, К., 1910, стор. 5—6.
Махновець Л. Є., Давній український гумор і сатира. Упорядкування текстів, вступна стаття і примітки Л. Є. Махновця, Держлітвидав, К., 1959, стор. 208—209, 469.
Махновець Л. Є., Сатира і гумор української прози XVI—XVIII ст., «Наукова думка», К., 1964, стор. 37, 164—165.
«Нариси історії філософії на Україні», «Наукова думка», К., 1966, стор. 71.
[Номис М.,] Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники О. В. Марковича і других. Спорудив М. Номис. СПб., 1864, а також — видання А. Лободи (на склографі), Харків, 1928.
Огоновський О., Історія літератури руської. Написав Омелян Огоновський, ч. I, Львів, 1887, стор. 407—410.
Перетц В., Вірші єром. Климентія Зиновієва сина. Видав з передмовою Володимир Перетц, «Пам'ятки української мови і літератури. Видає археографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка», т. VII, Львів, 1912.
Перетц В. Н., Очерки старинной малорусской поэзии.— «Известия Отделения русского языка и словесности АН», т. VIII, кн. I, 1903, стор. 95—96.
Перетц В. Н., Отчет об экскурсии Семинария русской филологии в С.-Петербург 13—28 февраля 1911 года.— «Университетские известия», 1912, июль, стор. 14.
Петров Н. И., О словесных науках и литературных занятиях в Киевской академии от начала ее до преобразования в 1819 г., «Труды Киевской духовной академии», т. I, січень, 1867, стор. 114.
Попов П. М., Програма з історії давньої української літератури до кінця XVIII ст., К., 1938, стор. 19 та пізніші видання.
Попов П. М., Розвиток української фольклористики, у кн.: «Українська народна поетична творчість», т. I, «Радянська школа», К., 1958, стор. 78.
Приповідки Климентія Зіновієва. Розвідка та коментарі В. Білого, ред. С. Маслова. К., 1932. Машинопис зберігається у Відділі рукописних фондів Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського АН УРСР, ф. 1—5, од. зб. 464.
Рыжук Д. А., О творчестве Климентия Зиновиева.— «Ученые записки. IV. Серия гуманитарных наук», вып. 3, Даугавпилс, 1959, стор. 113—133.
Рыжук Д. А., Пословицы и поговорки, собранные Климентием Зиновьевым.— «Научные доклады высшей школы. Филологические науки», № 3 (23). «Высшая школа», 1963, стор. 200.
Франко І., Нарис історії українсько-руської літератури. Написав Іван Франко, Львів, 1910, стор. 80—81.
Франко І., Климентій Трястя і Григорій Сковорода, «Історія української літератури, ч. I. Від початків українського письменства до Івана Котляревського». Кінець 1907 р. Розділ XVI. Рукопис зберігається у Відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, фонд Івана Франка, № 728, III, стор. 561—621.
Франко І., Хроніка Наукового товариства ім. Шевченка за 1908 р., № 34, стор. 10—11.
Франко І., Лист до В. Доманицького.— «За сто літ», кн. 5, 1930.
«Хрестоматія давньої української літератури (до кінця XVIII ст.)». Упорядкував акад. О. І. Білецький, вид. 3-є, доповнене, «Радянська школа», К., 1967, стор. 242—254.
Чернышевский Н. Г., Полное собрание сочинений в 15 томах, т. VII, Гослитиздат, М., 1950, стор. 942—943.
Шишацкий А. В. (Шишацкий-Ильич). К истории края. Старинные малороссийские стихотворения.— «Киевская старина», т. XXIII, 1888, грудень, стор. 53—54.
Шолом Ф. Я., Общественно-политическая поэзия XVIII века на Украине, Автореф. канд. дисс., К., 1950, стор. 8—9.
Шолом Ф. Я., Соціальні моменти у віршах Климентія Зіновієва, у кн.: «Матеріали до вивчення історії української літератури», т. I. Давня українська література, «Радянська школа», К., 1959, стор. 363—366.

СЛОВНИК МАЛОЗРОЗУМІЛИХ СЛІВ

азали або ж, чи
алкбръ, валькір, кімната, відокремлена від великої світлиці
анѣмушъ дух, душа, характер (пор. лат. animus)
бадати досліджувати, вивчати (пор. польськ. badać)
ба(и)дакъ великий човен
баляси поручні, перила
банка(р)т нешлюбна дитина
барбара батіг, канчук
ба(р)дачникъ той, хто виготовляє кальяни
бáрма у XVI—XVII ст. плата підлеглим, яку давали грішми і речами
бєлехъ чинбарський інструмент, яким обробляють мездру
брашно їжа
бѣта буряк
ваковати бути бездіяльним, порожнім
валєчны(и) хоробрий, відважний
ватовати мати намір, розраховувати
велєбны(и) преподобний
вє(р)тоград сад
властєлъ володар
влє(г)цє легко
вонпливо з сумнівом
всує дарма, даремно, марно
в(ъ)ставично безупинно, постійно
вшєтєчєнство розпуста, блуд, хтивість
выха(н)дожати вичищати, прикрашати
вы(ш)мєниты(и) вищезгаданий
вѣкуисты(и) вічний, столітній
габєлокъ шкура теляти, шкура з шиї коня чи вола
га(р)бовка дубильна справа (пор. польськ. garbówka)
гємѣя вид судна
Ґисаръ той, хто з металу виливає різні вироби
глабчасты(и) обшитий лубом (наприклад, віз)
Ґнипъ короткий шевський ніж
гуска сіль у формі стовпчика
дє(и)сусъ іконописний триптих із зображенням Христа, богоматері та Івана Хрестителя
дєрєвня дерево, ліс
дєсница правиця, права рука
довципъ, довтипъ здібність, дотеп
до(н)дєжє аж поки, поки аж
дыскосъ блюдо на підставці із зображенням немовляти Ісуса, що лежить у яслах.
єдали або ж, чи
жєҐнати проводжати, прощатися, благословляти
затырачъ інструмент, яким прорізують заглиблення в дереві
звлаща зокрема
згола зовсім, повністю, цілком
кадукъ диявол, чорт
какабатъ куртка, солдатський мундир
каланство бідність
ка(н)ді(и)ка миска з угнутими вінцями
кантаръ вуздечка
кана(р)хистръ церковний співак
капитула колегія духовних осіб, що була при єпископі і його кафедрі
като(р)га веслярське турецьке судно, галера
кєларъ чернець, який відає монастирським господарством

кеца, коць килим, ковдра
клесачка шевський інструмент для розгладжування швів
клѣть комора
кобылица дерев'яна колодка, на яку натягується шкура для очищення від мездри
кодола линва, канат
ко(л)векъ -небудь, -сь, -будь, будь-
комысаръ, *мабуть*, конвисаръ — ремісник, що займався відливанням з олова речей домашнього і церковного вжитку
ко(н)тентъ прожиток, задоволення
кошуля сорочка
ку(л)бака сідло
лазѣбникъ людина, що використовувала борти в чужих лісах
латво, лацно легко
ле(и)цы віжки
лембикъ алембик, перегінний куб
липа вид човна
локітъ міра довжини, що дорівнювала $^3/_4$ аршина
луза(н) чорт, диявол, дідько
лукъ пристрій, яким шаповал розбиває вовну
лунути умерти, згинути, пропасти
лю(б) або, хоч
лямцы валянки
ма(р)котно невесело, марудно, моторошно, скучно
мѣздра, міздра лівий бік шкіри, шкіра з вивороту
меновито а саме
молко(м) мовчки
молот бурякова маса після видавлювання цукрового соку; гуща з пива
нава труна
надра пазуха, лоно
назбытъ занадто, через міру
натягачъ пристрій для натягування чогось (у шевців, бондарів, колесників і т. ін.)
нендза бідність
ницовати знищувати, зневажати
обаче(н)е увага
обе(л) цілком, зовсім, повністю
обликъ вексель, позиковий папір, зобов'язання
оболо(н)никъ ремісник, що робить вікна
овшемъ проте, однак
оґон(ъ) хвіст
окрентъ, окрутъ корабель, ковчег
опатрно охайно
опіякъ п'яниця
охе(н)дожене начиння, прикраса, оздоба
оцирклєвати окреслити, оточити
пакати курити, палити
палуба критий віз, будка
па́хати нюхати
пахолокъ хлопець, челядник
пеняковати(и) крутій, наклепник
писачка шевський інструмент, загострена паличка для розписування підошви візерунками
повстягнути відступити, стримати
подлугъ згідно з, відповідно до, з огляду на
покощованы(и) лакований
полѣти́ка наука, вміння, чемність, гречність, ввічливість
полѣти(ч)ны(и) навчений, чемний, гречний, ввічливий
поражати радити
порплиця залізний підшипник для веретена, залізна планка у верхньому жорні млина
портъ пряжа з сурових ниток, яка служила пітканням у саморобному сукні, одяг
похлѣбство лестощі, підлесливість
поче(ст)ки дарунок, жертвування
правйло частина шевського копи́ла, яка вставляється в халяву
прето тому, отже, таким чином
прочвара потвора, виродок
прысокъ попіл з дрібним жевріючим вугіллям
пуга батіг
пу(д)сула хабар
рата термін і частина орендної плати, що припадає на певний строк
рачити благоволити, старатися, піклуватися (про кого; що)
рихло швидко
ронзики продавать ловити гав
роструханъ великий келих (пор. польськ. roztruchan)
рохманы(и) смирний, тихий, покірний
своявoля безчинство, непокора
сило петля
сице так, подібно
скобел(ъ) дугоподібний струг
скуте(ч)ны(и) успішний, повний, дійовий, закінчений (пор. польськ. skuteczny)
совито подвійно
срящати зустрічати
стомаха шлунок

стрелйца шевське начиння, модель ступні ноги

стрыховати розтягувати

стрыхолъ пристрій для розтягування шкіри

сугакъ сайга

сызора цезура

тахлєвати тасувати (карты)

тє(р)тичникъ пильщик дощок

тыбє(л) дерев'яний цвях

упра(ж)нє(н)ны(и) випорожнений, порожній

утокъ нитка піткання

уханіє нюх, нюхання

фарисєиство лицемірство

фо(л)га пільга, полегкість, потурання

фрасунокъ турбота, клопіт

фрука(л)це іграшка

ха(н)доґи(и) чистий, прикрашений

хваґовати шкребти шкуру (один із чинбарських процесів)

хвалєвати перетирати, переминати товчене сім'я перед вичавлюванням з нього олії

хлюбити хвалити

худоба майно, добро

ѡбшывєн(ъ) човен, обшитий шалівкою

ѡкрутнє люто, жорстоко

чи(р)стви(и) свіжий, здоровий (пор. польськ. czerstwy)

ша(и)ностъ шанування, почесть

ша(л)вєровати шахраювати

шафа(р) ключник, економ

шванковати нездужати, слабувати (пор. польськ. szwankować)

шкута велике річкове судно для перевезення зерна

шпова(н)є бризкання

штихаръ гравер

штыхъ лінія, стежка

шуица ліва рука

шугалѣя великий човен

ялмѵ(ж)на милостиня

янполка, ямпу́лка посудина малої місткості (мірка, чарка і т. п.).

ЗМІСТ

ПРИПОВІСТІ ПОСПОЛИТІ

КЛИМЕНТИЙ ЗИНОВИЕВ

Стихотворения. Приповести посполитые

(На украинском языке)

Друкується за постановою вченої ради Інституту мовознавства імені О. О. Потебні АН УРСР

Редактор *О. А. Дітель*
Художній редактор *В. М. Теляков*
Технічні редактори *Н. І. Родько, Д. В. Вірич*
Коректор *Л. К. Артем'єва*

Здано до набору 5.X 1970 р. Підписано до друку 27.IX 1971 р. Зам. № 2234. Вид. № 245. Тираж 12 000. Папір № 1. 70×90¹/₁₆. Друк. фізичн. арк. 24,5. Умовн. друк. арк. 28,66. Обліково-видавн. арк. 26,95. Ціна 2 крб. 10 коп.

Видавництво «Наукова думка», Київ, Репіна, 3.

Київський поліграфічний комбінат Комітету по пресі при Раді Міністрів УРСР, вул. Довженка, 3.

Використовувати на оприлюднення
на благо народу

15.06.23